

VU Research Portal

Interpretatiestructuur

Pardoen, J.A.

1998

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Pardoen, J. A. (1998). *Interpretatiestructuur: Een onderzoek naar de relatie tussen woordvolgorde en zinsbetekenis in het Nederlands*. [, Vrije Universiteit Amsterdam]. Stichting Neerlandistiek VU/Nodus-Publikationen.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Omslagontwerp Beukers Scholma, Haarlem
Druk Drukkerij Spinhex Amsterdam bv

ISBN 90-72365-53-4

Copyright © 1998 Justine A. Pardoën

Die Deutsche Bibliothek — CIP-Einheitsaufnahme

Pardoën, Justine:

Interpretatiestructuur : een onderzoek naar de relatie tussen woordvolgorde
en zinsbetekenis in het Nederlands / Justine Pardoën.

Stichting Neerlandistiek VU, Amsterdam. - Münster : Nodus Publ.,
1998

(Uitgaven Stichting Neerlandistiek VU ; 25)

Zugl.: Amsterdam, Univ., Diss, 1998

ISBN 3-89323-429-2 (Nodus-Publ.)

ISBN 90-72365-53-4 (Stichting Neerlandistiek VU)

VRIJE UNIVERSITEIT

INTERPRETATIESTRUCTUUR

**EEN ONDERZOEK NAAR DE RELATIE TUSSEN
WOORDVOLGORDE EN ZINSBETEKENIS IN HET NEDERLANDS**

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van de graad van doctor aan
de Vrije Universiteit te Amsterdam,
op gezag van de rector magnificus
prof.dr. T. Sminia,
in het openbaar te verdedigen
ten overstaan van de promotiecommissie
van de faculteit der letteren
op donderdag 10 december 1998 om 15.45 uur
in het hoofdgebouw van de universiteit,
De Boelelaan 1105

door

Justine Anne Pardoën
geboren te Nieuwer-Amstel

Promotoren prof.dr. Th.A.J.M. Janssen
prof.dr. A. Verhagen

Dank

Midas (3): *Mamma, ik weet het al, jouw proefschrift dat is om te proeven.*

Justine (39): *Dank je jongen, zo is het!* — 20 augustus 1998

Enkele woorden van dank zijn hier op zijn plaats voor degenen die voor mij belangrijk zijn geweest bij de totstandkoming van dit proefschrift.

Volgend op een aantal jaren onderzoek, stelde ook het schrijven van dit proefschrift me voor een grote uitdaging: wat zou er uiteindelijk overblijven van al die gedachten over de Nederlandse woordvolgorde in het bijzonder en de taalkunde in het algemeen? Ik vond het niet eenvoudig; ik wilde uitdrukking geven aan de belangrijkste ontwikkelingen in mijn gedachten en zelfs de kleinste stapjes verantwoord. En dat komt er dan van: kleine stapjes, langzaam thuis.

Het is nu af, mede dankzij de inspanningen van Arie Verhagen. Hij was mijn 'begeleider voor door de week en in het weekend' en is tot mijn grote vreugde nu ook mijn promotor. Ik dank hem voor zijn vertrouwen, zijn stimulerende kritiek, zijn aanstekelijke passie voor het vak, zijn vrijwel onbeperkte beschikbaarheid, en zijn warme vriendschap. Zonder hem was ik er halverwege mee gestopt.

Theo Janssen heeft als promotor mijn ideeën zien rijpen. Ergens halverwege dit proces heeft hij zich erbij neergelegd dat het zo lang moest duren. Ik dank hem voor zijn geduld en voor het feit dat hij mij zo veel mogelijk mijn gang heeft laten gaan, maar vooral ook voor zijn niet aflatende inzet waarmee hij mijn teksten van commentaar voorzag en mijn vele lastige vragen (niet alleen over 'betekenis' of over *hebben*) beantwoordde.

Ik dank 'het clubje': Tieme van Dijk, Niels Helsloot, Marca Schasfoort en Arie Verhagen. In het clubje worden de grenzen van de taalkunde en de filosofie verkend, en worden wetenschappelijke onrust en twijfel net zo gemakkelijk gezaaid als weggenomen. Onze tweewekelijkse bijeenkomsten — vanaf september 1985 tot nu, en hopelijk nog vele jaren vanaf nu — zijn voor mij een houvast in tijden van nood.

Ik dank mijn opleiders in de taalkunde aan de VU. Ze hebben me 'gevormd' zoals dat heet en de waarde daarvan blijkt op de meest onverwachte momenten. In het bijzonder noem ik Saskia Daalder en Jan Noordegraaf, die ik bewonder om hun enorme kennis en hun scherpe geest.

Ik dank de deelnemers van de onderzoeksgroep 'Functioneel taalonderzoek: grammatica en pragmatiek' van de Vrije Universiteit. Zij vormden mijn begeleidingsgroep in de periode dat ik onderzoek verrichtte aan de VU. Van hun bijeenkomsten heb ik veel geleerd. In die periode (september 1987 tot september 1991) is het onderzoek gefinancierd door de voormalige Stichting Taalwetenschap van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (300-171-004).

Bij het proces van manuscript tot boek heb ik veel hulp van anderen gehad. Om te beginnen dank ik Marca en Niels, mijn paranimfen, die ook hebben gelet op punten en komma's. Ik dank Bob Kirsner voor 'de puntjes op de i' van de *summary*. Ik dank Ernst Frankemölle voor wat nog mogelijk was, Henk voor wat eigenlijk onmogelijk was en Haico Beukers voor het moois aan de buitenkant.

Op deze plek dank ik ook mijn ouders. Voor heel veel. Ook al begrepen ze niet altijd waarom het nu zo moest en niet anders, ze waren er.

En dan natuurlijk Henk, Midas en Leonore, zonder wie — zoals een vriend ooit grapte — dit proefschrift veel eerder klaar zou zijn geweest. Ik dank Henk voor alles. Hij was en is mijn 'systeembeheerder voor dag en nacht', en niet alleen in computer-technische zin. Midas en Leonore dank ik omdat ze me geleerd hebben dat er nog grotere uitdagingen zijn dan het schrijven van een proefschrift.

Amsterdam,
oktober 1998

Inhoud

Summary — 11

Om te beginnen — 17

Deel I — 19

- 1 Inleiding — 21
- 2 De klassieke tweedeling in een zin — 23
- 3 Een zinsdefinitie versus een tekstdefinitie van thema / topic — 29
- 4 Een inherente graad van 'Communicative Dynamism' en het concept 'basisvolgorde' — 35
- 5 De theoretische status van de rol van de context — 43
- 6 Thema of topic gebonden aan een vaste plaats in de zin: de beginpositie — 49
- 7 Inhoudelijke karakterisering van elementen in de beginpositie — 53
- 8 Voorstellen tot karakterisering van elementen in de absolute beginpositie (I): 'De eerste zinsplaats' in de ANS — 55
- 9 Voorstellen tot karakterisering van elementen in de absolute beginpositie (II): Magretta 1977 en García 1979 — 63
- 10 Voorstellen tot karakterisering van elementen in de absolute beginpositie (III): De interpretatieve benadering van Onrust (1986, 1988) — 71
- 11 De 'kaderstellende functie' en 'onafhankelijke conceptualisering' — 81
- 12 De inhoudelijke karakterisering van elementen in een relatieve beginpositie; X gaat vooraf aan Y (I): Bolinger 1965[1952] — 85
- 13 De inhoudelijke karakterisering van elementen in een relatieve beginpositie; X gaat vooraf aan Y (II): Keijsper 1985 — 95

- 14 Intermezzo: de relatie tussen woordvolgorde, accentuatie en syntaxis — 111
- 15 De inhoudelijke karakterisering van elementen in een relatieve beginpositie;
X gaat vooraf aan Y (III): Verhagen 1986 — 119
- 16 Tussentijdse samenvatting — 131
- 17 Inhoudelijke karakterisering van 'topic' / 'thema' — 133
 - A Topic en *gespreksonderwerp* ("aboutness") — 134
 - B Topic en *belangrijke informatie* — 135
 - C Topic als *element dat de meeste aandacht krijgt of verdient* — 136
 - D Topic en *oude of bekende informatie* — 138
 - E Topic en *kaderstellende functie* — 141
- 18 Inhoudelijke karakterisering van 'subject' — 143
 - A Subject en *gespreksonderwerp* ("aboutness") — 145
 - B Subject en *startpunt* — 146
 - C Subject als *element dat de meeste aandacht krijgt* — 149
 - D Subject en *kaderstellende functie* — 152
- 19 De relatie tussen subject, topic en agens — 155
- 20 Korte karakteristiek van de syntactische methode van Uhlenbeck — 161
- 21 Het standpunt van de hoorder — 167
- 22 Relationele structuren en 'syntactische homonymie' — 179
- 23 Uhlenbeck en Kraak over betekenisanalyse — 189
- 24 Vorm en betekenis — 195
- 25 Betekenis en interpretatie — 209
- 26 Samenvatting uitgangspunten — 227

Deel II — 231

- 1 Interpretatiestructuren van enkelvoudige zinnen (SVX) — 233
- 2 De conceptualisering van het finiete werkwoord (Vf) in enkelvoudige 'medede-
lende' hoofdzinnen — 241

- 2.1 Onafhankelijke conceptualisering van het Vf en 'transitiviteit' — 241
- 2.2 Van zelfstandig werkwoord naar hulpwerkwoord — 250
- 2.3 Onafhankelijke conceptualisering van het Vf en de status van 'zelfstandig werkwoord' — 255
- 2.4 Een hernieuwde kennismaking met het begrip 'noodzakelijke aanvulling bij het werkwoord' — 264

- 3 Interpretatiestructuren van zinnen met een opeenvolging SVfX: X is 'samen-gesteld' uit een nominale groep (N) en een niet-werkwoordelijke 'aanvulling' (A) (X=NA) — 273
 - 3.1 De conceptualisering van NA in de opeenvolging SVfNA: het verschil tussen een analytische en een synthetische interpretatiestructuur — 273
 - 3.2 NA in zinnen met een vorm van *hebben* als Vf — 288
 - 3.2.1 '*Ik heb de/een pendule op de schoorsteen staan*' — 302
 - 3.2.2 '*Ik heb de band lek*' — 309
 - 3.2.3 '*Ik heb het warm*' — 323
 - 3.3 NA in zinnen met een vorm van *zijn* als Vf — 325
 - 3.3.1 Het verschil tussen 'thetische' en 'categorische' uitdrukkingen — 339
 - 3.4 De opeenvolging SVfNA bij 'dubbel-objectconstructies': NA in de vorm van NN — 350

- 4 Interpretatiestructuren van zinnen met een opeenvolging SVfX waarbij X een werkwoordelijk element bevat — 365
 - 4.1 Werkwoorden van waarneming + NA — 365
 - 4.1.1 *Zien* met voltooid deelwoord — 366
 - 4.1.2 *Zien* met infinitief — 374
 - 4.1.3 *Zien* met adjectief — 382
 - 4.2 NA is een 'beknopte-bijzin' met *te* + infinitief — 390
 - 4.2.1 Woordvolgorde — 397
 - 4.2.2 Vormverschijnselen in de voltooide tijd — 407
 - 4.2.3 Het gebruik van *om* — 419

Besluit — 431

Bibliografie — 445

Summary

Interpretation Structure.

A Study of the Relation between Word Order and Sentence Meaning in Dutch

The present study is concerned with the relation between linguistic form — in this case the perceivable sequence of elements in a sentence — and sentence meaning, i.e., our understanding of the sentence. Although the aims of the study conform to conventional goals of modern linguistics, its findings do not conform to what is traditionally expected.

Our primary purpose is to formulate the relationship between *word order* and *sentence meaning* as an *direct* or *immediate* relationship, without ascribing an 'intermediate' role to such other elements as context, speaker's intentions, or categorical analyses (i.e., analyses in terms of traditional parts-of-speech categories). To reach this goal, I propose a method of description in which individual sentences are assigned an *interpretation structure*. An interpretation structure is used as an instrument in the description of the meaning of a sentence. It functions as an explanation *in retrospect* because it presupposes a certain meaning given to the sentence at hand, instead of 'predicting' it (see Part I chapter 4, henceforth abbreviated as: I:4; also I:21 and I:25). I shall show that one of the main consequences of assigning interpretation structures to sentences is that they imply the perspective of a hearer (I:10 and I:21).

An interpretation structure shows how the meaning of the sentence as a whole may be explained by presenting it as built up from the meanings of the separate elements. Every element is viewed in relation to one or more other elements. The resulting interpretation structure may be displayed in a diagram such as (1), which shows graphically the way in which the meaning of each element has been added to or combined with the meaning of the preceding elements.

(1) A B C D E
 | □ □ □ □

Assigning an interpretation structure to a sentence constitutes part of an analysis in which the meaning of a sentence is related directly to the given sequence of words. Consequently, only those meaning aspects — not more, but certainly not less — are explained which can be considered to be related to word order (I:4). In

order to understand the function of word order, this is exactly what we want: it will be clear that not all meaning aspects can be expected to relate to word order.

In order to generalize over the meaning aspects in question, I then introduce the notion of *independent conceptualization*. This notion is shown to be extremely useful in capturing different kinds of meaning aspects discussed in the literature as related in one way or another to word order (I:6 through I:19).

The concept of independent conceptualization is used to refer both to an aspect of the meaning of a sentence and to an aspect of the architecture of an interpretation structure. It is used to 'translate' a graphically represented interpretation structure such as the one in (1) above into a semantic description in ordinary language. Thus, we could say that the interpretation structure in (1) represents the idea that each element preceding one or more other elements is in principle conceptualized independently from any following element (I:11). The notion of independent conceptualization enables us to use the assignment of an interpretation structure to a sentence as a description of certain aspects of the sentence meaning. And assigning an interpretation structure enables us to explain the function of word order by immediately relating a given sequence of words (or groups of words) to a certain meaning aspect.

This study consists of two parts. In Part I, I outline my position with respect to the vast linguistic literature on word order. My main objective here is to formulate the basic assumptions underlying the proposed *interpretive approach*, the practice of which is exemplified in Part II. Although I adopt many ideas put forward by others (e.g., Uhlenbeck, and more recently by Verhagen), I clearly depart from many familiar assumptions that have dominated word order research. These departures are extensively motivated in Part I. The basic assumptions of the interpretive approach to word order as advocated here are summarized in the last chapter of Part I (I:26).

One of major points in this study is that in order to *analyze* the contribution of word order to aspects of sentence meaning, one must first *understand* the sentence in question (I:4, I:10 and I:21). All linguistic analyses of a sentence presuppose a certain understanding of that sentence. Before we can say anything about a piece of language, we have to know what it means, at least to some extent. Although nobody would want to deny this fact, it is not common practice to consider that it may have significant theoretical implications. Moreover, when these implications are acknowledged, as in this study, they lead to a critical reassessment of basic assumptions of form-content approaches in general. One of these concerns the nature of the relation between form and meaning (I:24).

I argue that a linguistic analysis relating form and meaning should take into account the fact that it takes a language user to give meaning to form. Contrary to what is suggested by speaking of the relation between meaning and form as one between 'goal' and 'means', I claim that in the different kinds of form-content analysis, the theory leaves insufficient room for the users of a language. Consequently, the nature of the assumed relation between form and meaning remains either unclear or inconsistent, or at least less useful in the actual practice of language explanation.

Another important issue that is dealt with in Part I, is the status of a linguistic analysis as an explanation. In the approach presented here, any proposed analysis functions as an *explanation* in the sense that it is produced and used by language users in general, in order to clarify something about language (I:14, I:25 and I:26). Linguists in particular do so by way of positing a systematic relation between some form and some meaning (or use). However, a language user acting as a linguist always remains responsible for his own creation. No assumed relation between form and meaning exists without his linguistic act and no linguistic analysis has a value or 'truth' beyond the purpose for which it was designed. It is then argued that, as a consequence, an interpretive approach does not entail that the relation between form and meaning necessarily has to be seen as a causal one. On the contrary, assuming a causal relation between word order and meaning is at odds with an interpretive approach (I:10, I:14, I:24 and I:25).

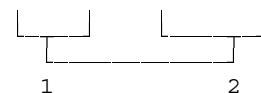
In sum, the approach advocated in this study can be called a *radical interpretive approach* (I:14). Within this radical interpretive approach, every analysis is intended to serve as an explanation, more specifically a *clarification*, based on a given interpretation of sentences used in a specific situation. Any explanation in this sense takes place *in retrospect*, and no evaluation can take place irrespective of the aim and the context of explanation for which it has been designed. This implies it is in principle both possible and useful to discuss an assigned interpretation structure (I:10 and I:25).

It is stressed that, in the interpretive approach taken here, an assigned interpretation structure should not be seen as a description of the process of understanding itself but only of its product or result (I:10 and I:21). This result I have called *meaning*. Linguists, when talking about meaning in relation to form, act as interpreters. Explanation requires interpretation, hence: *interpretation* structure (I:25).

It is also argued that, as a consequence of my approach the *meaning* of a sentence does not differ from its *interpretation*, as is usually assumed. In both cases we

The main findings from Part II are summarized in the concluding section. There I show, in addition, that it follows naturally from my approach to contrast sentences with 'verb second' (V2) in Dutch on the one hand, with sentences with 'verb first' (V1) and 'verb third' (V3) on the other. I conclude with speculations on the way their meanings differ with respect to the difference in verb position.

(2) a Hij leest een boek 'He is reading a book'
 [he reads a book]

In general, an analytic interpretation structure as in (2)a may be used when the meaning of a sentence can be characterized as *transitive*, highlighting the dynamic aspect of a process, as opposed to a synthetic structure, as in (2)b, which suffices when the meaning of a sentence can be characterized as *static*. Accordingly, with an analytic structure the first element (the *subject*) is interpreted as an *agent*, whereas with a synthetic structure the first element (not necessarily the subject) is interpreted as the thing or person characterized by the elements in the second 'step' (II:2.1). In both cases, the first element may be seen to function as a *topic*.

It is widely acknowledged that the global division of a sentence can either be thought of as threefold or as twofold (see Part I). However, contrary to common practice, this analysis appropriates both kinds of divisions as alternative options, fleshing out both of them.

Much of part II is concerned with the variety of sentences that are assigned a *synthetic* interpretation structure. These include sentences with a finite form of *hebben* (to have) (II:3.2), a finite form of *zijn* (to be) (II:3.3) and a finite form of a verb of perception such as *zien* (to see) (II:4.1). The word order of final verbal elements (in a position following the second position) is dealt with in relation to other phenomena, some concerning word order and some not, such as the 'infinitivus pro participio' (II:4.2).

Finally, throughout Part I it is stated that a given interpretation structure may be justified by referring to different aspects of sentence form, apart from word order (I:14, I:21, I:25 and I:26). This is illustrated in part II. Cases in point are our discussions of accentuation patterns (see for instance II:3.2) and the use of the marker *om* in sentences with infinitival complements (II:4.2.3). Whereas the presence of *om* can be used to justify positing an analytic interpretation structure, no conclusion either way (analytic or synthetic) can be drawn from its absence. In such cases, the choice of interpretation structure has to be justified on other grounds. To support this claim, I propose the meaning of 'rational intervention' for *om*. When a synthetic structure is assigned, it follows that the presence of *om* is not an option. Though the use of *om* appears at first glance to be optional, there are many cases where it is either required or impossible. Such apparent variation can be explained by the presented analysis, making use of interpretation structures.

Om te beginnen

Dit proefschrift is het verslag van de resultaten van een onderzoek met een traditioneel-taalkundige doelstelling: het leggen van een relatie tussen vorm en betekenis. De uitkomsten zijn echter minder traditioneel.

Overeenkomstig de formulering in de oorspronkelijke onderzoeksaanvraag was het onderzoek in eerste instantie gericht op de "interpretatieve aspecten die samenhangen met de plaats van werkwoordelijke elementen ten opzichte van elkaar en ten opzichte van niet-werkwoordelijke elementen". Het doel was om een 'onmiddellijke' relatie te leggen tussen de *woordvolgorde* in een zin en de aan de zin gegeven *interpretatie*. Ik zal laten zien dat dit mogelijk is door een structuur toe te kennen aan de afgeronde interpretatie van de zin: een *interpretatiestructuur*.

Een interpretatiestructuur stelt ons in staat om de interpretatie die we aan een zin gegeven hebben, in verband te brengen met de afzonderlijke elementen waaruit de zin bestaat (woorden of groepen woorden). Een gegeven zinsinterpretatie kan uitgelegd worden door het zo voor te stellen, dat de afzonderlijke elementen hierbij op een bepaalde manier op elkaar betrokken zijn. Met deze voorstelling krijgt een gegeven interpretatie een zekere structuur. Voor het gemak geef ik deze interpretatiestructuur een grafische uitdrukking, zodat zichtbaar wordt hoe de afzonderlijke zinscomponenten op elkaar betrokken gedacht zijn.

Een interpretatiestructuur krijgt inhoud met behulp van het begrip *onafhankelijke conceptualisering*. Dit begrip is geïnspireerd op het begrip onafhankelijke waarneembaarheid van Verhagen (1986). In tegenstelling tot het begrip onafhankelijke waarneembaarheid, verwijst het begrip onafhankelijke conceptualisering niet alleen naar een aspect van de zinsbetekenis, maar ook naar een aspect van de vorm van een interpretatiestructuur zelf. Onder onafhankelijke conceptualisering versta ik het volgende. Een uitleg van wat de zin als geheel betekent kan gebruik maken van een verwijzing naar de woordvolgorde als we zeggen dat een element dat voorafgaat aan een ander element, in principe onafhankelijk van wat volgt begrepen kan worden. De bijdrage van dat element aan het geheel kunnen we uitleggen door te zeggen dat dat element onafhankelijk van wat volgt geconceptualiseerd is. Een grafische uitdrukking van een meest simpele interpretatiestructuur geeft volgens dit principe de onafhankelijke conceptualisering van de opeenvolgende elementen weer als een stapsgewijze toevoeging van elk volgend element aan het voorafgaande. Als volgt:

(1) A B C D E
 | □ □ □ □

Het proefschrift bestaat uit twee delen. In het eerste deel bepaal ik mijn plaats ten opzichte van de omvangrijke literatuur waarin een relatie gelegd wordt tussen de woordvolgorde enerzijds en aspecten van de zinsbetekenis anderzijds. Dit deel staat vooral in dienst van de presentatie van mijn eigen uitgangspunten. Zo nu en dan is het polemisch van aard, maar dat was geen doel op zichzelf. Ik vond het belangrijk om te laten zien in welke mate mijn ideeën verwantschap vertonen met die van anderen, juist ook omdat ik tegelijkertijd veel van de oude veronderstellingen terzijde schuif.

Deel I is als een verslag van een reis die is begonnen bij het begin, op dezelfde plek waar vele anderen begonnen zijn. Langs dezelfde wegen, hetzelfde uitzicht, en met dezelfde obstakels. Uiteindelijk ben ik ergens anders uitgekomen dan gebruikelijk. Met een natuurlijke hindernis kun je nu eenmaal verschillend omgaan: met veel kunst- en vliegwerk jezelf er een weg overheen banen, hem met veel energie afbreken of de hindernis serieus nemen en een andere weg inslaan. In veel gevallen heb ik voor het laatste gekozen; dat vraagt om verantwoording.

Na Deel I over de theorie gaat deel II over de praktijk. In deel I formuleer ik mijn uitgangspunten, en introduceer ik de door mij gebruikte begrippen, met een centrale plaats voor de *interpretatiestructuur* als middel voor een analyse van de relatie tussen woordvolgorde en aspecten van de zinsbetekenis. Deel II, het descriptieve deel, is gewijd aan het resultaat van mijn keuzes; hier blijkt de waarde van een analyse met behulp van de toekenning van interpretatiestructuren. Veel van de oude problemen zijn verdwenen, bekende observaties krijgen een ander uiterlijk. Deel II bevat de analyses van concrete verschijnselen, met het doel een relatie te leggen tussen de woordvolgorde en aspecten van de zinsinterpretatie, waarbij die twee aspecten zo direct en systematisch mogelijk met elkaar in verband worden gebracht. In dit deel laat ik zien dat met mijn uitgangspunten de verschijnselen die te maken hebben met de plaats van werkwoordelijke elementen in verband te brengen zijn met allerlei andere volgordeverschijnselen: er ontstaat een nieuwe samenhang, met nieuwe inzichten als gevolg.

Deel II kan grotendeels onafhankelijk van deel I gelezen worden; de laatste drie hoofdstukken van deel I (24, 25 en 26) vormen in dat geval echter een onmisbare inleiding op deel II. Veel van de keuzes die ten grondslag liggen aan de analyses in deel II worden dan niet meer geformuleerd en gemotiveerd. Slechts bij uitzondering verwijs ik daar nog expliciet naar het eerste deel.

Deel I

1 Inleiding

In het eerste deel van dit proefschrift zal ik ingaan op een aantal bestaande analyses, of delen daarvan, die op een of andere manier een verband veronderstellen tussen (aspecten van) de woordvolgorde enerzijds en (aspecten van) de zinsbetekenis anderzijds.

Het is niet voor het eerst dat een taalkundige analyse de woordvolgorde in een zin in verband brengt met een bepaald aspect van de interpretatie van de zin als geheel. Op het niveau van de observaties wordt een dergelijk verband meestal verondersteld, zonder dat het verband tussen (aspecten van) de woordvolgorde en (aspecten van) de zinsbetekenis als zodanig expliciet geformuleerd wordt. Er is dan ook niet vaak geprobeerd om de woordvolgorde en de zinsinterpretatie in een analyse zo systematisch en rechtstreeks mogelijk aan elkaar te relateren (zie echter Verhagen 1986). In het algemeen wordt steeds een aspect van de vorm (woordvolgorde, morfo-syntactische eigenschappen, accentuatie) als uitgangspunt genomen, om er vervolgens op zeer diverse manieren, en eigenlijk tamelijk ad hoc, een aspect van de zinsbetekenis mee in verband te brengen. Die praktijk heeft dan ook nogal diverse formuleringen opgeleverd van verschillende interpretatieve aspecten. Het is mijn bedoeling expliciet te maken welke verbanden er gelegd zijn, om vervolgens een beschrijvingsvoorstel te doen dat niet alleen recht doet aan de essentie van eerdere observaties en beschrijvingen, maar ons bovendien in staat stelt allerlei verschillende soorten volgordeverschijnselen op gelijke wijze te beschrijven.¹

In veel literatuur over woordvolgorde wordt verwezen naar aspecten van de zinsbetekenis. Ik zal laten zien welke interpretatieve aspecten in het verleden geassocieerd zijn met woordvolgorde. Het is overigens niet zo dat ik daarmee alle literatuur op dit gebied evenveel recht zal kunnen doen. Het is dan ook niet mijn bedoeling een uitputtend literatuuroverzicht te geven. Ik wil vooral laten zien dat het zinvol is om aan te sluiten bij observaties die in het verleden gedaan zijn over de relatie tussen woordvolgorde en interpretatie. In dat kader zal ik eerst, met verwijzing naar een aantal representatieve publicaties, een overzicht geven van de verschillende begrippen die in de literatuur gebruikt zijn om die interpretatieve

1. Met betrekking tot de zin als geheel gebruik ik *betekenis* en *interpretatie* door elkaar, omdat ik ze als inwisselbaar beschouw. Dit standpunt zal ik verderop toelichten (zie Deel I hoofdstuk 25, hierna te noteren als dl.I:25). Het heeft onder andere ook tot gevolg dat ik geen principieel onderscheid maak tussen *zin* en *uiting*: als ik spreek over *zin* veronderstelt dat niet een oppositie met *uiting* (zie dl.I:22).

aspecten te typeren of te verklaren. Er is op dit gebied een opvallend gebrek aan overeenstemming met betrekking tot de inhoud en het gebruik van de termen en begrippen. Hopelijk is het mogelijk een beetje orde te scheppen in die chaos.

Na enige kritische beschouwing zal ik laten zien dat er in de uiteenlopende beschrijvingen van de zinsbetekenis een aantal steeds terugkerende elementen te isoleren is, en dat het mogelijk is deze onder één noemer te brengen met behulp van de notie *onafhankelijke conceptualisering*.

2 De klassieke tweedeling in een zin

Kenmerkend voor vrijwel alle literatuur over woordvolgorde is de fundamentele erkenning van de mogelijkheid om een zin globaal op te splitsen in twee delen. Daarmee bouwt men in feite voort op de klassiek-logische traditie waarin een zin (of oordeel) wordt gezien als een eenheid die uit twee delen bestaat: een subject en een predikaat. Voor de oorsprong van dit begrippenpaar wordt meestal verwezen naar Aristoteles. Het is duidelijk dat de Aristotelische tweedeling sindsdien een enorme ontwikkeling heeft doorgemaakt, die om haar te kunnen samenvatten uitgebreid onderzoek zou vergen. Niettemin lijkt het duidelijk dat het subject in Aristotelische zin niet verwijst naar een syntactisch subjectbegrip zoals we dat nu kennen; algemeen aangenomen wordt dat dat pas later ontstaan is, in de 18de eeuw, in de logisch-grammatische traditie van Port-Royal, wanneer een apart niveau van zinselementen wordt onderscheiden (zie Elffers 1991:197-204).

Algemeen wordt aangenomen dat het Aristotelische subjectbegrip geen betrekking heeft op het *grammatisch* subject, het zinselement waarmee het werkwoord congrueert, maar op 'het onderwerp waarover men in de zin spreekt', 'datgene dat onderworpen is aan het predikaat (dat samen met het subject de zin vormt)' of ook wel 'het gedeelte dat in de zin als het uitgangspunt functioneert'. Ook wordt doorgaans aangenomen dat het Aristotelische subjectbegrip aan de basis ligt, en niet wezenlijk verschilt van wat in de 19de eeuw werd aangeduid met *psychologisch* subject, en ook wel met *logisch* subject.² Vanuit hedendaags perspectief is de term logisch subject overigens nogal verwarrend, want die term is later gaan fungeren als de aanduiding van de handelende persoon bij het predikaat dat de handeling uitdrukt. Het logisch subject kan dan samenvallen met het grammatisch subject en/of het psychologisch subject, maar noodzakelijk is dat niet. Bij dit gebruik moet het logisch subject dus juist scherp onderscheiden worden van het psychologisch subject (zie Daneš et al. 1974; Kuroda 1972; Sasse 1987; Elffers 1991).

Onder het psychologisch subject van een zin verstond men in de 19de eeuw het zinselement dat uitdrukte waar de zin over gaat, of waar de gedachte die verwoord is in het predikaat, betrekking op heeft. Bij Von der Gabelentz en Paul verwijst het psychologisch subject naar datgene waar de hoorder eerst aan moet denken, of waarvan hij de identiteit eerst moet vaststellen, om vervolgens de

2. Voor het (verschil in) gebruik van deze beide termen, zie Elffers 1991:205-263.

inhoud van het (psychologisch) predikaat te kunnen denken, dat iets zegt over het (psychologisch) subject (zie Elffers 1991:205-224). Overigens bedoelde Von der Gabelentz niet dat het psychologisch subject daarmee ook de 'meest belangrijke' informatie bevatte, zoals ten onrechte soms wel gedacht is (Elffers 1991:288).³

In eerste instantie wordt de 'psychologische' subject-predikaatrelatie ingezet voor een beschrijving van de woordvolgorde. De categorie psychologisch subject werd expliciet gerelateerd aan formele eigenschappen van de zin: woordvolgorde en intonatie. Von der Gabelentz achtte het psychologisch subject zelfs principieel gebonden aan de eerste zinspositie. De volgorde (psychologisch) subject - predikaat zag hij als de weerspiegeling van de natuurlijke volgorde waarin de in de zin uitgedrukte gedachte zich ontwikkelt. In de (logisch-)taalkundige discussie zijn de begrippen later een eigen leven gaan leiden, waarbij het verband met het onderzoek naar de volgorde van de elementen in een zin losser werd. Uiteindelijk is de 'psychologische' subject-predikaatrelatie in syntactische benaderingen volledig verdwenen (Elffers 1991).

De tweedeling van een zin in een grammatisch subject en predikaat hangt nauw samen met een inhoudelijke karakterisering van het subject die overeenkomt met de Aristotelische, of 'psychologische' opvatting van het subject: 'het onderwerp waar de zin iets over zegt'.⁴ Of, om het traditioneel te formuleren: 'datgene wat onderworpen is aan het gezegde'. Het subject wordt in dat geval gezien als het uitgangspunt van de zin, en in die visie voegt de persoonsvorm zich naar het subject. Maar tegelijkertijd functioneert ook een andere inhoudelijke karakterisering van het grammatisch subject, waarbij het subject gezien wordt als de uitdrukking van 'die- of datgene die de handeling uitvoert die in het predikaat genoemd wordt', of 'die- of datgene waar de werking van uitgaat'. Het is belangrijk om ons te realiseren dat deze laatste karakterisering de weg opent naar een structurele driedeling. Het subject wordt dan immers gezien in relatie tot andere participanten die in de zin genoemd worden, als een van de mogelijke argumenten bij het (hoofd)werkwoord.

De positie van bijvoorbeeld Den Hertog (1892a) is hier illustratief (vergelijk echter Elffers 1991:207). Vanuit didactische overwegingen kiest Den Hertog ervoor om de persoonsvorm te beschouwen als het "middelpunt" van de zin (Den Hertog 1892a:14). De persoonsvorm vormt samen met "woorden die er noodza-

3. Zie ook de bespreking van García 1979 (zie dl.I:9).

4. De inhoud van het begrip 'zeggen over' kan daarbij nog op verschillende manieren worden geïnterpreteerd. Zie Elffers 1979:101 (n8) en Elffers 1991:209-211.

kelijk bij behoren" het gezegde, dat "de eerste rang" inneemt (ibidem:20-21). Deze visie brengt met zich mee dat bestudeerd wordt hoe het onderwerp en de voorwerpen zich verhouden tot het gezegde. Het subject staat samen met de objecten ten opzichte van het gezegde op "de tweede plaats" (ibidem:21). In deze didactische presentatie wordt het subject dus niet gezien als het uitgangspunt van de zin: een opvatting van het grammatisch onderwerp als "de zelfstandigheid waarvan iets gezegd wordt" wijst Den Hertog dan ook expliciet af (ibidem:39). Hij beschouwt het subject vooral in relatie tot de al of niet aanwezige objecten. Daarbij ziet hij het onderwerp als de aanduiding van "de zelfstandigheid waarvan de openbaring van bestaan, in het gezegde vermeld, uitgaat" (Den Hertog 1892a: 33).

Toch zien we bij de behandeling van het naamwoordelijke gezegde dat de andere opvatting van het subject, die Den Hertog in feite afwijst, nog wel degelijk een rol speelt. In tegenstelling tot de objecten bij een werkwoordelijk gezegde, maakt bij een naamwoordelijk gezegde het predikaatsnomen wel deel uit van het gezegde. Hier zien we dan ook nog steeds een tweedeling van de zin. Het grammatisch onderwerp duidt volgens Den Hertog altijd de zelfstandigheid aan die gekwalificeerd wordt, en het predikaatsnomen drukt een "kwaliteit" uit. Wanneer de kwaliteit de vorm aanneemt van een zelfstandig naamwoord, dan is niet altijd eenduidig vast te stellen wat het onderwerp is. Wanneer we er alleen van uitgaan dat de persoonsvorm congrueert met het onderwerp, komen we er niet: het is immers niet altijd duidelijk waar de persoonsvorm mee congrueert. In dat geval valt Den Hertog noodgedwongen terug op de gewraakte andere opvatting van het grammatisch subject. Het naamwoordelijk deel van het gezegde wijst volgens Den Hertog altijd een "ruimere voorstelling" aan dan het onderwerp, en het onderwerp wordt in die ruimere "kring" ondergebracht. Deze analyse is geheel overeenkomstig de wijze waarop dit soort zinnen ook in de logica van die tijd werden behandeld, waarbij overigens voor alle zinnen uitgegaan wordt van een fundamentele tweedeling — in termen van functie en argument (zie bijv. Frege 1980 [1892]).

Om in een zin als *De schrijver van dat werk is mijn jongste broer* het onderwerp te kunnen aanwijzen, stelt Den Hertog dus voor om de verhouding 'gekwalificeerde - kwalificatie' te analyseren. In dit geval is het voor hem duidelijk dat dan *mijn jongste broer* het subject is, en *de schrijver van dat werk* het naamwoordelijk deel van het gezegde (Den Hertog 1892a:28-31). De omschrijving die den Hertog geeft van het grammatisch onderwerp als 'datgene waar de "openbaring van bestaan" of de werking van uitgaat', voldoet dus niet echt in het geval van een naamwoordelijk gezegde. Hij legt weliswaar uit dat een kenmerk of een kwalificatie door middel van een naamwoordelijk gezegde voorgesteld kan worden als een

"openbaring van bestaan", maar dit komt erg gekunsteld over, en verhelderend is het nauwelijks (Den Hertog 1892a:26).

Naast een driedeling functioneert dus bij den Hertog ook nog een tweedeling van de zin. En ook bij hem gaat een tweedeling van de zin gepaard met de opvatting van het subject als 'datgene waarvan in het predikaat "een kenmerk of bijzonderheid" wordt vermeld', oftewel 'datgene waar het predikaat iets over zegt' (Den Hertog 1892a:31). Dat de dubbele subject-opvatting ook bij hem een rol speelt, wordt door Den Hertog niet onderkend, laat staan dat hij dit problematiseert. Het is opmerkelijk dat hij expliciet kiest voor een opvatting van het subject als participant bij het werkwoord, waarbij het subject geplaatst wordt tegenover de eventuele objecten, maar dat hij er zich niet van bewust lijkt te zijn dat hij deze inhoudelijke karakterisering van het grammatisch subject feitelijk alleen toepast op het onderwerp van een werkwoordelijk gezegde.

Met de opvatting van het subject als een van de mogelijke participanten bij het werkwoord verdwijnt de klassieke structurele tweedeling naar de achtergrond, om plaats te maken voor een verdeling in meer dan twee elementen: het subject, het werkwoord, en een of meer objecten. De twee verschillende inhoudelijke karakterisering van het subject die daarmee samenhangen, hebben lange tijd naast elkaar bestaan, hoewel de laatste — het subject als argument of participant — steeds meer is gaan overheersen (Elffers 1991).

Het is opvallend dat met de overheersing van de inhoudelijke karakterisering van grammatisch subject als 'handelende persoon' of 'agens', de structurele tweedeling die gebaseerd is op het Aristotelische subject en die verbonden is met de inhoudelijke karakterisering van het subject als 'gespreksonderwerp', niet verdwenen is uit syntactische analyses. Naast een structurele driedeling fungeert tegelijkertijd een zeer fundamentele structurele tweedeling: die tussen het subject (S) enerzijds en het predikaat (VP) anderzijds. Behalve in het geval van een naamwoordelijk gezegde, is het niet altijd even duidelijk hoe deze syntactische structurele tweedeling gemotiveerd wordt, en welk subjectbegrip ermee verbonden wordt.⁵

5. In de discussie tussen Chomsky en Uhlenbeck over een structurele tweedeling versus driedeling en de rol van het werkwoord (zie Uhlenbeck 1963 en 1967) bestrijdt Uhlenbeck de tweedeling in de analyse van Chomsky, en stelt een driedeling voor. In de visie van beide onderzoekers sluiten de twee mogelijkheden elkaar uit. In dl.I:10 zal ik een analyse bespreken waaruit blijkt hoe een tweedeling en een driedeling naast kunnen elkaar functioneren, namelijk als mogelijke analyses van de zinsstructuur waarbij de keuze voor een van beide gemotiveerd wordt met verwijzing naar de betekenis van de zin als geheel (Onrust 1988), zie ook dl.II:1.

Ook in de taalkundige analyses uit de Praagse School herkennen we een opsplitsing van een zin in twee delen: een *thema* en een *rhema*. Deze begrippen zijn de voorvaders van het onderscheid tussen *topic* en *comment* dat in de Amerikaanse literatuur is geïntroduceerd. Het is geen gewaagde gedachte om het onderscheid dat gemaakt wordt tussen *topic* of *thema* enerzijds en *comment* of *rhema* anderzijds, te zien als een voortzetting van het klassiek-logische onderscheid tussen subject en predikaat zoals dat aan Aristoteles wordt toegeschreven. Een vergelijking ligt dan ook voor de hand. Er is zelfs gesuggereerd dat we het Aristotelische onderscheid tussen (psychologisch) subject en predikaat kunnen vervangen door het begrippenpaar *topic-comment* of *thema-rhema* (vergelijk Kuroda 1972:157, Keijsper 1985:73 en Elffers 1990:258). Nog afgezien van allerlei andere problemen die dit voorstel met zich meebrengt,⁶ en de vraag welk doel ermee gediend zou zijn, zou het alleen dan te overwegen zijn, wanneer de begrippen *thema* of *topic* altijd en door iedereen begrepen zou worden als de aanduiding voor 'datgene waarover in de zin gesproken wordt', en *rhema* of *comment* altijd voor 'datgene wat er over dat zinsonderwerp gezegd wordt'. Het is echter niet zo dat die begrippen door iedereen op eenzelfde en ondubbelzinnige manier worden gebruikt. Als dat het geval zou zijn geweest zouden er ook wel meer pogingen zijn ondernomen om de inhoudelijke formuleringen als de hier bovenstaande wat nader te preciseren, ten dienste van een meer specifiek taalkundige theorievorming.⁷ In plaats daarvan zijn de gebruikte formuleringen gediskwalificeerd wegens vaagheid, waarna in de loop der tijd verschillende onderzoekers geprobeerd hebben een bijdrage te leveren door een nieuwe inhoud aan de begrippen te geven. Hierdoor is een enorme verscheidenheid ontstaan in het gebruik van de begrippen.

Er zijn inmiddels zoveel verschillende opvattingen over wat een *topic* is, dat de opvatting van *topic* als psychologisch subject mag gelden als een zeer beperkte opvatting. Het begrippenpaar *topic-comment* is een eigen leven gaan leiden, en

6. Zo moeten we ons ervan bewust zijn dat een vervanging van het begrip (psychologisch) subject door het begrip *topic* met zich meebrengt dat we dan geen recht doen aan het geïmpliceerde onderscheid tussen enerzijds een niveau van de syntactische structuur en anderzijds een niveau van de informatiestructuur. Men had oorspronkelijk met het begrip psychologisch subject wel degelijk een grammaticale categorie op het oog: een eenheid van vorm en betekenis (zie Elffers 1991). De inhoudelijke karakterisering van het subject als 'gespreksonderwerp' werd bestudeerd in relatie tot vormkenmerken (congruentie, positie in de zin, accentuatie). De begrippen *topic* en *comment* etc. hebben daarentegen in het algemeen betrekking op een verondersteld apart beschrijvingsniveau: de informatiestructuur van een zin.

7. Voor een poging hiertoe vanuit het perspectief van de interpretatie zie Onrust 1986:27, zie hieronder dl.I:10.

het fungeert soms tegelijkertijd naast het onderscheid thema-rhema. Dit zien we bijvoorbeeld in Kuno 1976 en Bolinger 1979, waar een onderscheid gemaakt wordt tussen thema en topic, parallel aan het onderscheid dat Halliday (1967b) maakt. Het begrip *topic* wordt dan gebruikt voor 'bekende informatie', terwijl *thema* gereserveerd wordt voor 'gespreksonderwerp (op zinsniveau)'. Hoe dan ook, we kunnen constateren dat het begrip topic in de literatuur geen eenduidige inhoud heeft. In ieder geval is de inhoud ervan ver verwijderd geraakt van de beperktere opvatting als psychologisch subject van een zin. Ik zal hier straks dieper op ingaan (zie dl.I:17).

Voor de jaren zeventig hebben een omvangrijke literatuur opgeleverd over het topic-commentonderscheid. Daarbij is soms ook de oorspronkelijke verdeling van een zin in twee delen verloren gegaan. Binnen de Praagse School zijn er onderzoekers die een zin in drie delen verdelen: *thema - transitie - rhema*. Als eenmaal de stap gemaakt is om een zin te verdelen in meer dan twee elementen, dan is er eigenlijk geen enkele reden om de verdeling te beperken tot drie. Zo kwam Firbas tot een graduele uitwerking van het thema-rhema onderscheid. Sindsdien kan men aan elk element in een zin een graad van "*communicative dynamism*" (CD) toekennen, die vaak uitgelegd wordt als een graad van 'communicatieve waarde'. Later zien we iets vergelijkbaars terug in het werk van Givón, wanneer hij topicaliteit behandelt als een graduele eigenschap. Met deze ontwikkeling dient zich ook een inhoudelijke verschuiving van de begrippen thema-rhema aan. Ik kom daar in het volgende hoofdstuk op terug. Deze ontwikkeling is niet zonder problemen. Ze heeft ertoe bijgedragen dat het moeilijk vast te stellen is wat nu eigenlijk de waarde ervan is om begrippen als thema-rhema of topic-comment in te zetten bij de beschrijving van syntactische verschijnselen, waaronder woordvolgorde.

3 Een zinsdefinitie versus een tekstdefinitie van thema / topic

De begrippen *topic* en *thema* worden niet alleen gebruikt in beschrijvingen die sommige elementen typeren als 'gespreksonderwerp' van de zin, 'datgene waar de zin iets over zegt', of het 'uitgangspunt van de zin', tegenover 'datgene wat er over het topic gezegd wordt', maar ook in beschrijvingen die elementen in de zin kenmerken als 'oude' informatie (topic/thema) tegenover 'nieuwe' informatie (comment/rhema).⁸ Soms worden de twee opvattingen van topic/thema expliciet van elkaar onderscheiden, maar dat gebeurt lang niet altijd.

De vergelijking van thema/topic met *psychologisch* subject is alleen daar gerechtvaardigd, waar met het begrippenpaar thema-rhema of topic-comment iets van de structuur van een zin zelf tot uitdrukking wordt gebracht, waarbij gegeneraliseerd wordt over een aspect van de interpretatie van de zin als geheel in relatie tot zijn vorm. Dus wanneer de beschrijving zich beperkt tot het niveau van de zin zelf, waarbij het door de voorafgaande tekst ('discourse') gemotiveerde onderscheid tussen 'oude' en 'nieuwe' informatie buiten beschouwing gelaten wordt. Ik zal in het vervolg naar deze opvatting verwijzen als de *zinsdefinitie* van topic/thema.

Wanneer de begrippen topic/thema gebruikt worden in een zinsdefinitie, gaat dat over het algemeen gepaard met de gedachte dat het begrip thema of topic inhoudelijk verwijst naar de functie van één of meer elementen aan het begin van de zin.

De zinsdefinitie van topic/thema zou ik duidelijk willen onderscheiden van een andere, gebruikelijke definitie van topic/thema, waarbij topic of thema — via allerlei variaties op 'oude' en 'nieuwe' informatie — een inhoud heeft gekregen die verwijst naar de relatie van het betreffende element met de context waarbinnen de zin functioneert; deze opvatting van topic/thema zal ik de *tekstdefinitie* noemen.

Wanneer het begrip topic inhoud krijgt met behulp van begrippen als 'oude', 'bekende', of 'terugvindbare' informatie (met verwijzing naar de context), dan zien we dat in de praktijk tegelijkertijd het verband tussen de functie als topic en

8. Het thema-begrip waar ik naar verwijs, moet niet verward worden met de notie 'theme' of thema die in semantisch georiënteerde benaderingen de aanduiding is van een bepaalde semantische rol.

de beginpositie (of welke andere vaste positie dan ook) wordt losgelaten. Het blijkt immers lang niet altijd zo te zijn dat elementen die 'oude' of 'bekende' informatie bevatten (topic/thema), voorafgaan aan elementen die 'nieuwe' informatie bevatten (comment/rhema). Wanneer we de relatie tussen de functie van topic/thema en vaste positie in de zin moeten loslaten, worden de kansen op een consistente taalkundige beschrijving van de woordvolgorde alleen maar kleiner. Ik zal daar straks uitgebreid op terugkomen. Een analyse in termen van oude en nieuwe informatie die zich beroept op het functioneren van de zin in tekstverband, overstijgt daarmee het niveau van de (betekenis van de) zin zelf. Bij een tekstdefinitie van topic/thema, is het dan ook misleidend om het begrip topic nog in verband te brengen met het psychologisch subject. In feite is het zelfs observationeel onjuist.

Voor alle duidelijkheid wil ik er nog op wijzen dat het onderscheid dat ik hier maak tussen een topic in zinsdefinitie en een topic in tekstdefinitie niet hetzelfde is als het onderscheid dat soms gemaakt wordt tussen enerzijds een *sentence topic* en anderzijds een *discourse topic* (zie bijvoorbeeld Reinhart 1981; Davison 1984 en Van Oosten 1986:20/21). Een discourse topic is het globale onderwerp van de tekst als geheel, dat nader gespecificeerd kan worden in de vorm van een schema, overeenkomstig de geanalyseerde voortgang in de tekst. Een sentence topic is de talige uitdrukking van het discourse topic op een bepaald moment in de tekst: het is het zinselement waarmee voor de lezer het verband met het discourse topic tot stand wordt gebracht. Het is duidelijk dat een sentence topic dus ook een opvatting van topic in tekstdefinitie veronderstelt. Je kunt namelijk niet bepalen welk zinselement het sentence topic is op grond van de zin zelf. Je kunt pas vaststellen welk element het sentence topic is als je de zin in verband brengt met de context: de betekenis (en de structuur) van de tekst als geheel.

De grote verwarring die spreekt uit de literatuur over de inhoud en het gebruik van de begrippen topic/thema versus comment/rhema, is voor een groot deel te wijten aan het feit dat men over het algemeen geen consequent onderscheid heeft gemaakt tussen een zinsdefinitie en een tekstdefinitie van topic/thema (zie bijv. Bakker 1968).⁹ Het is niet overdreven om te constateren dat hierdoor de waarde

9. Soms wordt bewust een onderscheid gemaakt tussen enerzijds de notie 'bekende informatie' en anderzijds de notie 'gespreksonderwerp'. Dit gebeurt dan al of niet in samenhang met een onderscheid tussen gespreksonderwerp op microniveau of zinsniveau (benoemd als thema of sentence topic) en gespreksonderwerp op macroniveau of het niveau van de tekst (benoemd als topic of als discourse topic). Dit garandeert echter nog niet, dat wanneer de diverse begrippen worden ingezet voor een analyse van volgordeverschijnselen, er feitelijk ook consequent een onderscheid gemaakt wordt zoals ik hier bedoel: het onderscheid tussen een zinsdefinitie en een tekstdefinitie van de begrippen topic of thema. Zie bijv. Halliday 1967b, Barry 1975, Kuno 1976, Bolinger 1979,

van de begrippen voor een taalkundige beschrijving van syntactische verschijnselen waaronder de woordvolgorde uiteindelijk nogal beperkt gebleven is. Zoals gezegd zal ik straks uitgebreider ingaan op de inhoudelijke expansie van de begrippen thema en topic (dl.I:17).

De verwarring tussen de zinsdefinitie en de tekstdefinitie van topic/thema versus comment/rhema is al aanwezig bij Mathesius, de 'vader' van de Praagse School. Mathesius zorgde voor een brede bekendheid en toepassing van de begrippen thema en rhema. Verschillende onderzoekers uit de Praagse School wijzen erop dat Mathesius het begrippenpaar thema-rhema gebruikte in afwisseling met andere termen, waaronder het paar *startpunt* - *kern*, en dat hij de noties 'bekende informatie' en 'datgene waar in de zin iets over gezegd wordt' door elkaar gebruikte in verband met beide paren (Keijsper 1985). Soms lijkt het erop dat Mathesius met het eerste paar een zinsdefinitie voor ogen had (*thema* als datgene waar de zin iets over zegt), en met het tweede paar de context-afhankelijk tekstdefinitie (*startpunt* als het element dat bekende of terugvindbare informatie bevat), maar zo simpel ligt het niet (zie Daneš et al. 1974:221). Een vergelijkbaar onderscheid wordt wel door Beneš gemaakt. Beneš maakte een verschil tussen *thema* als het element dat in de informatiestructuur van de zin gegeven of herleidbare informatie uitdrukt, tegenover *basis* als het element in de beginpositie van de zin waar de zin op voortbouwt. De keuze van de elementen in de basis hangt volgens Beneš af van de manier waarop de spreker wil aansluiten bij het voorafgaande (zie Firbas 1974:24).

We zien dat zowel bij Mathesius als bij Beneš niet alleen bij de inhoudelijke karakterisering van thema, maar ook bij die van startpunt of basis, de context steeds een rol speelt. Bij de inhoudelijke typering van het thema wordt verwezen naar de verdeling van de informatie in de zin zelf; maar om te bepalen welk gedeelte in een zin het thema is, wordt niet verwezen naar een bepaalde positie in de zin (bijvoorbeeld de beginpositie). Inhoudelijk wordt het thema gedefinieerd op zinsniveau, maar toekenning van de thema-status wordt niet gemotiveerd vanuit een beschouwing van de zin zelf, als wel van de relatie die de zin heeft met het voorafgaande. Dit maakt dat thema zowel een tekst- als een zinsdefinitie krijgt. Met de formulering van startpunt of basis is het niet veel anders: de inhoudelijke typering van het startpunt verwijst naar de opbouw van de zin zelf, in dit geval naar de vorm ervan in termen van de volgorde, maar er wordt tegelijkertijd uitgegaan van een causale relatie met de context: de keuze van het startpunt wordt bepaald door de aansluiting van de zin bij het voorafgaande. Ook start-

punt krijgt hiermee niet een eenduidige zinsdefinitie. Het lijkt zinvoller om de notie thema eenduidig te verbinden met ofwel een zinsdefinitie ofwel een tekstdefinitie. In een zinsdefinitie is het thema dan gebonden aan de beginpositie of een andere vaste positie, eventueel inhoudelijk getypeerd als 'datgene waarover in de zin iets gezegd wordt'. In een tekstdefinitie wordt het thema gezien als dat element van de zin dat in de gegeven situatie zorgt voor de aansluiting met de context, bijvoorbeeld doordat het bekende of herleidbare informatie uitdrukt. In ieder geval is het duidelijk dat noch Mathesius, noch Beneš het onderscheid tussen een zinsdefinitie en een tekstdefinitie ten volle onderkend en benut hebben (zie Daneš 1974:106, Firbas 1974:23).

Ook bij Firbas speelt de context een grote rol in de definitie van thema, hoewel hij het doet voorkomen alsof hij het begrip thema hanteert om een beschrijving te geven van de informatiestructuur van de zin zelf. Hij vat het thema op als "constituted by an element or elements carrying the lowest degree(s) of CD within a sentence" (Firbas 1974:24). Elk element in de zin heeft zijn eigen bijdrage aan de *communicatieve ontwikkeling* die met de zin tot stand gebracht wordt. De mate waarin elk element daaraan bijdraagt, wordt uitgedrukt in de toekenning van een graad van "communicative dynamism" (CD). Het is duidelijk dat Firbas in zijn benadering een vaste associatie van thema met een bepaalde positie in de zin heeft moeten loslaten. Elementen met de laagste graad van CD kunnen overal in de zin staan.

Het idee van de toekenning van graden van CD heeft betrekking op de manier waarop we de informatiestructuur van een zin kunnen beschrijven: enerzijds als een opeenvolging van elementen die ieder een eigen bijdrage leveren aan de ontwikkeling van wat met de zin zelf 'gecommuniceerd' wordt, en anderzijds als een opeenvolging van elementen die een verband uitdrukken met de omgeving waarbinnen die zin als geheel functioneert. Met de graduele benadering van thema sanctioneert Firbas het hybride karakter van de formuleringen van thema in zowel de tekstdefinitie als de zinsdefinitie. Het thema hoeft nu niet meer noodzakelijk met 'oude' informatie geassocieerd te worden in relatie tot de context, maar kan ook met 'oude' informatie geassocieerd worden in relatie tot andere elementen die in de zin zelf aanwezig zijn. In de praktijk gebeurt dit nu dus allebei, al naar gelang het het beste uitkomt. In feite heeft ook het thema-begrip van Firbas zowel betrekking op de structuur van de zin zelf, als op de structuur van de tekst waar de zin deel van uitmaakt. De benadering van woordvolgorde in dit kader, sinds Firbas bekend als *Functional Sentence Perspective* (FSP), suggereert een definitie van thema op het niveau van de zin, maar is dat dus in feite niet.

Het element met de laagste graad van CD wordt beschouwd als het thema. Welk element de laagste graad van CD heeft, wordt afhankelijk gemaakt van de context: de keuze van het thema wordt op een of andere manier bepaald door de aansluiting met het voorafgaande. In dat opzicht verschilt Firbas niet van Daneš, die ik hieronder citeer.

"To put it differently: it is evidently necessary to distinguish between the mass of information accumulated up to a certain point of text, and the portion of this mass contained (occurring) in the particular utterance following this point. This distinction involves a selection from the mass of known information for every utterance. We assume that this selection is determined, directly or indirectly, by the choice of the utterance theme. Thus we must not be content with a statement that certain sentence elements convey the known information (in contrast to others, conveying the new one), but *we ought to find out the principles exactly according to which this and not another portion of the mass of known information has been selected. In other words, we have to inquire into the principles underlying thematic choice and thematic progression.*" (Daneš 1974:112) [cursivering JP]

Hieruit blijkt dat ook bij Daneš de analyse van woordvolgorde in termen van een thema-rhema structuur niet zozeer in dienst staat van een beschrijving van de structuur van de zin zelf, als wel van de tekst waarbinnen de zin functioneert. Deze doelstelling, die ten grondslag ligt aan veel literatuur over de informatieverdeling in de zin (FSP), zorgt ervoor dat in de diverse analyses die de woordvolgorde in een zin betreffen, paradoxaal genoeg, het niveau van de zin verlaten wordt. De onderzoekers blijken vooral geïnteresseerd in de manier waarop ze het thema in een zin, zoals het gekozen is door de spreker/schrijver, kunnen verklaren door te kijken naar de tekst waarbinnen de zin functioneert. Dit is precies het doel waarvoor het thema-rhema-onderscheid en de verschillende variaties daarop, werd ingezet. Maar het is ook aan de associatie met deze doelstelling te wijten, dat de waarde van het thema-rhema-onderscheid beperkt blijft wanneer we ons een ander doel stellen: *het geven van een beschrijving van de relatie tussen woordvolgorde en interpretatie op het niveau van de zin zelf.*

De context speelt in de meeste analyses van woordvolgorde een prominente rol. Bij de meeste analyses van woordvolgorde wordt in de praktijk dan ook meer aandacht besteed aan de wijze waarop de rol van de context in de theorie vormgegeven moet worden, dan aan de manier waarop we als onderzoekers komen tot

een analyse van wat in een zin thema, en wat rhema is. Vaak blijft een taalkundige verantwoording van die diagnose trouwens geheel achterwege. Hoe schrijven we een graad van CD toe aan de verschillende elementen in een zin? Op basis van de betekenis die we aan de zin als geheel hebben gegeven, op basis van de woordvolgorde, of op basis van de relatie met de context? Soms wordt de graad van CD uitgelegd als 'communicatieve of informatieve waarde'. Dit zien we bijvoorbeeld bij Firbas (1974:20), blijktens Keijsper 1985:31 ook bij Sgall; en uiteindelijk ook in de uitwerking van het links-rechts principe in de ANS (1984:909 e.v.; 1997:1221 e.v.), zoals we straks nog zullen zien (zie dl.I:8). Ook dan zitten we nog steeds met een probleem. Hoe bepalen we nu de communicatieve waarde of 'belangrijkheid' van een element? Is het mogelijk de communicatieve waarde van een element vast te stellen als we ons beperken tot het niveau van de zin zelf?

4 Een inherente graad van 'Communicative Dynamism' en het concept 'basisvolgorde'

Er is nog een ander problematisch aspect aan de analyses van de thema-rhemaverdeling in een zin. In de stroming binnen de FSP die in navolging van Firbas het onderscheid tussen thema en rhema gradueel heeft gemaakt, kan aan sommige elementen een inherente graad van CD worden toegeschreven. Zo hebben pronomina een inherent lage graad van CD, onafhankelijk van hun plaats in de zin. Dit gegeven staat naast het algemene volgordeprincipe dat hoe meer naar het einde van de zin een element staat, hoe hoger de graad van CD is. Maar nogmaals: de graad van CD kan dus niet afgeleid worden uit de beschouwing van de woordvolgorde alleen. Er kan kennelijk van alles tussen gekomen zijn, wat de spreker ertoe gebracht heeft van het algemene principe af te wijken. Deze voorstelling van zaken maakt het wel heel moeilijk een analyse van de informatieverdeling in de zin nog op een systematische manier in verband te brengen met de woordvolgorde zoals deze zich aan ons voordoet.

Een vergelijkbaar probleem ontstaat bij de veronderstelling dat de functionele rolverdeling van de 'major constituents' in een zin gebonden is aan een taalspecifieke *basisvolgorde*. De basisvolgorde vertegenwoordigt de meest 'neutrale', of 'ongemarkeerde' volgorde, die wordt gezien als de volgorde die niet onder invloed staat van de context. Het onderscheid tussen een syntactische basisvolgorde en een niveau van het functionele zinsperspectief (FSP) bouwt voort op het onderscheid dat Mathesius, naar wordt aangenomen onder invloed van Weil, maakte tussen een 'formal division' en een 'actual division' als twee verschillende structurele beschrijvingsniveaus van een zin. De zin gezien als syntactische eenheid laat zich verdelen op basis van de grammatische subject-predikaatrelatie en de zin gezien als eenheid van communicatie laat zich verdelen in een startpunt en een kern. De volgorde waarin het startpunt voorafgaat aan de kern werd beschouwd als de *objectieve volgorde* en vertegenwoordigt de (stilistisch) ongemarkeerde situatie. Het onderzoek naar de woordvolgorde in een bepaalde taal kon zich hierdoor richten op de vraag hoe de stilistisch ongemarkeerde en gemarkeerde volgordes zich verhouden tot de volgordes op het niveau van de 'formal division' (zie Keijsper 1985 en Elffers 1991).

In de loop der tijd is er in de benadering van woordvolgorde die twee beschrijvingsniveaus aanneemt, echter een opmerkelijke stap gezet. De beschouwing van de woordvolgorde vanuit het syntactische perspectief — de grammatische categorieën en functionele rolverdeling — heeft zich vermengd met het perspectief van

de informatieverdeling op het niveau van het functionele zinsperspectief (FSP). De gedachte is namelijk als volgt. Er wordt aangenomen dat de 'neutrale' basisvolgorde "the basic distribution of CD" weerspiegelt (Firbas 1974:21/22). De principes van het FSP, dat elementen met een lagere graad van CD voorafgaan aan elementen met een hogere graad van CD, zijn dus ook, of misschien wel juist van toepassing op de basisvolgorde; op grond hiervan kan — per taal — een inherente schaal van CD worden afgeleid voor de betreffende functionele rollen, waarmee voor elke functionele rol een inherente graad van CD wordt vastgelegd ten opzichte van de andere functionele rollen (zie ook Hajičová en Sgall 1987).

Maar zinnen hebben in de praktijk niet altijd de neutrale, niet van de context afhankelijke basisvolgorde. Dat komt, zo is de redenering, omdat er andere factoren een rol spelen bij de productie van een bepaalde woordvolgorde. Er is bijvoorbeeld interactie tussen de principes op het niveau van FSP enerzijds en onder andere die van de semantische structuur anderzijds. Firbas illustreert dat als volgt.

"I believe I am right in claiming that [...] a contextually independent object will carry a higher degree of CD than the verb. A verb cannot carry the highest degree of CD within a sentence when preceded or followed by such an object. If the semantic agent-action-goal pattern expressed by means of the grammatical subject-verb-object pattern is contextually independent in its entirety or contextually dependent merely through its agent-subject element ('A/The girl broke a vase'), the following interpretation applies. The verb will carry a lower degree of CD than the object, but a higher degree of CD than the subject. This is because a known or unknown agent appears to be communicatively less important than an unknown action and its unknown effect or result." (Firbas 1974:19/20)

Wederom komt de vraag naar boven *op grond waarvan* we nu eigenlijk kunnen vaststellen dat een agens communicatief minder belangrijk is dan de handeling die aan hem wordt toegeschreven, of het effect van zijn handeling.

De vermenging van het syntactische perspectief met het perspectief van de informatieverdeling zou ik *oneigenlijk* willen noemen. Bovendien roept een dergelijke vermenging meer vragen op, dan ermee opgelost worden. Waarom kunnen we de 'echte' informatieverdeling (CD) in een zin niet afleiden uit de woordvolgorde die de zin feitelijk heeft? Waarom zou die wel af te leiden zijn uit de zogenaamde basisvolgorde?

Het is overigens helemaal niet duidelijk hoe het concept van de basisvolgorde in dit kader nu eigenlijk functioneert. Het lijkt erop dat de introductie ervan de oplossing van een descriptief probleem moet dienen. Het probleem namelijk, dat de woordvolgorde in een zin feitelijk niet adequaat beschreven kan worden met behulp van het (al of niet graduele) thema-rhema onderscheid zoals dat in de FSP-benadering wordt gehanteerd.¹⁰ De functie van de invoering van het concept van de basisvolgorde lijkt vooral bepaald te zijn door de mogelijkheid die het geeft om van de context te abstraheren. Maar wat is hier het voordeel van, gezien de doelstelling van een analyse van de woordvolgorde in een zin in relatie met de aansluiting bij de context? En hoe weten we wanneer een zin 'neutraal' is ten opzichte van de context? Het is een illusie te denken dat er zinnen zijn die geen context hebben.¹¹ Of dat sommige zinnen te begrijpen zijn zonder context. Dit geldt ook voor zinnen die niet in tekstverband gegeven zijn. Elke zin waar we betekenis aan kunnen hechten of gehecht hebben, heeft een context. Een zin begrijpen betekent immers dat we ons de zin in zijn gebruik voorstellen; daarmee krijgt de zin een context (Wittgenstein 1976[1953]:197,nr.525; vergelijk bijv. Bolinger 1968:35/36, Uhlenbeck [1972]:141, Kates 1980:129, Comrie 1989: 61/62, Janssen 1986; zie ook dl.I:25). Hoe kunnen we dan vaststellen in welke gevallen de context, de gebruiksomgeving in de brede zin, wel een rol speelt en in welke gevallen niet?

Kortom, ik zie niet hoe het concept van de basisvolgorde iets verheldert bij de verklaring van een gegeven woordvolgorde in termen van CD.

Het is duidelijk dat de hierboven geschetste benadering zich heeft kunnen ontwikkelen doordat men bij de beschrijving van de woordvolgorde vanaf het begin het niveau van de zin zelf niet consequent heeft onderscheiden van het niveau van de tekst waarbinnen de zin functioneert. Het grootste probleem met de FSP-benadering is namelijk, dat het niet mogelijk is om te bepalen wat thema is en wat rhema op grond van de zin zelf, als eenheid van vorm (woordvolgorde, accentuatie) en inhoud (zinsbetekenis of interpretatie). In de theorie wordt immers op dit punt een cruciale rol toegekend aan de context. Dit heeft in de theorie over woordvolgorde geleid tot invoering van het concept van de basisvolgorde in ter-

10. Het is begrijpelijk dat het concept van de basisvolgorde in de literatuur over FSP later wordt ingezet om aansluiting te zoeken bij generatieve theorieën, zie bijv. Hajičová 1984 en Hajičová en Sgall 1987. Dit kan op zichzelf echter niet voldoende zijn om de invoering ervan te rechtvaardigen, nog afgezien van de constatering dat het ten koste gaat van de interne consistentie.

11. Zoals het ook een illusie is te denken dat er ongeaccentueerde zinnen bestaan, zie Keijsper 1985:77 e.v.

men van (inherente) graden van CD. De basisvolgorde is vervolgens het uitgangspunt gaan vormen voor de beschrijving van de *feitelijke* woordvolgorde in een zin. Daar waar de feitelijke woordvolgorde afwijkt van de 'neutrale', of 'ongemarkeerde' basisvolgorde, wordt ze gezien als bepaald door de context: 'niet neutraal', of 'gemarkeerd' (zie bijv. Kirkwood 1969).

Maar ook de verwijzing naar een veronderstelde basisvolgorde bleek niet voldoende om de feitelijke woordvolgorde adequaat te beschrijven of verklaren. De beschrijvingen op het niveau van de contextuele informatiestructuur (FSP) werden vergeleken met beschrijvingen van de volgorde in termen van de semantische structuur (in termen van functionele rollen) en die van de syntactische structuur (in termen van S, O, V enz.). Men stelt het daarbij zo voor, dat de verschillende onderscheiden niveaus *interageren* met een feitelijke woordvolgorde als resultaat (zie bijv. Daneš 1974, Firbas 1974, Kirkwood 1978, Hajičová en Sgall 1987; vergelijk ook Halliday 1967(a en b), 1968.) Het onderzoek verandert daarmee van richting. Het richt zich minder op een beschrijving van de feitelijke woordvolgorde, en meer op een beschrijving van de basisvolgorde, die bovendien per taal kan verschillen. Het richt zich minder op een beschrijving van de woordvolgorde in termen van de informatieverdeling in de zin, en meer op een beschrijving van de interactie, de weg waarlangs een bepaalde afwijkende, of gemarkeerde woordvolgorde tot stand komt. Ook de veronderstelde interactie kan per taal verschillend verlopen.

Over de interactie tussen de verschillende niveaus in de grammatica wordt gesproken in termen van een gevecht. We komen woorden tegen als: *verzoening* ("reconcile") (Firbas 1974:16), *spanning* ("tension") (ibidem:21), *mee- of tegenwerken* ("operate in the same direction as or counter to") (ibidem:22), *graad van overeenstemming* ("degree of congruence") (ibidem:30), *zich neerleggen bij*, of *gehoor geven aan eisen* ("demands may be complied with") (ibidem:33), *superioriteit*, of *leidende rol* (ibidem:34,17), *interventie* (ibidem:35). Dit is nogal opmerkelijk, maar goed beschouwd wel kenmerkend voor de oorsprong van de visie van een taal als "system of systems". Wanneer je de verschillende niveaus ziet als beschrijvingen die voortkomen uit verschillende invalshoeken vanwaaruit je de structuur van een zin kunt analyseren, dan kan het natuurlijk zinvol zijn om die beschrijvingen naast elkaar te leggen ter vergelijking, maar kunnen we vervolgens zeggen dat die beschrijvingen met elkaar in interactie zijn? Hoe moet ik me het voorstellen dat die beschrijvingsniveaus zelf met elkaar interageren? Een dergelijke voorstelling leidt ertoe dat je de verschillende mogelijke beschrijvingen beschouwt als verschillende niveaus die inherent zijn aan het taalsysteem zelf. Dit lijkt me echter een geval van freudiaanse projectie: het 'gevecht' dat in eerste instantie plaatsvindt in het hoofd van de taalbeschrijver, wordt geprojecteerd op het taal-

systeem zelf (en vervolgens net zo gemakkelijk in de hoofden van sprekers). Deze zienswijze heeft vooral een praktisch voordeel: je kunt proberen regels te formuleren voor dat gevecht, waarbij je verschillen tussen talen kunt uitleggen door te veronderstellen dat zowel de regels voor die interactie als het 'winnende' niveau per taal kunnen verschillen. (Zie bijv. Hajičova en Sgall 1987.)

Afgezien van de mogelijke kritiek die je kunt hebben op de theoretische status van de onderscheiding van niveaus in de grammatica en de verschillende metaforische uitbreidingen ervan, kunnen we wel de eigen waarde erkennen van beschrijvingen van de woordvolgorde in termen van de contextuele informatiestructuur, evenals van die in termen van de semantische structuur (functionele rolverdeling), of van de syntactische structuur (syntactische categorieën). Dergelijke analyses veronderstellen immers ieder op zichzelf, dat we aan de zin een betekenis gegeven hebben. We zouden kunnen zeggen dat een analyse op elk van de niveaus een bepaald aspect van de zinsbetekenis vertegenwoordigt. Ook het concept van een basisvolgorde veronderstelt reeds een analyse van de zin in termen van iets anders dan de vorm van de zin zelf. De verschillende niveaus vertegenwoordigen de verschillende invalshoeken die men kan innemen ten opzichte van de zinsbetekenis in relatie tot de vorm van de zin. Het is belangrijk om ons te realiseren dat geen van die invalshoeken uiteindelijk op zichzelf kan zorgen voor een beschrijving van de zin die de relatie tussen aspecten van de vorm enerzijds en aspecten van de zinsbetekenis anderzijds volledig uitput. Dat doet echter niets af aan de waarde van de afzonderlijke analyses. Het is dus ook nog maar de vraag of we met de constatering dat geen van de analyses de relatie tussen vorm en betekenis volledig beschrijft, geconfronteerd worden met een probleem. Als we het wel als een probleem zien, dan hebben we echter niets opgelost door de verschillende niveaus een gevecht te laten aangaan.

Het is belangrijk te erkennen dat we pas dan een beschrijving kunnen geven van de semantische structuur en de (al of niet contextuele) informatiestructuur, al of niet in verband met een analyse van syntactische structuur, wanneer we betekenis aan de zin gehecht hebben.¹² Dergelijke beschrijvingen van de structuur van een zin moeten we dan ook eerder zien als een *gevolg*, of het resultaat van de manier waarop we de zin begrepen hebben, dan als de oorzaak ervan.¹³ Als we het idee

12. Een vergelijkbare positie wordt ingenomen in Daalder 1987 en in Van der Meer 1994; vergelijk ook Uhlenbeck 1962 en 1971, zie ook hieronder dl.I:21.

13. Dezelfde gedachte ligt ten grondslag aan het idee van een "emergent grammar" van Hopper (1987 en 1988). Vergelijk ook het pleidooi voor een "usage-based model" van Langacker (o.a. Langacker 1988b en 1988c).

van een onmiddellijke, causale relatie laten vallen, en daarmee dus ook de gedachte dat de syntactische structuur voorafgaat aan de betekenis van een zin als geheel, dan is niet meer meteen duidelijk hoe een beschrijving van de zinsstructuur, op welk niveau van de grammatica dan ook, dienst kan doen als verklaring. Tenzij we onze opvatting van wat als verklaring geldt, herzien.

Hetzelfde geldt voor de interpretatiestructuren die in dit proefschrift voorgesteld worden. Een analyse van de zinsstructuur in de vorm van een interpretatiestructuur kan niet, en moet dus ook niet gezien worden als een causale verklaring voor de betekenis die we aan de betreffende zin gegeven hebben. Het is wel een verklaring in de zin van verheldering — met name een die iets zegt over het samengaan van vorm en betekenis in een bepaald geval, in relatie tot andere gevallen. Daarbij kan men die relatie zien als in principe conventioneel of niet, als arbitrair of meer iconisch. Ook al zou een onderscheid tussen verschillende soorten vorm- of volgordeverschijnselen gerechtvaardigd zijn, een dergelijk onderscheid is niet relevant voor een uitleg met behulp van een toegekende interpretatiestructuur. Voor de duidelijkheid zal ik dit kort toelichten.

Analyses met behulp van de toekenning van een interpretatiestructuur aan zinnen veronderstellen geen verschil tussen een zogenaamde conventionele en niet-conventionele relatie tussen een bepaalde volgorde en de bijbehorende betekenis: zowel niet-conventionele als veronderstelde conventionele relaties kunnen immers in principe op dezelfde manier beschreven worden. Kenmerkend is daarbij dat in beide gevallen de betekenis — zoals gezegd — niet opgevat wordt als onmiddellijk gevolg van de voorgestelde interpretatiestructuur, maar ook niet van de volgorde zelf.¹⁴

De verwijzing naar een conventie, de observatie dat taalgebruikers — al of niet bewust — een bepaalde conventionele volgorde hanteren, kan natuurlijk wel de functie hebben om een bepaalde interpretatie en daarmee een voorstel voor de structuur te rechtvaardigen, maar ook in dat geval gaat een analyse van de structuur dus niet vooraf aan de interpretatie van de zin. De *interpretatieve benadering* waar ik hier voor heb gekozen, veronderstelt dus niet vooraf een principieel verschil tussen een conventionele en een niet-conventionele relatie tussen vorm en betekenis: de beschrijving of verklaring van een vorm-betekenisrelatie is immers

14. Als het samengaan van een bepaalde volgorde en een bepaald betekenisaspect opgevat wordt als een causale relatie, houdt dat vanzelf in dat de relatie tussen volgorde en betekenis ofwel de status van taalteken heeft, ofwel van een soort 'natuurlijke' aard is, waarbij een bepaalde volgorde gezien kan worden als weerspiegeling van iets anders (met verwijzing naar de aard en structuur van een of andere buitentalige werkelijkheid).

op zich niet afhankelijk van het wel of niet geconventionaliseerd zijn van die relatie. Het is in mijn benadering dan ook niet nodig om te veronderstellen dat er naast betekenisvolle vormverschijnselen ook "vormverschijnselen zonder betekenis" zijn (Van der Horst 1986:155; 1995:150), zie ook hieronder dl.I:24. De volgorde 'lidwoord - naamwoord' is weliswaar te zien als een conventionele volgorde, maar er is een betekenisaspect mee te verbinden dat op dezelfde wijze kan worden uitgelegd als het betekenisaspect dat verbonden kan worden met bijvoorbeeld de niet-conventionele volgorde '*zich* - subject' of 'subject - *zich*' (zie Pardoën en Honselaar 1989 en dl.II:3.3.1).

Met de analyse in de vorm van een interpretatiestructuur wordt in dit proefschrift in feite een nieuwe opvatting geïntroduceerd van de structuur van een zin. De vraag doet zich wellicht voor hoe de hier voorgestelde beschrijvingsmethode zich verhoudt tot de diverse beschrijvingsniveaus die traditioneel onderscheiden worden. Dan is het belangrijk te benadrukken dat de in dit proefschrift voorgestelde interpretatiestructuur niet een niveau van de grammatica vertegenwoordigt zoals hierboven aan de orde is geweest. Een beschrijving in de vorm van een interpretatiestructuur moeten we zien als een analyse die voortkomt uit een bepaalde invalshoek vanwaaruit we de zinsbetekenis kunnen beschouwen. In dit geval brengen we de zinsbetekenis niet zozeer in verband met een syntactische analyse in termen van subject, object, werkwoord enz., of een analyse in termen van functionele rollen, maar in eerste instantie met de woordvolgorde zoals we die in de zin aantreffen. Met behulp van de toekenning van een interpretatiestructuur leggen we een aspect van de interpretatie uit, waarbij we zoveel mogelijk gebruik maken van de volgorde van de elementen in de zin.

In bepaalde opzichten is de in dit proefschrift gekozen invalshoek nieuw. Het betreft de verantwoording van de interpretatieve aspecten van een zin die uitgelegd kunnen worden met behulp van het begrip *onafhankelijke conceptualisering*. Dan zal blijken dat de interpretatieve aspecten die we daarmee op het oog hebben, vaak dezelfde zijn, of in grote mate vergelijkbaar met de interpretatieve aspecten die een rol spelen bij analyses in termen van informatiestructuur en die in termen van de semantische structuur. Dat hoeft ook geen verbazing te wekken. De observaties van diverse aard die in het verleden zijn gedaan, en waarmee de verschillende analyses gefundeerd zijn, deugen over het algemeen wel. De observaties zijn dan ook niet allemaal nieuw; wel nieuw is de manier waarop sommige ervan in dit proefschrift met woordvolgorde in verband gebracht worden.

Overigens geldt ook in dit geval dat de voorgestelde interpretatiestructuren de zinsbetekenis niet uitputtend beschrijven. Dit is ook niet de claim. Wel is het natuurlijk de bedoeling dat ze verhelderend zijn, ook voor gevallen die we in de

toekomst tegenkomen. Verhelderend in die zin, dat we ermee een verantwoording kunnen geven van de interpretatieve aspecten die we met de woordvolgorde in verband kunnen brengen. Niet meer, maar ook niet minder.

5 De theoretische status van de rol van de context

Zojuist is geconstateerd dat in veel literatuur over de relatie tussen woordvolgorde en de informatieverdeling in een zin (FSP) gezocht wordt naar een verband met de context. Dit is een gevolg van de hantering van een themabegrip in een tekstdefinitie. Daardoor zijn we niet meer in staat om voor een analyse in termen van een (al of niet graduele) thema-rhemastructuur te verwijzen naar (de woordvolgorde in en de betekenis van) de zin zelf. Dat leidt ertoe dat de beschrijvingen van de woordvolgorde in een zin voor mijn doel nogal onbevredigend zijn. Wanneer je namelijk tot doel hebt de woordvolgorde in een zin zo direct mogelijk in verband te brengen met de zinsbetekenis, dan is het niet alleen een omweg om een analyse van de (thema-rhema)structuur te verklaren met een beroep op de context, maar bovendien wordt dan de taalkundige fundering uiterst moeizaam. In dit onderzoek beoog ik dan ook een beschrijving te geven van de structuur van een zin op basis van een beschouwing van de zin zelf: aspecten van de interpretatie of betekenis van de zin, in relatie tot aspecten van de vorm van de zin, oftewel de zin als taalkundige eenheid. Het gaat erom te onderzoeken of en hoe een analyse van de zinsstructuur in dienst gesteld kan worden van het leggen van een systematische relatie tussen vorm en betekenis.

Natuurlijk heeft een geïnterpreteerde zin een context, een gebruiksomgeving, die je, variërend met de manier waarop je een zin begrepen hebt, afzonderlijk zou kunnen expliciteren. Dat is te vergelijken met de praktijk dat je, om uit te leggen wat een woord betekent (of kan betekenen), een passende gebruiksomgeving bedenkt: je plaatst het woord in een passend zinsverband. Ook de interpretatie van een woord vindt nu eenmaal plaats in zijn gebruiksomgeving. Maar een verwijzing naar de zin waarin het woord gebruikt is, heeft nog niet de status van een causale verklaring voor de (mogelijke) betekenis van dat woord.

In Keijsper 1985 wordt uitgebreid aandacht besteed aan de theoretische status van de rol van de context in theorieën over woordvolgorde en accentuatie. Ze geeft een helder (methodo)logisch argument om voorzichtig te zijn met analyses die de vorm van een zin (woordvolgorde, accentuatie) uiteindelijk in verband brengen met aspecten van de context. Het leggen van deze relatie brengt het gevaar van circulariteit met zich mee. Ze laat zien dat dat met name het geval is wanneer we de vorm (volgorde) verklaren op basis van een analyse van de informatiestructuur van de zin — wanneer we dus een gegeven woordvolgorde beschouwen als het gevolg van de geanalyseerde informatiestructuur. In die lijn van redeneren is het dan immers noodzakelijk dat we de informatiestructuur verklaren met behulp van iets anders dan de vorm van de zin zelf. Veelal gebeurt dit

door te verwijzen naar de context; hiermee wordt de vorm van een zin dus gezien als een *gevolg* van de context. Het probleem is dan echter, dat onverklaard blijft dat in veel gevallen in dezelfde context ook een andere volgorde mogelijk zou zijn geweest. Is het dan nog mogelijk om op consistente wijze beide vormen te verklaren met behulp van dezelfde context? Bekend is de praktijk waarin geprobeerd wordt de relevante context te definiëren met behulp van diverse vraagtests (zie bijv. Daneš 1970).¹⁵ De verwijzing naar de context wordt dan gebruikt als manier om een gegeven interpretatie te expliciteren en te ondersteunen, maar dezelfde verwijzing naar de context fungeert tevens als een causale verklaring van de vorm (woordvolgorde en accentuatie). Er is dus alle aanleiding om kritisch te zijn over de wijze waarop de rol van de context vorm krijgt in de theorie.

We hebben gezien dat de toekenning van een thema-rhemastructuur van een zin in de meeste FSP-analyses niet alleen bepaald wordt door de interpretatie van de zin zelf (waarbij thema een *zinsdefinitie* krijgt: datgene waarover in de zin iets gezegd wordt), maar vooral ook door te wijzen op de aansluiting van de zin bij het voorafgaande (met thema in een *tekstdefinitie*: het element dat bekende, of uit de situatie af te leiden informatie bevat). De thema-rhemastructuur wordt vervolgens gebruikt om de gegeven woordvolgorde te verklaren.¹⁶ Vervolgens worden generalisaties geformuleerd die de thema-rhemastructuur in verband brengen met de vorm van de uiting, in casu de woordvolgorde.

Hierboven is de vraag al eerder gesteld: hoe komen we aan een analyse van de informatiestructuur? Doen we dat op grond van de context, of op grond van onze interpretatie van de zin zelf? Als we erkennen dat we dit doen op grond van de interpretatie van de zin zelf, is er geen enkele noodzaak om de context verantwoordelijk te stellen. De relatie met de context hebben we immers alleen dan nodig als verklaring, als we juist niet op grond van de zin zelf zouden kunnen bepalen welke elementen thema en rhema zijn. Een analyse van de thema-rhemastructuur van de zin die van niets anders afhankelijk is dan van hoe we de zin begrepen hebben, kan zich dus beperken tot een themabegrip met een zinsdefinitie. Een analyse van de thema-rhemastructuur probeert in dat geval iets te verhelderen over de (veronderstelde) relatie tussen de interpretatie van een zin en de vorm ervan. Nogmaals, een dergelijke analyse is dan ook veeleer te zien als 'ge-

15. Een ander voorbeeld van het gebruik van vraagtests in verband met de interpretatieve effecten van accentuatie is te vinden in Sperber en Wilson 1986:202-217.

16. Op dezelfde manier wordt in de FSP-literatuur de in een zin gegeven of mogelijke accentuatie verklaard. Keijsper richt zich in haar onderzoek naar de informatiestructuur van een zin principieel op het aspect van de accentuatie, zie Keijsper 1985:m.n.19-85.

volg' of resultaat van de interpretatie die we aan de zin gegeven hebben, dan als een onderdeel van een causale verklaring daarvan.

Wanneer we daarentegen bij onze analyse van de informatiestructuur van een zin een themabegrip hanteren in een tekstdefinitie, ontstaan er problemen, zoals Keijsper (1985) ons laat zien. Een analyse van de informatiestructuur in termen van contextgebonden 'bekende' en 'nieuwe' informatie baseert zich immers niet uitsluitend op de manier waarop we de zin zelf begrepen hebben. Waar thema opgevat wordt als contextgebonden 'oude' of 'bekende' informatie, en rhema als 'nieuwe' informatie, kunnen we ons dus met Keijsper (1985:56 e.v.) afvragen: "Where do the features Given and New [...] come from?" Vergelijk:

"The basic misunderstanding in many publications of FSP is that they attempt to show that the accentuation and/or word order of a sentence is the *consequence* of the fact that some elements are the theme and others the rheme. We find this conception in statements of the type "p, therefore q", where p is an aspect of informational content (topic, comment, theme, rheme, given, new) and q an aspect of form (accentuation, word order). Assuming that such statements are meant to be sensible, they are based on the idea that p is present independently of the presence of q, namely by virtue of the context. This idea necessarily leads to circularity." (Keijsper 1985:71)

Wanneer we de analyse van de informatiestructuur (mede) afhankelijk maken van de context waarbinnen de zin functioneert, dan suggereren we daarmee dat we onafhankelijk van de vorm van de zin (woordvolgorde, accentuatie) zouden kunnen bepalen welke elementen thema zijn, en welke elementen rhema zijn. Deze veronderstelling is onjuist, zoals Keijsper terecht constateert. De context leidt immers niet tot een thema-rhemaverdeling die vaststaat voordat deze 'uitgedrukt' wordt in een zin.¹⁷ De context dwingt ons ook niet tot een bepaalde volgorde of een bepaalde accentuatie, maar laat ons daar veelal zo vrij in, dat het niet mogelijk is de context als *oorzaak* voor een gebruikte vorm te zien. Het is dan ook niet zinvol om er de status van een (causale) verklaring aan toe te kennen.

17. Ook Tomlin 1985 signaleert het gevaar van circulariteit waar Keijsper op wijst. Hij probeert daaraan te ontsnappen door juist wel te veronderstellen dat een concrete tekst een thematische organisatie heeft die onafhankelijk van de concrete vorm en betekenis van die tekst vast te stellen en te expliciteren is (Tomlin 1985:69).

Terecht concludeert Keijsper dan ook, dat een analyse van de structuur van een zin, waarmee we proberen een verband te leggen tussen vorm en betekenis, zich niet kan baseren op de context. Dit ondersteunt mijn interpretatieve uitgangspunt: de structuur van een zin kunnen we alleen verantwoorden door te verwijzen naar (aspecten van) de betekenis van de zin als geheel, in een poging een systematisch verband te formuleren met (aspecten van) de vorm. Noch voor de verklaring van de vorm, noch voor de verklaring van de betekenis kunnen we ons beroepen op iets dat buiten de zin zelf gelokaliseerd wordt (zie dl.I:23).¹⁸

Zoals ik hierboven al uiteengezet heb, is het doel van de analyses die in dit proefschrift worden voorgesteld, om de woordvolgorde zo direct mogelijk in verband te brengen met een gegeven interpretatie van de zin als geheel. Wanneer we een zin in tekstverband kunnen beschouwen, zullen we natuurlijk bij onze poging om de zin zo coherent mogelijk te interpreteren, gebruik maken van elementen uit het grotere verband: het voorafgaande en onze verwachtingen die we op basis daarvan hebben gekregen. We kunnen in dat geval de interpretatie die we aan een zin gegeven hebben altijd mede rechtvaardigen door te verwijzen naar de omgeving waarin de zin gebruikt is. Maar het is duidelijk dat wanneer we op deze wijze te werk gaan, het helemaal niet nodig is om een rechtstreeks verband te veronderstellen, en al helemaal geen causaal verband tussen (aspecten van) de context enerzijds, en de aspecten van de structuur of aspecten van de vorm van de zin (woordvolgorde, accentuatie) anderzijds.

De hier voorgestelde analyse van de relatie tussen woordvolgorde en de interpretatie van de zin als geheel — zie deel II — maakt gebruik van een beschrijving van de zogenoemde interpretatiestructuur. Maar ook hier geldt dat de relatie die gelegd wordt tussen de vorm (in casu volgorde) enerzijds, en de interpretatie van de zin anderzijds, niet wordt voorgesteld als een causaal verband. Het is niet nodig om te veronderstellen dat de betekenis wordt *veroorzaakt* door de vorm (zie ook dl.I: 24).

In tegenstelling tot de Vorm-Betekenisbenadering van accentuatie waarvoor Keijsper (1985) kiest, die bepaalde aspecten van de interpretatie van de zin voorstelt als een direct gevolg van de betekenis van accentuatie, spreek ik niet over de *betekenis* van woordvolgorde. In mijn benadering fungeren de verschillende aspecten van de vorm, waaronder woordvolgorde en accentuatie, maar ook de (betekenis van de) gebruikte woorden, als elementen die in een betoog aangedragen kunnen worden *ter rechtvaardiging van een gegeven analyse*. Hierbij wordt natuur-

18. Over de rol van de *correspondentie-gedachte* bij betekenisbeschrijvingen zie bijv. Onrust 1988 en Baker en Hacker 1984, zie ook dl.I:25).

lijk gestreefd naar een zo groot mogelijke systematiek: in de verschillende verhalen die we over verschillende zinnen vertellen, moet de verwijzing naar een bepaald vormaspect steeds dezelfde functie hebben. Wanneer we in een interpretatieve benadering toch spreken van de betekenis of de functie van woordvolgorde, dan veronderstelt dat dus geen causaal verband tussen vorm en betekenis. Onder de betekenis of functie van woordvolgorde verstaan we in dat geval: het aspect van de interpretatie dat je als taalbeschouwer bij de uitleg van de ene zin op dezelfde wijze in verband brengt met de woordvolgorde als bij de uitleg van allerlei andere zinnen. Ik kom hier nog uitgebreid op terug in dl.I:24 en 25.

6 Thema of topic gebonden aan een vaste plaats in de zin: de beginpositie

Hierboven heb ik een onderscheid gemaakt tussen enerzijds een tekstdefinitie van het begrip *thema* of *topic* en anderzijds een zinsdefinitie. Dat onderscheid is nodig voor het door mij geformuleerde doel om de woordvolgorde in een zin in verband te brengen met de interpretatie van de zin zelf. Ik wil niet beweren dat het nooit zin zou hebben om een tekstdefinitie van topic te hanteren. Maar wat ik in het voorafgaande duidelijk heb willen maken, is dat het geen zin heeft een tekstdefinitie van topic te hanteren wanneer je tot doel hebt iets te zeggen over de woordvolgorde in een zin op het niveau van de zin zelf. Met die doelstelling voor ogen, kunnen we niet alleen concluderen dat het een omweg is om een gegeven analyse te funderen door te verwijzen naar de context, maar ook dat we de context niet kunnen beschouwen als een verklarende factor (noch voor de interpretatie van een zin, noch voor de vorm ervan).

In het kader van de hier geformuleerde doelstelling, is het bovendien niet van belang of en hoe we de keuzes kunnen motiveren die de spreker of schrijver gemaakt heeft om de zin te laten aansluiten bij het voorafgaande. Mijn doelstelling leidt niet tot het stellen van dergelijke vragen. In andere gevallen kan dat natuurlijk anders liggen. Bolinger (1979:290) stelt bijvoorbeeld de volgende onderzoeksvraag: "At X location, what reason might the speaker have for using a word that is leaner in semantic content rather than one that is fuller, or vice versa? [...] What we need at this point is not more theory but a steady look at the possibilities in a variety of situations and context." Voor de beslissing of iets thema of rhema is (in een tekstdefinitie), kom je dan al gauw terecht bij de bedoeling van de spreker (vergelijk Bolinger 1979:302 n4; Halliday 1967b:211). De hier gestelde onderzoeksvraag is daarentegen een andere. In dit geval vragen we ons af of en hoe we de zinsbetekenis, of aspecten daarvan, direct in verband kunnen brengen met een gegeven woordvolgorde. Het spreekt vanzelf dat we een gegeven interpretatie deels ook kunnen verantwoorden door te verwijzen naar andere aspecten van de zin, zoals de gebruikte woorden en hun betekenis, of de accentuatie. In het algemeen stellen we ons daarmee juist niet op aan de kant van de spreker, maar aan de kant van de hoorder. Op het hoordersstandpunt kom ik terug in dl. I:21.

Met een doelstelling zoals ik die hier geformuleerd heb, zijn we dus niet geïnteresseerd in de keuzes van de spreker, maar in de manier waarop we vanuit het perspectief van een hoorder de zinsbetekenis kunnen uitleggen, en in de wijze

waarop we vervolgens de gegeven betekenis kunnen rechtvaardigen door te verwijzen naar de vorm van de zin zelf.¹⁹

Eén en ander heeft tot gevolg dat het begrip topic/thema slechts dan van belang kan zijn als het betrekking heeft op een aspect van de interpretatie van de zin zelf, dat we rechtstreeks in verband kunnen brengen met de vorm van de zin zoals die zich aan ons voordoet, bijvoorbeeld de woordvolgorde. Dat kan alleen als we ervan uitgaan dat we *op basis van de zin zelf kunnen besluiten wat het thema/topic is*. Wanneer we de begrippen daarentegen een tekstdefinitie geven, verlaten we het niveau van de zin, waardoor we de mogelijkheid verliezen om een systematische relatie te leggen tussen de thema-rhemastructuur enerzijds en de vorm van de zin anderzijds. Eerder zagen we dat Firbas er bewust voor gekozen heeft om het begrip thema los te koppelen van de woordvolgorde, en dat hij geen plaats inruimt voor een inhoudelijk geformuleerde specifieke functie van de elementen in de beginpositie (zie bijv. Firbas 1974). Ik heb laten zien wat voor problemen dat met zich meebrengt voor een analyse van woordvolgorde zoals ik die hier voor ogen heb.

Voor mijn doel is dus hooguit iets nuttigs van het begrip thema/topic te verwachten als het in een zinsdefinitie gebruikt wordt. Dat betekent dat we thema/topic steeds op dezelfde manier moeten kunnen associëren met een bepaald aspect van de vorm van een zin, bijvoorbeeld een duidelijk omschreven vaste positie in de zin. We kunnen de karakterisering als topic/thema reserveren voor één of meer elementen aan het begin van de zin: de absolute beginpositie (vergelijk Halliday 1967b, Magretta 1977), zie hieronder dl.I:9, of zoals dat bijvoorbeeld gebeurt in Keijsper 1985, op basis van een gedefinieerde relatieve beginpositie, zie dl.I:13.

Het gebruik van het begrip thema in verband met een vaste positie in de zin is vooral bekend van Halliday (met name in 1967b). Elementen aan het begin van de zin hebben bij hem in principe de functie van thema. In principe, want uiteindelijk blijken elementen met de functie van thema toch ook weer terecht te kunnen komen op een andere dan de beginpositie. De inhoudelijke karakterisering van het begrip thema krijgt jammer genoeg nauwelijks aandacht van Halliday. Hij beperkt zich voornamelijk door steeds te benadrukken dat hij het begrip thema inhoudelijk loskoppelt van karakterisering in termen van 'bekende' en 'nieuwe' informatie: "[...] while 'given' means 'what you were talking about' (or

19. Ik zal me in het vervolg beperken tot *spreker* en *hoorder*, daar waar ik vaker wel dan niet, ook *schrijver* en *lezer* bedoel, zonder dat ik daarmee doel op een onderscheid tussen gesproken en geschreven taal. Iets dergelijks geldt voor de verwijzing naar spreker en hoorder met *hij*, waar iedereen natuurlijk weet dat er *hij of zij* gelezen moet worden.

'what I was talking about before'), 'theme' means 'what I am talking about' (or 'what I am talking about now') [...]" (Halliday 1967b:212). Het lijkt erop dat Halliday hiermee teruggrijpt op het standpunt dat het element of de elementen die aan het begin van een zin staan, verwijzen naar datgene waar de zin over gaat: ze vormen met andere woorden het psychologisch subject van de zin. "The theme is what is being talked about, the point of departure for the clause as a message" (ibidem: 212). Ook al is de uitwerking van zijn systeem-grammatica bepaald niet oppervlakkig te noemen, Halliday heeft de uitwerking van de inhoudelijke karakterisering van het thema laten liggen.

De thema-rhemastructuur van een zin wordt in de benadering van Halliday bepaald door het systeem "thematization", terwijl hij de verdeling van bekende en nieuwe informatie laat regelen door het systeem dat "information focus" heet. Beide systemen maken, samen met nog vier andere, deel uit van een overkoepelend syntactisch systeem dat hij, verwarrend genoeg, "Theme" noemt. Naast "Theme" zijn er nog twee andere overkoepelende systemen.

"Theme is concerned with the information structure of the clause; with the status of the elements not as participants in extralinguistic processes but as components of a message; with the relation of what is being said to what has gone before in the discourse, and its internal organization into an act of communication." (Halliday 1967b:199)

De andere twee overkoepelende systemen, die zelf ook weer gezien moeten worden als een netwerk van systemen, heten "Transitivity" en "Mood".

"Transitivity is the set of options relating to cognitive content, the linguistic representation of extralinguistic experience, whether of the phenomena of the external world or of feelings, thoughts and perceptions. Mood represents the organization of participants in speech situations, providing options in the form of speaker roles: the speaker may inform, question or command; he may confirm, request confirmation, contradict or display any one of a wide range of postures defined by the potentialities of linguistic interaction." (ibidem)

Uiteindelijk is ook Halliday geïnteresseerd in het achterhalen van de factoren op grond waarvan de spreker de elementen voor de functie van thema selecteert. Die keuze wordt deels toegeschreven aan de interactie met andere subsystemen binnen

"Theme", zoals "information focus", het systeem dat bepaalt welke elementen 'nieuwe' informatie bevatten, al of niet in samenhang met 'bekende' informatie. Hiermee wordt dus de aansluiting met het voorafgaande geregeld. Maar ook de subsystemen "identification" en "substitution" hebben invloed, met het gevolg dat de volgorde van thema en rhema veranderd kan worden (zie Halliday 1967b :223 e.v.). Deels wordt de keuze van het thema ook beïnvloed door het Mood-systeem, dat bepaalt welk element in het ongemarkeerde geval de functie van thema heeft. Zo is de functie van thema in declaratieve zinnen toegeschreven aan het subject (in ongemarkeerde gevallen): '*John saw the plâ y yesterday*'. De zin 'gaat over' John. In niet-polaire vraagzinnen is de functie van thema toegeschreven aan het vraagwoord: '*who saw the plâ y*'. De zin 'gaat over' het feit dat de spreker iets wil weten wat hij niet weet. In polaire vraagzinnen is het hulpwerkwoord thema: '*Did John see the plâ y*'. De zin 'gaat over' de vraag naar een oplossing van de door *did* gemarkeerde binaire optie.

Uiteindelijk beperkt ook Halliday zich in zijn beschrijving van de informatiestructuur van een zin dus niet tot het niveau van de zin zelf. Zijn analyse van de thema-rhemastructuur staat eigenlijk in dienst van een beschrijving van de structuur op het niveau van de tekst. Het systeem "Theme" noemt hij dan ook terecht "the grammar of discourse". Zijn zinsdefinitie van thema wordt niet ingezet met het doel een analyse te geven van de relatie tussen enerzijds de woordvolgorde en anderzijds aspecten van de betekenis van de zin zelf. Waarschijnlijk voelde hij daardoor ook geen noodzaak om de inhoud van zijn themabegrip nader te specificeren met betrekking tot de betekenis van een zin als zelfstandig geheel, hoewel zijn voorstelling van de interactie tussen de systemen van "Mood" en "Theme" (met name het subsysteem "thematization") daar op zich alle aanleiding toe geeft.²⁰

20. Halliday werkt overigens zelf niet met de zin als eenheid. Voor sommige systemen gaat hij uit van de clause als eenheid, en voor andere van de "information unit", die bepaald wordt door accentuatie en intonatie.

7 Inhoudelijke karakteriseringen van elementen in de beginpositie

Voor het doel zoals dat hierboven geformuleerd is, kunnen we dus niet zo veel verwachten van analyses die de functie van de woordvolgorde uiteindelijk formuleren in termen van de aansluiting van de zin bij het voorafgaande. Het uitgangspunt is immers, dat het mogelijk moet zijn om, afgezien van het feit dat een zin natuurlijk altijd in een context geproduceerd is, en afgezien van de wijze waarop de aansluiting met het voorafgaande tot stand komt, de feitelijke woordvolgorde in een zin te relateren aan aspecten van de betekenis van de zin zelf. In dat kader kunnen we wellicht meer verwachten van analyses die pogen een inhoudelijke karakterisering te geven van elementen in vaste posities, ofwel in absolute zin, ofwel in relatieve zin.

De positie die zich er het meest toe leent om in absolute zin als vaste positie gezien te worden, is het begin van de zin. In de ANS (1984; 1997) wordt aandacht besteed aan een definitie van "de eerste zinsplaats". Ik zal hieronder nagaan wat de waarde hiervan is voor een beschrijving van woordvolgorde zoals die mij hier voor ogen staat. Daarna zal ik een aantal andere voorstellen bespreken die een inhoudelijke karakterisering proberen te geven van elementen in de absolute beginpositie. Het betreft onder andere Magretta 1977 en Onrust 1986 (zie dl.I:8,9 en 10).

Er zijn ook analyses waarbij een karakterisering gegeven wordt van elementen in een positie die zich laat kenmerken als een relatieve beginpositie. Ook deze voorstellen zullen aan de orde komen. Het betreft voorstellen uit Bolinger 1965 [1952], Keijsper 1985 en Verhagen 1986 (zie dl.I:12, 13 en 15).

8 Voorstellen tot karakterisering van elementen in de absolute beginpositie (I): 'De eerste zinsplaats' in de ANS

We zijn op zoek naar een beschrijving van de woordvolgorde in een zin die zich beperkt tot het niveau van de zin zelf. Alleen dan kunnen we de woordvolgorde in een zin zo direct mogelijk in verband brengen met aspecten van de betekenis van de zin als geheel. Hierboven heb ik beargumenteerd dat ik voor mijn doel niets heb aan een beschrijving van een gegeven woordvolgorde die een verklaring zoekt in de manier waarop een zin aansluit bij de tekst waarin de zin geproduceerd is.

Eerst zal ik, vanuit hetzelfde perspectief als vanwaaruit ik tot nu toe de verschillende benaderingen beschouwd heb, een korte schets geven van de benadering van woordvolgorde in de ANS. Daarna zal ik nagaan hoe in de ANS aangekeken wordt tegen elementen aan het begin van de zin.

Met de formulering van de algemene principes van de woordvolgorde sluit de ANS (1984:909 e.v.; 1997:1221 e.v.) aan bij de verschillende benaderingen die we kennen uit de Praagse School. In de ANS wordt echter geen duidelijke keuze gemaakt tussen een benadering van de zin die uitgaat van een tweedeling, en een benadering die lijkt op die van Firbas, waarbij uiteindelijk de opbouw van de informatie in een zin gezien wordt als een graduele ontwikkeling.²¹ Zo wordt in de ANS (1984:912/3; 1997:1236/7) gewezen op een tweedeling in de informatieve geleiding van de zin in de vorm van een thema, *uitgangspunt* of *gespreksonderwerp* versus *de informatieve kern van de mededeling*. "Het ene gedeelte bevat informatie die als relatief minder belangrijk (maar daarom nog niet als onbelangrijk) voorgesteld wordt, het andere gedeelte biedt een hoeveelheid als belangrijk(er) voorgestelde informatie." De manier waarop de verhouding tussen minder of meer belangrijke informatie uiteindelijk vorm krijgt, kan per geval verschillen, aldus de ANS. Wel wordt als gemeenschappelijke noemer geformuleerd, dat het informatief minder belangrijke gedeelte van de zin op te vatten is als "datgene wat de spreker als gespreksonderwerp (1984)/uitgangspunt (1997) voorstelt (eventueel introduceert)". Het gespreksonderwerp of het uitgangspunt wordt ook wel *thema* genoemd (ANS 1984:913; 1997:1237). Maar dan verdwijnt de tweedeling plotseling uit het zicht.

21. In dit opzicht verschilt ANS 1997 niet van ANS 1984. Voor een vergelijking tussen ANS 1984 en ANS 1997 met betrekking tot het hoofdstuk over de woordvolgorde, zie Verhagen 1998a.

Bij de formulering van het algemene woordvolgorde-principe (het "links-rechts-principe") herkennen we de invloed van het werk van Firbas over 'Communicative Dynamism', waarbij de opbouw van informatie in een zin opgevat wordt als een graduele ontwikkeling van links naar rechts:

"Het verband tussen de woordvolgorde en de informatiegeleding van een zin kan nu als volgt uitgedrukt worden: *in een groot aantal zinnen komen de informatief minder belangrijke elementen eerder dan de elementen met een grotere informatieve waarde*. Er is dus als het ware een opgaande lijn in de zin: wat informatief belangrijk is, heeft de neiging meer achteraan in de zin te komen." [cursivering in het origineel] (ANS 1997:1238, vergelijk 1984:913)

De benadering van woordvolgorde in de ANS hinkt daarmee op twee gedachten: ze gaat enerzijds uit van een tweedeling in de zin, in termen van 'gespreksonderwerp' of 'uitgangspunt' versus '(informatieve) kern van de mededeling', maar anderzijds van een graduele structuur, in termen van 'minder en meer belangrijk', of 'kleinere en grotere informatieve waarde'. Dit getuigt natuurlijk wel van historisch besef, maar minder van een uitgesproken eigen standpunt. Het gevolg is dat we ook hier geen duidelijke uitwerking vinden van het begrip 'thema', 'gespreksonderwerp' of 'uitgangspunt' — en al zeker niet gekoppeld aan een vaste positie in de zin. Er wordt wel aandacht besteed aan 'de eerste zinsplaats', een vaste positie in de zin, maar de elementen in die positie worden niet consequent geassocieerd met het 'thema', 'gespreksonderwerp' of 'uitgangspunt' van de zin. Ik kom daar straks op terug.

Zoals we gewend zijn uit de literatuur over FSP zijn er ook in de benadering van de ANS weer allerlei uitzonderingen op het geformuleerde volgordeprincipe, dat de ANS het 'links-rechts-principe' noemt. Lang niet alle zinnen zijn volgens het links-rechts-principe gebouwd (ANS 1984:915; 1997:1241). De zinnen die wel volgens dit principe gebouwd zijn, heten 'ongemarkeerd' (ANS 1984:916). Of een zin gemarkeerd is of ongemarkeerd, kan echter niet bepaald worden met verwijzing naar de woordvolgorde zelf: het is afhankelijk van de plaats van het zinsaccent, het "voornaamste accent in de zin" (ANS 1984:913). Zinnen met een ongemarkeerde *volgorde* hebben het zinsaccent ergens achteraan in de zin; zinnen met een gemarkeerde volgorde hebben het zinsaccent niet achteraan.²²

22. ANS 1997 verstaat onder 'zinsaccent' niet langer "het voornaamste accent", maar "een accent dat meehelpt de structurering van de informatie in een zin aan te geven" (ANS 1997:1238). Een zin kan nu meer dan één zinsaccent hebben. Deze verandering is geen verbetering: er moet nu

De ANS voert ter illustratie de volgende voorbeelden op:

- (2) Morgen komt *Erwin*
- (3) Erwin komt *morgen*

Beide zinnen hebben volgens de ANS dezelfde accentuatie: het zinsaccent staat achteraan. Alleen de volgorde van de elementen is verschillend. Omdat het zinsaccent in beide gevallen achteraan staat, is de volgorde in beide zinnen ongemarkeerd. De status 'gemarkeerd' of 'ongemarkeerd' bepaalt of het links-rechts-principe van toepassing is. Bovenstaande zinnen zijn beide ongemarkeerd, en dus onderhevig aan het links-rechts-principe. Of het links-rechts-principe van toepassing is of niet, is uiteindelijk dus niet afhankelijk van de woordvolgorde, maar van de accentuatie in de zin.

We zien dus dat de volgorde in deze zinnen gekarakteriseerd wordt in termen van de accentuatie (gemarkeerde volgorde versus ongemarkeerde volgorde, respectievelijk niet of wel volgens het links-rechts-principe). Dit hangt direct samen met de andere kant van dezelfde medaille, namelijk dat de accentuatie beschreven wordt in termen van woordvolgorde: zinnen hebben dezelfde of een verschillende accentuatie afhankelijk van de plaats van het accent in de zin (achteraan versus niet achteraan). Keijsper (1985:37-60) laat zien dat hier een aantal impliciete veronderstellingen aan ten grondslag liggen. De belangrijkste daarvan is dat er in deze benadering van uitgegaan wordt dat de plaats van het zinsaccent achteraan als 'normaal' ('ongemarkeerd') gezien wordt, en in samenhang daarmee, dat die normale accentuatie geen eigen bijdrage zou hebben aan de betekenis van de zin als geheel. Vanuit haar doelstelling, het formuleren van een eigen betekenis van accentuatie, vindt Keijsper die veronderstelling onaanvaardbaar; ze laat overtuigend zien dat ze ook niet gefundeerd is.

Ook Verhagen 1987 formuleert kritiek op de incoherente wijze waarop de relatie tussen volgorde en accentuatie in de ANS voorgesteld wordt. Vanuit zijn doelstelling, het formuleren van een algemene functie van volgorde, staat hij stil bij de constatering dat in de benadering van de ANS de woordvolgorde kennelijk alleen in het ongemarkeerde geval een functie heeft. Het links-rechts-principe is immers alleen van toepassing in het ongemarkeerde geval. De functie om aan te geven wat 'meer belangrijke informatie' is in de zin, wordt toegeschreven aan de accentuatie, en niet aan de woordvolgorde. "Het gemarkeerd-zijn van een zin heeft in

immers toch een van de zinsaccenten als het "voornaamste" gezien worden (ANS 1997:1239). Een verbetering zou zijn begonnen bij een definitie die het 'zinsaccent' verbindt met een formeel kenmerk, zoals 'het laatste accent in de zin'.

dit boek dus alleen betrekking op de volgorde", zegt de ANS (1984:916). Maar in tegenstelling tot wat de ANS zelf beweert, maakt ze de status 'gemarkeerd' of 'ongemarkeerd' afhankelijk van de accentuatie. Zinnen met een gemarkeerde *volgorde* worden feitelijk beschreven in termen van de accentuatie, en niet in termen van de woordvolgorde. Dit heeft tot gevolg dat volgorde in het gemarkeerde geval geen functie meer heeft. Verhagen 1987 concludeert dan ook terecht, dat de ANS geen theorie formuleert van een *algemene* functie van woordvolgorde.²³

Gemarkeerde zinnen kunnen in de ANS dus alleen beschreven worden in termen van *afwijkingen* van het links-rechts-principe. Het wekt dan ook geen verbazing dat deze benadering ertoe leidt dat het hoofdstuk over de woordvolgorde vooral een bespreking is van allerlei afzonderlijke gevallen, uitzonderingen en afwijkingen. Er blijken nogal wat elementen te zijn die zich niets aantrekken van het links-rechts-principe: werkwoordelijke elementen bijvoorbeeld. Zij hebben hun vaste plaats in de twee 'polen', links en rechts van het middenstuk van de zin. Ook hun inherente bepalingen hebben een vaste positie: vlak voor de tweede pool.

En ook hier zien we dat sommige elementen een inherente 'informatieve waarde' hebben, die dus niet bepaald wordt door hun plaats in de zin. Wederom vragen we ons af: op grond waarvan bepalen we dan de informatieve waarde van een element? In een paragraaf over de volgorde van de elementen in het middenstuk wordt gesuggereerd dat informatief belangrijke elementen "als zodanig formeel gekenmerkt" kunnen zijn, "bijv. onbepaalde constituenten en meewerkend voorwerp met *aan*." (ANS 1984:976; 1997:1307). Maar hoe funderen we de relatie tussen formele kenmerken en informatieve waarde? In de lijn van de kritiek van Keijsper (1985), die hierboven al besproken is, stelt Verhagen (1987) de volgende diagnose. De problemen zijn volgens hem het gevolg van:

"the view that the concept of informational value is somehow given in advance, prior to a linguistic expression, and just 'finds expression' in one linguistic form or another. The shape of the description is that there is a certain 'content' (in this case: informational value) that takes shape in some linguistic utterance, sometimes in the form of accentuation, sometimes in the form of word order. Now what is the 'locus' of this content, if it is not the linguistic expression?" (Verhagen 1987:215)

23. Dezelfde kritiek is van toepassing op de ANS 1997, ook al wordt hier de term 'gemarkeerd' niet meer gebruikt.

Hoe weten we wat de informatieve waarde is van een element? Door een beroep te doen op de context? Of door te verwijzen naar de bedoeling van de spreker? Met deze antwoorden treden we buiten het domein van de zin zelf. Hierboven heb ik, instemmend met Keijsper (1985), betoogd dat dergelijke antwoorden voor het hier gestelde doel niet adequaat zijn. Er zit een problematisch aspect aan formuleringen als de volgende: "hoe minder 'bepaald' een constituent is (en hoe groter de informatieve waarde ervan dan meestal is), hoe meer naar rechts in de zin die constituent gewoonlijk staat" (ANS 1984:978; 1997:1309). Wanneer we, om te voorkomen dat een dergelijke formulering het karakter van een cirkelredenering krijgt, verwijzen naar aspecten buiten de zin zelf (de context, of de bedoeling van de spreker), dan hebben we veeleer een probleem geschapen dan opgelost.

Zowel Keijsper 1985 als Verhagen 1987 wijzen ons nog op een ander belangrijk probleem. Wanneer we iets willen zeggen over de functie van woordvolgorde of over de betekenis van accentuatie in algemene zin, zijn we niet gediend met een benadering die onderscheid maakt tussen gevallen die 'normaal' of ongemarkeerd zijn en gevallen die slechts in termen van afwijkingen van het normale geval beschreven kunnen worden. Van een goede algemene theorie verwachten we dat ze die afwijkendgevallen op dezelfde consistente manier beschrijft als de normale gevallen, zodat die theorie verhelderend is voor alle gevallen.

In het voorafgaande zijn een aantal algemene problemen gesignaleerd met de benadering van woordvolgorde in de ANS. Los daarvan, kunnen we nu nagaan hoe elementen in de beginpositie van een zin, die traditioneel geassocieerd worden met het thema of topic van een zin, in de ANS behandeld worden.

Het is opvallend dat de beginpositie van een zin, de "eerste zinsplaats" zoals dat in de ANS heet, een eigen status geniet. Ze wordt formeel gedefinieerd met behulp van de eerste zinspool. De eerste zinsplaats is de plaats voor de eerste pool, ook wel genoemd "de voor-pv": "de plaats vlak vóór de voor-pv, maar na de eventuele aanloop" (ANS 1984:936; 1997:1261). In de benadering van de ANS staan de elementen aan het begin van een zin niet automatisch op de eerste zinsplaats. De eerste zinsplaats is zodanig gedefinieerd, dat er zinnen zijn waarbij de eerste zinsplaats onbezet is. Dat is het geval wanneer de zin begint met de persoonsvorm van een werkwoord. Daarnaast zijn er gevallen waarin de elementen op de eerste zinsplaats niet aan het begin van de zin staan. Vergelijk de volgende voorbeelden uit de ANS. De elementen op de eerste zinsplaats staan in kapitalen.

- (4) ZIJN BROER drinkt graag een glas bier.
- (5) Heb jij dat bericht gelezen?
- (6) Zijn broer, DIE heeft altijd al graag een glas bier gedronken.

In (4) staat *zijn broer* op de eerste zinsplaats. Zin (5) heeft geen elementen op de eerste zinsplaats, en ook niet in de aanloop. In zin (6) staat *zijn broer* in de "aanloop", en *die* op de eerste zinsplaats (ANS 1984:917-924; ANS 1997:1225-1234).

Elementen in de aanloop lijken zich geheel te onttrekken aan het links-rechts-principe. De ANS zegt er eigenlijk niets over. Het is niet helemaal duidelijk of de eerste zinsplaats ook meedoet met het links-rechts-principe. De ANS 1984 lijkt de eerste zinsplaats een aparte status te geven.

"Het genoemde principe is met name van groot belang voor de onderlinge volgorde van de elementen na de persoonsvorm en voor de vraag of een bepaald element vooraan of verderop in de zin, meer in het bijzonder vóór of na de persoonsvorm terechtkomt." (ANS 1984:913, vergelijk ANS 1997:1239)

Het links-rechts-principe wordt beschouwd als een beschrijving van de onderlinge (ongemarkeerde) volgorde van de elementen tussen de twee polen (het "middenstuk"), waar de eerste zinsplaats dus niet bij hoort. Tegelijkertijd wordt de eerste zinsplaats gezien als de positie die het element bevat "dat relatief het minst nieuwe informatie aanbrengt of anderszins als informatief minst belangrijk wordt voorgesteld" (ANS 1984:940; 1997:1266). De eerste zinsplaats wordt om die reden gezien als "de plaats bij uitstek voor die elementen die op een of andere manier direct bij de context of bij een bepaalde situatie aansluiten" (ANS 1984:940; 1997:1268). We zien dat hier alleen voor elementen op de eerste zinsplaats een verbindende functie wordt geformuleerd: de functie van elementen in de aanloop wordt buiten beschouwing gelaten. Het lijkt echter aannemelijk dat een dergelijke verbindende functie geldt voor alle elementen voor de eerste pool, dus ook die in de aanloop.

De beschrijving van elementen aan het begin van de zin is dus niet eenduidig. Enerzijds wordt er een speciale functie voor geformuleerd, anderzijds worden ze opgenomen in een beschrijving van de zin als geheel. Anders gezegd: een beschrijving op het niveau van de tekst en een beschrijving op het niveau van de zin lopen door elkaar heen. Ofwel de eerste zinsplaats doet mee met het links-rechts-

principe en dan hebben we voor een beschrijving van de woordvolgorde van de zin zelf, het verhaal over de context niet nodig. Ofwel het links-rechts-principe is niet van toepassing op de elementen op de eerste zinsplaats, zodat voor de elementen in die positie inderdaad een eigen, speciale functie geformuleerd moet worden, bijvoorbeeld met verwijzing naar de context. Het is duidelijk dat wanneer je de woordvolgorde in een zin wilt beschrijven zonder het niveau van de zin zelf te overstijgen, deze laatste optie niet bij voorbaat de voorkeur geniet.

Ook uit de beschrijving van de functie van elementen aan het begin van de zin in de ANS blijkt, dat geen eenduidige keuze is gemaakt voor een beschrijving op het niveau van de zin zelf.

Zelfs wanneer we aannemen dat de eerste zinsplaats wel meedoet met het links-rechts-principe, dan nog is het niet helemaal duidelijk in hoeverre dit principe nu betrekking heeft op aspecten van de interpretatie van de zin zelf, of op aspecten van de aansluiting bij de context. Soms lijkt het erop, dat de *informatieve waarde* van een element gerelateerd wordt aan de informatieve waarde van andere elementen die in de zin aanwezig zijn. In dat geval begrijpen we dus dat een vooropstaand element informatief minder belangrijk is dan een of meer erop volgende elementen (vergelijk graden van 'Communicative Dynamism'). In andere gevallen lijkt het echter vooral te gaan om de informatieve waarde ten opzichte van het voorafgaande ('bekende' versus 'nieuwe' informatie, in relatie tot de context).

Deze verwarring is er mede de oorzaak van, dat je in de ANS vaak tevergeefs zoekt naar een consistente behandeling van kleine volgordeverschillen die gepaard gaan met soms subtiele verschillen in betekenis. Meestal wordt wel geconstateerd dat er een verschil is, maar wordt een verantwoording ervan achterwege gelaten. Zo wordt bij een vergelijking van de volgorde in de volgende zinnen gezegd, dat "het niet duidelijk is wat de implicaties zijn voor de informatieve geleiding van de zin" (ANS 1984:948; 1997:1278):

- (7) a Met Marie willen we absoluut niets meer te maken hebben
- b We willen *met Marie* absoluut niets meer te maken hebben

Ook bij de bespreking van de plaats van *zich* ten opzichte van het onderwerp blijkt een formulering in termen van het links-rechts-principe niet te voldoen (ANS 1984:981; 1997:1314). Hoe zou je immers in termen van 'informatieve waarde' het verschil tussen de volgende zinnen kunnen verantwoorden?

- (8) a Parallel met de schilderkunst ontwikkelde *zich* de literatuur verder
- b Parallel met de schilderkunst ontwikkelde de literatuur *zich* verder

Je moet dan immers stellen dat *de literatuur* in (8)b een kleinere informatieve waarde heeft dan in (8)a (zie Pardoën en Honselaar 1989). Het is niet alleen onduidelijk hoe we dat kunnen beargumenteren, maar een dergelijke uitleg verheldert bovendien niet veel over de relatie tussen de volgorde enerzijds, en de gevoelde verschillen in betekenis anderzijds.²⁴

Uiteindelijk is het dan ook niet verrassend, dat bij de bespreking van de elementen die op de *eerste zinsplaats* kunnen staan (ANS 1984:936 e.v.; ANS 1997:1261 e.v.), de ANS niet systematisch een verband legt met de functie van 'thema', 'gespreksonderwerp' of 'uitgangspunt', die ze eerder in hetzelfde hoofdstuk introduceerde. De elementen aan het begin van de zin worden niet gekarakteriseerd in relatie tot de betekenis of de informatiestructuur van de zin als geheel, maar vooral in relatie tot het voorafgaande. In ongemarkeerde zinnen is de gemeenschappelijke noemer voor elementen aan het begin van de zin steeds: "kleinste informatieve waarde" of "minst belangrijke informatie", wat soms uitgelegd wordt als "aansluiting bij de context of bij een bepaalde situatie" (bijv. ANS 1984:940; 1997:1268), "zinsverbindende elementen" (bijv. ANS 1984:947; ANS 1997:1277), waarbij overigens de formulering 'bekende informatie' steeds zorgvuldig vermeden wordt, soms als "kader voor de rest van de zin" (bijv. ANS 1984:946; 1997:1276), en sporadisch als "thema" of "gespreksonderwerp" (bijv. ANS 1984:962; overigens niet meer terug te vinden in de ANS 1997). Op zichzelf genomen zijn de diverse formuleringen natuurlijk niet onzinnig, maar wanneer je ze tegelijkertijd naast en door elkaar gebruikt, levert dat nog geen consistent verhaal op.

Kortom, ook in de ANS wordt met betrekking tot de elementen aan het begin van een zin geen onderscheid gemaakt tussen een tekstdefinitie en een zinsdefinitie. De elementen aan het begin van de zin worden niet systematisch geassocieerd met een bepaalde functie (bijvoorbeeld 'thema', 'uitgangspunt' of 'gespreksonderwerp') op het niveau van de zin zelf. De mogelijke functie van elementen in de beginpositie ('kleinste informatieve waarde', 'aansluiting bij de context', 'kaderscheppend') wordt niet eenduidig gekarakteriseerd in relatie tot de betekenis van de zin als geheel. We moeten dan ook constateren, dat op dit punt de ANS ons in vergelijking tot de literatuur over FSP niet veel nieuws te bieden heeft.

24. In Pardoën en Honselaar 1989 wordt gewezen op het presentationele karakter van de volgorde '*zich* - subject', zie ook dl.II:3.3.1. Op grond hiervan stelt de ANS 1997:1315 dat het subject in die volgorde inderdaad "informatief het belangrijkste element" is.

9 Voorstellen tot karakterisering van elementen in de absolute beginpositie (II): Magretta 1977 en García 1979

In de komende paragrafen zal ik aandacht besteden aan een aantal andere voorstellen tot inhoudelijke karakterisering van elementen aan het begin van een zin. Het eerste voorstel komt van Magretta (1977). In zijn proefschrift wordt uitgegaan van de gedachte dat zinnen te zien zijn als het mogelijke resultaat van allerlei transformaties op dieptestructuren. Tegelijkertijd gaat hij ervan uit dat de woordvolgorde in de oppervlaktestructuren te beschrijven is in termen van een topic-commentstructuur. Zijn doel is een antwoord te vinden op de vraag waarom de regels die een taal beschrijven, zijn zoals ze zijn. Hij kiest daarvoor een functioneel kader, dat simpelweg neerkomt op de veronderstelling dat er een middel-doelrelatie bestaat tussen enerzijds de regels (met name de diverse in die tijd onderscheiden transformaties) en anderzijds het effect ervan, de 'functie', bijvoorbeeld in termen van een topic-commentstructuur. Het is hier niet de plaats om nader in te gaan op zijn uitgangspunten en doelstellingen. Wel zal ik aan het eind van het eerste deel van dit proefschrift in algemene zin de middel-doelgedachte in functionele benaderingen nog aan de orde stellen, zie dl.I:24.

De reden dat ik Magretta 1977 hier bespreek, is dat hij er bewust voor kiest om het begrip *topic* niet te associëren met 'bekende informatie' of met 'gespreks-onderwerp'. De functie van topic kent hij per definitie toe aan elementen in de beginpositie. Vervolgens erkent hij de noodzaak een speciale topic-functie te formuleren. Hij beperkt zich daarbij, hoewel hij zich dat niet expliciet tot doel stelt, tot het niveau van de zin zelf. Hij komt met een voorstel voor de inhoudelijke karakterisering van elementen aan het begin van een zin, in relatie tot de betekenis van de zin als geheel.

Zijn voorstel is, kort samengevat, als volgt. Eerst merkt Magretta op dat we de vreemde gewoonte moeten loslaten om ervan uit te gaan dat topics altijd alleen maar nominale elementen kunnen zijn. Doordat we traditioneel het thema of topic associëren met het gespreksonderwerp, datgene waarover men in de zin iets zegt, waarmee we dan gewoonlijk een of andere entiteit op het oog hebben, zijn we ervan uitgegaan, dat het topic altijd een element in de zin is dat een referent aanduidt. En omdat zinnen nu eenmaal niet altijd met een nominale groep beginnen, bleek de oorspronkelijke associatie van topic met de beginpositie niet houdbaar. Deze ontwikkeling wil Magretta keren. Magretta koppelt de topic-functie aan een vaste positie in de zin, de beginpositie; daarmee zal hij dus een

topic-functie moeten formuleren die niet alleen op nominale elementen van toepassing is.

Ook voor ons doel is de stap die Magretta zet aantrekkelijk. Wanneer we iets willen zeggen over de relatie tussen de woordvolgorde in een zin en aspecten van de betekenis van de zin zelf, al of niet in termen van de informatieverdeling in de zin, kunnen we namelijk meer verwachten van een opvatting die de topic-functie koppelt aan een vaste positie, dan aan de notie gespreksonderwerp. De notie gespreksonderwerp is in dit verband problematisch, vooral omdat niet duidelijk is hoe we de elementen die het gespreksonderwerp in een zin representeren, kunnen herkennen. Hoe bepaal je, onafhankelijk van een analyse van de tekst waarin de zin functioneert, waar een zin over gaat?²⁵ Wanneer we er echter in slagen de topic-functie zo te verwoorden dat ze geldt voor elementen in een herkenbare vaste positie, kunnen we ons beperken tot het niveau van de zin zelf. We hoeven voor een verklaring van een gegeven woordvolgorde dan geen beroep te doen op een aspect dat buiten de zin zelf ligt (zoals de context of de bedoeling van de spreker). Ook zullen we een ander probleem dat in het voorafgaande geschetst is, niet meer tegenkomen. Het is dan immers overbodig geworden om een onderscheid te introduceren tussen een ongemarkeerde, of neutrale basisvolgorde, in welke vorm dan ook, en allerlei gemarkeerde volgordes, die gezien worden als (stilistische) afwijkingen.

Magretta probeert dus een algemene functie te formuleren van elementen aan het begin van een zin. Dit leidt hem ertoe, een eigen inhoud te geven aan een nieuw gedefinieerde topic-functie. Zijn voorstel is een goed voorbeeld van een consequent doorgevoerde zinsdefinitie van topic. Tegelijkertijd maakt zijn benadering duidelijk dat je iets kunt zeggen over de functie van vooropstaande elementen zonder dat je het traditionele topic-begrip nodig hebt. Zelf zal ik in het vervolg laten zien, dat het we voor een beschrijving van woordvolgorde in nauw verband met aspecten van de zinsbetekenis, de term 'topic' — in welke definitie dan ook — helemaal niet meer hoeven te gebruiken.

De topic-functie houdt volgens Magretta het volgende in. Elementen in de beginpositie geven altijd het kader aan waarin, of de voorwaarden waaronder de zin als geheel begrepen wordt (Magretta 1977:10, 117 e.v.). We vinden formuleringen als de volgende. Het topic "singles out a part of the sentence as a specifically

25. Bij een dergelijke benadering komen we trouwens onmiddellijk uit bij de vraag of, en in hoeverre de functie van topic zich onderscheidt van de functie van subject (zie hierboven dl.I:2). Een relevante vraag, die zich echter niet in twee alinea's laat beantwoorden (vergelijk o.a. Li (ed.) 1976). Ik kom er later in dit deel nog op terug (zie dl.I:17, 18 en 19).

enunciated condition for the sentence as a whole" (ibidem:132). Het is "an asserted set of conditions under which the predication expressed by the sentence holds good" (ibidem:126). Samenvattend zal ik hier in het vervolg naar verwijzen als de *kaderstellende functie* van vooropstaande (topic)elementen.

Een topic is bij Magretta niet altijd een nominale constituent, maar het moet wel een element zijn met lexicale betekenis. Hoewel hij de kaderstellende functie van vooropstaande elementen voor het Engels formuleert als algemeen geldend, zijn er dus in zijn benadering soms vooropstaande elementen die weer geen topic zijn. Vooralsnog is dat een weinig aantrekkelijke gedachte.

Het idee dat vooropstaande elementen een kaderstellende functie hebben, komen we overigens vaker tegen (bijv. De Schutter 1974:55). Ook in de ANS (1984: 946; 1997:1276). Daar wordt het niet generaliserend geformuleerd voor alle vooropstaande elementen, maar alleen met betrekking tot vooropstaande bijvoordelijke elementen. In Chafe 1976 wordt de kaderstellende functie van topics gereserveerd voor de zogenaamde 'echte' topics: topics in topic-prominente talen zoals het Chinees (zie ook Li en Thompson 1976). Chafe heeft het vooral over vooropstaande elementen die topic zijn, maar geen subject. Dergelijke topics zijn volgens hem in topic-prominente talen 'echte' topics, omdat ze niet beschouwd kunnen worden als elementen die 'vooropgeplaatst' zijn als gevolg van een of andere speciale verplaatsingsoperatie. Het Engels is daarentegen een subject-prominente taal. Als daar elementen voorop staan die geen subject zijn, zijn ze daar juist wel terechtgekomen door een verplaatsing vanuit een andere positie. De functie van de 'echte' topics formuleert Chafe als volgt.

"What the topics appear to do is to limit the applicability of the main predication to a certain restricted domain. [...] Typically, it would seem, the topic sets a spatial, temporal or individual framework within which the main predication holds. [...] In brief, "real" topics (in topic-prominent languages) are not so much "what the sentence is about" as "the frame within which the sentence holds." (Chafe 1976:50/51)

De formulering van Chafe is vrijwel identiek aan die van Magretta. Beide formuleringen brengen de functie van vooropstaande elementen uitsluitend in verband met aspecten van de betekenis van de zin als geheel. Vergelijk ook de volgende formulering in Barry 1975:

Een element in "topic position" heeft "the function of specifying the relevant universe of discourse (frame of refer-

ence, domain of referentiality) of its comment; the range of things with respect to which it makes sense to assert that comment." (Barry 1975:3)

De relatie met de context blijft buiten beschouwing in formuleringen als die van Magretta (1977), Chafe (1976) en Barry (1975). Dit is, zoals we gezien hebben, meestal niet zo. In García 1979 bijvoorbeeld, wordt ook een speciale functie geformuleerd voor elementen aan het begin van een zin. Uiteindelijk verschilt ook haar formulering nauwelijks van de kaderstellende functie van Chafe en Magretta. We zien echter, dat García die functie niet formuleert op het niveau van de zin zelf: de zinsdefinitie raakt verward met een tekstdefinitie.

De formulering in García 1979 komt voort uit de behoefte om bij een beschouwing over de woordvolgorde niet voorbij te gaan aan het feit dat zinnen in een communicatieve situatie geproduceerd worden. García ziet een gegeven woordvolgorde als het gevolg van allerlei factoren die te maken hebben met het grotere geheel waarin de zin functioneert. Meer in het bijzonder, de *communicatieve bedoeling van de spreker*. Dit leidt haar tot de vraag waarom sprekers bepaalde elementen voorop plaatsen. Als een spreker zijn boodschap effectief wil overbrengen, moet hij rekening houden met het feit dat de hoorder aan het begin van de uiting het meest onwetend is, maar tegelijkertijd is hij nieuwsgierig; hij heeft dan dus maximale aandacht voor wat de spreker zegt.²⁶ De spreker kan dus maar het beste beginnen met die elementen die hij maximaal onder de aandacht van de hoorder wil brengen. In dat kader formuleert ze de functie van elementen in de beginpositie.

De elementen aan het begin van een zin zijn volgens García (1979) die elementen die de hoorder begrijpt als het meest belangrijk voor het begrijpen van de rest van de zin. De redenen waarom de vooropstaande elementen belangrijk gevonden worden door de spreker, kunnen variëren. Zo kan een hoorder ook op verschillende manieren het relatief grotere communicatieve belang van vooropstaande elementen interpreteren. Soms bevatten de elementen aan het begin bekende informatie. Dan zijn die elementen belangrijk omdat we geen nieuwe dingen kunnen begrijpen zonder ze in verband te brengen met iets dat we al wel weten. Soms zijn de vooropstaande elementen belangrijk omdat ze op een andere manier zorgen voor het kader waarin een bepaald gebeuren gezien moet worden, of het perspectief vanwaaruit de rest van de zin begrepen moet worden (vergelijk ook

26. Zie ook MacWhinney 1977:155, waar voorgesteld wordt dat het eerste element altijd de functie vervult van "attentional focus", *omdat* het eerste element van een zin nu eenmaal het element is waar een hoorder het eerste zijn aandacht op richt.

MacWhinney 1977). Soms omdat ze om andere redenen onmisbaar zijn voor de bedoelde interpretatie van het geheel. En in weer andere gevallen omdat de spreker nu eenmaal wil dat de hoorder die elementen belangrijk vindt.²⁷ Al met al is de gemeenschappelijke noemer: de communicatieve 'belangrijkheid' van vooropstaande elementen.²⁸

Het communicatieve gewicht van elementen is natuurlijk een vage notie. Wanneer die notie gebruikt wordt om de woordvolgorde te beschrijven, kan ze zelfs leiden tot tegenstrijdige beweringen. De ANS constateert dat de meest belangrijke elementen achteraan in de zin staan (in het ongemarkeerde geval), terwijl García beweert dat het meest belangrijke juist vooraan staat. Ook bij Givón vinden we een associatie van topic, beginpositie enerzijds en communicatief gewicht of 'belangrijkheid' anderzijds (bijv. Givón 1988 en 1990:893-944). Wanneer dezelfde verschijnselen op twee verschillende en tegenstrijdige wijzen beschreven kunnen worden, is dat op zijn minst verwarrend.

Dezelfde verwarring ligt op de loer met termen als *foregrounding* en *backgrounding*. Van een vooropstaand element wordt gezegd dat het 'background' is voor de rest van de zin als het kaderstellend is of als het oude informatie bevat ten opzichte van enige andere informatie in de zin (die dan begrepen wordt als 'fore-

27. In Klein-Andreu 1995 wordt een typering gegeven van vooropstaande elementen in Spaanstalige conversatie die in lijn is met García 1979, op basis waarvan ze vervolgens een verschil constateert tussen geschreven en gesproken taal: anders dan bij geschreven taal zou een spreker tijdens het spreken minder rekening houden met een hoorder dan met zichzelf. "[...] it appears that, in conversation, linguistic expression of attention does not necessarily anticipate the hearer's cognitive needs, but rather the speaker's own personal or social priorities. However, it does seem plausible, in principle, that in writing and in other relatively decontextualized (and planned) uses of language the cognitive needs of the receiver should be given relatively more consideration." (Klein-Andreu 1995:418)

28. De relatie die García legt tussen elementen aan het begin van de zin en het relatief grote communicatieve belang ervan, vertoont een opmerkelijke overeenkomst met de associatie die het psychologisch subject in de 19de eeuw kreeg met 'het meest belangrijke element', zie Elffers 1991. Von der Gabelentz typeerde het psychologisch subject, dat voor hem gebonden was aan de beginpositie, op vergelijkbare wijze als García, als het element waar de hoorder het eerst zijn aandacht op richt. De associatie met 'belangrijkheid' noemt Elffers echter "ongerechtvaardigd": "We observe that Von der Gabelentz's semantic definition of the psychological subject in terms of "directing the listener's attention" caused confusion, not only for Wundt, but also for Misteli. There is an inclination to interpret the characterization unjustifiedly as "most important". This inclination is not accidental however, but may be rooted in earlier cognitive predispositions. Older types of "Urteilstheorie" always characterize the subject as the most important element of the sentence. [...] Von der Gabelentz did not mean "relative importance" when characterizing the psychological subject as the thing to which attention is directed." (Elffers 1991:228)

ground').²⁹ Maar vanuit een ander opzicht fungeert een vooropstaand element als 'foreground' omdat het inhoudelijk 'eruit springt', de meeste aandacht krijgt (vergelijk Bates en MacWhinney 1982). Dit soort onduidelijkheid omtrent de diverse begrippen, hun inhoud en hun toepassing, is voldoende aanleiding om ten aanzien van de verklarende waarde van noties als 'belangrijkheid', 'foreground' enz., op z'n minst kritisch te zijn.

De gedachte dat elementen aan het begin van de zin een kader of perspectief aangeven voor de rest van de zin, wordt bij García dus uitgewerkt in een communicatief-psychologisch kader, waarbij aan de spreker en aan de hoorder allerlei strategieën en behoeften worden toegeschreven. In feite wordt de zinsbetekenis, of een aspect daarvan, dan niet meer uitgelegd met verwijzing naar aspecten van de zin zelf, maar met verwijzing naar zaken die buiten het domein van de zin liggen.³⁰ Dezelfde kritiek die we hierboven met verwijzing naar Keijsper 1985 en Verhagen 1987 hebben geformuleerd, is ook hier van toepassing. Zodra we het niveau van de zin verlaten en ons beroepen op aspecten die buiten de zin zelf liggen, raken we van ons doel verwijderd. Immers, wanneer we de woordvolgorde willen beschrijven in relatie tot (aspecten van) de zinsbetekenis, kunnen we ons om verschillende redenen niet beroepen op causale verklaringen met behulp van de context. Hetzelfde geldt voor verklaringen die gebaseerd zijn op veronderstelde bedoelingen van sprekers of verwachtingen van hoorders (vergelijk Verhagen 1987:219).

Wat nu overblijft, is de gedachte die naar voren komt bij diverse observaties over de functie van vooropstaande elementen in een zin: de interpretatie van zulke elementen (al of niet nominaal) met betrekking tot de interpretatie van de zin als geheel is van dien aard, dat ze steeds op één of andere manier beschouwd kunnen

29. Zie ook Sperber en Wilson 1986, waar het onderscheid tussen 'background' en 'foreground' gezien wordt als "a descriptive label used to distinguish two complementary and independently necessary aspects of the interpretation process. [...] Backgrounding and foregrounding arise as automatic effects of the hearer's tendency to maximise relevance, and of the speaker's exploitation of that tendency" (Sperber en Wilson 1986:217).

30. Het is misschien soms gebruikelijk en handig om in de taalkunde te verwijzen naar veronderstelde strategieën van sprekers en hoorders, maar claims over wat er zich bij taalgebruikers afspeelt en wat hen drijft zijn niet meer dan een theoretisch construct, met de status van een hypothese. Het is de taak van de taalkundige om op z'n minst vast te stellen wat de relevantie van dergelijke veronderstellingen is voor taalkundige analyses. De relevantie van dergelijke claims kan niet beargumenteerd worden door te zeggen dat het nu eenmaal zo is dat sprekers en hoorders zus en zo in elkaar zitten. Het is dan ook niet minder dan een zwaktebod om de bewijslast voor deze claims niet bij de taalkundige te leggen, maar bij de psycholoog of de bioloog; zie García 1979:33 n12.

worden als de bepaling van een uitgangspunt voor de (interpretatie van de) rest van de zin. Voorlopig observeren we dan ook dat vooropstaande elementen *ka-derstellende* functie hebben.

10 Voorstellen tot karakterisering van elementen in de absolute beginpositie (III): De interpretatieve benadering van Onrust (1986, 1988)

Een ander voorstel dat hier aandacht verdient, ook omdat het zeer nauw aansluit bij mijn eigen uitgangspunten, is het voorstel dat Onrust doet in twee ongepubliceerde onderzoeksrapporten (1986 en 1988). Na een verantwoording van haar keuze om zich bij de beschrijving van woordvolgorde te willen beperken tot het niveau van de zin zelf, formuleert ze een functie voor elementen in de absolute beginpositie. De formuleringen van Onrust liggen in dezelfde lijn als de formulering van de kaderstellende functie bij Magretta.³¹ Vooropstaande elementen fungeren altijd als het "domein van interpretatie" voor datgene wat nog volgt, ze zijn "het startpunt voor de interpretatie" (Onrust 1986:27). Deze functie kan nader gespecificeerd worden door de structuur van de hele zin in beschouwing te nemen. Haar opvatting van de zinsstructuur komt in grote mate overeen met de opvatting van zinsstructuur in dit proefschrift. Er zijn echter ook verschillen.

Onrust legt de betekenis die we aan de zin als geheel geven, uit als een "suksessieve verwerking van de betekenissen" van de elementen die zich in de lineaire opeenvolging in de zin aan ons voordoen. Een beschrijving van de successieve verwerking van de elementen in een zin is te zien als een beschrijving van de zinsstructuur. "De studie van woordvolgorde wordt benaderd als de studie van de volgorde waarin de betekenissen van afzonderlijke woorden, en daarmee de woorden zelf, in het kader van de interpretatie worden gekombineerd tot het geheel van een zin" (Onrust 1988:2). De betekenis van een zin als geheel kunnen we uitleggen door te wijzen op de "interpretatieve route" die we bij het verbinden van de elementen hebben doorlopen. Met de analyse van de zinsstructuur in deze opvatting leggen we dus niet *de* structuur van een zin bloot, maar geven we een zo verhelderend mogelijke uitleg van een zin en het gebruik ervan, door aspecten van de zinsbetekenis te relateren aan de vorm van de zin, in dit geval een gegeven woordvolgorde. Samenvattend, en met verwijzing naar de ideeën van Rorty,

31. In eerste instantie maakt Onrust, evenals Magretta 1977, een onderscheid tussen zinnen die traditioneel gezien worden als 'vooropgeplaatste gevallen' versus 'niet-vooropgeplaatste gevallen'. In het Nederlands begint een zin in het niet-vooropgeplaatste geval met een subject. In alle andere gevallen wijkt de volgorde af van de veronderstelde basisvolgorde, als gevolg van een of andere verplaatsingsoperatie. Beide typen zinnen krijgen uiteindelijk een verschillende syntactische structuur ("schema"), hoewel het kader waarin Onrust werkt, geen verplaatsingsoperaties kent. De typering van elementen aan het begin van de zin is echter voor beide typen zinnen gelijk.

noemt Onrust deze vorm van taalkunde "het geven van kommentaar", met als doel het "het begrip van en inzicht in een gebruiksgeval te verbeteren" (Onrust 1988:18). Een taalkunde van de praktijk (zie ook Daalder 1986, 1987, 1989, 1990 en Helsloot 1992).

De beschrijving van een interpretatieve route *is* een beschrijving van de structuur van de zin. Die structuur is afhankelijk van de betekenis die we er in een bepaald gebruiksgeval aan gegeven hebben. In verschillende publicaties van Uhlenbeck zien we deze gedachte ook verwoord, al heeft hij die niet in detail uitgewerkt. Op dit aspect van het werk van Uhlenbeck kom ik terug in dl.I:21. De voorstellen van Onrust zijn, evenals de beschouwingen en analyses in diverse publicaties van Daalder (bijv. 1986 en 1989), te zien als een gedegen aanzet tot een nadere uitwerking van de gedachte dat een analyse van een zinsstructuur pas kan plaatsvinden nadat we de zin begrepen hebben. De voorstellen voor de analyse van woordvolgordeverschijnselen die ik in dit proefschrift doe, sluiten er in dit opzicht bij aan. Ze gaan uit van dezelfde structuuropvatting, waarbij voor de praktijk van een taalkundige analyse van zinsstructuren principieel een *interpretatief* standpunt ingenomen wordt.³²

De voorgestelde routebeschrijvingen moeten iets verhelderen over het gebruik van een zin, door het leggen van een relatie tussen enerzijds de betekenis van de zin die we in een bepaald gebruiksgeval aan de zin gegeven hebben en anderzijds de woordvolgorde. Onrust vertaalt de verschillende interpretatieroutes in een aantal generaliserende "schema's". Geïnspireerd door Bolinger 1965[1952] kent ze bijvoorbeeld aan de volgende zinnen een "specificerend schema" toe.

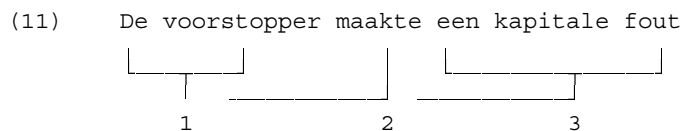
- (9) Ik zal de vuilniszak wel even buiten zetten
- (10) De voorstopper maakte een kapitale fout

De functie van het vooropstaande element formuleert Onrust als volgt. Het vooropstaande element is "het startpunt voor de interpretatie". Het fungeert als domein van de interpretatie van de rest van de zin. Voortbordurend op de 'linear modification'-gedachte van Bolinger, formuleert ze een "interpretatieve route" voor zinnen als in (9) en (10), die uitlegt dat de betekenis van de zin als geheel een "gebeurtenis-achtig" karakter heeft. De voorgestelde route geeft weer dat "de betekenis van elk lineair volgend element het tot dan toe gevormde betekenisgeheel nader toespitst", het "specificeert het verder" (Onrust 1986:27). Het vooropstaande element, dat we als agens geïnterpreteerd hebben, vormt het kader voor de interpretatie van het volgende element, een werkwoordsvorm. Het dan

32. Zie ook meer recente analyses van Verhagen, bijv. 1990b, 1993 en 1995.

gevormde betekenisgeheel wordt met een volgende stap nader toegespitst, en zo verder. De toevoeging van de betekenis van de werkwoordsvorm aan het voorafgaande element drukt uit dat "de verwerking van de door het werkwoord betekende activiteit al meteen geschiedt binnen het kader van de 'bron' van die activiteit" (ibidem:27).

Deze voorstelling van zaken legt uit dat we het vooropstaande element als agens van de handeling begrijpen, en dat we de zin als geheel begrijpen als de uitdrukking van een *gebeurtenis*. Onrust geeft zelf de interpretatieroute voor deze zinnen niet grafisch weer, maar wanneer we dat zouden proberen overeenkomstig haar uitleg, ziet een grafische voorstelling er bijvoorbeeld als volgt uit.

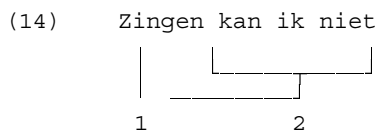
Een *specificerend schema* houdt in dat wanneer de zin bestaat uit meer elementen dan een subject en een werkwoordsvorm, het schema bestaat uit meer dan twee specificerende stappen.

Voor zinnen die niet beginnen met een subject, kiest ze een andere interpretatieroute. De betekenis van de volgende zinnen kan beter niet uitgelegd worden met een specificerend schema, maar met wat ze noemt een "toekennend schema".

- (12) Zingen kan ik niet
 (13) Met versgeperste broeken zijn ze de overvalwagen ingestapt

In tegenstelling tot de zinnen (9) en (10) is de betekenis van (12) en (13) volgens Onrust te typeren als 'statisch'. Hiermee geeft ze meteen aan welk aspect van de zinsbetekenis ze hier op het oog heeft. Een specificerend schema is niet het meest geschikt om de statische betekenis van deze zinnen uit te leggen. Anders gezegd: de statische betekenis komt niet overeen met een uitleg die veronderstelt dat het vooropstaande element stap voor stap door de erop volgende elementen wordt toegespitst. Een betere voorstelling is in dit geval, dat het vooropstaande element als het ware in één stap nader gespecificeerd wordt door één groot betekenisgeheel. Dat betekenisgeheel wordt eerst helemaal opgebouwd, met als kader de betekenis van de (verbogen) werkwoordsvorm. Het subject en alle andere elementen worden dus eerst geïnterpreteerd binnen het kader van het werkwoord en vervolgens specificeert het aldus ontstane betekenisgeheel het vooropstaande element. Ook nu fungeert het vooropstaande element dus als het domein van de interpretatie van erop volgende elementen. Maar het werkt nu anders uit dan

wanneer we het vooropstaande element als agens interpreteren. In dit geval leggen we met het *toekennende* schema uit hoe de kaderstellende functie van het vooropstaande element samenhangt met het feit dat de zin als geheel als *statisch* wordt ervaren (zie Onrust 1986:28/29). De overeenkomstige structuur zouden we als volgt kunnen weergeven.

Deze structuur maakt dus zichtbaar dat we de activiteit benoemd met *zingen* niet zien als een nadere specificatie van *ik*, en dat we de werkwoordsvorm *kan* niet meteen interpreteren in het kader van de betekenis van *zingen*, maar pas via het geheel *kan ik niet*.

Het verschil tussen de beide typen zinnen, waaraan Onrust een verschil in structuur verbindt, hangt samen met een bepaald verschil in de betekenissen van de zinnen als geheel. Zowel met een toekennend, als met een specificerend schema is de functie van het vooropstaande element echter steeds gelijk. Ook Onrust ziet vooropstaande elementen als kaderstellend: de betekenis van een vooropstaand element vormt het "domein voor de interpretatie" van de rest.³³

Kenmerkend voor een structuur volgens een toekennend schema is dat de structuur, anders dan bij een specificerend schema, nooit uit meer dan twee stappen bestaat. De structurele tweedeling die een toekennend schema typeert, vertoont sterke overeenkomst met de klassieke tweedeling tussen een subject en een predikaat, die in het voorafgaande besproken is. Ik heb laten zien dat een structurele tweedeling van een zin samenhangt met de opvatting van het eerste gedeelte als 'het onderwerp waarover men in de zin spreekt': het psychologisch subject. Het psychologisch subject, gebonden aan het begin van de zin, oftewel stap 1 in de structuur, is niet noodzakelijk ook tegelijkertijd het grammatisch subject. Ditzelfde subjectbegrip vinden we terug bij de verdeling van een zin in een grammatisch subject en grammatisch predikaat. In dat geval wordt het grammatisch subject opgevat als 'datgene waar het predikaat iets over zegt'.

33. Vanuit het perspectief van de interpretatie van de resterende elementen, zouden we ook kunnen zeggen dat de interpretatie van datgene wat volgt ingekaderd wordt, of gestuurd wordt door wat eraan voorafgaat, zie ook dl.I:12.

Er bestaat duidelijk een parallel tussen de klassieke tweedeling en de structurele tweedeling volgens het toekennende schema van Onrust: met een toekennend schema zijn de elementen in stap 1 op te vatten als het psychologisch subject. Dat is natuurlijk ook niet toevallig. Zelf zegt Onrust met haar typering van een vooropstaand element als "domein voor alle toekomstige interpretatie" een "'interpretatieve' herformulering" gegeven te hebben "van het begrip 'gespreksonderwerp' zoals dat wordt gehanteerd in Kuno 1976 en Halliday 1967/1968" (Onrust 1986:27). Dit is, zoals we gezien hebben, het gespreksonderwerp op het niveau van de zin, oftewel het psychologisch subject, overeenkomstig de opvatting van topic of thema in een zinsdefinitie.

Naast de klassieke structurele tweedeling, kennen we ook een structurele driedeling. Hierboven (dl.I:2) heb ik erop gewezen dat een structurele driedeling samenhangt met een andere mogelijke opvatting van het grammatisch subject, namelijk als een van de mogelijke participanten (argument, of functionele rol) bij het (hoofd)werkwoord, waarbij het dan bij uitstek geassocieerd wordt met de rol van agens, een 'handelende instantie'. De parallel met de structuur volgens het specificerende schema van Onrust is onmiddellijk duidelijk: met een specificerend schema zijn de elementen die samen stap 1 vormen, te begrijpen als een actieve participant c.q. het 'handelend subject'.

We zien dus dat de structurele tweedeling bij Onrust niet zomaar functioneert als mogelijk alternatief naast een structuur die niet strikt gebonden is aan een tweedeling. De keuze tussen een structuur die uit twee stappen bestaat en een structuur die uit drie of meer stappen bestaat, wordt immers gemaakt met verwijzing naar de betekenis van de zin als geheel. Met behulp van de analyse van Onrust zien we dat de twee verschillende opvattingen van subject niet per se onafhankelijk van elkaar functioneren: ze bijten elkaar niet. Beide subjectbegrippen kunnen hier in hetzelfde kader *naast* elkaar functioneren, en ze zijn daar ieder op zich zinvol.

Deze voorstelling van zaken is echter alleen dan verhelderend, wanneer het idee van een structurele tweedeling uitsluitend verbonden wordt met een subjectbegrip waarbij de elementen die we subject noemen, principieel gebonden zijn aan de positie aan het begin (de elementen in stap 1), voorts te kenmerken als het psychologisch subject. In dat geval zouden we dus, op grond van de analyse van Onrust, tentatief de volgende generalisatie kunnen formuleren. In alle gevallen worden de elementen in stap 1 gezien als "startpunt voor de interpretatie": het kader voor de interpretatie van wat volgt (vertegenwoordigd in stap 2). Wanneer het element in stap 1 door nog maximaal één andere stap gevolgd wordt, fungeert stap 1 vooral als het psychologisch subject, of topic/thema in een zinsdefinitie.

Los daarvan bestaat de mogelijkheid dat het op grond van de vorm tevens te analyseren is als grammatisch subject. Vergelijk een zin als: *Jan is door de mand gevallen*. Hier lijkt een toekennend schema het meest toepasselijk: twee stappen, waarbij de tweede stap bestaat uit het gedeelte *is door de mand gevallen*, dat in zijn geheel iets zegt over Jan. Is het eerste element tegelijkertijd ook te analyseren als het grammatisch subject, dan is het mogelijk dat we het element in stap 1 ook opvatten als een actieve participant bij het werkwoord, maar het is niet noodzakelijk. Dit is echter bij uitstek juist wel het geval als het element in stap 1 gevolgd wordt door meer dan één stap. In dat geval is het element in stap 1 als grammatisch subject vooral het kader voor de interpretatie van stap 2 (het werkwoord), wat overeenkomt met de opvatting van het grammatisch subject als de uitdrukking van de 'handelende instantie', een actieve participant in het gebeuren waar het werkwoord uitdrukking aan geeft.

Een dergelijke generalisatie is gebaseerd op een vergelijking van verschillende mogelijke manieren om een zin te beschrijven. Kort samengevat komt het neer op de vraag naar *de relatie tussen subject en topic* die zo veelvuldig aandacht heeft gekregen in het verleden (zie bijv. Li (ed.) 1976 en Van Oosten 1986). Het is een groot probleem bij dergelijk onderzoek dat, mede naar aanleiding van de bestudering van zo veel diverse talen, de opvattingen van zowel het subjectbegrip als die van het topicbegrip niet eenduidig zijn. De resultaten worden dan ook beduidend minder schokkend als we ons beperken tot het Nederlands, en wanneer we ons beperken tot een topicbegrip in een zinsdefinitie, waarbij we de topicstatus verbinden aan een vaste positie in de zin.

Stel je noemt in beide structuren van Onrust het element dat de eerste stap vertegenwoordigt het thema of topic. Dan zien we dat er in de structuur volgens het specificerende schema een relatie is tussen de topic-status en de status van subject, in de opvatting van subject als argument of participant bij het werkwoord (agens). Het topic is immers in dat geval ook het grammatisch subject. In het tweede geval, het toekennende schema, zien we een verband tussen de topic-status en de status van subject, in de opvatting van subject als psychologisch subject. Het subject kan ook in dit geval tevens het grammatisch subject zijn, maar wordt bij voorkeur niet begrepen als de uitdrukking van de 'handelende instantie'. Het mooie van deze voorstelling van zaken is, dat het ons niet dwingt een keuze te maken tussen beide subject-opvattingen (zie Elffers 1991), maar dat het ons daarentegen laat zien hoe de beide opvattingen zinvol naast elkaar functioneren en hoe dat samenhangt met de beide verschillende interpretaties van de zin als geheel.

De gegeven beschrijvingen en het verschil tussen de structuren volgens het specificerende schema en het toekennende schema kunnen gezien worden als de verklaring voor een verschil in de betekenis van de zinnen als geheel. In het eerste geval is de betekenis volgens Onrust te karakteriseren als "kulminerend": de zin drukt een gebeurtenis uit. In het tweede geval is het gebeurteniseffect afwezig. De betekenis is te typeren als statisch: de zin heeft meer een "eigenschapsachtig" karakter. Ook nu moeten we bij het idee van 'verklaring' niet denken aan een causale relatie tussen de structuur enerzijds en de zinsbetekenis anderzijds. Het gaat erom, dat de gegeven beschrijvingen een verhelderende uitleg zijn voor de verschillende zinsbetekenissen. Niet alleen voor de onderzoeker zelf, maar vooral ook voor zijn gesprekspartners, waaronder bijvoorbeeld degenen die de betreffende zinnen geproduceerd hebben. Daar ligt de waarde van analyses als die van Onrust evenals de hier door mij voorgestelde.

Wanneer we nu een ander aspect van de betekenis zouden willen uitleggen dan het verschil dat Onrust heeft willen uitleggen, moeten we opnieuw een voorstel doen voor een interpretatieroute voor deze zinnen, en dus voor een nieuwe structuur — een structuur waarmee we het beste dat betreffende betekenisaspect kunnen uitleggen. Een dergelijke taalkundige praktijk kan dus leiden tot het voorstellen van weer andere structuren, met mogelijk ook weer andere generalisaties met betrekking tot aspecten van de vorm.

Wanneer we voor taalkundige analyses gebruik maken van een uitleg in de vorm van 'interpretatieroutes', of zoals ik ze zal noemen, *interpretatiestructuren*, hebben we daarmee dus niet tot doel *de* structuur van een zin bloot te leggen, die al in de zin zelf verstopt zou zitten. We stellen *een* structuur voor, die voor ons doel op dit moment het meest verhelderend is. De waarde van de voorgestelde structuur kan dan ook alleen in het kader van dat doel geëvalueerd worden.

De interpretatieve aspecten die het onderwerp zijn in mijn onderzoek, zijn niet systematisch uit te leggen met de schematische onderscheiding die Onrust maakt, in een structuur die maximaal twee stappen (het toekennende schema van Onrust), versus een structuur met minimaal twee stappen (het specificerende schema). De interpretatieve aspecten die met mijn voorstellen voor een structuur tot uitdrukking worden gebracht, zijn dan ook niet dezelfde als die waar Onrust zich op richtte: betekenisverschillen die samenhangen met de diverse mogelijke elementen aan het begin van de zin. Ik richt me op de interpretatieve aspecten die samenhangen met de plaats van werkwoordelijke elementen ten opzichte van elkaar en ten opzichte van niet-werkwoordelijke elementen. Die kunnen in algemene termen het beste verwoord worden met behulp van het begrip 'onafhankelijke conceptualisering'. Ook in dat geval blijkt een analyse in de vorm van een

structuurbeschrijving op een verhelderende manier de woordvolgorde in verband te brengen met dat betreffende betekenisaspect.

Ook de analyse van woordvolgordeverschijnselen die het onderwerp zijn in dit proefschrift, behelst dus de beschrijving van de structuur van een zin (of gedeelten daarvan), in relatie tot de betekenis van een zin in een bepaald gebruiksgeval. Een voorgestelde structuurbeschrijving heet bij mij echter geen 'interpretatieroute' of 'schema', maar een 'interpretatiestructuur'. Die naam geeft aan dat we vanuit een interpretatief standpunt een voorstel doen voor de structuur van een zin (zie ook hieronder dl.I:25). Het begrip 'route' roept mogelijk associaties op met een verondersteld verwerkingsproces dat bij de hoorder gesitueerd wordt. En dat is nu juist niet mijn bedoeling.

Het toekennen van een interpretatiestructuur aan een zin is niets anders dan een manier om een bepaald aspect van de zinsbetekenis uit te leggen. We kunnen op veel verschillende manieren uitleggen hoe we een zin begrepen hebben. Maar daar waar we geïnteresseerd zijn in de woordvolgorde, ligt het voor de hand te kiezen voor een uitleg waarbij we zo veel mogelijk gebruik maken van de lineaire openvolging van de elementen in die zin.

Over de functie, de status en de reikwijdte van de analyses in de vorm van interpretatiestructuren, komen de opvattingen van Onrust en die van mij in grote lijnen overeen. Een mogelijk verschil tussen haar en mij betreft een ander punt. Dat betreft de aard van de geponeerde relatie tussen de woordvolgorde enerzijds en bepaalde aspecten van de zinsbetekenis anderzijds. Onrusts formuleringen suggereren mijns inziens ten onrechte dat het hier gaat om een causale relatie. Ze gaat ervan uit dat de "woordvolgorde *direct* betrokken is bij de opbouw van de zinsbetekenis: de interpretatie van een zin wordt in belangrijke mate bepaald door de volgorde waarin de afzonderlijke woorden en hun betekenissen met elkaar in verband gebracht worden" (Onrust 1988:3). Een dergelijke formulering leidt vrij eenvoudig tot een voorstelling van zaken waarbij het bedoelde betekenisaspect gezien wordt als het onmiddellijke *gevolg* van de woordvolgorde. Ik zou echter willen benadrukken, dat een analyse die interpretatiestructuren toekent aan zinnen, een eigen waarde heeft, die niet afhangt van de claim dat ze een *oorzakelijke* relatie legt tussen de woordvolgorde enerzijds en aspecten van de zinsbetekenis anderzijds.

Ik zou de formulering van Onrust dan ook als volgt willen nuanceren. Een interpretatieve analyse veronderstelt niet zozeer het uitgangspunt dat woordvolgorde direct betrokken is bij de opbouw van de zinsbetekenis, maar dat woordvolgorde direct betrokken kan worden bij de *uitleg* van de (opbouw van) de zinsbetekenis

(zie Daalder 1987; 1989, vergelijk ook Daalder 1990). Een analyse in de vorm van een interpretatiestructuur functioneert dan wel degelijk als een (onderdeel van een) verklaring voor bepaalde aspecten van de zinsbetekenis. Maar het is geen causale verklaring. Wanneer we twee dingen (achteraf!) met elkaar in verband brengen in de hoop daarmee te generaliseren over een praktijk van taalgebruikers, houdt dat nog niet in dat het één noodzakelijkerwijs ook als gevolg van het ander gezien moet worden. De feitelijke analyses van Onrust hoeven dan ook helemaal niet zo begrepen te worden.

Wanneer we een analyse geven van de structuur van een zin vanuit een interpretatief standpunt, pretenderen we dus niet *de* structuur van een zin te hebben blootgelegd. Zinnen hebben niet als zodanig een structuur; alleen hun betekenis (of interpretatie) heeft een structuur, of nog beter: de wijze waarop we die betekenis uitleggen heeft een structuur.³⁴ Die structuur wordt toegekend door ons, als resultaat van onze beschouwing. Ik zie dat als een creatieve daad en niet als een ontdekkingsstocht. Wanneer we beweren daarmee iets te verhelderen over de praktijk van taalgebruikers, wil dat dus ook niet zeggen dat we beweren een beschrijving te geven van wat hoorders (en/of sprekers) daadwerkelijk doen.

Wanneer desondanks gesuggereerd wordt dat er tussen woordvolgorde en zinsbetekenis een causaal verband bestaat, ligt het erg voor de hand dat die causale relatie ingevuld wordt met behulp van een verwijzing naar een verwerkingsproces bij de hoorder. Onrust formuleert dat als volgt. "Verschillen in de volgorde van verwerken van de zinslementen leveren verschillen in de uiteindelijke omschreven betekenis van de zin op" (Onrust 1988:3). Eerder heeft Onrust echter terecht opgemerkt dat "spekulaties over begripsprocedures in de hoofden van hoorders (en mutatis mutandis produktiestrategieën in de hoofden van sprekers)" niet thuishoren in taalkundige analyses (Onrust 1986:12). Het is dan ook des te opmerkelijker dat haar formuleringen juist op dat punt soms wat onzorgvuldig zijn. Vooral omdat een pleidooi voor een "interpretatief georiënteerde benadering", zoals Onrust dat noemt, al snel aanleiding geeft voor het misverstand dat een dergelijke benadering ook daadwerkelijk een 'online'-verwerkingsproces bij een hoorder beschrijft.³⁵

Een beschrijving van de interpretatiestructuur geeft dus niet een route weer die een hoorder daadwerkelijk bij het interpreteren van een zin doorlopen zou heb-

34. In Daalder 1990 aangeduid als "interpretatieve structuur van een zin", zie ook Daalder 1987.

35. Een voorbeeld van dit misverstand is te vinden in Van der Horst 1994, naar aanleiding van Pardoën 1991. Zie ook dl.I:21 over het hoordersstandpunt in het werk van Uhlenbeck.

ben. Ik wil benadrukken dat een interpretatiestructuur dus ook in feite niets zegt over de "sukssessieve verwerking van betekenissen van elementen" in het hoofd van een hoorder, en ook niets over de manier waarop een hoorder daadwerkelijk tot een interpretatie van een zin is gekomen. Met behulp van de toekenning van een interpretatiestructuur verschaffen we onszelf *een* manier om uit te leggen hoe we een zin begrepen hebben, waarbij we aspecten van de zinsbetekenis zo rechtstreeks in verband brengen met aspecten van de vorm. De toekenning van een bepaalde interpretatiestructuur wordt in de praktijk gemotiveerd door te verwijzen naar de betekenis die we aan de zin gegeven hebben. Dit geeft een dergelijke analyse een interpretatief karakter. De betekenis die we aan de zin gegeven hebben, kunnen we in de praktijk rechtvaardigen door te verwijzen naar aspecten van de vorm van de betreffende zinnen: de woordvolgorde, de gebruikte woorden — hun vorm en hun betekenis — en bijvoorbeeld ook de accentuatie die hoort bij de gegeven betekenis enz. Hiermee wordt de interpretatieve analyse taalkundig gefundeerd.

Er zijn veel andere manieren denkbaar waarop we de betekenis van een zin kunnen uitleggen, bijvoorbeeld door het geven van een vertaling in een andere taal, of door het expliciet maken van een (andere) mogelijke of juist contrasterende gebruiksomgeving. In principe kunnen er dus andere manieren zijn die vanuit dezelfde doelstelling, maar mogelijk ook vanuit andere, even adequaat zijn.

Het enige criterium voor de waarde van een taalkundige analyse in de vorm van interpretatiestructuur ligt dan ook in de mate waarin de analyse inzicht verschaft in taalvormen in relatie tot hun gebruik, door een relatie te leggen tussen aspecten van de vorm, (waaronder de woordvolgorde), en bepaalde aspecten van de betekenis. Het criterium ligt niet in de kwestie of dergelijke analyses al of niet de 'ware' structuur van zinnen gevonden hebben, of de 'echte' vorm-betekenisrelaties blootleggen,³⁶ en ook niet in de kwestie of ze al dan niet de weerspiegeling zijn van processen die zich feitelijk bij sprekers of hoorders afspelen. Het criterium ligt in de mate waarin de analyses bruikbaar blijken te zijn voor het geven van verhelderend 'commentaar', dat ook van toepassing is op toekomstige gevallen. In die zin functioneert een dergelijke taalkundige analyse dus als, en is ze een verklaring.

36. Vergelijk bijv. Van der Horst 1994.

11 De 'kaderstellende functie' en 'onafhankelijke conceptualisering'

Hierboven heb ik een aantal voorstellen besproken voor de karakterisering van de functie van vooropstaande elementen in een zin. Sommige voorstellen beperken zich tot het niveau van de zin zelf; andere niet. Daar waar ze zich beperken tot het niveau van de zin, lijkt de overeenkomst duidelijk te zijn: vooropstaande elementen hebben een *kaderstellende* functie. De specifieke invulling van die kaderstellende functie kan per geval, en met verwijzing naar de betekenis van de zin als geheel, nader omschreven worden.

Onrust (zie dl.I:10) bracht de functie van vooropstaande elementen in de zin in verband met een bepaalde analyse van de zinsstructuur, die gemotiveerd wordt door te verwijzen naar de betekenis van de zin als geheel. Wanneer we de zinsbetekenis uitleggen met verwijzing naar de geldigheid van de erin uitgedrukte stand van zaken, kunnen de vooropstaande elementen beschouwd worden als de uitdrukking van het kader waarbinnen we die geldigheid moeten evalueren. Wanneer we de zinsbetekenis uitleggen in termen van 'perspectief', kunnen we zeggen dat we de vooropstaande elementen begrijpen als de bepaling van het gezichtspunt vanwaaruit de informatie in de zin beschouwd moet worden (vergeleijk MacWhinney 1977). Al naar gelang het aspect van de interpretatie dat we ermee in verband willen brengen, zien we de kaderstellende functie van vooropstaande elementen steeds op een andere manier geconcretiseerd. Of anders gezegd, in al die verschillende gevallen kunnen we toch steeds dezelfde kaderstellende functie herkennen van elementen aan het begin van een zin.

Het is mogelijk om ook de kaderstellende functie nog algemener te benaderen, en wel met behulp van het begrip *onafhankelijke conceptualisering*.

Het is mijn bedoeling om te laten zien dat een aantal betekenisaspecten die in het algemeen met de woordvolgorde in verband gebracht worden, generaliserend verwoord kunnen worden met behulp van het begrip onafhankelijke conceptualisering. Het begrip onafhankelijke conceptualisering verwijst naar een aspect van de zinsbetekenis dat uitgelegd kan worden als een manier waarop de elementen in een bepaalde opeenvolging op elkaar zijn betrokken: een element dat voorafgaat aan een ander element, kan in principe onafhankelijk van wat volgt begrepen worden. We kunnen de bijdrage van dat element aan de betekenis van het geheel uitleggen, door te zeggen dat het element onafhankelijk van wat volgt geconceptualiseerd is. Nogmaals: ik verwijs daarmee niet naar een cognitief verwerkings-

proces bij een hoorder. Om omslachtigheid in de formuleringen te vermijden, zal ik in het vervolg een interpretatiestructuur soms nader toelichten door te zeggen dat 'we de elementen zus en zo op elkaar betrekken'.

Wanneer we aannemen dat het begrip *onafhankelijke conceptualisering* haar nut bewijzen kan in beschrijvingen van de relatie tussen woordvolgorde en de interpretatie van de zin als geheel, dan kunnen we er ook van uitgaan dat het specifieke karakter van elementen in een absolute beginpositie in termen van onafhankelijke conceptualisering te duiden is.

Het volgende lijkt in ieder geval duidelijk. Om een kaderstellende functie te vervullen, moet de betekenis van het betreffende element onafhankelijk van de elementen die nog volgen, begrepen kunnen worden. Uitgaande van de betekenis die we aan de zin als geheel gegeven hebben, kunnen we vervolgens proberen aan te geven hoe de opeenvolgende elementen daar een bijdrage aan hebben geleverd, of beter: hoe we de uitleg van de betekenis in verband kunnen brengen met de woordvolgorde. We zouden kunnen zeggen dat de elementen aan het begin van de zin gaan functioneren als een kader voor wat volgt. Daarmee zien we de beginpositie als het ware als het *startpunt voor de interpretatie*: de bijdrage van de elementen in de beginpositie aan de betekenis van de zin als geheel kunnen we uitleggen door te zeggen dat het deel van de interpretatie dat we met die elementen kunnen verbinden, binnen de betekenis van de zin als geheel relatief op zichzelf staat. Anders gezegd: de interpretatie van elementen aan het begin van de zin staat niet onder invloed van (de interpretatie van) erop volgende elementen. Ten opzichte van wat volgt, zijn ze onafhankelijk geconceptualiseerd.

De onafhankelijke conceptualisering van vooropstaande elementen kan op verschillende wijzen tot uitdrukking komen. We kunnen het effect van de onafhankelijke conceptualisering soms het beste uitleggen door te verwijzen naar een kaderstellende functie, in de diverse gedaanten zoals we er hierboven een paar gezien hebben. Maar soms kunnen we het effect van de onafhankelijke conceptualisering ook, of zelfs beter op een heel andere manier uitleggen, zoals we straks zullen zien.

Het is natuurlijk niet mijn bedoeling om de inhoudelijke karakterisering van vooropstaande elementen nog 'vager' te maken dan ze al was. Maar een beschrijving in termen van onafhankelijke conceptualisering heeft wel een groot voordeel: ze is fundamenteeler, en daardoor ruimer, oftewel algemener in haar toepassingsmogelijkheden. We kunnen in termen van onafhankelijke conceptualisering ook de effecten uitleggen die minder goed verenigbaar zijn met het idee van 'kaderstelling'. Bovendien is een beschrijving in termen van onafhankelijke conceptuali-

sering niet beperkt tot de karakterisering van de elementen aan het absolute begin van de zin.

De kaderstellende functie van vooropstaande elementen is nu te zien als een van de mogelijke invullingen van de onafhankelijke conceptualisering ervan. Als een mogelijke uitingsvorm, zoals die naar voren komt in concrete interpretaties van sommige zinnen. Meer in het algemeen kunnen diverse interpretatieve effecten die op het eerste gezicht verschillend zijn, in termen van onafhankelijke conceptualisering op dezelfde wijze worden beschreven. Dit zal in deel II uitgebreid geïllustreerd worden.

Ik ga uit van de volgende algemene formulering waarmee een relatie gelegd wordt tussen de betekenis van een zin als geheel en de woordvolgorde in die zin. De betekenis van vooropstaande elementen kan onafhankelijk geconceptualiseerd worden ten opzichte van de betekenis van elementen die nog volgen. Dit houdt in dat de betekenis van vooropstaande elementen geen invloed heeft ondergaan van de manier waarop we de rest van de zin begrepen hebben. Elementen in een absolute beginpositie onderscheiden zich in één opzicht van elementen in een relatieve beginpositie: er gaat niets aan vooraf. Hierdoor krijgen ze dus in principe altijd een onafhankelijke conceptualisering. Zij kunnen nooit beïnvloed worden door de betekenis van een ander element in de zin; ze zijn altijd zelf van invloed op de manier waarop we de rest van de zin begrijpen (het startpunt). Dit heeft tot gevolg, dat ze bij uitstek geschikt zijn voor een kaderstellende functie.

Het is nu een voor de hand liggende gedachte dat de functie van elementen aan het absolute begin van de zin in verband te brengen is met de functie van elementen in een relatieve beginpositie. García merkte over die relatie het volgende op:

"In inquiring about the difference between earlier and later positions, it will be important to consider the implications of placing something at the very beginning of a communicative unit, since the 'very beginning' is the limiting case of 'earlier'.[...] [W]e shall assume [...] that whatever is true of absolute initial position will hold (to a lesser degree) of NON-absolute initial position (i.e., of simple precedence) [...]." (García 1979:32/33)

Dit leidt tot de volgende veronderstelling. Ook elementen in een relatieve beginpositie kunnen getypeerd worden als kaderstellend, maar dus meer relatief dan absoluut, of anders gezegd: hun kaderstellende functie heeft een kleiner bereik. Aan die elementen gaan immers nog andere elementen vooraf. In mijn termen:

ze krijgen in principe een onafhankelijke conceptualisering ten opzichte van wat volgt, maar niet ten opzichte van wat voorafgegaan is. Het spreekt vanzelf dat een kaderstellende functie in een andere positie dan aan het begin van de zin, dan ook niet zo uniek tot uitdrukking komt als bij elementen in een absolute beginpositie.

In Bolinger 1965[1952], Keijsper 1985 en Verhagen 1986 wordt aandacht besteed aan de functie van elementen in relatieve beginposities. Ze zijn geïnteresseerd in de functie van woordvolgorde in het algemeen, en beperken zich niet tot de karakterisering van elementen aan het begin van de zin. De verschillende voorstellen zal ik in de volgende paragrafen bespreken. Ik zal daarbij laten zien hoe hun voorstellen zich verhouden tot een formulering in termen van onafhankelijke conceptualisering.

12 De inhoudelijke karakterisering van elementen in een relatieve beginpositie; X gaat vooraf aan Y (I): Bolinger 1965[1952]

De wijze waarop Bolinger 1965[1952] aankijkt tegen woordvolgorde in het algemeen, vloeit voort uit een poging om een algemene inhoudelijke karakterisering te geven van de verschillende posities van het adjectief ten opzichte van het nomen in het Spaans. Bijvoorbeeld: *un hermoso edificio* (volgorde AN) versus *un edificio hermoso* (volgorde NA), ('een mooi gebouw'). Uiteindelijk formuleert hij met betrekking tot de woordvolgorde in het algemeen, voor het Spaans en het Engels, een theorie of principe dat hij *linear modification* noemt.

Bij de besprekingen van de vele voorbeelden die Bolinger geeft, komt wederom naar voren dat een vooropstaand element een kaderstellende functie heeft. In het voorafgaande is aan de orde geweest, dat de kaderstellende functie vooral gemakkelijk te herkennen is bij vooropstaande adverbiale elementen (vergelijk dl.I:8 hierboven). Het volgende voorbeeld van Bolinger illustreert dit.

(15) Slowly he backed away

"The effect of pre-position is that the adverb colors everything that follows", aldus Bolinger. Wanneer *slowly* voorop staat, is het totale beeld dat de zin oproept, en niet alleen een onderdeel ervan, in "slow motion" (Bolinger 1965 [1952]:288). De kaderstellende functie van dergelijke adverbia heeft er in het verleden toe geleid ze 'zinsbepalingen' te noemen. Bolinger merkt echter terecht op dat het feit dat ze de zin als geheel kunnen 'bepalen', niet zozeer samenhangt met een inherente eigenschap op grond waarvan men een categorie van zinsadverbia onderscheidt, maar wellicht meer met hun positie in de zin.³⁷

Niet alleen bij de zogenaamde zinsadverbia herkennen we een kaderstellende functie, maar ook bij vooropstaande bijwoordelijke bijzinnen, zoals in het voorbeeld hieronder.

(16)a If you drop in this afternoon we'll have tea and play a
 few hands of bridge
 b ?We'll have tea and play a few hands of bridge if you
 drop in this afternoon

37. Zie Verhagen 1986, waar deze gedachte wordt uitgewerkt en bevestigd.

Volgens Bolinger fungeert de vooropstaande '*if*-clause' in (16)a als kader voor alles wat volgt. Dat is niet het geval bij de omgekeerde volgorde in (16)b, die hij als een onwaarschijnlijke zin typeert. Bij andere voorbeelden formuleert hij het min of meer overeenkomstig, en wel als volgt. Bijwoordelijke bijzinnen die voorop staan zijn 'ruimer in betekenis' dan wanneer ze achteraan staan. Een vergelijkbaar effect is ook waarneembaar bij beknopte bijzinnen met een participium, zoals in het volgende voorbeeld.

- (17) a Going that way you'll get lost
 b You'll get lost going that way

In het eerste geval wordt de mogelijkheid dat je verdwaalt gepresenteerd in het kader van *going that way*. In die volgorde kan *going that way* zowel hypothetisch opgevat worden: 'als je die kant opgaat, dan ...', als implicerend dat de aangesproken persoon feitelijk op het punt staat om die kant op te gaan. Met de andere volgorde in (17)b is de betekenis van *going that way* minder ruim: de hypothetische lezing verdwijnt uit het zicht. De aangesproken persoon is waarschijnlijk al bezig om die kant op te gaan. Ook hier zien we geïllustreerd dat de betekenis van de bijwoordelijke bepaling vooraan in de zin 'ruimer' is, dan wanneer ze achteraan staat (zie Bolinger 1965[1952]:287-290).

Met deze en andere voorbeelden illustreert Bolinger het principe van de *lineaire modificatie*. Elementen die aan het begin staan, hebben in zijn termen in het algemeen 'een breder semantisch bereik' dan (dezelfde) elementen meer achteraan in de zin. Zelf leidt hij het principe als volgt in.

"Let us consider what happens when elements — call them words, for convenience — are laid end-to-end to form a phrase. Before the speaker begins, the possibilities of what he will communicate are practically infinite, or, if his utterance is bound within a discourse, they are at least enormously large. When the first word appears, the possibilities are vastly reduced, but that first word has, in communicative value for the hearer, its fullest possible semantic range. The second word follows, narrowing the range, the third comes to narrow it still further, and finally the end is reached at which point the sentence presumably focuses on an event — usually aided by a gesture, a physical context in which only one of several possibilities can be elected, or what-not." (Bolinger 1965[1952]:281)

Bolinger geeft overigens toe dat een dergelijke voorstelling van zaken schematisch is en oversimplificerend. De diverse processen zijn in de praktijk immers veel rijker en gecompliceerder. Bolinger verwijst regelmatig naar processen van spreken en begrijpen. Ik heb hierboven niet alleen betoogd dat het risico's met zich meebrengt, maar ook dat het voor ons doel — een taalkundige analyse op het niveau van de zin — niet nodig is om ons te beroepen op processen die zich bij taalgebruikers afspelen. Overigens is daarmee natuurlijk niet beweerd dat er zich bij sprekers of hoorders helemaal geen processen zouden afspelen. We zullen zien in hoeverre het voorstel van Bolinger ons van nut kan zijn wanneer we de claims over de productie- en verwerkingsprocessen terzijde leggen. In dat geval vatten we het lineaire modificatie-principe op als een beschrijving die we achteraf kunnen geven van de interpretatie van de zin als geheel, en dus niet als de beschrijving van een proces in de hoofden van taalgebruikers. Ook dan blijkt het beginsel van Bolinger een eigen waarde te bezitten.

Bolinger stelt de zaak dus zo voor dat een element dat volgt op een ander element, het voorafgaande element 'modificeert', waarmee hij bedoelt dat het semantisch bereik van het eerste element wordt ingeperkt door de betekenis van een erop volgend element. In de opeenvolging X-Y wordt X gemodificeerd door Y.

Als voorbeeld van de wijze waarop een verschil in volgorde uitgelegd kan worden in termen van lineaire modificatie, bespreekt Bolinger twee mogelijke volgordes voor het subject en het werkwoord in het Mexicaans-Spaans.

- (18) a Juan canta ('Jan zingt')
 b Canta Juan

De volgorde in (18)a wordt als volgt begrepen. De zin drukt uit dat Jan zingt voor zijn brood. De volgorde in (18)b daarentegen, drukt vooral uit dat Jan op dit moment aan het zingen is. Dit verschil is een gevolg van het verschil in lineaire modificatie. In het eerste geval modificeert *canta* het voorafgaande *Juan*. Met de interpretatie van *Juan* alleen, is vooralsnog elke mogelijke aanvulling mogelijk. Er kunnen bijvoorbeeld allerlei soorten activiteiten geprediceerd worden: *Juan* heeft een ruim semantisch bereik. Met *canta* wordt de activiteit van *Juan* ingevuld als 'zingen', in tegenstelling tot iets anders, bijvoorbeeld schrijven, of waggelen. Daarmee is het semantisch bereik van *Juan* ingeperkt, of in termen van Bolinger: de betekenis van *Juan* is door de betekenis van *canta* gemodificeerd. In de andere volgorde, in (18)b, wordt het semantisch bereik van *canta* juist ingeperkt door *Juan*. Met *canta* wordt de gedachte opgeroepen aan een handeling die willekeurig wie, in allerlei omstandigheden kan uitvoeren. De betekenis van

canta wordt gemodificeerd door *Juan*: het is Jan die zingt (maar het had ook iemand anders kunnen zijn bijvoorbeeld). Vergelijk: 'De zanger is Jan'.³⁸

Op dezelfde wijze legt Bolinger het verschil uit tussen de twee mogelijke volgorde van het adjectief en het nomen in het Spaans. Het verschil tussen *un hermoso* (adjectief) *edificio* (nomen) en *un edificio hermoso* ('een mooi gebouw') is dat in het eerste geval, met het adjectief voorop, slechts de gedachte aan één gebouw wordt opgeroepen, terwijl in het tweede geval, met het adjectief achteraan, het bedoelde gebouw als het ware geselecteerd wordt uit, of gecontrasteerd met een groter aantal gebouwen, die iets anders zijn dan mooi, bijvoorbeeld lelijk. Het verschil tussen de interpretaties van beide volgorde is in het verleden dan ook wel aangeduid als *synthetisch* voor de volgorde 'adjectief-nomen' versus *analytisch* voor de volgorde 'nomen-adjectief'. Bolinger brengt dat terug tot een verschil dat voortvloeit uit een verschil in modificatie: een vooropstaand adjectief fungeert als het kader waarin de betekenis van het nomen het karakter van modificatie krijgt. Een adjectief dat volgt op het nomen daarentegen modificeert de gedachte die opgeroepen wordt door het nomen. In het eerste geval spreekt hij van een "adjective-embracing-whole" (AN); in het tweede geval van een "adjective-splitting-whole" (NA). In het Engels is volgens Bolinger het verschil tussen *the present members* (*voted*) en *the members present* (*voted*) mogelijk van gelijke orde, maar een beter voorbeeld is het verschil tussen *the necessary money* versus *the money necessary* (Bolinger 1965[1952]:293).³⁹

Bolinger illustreert het principe van lineaire modificatie doorgaans op deze manier: hij vergelijkt twee verschillende volgorde en laat zien dat het semantisch bereik van een bepaald element X in de volgorde X-Y groter is dan in de volgorde Y-X. Vervolgens stelt hij dat in het algemeen het semantisch bereik van elementen in een zin ruimer is naarmate ze meer aan het begin van een zin staan. Dit houdt in dat we zouden kunnen zeggen dat het semantisch bereik van elementen

38. De uitleg van Bolinger met betrekking tot deze zinnen is mogelijk equivalent aan een uitleg in termen van een functie-argumentstructuur (waarbij in dat geval een opeenvolging van X en Y steeds gezien wordt als de uitdrukking van de functie (X) gevolgd door het argument (Y), steeds in die volgorde, ongeacht de grammatische status van de betrokken elementen), maar Bolinger zelf wijst nergens op deze mogelijkheid.

39. Vergelijk de bespreking van ditzelfde volgordeverschijnsel in het Frans in Waugh 1977, het Spaans in Klein-Andreu 1983, en in het Russisch in Keijsper 1985:127, 219-225, waar de accentuatie erbij betrokken wordt. In Bolinger 1967 wordt een verschil gemaakt tussen beide volgorde in termen van een "modifier-modified"-relatie. Hij onderscheidt hier "reference modification" (AN) van "referent modification" (NA), ook uit te leggen als een verschil tussen 'intensionele modificatie' (AN) en 'extensionele modificatie' (NA), zie Frawley (1992:491).

in een zin dus steeds kleiner wordt naarmate ze meer achteraan in de zin staan, omdat het mogelijke semantisch bereik van een element tegelijkertijd ook afhankelijk is van wat voorafgegaan is. Het mogelijke semantische bereik van een element kan immers alleen begrepen worden binnen het kader van de modificatie die reeds plaatsgevonden heeft.

In sommige gevallen zegt hij dat een vooropstaand element ten opzichte van wat volgt een 'overschaduwend' effect heeft. Met andere woorden: een vooropstaand element heeft ten opzichte van wat volgt een kaderstellende functie. De kaderstellende functie van een element X voor een erop volgend element Y zal echter steeds minder duidelijk tot uitdrukking komen, naarmate X meer naar rechts in de zin staat. De betekenis van X ervaren we immers, naarmate het meer naar rechts in de zin staat, als minder ruim.

We kunnen de benadering van Bolinger opvatten als een interpretatieve analyse van woordvolgorde. Wat Bolinger namelijk doet is het volgende. Hij legt de betekenis van X-Y als geheel uit met behulp van een verwijzing naar de betekenis van X en Y afzonderlijk, en een veronderstelde relatie daartussen, die aangeeft op welke manier we die afzonderlijke betekenissen op elkaar betrokken kunnen denken. Wanneer we in het bijzonder geïnteresseerd zijn in de woordvolgorde, zullen we dus voor een beschrijving van de wijze waarop we de verschillende betekenissen op elkaar betrokken denken, optimaal gebruik maken van de gegeven lineariteit van de te onderscheiden elementen. Het is de bedoeling dat de woordvolgorde daarbij steeds op dezelfde wijze fungeert ter rechtvaardiging van een voorgestelde analyse, en zo systematisch mogelijk.

Aan de hand van een aangenaam groot aantal voorbeelden uit het Engels laat Bolinger zien dat verschillende interpretatieve effecten uitgelegd kunnen worden in termen van lineaire modificatie. De effecten die Bolinger hiermee verantwoord wil, kunnen ook beschreven worden in termen van onafhankelijke conceptualisering. Dit heeft bovendien een zeker voordeel.

Om ook hier het voordeel van een beschrijving in termen van onafhankelijke conceptualisering te zien, moeten we eerst onderkennen dat de formuleringen van Bolinger een tweeslachtig karakter hebben. Bij de formulering van het principe van lineaire modificatie beperkt Bolinger zich niet tot een karakterisering van het vooropstaande element alleen. Zoals we bijvoorbeeld gezien hebben naar aanleiding van het voorbeeld in (15), wijst hij erop dat in de volgorde X-Y het semantisch bereik van X groter is dan het semantisch bereik van X in de volgorde Y-X. Hij stelt het zo voor, dat het semantisch bereik van X in de volgorde X-Y wordt ingeperkt door toevoeging van de betekenis van Y: element Y modificeert element

X. Maar tegelijkertijd wordt het potentiële semantisch bereik van Y (voor wat volgt) kleiner doordat het volgt op X. In feite ligt in de analyse van Bolinger het perspectief in een soort heen-en-weer-gaande beweging op zowel element Y als op element X: toevoeging van Y aan het voorafgaande X heeft invloed op de betekenis van X, maar het feit dat X voorafgaat aan Y heeft ook invloed op de betekenis van Y, wat weer gevolgen heeft voor de betekenis van het erop volgende Z, waarbij de betekenis van Z weer invloed heeft op de betekenis van Y ten opzichte van Z, enzovoort.

Bij een formulering in termen van onafhankelijke conceptualisering ligt het perspectief daarentegen steeds eenduidig op het voorafgaande element X. Het idee is hier dat in de opeenvolging X-Y de interpretatie van X in principe niet afhankelijk is van de betekenis van Y.⁴⁰ Bolingers lineaire modificatie komt nu vanzelf tot uitdrukking wanneer we ons realiseren dat het principe van onafhankelijke conceptualisering van X ten opzichte van Y in een opeenvolging van X-Y, tegelijkertijd inhoudt dat element Y onvermijdelijk ook altijd begrepen wordt in het kader van X. Of anders gezegd: wanneer we element X en Y beschouwen in relatie tot elkaar, en wanneer we element X uitleggen als onafhankelijk van element Y geconceptualiseerd, dan kan element Y niet worden opgevat als onafhankelijk van element X geconceptualiseerd.

In de vorige paragrafen hebben we de mogelijke kaderstellende functie van een element steeds in verband gebracht met de absolute of relatieve beginpositie van dat element. Nu zouden we, geïnspireerd door Bolinger, het effect van beginpositie van een element consequent kunnen typeren met behulp van het feit dat er een ander element volgt. Hiermee komen we dan tot de volgende formulering.

- (19) In de volgorde X-Y is de kaderstellende functie van element X ten opzichte van element Y te zien als uitdrukking van een bepaald aspect van de interpretatie van het geheel, door element X te beschouwen in relatie tot een of meer erop volgende elementen (Y). De kaderstellende functie van een voorafgaand element X is te zien als een concretisering van de onafhankelijke conceptualisering van X ten opzichte van Y. De

40. Deze voorstelling van zaken is gebaseerd op een keuze van de verantwoordelijke onderzoeker. Wanneer we het verschil tussen de volgordes AB en BA in verband willen brengen met een verschil in interpretatie van het geheel, dan is het zinvoller om het zo voor te stellen dat A en B niet *wederzijds* van elkaar afhankelijk zijn. Wanneer we de intuïtie of observatie zouden willen honoreren dat de interpretaties van A en B wederzijds van elkaar afhankelijk zijn, dan wordt het minder eenvoudig om het verschil in interpretatie tussen AB en BA rechtstreeks te verbinden met een verschil in woordvolgorde. Vergelijk dl.I:20, naar aanleiding van het werk van Uhlenbeck.

De gedachte dat een vooropstaand element een breder semantisch bereik heeft dan een erop volgende element, of dat het bereik van een element X vooraan in de zin groter is dan het bereik van hetzelfde element meer achteraan in de zin, hoeft nu niet meer expliciet geformuleerd te worden. Dit effect is immers te zien als een logisch gevolg van de onafhankelijke conceptualisering van element X ten opzichte van wat volgt (Y). De onafhankelijke conceptualisering van X houdt immers in dat X begrepen wordt als het kader voor Y. De concrete invulling van de kaderstellende functie kan op veel verschillende manieren uitgelegd worden. De verwijzing naar een groter semantisch bereik is er één van.

(20) What's your work schedule today? - At home I put in three hours, at the office six.

Ook dit geval kan volgens Bolinger worden uitgelegd door te zeggen dat de vooropstaande elementen als het ware gemodificeerd worden door wat volgt (Bolinger 1965 [1952]:306). Toevoeging van de groep *I put in three hours* aan het vooraf-

gaande maakt inderdaad *at home* tot het kader waarin we die groep begrijpen. We kunnen zeggen dat het bereik van *at home* groter is wanneer het voorop staat dan wanneer het achteraan zou staan. We zouden inderdaad ook kunnen zeggen dat we door de toevoeging van de groep *I put in three hours* het voorafgaande *at home* begrijpen als het psychologisch subject van de zin als geheel, het topic of thema, als het *gespreksonderwerp* op het niveau van de zin. Deze verschillende formuleringen benadrukken steeds een bepaald aspect van de interpretatie van de zin als geheel. We kunnen die beide aspecten nu dus ook uitleggen in termen van onafhankelijke conceptualisering. Om een element te kunnen begrijpen als psychologisch subject, moet het immers onafhankelijk van datgene wat volgt geconceptualiseerd kunnen worden. Zie ook het volgende hoofdstuk (dl.I:13).

Wanneer we aan een bepaald deel van de zin de functie van gespreksonderwerp of psychologisch subject toekennen, dan is dat een poging om een bepaald interpretatief aspect uit te leggen dat in concreto te voorschijn komt als een mogelijke realisering van de onafhankelijke conceptualisering van dat element. Hetzelfde constateerden we eerder voor de kaderstellende functie. Ook die kunnen we zien als een meer concrete invulling, een interpretatie van de onafhankelijke conceptualisering van het betreffende element.

Via een beschrijving in termen van onafhankelijke conceptualisering kunnen we dus laten zien dat de kaderstellende functie van vooropstaande elementen niet in essentie iets heel anders is dan de functie van psychologisch subject of gespreksonderwerp. We kunnen bovendien laten zien dat die functies niet uniek zijn voor elementen in een absolute beginpositie.

Het is duidelijk dat Bolinger voor zijn volgordeprincipe het begrip *topic* of *thema*, al of niet in de opvatting van psychologisch subject of gespreksonderwerp op zinsniveau, dus helemaal niet nodig heeft. Hetzelfde geldt voor de beschrijving van woordvolgorde in relatie tot de zinsbetekenis zoals ik die hier voorstel, met behulp van het begrip onafhankelijke conceptualisering; ook in dat geval hebben we de begrippen *topic*/thema versus *comment*/rhema niet meer nodig. Eerder heb ik betoogd dat als het begrip *topic* zijn dienst zou kunnen bewijzen voor een beschrijving van de woordvolgorde, het zal moeten gaan om een zeer beperkte opvatting ervan. Bovendien moeten we ons realiseren dat een *topic-comment* analyse (in een zinsdefinitie) iets uitdrukt over de interpretatie van de zin als geheel. Een dergelijke analyse is op zichzelf dus geen verklaring voor een gegeven woordvolgorde. Het feit dat we een bepaald element (of een groep) beschouwen als een *topic*, is eerder het gevolg dan de oorzaak van een bepaalde woordvolgorde, en vraagt dus zelf om een verklaring. Dit standpunt komt ook naar voren in

het werk van Keijsper, waaraan ik nu aandacht zal besteden (zie bijv. Keijsper 1984a, 1984b, 1985).

13 De inhoudelijke karakterisering van elementen in een relatieve beginpositie; X gaat vooraf aan Y (II): Keijsper 1985

De stap van Bolinger naar Keijsper is eigenlijk maar klein. Evenals in Bolinger 1965[1952] vinden we in Keijsper 1985 een voorbeeld van een inhoudelijke karakterisering van elementen in een relatieve beginpositie. Keijsper gaat uit van de gedachte dat we een element X kunnen beschouwen als een 'vooropstaand' element, zodra we element X betrekken in een relatie met een of meer erop volgende elementen. Dit betekent dan ook, dat in principe elk element in een zin in aanmerking komt voor de karakterisering als 'vooropstaand' element, behalve wanneer het het laatste element is in een zin.

Zowel Bolinger (1965[1952]) als Keijsper (1985) leggen de betekenis van een zin als geheel uit met verwijzing naar een verwerkingsproces: van links naar rechts worden de afzonderlijke betekenissen van te onderscheiden zinslementen aan het voorafgaande toegevoegd. Keijsper betreft bij de beschrijving van dit proces niet alleen de woordvolgorde, maar — in tegenstelling tot Bolinger — ook systematisch de accentuatie die overeenkomt met de aan de zin gehechte betekenis.

Keijsper gaat ervan uit dat een accent een eigen betekenis heeft. De betekenis van een accent is steeds gelijk, maar de interpretatie ervan kan onder invloed van de woordvolgorde per geval verschillen. Met behulp van een beschrijving van de betekenis van accentuatie, en van de invloed die de woordvolgorde heeft op de interpretatie van een bepaald accent, is Keijsper in staat inhoud te geven aan de begrippen *thema* (of *topic*), tegenover *rhema* (of *comment*). Volgens haar begrijpen we een element X als een thema ten opzichte van iets dat volgt (rhema), niet zozeer op grond van een absolute of relatieve beginpositie van element X, maar vooral op grond van het feit dat we een vooropstaand element X betrokken denken in een relatie met een erop volgend element Y, waarbij Y een eigen accent heeft dat niet het vooropstaande element X in zijn bereik heeft. Ik zal dit straks met voorbeelden nader toelichten.

De begrippen thema en rhema worden dus ook door Keijsper gehanteerd in een zinsdefinitie: een element 'thema' noemen, veronderstelt dat we dat element beschouwen in relatie tot één of meer erop volgende elementen. Bijvoorbeeld wanneer het begrepen wordt als het 'onderwerp' ten opzichte van datgene wat erover gezegd wordt (in het gedeelte dat we rhema noemen). Een gedeelte of element beschouwen we dus niet als het thema omdat het 'oude' of 'bekende'

informatie is, maar omdat we het op een bepaalde manier begrijpen ten opzichte van het gedeelte dat volgt.⁴¹ Een element wordt gezien als een thema onder invloed van de inhoud van het erop volgende gedeelte. Hiermee honoreert Keijsper de gedachte dat topicaliteit van een element geen absolute eigenschap is, maar een relatieve of, beter nog, een *relationele* eigenschap. Je herkent een element als topic (of thema), doordat je een ander erop volgende element begrijpt als comment (of rhema). Dit lijkt op de gedachte die naar aanleiding van Bolinger 1965[1952] geformuleerd kon worden, dat we bij beschouwing van een opeenvolging X-Y aan element X een kaderstellende functie kunnen toekennen op grond van de voorstelling dat de inhoud van element Y wordt toegevoegd aan de inhoud van element X. Vergelijkbaar is ook de gedachte die in het verleden naar voren is gebracht met betrekking tot de identificatie van het psychologisch subject van een zin: je weet pas welk deel van een zin fungeert als het psychologisch subject, als je weet welk deel fungeert als het psychologisch predikaat (zie Elffers 1991). Het is natuurlijk niet de bedoeling om een dergelijke identificatie circulair te maken. Keijsper (1985) ontkomt daaraan, door de toekenning van de status van topic of thema taalkundig te funderen met behulp van de betekenis van accentuatie.

De identificatie van een element als comment of rhema bij het voorafgaande, wordt mogelijk gemaakt door de waarneming dat dat element een eigen accent heeft. In een opeenvolging X-Y begrijpen we dan dat element X als een topic fungeert ten opzichte van element Y, wanneer element Y een eigen accent heeft dat niet ook element X in zijn bereik heeft (zie Keijsper 1985:55).

De constatering dat een accent al of niet een ander (al of niet voorafgaand) element in zijn bereik heeft, hangt volgens Keijsper af van de syntactische structuur van de betreffende zin (zie Keijsper 1985:159, 232). En uiteindelijk kan een constatering over het bereik van een accent natuurlijk alleen plaatsvinden met verwijzing naar de betekenis van de zin als geheel. Dit betekent dan ook, dat je je ook voor een analyse van de syntactische structuur van een zin beroept op een idee

41. Vergelijk de voorstelling in Nieuwborg 1968:84-88 dat elk zinsdeel te zien is als het "logisch subject" (in de zin van psychologisch subject) ten opzichte van erop volgende zinsdelen. Bij bestudering blijkt Nieuwborg het begrip logisch subject in een zinsdefinitie te hanteren en hij koppelt het — zoals verwacht — aan een relatieve beginpositie. "Wij bedoelen daarmee datgene waarover in de zin door de andere termen van de zin iets 'beweerd' wordt, *onafhankelijk van de reële spreksituatie waarin de zin gebruikt wordt*. Wat beweerd wordt heet 'logisch predikaat'. 'Logisch subject' heeft uitsluitend betrekking op de binnenbouw van het syntagma, niet op de context. Het logisch subject wordt steeds eerst genoemd." (Nieuwborg 1968:85) [Cursivering overeenkomstig het origineel.]

over de betekenis van de zin als geheel.⁴² In feite is dit ook wat Keijsper in de praktijk doet — zij het zonder dat ze dit expliciteert. Met betrekking tot dit aspect is het dan ook mogelijk om, net als de hierboven besproken voorstellen van Bolinger en Onrust, Keijsper 1985 op te vatten als een voorbeeld van een interpretatieve analyse.⁴³ Gegeven deze opvatting van Keijsper 1985, kunnen we vervolgens nagaan wat de waarde ervan is binnen de in dit proefschrift voorgestelde beschrijvingsmethode.

Een interpretatieve benadering heeft als kenmerk, dat de betekenis van een zin als geheel achteraf uitgelegd wordt. Dit kan gebeuren door een voorstelling te geven van de wijze waarop de betekenis opgebouwd wordt uit de samenstellende delen. Die opbouw wordt overeenkomstig de lineariteit van de zinslementen, voorgesteld als een gang door de zin van links naar rechts. In het voorafgaande heb ik benadrukt dat een dergelijke analyse niet per se een beschrijving impliceert van een feitelijk ('online' of dynamisch) proces dat zich bij een hoorder zou afspelen. Een interpretatieve analyse is een beschrijving achteraf, met de aan een zin gegeven betekenis als leidraad. We toetsen een dergelijke analyse dan ook niet aan de mate waarin het een afspiegeling is van een verondersteld feitelijk proces in de hoofden van hoorders (nog afgezien van de vraag hoe we dat zouden moeten doen), maar aan de mate waarin de analyse beantwoordt aan het gestelde doel — zoals het leggen van een relatie tussen aspecten van de vorm en aspecten van de zinsbetekenis, zo helder en systematisch mogelijk.

In Keijsper 1985 is de aandacht vooral gericht op de accentuatie in een zin. Het is haar doel om de betekenis van een zin in verband te brengen met de accentuatie in de zin. Ze laat zien welke aspecten van de zinsbetekenis toe te schrijven zijn aan (de betekenis van) de accentuatie. De woordvolgorde wordt in de analyse betrokken omdat in de theorie van Keijsper de volgorde invloed heeft op de uiteindelijke interpretatie van een gegeven accentuatie. Vanuit haar invalshoek en haar aandacht voor de betekenis van accentuatie komt ze tot de conclusie, dat een uitleg van de betekenis van de zin als geheel — of zoals ze dat zelf noemt een

42. De relatie tussen een syntactische structuur en de betekenis van de zin als geheel krijgt overigens straks nog uitgebreider aandacht naar aanleiding van het werk van Uhlenbeck, zie met name dl.1:21 en 22.

43. Mijn interpretatie dat Keijsper in de praktijk een analyse van de syntactische structuur baseert op een reeds aan de zin gegeven betekenis houdt overigens niet in dat Keijsper zelf ook mijn standpunt deelt met betrekking tot de theoretische consequenties hiervan. Uit latere toelichting (lezingen en gesprekken) en publicaties (bijv. Keijsper 1994) blijkt dat ze de opbouw van een syntactische structuur in een taalkundige analyse in principe niet onderscheidt van de opbouw van een hiërarchische structuur tijdens een verwerkingsproces dat zich in de tijd voltrekt.

analyse van de *informatiestructuur* — een analyse behelst in termen van negatie en tijd (zie ook Keijsper 1994).

Voordat we dieper ingaan op de voorstellen van Keijsper, wil ik eerst nog even terugkomen op de voorbeelden van Bolinger (1965[1952]). Voor Bolinger was het geen probleem om de zin *Juan canta* zonder meer te vergelijken met *Canta Juan*. Uit Keijsper 1985 blijkt echter dat het wel een probleem is; ik zal dit toelichten. Ik neem aan dat de interpretatie die Bolinger gaf aan de twee zinnen in beide gevallen overeenkomt met minstens een accent op het laatste element (vergelijk Bolinger 1965[1952]:306,n54). De aanwezigheid van een accent geef ik hier en in het vervolg aan met een dakje (^) op de betreffende lettergreep.

De interpretatie van *Juan cânta* als 'Jan zingt voor zijn brood', begrijpen we volgens Bolinger als een antwoord op de vraag 'Wat doet Jan?'. Hier begrijpen we *Juan* dus als contextueel gebonden: hij wordt hier niet geïntroduceerd. Volgens de analyse van Keijsper is *Juan* thema en *canta* rhema. Wanneer we ervan uitgaan dat een analyse van een zin in een thema en een rhema (in een zinsdefinitie) iets uitdrukt over hoe we de zin als geheel begrepen hebben, dan kan de themastatus van *Juan* niet verklaard worden met de observatie dat *Juan* contextueel gebonden is. Dat we *Juan* thema noemen moet volgens Keijsper dan ook in verband gebracht worden met de vorm en de betekenis van de zin zelf, en wel met het feit dat *Juan* gevolgd wordt door een element met een eigen accent, en het feit dat het accent op *canta* niet ook *Juan* in zijn bereik heeft. Als *Juan* niet contextueel 'gegeven' zou zijn, dan had *Juan* een eigen accent kunnen krijgen, maar ook in dat geval zouden we *Juan* thema noemen, omdat het niet in het bereik zit van het accent op *canta*.

De interpretatie van *Canta Juân* begrijpen we volgens Bolinger als een reactie op het feit dat we al iets gehoord hebben dat we zingen noemen en we vervolgens vragen: 'wie zingt er'? In dat geval stelt hij *canta* voor als contextueel gebonden. Het lijkt evenwel ook mogelijk (Bolinger 1965[1952]:306,n54) de zin te begrijpen als antwoord op de vraag: 'wat hoor ik?', of 'wat is er aan de hand?'. In dat geval valt *canta* ook onder het bereik van het accent op *Juan*, in tegenstelling tot de interpretatie die Bolinger kennelijk in eerste instantie op het oog had.

De bespreking van de beide zinnen van Bolinger illustreert dat een analyse van de structuur van de zinnen zich beroept op een gegeven interpretatie, die op zichzelf weer in verband te brengen is met een bepaalde accentuatie. Bolinger onderkent dit niet. Hij presenteert de zinnen *Juan cânta* en *Canta Juân* dan ook, ongeacht de accentuatie, als een minimaal paar, op basis van alleen het volgordeverschil. Voor Keijsper daarentegen, gelden beide zinnen (met het laatste accent op het

laatste element) *niet* als een minimaal paar, omdat in deze zinnen niet alleen de woordvolgorde verschilt, maar ook de accentuatie, vergelijk dl.I:8 hierboven. Hierdoor is er ook een verschil in het bereik van de accenten mogelijk.⁴⁴ Uit Keijsper 1985 leiden we dan ook af dat de 'echte' minimale paren als volgt zijn.

Juân cânta versus *Juân canta*

Juân cânta versus *Juan cânta*

en in de andere volgorde:

Cânta Juân versus *Cânta Juan*

Cânta Juân versus *Canta Juân*

De aanwezigheid van een accent moeten we immers vergelijken met de afwezigheid van een accent op het betreffende element bij gelijkblijvende volgorde. De aanwezigheid van een accent heeft een eigen betekenis en staat in oppositie met de afwezigheid van een accent op hetzelfde element, waarbij die betekenis dan dus ook afwezig is.

De presentatie van bovenstaande minimale paren komt voort uit Keijsper's primaire aandacht voor accentuatie. Anders dan Bolinger (1965[1952]), legt Keijsper (1985) de nadruk op de betekenis van accentuatie. Maar ook wanneer we ons net als Bolinger, vooral richten op de verschillen in volgorde, gelden volgens de redenering van Keijsper de zinnen *Juan cânta* en *Canta Juân* niet als een minimaal paar. De 'echte' minimale paren variëren alleen in de accentuatie, bij gelijkblijvende volgorde (zoals hierboven), of ze variëren in de volgorde, bij gelijkblijvende accentuatie. In het laatste geval zien ze er als volgt uit:

Juan cânta versus *Cânta Juan*

Canta Juân versus *Juân canta*

44. De verschillende bereikrelaties van een accent worden door Keijsper verantwoord door een verschil in de syntactische structuur: In *Juan cânta* wordt *canta* 'achterwaarts verbonden' met *Juan* — in haar termen via een "backward link", terwijl in *Canta Juân* (met *canta* in het bereik van het accent op *Juan*) *canta* 'voorwaarts verbonden' is met *Juan* — haar "forward link", zie Keijsper 1985: 147 e.v. Het verschil tussen een 'achterwaartse verbinding' en een 'voorwaartse verbinding' lijkt overeen te komen met het verschil dat ik maak tussen respectievelijk een onafhankelijke en niet-onafhankelijke conceptualisering van het vooropstaande element. Bij nadere bestudering is dit echter niet steeds hetzelfde, omdat het interpretatieve aspect dat beschreven wordt met een verschil in al of niet onafhankelijke conceptualisering niet ook steeds hetzelfde is als het interpretatieve aspect dat in termen van het bereik van een accent kan worden beschreven. In het kader waarin ik haar werk hier bespreek, voert het echter te ver hier dieper op in te gaan.

Bolinger kon dus *Juan cânta* en *Canta Juân* presenteren als een minimaal paar omdat hij geen aandacht had voor het verschil in accentuatie. Wanneer we alleen aandacht hebben voor de woordvolgorde, vertellen we volgens Keijsper 1985 slechts de helft van het verhaal.

Keijsper gaat er, zoals gezegd, van uit dat een accent altijd een eigen betekenis heeft. De uiteindelijke interpretatie van een accent is afhankelijk van de plaats van het accent ten opzichte van het voorafgaande.⁴⁵ Keijsper formuleert de abstracte betekenis van een accent als volgt (zie Keijsper 1985:171 e.v.). Een accent op een element X roept de gedachte "X" op, doordat het de gedachte aan de afwezigheid van "X" ontkent. Bij Keijsper heet de gedachte die opgeroepen wordt door een element een *projectie*. Een accent betekent dus eigenlijk 'niet niet': een accent op element X ontkent de projectie "niet X". Anders gezegd: een accent op element X roept de projectie "X" op, doordat het de projectie "niet X" oproept, en die onmiddellijk ontkent. Elk accent heeft deze zelfde betekenis. De interpretatie ervan kan echter per geval verschillen.⁴⁶

De projecties "niet X" en "X" bestaan op een bepaald moment in de tijd waarin projecties bestaan. Dit idee van tijd heet de *projectietijd*. Deze projectietijd heeft niets te maken met de tijd die we in onze gedachte of waarneming associëren met het bestaan van de referenten van projecties (entiteiten) in de wereld. De tijd die geassocieerd wordt met het bestaan van entiteiten in de wereld moet dan ook scherp onderscheiden van de projectietijd. We zouden de tijd waarin projecties bestaan eigenlijk meer moeten zien als losstaande abstracte momenten die elkaar bijvoorbeeld kunnen vervangen, en niet zozeer als momenten in een tijd die we ons als een continuüm voorstellen.

De projecties "niet X" en "X" kunnen elkaar opvolgen in de tijd waarin projecties bestaan. De vervanging van "niet X" door "X" vertegenwoordigt dan twee aparte momenten in de projectietijd. In dat geval heten de projecties "non-concurrent": ze bestaan niet samen op hetzelfde moment in de projectietijd. Als we dus de gedachte aan "X" op een ander moment projecteren (in de projectietijd) dan de

45. De interpretatie van een accent is ook, maar weer op een andere manier, afhankelijk van de intonatie, oftewel de toonhoogtecontour. Zie bijv. Keijsper 1984a, 1984b. Dit aspect blijft hier echter buiten beschouwing.

46. De formulering van de betekenis van een accent als 'niet niet' roept misschien associaties op met wat we gewend zijn een *contrastief* accent te noemen. Niet elk accent leidt echter tot een interpretatie die we contrastief zouden noemen. De interpretatie die overeenkomt met een contrastief accent is uiteindelijk te zien als een speciaal geval, een specifieke interpretatie van de betekenis van het accent. Zie bijv. Keijsper 1985:115-118, 196-198, 287-289.

gedachte aan "niet X", dan begrijpen we dat de projectie "niet X" als referent heeft 'de afwezigheid van X'. Anders gezegd: een dergelijke '*niet-samengaande ontkenning*'⁴⁷ van de projectie "niet X" wordt begrepen als de *introdunctie* van de gedachte aan X. Deze interpretatie is volgens Keijsper dan ook systematisch verbonden met dat wat we een rhema noemen. Het effect is dat de referent van X in onze (gedachte)wereld wordt geïntroduceerd. Wanneer de projectie "X" toegevoegd wordt aan een reeds voorafgaand gevormde betekeniseenheid of projectie, dan ervaren we de introductie van X als een rhema ten opzichte van het voorafgaande.

Laten we een voorbeeld nemen. In bijvoorbeeld de zin in (21) begrijpen we *is kapôt* als rhema ten opzichte van het voorafgaande *de âuto*.

(21) De âuto is kapôt

Het accent op *kapot* introduceert het idee 'kapot zijn' door de betekenis van het accent. Het geïntroduceerde idee 'kapot zijn' wordt gedacht met betrekking tot de gedachte 'de auto' die eraan voorafgaand gevormd is, omdat het accent op *kapot* niet ook *de auto* in zijn bereik heeft.

Een analyse in termen van een thema (of topic) in relatie tot een rhema (of comment) zegt iets over een bepaald aspect van de betekenis van de zin als geheel. Het bedoelde aspect van de zinsbetekenis kan ook beschreven worden in termen van onafhankelijke conceptualisering. We zeggen dan, dat de gedachte die opgeroepen wordt met *de auto*, onafhankelijk geconceptualiseerd is van de gedachte die wordt opgeroepen met *is kapot*. Merk op, dat nu zowel het effect van de accentuatie als het effect van de woordvolgorde verdisconteerd is in de manier waarop we de zinsbetekenis uitleggen. Mijn voorstel voor de bijbehorende interpretatiestructuur ziet er dan als volgt uit:

(21)a De âuto is kapôt

Deze interpretatiestructuur maakt het aspect van de zinsinterpretatie zichtbaar waar de analyse van Keijsper betrekking op heeft. Het accent op *auto* heeft volgens Keijsper dezelfde betekenis als het accent op *kapot*. Het introduceert de gedachte aan 'de auto' in onze gedachtewereld. Maar op het moment dat we het idee van 'de auto' verbinden met iets dat nog volgt (het 'kapot-zijn'), is de intro-

47. In Keijsper 1985 heet dit een "non-concurrent negation" .

ductie van de gedachte 'de auto' niet meer aan de orde. Dan zijn we als het ware — zo zouden we ons dat kunnen voorstellen — in de verwerking van de zin van links naar rechts al een stapje verder. Het moment van de introductie van 'de auto' ligt dan achter ons (of onder ons, maar in ieder geval buiten beeld). Bij de beschouwing van de verbinding van *de auto* met *is kapôt* is van belang dat de gedachte 'de auto' verbonden wordt met een erop volgend element dat zelf ook een accent heeft. We vestigen de aandacht dan niet meer op het moment dat het accent op *auto* begrepen wordt als de introductie van de gedachte 'de auto', maar op het moment van de verbinding met wat volgt. Op het moment van de verbinding met wat volgt begrijpen we het accent op *auto* als de *selectie* ervan uit alle andere mogelijke projecties, kortom als thema. Het accent op *auto* betekent nog steeds 'niet niet auto', maar de projectie "niet auto" begrijpen we nu niet als een projectie van 'de afwezigheid van 'de auto'', maar als de projectie van 'dingen die niet een referent zijn van de projectie "auto"'; dat wil zeggen: 'andere dingen (dan de auto)'.

De interpretatie van een accent is dus afhankelijk van de wijze waarop we het beaccentueerde element verbonden denken met andere elementen. In bovenstaand voorbeeld betekent dat, dat een accent op *de auto* niet zozeer begrepen wordt als de introductie van de (referent van de) gedachte 'de auto', maar als de selectie ervan uit alle andere dingen waaraan we kunnen denken. Deze interpretatie van een accent is kenmerkend voor dat wat we een thema noemen. We begrijpen *de auto* als een thema ten opzichte van wat volgt, omdat we *de auto* beschouwen in relatie tot een erop volgend element met een eigen accent (*is kapôt*) terwijl *de auto* niet onder het bereik valt van het accent op *kapôt*. Anders gezegd: het accent op *de auto* introduceert niet, maar selecteert 'de auto' uit een geheel van andere dingen waaraan we kunnen denken.

Wanneer de referent van "niet X" wordt begrepen als 'alle andere dingen', hebben we te maken met een '*samengaande*' *ontkenning*: de vervanging van de projectie "niet X" door "X" vertegenwoordigt dan niet twee momenten, maar slechts één moment in de projectietijd.⁴⁸ De projectie "niet X" bestaat dan in de projectietijd op hetzelfde moment als de projectie "X".

Ons voorbeeld *De auto is kapôt* in (21) kunnen we vergelijken met twee andere gevallen, die bij gelijkblijvende volgorde minimaal variëren in accentuatie. In het ene geval is er alleen een accent op *kapôt* (zie (22)) en in het andere geval is er

48. Keijsper 1985 noemt de vervanging van "niet X" door "X" een "concurrent negation".

alleen een accent op *auto* (zie (23)). Laten we als eerste het geval beschouwen waarbij het accent op *de auto* afwezig is: *De auto is kapôt*.

Ook als er geen accent op *auto* is, beschouwen we *de auto* als thema ten opzichte van *kapôt*. Het verschil tussen *De âuto is kapôt* en *De auto is kapôt* is dat bij afwezigheid van een accent op *auto* in het laatste geval de selectie van 'de auto' uit andere mogelijke projecties (en hun referenten: andere dingen) niet meer wordt meegedeeld. Dan is 'de auto' al geselecteerd: de projectie "niet auto" (referent: 'andere dingen') wordt niet eens meer opgeroepen: die komt dan als het ware niet meer in beeld.

Het verschil tussen (21) en (22) is in de praktijk soms nauwelijks voelbaar. In het algemeen vinden we, volgens Keijsper, een niet-laatste accent dan ook lang niet zo informatief als een laatste accent (vergelijk de notie 'zinsaccent'). Het verschil tussen (21) en (22):

- (21) De âuto is kapôt
(22) De auto is kapôt

ervaren we inderdaad als minder groot dan het verschil tussen de (21) en (23). Deze laatste zinnen vormen het tweede minimale paar, dat ik straks nog zal bespreken.

- (21) De âuto is kapôt
(23) De âuto is kapot

Het is niet moeilijk te zien dat een thema-interpretatie zoals Keijsper 1985 die uitlegt, te vertalen is in termen van *onafhankelijke conceptualisering*: de conceptualisering van de gedachte "X" (thema) is onafhankelijk van wat volgt. Of zoals Keijsper 1985 het zegt: het element X valt niet onder het bereik van een accent op een erop volgend element. Het wordt duidelijk dat een thema, op deze wijze opgevat in een zinsdefinitie, als een onafhankelijk geconceptualiseerd element bijvoorbeeld een kaderstellende functie kan hebben ten opzichte van wat volgt, zoals we hierboven gezien hebben. Maar door de associatie met 'onafhankelijke conceptualisering' kan de thema-status bijvoorbeeld ook in verband gebracht worden met een interpretatie van dat element als een actief handelende entiteit (agens), zoals we zagen bij de gevallen die Onrust bespreekt (dl.I:10). In dat geval is de interpretatie van het vooropstaande element bovendien uit te leggen door te zeggen dat de bedoelde referent voorgesteld wordt als *onafhankelijk waarneembaar* ten opzichte van het beschreven proces (zie Verhagen 1986, en bespreking hiervan in dl.I:15), of dat het een *onafhankelijke referentie* krijgt (vergelijk Keenan 1976, zie dl.I:18-B, maar bijv. ook Lambrecht 1988).

Een thema-interpretatie kan dus gemakkelijk in verband gebracht worden met de onafhankelijke conceptualisering van het betreffende element. Dit betekent overigens dat op dit punt de interpretatiestructuur voor (22), zie (22)a hieronder, dus niet verschilt van de structuur die ik heb voorgesteld voor (21), zie (21)a hierboven.

(22)a De auto is kapôt

Het is belangrijk te beseffen dat we naar aanleiding van Keijsper 1985 moeten vaststellen dat de thema-status van een element niet volgt uit beschouwing van dat element alleen. Een element is thema ten opzichte van iets anders. Om een vooropstaand element inhoudelijk te kunnen karakteriseren als thema moeten we als het ware al vooruit gekeken hebben. Dat is voor de constatering van onafhankelijke conceptualisering niet anders. Een element kan slechts dan uitgelegd worden als onafhankelijk geconceptualiseerd wanneer we het beschouwen ten opzichte van iets anders. Maar er is ook een verschil. Een element kan slechts dan als een thema begrepen worden, wanneer we het beschouwen in een relatie met een erop volgende element dat een eigen accent heeft. Daarentegen is de karakterisering van een element als onafhankelijk geconceptualiseerd ten opzichte van wat volgt, niet per definitie afhankelijk van de aanwezigheid van een accent in het erop volgende gedeelte.

Voordat ik het tweede minimale paar bespreek, wil ik nog even herinneren aan mijn bespreking van Bolinger 1965[1952] (in dl.I:12). Ik merk daar op dat het een ongelukkige keuze is om bij beschouwing van een opeenvolging van twee elementen X en Y het perspectief in een soort heen-en-weer-gaande beweging te richten op X en Y en weer terug naar X. Doet Keijsper nu ook iets dergelijks? In de voorstelling van Keijsper wordt immers, wanneer een vooropstaand element ook zelf een accent heeft, de interpretatie van dat accent beperkt onder invloed van de verbinding met het erop volgende element: het accent op element X (bijv. *de auto*) wordt onder invloed van het accent op Y (bijv. *is kapôt*) niet begrepen als de introductie, maar als de selectie van de referent. Toch ontbreekt in deze voorstelling de tweeslachtigheid die de linear modification-gedachte van Bolinger kenmerkte. Bij Keijsper is geen sprake van een heen-en-weer-gaande beweging: het is een voortgaande beweging. Meer recente formuleringen in Keijsper 1994 laten dat misschien nog duidelijker zien.

In Keijsper 1994 wordt de woordvolgorde in verband gebracht met de mate waarin de referent van een woord *ontkenbaar* ("negatable") is. De ontkenbaarheid

van een referent wordt kleiner naarmate er in de gang van links naar rechts in de zin steeds nieuwe elementen mee worden verbonden. De *ontkenbare referent* is dat gedeelte van de betekenis van een woord, of van de 'maximale referent' van een woord, dat gevoelig is voor de ontkenning die opgeroepen wordt door de betekenis van een accent, uitgedrukt als "niet X". De ontkenbare referent van element Y is in de opeenvolging X-Y dus groter dan in de volgorde Y-X. In de volgorde Y-X is de ontkenbare referent van Y immers afgenomen, onder invloed van de toevoeging van X aan Y. De ontkenbaarheid van referenten is bij elementen aan het eind van de zin dus groter dan bij elementen aan het begin van de zin. Keijsper stelt dat het ontkenbare gedeelte van een referent kleiner wordt onder invloed van de verbinding met erop volgende elementen, waarbij die verbinding wordt voorgesteld als een dynamische gang door de zin van links naar rechts.

Het is niet mijn bedoeling hier in te gaan op het belang en de consequenties van deze voorstelling in Keijsper 1994.⁴⁹ Waar het me hier om gaat is de constatering dat deze formulering onthult dat bij beschouwing van een opeenvolging X-Y het perspectief — in tegenstelling tot bij Bolinger — steeds consequent op X ligt: het element in de (relatieve) beginpositie, ten opzichte van wat volgt. In de beschouwing van de relatie X-Y wordt X op een bepaalde wijze getypeerd. Het perspectief komt pas op Y wanneer Y beschouwd wordt in een betrekking met een volgend element Z, en zo verder. Op dat moment wordt Y getypeerd ten opzichte van Z, wordt niet meer teruggegrepen op de relatie van Y ten opzichte van het eraan voorafgaande X.

Naar aanleiding van het verschil tussen (21) en (22) constateerden we dat een laatste accent in een opeenvolging eigenlijk altijd meer informatief is dan een niet-laatste accent. Een element (of groep elementen) dat het laatste accent bevat in een zin, begrijpen we doorgaans, zoals zo vaak is geobserveerd, als 'nieuwe informatie'. Merk op dat Keijsper 1985 laat zien dat het niet zinvol is om te zeggen dat de interpretatie van een laatste accent als 'nieuwe informatie' tot stand komt doordat nieuwe informatie nu eenmaal meestal achteraan staat. De formulering dat nieuwe informatie in het algemeen achteraan in de zin staat, suggereert immers ten onrechte dat we onafhankelijk van de betekenis van een zin (met een gegeven woordvolgorde en accentuatie) zouden kunnen bepalen wat nieuwe informatie is en wat niet. De formulering van Keijsper is adequater, en uiteindelijk ook inzichtelijker. Ze stelt dat een laatste accent in een zin (dat we doorgaans het zinsaccent noemen), altijd begrepen wordt als 'niet-samengaand': "niet X" en "X" vertegenwoordigen twee projecties op twee verschillende momenten in de projec-

49. Keijsper 1994 mag gezien worden als een aanscherping van ideeën in Keijsper 1985 en niet zozeer als een verwerping.

tietijd. Dit begrijpen we als de introductie van de gedachte die het element oproept in onze gedachtewereld. Daarom begrijpen we een element met een laatste accent in de zin, als 'nieuw' ten opzichte van wat voorafgegaan is.

Een laatste accent hoeft trouwens niet helemaal achteraan te komen: er zijn ook zinnen waarbij het laatste accent niet op een element ligt dat voorafgegaan wordt door iets anders. Dit zien we nu in de volgende zin, in (23), die ook weer alleen in accentuatie verschilt van het voorbeeld in (21). Er ligt nu alleen een accent op *auto*, dat tevens ook het laatste accent is.

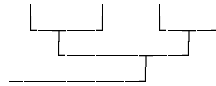
- (21) De âuto is kapôt
(23) De âuto is kapot

De interpretatie van (23) komt niet overeen met een thema-rhema verdeling zoals in (21) of (22), want er is geen accent op *kapot* onder invloed waarvan we *de auto* begrijpen als een thema ten opzichte van wat volgt. We zouden in de lijn van Keijsper 1985 de gehele zin 'nieuwe informatie' of rhema kunnen noemen (wat dan ook gedaan is in het verleden, door zinnen van dit type te karakteriseren als "all-news sentences".) Het accent op *auto* begrijpen we als de introductie van de gedachte 'de auto', terwijl in termen van Keijsper de introductie van 'de auto' in de projectietijd samenvalt met de gedachte die opgeroepen wordt door *is kapot*. Omdat er geen element met een accent volgt op *de auto*, vertegenwoordigt de conceptualisering van *is kapot* hetzelfde moment in de projectietijd als de conceptualisering van *de auto*. We kunnen zeggen dat de gedachte 'is kapot' geconceptualiseerd is in het bereik van het accent op *de auto*, waardoor we de zin in zijn geheel ervaren als *introductie*, als 'nieuwe informatie' ten opzichte van het voorafgaande (vergelijk Keijsper 1985:313 e.v.).

Toch kunnen we de zin in (23), net als die in (21) en (22), blijven beschouwen als opgebouwd uit de twee afzonderlijk te onderscheiden elementen *de auto* en *is kapot*, waarvan bijvoorbeeld gezegd kan worden dat ze zich tot elkaar verhouden als subject en predikaat. Maar ten opzichte van het voorafgaande gedragen deze twee elementen zich samen als een geïntegreerde eenheid: het element *de auto* is niet onafhankelijk van *is kapot* aan het voorafgaande toegevoegd.

In de interpretatiestructuur die ik voor de zin in (23) voorstel, zie (23)a, zijn beide aspecten zichtbaar gemaakt: enerzijds de gedachte dat het geheel bestaat uit twee afzonderlijk te onderscheiden elementen: *de auto* en *is kapot*, en anderzijds het gegeven dat *de âuto is kapot* fungeert als een geïntegreerde informatie-eenheid ten opzichte van het voorafgaande — schematisch als volgt weergegeven.

(23) a De âuto is kapot.

Nu wordt zichtbaar dat we *de auto* niet als het thema ten opzichte van *is kapot* beschouwen, hoewel er wel sprake is van een afzonderlijk te onderscheiden element *de auto* waar *is kapot* aan is toegevoegd. We zouden het eventueel zo kunnen zeggen: de volgorde op zich zou aanleiding kunnen zijn om *de auto* op te vatten als onafhankelijk van *is kapot* geconceptualiseerd, maar het effect van de positie van het laatste accent is zodanig, dat deze voorstelling van zaken in dit geval minder verhelderend is.⁵⁰

Het verschil tussen de zinnen in (21), (22) en (23) kunnen we dus vooral uitleggen wanneer we laten zien er een verschil is in de wijze waarop het geheel dat gevormd wordt door *is kapot* te betrekken op *de auto* verbonden wordt met het voorafgaande. In dat geval kunnen we wijzen op een verschil in de conceptualisering van *de auto*: in het ene geval (in (21) en in (22)) wordt *de auto* onafhankelijk van *is kapot* geconceptualiseerd, en in het andere geval (in (23)) niet. Het interpretatieve aspect waar we hier naar aanleiding van Keijsper 1985 aandacht aan hebben besteed, onderscheidt de zinnen in (21) en (22) enerzijds van de zin in (23) anderzijds. Het verschil in interpretatie leidt tot een verschil in de analyse van een thema-rhemastructuur en hangt niet zozeer samen met de woordvolgorde, maar met een verschil in accentuatie, meer specifiek met de plaats van het laatste accent.

De analyse die Keijsper 1985 voorstelt legt, zoals gezegd, een systematisch verband tussen aspecten van de zinsinterpretatie en observaties over de bijbehorende accentuatie. Naast globale en meer lokale thema-rhema verhoudingen in een zin, brengt Keijsper ook andere interpretatieve aspecten in verband met de door haar geformuleerde betekenis van accentuatie, zoals bijvoorbeeld de opeenvolging in het Russisch van een adjectief en een zelfstandig naamwoord versus de omgekeerde volgorde, in samenhang met de verschillende mogelijke accentuaties (zie Keijsper 1985:127; 219-225). De observaties over het Russisch zijn te vergelijken met de Spaanse voorbeelden waar Bolinger in geïnteresseerd was. Het lijkt geen pro-

50. In dit verband wijs ik vooruit naar de bespreking van zinnen van het type *Ik heb de bånd lek* in dl.II:3.2.2. Hieruit blijkt een grote overeenkomst: de wijze waarop *De âuto is kapot* is toegevoegd aan het voorafgaande komt geheel overeen met de manier waarop het gedeelte *de bånd lek* is toegevoegd aan het voorafgaande. Zoals *de auto* niet onafhankelijk van wat volgt geconceptualiseerd is, zo is ook *de band* hier niet onafhankelijk geconceptualiseerd van *lek*.

bleem de theorie van Keijsper, op basis van de door haar geformuleerde betekenis van accentuatie, toe te passen op de Spaanse gevallen.

Tot slot zou ik de inzichten uit Keijsper 1985 voor mijn doel, in het kader van de benadering van woordvolgorde zoals die mij hier voor ogen staat, als volgt willen samenvatten.

- (24) Wanneer we een element X begrijpen als een topic of thema, dan houdt dat in dat er een erop volgende element Y is dat we beschouwen als op X betrokken, waarbij Y een eigen accent heeft dat niet ook X in zijn bereik heeft — oftewel: toekenning van de status van topic of thema aan een element X veronderstelt dat we dat element kunnen uitleggen als onafhankelijk van een ander element Y geconceptualiseerd.

Dus als X een thema is ten opzichte van Y, dan wordt X altijd opgevat als onafhankelijk van Y geconceptualiseerd. Maar andersom houdt een onafhankelijke conceptualisering van element X niet vanzelf in dat X ook als thema ten opzichte van een element Y fungeert. Een thema-interpretatie van element X houdt meer in dan alleen de onafhankelijke conceptualisering van X.

Wanneer we een element thema noemen, duiden we daarmee een bepaald interpretatief aspect aan. De thema-status van een element is, evenals de kaderstellende functie of de erkenning van een agens-rol (zie dl.I:9, 10 en 11), te zien als een meer concrete aanduiding van een interpretatief aspect dat meer algemeen terug te voeren is op de onafhankelijke conceptualisering van het betreffende element.

Wanneer we in de reeks X-Y-Z de opeenvolging Y-Z beschouwen, is het heel goed mogelijk dat Y, dat eerst een rhema was ten opzichte van het voorafgaande X, nu als thema fungeert ten opzichte van element Z (wanneer Z een eigen accent heeft dat niet het voorafgaande in zijn bereik heeft). Keijsper 1985 laat zien wat de waarde is van de erkenning van een relatieve beginpositie van element Y ten opzichte van wat volgt: wanneer we een element topic of thema noemen, zeggen we iets over de manier waarop het fungeert als 'eerste' element in een relatie met een of meer erop volgende elementen, waarvan we de inhoud betrokken denken op dat eerste element. Keijsper 1985 laat ook zien, dat de relatieve beginpositie van een element niet per definitie met zich meebrengt dat we een vooropstaand element inhoudelijk kunnen karakteriseren als een topic of thema ten opzichte van wat volgt, omdat dat uiteindelijk afhankelijk is van de syntaxis, maar vooral ook van de aanwezigheid van een erop volgende accent. Zelf verkies ik een formu-

lering in termen van onafhankelijke conceptualisering: een element in een relatieve beginpositie is in principe te karakteriseren als onafhankelijk geconceptualiseerd ten opzichte van wat volgt. Toekenning van de status van thema of topic is dan te zien is als uitdrukking van een mogelijke, maar niet noodzakelijke concrete invulling van de onafhankelijke conceptualisering.

Zoals ik ook al naar aanleiding van Bolinger 1965[1952] in het vorige hoofdstuk constateerde, hebben we dus voor een formulering van de functie van woordvolgorde een analyse in termen van topic-commentstructuur eigenlijk helemaal niet nodig. Dat houdt natuurlijk niet in dat topic-commentanalyses altijd overbodig zijn. Integendeel: mits ze gebruikt zijn in een zinsdefinitie, verschaffen ze ons een manier om uit te leggen hoe we een zin begrepen hebben, — zij het, dat het een bepaald aspect van de zinsbetekenis betreft. Hetzelfde geldt voor beschrijvingen die wijzen op de kaderstellende functie van vooropstaande elementen, of formuleringen in termen van 'startpunt', 'uitgangspunt' of in termen van 'semantisch bereik'. We kunnen de status van topic of thema (in een zinsdefinitie) dus wel in verband brengen met een kaderstellende functie (vergelijk o.a. Barry 1975, Chafe 1976), of met de notie 'gespreksonderwerp van de zin', maar daarmee hebben we nog niets verklaard. We leggen dan immers geen directe relatie tussen de woordvolgorde enerzijds en aspecten van de zinsbetekenis anderzijds. Wanneer we geïnteresseerd zijn in een formulering van een algemene functie van woordvolgorde, kunnen we hier dus niet mee volstaan.

14 Intermezzo: de relatie tussen woordvolgorde, accentuatie en syntaxis

Eigenlijk zijn we nu toe aan de bespreking van het laatste aangekondigde voorstel waarbij vooropstaande elementen inhoudelijk gekarakteriseerd worden. Maar voordat ik daaraan begin, wil ik hier eerst nog even stilstaan bij de relatie die in Keijsper 1985 gelegd wordt tussen de betekenis van accentuatie en de functie van woordvolgorde. Ik vind dit om twee redenen belangrijk. Ten eerste om duidelijk te maken wat in het kader van de analyses die ik in deel II zal presenteren, de waarde is van een formulering van de betekenis van accentuatie zoals die in Keijsper 1985 wordt voorgesteld, waar ik in sommige gevallen naar zal verwijzen, en ten tweede om nog iets te kunnen verduidelijken over de status van een syntactische analyse in de vorm van een interpretatiestructuur zoals die in dit proefschrift functioneert.

De aandacht voor de woordvolgorde lijkt bij Keijsper aan haar aandacht voor de betekenis van accentuatie ondergeschikt te zijn. In haar theorie wordt de betekenis van een accent geïnterpreteerd onder invloed van de woordvolgorde. De functie van de woordvolgorde wordt door Keijsper dus niet los gezien van de interpretatie van accentuatie. De formulering van de functie van woordvolgorde staat bij haar vooral in dienst van het geven van een verklaring voor de interpretatie van een gegeven accentuatie in concrete zinnen.

In een aangepaste versie van haar theorie wordt de functie van woordvolgorde geformuleerd in termen van de *ontkenbaarheid* van een referent van een element, die afneemt met elke stap in het verwerkingsproces waarin een nieuw element wordt toegevoegd aan het voorafgaande waar dat element deel van uitmaakt (zie Keijsper 1994). In eerste instantie lijkt deze formulering te verwijzen naar een meer zelfstandig te beschouwen functie van woordvolgorde. Toch blijft ook hier de veronderstelling aanwezig dat het effect van de woordvolgorde voor de interpretatie van een zin alleen maar kan worden waargenomen (en dus beschreven) via de betekenis van accentuatie. In feite komt het er bij Keijsper op neer dat de functie van woordvolgorde wordt beschreven met behulp van de voorstelling dat elk woord een eigen accent zou kunnen hebben. De feitelijke interpretatie van (de betekenis van) een gegeven accentuatie wordt zodoende als het ware afgeleid van de maximaal voorstelbare, maar (juist) niet gerealiseerde accentuatie waarbij elk woord een accent heeft. De formulering van de functie van woordvolgorde van Keijsper maakt wezenlijk gebruik van deze voorstelling.

Uiteindelijk neemt Keijsper dus het standpunt in dat het effect van de woordvolgorde voor de interpretatie van een zin dus ook niet waarneembaar is zonder de accentuatie. Op zich is dit een interessante gedachte. De interpretatie van een zin veronderstelt immers een erbij behorend accentuatiepatroon. Maar we kunnen er ook van uitgaan dat de interpretatie van een zin zowel een gegeven accentuatie als een gegeven woordvolgorde veronderstelt, en dan is het nog niet onmiddellijk duidelijk dat een taalkundige beschrijving moet uitgaan van een onderlinge relatie tussen woordvolgorde en accentuatie waarin het een ondergeschikt is aan het ander. Wanneer de functie van de woordvolgorde wordt beschreven in termen van de mogelijke interpretatie van een accent, dan wordt het interpretatieve effect van de woordvolgorde gezien als ondergeschikt aan het interpretatieve effect van de accentuatie.

Bij mij ligt het perspectief duidelijk anders: ik probeer door middel van een analyse in de vorm van een interpretatiestructuur een systematisch verband te leggen tussen een gegeven interpretatie en de woordvolgorde. Hierbij heeft de verwijzing naar (de betekenis van) een gegeven accentuatie dezelfde functie als een verwijzing naar bijvoorbeeld de betekenissen van de afzonderlijke woorden. Wanneer we zeggen dat de accentuatie en de woordbetekenissen bijdragen aan een interpretatie van de zin als geheel, dan is die bijdrage te vergelijken met en niet wezenlijk anders dan de bijdrage van de woordvolgorde. Het een is daarbij niet principieel ondergeschikt aan het ander.

Wanneer we aspecten van de zinsinterpretatie in verband brengen met de woordvolgorde, de accentuatie en bijvoorbeeld de betekenis van de afzonderlijke woorden, dan doen we daarmee een poging om de gegeven interpretatie te rechtvaardigen. We zeggen bijvoorbeeld: "Ik heb deze zin zo begrepen, en nu ik erover nadenk, is dat niet zo gek, want kijk maar: deze woorden zijn gebruikt, in deze woordvolgorde en met die accentuatie." Een taalkundige beschrijving beschouwt de drie genoemde vormaspecten los van elkaar, en gebruikt de voorstelling dat ze ieder op hun eigen wijze een bijdrage leveren aan de interpretatie van de zin als geheel. Dat houdt echter niet bij voorbaat in dat de drie vormaspecten aan elkaar ondergeschikt zijn. Wanneer we ons afvragen of het mogelijk is een systematisch verband te formuleren tussen (aspecten van) de zinsbetekenis en de woordvolgorde, dan kiezen we ervoor een bepaald vormaspect apart te belichten. Dat is een keuze die niet principieel het ene vormaspect als wezenlijker beschouwt dan het andere. Het is niet meer dan een kwestie van perspectief, ingegeven door een bepaalde onderzoeksvraag, die in dit geval de vraag stelt naar de relatie tussen zinsbetekenis (aspecten daarvan) en de woordvolgorde. Voorlopig ga ik er dan ook van uit, dat de functie van de woordvolgorde niet beschreven hoeft te wor-

den als afhankelijk van bijvoorbeeld de woordbetekenissen, of van de betekenis van accentuatie.

De interpretatieve benadering die ik in dit proefschrift gekozen heb, neemt bovendien de gedachte serieus dat vormen niet voorafgaan aan hun betekenis. Eerder heb ik uiteengezet dat we, wanneer we vormaspecten onderscheiden die we — steeds in een beschouwing achteraf — systematisch in verband brengen met de zinsinterpretatie, daarmee nog niet veronderstellen dat de onderscheiden vormen hun betekenis veroorzaken. Dit uitgangspunt houdt dus het volgende in. In de praktijk van een taalkundige beschrijving kunnen we het effect van de woordvolgorde isoleren van de afzonderlijke woordbetekenissen, en van het effect van de accentuatie. Maar in feite is de formulering van het effect van de onderscheiden vormen, of je daarbij nu wel of niet een onderscheid maakt tussen betekenis en interpretatie, een kunstmatige daad, die op zichzelf natuurlijk niet rechtvaardigt dat we de relatie tussen vorm en inhoud als een causale relatie voorstellen (zie verder dl.I:24).

In het kader van de vorm-betekenisanalyse, waarin we het werk van Keijsper kunnen plaatsen, is het gebruikelijk om het in de beschrijving zo voor te stellen dat de vorm als het ware voorafgaat aan zijn betekenis, terwijl die eenheid van vorm en betekenis voorafgaat aan de interpretatie ervan. De interpretatie wordt gezien als afhankelijk van de omgeving waarin die vormen gestalte krijgen. We kunnen op verschillende manieren aankijken tegen de relatie tussen vorm, betekenis en interpretatie. Hoe dan ook, ik ga niet uit van causale relaties: betekenis wordt niet door een vorm veroorzaakt, en een interpretatie van een eenheid van vorm en betekenis (een taaltekst) vat ik niet op als direct veroorzaakt door de omgeving waarin een vorm voorkomt, in interactie met andere vormen (zie verder dl.I:25).

Wanneer de interpretatie van een accent verklaard wordt door de interpretatie van een accent afhankelijk te maken van de woordvolgorde, suggereert dit ten onrechte dat het effect van de accentuatie mede wordt veroorzaakt door de woordvolgorde. Er zou niets aan de hand zijn wanneer het zo voorgesteld wordt dat het effect van woordvolgorde en van accentuatie wederzijds van elkaar afhankelijk zijn. Het een is immers ook niet waarneembaar zonder het ander. Het effect van de accentuatie wordt pas zichtbaar bij een bepaalde woordvolgorde, maar even goed is het effect van de woordvolgorde niet waarneembaar zonder accentuatie. Ik kan me dan ook niet voorstellen hoe het een daarbij meer afhankelijk is van het ander dan andersom. Wanneer we in de taalkunde afzien van de formulering van causale verbanden, zullen we ons moeten bezinnen op de vorm

en de status van taalkundige beschrijvingen en de voorwaarden waaronder ze gelden als verklaring.

Een analyse van de syntactische structuur van een zin zoals ik die in dit proefschrift voorstel, is een analyse achteraf. Een analyse van de interpretatiestructuur van een zin is te zien is als een manier om uit te leggen hoe we een zin begrepen hebben (met andere woorden: de zinsbetekenis, of aspecten daarvan). Ook de syntactische analyses in Keijsper 1985 kunnen worden gemotiveerd door te verwijzen naar de betekenis van de zin als geheel.⁵¹ Vervolgens kan men ervan uitgaan dat een interpretatie (of betekenis) van de zin als geheel, de interpretatie van elk van de te onderscheiden aspecten van de vorm veronderstelt. Is het in deze opvatting mogelijk dat een syntactische analyse het interpretatieve effect van sommige van de te onderscheiden vormaspecten negeert? Wanneer we, overeenkomstig een interpretatieve benadering, uitgaan van de interpretatie van de zin als geheel, moeten we erkennen dat het betekenisaspect dat we in verband brengen met de accentuatie tegelijkertijd bestaat met het aspect dat we in verband kunnen brengen met andere te onderscheiden vormen, en dus ook met dat van de woordvolgorde.

Een syntactische analyse in de vorm van een interpretatiestructuur 'vertaalt' aspecten van de zinsbetekenis in een beschrijving van de manier waarop de verschillende zinslementen op elkaar betrokken gedacht kunnen worden. Een analyse van de syntaxis in de vorm van een interpretatiestructuur representeert dus niet een onderdeel van een verwerkingsproces dat voorafgaat aan de — uiteindelijk te realiseren — interpretatie van de verschillende vormen.

De interpretatiestructuren in de voorbeelden die hierboven aan de orde zijn geweest, zijn een 'vertaling' van zowel het betekenisaspect dat samenhangt met de woordvolgorde als het betekenisaspect dat samenhangt met de accentuatie. Dit is bij Keijsper echter anders, hetgeen te verwachten is gezien haar voorstelling van de relatie tussen woordvolgorde en accentuatie. In de voorstelling van Keijsper 1985 gaat een syntactische analyse vooraf aan de interpretatie van de accenten: een accent krijgt een interpretatie niet alleen gegeven een bepaalde woordvolgorde, maar ook gegeven een bepaalde syntactische structuur. Immers: de syntactische structuur van een zin bepaalt in haar theorie uiteindelijk wat het bereik is van een accent. Bij Keijsper heeft een analyse van de syntaxis daardoor een andere functie dan bij mij. Bij haar wordt een analyse van de syntactische structuur ge-

51. Vergelijk noot 43 op pagina 97.

bruikt voor een causale verklaring van de uiteindelijke interpretatie van een accent.

Keijsper redeneert als volgt: gegeven de gebruikte woorden, een bepaalde woordvolgorde, én een bepaalde syntaxis, kan de interpretatie van een bepaalde accentuatie, met die en die betekenis, worden verklaard oftewel voorspeld.

Wanneer we de lijn van gedachten van Keijsper zouden volgen, dan zou de weergave van bepaalde elementen als onafhankelijk geconceptualiseerd niet een manier zijn om achteraf het effect van woordvolgorde en accentuatie uit te leggen. Integendeel, de onafhankelijke conceptualisering van een element zou worden gestipuleerd: de wijze van conceptualisering staat dan immers gelijk aan een bepaalde syntactische analyse, die voorafgaat aan de interpretatie van een accent. De gestipuleerde onafhankelijke conceptualisering zou niet gemotiveerd kunnen worden met verwijzing naar (een aspect van) de zinsbetekenis: ze zou dan onafhankelijke toetsing behoeven. Dit is niet het geval in mijn benadering, waar een analyse van de structuur van een zin een andere functie heeft.

Een analyse van de syntactische structuur maakt deel uit van een beschrijving van de manier waarop de zinselementen op elkaar betrokken gedacht worden. In een interpretatieve benadering vindt een dergelijke analyse van de syntactische structuur grond in de betekenis van de zin als geheel. Maar in Keijsper 1985 wordt het zo voorgesteld, dat de syntactische analyse voorafgaat aan de interpretatie van de accentuatie, die immers (causaal) verklaard wordt met behulp van de syntactische analyse. Uiteindelijk beoogt Keijsper dan ook, in tegenstelling tot wat ik op het oog heb, een "model dat weergeeft hoe een zin concreet in de tijd wordt opgebouwd uit zijn elementen (niet quasi-productief maar echt productief)" (Keijsper 1990:51; zie ook Keijsper 1994).

Mijn interpretatieve benadering beperkt zich daarentegen tot een beschrijving van de manier waarop elementen in een zin op elkaar betrokken gedacht kunnen worden om zodoende zo systematisch, adequaat en verhelderend mogelijk een (niet causale) relatie te beschrijven tussen de interpretatie van een zin als geheel en te onderscheiden vormaspecten. Keijsper's benadering gaat in feite een stap verder: ze claimt iets tot uitdrukking te brengen van de manier waarop het verwerkingsproces zich daadwerkelijk voltrekt. De syntactische structuur hangt af van de woordvolgorde en de woordbetekenissen, maar gaat vooraf aan de interpretatie van een accent (Keijsper 1985:331). Maar als het effect van de woordvolgorde niet waarneembaar is zonder de accentuatie, hoe funderen we dan een analyse van de syntactische structuur?

Kortom: als de syntactische structuur voorafgaat aan het verwerkingsproces dat leidt tot het begrijpen van een zin, waar komt de syntaxis dan vandaan? En als de syntactische structuur gevormd wordt tijdens het verwerkingsproces, hoe zou die dan onafhankelijk van het effect van accentuatie kunnen ontstaan?

In de door mij voorgestelde benadering, die — zoals inmiddels duidelijk is — te typeren is als een radicaal doorgevoerde interpretatieve benadering, is de redenering als volgt. Gegeven een bepaalde interpretatie, welk aspect kan ik in verband brengen met bijvoorbeeld de woordbetekenis, de accentuatie en de woordvolgorde? Om aspecten van de vorm in verband te kunnen brengen met aspecten van de zinsbetekenis, maak ik gebruik van een analyse van de structuur. Een syntactische analyse is dus uitgangspunt noch doel: het is middel. Niet een middel voor de taalgebruiker om kleinere eenheden te verbinden tot grotere groepen, of om de beweeglijkheid van woordbetekenissen in te perken,⁵² maar een middel voor de taalbeschouwer om zijn analyses vorm te geven (zie ook dl.I:25). En de redenering is dus niet: gegeven een bepaalde syntactische structuur, een bepaalde woordvolgorde, een bepaalde accentuatie en de gebruikte woorden voorspel ik die en die zinsbetekenis. De richting van een verklaring kan niet zomaar worden omgedraaid.⁵³ Wanneer we proberen te generaliseren over *coëxistenties* (bijv. van aspecten van vorm en betekenis) en wanneer we veronderstellen dat dergelijke generalisaties relevant zijn of op enigerlei wijze 'ertoe doen', dan spreken we vervolgens van relaties of *verbanden* (zie dl.I:24). Daarmee is echter niet gegeven dat de verbanden ook begrepen moeten worden als causaal, of dat wetenschappelijk gezien alleen causale verbanden 'ertoe doen'.

In het volgende hoofdstuk neem ik de draad weer op en vervolg ik de bespreking van voorstellen voor de inhoudelijke karakterisering van elementen in een relatie-

52. Hier past natuurlijk een verwijzing naar het werk van Reichling en Uhlenbeck, zie dl.I:20 en 21.

53. De didactische vertaling van een dergelijke taalkundige benadering kan overigens wel afwijken op dit punt. Het is niet de bedoeling om uit te sluiten dat de generalisaties die uit dit en vergelijkbaar onderzoek voortvloeien, van nut zijn in de praktijk. Integendeel, maar in de praktijk waarin de hier voorgestelde beschrijvingen van waarde zouden kunnen zijn, is het doel van de verklaring, in de zin van verheldering, van groot belang voor de beoordeling van wat geldt als een adequate beschrijving. En dan het is natuurlijk niet ondenkbaar dat we uit didactische overwegingen besluiten om het zo voor te stellen dat een bepaalde vorm een bepaalde betekenis tot gevolg heeft. Bijvoorbeeld wanneer we een schrijver confronteren met zijn product en wanneer we willen uitleggen waarom bepaalde zinnen op een bepaalde plaats in een tekst niet lekker lopen en hoe het anders kan, met het oog op de lezer.

ve beginpositie met Verhagen 1986, dat van grote invloed is geweest voor de in dit proefschrift voorgestelde benadering van woordvolgorde.

15 De inhoudelijke karakterisering van elementen in een relatieve beginpositie; X gaat vooraf aan Y (III): Verhagen 1986

In Verhagen 1986 wordt gezocht naar een beschrijving die de mogelijke posities van bijwoordelijke bepalingen in een zin in verband brengt met de interpretatie van de zin als geheel. Daartoe formuleert Verhagen eerst een generalisatie over een aantal observaties met betrekking tot de interpretatie en de plaats van met name zinsbepalingen in het zogenaamde 'middenstuk' van de zin. Vervolgens worden deze observaties teruggevoerd op een algemeen, eraan ten grondslag liggend volgordeprincipe. Ten slotte laat hij zien dat de door hem geformuleerde algemene functie van volgorde met succes ingezet kan worden voor een beschrijving van de onderlinge volgorde van het onderwerp en de voorwerpen in het Nederlands.

Voor zinnen met een zinsbepaling, komt Verhagen tot de volgende generalisatie (zie Verhagen 1986:81 e.v.). Een zinsbepaling modificeert dat gedeelte van de zin dat we als het 'nieuws' beschouwen ten opzichte van de tekst (of het 'discourse') waarin de zin optreedt. Het gedeelte van de zin dat we als het 'nieuws' beschouwen — de *comment* — is dat gedeelte van de zin waarmee een spreker een bijdrage levert aan de conversatie. Zinsbepalingen als *misschien*, *waarschijnlijk* of *helaas* geven aan hoe de spreker de relatie ziet tussen de inhoud van de comment en het voorafgaande. Zinsbepalingen modificeren dus de comment: Verhagen noemt ze *commentbepalingen*. In het algemeen gaan ze onmiddellijk aan de comment vooraf; dergelijke commentbepalingen maken zelf geen deel uit van de comment.

In de volgende voorbeelden uit Verhagen 1986 zien we hoe een mogelijk verschil in de positie van elementen ten opzichte van een commentbepaling samengaat met een verschil in interpretatie (Verhagen 1986:87). De commentbepalingen zijn gecursiveerd.

- (25) a Morgen moet hij *waarschijnlijk* de moeilijkste opdracht van zijn loopbaan uitvoeren
- b Morgen moet hij de moeilijkste opdracht van zijn loopbaan *waarschijnlijk* uitvoeren

De zin in (25)a begrijpen we als volgt. Het 'nieuws' in de zin is dat 'hij' iets moet uitvoeren dat gekarakteriseerd kan worden als *de moeilijkste opdracht van zijn loopbaan*. Tegelijkertijd drukt de zin uit dat de spreker een slag om de arm houdt: hij geeft aan dat hij ervoor open staat dat de karakterisering van de op-

dracht als *de moeilijkste van zijn loopbaan* betwijfeld of genuanceerd wordt. De zin in (25)b daarentegen, drukt uit dat wat 'hij' moet uitvoeren ondubbelzinnig te identificeren is als *de moeilijkste opdracht van zijn loopbaan*. Het 'nieuws' van de zin is het idee van de uitvoering ervan; daarvan geeft de spreker aan dat het 'waarschijnlijk' is.

Na bestudering van de verschillende mogelijke posities van een zinsbepaling en het ermee samenhangende verschil in interpretatie van de zin, formuleert Verhagen een generalisatie, die als volgt kan worden samengevat (Verhagen 1986:81 e.v.).

- (26) Als een zin een commentbepaling bevat, staat de comment van de zin onmiddellijk rechts van de commentbepaling.⁵⁴ Dit wil overigens niet zeggen dat al het materiaal rechts van de commentbepaling noodzakelijk altijd tot de comment behoort. Het impliceert wel dat links van de commentbepaling geen elementen staan die tot de comment behoren.

Het laatste accent van de zin (het zinsaccent) bevindt zich rechts van de commentbepaling.⁵⁵ Deze observatie komt overigens overeen met de analyse van Keijsper 1985: het commentgedeelte bevat altijd minstens een accent waardoor het ten opzichte van het voorafgaande als comment geïdentificeerd kan worden. Het is niet zozeer op grond van de volgorde als wel op grond van de accentuatie dat we weten welk gedeelte de comment is. Er zal dus altijd minstens een accent aanwezig zijn

54. In eerste instantie is het idee dat de comment *onmiddellijk* volgt op de commentbepaling niet zo erg prominent in het proefschrift van Verhagen. Het wordt gepresenteerd als *in het algemeen* het geval, maar er zijn uitzonderingen. In het verloop van het betoog gaat het idee dat de commentbepaling aangeeft dat alles wat rechts ervan staat mogelijk tot de comment behoort, een steeds grotere rol spelen in de argumentatie (bijv. Verhagen 1986:153 e.v.). In deze samenvattende formulering zou nuancering van 'onmiddellijk' ten koste gaan van de helderheid.

55. De geformuleerde generalisatie kent uitzonderingen. Deze uitzonderingen, waarbij het laatste accent links van de commentbepaling staat, zijn bijzondere gebruiksgevallen, die gekenmerkt worden door het feit dat het laatste accent noodzakelijk als contrastief begrepen wordt (Verhagen 1986:96). Desondanks blijven het uitzonderingen: ze wijken af van de geformuleerde generalisatie. Verhagen spreekt dan ook liever van een tendens en hij benadrukt dat de waargenomen tendens zelf niet de functie van een verklaring kan hebben. Integendeel: ze vraagt zelf om een verklaring. Een verklaring die de geobserveerde tendens in verband brengt met meer algemene en fundamentele volgordeprincipes. Een verklaring die dan bovendien het afwijkende van de bijzondere gebruiksgevallen verantwoordt, zonder ze als uitzondering terzijde te schuiven. Dat dit mogelijk is met zijn analyse, laat hij overtuigend zien (Verhagen 1986:153-200).

op het materiaal dat volgt op de commentbepaling. En het is onmogelijk dat het laatste accent zich links van de commentbepaling bevindt.

De gesignaleerde tendens, die zegt dat het materiaal rechts van een commentbepaling (minstens) de comment bevat, en er geen elementen uit de comment links van de commentbepaling staan, kan worden geïllustreerd met voorbeelden die laten zien wat de mogelijke positie is van persoonlijke voornaamwoorden. Vergelijk:

- (27) a Jan heeft haar *helaas* verrâden
 b Jan heeft *helaas* hâar verraden (contrastief)
 c ?Jan heeft *helaas* haar verrâden

De volgorde in (27)a met het zinsaccent op *verraden* is het minst bijzonder van de drie: het idee van 'verraden' vormt hier op zichzelf de comment, terwijl *haar* niet tot de comment behoort. In zin (27)b begrijpen we dat *haar* tot de comment behoort, en *verraden* niet. In dit geval betekent dat, dat we het accent op *haar* als contrastief beschouwen. De volgorde en accentuatie in (27)c zou je kunnen opvatten als een soort mengvorm van beide voorgaande zinnen, die hier leidt tot een moeilijk te interpreteren geheel. De volgorde waarbij een persoonlijk voornaamwoord volgt op de commentbepaling, zoals in (27)b en c — heeft blijkbaar een speciaal effect dat uitblijft bij de volgorde waarbij het persoonlijk voornaamwoord aan de commentbepaling voorafgaat.

Een persoonlijk voornaamwoord wordt over het algemeen geacht geen deel uit te maken van de comment, juist omdat het door zijn betekenis niet begrepen wordt als 'nieuw'. De betekenis van een persoonlijk voornaamwoord is dat het de gedachte aan een referent oproept die als 'gegeven' beschouwd wordt. Het is precies dit aspect van de betekenis van een persoonlijk voornaamwoord dat minder goed te verenigen is met een plaats na de commentbepaling, zoals we zien in (27)c. Toch is het niet onmogelijk, zoals blijkt uit (27)b.

Verhagen concludeert dan ook het volgende. Een persoonlijk voornaamwoord kan nooit samen met andere elementen de comment vormen.⁵⁶ Dit zien we in (27)b, maar ook in (27)c: in het laatste geval behoort alleen *verraden* tot de comment. Het kan niet samen met *haar* de comment vormen. We verwachten dan ook dat *haar* bij voorkeur aan de commentbepaling voorafgaat, zoals in (27)a. Een persoonlijk voornaamwoord kan wel op zichzelf de comment vormen, maar

56. Theo Janssen heeft erop gewezen dat deze formulering beperkt is tot kale NP's. Een niet-contrastief gebruikt pers. vnw. kan immers wel deel uitmaken van de comment wanneer het voorkomt in een voorzetselgroep als in: *Jan heeft vast over je gesproken* of *Jan heeft vast naast haar gezeten*.

in dat geval heeft het zelf een accent. We zien dat in (27)b, waar *verraden* (in termen van Keijsper 1985) niet onder het bereik van het accent op *haar* valt: *verraden* behoort niet tot de comment, *haar* wel. Het accent op *haar* begrijpen we dan, mede door de functie van het persoonlijk voornaamwoord, als contrastief (Verhagen 1986:97-102).

Voor een verklaring van de gegeneraliseerde observatie over de mogelijke positie van het persoonlijk voornaamwoord in relatie tot accentuatie en de plaats van de commentbepaling, steunt Verhagen dus op de betekenis of functie van het persoonlijk voornaamwoord. De volgorde 'persoonlijk voornaamwoord - commentbepaling' is het minst opvallend: de betekenis van het persoonlijk voornaamwoord leent zich er niet toe dat het persoonlijk voornaamwoord samen met andere elementen de comment van een zin vormt. Een persoonlijk voornaamwoord refereert immers aan een entiteit die buiten de opgeroepen stand van zaken herkend kan worden: deze is, aldus Verhagen, "onafhankelijk waarneembaar" van de stand van zaken die opgeroepen wordt door de zin waarin het persoonlijk voornaamwoord op dat moment functioneert. Die onafhankelijke waarneembaarheid, die inherent is aan de betekenis van een persoonlijk voornaamwoord, zorgt ervoor dat het niet samen met andere elementen als geheel de comment van een zin kan vormen.

De notie *onafhankelijke waarneembaarheid*, met verwijzing naar een stand van zaken die door een zin wordt opgeroepen, blijkt ook cruciaal in de wijze waarop Verhagen uiteindelijk de algemene functie van woordvolgorde formuleert. In het algemeen, zo stelt Verhagen, is de onafhankelijke waarneembaarheid van een entiteit die door een element wordt opgeroepen, niet zozeer inherent aan de betekenis van dat element, maar vooral het gevolg van de positie van dat element ten opzichte van andere elementen, die mede de stand van zaken uitdrukken.

Het interpretatieve effect dat Verhagen in verband brengt met woordvolgorde, betreft in eerste instantie de interpretatie van de zin als geheel. De interpretatie van de zin als geheel kan vervolgens worden uitgelegd door te wijzen op de interpretatie van afzonderlijke zinselementen. De algemene functie van woordvolgorde zoals Verhagen die formuleert, beschrijft het effect van woordvolgorde op de interpretatie van een zin als geheel, door het te beschouwen als een effect op de interpretatie van de afzonderlijke zinselementen. In deze voorstelling, zo legt Verhagen (1986:183) uit, wordt het effect van woordvolgorde op de interpretatie van afzonderlijke zinselementen dus opgevat als indirect.

Verhagen 1986 formuleert het effect van woordvolgorde op de interpretatie van een zin als geheel dus als een interpretatief effect op afzonderlijke zinselementen.

En om nog preciezer te zijn, als een effect op elementen in een beginpositie. In de beschouwing van een opeenvolging X-Y, ligt het perspectief steeds op element X. Net als bij Keijsper (1985), wordt ook bij Verhagen de beginpositie van een element relatief (of relationeel) gekarakteriseerd en niet absoluut (Verhagen 1986: 182). Of een element in een beginpositie staat, wordt immers pas duidelijk wanneer we het beschouwen in een relatie met een of meer elementen die erop volgen.

De algemene functie van woordvolgorde volgens Verhagen 1986 zou als volgt weergegeven kunnen worden. Een element dat voorafgaat aan een ander element roept een gedachte op die wordt voorgesteld als op de een of andere manier onafhankelijk waarneembaar van de gedachte die opgeroepen wordt door het erop volgende element, en dus van de stand van zaken die opgeroepen wordt door de zin als geheel (zie Verhagen 1986:180).

Het bedoelde volgorde-effect is, parallel aan de gevallen met een persoonlijk voornaamwoord, ook zichtbaar in de volgende voorbeelden met een bepaalde nominale constituent (Verhagen 1986:132).

- (28) a ?Je hebt de verkeerde *helaas* gewaarschuwd
 b Je hebt *helaas* de verkêerde gewaarschuwd
 c ?Je hebt *helaas* de verkeerde gewaarschuwd

Het element *de verkeerde* begrijpen we in (28)a als 'onafhankelijk waarneembaar' ten opzichte van de stand van zaken die in de zin wordt uitgedrukt, omdat het voorafgaat aan de commentbepaling. We ervaren de volgorde in (28)a daarom als vreemd, omdat hier de suggestie gewekt wordt dat iemand aangemerkt kan worden als 'de verkeerde', onafhankelijk van het idee van 'waarschuwen', dus los van de stand van zaken waarin de referent van *de verkeerde* hier gepresenteerd wordt. Wanneer *de verkeerde* rechts van de commentbepaling staat, zoals in (28)b, suggereert dat daarentegen dat *de verkeerde* samen met *gewaarschuwd* de comment vormt. Dat is hier ook precies de meest voor de hand liggende (niet-contrastieve) interpretatie: het idee van 'verkeerd' zijn, wordt hier geïntroduceerd in het kader van het idee van 'waarschuwen'. Het object kan hier dus, in tegenstelling tot een persoonlijk voornaamwoord, wel samen met het werkwoord de comment vormen. Het accent op *verkeerde* heeft dan dus ook *gewaarschuwd* in zijn bereik. Anders gezegd: het idee van 'de verkeerde' wordt nu niet meer gepresenteerd als onafhankelijk waarneembaar van de stand van zaken die door de zin wordt opgeroepen, maar het vormt samen met *gewaarschuwd* de comment: het 'nieuws' in de gesprekssituatie, oftewel het 'doel' van de uiting.

Ten slotte zien we in (28)c de vorm die weer gezien kan worden als een soort mengvorm van (28)a en (28)b. Het accent op *gewaarschuwd* suggereert dat *de verkeerde* geen onderdeel van de comment uitmaakt, terwijl de plaats van *de verkeerde* ten opzichte van de commentbepaling suggereert dat het idee dat opgeroepen wordt door *de verkeerde* met het idee van 'waarschuwen' geïntegreerd moet worden. De zin is dan ook moeilijk te interpreteren, tenzij we het accent op *gewaarschuwd* begrijpen als contrastief.

Ook met een onbepaalde nominale groep zien we een vergelijkbaar effect. Het verschil in volgorde en het erbij optredende verschil in interpretatie, wordt door Verhagen op vergelijkbare wijze uitgelegd in termen van onafhankelijke waarneembaarheid (zie Verhagen 1986:132). Vergelijk:

- (29) a Je zult zieken *helaas* altijd moeten verzorgen
 b Je zult *helaas* altijd *zi*eken moeten verzorgen
 c ?Je zult *helaas* altijd zieken moeten verzorgen

Door de volgorde in (29)a begrijpen we het idee van 'zieken' — in termen van Verhagen 1986 — als onafhankelijk waarneembaar van de in de zin opgeroepen stand van zaken, omdat *zieken* voorafgaat aan de commentbepaling. Het idee van '(moeten) verzorgen' is voldoende informatief om hier zelfstandig de comment te vormen. De interpretatie van de zin als geheel rechtvaardigt de karakterisering van de interpretatie van *zieken* als generiek, als 'zieken in het algemeen'. Met andere woorden: het idee van 'zieken' wordt voorgesteld als onafhankelijk waarneembaar van de manier waarop ze hier in verband worden gebracht met het idee van '(moeten) verzorgen'. Wanneer *zieken* echter volgt op de commentbepaling, dan blijft ook de onafhankelijke waarneembaarheid uit. In (29)b vormt *zieken* samen met *moeten verzorgen* als geheel de comment; in samenhang daarmee kan de interpretatie van *zieken* getypeerd worden als non-specifiek. In (29)c suggereert de volgorde de niet-onafhankelijke waarneembaarheid van *zieken*, terwijl de accentuatie suggereert dat *zieken* toch niet tot de comment behoort. Ook hier leidt dat ertoe dat het geheel moeilijk eenduidig te interpreteren is. De enige mogelijkheid is dat het accent op *verzorgen* als contrastief begrepen wordt.

Niet alleen bij bepalingen die traditioneel als een zinsbepaling beschouwd worden, maar ook bij de zogenaamde predikaatsbepalingen kunnen we een verschil in interpretatie waarnemen dat samenhangt met een verschil in volgorde. Vergelijk:

- (30) a Hij zou *telefonisch* een aanwijzing doorgeven
 b Hij zou een aanwijzing *telefonisch* doorgeven

In (30)a wordt *een aanwijzing* begrepen als non-specifiek, terwijl in (30)b bij voorkeur als specifiek begrepen wordt, maar mogelijk ook als generiek. In (30)a wordt 'het doorgeven van een aanwijzing' als geheel beschouwd als de comment, terwijl in (30)b het idee van 'een aanwijzing' gepresenteerd wordt als onafhankelijk waarneembaar ten opzichte van het proces '(telefonisch) doorgeven'. Overigens zou in (30)b het laatste accent ook op *telefonisch* kunnen liggen, met behoud van het verschil in de interpretatie van het object (Verhagen 1986:174/175).

Bovendien kan de plaats van een predikaatsbepaling zelf variëren ten opzichte van een eventueel aanwezige zinsbepaling. Ook in die gevallen is een verschil in interpretatie te zien, dat met behulp van de notie van onafhankelijke waarneembaarheid uitgelegd kan worden. Verhagen geeft onder andere het volgende voorbeeld. Een predikaatsbepaling zegt iets over de werkwoordelijke inhoud: de bepaling belicht een aspect van het uitgedrukte proces, dat dus over het algemeen ook niet los van dat proces relevant is. Een dergelijke bepaling behoort dus gewoonlijk samen met het werkwoord tot de comment, met het gevolg dat de commentbepaling eraan voorafgaat:

(31)a We willen dat probleem waarschijnlijk *juridisch* oplossen

Maar in sommige gevallen kan een dergelijke bepaling ook links van de commentbepaling voorkomen. Dit is bijvoorbeeld het geval in de volgende zin.

(31)b Ze kunnen hem *juridisch* waarschijnlijk niets maken

Deze zin wordt dan zo begrepen, dat we *juridisch* niet zien als een aspect dat specifiek verbonden moet worden met het proces dat in de zin wordt aangeduid, maar als een algemene typering, die niet afhankelijk is van dit specifieke proces. Met andere woorden: *juridisch* wordt gepresenteerd als een onafhankelijke karakterisering — het idee dat opgeroepen wordt door *juridisch* wordt gepresenteerd als onafhankelijk waarneembaar (Verhagen 1986:150-151).

Met betrekking tot bepalingen als *juridisch* in (31)b, zou natuurlijk ook gewezen kunnen worden op de *kaderstellende functie* ervan, die kennelijk samenhangt met een positie meer in het begin van de zin, omdat het kaderstellende aspect afwezig is in (3)a.⁵⁷ Verhagen wijst erop dat dergelijke predikaatsbepalingen in de litera

57. Ook hier blijkt weer dat het niet zo zinvol is een 'beginpositie' te typeren in min of meer absolute zin. Het wordt dan problematisch om uit te leggen dat *juridisch* in zekere zin toch ook getypt kan worden als kaderstellend wanneer het deel uitmaakt van de comment, zoals in (31)a. Zo ook in: *Ze zullen hem waarschijnlijk juridisch monddood willen maken*. Het idee 'monddood (ma-

tuur ook bekend staan als "*domain adverbials*": ze geven het domein aan waarbinnen de rest van de zin als geldig moet worden gezien (Verhagen 1986:150). Terecht wordt in Verhagen 1986 het kaderstellende effect van vooropstaande predikaatsbepalingen in verband gebracht met de plaats die deze bepalingen in de zin innemen, en niet met hun inherente betekenis. Hun geëigende positie, waarbij ze voorafgaan aan elementen in de comment, wordt gerelateerd aan hun interpretatie als 'onafhankelijk waarneembaar'. De kaderstellende functie kunnen ze dus vervullen dankzij hun onafhankelijke waarneembaarheid.⁵⁸

De notie *onafhankelijke waarneembaarheid* wordt in Verhagen 1986 met succes toegepast om de interpretatie te beschrijven van nominale elementen, in de verschillende posities ten opzichte van adverbiale elementen. Zojuist besprak ik een voorbeeld waarbij hij het idee van onafhankelijke waarneembaarheid ook gebruikt bij de beschrijving van de interpretatie van adverbiale elementen zelf. Het idee van 'waarneembaarheid' lijkt hier echter toch minder geschikt: hoe waarneembaar is de gedachte die een adverbiale bepaling oproept ten opzichte van een bepaalde stand van zaken? In de tekst wijkt Verhagen in een enkel geval uit naar andere formuleringen: in dit geval spreekt hij bijvoorbeeld van "onafhankelijke *herkenbaarheid*" (Verhagen 1986:150).

Een beschrijving in termen van al of niet onafhankelijke waarneembaarheid is natuurlijk bij uitstek geschikt voor de typering van de interpretatie van *nominale* elementen, die verwijzen naar personen of zaken die altijd wel op een of andere manier betrokken zijn in een bepaalde stand van zaken. Het bestaan of functioneren van die entiteiten kunnen we ons voorstellen als al of niet onafhankelijk van een op een specifiek moment aangeduide stand van zaken. En dus als al of niet onafhankelijk waarneembaar ten opzichte van die stand van zaken. Een beschrijving van de interpretatie in termen van 'onafhankelijke waarneembaarheid' lijkt echter minder geschikt voor de beschrijving van de interpretatie van adverbiale elementen zelf. En nog minder voor de beschrijving van de interpretatie van bijvoorbeeld verbale elementen.

Een formulering in termen van onafhankelijke conceptualisering lijkt daarentegen duidelijk breder toepasbaar. In het voorafgaande heb ik laten zien dat de notie

ken)' wordt immers ook begrepen in het kader van *juridisch*, dat hier dan ook ten opzichte van wat volgt in een relatieve beginpositie staat. Zie ook Verhagen 1998a.

58. Het zal duidelijk zijn dat ik een kaderstellende functie van *juridisch* in (31)a in vergelijking met (31)b op gelijke wijze als in andere gevallen, in verband breng met de onafhankelijke *conceptualisering* ervan ten opzichte van wat volgt, en niet zozeer met onafhankelijke *waarneembaarheid*.

onafhankelijke conceptualisering in verband te brengen is met allerlei verschillende manieren waarop de interpretatie van vooropstaande elementen in de literatuur is beschreven. De verschillende beschrijvingen hadden niet alleen betrekking op nominale elementen die naar een entiteit verwijzen, maar op verschillende elementen in een beginpositie, zowel absoluut als relatief. De diverse karakteriserende ringen als 'uitgangspunt van de zin', 'psychologisch subject', 'topic in een zinsdefinitie', 'startpunt of kader voor de interpretatie', elementen met een 'kaderstellende functie', kunnen samengebracht worden in een meer fundamentele beschrijving in termen van onafhankelijke conceptualisering.

Op vergelijkbare wijze is ook het interpretatieve effect dat Verhagen uitlegt in termen van onafhankelijke waarneembaarheid, te beschrijven in termen van onafhankelijke conceptualisering. Het tweede deel van dit proefschrift kan beschouwd worden als een uitgebreide illustratie van de voordelen van de vervanging van de notie onafhankelijke waarneembaarheid door onafhankelijke conceptualisering. Wat daarbij behouden blijft, is het belangrijkste aspect van Verhagens analyse: het idee van *onafhankelijkheid*. Wat verdwijnt is de ongewenste associatie met de perceptie van standen van zaken die gelokaliseerd worden in een of andere werkelijkheid. Hierdoor wordt het mogelijk om te laten zien dat en ook hoe de interpretatie van bijvoorbeeld werkwoordelijke elementen in verband te brengen is met een algemene functie van volgorde in de geest van Verhagen 1986.

Het is overigens belangrijk in te zien dat er wel een zekere relatie is tussen onafhankelijke waarneembaarheid en onafhankelijke conceptualisering. Wanneer we een element ervaren als onafhankelijk waarneembaar in de zin van Verhagen 1986, met verwijzing naar een bepaalde stand van zaken in de werkelijkheid, veronderstelt dat namelijk de onafhankelijke conceptualisering van het betreffende element. Een element dat begrepen wordt als onafhankelijk waarneembaar, is noodzakelijk ook onafhankelijk geconceptualiseerd ten opzichte van elementen die volgen. Het omgekeerde is echter niet het geval: een element dat getypeerd kan worden als onafhankelijk geconceptualiseerd, wordt daarmee niet automatisch ook voorgesteld als onafhankelijk waarneembaar ten opzichte van de in de zin aangeduide stand van zaken.

Een uitleg in termen van onafhankelijke waarneembaarheid verwijst naar een bepaald aspect van de interpretatie van een zin, namelijk het aspect dat de zinsinhoud in verband brengt met mogelijke standen van zaken: processen en gebeurtenissen met de erbij betrokken participanten. Deze associatie is niet noodzakelijk aanwezig wanneer je zegt dat je een element begrijpt als onafhankelijk geconceptualiseerd. Een beschrijving in termen van onafhankelijke waarneembaarheid is dus, evenals een beschrijving in termen van een topic-commentverhouding, te

zien als de uitdrukking van een bepaald interpretatief aspect van een zin als geheel, dat meer algemeen terug te voeren is op een beschrijving in termen van onafhankelijke conceptualisering. Uiteindelijk bestaat er tussen deze drie beschrijvingen onderling dus een verband, dat ook nader te preciseren is.

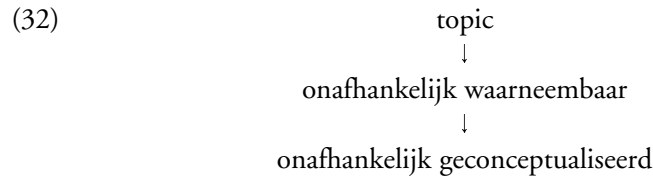
Zo veronderstelt Verhagen een zekere relatie tussen de notie 'onafhankelijke waarneembaarheid' en de karakterisering 'gegeven' ("given") informatie. In veel gevallen zouden precies die elementen die als onafhankelijk waarneembaar geïnterpreteerd worden, ook gekarakteriseerd kunnen worden als 'gegeven' informatie ten opzichte van de informatie in de comment. Elementen die als onafhankelijk waarneembaar gepresenteerd worden op grond van de volgorde, maken immers geen deel uit van de comment (die informatie bevat die als het 'nieuws' begrepen wordt). De relatie tussen 'onafhankelijke waarneembaarheid' en 'gegeven' informatie, stelt Verhagen als volgt voor.

"The notion of independence with respect to an evoked state of affairs appears to formulate a necessary condition for the notion of givenness: the former is implied by the latter. But because the notion of independence focuses primarily on the status of an idea with respect to the evoked state of affairs and not on its status with respect to another state of affairs, the reverse does not hold." (Verhagen 1986:102)

Wanneer dus een element begrepen wordt als onafhankelijk waarneembaar ten opzichte van de in de zin gepresenteerde stand van zaken, dan is dat element niet noodzakelijk ook onderdeel van de 'gegeven' informatie in de zin. Ook een persoonlijk voornaamwoord, dat door Verhagen als inherent 'onafhankelijk waarneembaar' wordt getypeerd, is immers precies zoals we hierboven gezien hebben, niet noodzakelijk altijd 'gegeven' informatie. Het kan, zij het niet samen met andere elementen, tot de comment behoren. Maar wanneer een element niet tot de comment behoort, en het dus als 'gegeven' beschouwd kan worden, houdt dat omgekeerd wel in dat het ook als 'onafhankelijk waarneembaar' wordt voorgesteld (ten opzichte van elementen in de comment).

Merk op dat we ervan kunnen uitgaan dat het voor de toekenning van de status van 'gegeven' informatie nodig is, dat we dat element zien in relatie tot een of meer andere elementen die 'nieuw' zijn. We zouden de 'gegeven' informatie dan ook topic of thema kunnen noemen in de zin van Keijsper 1985 (zie dl.I;13), dus ten opzichte van iets anders dat comment of rhema is. Nu zouden we het verband tussen de begrippen 'gegeven informatie' of 'topic' in een zinsdefinitie, onafhankelijke waarneembaarheid en onafhankelijke conceptualisering als volgt

kunnen weergeven.

Dan geldt het volgende. Wanneer de interpretatie van een zin uitgelegd kan worden door aan element X de status van topic (in een zinsdefinitie) te geven, houdt dat in dat we het begrijpen als onafhankelijk waarneembaar ten opzichte van de in de zin gepresenteerde stand van zaken, in de zin van Verhagen 1986. In beide gevallen kunnen we dat element ook typeren als onafhankelijk geconceptualiseerd ten opzichte van erop volgende elementen. Een redenering die de omgekeerde richting volgt, is echter niet algemeen geldig.

Merk echter op dat het verband tussen de topic-status van een element en de interpretatie ervan als onafhankelijk waarneembaar een beperkte toepassing heeft: het zegt vooral iets over de interpretatie van nominale elementen die verwijzen naar een entiteit. Het begrip onafhankelijke conceptualisering kent deze beperking niet.

De onafhankelijke conceptualisering van een element kan dus gezien worden als een voorwaarde voor een typering van dat element als onafhankelijk waarneembaar, zowel als voor een typering als topic (in een zinsdefinitie), maar dus ook voor een typering als 'kaderstellend' of als 'agens'.⁵⁹ Een beschrijving in termen van onafhankelijke conceptualisering is daarmee dus abstracter, maar ook fundamenteeler.

Er zijn verschillende mogelijke manieren om de interpretatie van een zin uit te leggen. Een beschrijving die de interpretatie van een element in verband brengt met de manier waarop dat element gepresenteerd wordt ten opzichte van een met de zin aangeduide stand van zaken, is er een van. Daarmee is de onafhankelijke waarneembaarheid van een element te zien als een meer concrete interpretatieve invulling die in algemenere zin de onafhankelijke conceptualisering van dat element veronderstelt.

Inmiddels heb ik een aantal verschillende beschrijvingen van interpretatieve as-

59. Bovenstaand schema doet dus uiteindelijk niet volledig recht aan de ruimere toepassing van het begrip 'onafhankelijke conceptualisering'.

pecten die ogenschijnlijk los van elkaar staan, met elkaar in verband gebracht door ze terug te voeren op een beschrijving in termen van onafhankelijke conceptualisering. Met de interpretatieve karakterisering van elementen in een beginpositie (absoluut of relatief) als 'onafhankelijk geconceptualiseerd ten opzichte van wat volgt', kon het interpretatieve aspect dat samenhangt met de kaderstellende functie van een element, in verband gebracht worden met de typering van een element als topic (in een zinsdefinitie), als psychologisch subject of als agens (als 'bron van de activiteit'. En nu is daar een typering in termen van onafhankelijke waarneembaarheid aan toegevoegd.

16 Tussentijdse samenvatting

Veel van de besproken observaties over woordvolgorde die volgorde in verband brengen met interpretatie, zijn onder te brengen in een beschrijving in termen van onafhankelijke conceptualisering. Allerlei begrippen zijn ingezet om bepaalde aspecten van zinsinterpretaties te typeren, waarbij de klassieke tweedeling van zinnen eigenlijk steeds weer opduikt: thema/topic versus rhema/comment, (psychologisch) subject/gespreksonderwerp (tegenover predikaat), oude of gegeven informatie tegenover nieuwe informatie.

Wanneer we (aspecten van de) zinsbetekenis in verband willen brengen met woordvolgorde, is het begrip topic/thema alleen nuttig wanneer het gebruikt wordt in een zinsdefinitie. In dat geval wordt een topic/thema geassocieerd met een vaste positie, en wel met een absolute of relatieve beginpositie.⁶⁰ Alle inhoudelijke karakterisering van topic/thema in een zinsdefinitie blijken vervolgens terug te voeren op de notie onafhankelijke conceptualisering; de interpretatie van een element X in een absolute of relatieve beginpositie kan in algemene zin worden uitgelegd als onafhankelijk van wat volgt geconceptualiseerd.

Relatieve vooropplaatsing van een element is niet alleen geassocieerd met de status van topic/thema in een zinsdefinitie, maar ook met de interpretatie van dat element als 'bron van de activiteit', als kader voor wat volgt, of als 'onafhankelijk waarneembaar'. Ik heb laten zien dat daar waar een relatie met woordvolgorde gelegd kan worden, het aspect van de zinsbetekenis dat ermee samenhangt, generaliserend beschreven kan worden in termen van onafhankelijke conceptualisering. Een dergelijke beschrijving overkoepelt allerlei andere genoemde beschrijvingen, die gezien kunnen worden als typering van meer concrete interpretatieve aspecten.

Mijn beschrijving van de relatie tussen woordvolgorde en zinsbetekenis is gebaseerd op de volgende generalisatie. Een element X dat voorafgaat aan een ander element Y kan in principe onafhankelijk van Y geconceptualiseerd worden.

In de nu volgende paragrafen geef ik een overzicht van diverse inhoudelijke karakterisering die in het verleden gegeven zijn van respectievelijk *topic* en

60. Er zijn ook pogingen geweest om de topicstatus niet zozeer te koppelen aan een vaste lineaire positie, maar aan een syntactisch gedefinieerde positie. Ook dan wordt meestal verondersteld dat de topic-status samenhangt met een speciale functie van de betreffende elementen. Zie bijv. Magretta 1977 en Davison 1984.

(grammaticisch) subject. Het zal duidelijk worden dat de inhoudelijke karakteriseren voor topic en subject elkaar grotendeels overlappen. Wanneer we inzien dat een deel van de inhoudelijke karakterisering in verband gebracht kunnen worden met de woordvolgorde, of specifieker, met een (absolute of relatieve) beginpositie van dat element, volgt vanzelf dat ook hier een typering in termen van onafhankelijke conceptualisering nuttig kan zijn. Het maakt niet alleen de grote overlapping begrijpelijk, maar geeft ook inzicht in de aard van de inhoudelijke karakterisering zelf.

17 Inhoudelijke karakterisering van 'topic' / 'thema'

In dit hoofdstuk zal ik een globaal overzicht geven van de verschillende manieren waarop in de literatuur de notie *topic* of *thema* inhoudelijk gekarakteriseerd is. Veel van de inhoudelijke invullingen van de begrippen *topic* en *thema* hangen samen met een interpretatief aspect van de zin als geheel. Soms wordt dat interpretatieve aspect ook expliciet in verband gebracht met woordvolgorde. Ik wil laten zien dat in die gevallen, zoals verwacht, de inhoudelijke karakterisering van *topic*/*thema* dus ook teruggevoerd kunnen worden op een beschrijving in termen van *onafhankelijke conceptualisering*. Op vergelijkbare wijze zal ik straks ingaan op de diverse karakterisering die we kennen van het begrip *subject*; deze komen aan bod in het volgende hoofdstuk (dl.I:18).

Ondanks verschillende pogingen, komt uit de literatuur geen eensluidend onderscheid naar voren tussen de notie *topic* enerzijds en *thema* anderzijds: de term *topic* is in het verleden regelmatig in verband gebracht met karakterisering die door anderen werden geassocieerd met *thema*, en andersom. Ik zal bij mijn bespreking van de verschillende inhoudelijke karakterisering, dan ook geen onderscheid maken tussen *topic* en *thema*, en de overkoepelende term *topic* gebruiken.

In enkele publicaties in de traditie van de Praagse School wordt wel een onderscheid gemaakt tussen *topic* en *thema*. In Kuno 1976 bijvoorbeeld, fungeren de beide termen onderscheiden naast elkaar. In de geest van Halliday⁶¹ maakt Kuno het volgende onderscheid. Het begrip *topic* heeft betrekking op de aansluiting bij het voorafgaande, terwijl het begrip *thema* betrekking heeft op datgene waar de zin over gaat: het gespreksonderwerp op het niveau van de zin. Toch lijkt de toepassing van dit onderscheid in de praktijk niet even consequent. Kuno erkent bijvoorbeeld zinnen zonder een *thema*. Dat zijn niet, zoals we verwachten, zinnen zonder de uitdrukking van het 'gespreksonderwerp', datgene waar de zin over gaat, maar zinnen die in hun geheel een nieuwe gebeurtenis presenteren. Zo is in de volgende zin volgens Kuno geen *thema* aan te wijzen.

(33) Then out of the bushes jumped John

61. Vergelijk het onderscheid dat gemaakt wordt in Brown en Yule 1983.

Ook al was het de intentie van Halliday (zie Halliday 1967b), in de praktijk is het niet zo dat het thema-begrip wordt losgekoppeld van het onderscheid tussen 'oude' en 'nieuwe' informatie op het niveau van de tekst. De thema-status wordt zelfs regelmatig expliciet in verband gebracht met 'gegeven' of 'bekende' informatie, of informatie die voorspelbaar is uit het voorafgaande (zie bijvoorbeeld Kuno 1976 en Bolinger 1979).⁶² Bovendien worden beide begrippen in verband gebracht met 'datgene waar de zin over gaat'. Kortom, beide noties worden geassocieerd met aspecten die samenhangen met zowel een tekstdefinitie als een zinsdefinitie. Deze verwarring is ervoor verantwoordelijk dat de waarde van het onderscheid tussen thema en topic moeilijk te bepalen is.

In het vervolg van dit hoofdstuk komen achtereenvolgens de volgende inhoudelijke karakterisering van *topic* aan bod:

- A. Topic en *gespreksonderwerp* ("aboutness");
- B. Topic en *belangrijke informatie*;
- C. Topic als *element dat de meeste aandacht krijgt of verdient*;
- D. Topic en *oude of bekende informatie*;
- E. Topic en *kaderstellende functie*.

A Topic en *gespreksonderwerp* ("aboutness")

In bijna alle literatuur waarin aandacht besteed wordt aan de definitie van de notie topic, speelt op een of andere manier de notie *gespreksonderwerp* een rol. Meestal ligt het idee dat het element in de zin dat we topic noemen, de uitdrukking is van datgene waar de zin over gaat, of waar de spreker over spreekt, aan de basis van alle andere karakterisering. Zie bijvoorbeeld Reinhart 1981, Bates and MacWhinney 1982, Davison 1984, Gundel 1988, en Van Oosten 1986. In de praktijk wordt de analyse van een element als 'datgene waar de zin over gaat' vaak ondersteund door de koppeling van de status 'gespreksonderwerp' met afzonderlijke eigenschappen als 'belangrijke informatie', 'informatie waar de eerste aandacht van de spreker naar uitgaat', 'informatie die gegeven is, of af te leiden is uit het voorafgaande', enzovoort. Vergelijk het volgende citaat uit Van Oosten 1986.

62. In Kuno 1975:277 staat dat "The theme must be discourse-anaphoric, but it does not have to be 'old, predictable information'." Het is me niet duidelijk hoe een element tegelijkertijd 'nieuwe informatie' en toch 'discourse-anaforisch' kan zijn. In ieder geval is duidelijk dat de inhoud van het thema-begrip bij Kuno verbonden is aan een of andere discourse-functie; daarmee wordt het zinsniveau verlaten.

"[...] what a person speaks about is the focus of the speaker's attention and of the hearer's attention and thus in their consciousness; it is something that the speaker is interested in and that is the perspective from which the speaker is viewing the event; it is present in the immediate environment, concrete and visible; and it is salient in the speaker's perception of the event." (Van Oosten 1986:29)

Eerder heb ik betoogd, dat deze praktijk samengaat met een verminderde aandacht voor het verband tussen de topic-status van een element enerzijds en aspecten van de zinsvorm anderzijds (zie dl.I:3). Als je de topic-status van een element niet principieel verbindt aan een aspect van de zinsvorm zoals accentuatie (zie Keijsper 1985, maar bijv. ook Kraak 1970) of een vaste positie, dan kun je niet op grond van een beschouwing van de zin zelf een element de status van topic toekennen. Dus moet de toekenning van de topic-status wel geschieden op andere grond.

Topic als gespreksonderwerp op zinsniveau wordt, zoals bekend, soms geassocieerd met een 'meest natuurlijke volgorde' waarbij het topic voorafgaat aan andere elementen (die tot de comment behoren): je maakt eerst duidelijk waarover je iets wilt zeggen, om er vervolgens iets over te zeggen.⁶³ Niet door iedereen wordt de notie gespreksonderwerp verbonden met een (relatieve) beginpositie. Maar in die gevallen waarin dat wel gebeurt, kan een relatie gelegd worden tussen de interpretatie van bepaalde elementen als gespreksonderwerp ten opzichte van wat volgt en een onafhankelijke conceptualisering van de betreffende elementen (vergelijk de bespreking van Keijsper 1985 in dl.I:13 hierboven).

B Topic en *belangrijke informatie*

Het topic als 'gespreksonderwerp' wordt in verband gebracht met *communicatief belangrijke informatie* in onder andere Li en Thompson 1976 ("the center of attention"), in García 1979 (zie dl.I:9 hierboven) en in het werk van Givón (bijv. Givón 1988). Hoewel Givón nergens een definitie geeft van zijn topic-begrip, hanteert hij feitelijk een topic-begrip in een tekstdefinitie: of een element in een zin een topic is of niet, kan niet bepaald worden zonder verwijzing naar de tekst waarbinnen de zin functioneert. Givón maakt de topic-status van een referent ("topicality") tot een meetbare eigenschap, door de topic-status te verbinden met

63. Zie bijv. Van Oosten 1986:40. Vergelijk de opvattingen van Von der Gabelentz volgens Elffers 1991:247-250.

de *referentiële continuïteit* ("referential continuity"). Hij stelt voor dat je een kwantitatieve analyse kunt maken van de mate waarin een referent voorkomt in zowel voorafgaande als erop volgende tekst. Dit zou iets zeggen over het communicatieve belang van de referent in kwestie, en dus over de topic-status ervan.

Op basis van kwantitatieve analyses van teksten, komt Givón vervolgens tot de conclusie dat het precies de factor van het communicatieve belang is die ervoor verantwoordelijk is dat een topic in principe voorafgaat aan de comment (zie Givón 1989:204-235). Volgens Givón zorgen de volgende principes ervoor, dat topics die communicatief het belangrijkste zijn, meestal voorop staan (vergelijk Gundel 1988; Givón 1990:972).

- (34) The task-urgency principle:
"Attend first to the more urgent task".
- (35) "The more important a topic is, the more urgent is the task of communicating it".

De gedachte dat de topic-status van een element meetbaar is, ligt in het verlengde van de gedachte dat topicaliteit een graduele eigenschap is: sommige refererende elementen zijn 'meer' topic dan andere. Zie bijvoorbeeld ook Deane 1987, Lambrecht 1987a. Of anders gezegd: sommige refererende elementen zijn nu eenmaal belangrijker dan andere. De graad van topicaliteit kan bovendien beschouwd worden als een inherente eigenschap van bepaalde (syntactische) categorieën (zie Givón 1976). Givón verwerpt hiermee een opvatting van topic als een eigenschap die opponeert met de status van niet-topic, oftewel comment (zie o.a. Givón 1988, 1989).⁶⁴ Hiermee gaat het idee verloren dat een analyse in termen van een topic-commentstructuur de uitdrukking is van een onderlinge verhouding tussen zinselementen, die overeenkomt met een bepaald aspect van de interpretatie van de zin als geheel. Anders gezegd: de opvatting van topicaliteit als graduele eigenschap gaat ten koste van de opvatting van topicaliteit als relationele eigenschap.

C Topic als *element dat de meeste aandacht krijgt of verdient*

De gedachte dat een topic belangrijke informatie bevat, is nauw verwant met de gedachte dat een topic informatie bevat *waar de aandacht van de spreker het eerste naar uitgaat*, en waarvan hij wil dat een hoorder er direct zijn aandacht op richt

64. Later herzielt hij zijn standpunt en verdedigt hij een niet-graduele opvatting van topicaliteit, zie Givón 1990:893-944.

(zie bijv. Tomlin 1985; vergelijk ook dl.I:9). De notie "(focus/center of) attention", heeft vooral psycholinguïsten aangesproken, die een manier zochten om de notie 'aandacht' te operationaliseren: aandacht moet meetbaar zijn. Er is psycholinguïstische literatuur die verslag doet van onderzoeken die concluderen dat een element in beginpositie (topic) meer aandacht krijgt van een hoorder, gegeven bepaalde experimenten waaruit blijkt dat een dergelijk element beter of langer onthouden wordt en sneller teruggevonden wordt (zie Bates en MacWhinney 1982, Brown en Yule 1983:133-152, Givón 1989:235, Givón 1990:973 en de in deze publicaties vermelde literatuur).

In taalkundige literatuur speelt de psychologische, meetbare notie 'aandacht' in relatie tot topic, op zichzelf niet zo'n grote rol. Het idee van 'belangrijke informatie' in de zin van 'element waar de aandacht naar uitgaat' kan echter ook in verband worden gebracht met een onderscheid uit de perceptieleer dat wel regelmatig in taalkundige literatuur opduikt: het onderscheid tussen *foreground* en *background*,⁶⁵ of het onderscheid tussen *figure* en *ground*⁶⁶ — termen die gebruik maken van een toneelmetafoor, passend in wat we kunnen noemen een *ensceneringsmodel* ("stage model"), zie bijv. Brown en Yule 1983:133-152, Langacker 1985, 1987a, 1991. Andere gebruikte begrippen zoals "point of view", "perspective", "prominence", "saliency", "focus of interest" of "focus of attention", passen ook binnen een toneelmetafoor: een spreker wordt voorgesteld als een waarnemer van de wereld om hem heen, waarbij hij zijn aandacht selectief richt op datgene wat zich voor zijn ogen afspeelt. De gedachte is dan, dat de vorm van zijn taaluitingen mede afhankelijk is van zijn positie en zijn manier van kijken: het fysieke of emotionele standpunt dat een spreker inneemt, de verdeling van zijn aandacht, enz. De begrippen 'point of view' en 'perspectief' worden ook gebruikt als overkoepelende aanduiding voor de verschillende beschrijvingen die op een of andere manier gebruik maken van een ensceneringsmodel.

De associatie van topic met 'aandacht' (of andere termen die betrekking hebben op perceptuele ervaring en die verwijzen naar een ensceneringsmodel) vinden we bijvoorbeeld in Davison 1984 (topic als communicatief 'in het oog springend' ("salient") element), Tomlin 1985 (topic als uitdrukking van een "center of attention" in de zin van een perceptueel "salient" aspect van een situatie of gebeu-

65. De taalkundige relevantie van het onderscheid 'foreground - background' heeft betrekking op de relatie tussen tekststructuur enerzijds en morfologie en syntaxis anderzijds. Zie o.a. Hopper 1979, Hopper en Thompson 1980, en Myhill 1988.

66. Voor de taalkundige relevantie van het onderscheid 'figure - ground', zie o.a. Talmy 1975, Wallace 1982, Langacker 1987b:120-146 en 1991.

ren), Lambrecht 1987a (topic als "salient referent": een referent die op het niveau van de tekst een belangrijke rol speelt), Wallace 1982, Langacker 1991:306 e.v. (met nadruk op een relatie tussen de 'graad van topicaliteit' en de perceptie als "figure").

De benaderingen van topic als de uitdrukking van iets dat — met verwijzing naar een bepaalde encenering — speciale aandacht krijgt, veronderstellen eigenlijk altijd dat topic-elementen een (waarneembare) referent hebben. Een enceneringsmodel heeft dan ook vooral betrekking op één bepaald interpretatief aspect van een zin: het aspect dat uitgelegd kan worden als de mate waarin (door spreker en hoorder) aandacht besteed wordt aan de participanten in een bepaald gebeuren, de wijze waarop de participanten beschouwd worden ten opzichte van elkaar, en het standpunt vanwaaruit het gebeuren wordt beschouwd. Inhoudelijke karakterisering van topic die passen in een enceneringsmodel hebben dan ook alleen betrekking op nominale elementen als potentiële topics. Deze opvatting is te beperkt om het begrip topic een zinsdefinitie te kunnen geven: gebruikt in een zinsdefinitie moet de status van topic in principe aan ieder element, bijvoorbeeld ook een adverbiaal element, kunnen worden toegekend.

In MacWhinney 1977 wordt de functie van 'perspectief' expliciet gekoppeld aan de woordvolgorde. De functies "attentional focus" en "perspective" worden hier dus niet zozeer in verband gebracht met de status van topic, maar met de positie aan het begin van de zin.⁶⁷ De eerste zinsplaats wordt gezien als de plaats die bij uitstek geschikt is voor die elementen die de uitdrukking zijn van het standpunt van de spreker. Volgens MacWhinney gaat een hoorder ervan uit, dat elementen aan het begin van de zin begrepen kunnen worden als het perspectief waarmee hij zich — op dezelfde manier als de spreker gedaan heeft — kan 'inleven' in de situatie of het gebeuren waar de zin de uitdrukking van is.

D Topic en *oude of bekende informatie*

In bijna alle literatuur wordt de status van topic geassocieerd met *bekende of oude informatie* ("given information"). In de praktijk is het concept 'gegeven informatie' zeer verschillend ingevuld. Het idee van topic als gespreksonderwerp op zinsniveau (psychologisch subject) kan uitgelegd worden als informatie die 'gegeven' is ten opzichte van wat volgt (zie Keijsper 1985; Gundel 1988). In termen van Gundel 1988, betreft het hier een onderscheid tussen 'oud' en 'nieuw' in *relatio-*

67. In Bates en MacWhinney 1982 wordt 'perspectief' juist wel in verband gebracht met 'topic', en via de pragmatische functie van 'topic' ook met de categorie 'subject'.

nele zin; dit in tegenstelling tot het onderscheid tussen 'oud' en 'nieuw' in *referentiële* zin. Gundel (1988) merkt terecht op dat zodra de status van topic wordt gekoppeld aan gespreksonderwerp op zinsniveau, "[...] givenness in the relational sense is correlated with topichood by definition" (Gundel 1988:213). Merk op dat het onderscheid tussen oude en nieuwe informatie in referentiële zin daarentegen betrekking heeft op een tekstdefinitie van topic. Het beperkte concept van oude informatie in relationele zin, past wel in een opvatting van topic in een zinsdefinitie en is — zoals we gezien hebben — wanneer het in verband gebracht wordt met volgorde, ook uit te leggen met een beschrijving in termen van onafhankelijke conceptualisering.⁶⁸

Een eerste uitbreiding van het beperkte concept van 'gegeven' informatie, vinden we in de opvatting van 'gegeven' als dat gedeelte van de zin dat de *presuppositie van waarheid* bevat. Presuppositie werd oorspronkelijk gedefinieerd in termen van waarheids(voor)waarden: het gedeelte van een zin dat 'gegeven' is, is dat gedeelte waarvan de waarheidswaarde bepaald moet kunnen worden, als een noodzakelijke en voldoende voorwaarde om te kunnen bepalen of de zin als geheel een waarheidswaarde heeft (en welke). Of: de presuppositie van een zin ligt besloten in dat gedeelte van de zin waarvan de waarheid verondersteld wordt, ook al is de zin in het geheel onwaar (zie voor een logische definitie Keenan 1971).

In de oppositie 'presuppositie - focus', die in generatieve benaderingen fungeerde (zie Jackendoff 1972 en bijv. Blom en Daalder 1979), heeft *presuppositie* de betekenis gekregen van 'door spreker en hoorder gedeelde kennis of informatie'. Het logische begrip presuppositie kreeg een pragmatische invulling. De logische notie van presuppositie was volgens sommigen taalkundig ook niet relevant (zie bijvoorbeeld Givón 1982 en Brown and Yule 1983).⁶⁹ De pragmatische notie van presuppositie heeft te maken met de relatie tussen een uiting (zin) en de context waarbinnen de uiting plaatsvindt: "an utterance of a sentence pragmatically presupposes that its context is appropriate" (Keenan 1971). Volgens Givón (1979, 1982) heeft de pragmatische notie van presuppositie te maken met "pragmatic discourse background", oftewel met "what the *hearer* is likely to be *familiar with*

68. Zelf legt Gundel de relatie met woordvolgorde als volgt: "...since what is given is logically and conceptually prior to what is new in relation to it, the 'Given Before New Principle' should follow from Grice's maxim of manner, in particular 'be orderly'" (Gundel 1988:n21).

69. Vergelijk echter Kiparsky en Kiparsky 1970, waar betoogd wordt dat een bepaalde invulling van het (logische) begrip presuppositie wel degelijk taalkundig relevant is. Het betreft hier 'factiviteit', of 'factieve presuppositie', zie ook Van der Auwera 1975. Zie voor factiviteit in verband met definitie bijv. Van den Hoek 1971; voor factiviteit in verband met woordvolgorde bijv. Hooper 1975.

or *likely to accept without challenge* — on whatever grounds" (Givón 1982:99). Deze opvatting van de notie presuppositie maakt het mogelijk om de topic-status toe te kennen niet alleen aan refererende elementen, maar ook aan deelzinnen ("clauses"),⁷⁰ die dan vervolgens ook weer ingedeeld kunnen worden in soorten, volgens een gradatie van inherente topicaliteit (Givón 1979, 1982, 1989).

De associatie van topic met de pragmatische notie van presuppositie, heeft geleid tot diverse invullingen van het idee van topic als 'gegeven' of 'bekende' informatie. De belangrijkste is het idee van "shared knowledge", of "shared information". Informatie die 'gegeven' is, is informatie die spreker en hoorder op een of andere manier delen — informatie die aanwezig is in het bewustzijn van spreker en hoorder, bijvoorbeeld op basis van de spreesituatie, het voorafgaande (de context), of opgeroepen cognitieve schemata of iets dergelijks. Zie bijvoorbeeld Chafe 1974, 1976, 1987 en Prince 1981.

Tegelijkertijd is een relatie geobserveerd tussen de status van topic en *referentialiteit*. Een nominaal element kan alleen begrepen worden als topic wanneer het referentieel is (Reinhart 1981). De status van topic wordt dan ook regelmatig in verband gebracht met definitieheid (zie o.a. Li en Thompson 1976, Schachter 1976, Gundel 1988). Dit wordt als volgt uitgelegd: topics hebben een referent die 'terugvindbaar' is (zie o.a. Halliday 1967b), 'bekend verondersteld' of 'geïdentificeerd' is en die 'behoort tot het gemeenschappelijke actuele referentiekader' (zie o.a. Kraak 1970, Schermer-Vermeer 1971), of een referent die op basis van het voorafgaande 'cognitief gemakkelijk toegankelijk' is (zie o.a. Prince 1981, Chafe 1987, Givón 1988, 1990). Of zoals Lambrecht (1987a:221) het formuleert: "The topic referent is a referent that has to be 'taken for granted' at the time of the utterance". Deze invullingen van het idee van 'gegeven' informatie, worden grotendeels gedekt door de later verfijnde notie van 'gedeelde' informatie ("shared knowledge"), zie Prince 1981 en Chafe 1987.⁷¹

Bij dergelijke invullingen van 'gegeven informatie' wordt tegelijkertijd verondersteld dat het meestal niet mogelijk is om uitsluitend op basis van de interpretatie van de zin zelf te bepalen of een element 'gegeven' informatie bevat. Wanneer deze context-gebonden notie van 'gegeven' informatie geassocieerd wordt met de topic-status, wordt dus een topic-begrip gehanteerd in een tekstdefinitie. De notie topic als 'gegeven' informatie kan dan niet meer systematisch in verband gebracht worden met woordvolgorde. Daar waar nog wel een verband wordt

70. Zie bijv. ook Haiman 1978 en Thompson 1985.

71. Vergelijk ook het idee van topic als "subjective reference point" in Langacker 1991:314.

gelegd met woordvolgorde en waar geobserveerd wordt dat elementen die 'gegeven' informatie bevatten voorafgaan aan andere elementen, kan de status van (contextueel) 'gegeven informatie' of 'toegankelijke referent' in principe ook uitgelegd worden in termen van onafhankelijke conceptualisering, eventueel via de notie 'onafhankelijke waarneembaarheid' uit Verhagen 1986, zie dl.I:15 hierboven.

E **Topic en kaderstellende functie**

Over de associatie van topic met een *kaderstellende functie* kunnen we hier kort zijn. Daar waar dat verband gelegd wordt, wordt de topic-status ook gekoppeld aan een positie aan het begin van de zin (soms via een structureel gedefinieerde subject-positie). Zie o.a. Barry 1975, Chafe 1976, Li en Thompson 1976, Magretta 1977, Davison 1984. Ik volsta hier met een verwijzing naar dl.I:9 en 10 hieraan voorafgaand, waar de kaderstellende functie van elementen in een (absolute of relatieve) beginpositie in verband is gebracht met een beschrijving in termen van onafhankelijke conceptualisering.

De gedachte dat een topic een kaderstellende functie heeft, lijkt op de gedachte dat een topic de uitdrukking is van het 'perspectief' of 'point of view' (van een spreker). Toch is er een verschil: topic als de uitdrukking van 'perspectief' of 'point of view' maakt, zoals we gezien hebben, gebruik van een toneelmetafoor in een ensceneringsmodel. Het belicht een aspect van de zinsinterpretatie waarbij een verband verondersteld wordt tussen de vorm van de zin enerzijds en degene die de zin geproduceerd heeft anderzijds: de keuze van het topic komt voort uit de (fysieke of emotionele) opstelling van de spreker ten opzichte van wat hij meedeelt. Het uitgedrukte standpunt is mogelijk los van de taaluiting relevant en gaat als het ware vooraf aan de productie van de zin in kwestie.

De kaderstellende functie van een topic heeft betrekking op een ander aspect van de zinsinterpretatie, dat vaak wordt uitgelegd vanuit het standpunt van een hoorder. De kaderstellende functie van een topic verwijst niet naar een ensceneringsmodel, maar maakt bijvoorbeeld gebruik van een verwijzing naar het lineaire karakter van taal. De uitleg van wat een zin betekent, verwijst in dat geval naar een opbouw van de zinsbetekenis als een stapsgewijze toevoeging van elementen aan het voorafgaande. De uitleg van wat een zin betekent, stelt een hoorder voor als iemand die de zin begrijpt door de zinsbetekenis stapsgewijs op te bouwen. Bij de gedachte dat een topic een kader geeft voor wat volgt, verwijst het 'kader' dus niet naar iets dat relevantie heeft los van de manier waarop we de zinsbetekenis uitleggen en dus ook niet naar iets dat bij de spreker hoort en voorafgaat aan de

productie of de interpretatie van een zin. Anders gezegd: de interpretatie van elementen die 'kader' zijn voor wat volgt, leggen we uit als onafhankelijk geconceptualiseerd ten opzichte van de erop volgende elementen, maar de kaderstellende functie is niet herkenbaar aan die elementen zelf. Kaderstelling is immers, net als onafhankelijke conceptualisering, niet een eigenschap van de elementen zelf.

18 Inhoudelijke karakterisering van 'subject'

In dit hoofdstuk zal ik enkele inhoudelijke karakterisering van *subject* bespreken die in het verleden gegeven zijn voor de syntactische categorie *subject*. Het is de bedoeling te laten zien dat veel van die karakterisering te vertalen zijn in termen van *onafhankelijke conceptualisering*. Een *subject* — of zijn referent — is in de literatuur op verschillende wijze in verband gebracht met een zekere mate van 'onafhankelijkheid'. Tegelijkertijd is de status van *subject* in verband gebracht met een positie in een lineaire opeenvolging die voorafgaat aan andere nominale elementen (met name de objecten). Het is dan ook niet verwonderlijk dat er in het verleden karakterisering van de categorie *subject* die — in termen van onafhankelijke conceptualisering — in verband gebracht zouden kunnen worden met de positie die een *subject* meestal inneemt ten opzichte van andere elementen, en niet zozeer met een veronderstelde universele categorie met inherente eigenschappen.

De vraag wat een *subject* nu eigenlijk precies is, duikt steeds weer op. Lange tijd was een *subject* 'datgene waar in het predikaat iets over gezegd wordt'. Formele analyses maakten een structurele ('configurationele') definitie van *subject* populair. Het *subject* werd daarmee gezien als een syntactisch gedefinieerde categorie, gedefinieerd met verwijzing naar de structurele relatie tussen de *subject-NP* en de *VP* (het predikaat), en daarmee tussen de *subject-NP* en andere aanwezige *NP*'s. De vraag bleef actueel of de (universeel) syntactisch gedefinieerde categorie *subject* nu wel of niet een constante functie had. Op deze vraag zijn verschillende antwoorden gegeven (vergelijk Van Oosten 1986:15/16,n1). Tegelijkertijd zijn er voor de categorie *subject* verschillende (semantische, pragmatische en zelfs cognitieve) functies voorgesteld.

Sommigen ontkennen het bestaan van een universele categorie *subject*. Halliday bijvoorbeeld, houdt in plaats daarvan vast aan een onderscheid tussen verschillende soorten *subjecten* (of '*subject-functies*'): een *logisch subject* dat bepaald wordt door het systeem "Transitivity"; een *grammatical subject* dat bepaald wordt door het systeem "Mood", en een *psychologisch subject* dat bepaald wordt door het systeem "Theme" (zie dl.I:6 hierboven). Halliday gaat ervan uit dat de drie genoemde systemen elk hun eigen semantische relevantie hebben en dat de drie onderscheiden soorten *subject* dus even relevant zijn. Hij erkent wel dat het interessant is om te onderzoeken in hoeverre de verschillende *subject-functies* kunnen samenvallen, maar hij weigert de ene *subject-functie* als meer fundamenteel te beschouwen dan de andere (zie Halliday 1967(a en b) en 1970).

Anderen gaan uit van een universele syntactische categorie subject en proberen er een constante, identificeerbare functie aan te verbinden. Een voorbeeld vinden we in Van der Auwera 1983: hier wordt de universele functie van het subject gezien als de uitdrukking van het 'perspectief': een subject van een zin fungeert als een "vantage point" van de zin, als "focus of the propositional content" (vergelijk ook Bates en MacWhinney 1982). Een ander voorbeeld is Chafe 1976. Chafe erkent een universele categorie subject die beschouwd wordt als de syntactische manifestatie van een cognitieve functie: hij schrijft het subject een zekere 'conceptuele autonomie' toe.

Weer anderen zien het subject als een syntactische categorie zonder enig constante, identificeerbare semantische of cognitieve functie. Hiertoe behoren ook voorstellen als in Schachter 1976 en 1977, waarbij de categorie subject gezien wordt als een clustering van eigenschappen. Schachter twijfelt zelfs aan het bestaan van het subject als universele syntactische categorie. Zijn visie vertoont overigens overeenkomsten met prototypebenaderingen van het begrip subject, waar het ook opgevat wordt als een clustering van eigenschappen; de precieze clustering is per taal verschillend, en uiteindelijk afhankelijk van de syntactische constructie waarin het subject voorkomt (zie Van Oosten 1986:2; vergelijk Bates en MacWhinney 1982 en Faarlund 1988). Van Oosten (1986:208-213) concludeert uiteindelijk dat 'subject' een op betekenis gefundeerde gegrammaticaliseerde categorie is.

Het subject als vormcategorie (een syntactisch gedefinieerd subject, of grammatisch subject) is meer algemeen (niet alleen door Halliday) in verband gebracht enerzijds de functie van logisch subject — de semantische rol van het subject als in het proces betrokken participant — en anderzijds de functie van psychologisch subject — datgene waar de zin over gaat. Bij de associatie van het grammatisch subject met de functie van logisch subject wordt het subject bovendien gezien als een participant die in een bepaalde relatie staat tot de andere participanten — overeenkomstig een mogelijke structurele driedeling. Bij de associatie van het grammatisch subject met de functie van psychologisch subject wordt het subject voornamelijk beschouwd in relatie tot de rest van de zin (het predikaat) — overeenkomstig een structurele tweedeling (zie dl.I: 2 en 10 hierboven en Elffers 1991). De relatie tussen grammatisch subject, logisch subject en psychologisch subject heeft brede aandacht gekregen in de vorm van de bestudering van de relatie tussen de categorieën 'subject', 'agens' en 'topic'. Vooral in de jaren zeventig is hier een omvangrijke literatuur over ontstaan. In de volgende deelparagrafen zal ik hieronder kort aangeven wat de moderne taalkunde heeft opgeleverd aan inhoudelijke karakterisering van *subject*:

- A. Subject en *gespreksonderwerp* ("aboutness");
- B. Subject en *startpunt*;
- C. Subject als *element dat de meeste aandacht krijgt*;
- D. Subject en *kaderstellende functie*.

De parallel met de bespreking van de inhoudelijke karakterisering van *topic* in het vorige hoofdstuk is niet toevallig; daar ga ik nader op in in het volgende hoofdstuk (dl.I:19).

A Subject en *gespreksonderwerp* ("aboutness")

De opvatting van het grammatisch subject als *gespreksonderwerp* handhaaft de oude associatie tussen het grammatisch subject en het psychologisch subject. Overeenkomstig de klassieke opvatting, wordt het psychologisch subject gezien als het 'startpunt' van de mededeling. In Chafe 1976 wordt het subject niet alleen gezien als het startpunt van de mededeling, maar ook als 'conceptueel' startpunt: het element waar een hoorder vervolgens kennis aan 'toevoegt'. Het grammatisch subject is de uitdrukking van datgene waar de zin over gaat, maar om als gespreksonderwerp te kunnen fungeren moet het betreffende element ook conceptueel kunnen fungeren als het 'startpunt' (zie ook Chafe 1987). Chafe kent hiermee het grammatisch subject dus een zekere *conceptuele onafhankelijkheid* toe ten opzichte van de rest van de zin.

Sommigen hebben ervoor gepleit om het grammatisch subject te zien als een gegrammaticaliseerd topic. Zie bijvoorbeeld Givón 1976, 1979:207 e.v., 1984a: 139 e.v., Li en Thompson 1976, Van Oosten 1986:208-213. Deze opvatting draagt duidelijk de sporen van de klassieke opvatting van het grammatisch subject als het gespreksonderwerp van de zin (het startpunt van de mededeling). De oorspronkelijk ermee geassocieerde tweedeling van de zin is overigens wel uit het zicht verdwenen, omdat in de meeste gevallen de notie topic gehanteerd wordt in een tekstdefinitie (zie dl.I:3).

De tweedeling van de zin is wel gehandhaafd in de meer logisch georiënteerde benaderingen van de functie van de categorie subject. In Keenan 1976 bijvoorbeeld, wordt het subject beschouwd in relatie tot het predikaat, in de vorm van de verhouding tussen functie (predikaat) en argument (subject). Zoals verwacht, wordt in deze benadering vrij vanzelfsprekend (onder andere) een verband gelegd met de opvatting van het subject als gespreksonderwerp: "they identify what the speaker is talking about" (Keenan 1976:318). Zie ook Keenan 1974 en bijv. Bellert 1970.

Het voorstel in Keenan 1976 is ook om andere redenen interessant. Keenan probeert te komen tot een universele definitie van subject door een aantal eigenschappen van subjecten op te sommen die tezamen de definitie van subject vormen. Al die eigenschappen maken deel uit van het universele concept subject, dat dan opgevat moet worden als een "cluster-concept" (vergelijk de inmiddels meer courante term "prototype"). Het grootste gedeelte van de subject-eigenschappen die Keenan noemt, brengt hij samen onder de kop: *onafhankelijkheidsverschijnselen* ("Autonomy Properties"). Keenan wijst erop dat een prototypisch subject meestal begrepen wordt als topic. Ook dit bespreekt hij onder de onafhankelijkheidsverschijnselen: elementen die fungeren als gespreksonderwerp of begrepen worden als 'oude informatie' zijn immers, in onze termen, *onafhankelijk te conceptualiseren* ten opzichte van elementen waarmee iets nieuws over het gespreksonderwerp wordt gezegd.

B Subject en *startpunt*

Het subject wordt zeer regelmatig in verband gebracht met de functie van *startpunt*. Niet alleen het subject als gespreksonderwerp fungeert als een startpunt (overeenkomstig een structurele tweedeling), maar ook het subject als de participant 'waar de handeling van uitgaat' is te zien als een startpunt (overeenkomstig een structurele driedeling). Met andere woorden: de opvatting van subject als startpunt brengt de opvatting van subject als topic in een zinsdefinitie (psychologisch subject) in verband met de opvatting van subject als agens (logisch subject).

De overkoepelende functie van het subject als startpunt kan in alle gevallen gezien worden als de uitdrukking van een interpretatief aspect van de zin als geheel, dat ook uitgelegd kan worden in termen van *onafhankelijkheid*. Dat dit in de literatuur reeds gedaan is, kunnen we laten zien met verwijzing naar bijv. Keenan 1976 en Verhagen 1986.

Volgens Keenan (1976) wordt een prototypisch subject gekenmerkt door "independent existence" — de entiteit waarnaar een subject verwijst, bestaat onafhankelijk van de handeling of de eigenschap die uitgedrukt wordt in het predikaat — en door "autonomous reference" — de referentie van een subject kan niet afhankelijk zijn van de referentie van elementen die erop volgen.⁷² Het is niet moeilijk om te zien dat de interpretatieve effecten die Keenan op het oog heeft, ook uitge-

72. Zie echter ook Keenan 1984, waar in verband met ergatieve patronen, eigenschappen geformuleerd worden die een (absolutief) intransitief subject gemeen heeft met een direct object, ter onderscheiding van een transitief subject.

legd kunnen worden in termen van *onafhankelijke conceptualisering*, eventueel met verwijzing van het in Verhagen 1986 geïntroduceerde begrip onafhankelijke waarneembaarheid.⁷³

Keenan (1976) merkt eenvoudig op dat een prototypisch subject in het normale geval voorafgaat aan andere NP's in de zin. Keenan bespreekt dit in de paragraaf over de eigenschap van de onafhankelijkheid van prototypische subjecten, maar hij legt in de tekst nergens expliciet een verband tussen onafhankelijkheid en de woordvolgorde. Dit gebeurt wel in Verhagen 1986.

In Verhagen 1986 wordt de relatieve onafhankelijkheid van (de referent van) het subject ten opzichte van de andere referenten in verband gebracht met de volgorde van het subject ten opzichte van andere NP's. De functie van startpunt is vooral te zien wanneer naast de subject-participant nog twee andere participanten genoemd worden. In dat geval kan de onafhankelijkheid van het subject in verband gebracht worden met de status als participant: "if a participant is a 'source' of influence within the evoked state of affairs, the occurrence of the state of affairs is somehow dependent on the participant, so the latter is naturally interpreted as existing and perceivable *independently* of the state of affairs" (Verhagen 1986:219).

Het is opvallend dat ook Keenan (1976) een prototypisch subject in verband brengt met de rol van agens, maar dat hij dat niet doet in termen van onafhankelijkheid. Verhagen (1986) doet dat dus wel: in een situatie met meer participanten wordt de relatieve onafhankelijkheid van het subject, die samengaat met de volgorde waarin het subject voorafgaat aan de andere NP's, in verband gebracht met de rol van 'source'. Er is overigens wel een verschil tussen 'onafhankelijke waarneembaarheid' en de functie van 'startpunt', of de rol van 'source' of 'agens'. Een onafhankelijk waarneembare referent hoeft immers niet per se ook de rol van agens te vervullen. De relatie tussen 'subject' enerzijds en 'source' of 'agens' anderzijds is bij Verhagen dan ook — in tegenstelling tot bij Keenan — indirect: Verhagen legt de relatie tussen subject en agens met behulp van het idee van de onafhankelijke waarneembaarheid van het subject, die op zichzelf gefundeerd wordt met verwijzing naar de (functie van) volgorde.

De zogenaamde 'natuurlijke' volgorde, waarbij het subject voorafgaat aan de andere participanten, geeft aan dat het subject begrepen wordt als onafhankelijk waarneembaar. En de onafhankelijke waarneembaarheid kan 'ingevuld' worden

73. Hetzelfde geldt voor de relatie tussen subject en "presupposed reference" in bijvoorbeeld Schachter 1976, 1977.

door de subject-participant de rol van 'source' of agens toe te schrijven. Noodzakelijk is dit echter niet. (Verhagen 1986:225/226; vergelijk ook Verhagen 1990a. In zinnen waarin slechts één participant genoemd wordt, is de correlatie tussen subject en 'source' of agens dan ook niet aan de orde (Verhagen 1986:239 e.v.). Volgens Verhagen ziet het er dus ook naar uit dat 'subject' in het Nederlands geen constante identificeerbare functie heeft: "the concrete role of elements called 'subjects' completely depends on the kind of ideas evoked by them, the presence or absence of *other* elements, and the kind of ideas evoked by other elements [...]" (Verhagen 1986:240).

Wanneer we ondanks alles een algemene karakterisering van subject zouden willen nastreven, die ook geldig is voor subjecten in intransitieve constellaties⁷⁴ dan doet zich de vraag voor in hoeverre we nog gebruik kunnen maken van het idee dat een subject fungeert als startpunt. De typering van het subject als startpunt verenigt de functie van psychologisch subject met de functie van logisch subject, maar dan vooral met betrekking tot de rol van agens in transitieve constellaties. Hoe komt de functie van startpunt tot uitdrukking in zinnen met slechts één NP? Kortom, de typering van de functie van het subject als startpunt, lijkt niet algemeen genoeg, en is waarschijnlijk vooral gebonden aan de tendens dat een subject over het algemeen een (relatieve) beginpositie inneemt.

Het subject kan dus op veel verschillende manieren gezien worden als startpunt: als het startpunt van de mededeling (gespreksonderwerp) of als het startpunt of uitgangspunt van een handeling of proces (bron/agens enz.) (zie bijvoorbeeld ook De Schutter 1974:138), te vergelijken met een typering van het subject als het startpunt "in terms of energy flow along the action chain" die gebruikt wordt in zogenoemde 'cognitieve' analyses (zie o.a. Langacker 1990 en 1991:282 e.v.). Daarnaast is het subject getypeerd als het startpunt voor de cognitieve verwerking van een zin (bijv. Bátori 1981, Chafe 1976 en 1987). Tegelijkertijd wordt er vaak op gewezen dat een prototypisch subject in een lineaire opeenvolging een beginpositie inneemt (zie o.a. Li en Thompson 1976 en Keenan 1976). In Gundel e.a. 1988 wordt zelfs verondersteld dat een dergelijke 'natuurlijke' of 'ongemarkeerde' volgorde "transpanter" is, en daardoor gemakkelijker voor de hoorder.⁷⁵

74. De term "constellatie" komt uit Pauw 1984. Met 'intransitieve constellatie' wordt bedoeld "de combinatie van een werkwoord en één verwijzend substantief" (Pauw 1984:421).

75. "Given that subjects prototypically denote actors or agents and that actors standardly exist prior to the actions they initiate, the order of actor before action should facilitate decoding by virtue of its iconic correspondence to the order of things in the world" (Gundel e.a. 1988:294).

Het interpretatieve effect dat overeenkomt met de veronderstelde functie van startpunt (in welke zin dan ook), kan vaak evengoed, en soms zelfs beter, uitgelegd worden in termen van *onafhankelijkheid*, zij het dat dit alleen opgaat voor die gevallen waarin het subject ook daadwerkelijk een — al of niet relatieve — beginpositie inneemt. Er zijn daarentegen ook interpretatieve effecten die vooral voorkomen met een volgorde waarbij het subject in een andere positie staat dan in een (relatieve) beginpositie; deze kunnen veel minder goed in verband gebracht worden met de functie van het subject als startpunt, maar wel met de veronderstelde niet-onafhankelijke conceptualisering van het subject. Interpretatieve effecten die in verband gebracht kunnen worden met de relatieve positie van het subject, kunnen dus goed uitgelegd worden als een verschil in 'onafhankelijke conceptualisering' versus 'niet-onafhankelijke conceptualisering' van het subject. Ik zal dit illustreren in deel II onder andere aan de hand van zinnen met *er* (zie dl.II:3.3 en 3.3.1).

C Subject als *element dat de meeste aandacht krijgt*

Zoals een topic gezien is als het element dat in het centrum van de belangstelling staat, zo wordt ook het subject wel gezien als het element met een soort *centrale, prominente functie*: prominent met betrekking tot het aantrekken van aandacht (van spreker en hoorder), of prominent als participant in relatie tot andere participanten. Het subject is getypeerd als "salient" (Langacker 1987b:231-236 en 1991:304-321; vergelijk Chafe 1976:29), als "focus of interest" (zie Bates en MacWhinney 1982, Langacker 1991:304-329), als uitdrukking van het 'subjectieve perspectief' van de spreker (zie Li en Thompson 1976, Kuno 1976, Schachter 1977, Bates en MacWhinney 1982 en Van der Auwera 1983), als 'participant in focus' in de zin van "most central or prominent", "relative to the other participants mentioned in the particular sentence in question" (Kirsner 1976(a en b), 1979:92-101; zie ook Zubin 1979; vergelijk Langacker 1991:317)⁷⁶, maar ook als de participant "who is viewed as being at the center of events" (Schachter 1977: 283), "de entiteit die het nauwst bij de verbale inhoud betrokken is" (De Schutter 1974:35), de participant "with a central role in the evoked state of affairs" (Verhagen 1986:228).

Het idee dat een subject verbonden is met een speciaal soort cognitieve prominentie is in feite een verfijning van de opvatting van het subject als startpunt. De cognitieve prominentie is niet alleen zichtbaar in de functie van het subject als

76. Vergelijk García 1975: "By Focus we mean the system dealing with the concentration of attention on one of the participants talked about" (García 1975:69).

agens, of "active participant in an asymmetrical relationship" (Langacker 1991: 312; vergelijk García 1975:69 en Kirsner 1979:95) maar is ook zichtbaar in de functie van het subject als psychologisch subject (gespreksonderwerp op zinsniveau of topic in een zinsdefinitie) (Chafe 1976, Langacker 1991:316/317). Hierboven heb ik opgemerkt dat de typering van het subject als startpunt niet van toepassing lijkt te zijn op het logisch subject in intransitieve constellaties. Het idee van startpunt lijkt immers, vooral met betrekking tot transitieve constellaties, de functie van psychologisch subject (tweedeling) te verenigen met de functie van logisch subject (driedeling). Ook Langacker brengt die twee verschillende functies of opvattingen van subject bij elkaar in een overkoepelende typering. De door hem voorgestelde typering is echter breder van toepassing dan startpunt: ze gaat niet alleen op voor subjecten in transitieve constellaties, maar ook voor subjecten in zinnen met slechts één NP⁷⁷, terwijl tegelijkertijd ook de functie van psychologisch subject en logisch subject met elkaar in verband worden gebracht.

"I suggest that the rather vague notion of "focus of interest" reduces to the well-established phenomenon of figure/ground organization. What all transitive subjects have in common is not a particular semantic role, but rather the status of 'figure' within the clausal profile. Of course, this characterization is not inherently tied to transitivity — it is equally applicable to intransitive subjects. [...] A clausal subject is thus hypothesized to be the figure within the profiled relationship." (Langacker 1991:312)

Het idee van subject als "figure" in een 'figure - ground'-relatie⁷⁸ verantwoordt niet alleen dat het grammatisch subject een zekere prominentie heeft, maar ook dat het een bepaalde mate van onafhankelijkheid bezit: je moet immers wel in staat zijn de subject-referent te onderscheiden van de rest om het als 'figure' te kunnen conceptualiseren. De hier bedoelde *cognitieve onafhankelijkheid* van elementen die geconceptualiseerd worden als 'figure' wordt door Langacker echter niet rechtstreeks in verband gebracht met woordvolgorde (Langacker 1991:291-293).⁷⁹

77. Zie bijv. Langacker 1987a en 1991:330-355.

78. Zie ook Langacker 1987b:231-236.

79. Vergelijk de omschrijving van "actor" in Schachter 1977 (in afwijking van die in Schachter 1976), waarbij de "role-related" eigenschap van 'actor' te maken heeft met de prominente of centrale rol die die participant krijgt vanuit het (subjectieve) standpunt van de spreker. In die opvatting

De bredere toepassing van de typering van het subject als "relational figure" in plaats van 'startpunt' houdt in, dat de associatie van de functie van een grammatisch subject met een (relatieve) beginpositie minder doorzichtig is. Toch is het wel mogelijk om 'figure' en 'subject' in verband te brengen met een (relatieve) beginpositie: met behulp van een hernieuwd concept van 'startpunt'. Langacker legt dat als volgt uit.

"A complex structure such as a clause has numerous levels or dimensions of organization, for each of which a particular ordering of elements may have a valid claim to being cognitively natural. Let us refer to such an ordering as a *natural path*, and to the origin of the path (i.e. the initial element in the sequence) as a *starting point*." (Langacker 1991:293)

Dit maakt het mogelijk nog steeds te spreken van een 'natuurlijke' volgorde van een subject ten opzichte van andere elementen: de beginpositie van een zin is het startpunt met betrekking tot de lineaire (of temporele) opeenvolging; een agens is het startpunt met betrekking tot de "flow of energy along an action chain"; een 'figure' is het startpunt met betrekking tot de perceptie van een figure/ground relatie. De tendens is dat startpunten van de verschillende 'natuurlijke paden' samenvallen. Het idee van een 'natuurlijke' volgorde verwijst nu niet meer naar de manier waarop de wereld in elkaar zit, maar naar onze manier van kijken, en het beeld van de wereld dat we ons vormen vanuit dat specifieke perspectief.⁸⁰

lijkt de rol van 'actor' op de status van 'figure' bij Langacker. Schachter (1977) observeert bovendien dat de veronderstelde "role prominence" in verband kan worden gebracht met de volgorde, met name in die talen waar de positie van het betreffende element betrekkelijk vast ligt: de actor-NP gaat dan altijd vooraf aan andere NP's. "The positioning of the actor before any nonactors in a sentence would seem to follow naturally enough from the actor's role prominence. Since the actor expresses the individual whose role in an event the speaker views as central, it seems appropriate that this individual should be identified as early in the sentence as possible" (Schachter 1977:296).

80. In de cognitieve grammatica (de zgn. 'Langacker-school') gaat men ervan uit dat taal een uitdrukking is van een manier van kijken naar de wereld: taal weerspiegelt de structuur van het innerlijk gevormde beeld. Dat beeld is gebonden aan taalgebruikers, sprekers en hoorders, en kent dus een zekere mate van variatie, die niet alleen per taaluiting tot uitdrukking kan komen, maar ook per taal. Simpel gezegd: taal is geen weerspiegeling van de wereld, maar een weerspiegeling van onze ervaring met de wereld. Vergelijk de tegenstelling "objectivist semantics" versus "subjectivist or conceptualist semantics" (Langacker 1988c:150). Zie voor de specifieke terminologie en theoretische achtergrond o.a. Langacker 1982, 1986, 1987b (met name part I en II), 1988a, 1990 en 1991:507 e.v.

D Subject en *kaderstellende functie*

Zoals we hierboven gezien hebben, komt het regelmatig voor dat men een verband legt tussen een kaderstellende functie en een (relatieve) beginpositie (zie dl.I:8 t/m 13). Ook wordt regelmatig een verband gelegd tussen de status van subject (in welke opvatting dan ook) en een beginpositie. Maar bijna nooit wordt een directe relatie gelegd tussen de status van subject en de functie van *kaderstelling*. Toch komt ook dat voor, bijvoorbeeld in De Schutter 1974.

In De Schutter 1974 wordt de status van grammatisch subject in verband gebracht met de functie van kaderstelling. Een subject is bij uitstek geschikt om als eerste zinselement op te treden, omdat de functie van subject goed samengaat met de specifieke functie van elementen aan het begin van de zin, aldus De Schutter. De Schutter formuleert de functie van subject — enigszins cryptisch — als volgt.

"Als subje^{kt} treedt een nominale groep op die een ervarings-eenheid noemt of volledig omschrijft; die ervaringseenheid is op basis van de werkwoordelijke inhoud direkt in zijn relatie tot alle andere elementen van het genoemde ervaringsgeheel bepaald; als zodanig kan het autonoom, door zijn funktie zelf, situatiebepalend optreden." (De Schutter 1974:68/69)

De Schutter neemt dus aan dat er een verband is tussen het 'bepaald' zijn, het vermogen om als kaderstelling te fungeren ("situatiebepalende kracht" te hebben), en een positie aan het begin van de zin. De specifieke rol van elementen aan het begin van een zin is, dat ze worden begrepen als "situatiebepalend" (ibidem:55), en als zodanig dienen ze "als uitgangspunt voor de beschrijving van het ervaringsgeheel" (ibidem:62). Met "ervaringsgeheel" bedoelt De Schutter "de geïnterpreteerde werkelijkheid" (ibidem:35).⁸¹ Kortom, "[...] hoe bepaalder een nominale groep, hoe makkelijker hij als algemeen situatiebepalend element van een propositie kan dienen; en natuurlijk: hoe algemener de situatiebepalende kracht van een zinsdeel, hoe makkelijker het vooraan in de zin kan worden geplaatst" (De Schutter 1974:62/63).

Er is natuurlijk wel vaker geobserveerd dat in sommige gevallen de functie van een grammatisch subject uitgelegd kan worden als een soort kader voor wat volgt. Een heldere uiteenzetting over subject-NP's die niet begrepen worden als partici-

81. Het begrip "ervaringsgeheel" is eerder gebruikt door Reichling. Vergelijk zijn toelichting in Reichling 1967[1935]:43-48.

pant maar als kader, is bijvoorbeeld te vinden in het werk van Langacker (o.a. Langacker 1987a, 1991:343-355).

19 De relatie tussen subject, topic en agens

Uit de vorige twee paragrafen komt het volgende beeld naar voren. De typering van subject maken eigenlijk allemaal gebruik van een verwijzing naar ofwel de semantische rol van agens (oftewel het logisch subject), of de pragmatische functie van topic (zowel in een zinsdefinitie — psychologisch subject — als in een tekstdefinitie). Vaak wordt naar beide functies tegelijk verwezen. De typering van subject is in feite afhankelijk gemaakt van de mogelijke typering van topic en agens of daarmee verwante termen. We zien dat de typering van topic wat dat betreft minder afgeleid zijn.

Het subject is bijvoorbeeld ook wel in verband gebracht met 'oude, gegeven, of bekende' informatie. Maar dan wel altijd via een veronderstelde relatie tussen subject en topic (soms in een zinsdefinitie en soms in een tekstdefinitie). Hetzelfde geldt voor de associatie van subject en 'belangrijke informatie' in de zin van 'communicatief belangrijk' op tekstniveau: die loopt altijd via een associatie van subject en topic (in een tekstdefinitie).

De typering van subject verwijzen dus vrijwel alle naar aspecten van zowel de functie van topic als die van agens. Soms wordt gezegd dat de grammatische categorie subject ontstaan is uit, of bestaat uit een ingewikkeld samenspel tussen de semantische categorie agens en de pragmatische categorie topic. In de literatuur zijn twee manieren te onderscheiden waarop dit complex van 'interagerende' eigenschappen of functies beschreven is. De ene is afgeleid van de zogenoemde prototype-theorie, en de andere is gebaseerd op het idee dat er diverse hiërarchieën bestaan die verantwoordelijk zijn voor de keuze van het element dat als grammatisch subject optreedt.

Voor beide soorten beschrijvingen geldt dat ze de mogelijkheid bieden om uit te leggen wat het resultaat is van het 'gevecht' tussen de categorieën topic en agens om de status van grammatisch subject. Eerder heb ik erop gewezen dat de confrontatie van twee verschillende analyse-niveaus (het pragmatische en semantische niveau) met een derde analyse-niveau (grammatische relaties in de syntactische analyse) vaak wordt beschouwd als een strijd die volgens bepaalde regels verloopt aan de hand waarvan we de uitkomst kunnen voorspellen, zo niet dan toch minstens achteraf kunnen verklaren (zie dl.I:4). Hoe dan ook, de interactie tussen de onderscheiden niveaus wordt in ieder geval gezien als een probleem:

"At the heart of understanding grammar is the problem of the relationship between *semantic* (thematic, role) *relations*,

like agent and patient, *discourse-pragmatic relations*, like topic and focus, and *grammatical(ized) relations*, like subject, object, ergative, and absolutive." (Aske 1987:1)

Voor dat probleem bieden de diverse voorgestelde hiërarchieën voor nominale elementen een oplossing. Met behulp van zo een hiërarchie kunnen aspecten van het ene analyse-niveau worden verbonden met aspecten van een ander analyse-niveau. Al naar gelang de behoefte wordt een dergelijke hiërarchie ingezet om te verantwoorden hoe een element gekozen wordt als *topic* (Kuno 1976, Givón 1976, Deane 1987), als *agens* (Du Bois 1987), als *subject/topic* (Fox 1987), of als *subject* (Givón 1984b, Keenan 1984). Soms betreft het een hiërarchie van de "inherent lexical content" van nominale elementen, waarbij dus de taaluiting niet gerelateerd wordt aan een veronderstelde spreker; vaak ook betreft het een hiërarchie die wel verwijst naar een spreker, waarbij de taaluiting dus niet los van zijn producent wordt gezien (Becker 1979: 'ik' tegenover alle andere dingen, Zubin 1979: ego-centrisme, Kuno 1976: empathie-hiërarchie).⁸²

Ook een prototypebenadering biedt een mogelijke oplossing voor het probleem dat voortvloeit uit de veronderstelling dat *het* systeem dat aan taal ten grondslag ligt bepaald wordt door een ingewikkeld geheel van subsystemen, die met elkaar interageren of in gevecht zijn. In een prototypebenadering worden de verschillende analyses echter niet meer gezien als verschillende niveaus van de grammatica die onderscheiden systemen vertegenwoordigen, maar als aspecten van eenzelfde niveau van representatie. De verschillende subsystemen heten nu 'krachten' die op gelijk niveau met elkaar 'strijden' om de beperkt beschikbare coderingen in taal (zie bijv. Bates en MacWhinney 1982 en Aske 1987).⁸³

Een prototypebenadering biedt de mogelijkheid tot een zeer elegante beschrijving van de ingewikkelde relatie tussen de categorieën subject, topic en agens — de vereniging van verschillende analyse-niveaus (traditioneel onderscheiden in syntaxis, pragmatiek en semantiek). Per taal kan nu worden uitgezocht hoe de prototype-relaties precies in elkaar zitten, waarbij zowel de geanalyseerde regelmaat als

82. De diverse hiërarchieën zijn vooral ook ingezet voor analyses van het verschil tussen de mogelijke casusmarkeringen die er bestaan tussen verschillende talen (en soms binnen eenzelfde taal). Dit verschil staat bekend als het verschil tussen de casussystemen 'ergatief-absolutief' en 'nominatief-accusatief'.

83. Vergelijk het idee van "competing motivations" uit Du Bois 1985. Du Bois (zie ook Haiman 1983) onderscheidt veel verschillende soorten krachten: niet alleen 'taal-interne' krachten, maar ook 'taal-externe' krachten doen mee aan de competitie. De werking van die krachten is zowel synchroon, als diachroon zichtbaar.

geobserveerde uitzonderingen op een heel natuurlijke manier geïntegreerd kunnen worden in een overkoepelende theorie. Verschillen tussen talen kunnen nu begrepen worden als verschillen in de betekenis van een prototype, of als verschillen in de concrete eigenschappen van prototypische relaties. Variatie die binnen een taal geobserveerd wordt, kan op dezelfde manier beschreven worden als variatie tussen talen onderling.

In prototypebenaderingen wordt een onderscheid gemaakt tussen 'basiszinnen' ("basic sentences") en afwijkingen daarvan. De gedachte is, dat basiszinnen een prototypisch subject hebben, en dat het subject in niet-basiszinnen altijd in zekere mate afwijkt van een prototypisch subject (zie Keenan 1976 en Van Oosten 1986).

"In basic sentences, the prototypical subject is both a prototypical topic and a prototypical primary. Thus, if the primary is an agent noun, it refers to a prototypical agent; if it is an experiencer noun, it refers to a prototypical experiencer, and if it is a patient noun, it refers to a prototypical patient. And so on." (Van Oosten 1986:6)

Het gevaar bestaat dat de verschillende prototypes worden gedefinieerd in termen van elkaar: een prototypisch subject via een prototypisch topic en agens, een prototypisch topic via een prototypisch subject en agens, en een prototypische agens via een prototypisch topic en subject. Ontsnapping uit een dergelijke cirkel wordt gevonden door een prototypisch subject te identificeren met behulp van het concept van de basiszin. Maar als een prototypisch subject gedefinieerd wordt met verwijzing naar het optreden in een basiszin, dan kan het concept van de basiszin natuurlijk niet gedefinieerd worden met verwijzing naar de aanwezigheid van een prototypisch subject. Een onafhankelijke definitie van het concept 'basiszin' is dus noodzakelijk. Zich baserend op Keenan 1976, definieert Van Oosten een *basiszin* als volgt.⁸⁴

- "For any language L,
- a. a syntactic structure x is semantically more basic than a syntactic structure y if, and only if, the meaning of y depends on that of x. That is, to understand the meaning of y it is necessary to understand the meaning of x.

84. Vergelijk het idee van een "basic subject" in Keenan 1976.

- b. a sentence in L is a basic sentence (in L) if, and only if,
 - (i) no (other) complete sentence in L is more basic than it, and (ii) the sentence exhibits the basic case frame of its verb." (Van Oosten 1986:6)

Een prototypebenadering van de relatie tussen subject, topic en agens, leunt dus zwaar op de aanname van basiszinnen. Het concept van de basiszin is belangrijker dan gesuggereerd wordt door de beperkte aandacht die Van Oosten er feitelijk aan besteedt. Dit verdoezelt de uiterst wankel status van het concept. Het is immers geen onafhankelijk gedefinieerd begrip: de identificatie van een basiszin is gebaseerd op een veronderstelde relatie tussen basiszinnen en andere zinnen die 'niet-basaal' zijn, maar wel een zekere semantische verwantschap hebben. Voordat je een zin als basiszin kunt herkennen, moet je in feite eerst in staat zijn om te beslissen welke zinnen niet-basiszinnen zijn. Het is overigens niet duidelijk wat de aard is van de veronderstelde relatie tussen niet-basiszinnen en basiszinnen. Die relatie kan niet zelf ook begrepen worden in termen van prototypen, want Van Oosten onderscheidt prototypische basiszinnen van niet-prototypische basiszinnen (Van Oosten 1986:10).

Kortom, met behulp van het begrip basiszin is in een prototypebenadering de voorstelling van de relatie tussen subject, topic en agens op het eerste gezicht elegant en eenvoudig. Deze eenvoud is echter slechts schijn en de analytische waarde van een dergelijke voorstelling wordt bij nadere beschouwing van de theoretische status van het concept van de basiszin, beduidend minder vanzelfsprekend.

Het overzicht dat ik hierboven gegeven heb van de verschillende inhoudelijke karakterisering van topic en subject en hun onderlinge samenhang, had tot doel om te laten zien, dat die karakterisering veel op elkaar lijken. Bovendien houden ze in veel gevallen een al of niet impliciete verwijzing in naar de plaats van de betreffende elementen ten opzichte van andere elementen. De karakterisering van de functie van een topic of een subject belicht in alle gevallen een bepaald aspect van de interpretatie van de zin als geheel. Sommige karakterisering van de functie van een topic of een subject belichten een interpretatief aspect dat ook in verband gebracht kan worden met de woordvolgorde. Ik heb voorgesteld om in die gevallen een karakterisering van subject of topic te vervangen door een beschrijving in termen van *onafhankelijke conceptualisering*. Op deze wijze kan de woordvolgorde zo rechtstreeks mogelijk in verband worden gebracht met de betekenis van een zin als geheel.

Wanneer we primair geïnteresseerd zijn in een beschrijving van de relatie tussen woordvolgorde en zinsbetekenis, kunnen we ons dus vaak beperken tot een beschrijving in termen van onafhankelijke conceptualisering. Mijn voorstel om waar mogelijk af te zien van de omweg via de begrippen subject, topic, agens enz., moet niet begrepen worden als stelling dat deze begrippen geen enkele waarde zouden hebben voor taalkundige analyses in het algemeen. De verschillende mogelijke analyses en de ermee verwante begrippen, variërend van topic, agens, enz. tot startpunt, 'figure' enz., hebben en houden hun eigen waarde, als onderdelen van naast elkaar bestaande analyses, die elk steeds een bepaald aspect van de betekenis van een zin belichten. De verschillende analyses als zodanig zijn dus ook niet met elkaar in strijd.

Wat ik wil benadrukken is het volgende. Van alle eigenschappen die in het verleden naar voren gebracht zijn als uitvloeisel van de functie van subject of topic, is er een aantal aan te wijzen dat we in verband kunnen brengen met de woordvolgorde, zodat we ze niet hoeven te beschouwen als eigenschappen die inherent zijn aan de categorie subject of topic. Zeker daar waar topic en subject geassocieerd worden met een (relatieve) beginpositie kan gewezen worden op hun onafhankelijke conceptualisering met de verschillende mogelijke concrete invullingen als 'kaderstelling', 'agens', 'bekende informatie', 'startpunt' enz. En juist ook het aspect dat de functies van subject, topic en agens met elkaar verbindt, kan — gezien de geobserveerde tendens dat ze als 'startpunten' van 'natuurlijke paden' ook in de woordvolgorde voorafgaan aan andere elementen — uitgelegd worden in termen van onafhankelijke conceptualisering.

In het voorafgaande heb ik een aantal analyses besproken waarin op één of andere manier een relatie gelegd werd tussen woordvolgorde enerzijds en een aspect van de zinsbetekenis anderzijds. Het is lang niet altijd duidelijk hoe het verband tussen volgorde en interpretatie nu precies gezien moet worden, maar er wordt ook niet altijd naar gestreefd om een directe relatie te leggen tussen de geobserveerde interpretatieve effecten en de woordvolgorde. Ik heb laten zien dat dat niets afdoet aan de observaties als zodanig, maar dat het wenselijk is te streven naar een benadering waarbij de relatie tussen volgorde en interpretatie systematisch onderzocht wordt, omdat we daarmee niet alleen tot interessante generalisaties kunnen komen, maar ook een helder criterium hebben voor een evaluatie van de resultaten.

We hebben gezien dat veel van de bekende observaties beschreven kunnen worden in termen van onafhankelijke conceptualisering; en wanneer we de functie van woordvolgorde beschrijven in termen van onafhankelijke conceptualisering, zijn we vervolgens in staat de woordvolgorde *meer rechtstreeks* in verband te bren-

gen met een bepaald aspect van de zinsbetekenis. We kunnen die relatie nu beschrijven als fundamenteel samenhangend, waarbij het overigens niet nodig is de geformuleerde samenhang te begrijpen als een causaal verband.

Ook heb ik betoogd dat met de formulering van de samenhang tussen volgorde enerzijds en interpretatie anderzijds niet gegeven is dat we de volgorde moeten zien als de oorzaak van het genoemde interpretatieve aspect, of dat de interpretatie een noodzakelijk gevolg is van de gegeven volgorde. Ik zal hier in de volgende hoofdstukken nog dieper op ingaan, zie dl.I:24 en 25).

De analyses die ik in het voorafgaande besproken heb, hebben gemeen dat ze min of meer beschouwd kunnen worden als interpretatieve analyses. Dat wil zeggen dat ze verenigbaar zijn met het standpunt dat een syntactische analyse van een zin een gegeven interpretatie veronderstelt. Ik heb onderzocht in hoeverre de besproken voorstellen bruikbaar zijn voor mijn doel, en laten zien dat er veel behouden blijft wanneer we een beschrijving voorstellen in termen van onafhankelijke conceptualisering.

Het interpretatieve standpunt dat een syntactische analyse een reeds gegeven zinsinterpretatie veronderstelt, wordt overigens niet door alle onderzoekers ook expliciet geformuleerd, en mogelijk zelfs niet gedeeld. Dit standpunt speelt — wel expliciet geformuleerd — ook een grote rol in het werk van Uhlenbeck. Dat zal blijken in de hoofdstukken die gewijd zijn aan Uhlenbeck.

Als onderdeel van de analyses die ik in het tweede deel van dit proefschrift voorstel, fungeren de door mij zo genoemde *interpretatiestructuren*. In zekere zin doen ze denken aan de 'relationele structuren' die we kennen uit het werk van Uhlenbeck over syntaxis. Zowel wat betreft een aantal uitgangspunten en doelen, als de grafische vormgeving lijkt een vergelijking gerechtvaardigd. Het ligt dan ook voor de hand om te laten zien in hoeverre de syntactische methode van Uhlenbeck aansluit bij mijn eigen uitgangspunten en in hoeverre ze daarvan afwijkt.

20 Korte karakteristiek van de syntactische methode van Uhlenbeck

Ook in het werk van Uhlenbeck zien we dat er — zij het impliciet — een zekere relatie verondersteld wordt tussen de woordvolgorde enerzijds en de zinsinterpretatie anderzijds. Hoewel Uhlenbeck nergens zegt dat hij tot doel heeft de betekenis of de interpretatie van een zin rechtstreeks in verband te brengen met de woordvolgorde, wordt bij beschouwing van zijn methode al gauw duidelijk dat hij dat wel doet: een gegeven zinsinterpretatie wordt — achteraf — in verband gebracht met de woordvolgorde, of "opeenvolging" zoals Uhlenbeck dat zelf zou noemen. Zijn werkwijze kenmerkt zich door een aantal bijzondere aspecten.

Het eerste aspect is dat Uhlenbeck bij zijn beschrijving van de syntactische structuur van een zin zegt te willen uitgaan van het standpunt van de hoorder. Het tweede aspect is dat hij de woordvolgorde — één van de *syntagmatische indicaties* — ziet als een belangrijke aanwijzing voor de hoorder op grond waarvan hij kan besluiten hoe hij woorden in de zin onderling met elkaar in verband moet brengen. Overigens maakt Uhlenbeck nadrukkelijk onderscheid tussen *opeenvolging* als het onontkoombare feit dat de woorden elkaar in de tijd opvolgen, en *woordvolgorde* als het gegeven dat de woorden een plaats in het geheel innemen die getypeerd kan worden als de positie ten opzichte van andere woorden (bijv. Uhlenbeck 1962:23). Hieronder zal ik nader ingaan op de syntactische methode van Uhlenbeck, waarbij de beide genoemde aspecten ruim aandacht zullen krijgen.

In het werk van Uhlenbeck krijgt de syntactische structuur van zinnen de vorm van een *relationele structuur*, waarbij grafisch weergegeven wordt hoe de verschillende elementen op elkaar betrokken moeten worden gedacht. Het wordt uit zijn publicaties niet duidelijk waar hij deze relationele structuur nu precies een uitdrukking van acht. Meermalen legt hij uit met de relationele structuur "een netwerk van betrekkingen" weer te geven, waarin aangegeven wordt hoe de elementen onderling met elkaar in "verband" staan. Uhlenbeck gaat niet nader in op de aard van het veronderstelde verband. In Uhlenbeck 1967:33 zegt hij: "We decided first to explore the relations, before making any distinctions as far as the nature of the relations themselves is concerned".⁸⁵

85. Zie ook Uhlenbeck 1962:33-34; vergelijk Reichling 1967[1935]:368 n7.

Uhlenbeck ziet syntaxis als een systeem van verbinden, dat een noodzakelijke aanvulling vormt op de "beweeglijke symbolisatie" van de woorden, waar Reichling (1967[1935]) op gewezen had.

"Dit vermogen om met hetzelfde woord te verwijzen naar een verbazingwekkende verscheidenheid van zaken — zou hoe doelmatig op zichzelf ook — niettemin leiden tot moeilijkheden in de verstandhouding tussen spreker en hoorder, als er niet in iedere taal een ander beginsel werkzaam was dat deze beweeglijkheid tot op zekere hoogte remt. En dit is nu het principe van de combinatorisch-syntactische symbolisatie [...] En zo bereiken we onze eerste fundamentele conclusie, nl. dat het doel van het verbinden is gelegen in het verbinden van de betekenissen der woorden, om zodoende hen althans voor een deel van hun beweeglijkheid in het symboliseren te beroven." (Uhlenbeck 1962:21)

Voor Uhlenbeck is - zoals voor Reichling - het woord de fundamentele linguïstische eenheid; de syntaxis is daaraan ondergeschikt of 'dienstbaar'. Zie bijvoorbeeld Uhlenbeck 1964, en ook Uhlenbeck 1971:128, waar hij formuleert dat "de syntactische structuur voornamelijk dient om verband te constitueren tussen betekenissen en derhalve het kader vormt waarbinnen zich semantische processen afspelen."⁸⁶

Uhlenbeck vervolgt dan: "Die beweeglijkheid wordt uiteraard wederzijds ingetoomd, want woord A wordt niet alleen door het woord B waarmee het verbonden wordt, in zijn betekenis beperkt, maar omgekeerd B ook door A" (Uhlenbeck 1962:21).⁸⁷ Uhlenbeck staat lang niet alleen in zijn veronderstelling dat een relatie tussen A en B een wederzijdse betekenisbeperking of -beïnvloeding inhoudt,

86. Soms noemt hij de syntaxis "*complementair*" ten opzichte van de woordbetekenis (Uhlenbeck 1971:115), maar dan heeft hij waarschijnlijk vooral het volgende op het oog: "In samenwerking met het principe van beweeglijke symbolisatie levert het syntactisch verbindingsprincipe een instrument op dat aan de taal een onbeperkte interne productiviteit verleent, d.w.z. haar steeds bruikbaar maakt voor nieuwe zaken en situaties" (Uhlenbeck 1962:21).

87. Vergelijk Janssen 1986 waar voorgesteld wordt hier in plaats van "*betekenisbeperking*" te spreken van "beperking van *interpretatiemogelijkheden*". Uhlenbeck (1964:76) merkt overigens op dat hij eraan twijfelt of die "wederkerigheid in de betekenisbeperking" wel geldt in alle gevallen waarin er een verband bestaat tussen twee elementen.

of kan inhouden.⁸⁸ Het is echter een misvatting — dat ben ik met Uhlenbeck eens — te denken dat deze veronderstelde 'heen-en-weer-gaande beweging' model zou moeten staan voor een taalkundige beschrijving van de relatie tussen twee elementen.⁸⁹

Uhlenbeck stelt dus dat het 'verband' ertoe dient om betekenissen met elkaar te verbinden, om de beweeglijke symbolisatie van de woorden in te dammen. Maar de notie 'verband' wordt ook ingezet voor de beschrijving van de wijze waarop elementen zich verbinden tot groepen. In zijn eigen woorden doelt Uhlenbeck in dat geval op het verband dat tussen woorden bestaat die "naar de bedoeling van de spreker en voor het interpreteren van de uiting door de hoorder dienen te worden opgevat als bij elkaar te behoren" (Uhlenbeck 1958:26). Dit komt overeen met zijn opvatting van de syntaxis (van een taal) als "de beschrijving van de verschillende wijzen waarop een taal de fundamentele, want aan iedere taal opgelegde beperking welke gelegen is in het Saussuriaanse principe linéaire d.w.z. in het noodzakelijk op elkaar volgen in de tijd van de woorden in de zin, overwint" (Uhlenbeck 1960:66).⁹⁰

De notie 'verband' is volgens Kraak (1966:24) een "semantische notie": "Het gaat klaarblijkelijk om verband dat op interpretatieve gronden is gesteld en dat aan de eis moet voldoen dat het in de vorm van de zin tot uitdrukking komt, dat wil in Uhlenbecks opvatting zeggen, dat het door syntagmatische indicaties moet zijn gekenmerkt [...]" (Kraak 1966:25). In het kader van een *interpretatieve benadering* kan Kraaks constatering dat de notie 'verband' bij Uhlenbeck een semantische

88. Zie bijvoorbeeld Kraak 1966:45, met verwijzing naar Pos en Bühler. Theo Janssen wees me in dit verband op J.J.A van Ginneken, *Principes de linguistique psychologique. Essay synthétique*. Amsterdam, p.495.

89. Zie ook Uhlenbeck 1971:119 in zijn reactie op Kraak 1966. Vergelijk ook mijn kritisch commentaar op de heen-en-weer-gaande beweging die de analyse van Bolinger (1965[1952]) typeert in dl.I:12.

90. Uhlenbeck maakt in navolging van Reichling 1967[1935] een onderscheid tussen "verband in de tijd" en "verband buiten de tijd", dat bij Uhlenbeck parallel loopt aan het onderscheid tussen 'opeenvolging' en 'volgorde'. Beide soorten verband kunnen "direct" zijn of "indirect". Zie Reichling 1967 [1935]:368: In *Hij eet heel veel* zijn *eet* en *heel* "in de tijd direct verbonden, doch buiten de tijd indirect; *eet* en *veel* zijn in de tijd indirect verbonden, doch buiten de tijd direct. Tenslotte: *Hij eet veel*; *Hij en eet*, en *eet* en *veel* zijn én in de tijd én buiten de tijd direct verbonden." Zie ook Uhlenbeck 1958:27-29; vergelijk echter Van der Lubbe 1958:53/54.

notie is, echter onmogelijk inhouden dat het daarmee geen syntactische notie is, of geen syntactische relevantie zou hebben.⁹¹

Om na te gaan hoe de "combinatorisch-syntactische symbolisatie" wordt bereikt, hoe we dan de woorden met elkaar verbinden en ze daarmee beperken in hun "beweeglijke symbolisatie", moeten we, aldus Uhlenbeck, "ons opstellen bij de hoorder en ons afvragen door welke aanwijzingen hij in staat wordt gesteld om de elementen die in de hem gepresenteerde uiting worden aangeboden, zó te combineren als door de spreker is geïntendeerd" (Uhlenbeck 1962:22). De gedachte is dat de temporele opeenvolging van de woorden op zichzelf niet voldoende aanwijzingen geeft over de wijze waarop de woorden met elkaar verbonden moeten worden. En ook de betekenis van de woorden geeft niet voldoende informatie over de wijze waarop ze met elkaar verbonden moeten worden. De hoorder moet zijn aanwijzingen ergens anders zoeken.

"De hoorder, geconfronteerd met een serie van fatische elementen vergezeld van bepaalde wisselingen in toon en duur en zo nu en dan onderbroken door pauzen, begint te interpreteren, een proces dat eerst voltooid is wanneer het laatste woord geklonken heeft. Om juist te kunnen interpreteren, dat wil zeggen op de wijze waarop de spreker dit heeft geïntendeerd, moet de hoorder uit het klinkende materiaal kunnen opmaken wat met wat verbonden moet worden. [...] Wij constateren dat in de regel de hoorder tot de juiste interpretatie geraakt. Dit kan alleen als er regelmaat is in het proces van verbinding." (Uhlenbeck 1962:25-26)

Het terrein waarop de syntacticus zich heeft te bewegen is "het terrein van de verbinding van betekenisdragende eenheden tot groepen" (Uhlenbeck 1962:19). Het doel van de syntacticus wordt dan als vanzelf: "het vaststellen van de regels die het bijeenhoren van de elementen in de fatische laag bepalen, regels die geformuleerd moeten worden in termen van de drie typen syntagmatische indicaties" (Uhlenbeck 1962:26). Uhlenbeck onderscheidt (met verwijzing naar Karl Bühler) drie soorten syntagmatische indicaties, of "verbindingsaanwijzingen", die geacht worden de hoorder ter beschikking te staan: "ten eerste gegevens uit de muzische laag, ten tweede gegevens betreffende de vorm van de elementen uit de fatische laag die met elkaar verbonden zijn, en *last* maar in dit geval zeker niet *least*: uit de

91. Zelf zegt Uhlenbeck in zijn repliek: "In werkelijkheid is de notie "verband" te karakteriseren als een *syntactische* notie met *semantische consequenties*" (Uhlenbeck 1971:110) — overeenkomstig de opvatting van Pos, zie Daalder 1990.

positie die de elementen ten opzichte van elkaar in de reeks innemen" (Uhlenbeck 1962:22/23). Hoe Uhlenbeck zich de concrete formulering van die syntactische regels precies voorstelt, is overigens menigeeen onduidelijk gebleven, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de uitgebreide, kritische bespreking van Uhlenbecks analysemethode door Kraak (1966).

Wanneer Uhlenbeck toekomt aan de concrete syntactische analyse van zinnen, wat helaas niet vaak het geval is, dan zien we het volgende. Het "ons opstellen bij de hoorder" neemt hij zeer letterlijk. Zijn analyses volgen nauwgezet de (temporele) opeenvolging van de woorden in een zin. Hij werkt van links naar rechts de reeks af, in de opeenvolging waarin de woorden zich aan de hoorder voordoen. Kraak (1966:25) noemt deze methode het "volgordebeginsel", maar als we in de geest van Uhlenbeck willen blijven, zouden we het misschien beter het *opeenvolgingsbeginsel*, of het *lineaire beginsel* kunnen noemen.

In het volgende hoofdstuk zal ik nader ingaan op het hoordersstandpunt, zowel met betrekking tot de theoretische status als de consequenties ervan.

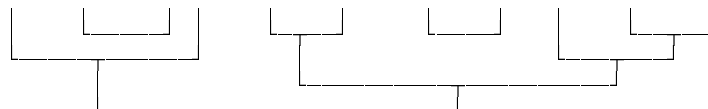
21 Het standpunt van de hoorder

We krijgen de indruk dat Uhlenbeck het "opstellen bij de hoorder" zeer letterlijk neemt, zie ook het tweede hoofdstuk uit Kraak 1966. Er zijn veel passages die hier aanleiding toe geven, waaronder de analyse van het bekende voorbeeld, de zin: *Van mijn nichtje moest hij geloof ik niet veel hebben* (Uhlenbeck 1962:30 e.v.).

"Men pleegt niet als hoorder rustig met de handen in de schoot af te wachten tot de spreker zijn zin heeft voltooid, maar de hoorder interpreteert gaande- of liever horende-weg. Welnu, aan de eerste woorden valt nog niet veel voor hem te interpreteren! Het is slechts wanneer *nichtje* weerklinkt, dat er voor hem een interpreteerbaar geheel ontstaat [...]" (Uhlenbeck 1962:30)

Blijkbaar komt de hoorder volgens Uhlenbeck tot de beslissing om de woorden in de opeenvolging *van mijn nichtje* te verbinden tot een groep, een geheel. Op één of andere manier moet de hoorder dat "uit het klinkende materiaal kunnen opmaken" (1962:26). Maar op welke grond de hoorder daartoe kan besluiten, welke aanwijzingen (syntagmatische indicaties) hij in dit specifieke geval krijgt of gebruikt, laat Uhlenbeck in het midden. Het enige argument dat hij geeft, is dat de opeenvolging van *van mijn* op zichzelf niet leidt tot een interpreteerbaar geheel, terwijl dat bij de reeks *van mijn nichtje* wel het geval is. Uhlenbeck stelt eenvoudig voor, de hoorder te volgen "zij het uiteraard in een heel wat langzamer tempo dan de Nederlandse hoorder in werkelijkheid betracht. *Moest* treedt toe en ook met *van mijn nichtje moest* kan de hoorder niets aanvangen [...]. Er moet meer komen, en daar klinkt het woord *hij*: *van mijn nichtje moest hij*, en dàt gaat." Dat de zin nog niet af is, kan de hoorder opmaken uit de afwezigheid van een "dalend toonverloop" dat "de afronding van de zin aankondigt". Zo loopt hij de hele zin af, met als resultaat dat hij "een net van betrekkingen blootlegt, die gevonden zijn doordat de linguïstische waarnemer zich als het ware naast de hoorder opstellend de temporele sequentie van die elementen volgt en daarmee de weg van de hoorder mede doorloopt" (Uhlenbeck 1962:32). Het gevonden netwerk van betrekkingen geeft Uhlenbeck grafisch weer, en ziet er als volgt uit.

(36) Van mijn nichtje moest hij geloof ik niet veel hebben

Uhlenbeck benadrukt dat zijn analyse "een onderzoek [is] naar de formele middelen waarmee een semantisch doel wordt nagestreefd" (Uhlenbeck 1962:32). Hiermee zet hij zich vooral af tegen de traditionele analyse, die volgens hem "een semantische analyse is, waarbij de vorm zo niet geheel dan toch zeer veelvuldig buiten beschouwing gelaten wordt" (ibidem).⁹² Het is begrijpelijk dat Kraak zich afvraagt hoe dit onderzoek naar de formele middelen nu precies in zijn werk gaat: Kraak (1966:25) noemt de werkwijze "onvoldoende gespecificeerd". Het is inderdaad opmerkelijk dat een onderzoek naar de "formele middelen" bij Uhlenbeck als resultaat heeft "een net van betrekkingen" of verbindingen, elders door hem de "relationele structuur" genoemd; deze structuur kan immers slechts gemotiveerd kan worden met verwijzing naar de interpretatie van de zin als geheel. Het is dan onduidelijk welke rol de formele middelen, de syntagmatische indicaties, spelen bij de *toekenning* van de relationele structuur van een zin. En is de rol die ze spelen voor de linguïstische waarnemer, dezelfde als de rol die ze spelen als aanwijzingen voor de hoorder? Kortom, het is niet precies duidelijk wat voor Uhlenbeck de theoretische status is van de syntagmatische indicaties. Wat is hun rol in de analyse?

We kunnen in twijfel trekken dat Uhlenbeck zich in zijn analyses ook daadwerkelijk opstelt naast een hoorder om te kijken wat de hoorder al horende doet. Bij nadere beschouwing blijkt dat namelijk niet het geval te zijn. Tot die conclusie komt Kraak (1966), en die conclusie is juist. Ik zal dat toelichten en nagaan wat daarvan de consequenties zijn.

92. Het uitgebreide pleidooi voor het je opstellen bij de hoorder op zoek naar de formele middelen die aan taal zelf waarneembaar zijn, ligt in het verlengde van de stellingname dat de taalkunde zich moet bezighouden met "taalgebruikskennis" en niet met "taalbeschouwingskennis". Taalbeschouwingskennis wordt afgewezen wanneer ze observaties betreft die het aan taal waarneembare overstijgen; dit soort taalbeschouwing wordt bestempeld als "alinguïstisch". Zie bijvoorbeeld Uhlenbeck 1958:18-24, 1962:24-25, 1964:78-79, 1971:118-121, Reichling 1967[1935] (diverse plaatsen); vergelijk ook Daalder 1991, 1994 en Elffers 1994. Het onderscheid tussen 'taalgebruikskennis' en 'taalbeschouwingskennis' is overigens niet zo helder als het lijkt. Bij nadere bestudering blijkt dat de termen worden ingezet voor minstens twee soorten onderscheidingen. 1) Het verschil tussen 'goede' en 'foute' taalkundige kennis: alle 'foute' kennis komt voort uit 'taalbeschouwing' en heet dan 'taalbeschouwingskennis'; alle 'goede' kennis, die natuurlijk ook voortkomt uit taalbeschouwing, is gebaseerd op 'taalgebruiksfeiten' en heet dan 'taalgebruikskennis'. 2) Het verschil tussen het 'weten' van taalgebruikers zelf (al of niet bewuste kennis die gelokaliseerd is bij de taalgebruiker) versus kennis die het resultaat is van taalbeschouwing, die dus gelokaliseerd is bij de beschouwer en niet noodzakelijkerwijs samenvalt met kennis bij de gebruiker. Dit maakt het niet alleen lastig om een beeld te krijgen van de verschillende standpunten, maar vooral ook om de relevantie ervan te begrijpen, vergelijk Daalder 1991.

Kraak heeft in zijn uitvoerige bespreking van het werk van Uhlenbeck erop gewezen dat de werkwijze van Uhlenbeck onvoldoende gespecificeerd is, "zodat het in tal van gevallen een open vraag blijft hoe er gesegmenteerd moet worden" (Kraak 1966:25). Uhlenbeck pretendeert dan wel een beschrijving te geven van de manier waarop de hoorder stapsgewijze de interpretatie van de nichtje-zin opbouwt, maar we kunnen constateren dat het uiteindelijke criterium voor de 'juistheid' of zinvolheid van een voorgestelde relationele structuur bij nadere beschouwing niet zozeer bij de syntagmatische indicaties ligt, maar veeleer — zij het impliciet — bij de interpretatie van de zin als geheel, die de linguïstische waarnemer voorafgaand aan zijn analyse al tot zijn beschikking heeft.⁹³ Kraak constateert terecht dat het van links naar rechts verbinden van de elementen, "alleen moet worden toegepast als de rest van de zin zich er niet tegen verzet. Dat veronderstelt echter dat die rest bekend is, zodat het volgordebeginsel alleen achteraf kan worden gevolgd en bij de analyse geen duidelijke functie meer heeft. [...] De woorden *van mijn nichtje* vormen weliswaar een interpreteerbaar geheel in die zin dat deze woorden in openvolging een uiting kunnen vormen, maar dat is geen voldoende reden om tot een groep te besluiten. Ze moeten een interpreteerbaar geheel vormen binnen de interpretatie van de hele zin, d.w.z. van die interpretatie is nu juist afhankelijk of ze een groep vormen" (Kraak 1966:27).

Aan de constatering van Kraak kunnen we niet voorbijgaan. Het is zelfs goed er wat langer bij stil te blijven staan. Voordat we een beschrijving kunnen geven van zoiets als de relationele structuur van een zin — hetzelfde geldt voor de door mij voorgestelde *interpretatiestructuren* — zullen we inderdaad al een interpretatie van de zin als geheel voorhanden moeten hebben die als maatstaf geldt voor een analyse van de samenstellende delen en de structuur van hun verbinding tot grotere gehelen. Pas vanuit een idee over de betekenis van de zin als geheel zijn we in staat om de zin te zien als een verbinding van samenstellende delen. Kraak zelf vindt echter niet dat je dit als uitgangspunt kunt nemen. In ieder geval verbindt hij er andere consequenties aan dan ik. De gedachte dat een interpretatie voorafgaat aan de analyse van een zin, vormt nu juist het kader waarin zowel de functie

93. In zijn argumentatie voor de stelling dat de syntagmatische indicaties niet de status van criterium kunnen hebben, wijst Kraak er vooral op dat Uhlenbeck er ten onrechte van uitgaat dat de bedoelde vormkenmerken ook daadwerkelijk voor de hoorder waarneembaar zijn. Kraak beargumenteert uitvoerig dat ze niet als zodanig waarneembaar zijn voor de hoorder. Op grond van de vermeende waarneembaarheid claimt Uhlenbeck dan ook ten onrechte, volgens Kraak, dat zijn analyse gekenmerkt wordt door "verifieerbaarheid en objectiviteit". Uhlenbeck suggereert zo "dat het bij het grammatisch onderzoek gaat om verschijnselen die tot uitdrukking *komen* in plaats dat zij door de onderzoeker tot uitdrukking worden *gebracht*, die waarneembaar *zijn* in plaats dat zij aan een vergelijking van zinnen die de onderzoeker zelf kiest waarneembaar worden *gemaakt*" (Kraak 1966:32/33).

als de waarde van de analysemethode die in dit proefschrift wordt voorgesteld, begrepen moeten worden.⁹⁴ Wat voor Kraak een diskwalificatie is, is bij mij een uitgangspunt.

Ook Uhlenbeck gaat er in zijn methode van uit dat je pas een analyse van de structuur van een zin kunt geven als je de zin begrepen hebt, waarmee ook hij uiteindelijk het criterium voor zijn analyse als vanzelf legt in een afgeronde interpretatie van de zin. Het argument dat een dergelijke analyse zich onttrekt aan toetsbaarheid, gaat niet op wanneer je je realiseert dat je over de interpretatie van een zin achteraf altijd kunt discussiëren met andere taalgebruikers, en dat ook de ermee samenhangende, mogelijk toe te kennen interpretatiestructuren voor beoordeling kunnen worden voorgelegd aan anderen.

Op verschillende plaatsen in zijn werk geeft Uhlenbeck aan dat een syntactische analyse van een zin niet gemaakt kan worden als er geen interpretatie voorhanden is. Hij gaat er immers van uit dat "[s]yntactic phenomena only present themselves in linguistic forms which have meaning [...]" (Uhlenbeck 1967:66). Elders zegt hij het zo: "De syntactische analyse kan slechts dan worden ondernomen als zij voor zich heeft gevallen van taalgebruik, die door de linguïst volledig begrepen zijn" (Uhlenbeck 1964:71). En: "[...] aan niet-begrepen taaluitingen [is] geen syntactisch onderzoek mogelijk" (Uhlenbeck 1958:25/26). De gedachte is natuurlijk niet nieuw.⁹⁵ In feite ligt ze niet alleen ten grondslag aan de praktijk van de traditionele zinsontleding, maar aan alle praktijk van welke syntactische analyse dan ook. Uhlenbeck wijst op een belangrijk verschil tussen taalwetenschap en natuurwetenschap: "Het object van de taalwetenschap heeft een eigenschap waardoor het zich onderscheidt van het object der natuurwetenschappen. De taalkunde richt zich namelijk op gegevens die eerst voor objectieve bestudering vatbaar worden nadat zij verstaan zijn op een ander, subjectief kennisniveau, en wel op het niveau van het taalgebruik. Van onbegrepen taaluitingen is geen wetenschappelijk onderzoek mogelijk" (Uhlenbeck 1981:9). Niet iedereen deelt de mening van Kraak dat "het subjectieve element" uit elke wetenschap "verwijderd moet worden gehouden" (Kraak 1966:57).

Op geheel andere wijze vinden we dezelfde gedachte ook terug in het werk van Reichling, van wie Uhlenbeck zich meermalen als geestverwant presenteert. In Reichling 1967[1935]:362 e.v., waar Reichling schrijft over het woord als syntag-

94. Minstens ook hier past een verwijzing naar het werk van Daalder (bijv. 1987 en 1989) dat van invloed is geweest op de ontwikkeling van mijn standpunt in dezen.

95. Vergelijk ook Stutterheim 1954:128-140.

ma, lezen we dat het principe van de woordautonomie waar hij zo nadrukkelijk op wijst, in wezen te verzoenen is met het principe "totum est prius partibus". "[...] in het aspect [...] van actu werkelijkheidstellend moment, is het woord volkomen afhankelijk van het gebruiksgeheel; in dit aspect is het woord inderdaad "na" de zin; niet "na" in de betekenis van "tempore posterius", niet "na" in de tijd, wel "na" in de betekenis van "natura posterius", wel "na" volgens zijn wezen. Het woord derhalve is wel degelijk ook afhankelijk van het zins-geheel [...] het geheel is vóór de delen" (Reichling 1967[1935]:416). Het betreft hier het onderscheid tussen enerzijds het zelfstandig symboliserende karakter van het woord, op grond waarvan we kunnen spreken van de betekenis van een woord bij de *beschouwing* ervan als gebruikseenheid, als "determinerend moment bij de vorming van het geheel" (Reichling 1967[1935]:397); en anderzijds de functie van een woord in het taalgebruik zelf, waarin het nooit zelfstandig bestaat, maar alleen als deel van een groter geheel (zie Reichling 1967[1935]:391 e.v.).

Ik zou de gedachte die ik begrijp uit de ingewikkelde formuleringen van Reichling als volgt willen samenvatten. Op het niveau van de beschouwing ontleent een zin zijn betekenis en dus ook zijn structuur mede aan de gebruikte woorden.⁹⁶ Wanneer we de structuur van een zin analyseren, dan doen we dat op grond van de betekenis van de zin als geheel, waarbij we vervolgens — achteraf, in de beschouwing — de woorden kunnen zien als "structurende momenten". We kunnen proberen te beschrijven wat de eigen bijdrage is van een woord aan de betekenis van de zin als geheel. Dit doen we door het gebruik van dat woord te vergelijken met andere gebruiksgevallen, waarmee we dus het ene 'structurende moment' vergelijken met het andere. Een formulering van datgene waarin ze als structurend moment overeenkomen, is wat we de formulering van de betekenis van dat woord kunnen noemen. Zelf zie ik dat als een analytische stap die ons vervolgens in staat stelt om, niet ter verklaring, maar ter rechtvaardiging van de interpretatie van de zin als geheel, te verwijzen naar de betekenis van de gebruikte woorden (zie ook dl.I:22, 24 en 25). Zo geformuleerd, wordt het zinvol om te stellen dat de woorden een zelfstandige bijdrage leveren aan de betekenis van een zin als geheel, en dat ze als zelfstandige gebruikseenheden 'voorafgaan' aan de grotere gehelen waarbinnen ze functioneren (woord vóór zin), maar dat ze tegelijkertijd in het taalgebruik zelf (als "werkelijkheidstellend moment"), afhankelijk zijn van het grotere geheel waar ze deel van uitmaken: het geheel gaat vóór de delen (woord ná zin). We zouden zelfs kunnen zeggen dat we de zelfstandig-

96. Zie Reichling 1967[1935]:396 m.n. noot 53; vergelijk ook Van der Lubbe 1958:59.

heid van woorden alleen kunnen zien vanuit een bepaald perspectief op het geheel waar ze deel van uitmaken.⁹⁷

Zo beschouwd ligt de gedachte dat een analyse van de structuur van een zin haar grond vindt in een interpretatie van de zin als geheel, in het verlengde van het principe 'het geheel gaat vóór de delen'.

Met de aanvaarding van het uitgangspunt 'het geheel gaat vóór de delen', is echter verwarring over het belang en de consequenties ervan niet uitgesloten. Kraak (1966) legt het accent zo: "Men hoeft de betekenis van een zin niet te kennen om hem te kunnen ontleden, maar men moet daarvoor die zin wel als een Nederlandse zin kennen. Bij de zinsontleding gaat men uit van en maakt men voortdurend gebruik van kennis van de betreffende taal, die algemeen als een noodzakelijke voorwaarde wordt gezien voor elk taalkundig onderzoek, grammatisch zowel als semantisch" (Kraak 1966:22). Als argument wijst hij op het feit dat de zin *De vek blakte de mukken* ontleedbaar is, terwijl we er de betekenis niet van kennen. Kraak zoekt hiermee steun bij Reichling, voor wie de *vek*-zin een zekere mate van interpreteerbaarheid heeft. Iemand kan de zin immers interpreteren door die zin te vergelijken "met een hem naar de betekenis bekend voorbeeld uit datzelfde Nederlands", zo citeert Kraak (1966:22) uit Reichling 1961. Kraak betoogt dat men voor een analyse kan volstaan met een dergelijke vergelijking en ontkent dus dat men zich bij het ontleden van een zin baseert op een interpretatie van de te ontleden zin als geheel.

Uhlenbeck reageert als volgt op het standpunt van Kraak.

"Hij [i.e. Kraak] acht zich in deze opvatting gesterkt door hetgeen Reichling heeft gezegd over 'De vek blakte de mukken', maar dit komt doordat hij Reichling's betoog inzake de relatieve autonomie van de grammatica ten opzichte van het semantische niet begrepen heeft. Reichling stelt nl. in een latere toevoeging die Kraak ontgaan is vast, dat de vraag met welke grammaticale constructie men in de *vek*-zin heeft te maken, alleen beantwoord kan worden "met behulp van de

97. Vergelijk Reichling 1967[1935]:393: "Woord én zin én periode én taal-systeem zelfs, zij bestaan als moment van een groter geheel, zij bestaan nooit zelfstandig in absolute zin; zij hebben evenmin ooit hun bepaaldheid enkel uit zichzelf. Zij hebben een eigen wettelijkheid, zij hebben een autonomie, zij zijn óók afhankelijk; en het is deze verhouding van autonomie en afhankelijkheid die om een verklaring vraagt." Daalder 1994 gaat nader in op de wijze waarop Reichling het woordpriemaat verbindt met de stelling 'het geheel gaat voor de delen'; zie aldaar.

betekenis en met niets anders" (Reichling 1965:83). Ik moet met Reichling volhouden dat 'De vek blakte de mukken' niet ontleedbaar is, ook al weten we dat dit een Nederlandse zin is. Die wetenschap is bepaald onvoldoende. Om te kunnen analyseren moeten we nl. ook nog weten dat zowel *de* voor *vek* als *de* voor *mukken* lidwoorden zijn, dat *vek* en *mukken* zelfstandige naamwoorden zijn of adjectiva en dat *blakte* niet is bijv. een prepositie, maar een verleden tijd van het werkwoord *blakken*. Met andere woorden het gegeven: dit is een Nederlandse zin, levert niet die mate van grammatische en semantische specificatie op die een voorwaarde is voor ontleding. [...] Indien de betekenis iemand werkelijk volledig ontgaat, kan ontleding niet plaatsvinden" (Uhlenbeck 1971: 110/111).⁹⁸

De conclusie van Uhlenbeck lijkt me juist. We kunnen een zin slechts dan ontleden als we de onderlinge relaties tussen de woorden kunnen aangeven. En we kunnen de onderlinge relaties pas aangeven als we een zin begrepen hebben.⁹⁹

Het is verleidelijk om de kwestie samen te vatten in de vorm van een kip-eivraag, die alleen met verwijzing naar 'hoe het werkelijk zit' beantwoord zou kunnen worden. Iets dergelijks doet Stutterheim, die de volgende vraag formuleert. "Legt iemand de relaties verkeerd en begrijpt hij daardoor de betekenis van de zin niet? Of legt hij de relaties verkeerd — en komt hij dus op het niveau van de taalbeschouwing tot een verkeerde benoeming van de woordfuncties —, omdat hij de betekenis van de zin niet begrijpt?" (Stutterheim 1965:127). Stutterheim erkent dat men een zin pas dan kan ontleden als men hem begrijpt, maar voor ontleding is meer nodig: hij moet ook de noodzakelijke technische termen beheersen. "Iemand kan een zin alleen maar ontleden, als hij hem begrijpt, en als hij bovendien ontleden kan" (ibidem:132). Tegelijkertijd benadrukt hij dat men een zin slechts kan begrijpen, als men de juiste relaties heeft gelegd (ibidem:135). Reichling zegt

98. De verschillende verwijzingen bij Uhlenbeck en Kraak naar Reichling (1961 en 1965) hebben betrekking op dezelfde publicatie van Reichling, zie Reichling 1969[1961]: eerste druk 1961, tweede druk 1962; derde, herziene en uitgebreide druk 1965; vierde druk 1966; vijfde druk 1969.

99. Vergelijk de volgende formulering van Reichling, voorafgaand aan zijn bespreking van de *vek*-zin (Reichling 1969[1961]:85): "[...] "waarneming" van middelen in het taalgebruik veronderstelt kennis van de betreffende taal, en alle waarneming van taalmiddelen, van welke aard dan ook, is dus altijd gebaseerd op kennis van het semantische, dat deze waarneming mogelijk maakt. Het semantische is voor mij dus basis van en doel voor alle te leggen verband."

het zo: "Het begrijpen van een zin is *construeren*, is het leggen van betrekkingen, vaak in een heen-en-weer van interpretatie [...]" (Reichling 1967[1935]:435).¹⁰⁰

Stutterheim stelt expliciet de vraag wat er primair is: is het begrip (de betekenis) primair, of is het leggen van de relaties primair?

"Zonder dat, in de geest van de lezer, de woorden ten opzichte van elkaar — hetzij de goede, hetzij een verkeerde — functie hebben, krijgt, in de geest van de lezer, een zin geen enkele betekenis, ook niet een onredelijke. [...] In het bedoelde opzicht is dus de grammatische structuur primair." (Stutterheim 1965:135)

Maar: "als men, uitgaande van een bepaalde structuur of een bepaald schema, niet tot een redelijke betekenis kan komen, dan moet men van andere uitgaan. Het advies voor de interpretator (eenvoudiger: voor de lezer) luidt: eerst alle relaties aftasten, die, gegeven deze woorden in deze volgorde, in abstracto mogelijk zijn; onderzoeken, welke een redelijke c.q. de meest redelijke betekenis opleveren. In dit opzicht is dus de betekenis primair. Deze bepaalt tenslotte, welke relaties de juiste zijn en welke ontleding de juiste is." (ibidem:137)

Uiteindelijk is het dus niet zo vruchtbaar om de kwestie vooral te zien als een probleem van kip en ei. Ik zou willen vasthouden aan de gedachte dat je pas als je een zin begrepen hebt, een analyse kunt geven van de relationele structuur ervan.¹⁰¹ Je kunt de relaties tussen elementen onderling immers pas *uitleggen* in samenhang met de erbij horende zinsbetekenis. Belangrijk is echter, dat dit geen standpunt impliceert over de kwestie of en in hoeverre het begrijpen van een zin als proces, ook het *leggen* van die relaties veronderstelt. Zinsontleding, zowel van de relationele structuur als van een structuur in termen van syntactische functies, kan altijd ook didactisch of 'therapeutisch' worden ingezet: het kan waar nodig

100. Zie echter Baker en Hacker 1980 n.a.v. Wittgenstein 1976[1953]: 'begrijpen' vertoont verwantschap met een "ability" (vergelijk Baker en Hacker 1984:345 e.v.): het is niet iets wat je *doet*, maar iets wat je zou *kunnen* doen. Een zin begrijpen houdt in dat je een netwerk van betrekkingen kunt construeren. Meer algemeen: een zin begrijpen houdt in dat je de betekenis kunt uitleggen. De uitleg zelf houdt niet noodzakelijk verband met een verondersteld proces van begrijpen dat zich bij een hoorder afspeelt. Zie hieronder dl.1:25.

101. Een analyse van de relationele structuur gaat bovendien vooraf aan een analyse van de grammatische structuur.

leiden tot beter begrip van een zin. Het is dus niet in alle gevallen strikt zo dat een analyse begint met een *volledig* begrip van een zin. Het proces van ontleden kan gaandeweg leiden tot een beter begrip van wat de zin betekent, wat dan vervolgens zelf weer als criterium gaat dienen voor een definitieve structurele analyse.

Het is natuurlijk zo, dat we bij het begrijpen van zinnen gebruik maken van onze kennis van het Nederlands: onze ervaring met de interpretatie van andere zinnen. Dat is altijd het geval en het wordt wellicht des te duidelijker als er woorden in de zin voorkomen die we niet uit eerder gebruik kennen. In zijn reactie op Kraak benadrukt Uhlenbeck dan dat beslissingen over de functie van de erin voorkomende woorden slechts genomen worden op grond van een interpretatie van de zin als geheel. Noemen we *de* een lidwoord, *vek* en *mukken* zelfstandige naamwoorden en *blakte* een werkwoord, dan verwijzen we niet alleen naar onze ervaring met andere Nederlandse zinnen, maar zeker ook naar een bepaalde interpretatie (hoe minimaal ook) die we aan de betreffende zin als geheel gegeven hebben.¹⁰²

Waarschijnlijk zal uiteindelijk niemand willen ontkennen dat je, om een analyse te kunnen geven van de structuur van een zin, de zin tot op zekere hoogte begrepen moet hebben. Het verschil tussen mijn benadering en vele andere ligt dan niet zozeer in het standpunt dat de zinsinterpretatie voorafgaat aan een concrete analyse van een relationele of syntactische structuur, maar in het feit dat ik daar — zoals blijkt in dit proefschrift — andere consequenties aan verbind voor de aard en de waarde van een syntactische analyse dan meestal het geval is.

Hoe het ook zij — het principe '*het geheel gaat vóór de delen*' is, zoals Kraak heeft laten zien, beslist niet verenigbaar met het *letterlijke* hoordersstandpunt dat Uhlenbeck in zijn werk lijkt in te nemen. Misschien moeten we dan ook wel aannemen dat het Uhlenbeck er helemaal niet om ging zich zo dicht mogelijk naast de hoorder op te stellen om te beschrijven wat de hoorder al horende doet. Het zou kunnen zijn dat zijn bedoeling veeleer was, steeds zo strikt mogelijk de opeenvolging van de woorden zoals die zich aan de hoorder voordoet, als leidraad voor zijn analyse te nemen. In dat geval zou precies hierin de overeenkomst liggen tussen onze beide analysemethoden. In verband hiermee is het opmerkelijk dat Uhlenbeck (1971), in zijn reactie op Kraak 1966, zich haast om te verduidelijken dat de letterlijke opvatting van het hoordersstandpunt een misvatting is. Hij heeft

102. Vergelijk de opvatting in Balk-Smit Duyzentkunst (1986), dat de relatieve interpreteerbaarheid en analyseerbaarheid van de *vek*-zin een aanwijzing is voor "de autonomie van de constructiebetekenis" (in de zin van Blom en Daalder 1979).

natuurlijk niet enig feitelijk interpretatief gedrag van een hoorder willen weergeven. Dit zou, aldus Uhlenbeck, duidelijk zijn geworden voor iemand die "zorgvuldig leest en vooral ook het opstel van 1958 mede in de beschouwing betreft". Ter ondersteuning citeert hij zichzelf (Uhlenbeck 1958:26):

"wat wij (= in dit verband onmiskenbaar: de taalkundigen) doen is simpelweg niets anders dan dat wij ons uitgangspunt kiezend in het alledaags taalgebruik de gegeven lineaire volgorde, waarin de woorden elkaar in de tijd opvolgen, naspelen en dan zien wat er te observeren valt. [...] In dit verband moet ik erop wijzen dat ik evenmin de mening huldig die mij vaak wordt toegeschreven, dat *in het feitelijk taalgebruik* de interpretatie van zinnen altijd lineair, en wel woord voor woord verloopt. [...] Ook al verloopt *voor de hoorder* de interpretatie niet woord voor woord van links naar rechts, dan nog is het *voor de linguïst* een volkomen geoorloofde werkwijze om — gegeven dat hij aan de eis voldoet dat hij de zin naar de inhoud heeft begrepen — deze woord voor woord langs te gaan om zodoende vast te stellen waar interpretatief verband mogelijk is en waar zulks uitgesloten is." (Uhlenbeck 1971:118)¹⁰³

Deze formulering wekt de indruk dat ook Uhlenbeck van mening is dat we de lineaire werkwijze dus moeten beschouwen als een manier om een reeds aan de zin gegeven interpretatie uit te leggen. Dat gebeurt door — in de beschouwing van de linguïst, dus achteraf — aan te geven hoe, en in welk opzicht de gegeven interpretatie samenhangt met de lineaire opeenvolging van de woorden in de zin. Uhlenbeck benadrukt dan ook dat zijn ontleedtechniek geen "segmenteringsprocedure" is, zoals Kraak (1966:23) het noemt, maar een manier om "de relationele structuur van de zin bloot te leggen" (Uhlenbeck 1971:112). Het gaat ook hem dan niet zozeer om een beschrijving van de wijze waarop een hoorder feitelijk te werk zou gaan, maar om een beschrijving van de zinsbetekenis, of liever gezegd:

103. Op het niveau van het taalgebruik, in tegenstelling tot "taalbeschouwing", zijn er in de opvatting van Uhlenbeck (net als in de opvatting van Reichling en ook Stutterheim) alleen woorden en relaties daartussen. Voor een werkelijk linguïstische benadering is de weg van de "taalbeschouwing" een doodlopend spoor. Een taalkundige analyse zou zich moeten beperken tot wat er werkelijk is in het taalgebruik. Dat betekent dat de onderzoeker zich moet beperken tot een analyse van de relationele structuur, zonder gebruik te maken van alinguïstische begrippen, die behoren tot de taalbeschouwing. Zie ook noot 92 op pagina 168. In dit kader moet ook het onderscheid begrepen worden tussen "structuur" en "(syntactisch) schema" zoals dat gehanteerd wordt in bijv. Reichling 1939 en Stutterheim 1965.

aspecten van de interpretatie die de zin als geheel in een gegeven omstandigheid uiteindelijk krijgt.

Op basis van Uhlenbeck 1971 kunnen we ons dus wellicht een beeld vormen over de rol van het hoordersstandpunt bij Uhlenbeck, dat genuanceerder is dan het beeld dat naar voren komt uit Kraak 1966. Dit neemt natuurlijk niet weg dat Uhlenbeck die zogenaamde misvatting zelf in de hand gewerkt heeft in zijn publicaties, juist ook in Uhlenbeck 1958, en vooral "bij zorgvuldige lezing". Wanneer hij bijvoorbeeld de onderscheiding 'verband' versus 'geen verband' bespreekt, illustreert hij dat aan de hand van de volgende zin: *Ik bewonder het fraaie paleis op de Dam* (Uhlenbeck 1958:27). We lezen het volgende: "We merken dan op dat er wel verband is tussen *ik* en *bewonder*, maar dat het derde woord *het* met de voorafgaande twee woorden geen nieuw verband legt, aangenomen tenminste — en hier kan misschien over getwist worden — dat *het*, lidwoord, een ander woord is dan *het*, voornaamwoord." Hier openbaart zich toch duidelijk de tweeslachtige houding van Uhlenbeck. De aanname dat *het* hier een lidwoord is, kan Uhlenbeck alleen baseren op zijn interpretatie van de gegeven zin. Het is onzinnig om te overwegen om *het* voornaamwoord te noemen in dat geval: welke interpretatie komt overeen met de benoeming van *het* als voornaamwoord? Ervan uitgaande dat we de zin al begrepen hebben, vervalt natuurlijk elke grond om te twisten over de benoeming van *het*. De bedoelde onzekerheid zou wel optreden wanneer we de analyse zien als een beschrijving van het proces dat zich bij de hoorder voltrekt om tot een interpretatie van de zin te komen. In dat geval moeten we zeggen dat het de hoorder niet op voorhand duidelijk is of *het* zich zal ontpoppen als lidwoord of als voornaamwoord.

Uhlenbecks presentatie van het hoordersstandpunt als een letterlijk "zich opstellen bij of naast de hoorder", lijkt dus vooral ingegeven door zijn streven naar een *werkelijk linguïstische benadering*. Hij wilde zich afzetten tegen de traditionele zinsontleding, omdat daarbij de vorm van de te analyseren uiting te weinig in de beschouwing betrokken werd. Met het innemen van een letterlijk hoordersstandpunt heeft hij een manier gevonden om zijn "inductief-empirische werkwijze" te illustreren: de waarde van vormkenmerken wordt benadrukt door ze te presenteren als functioneel voor de hoorder bij de totstandkoming van een interpretatie van een zin (zie bijv. Uhlenbeck 1958:26).

De constatering dat een concrete analyse haar grond vindt in een reeds gegeven interpretatie, leidt ertoe dat we het standpunt van een interpretator centraal stellen. Dit kenmerkt een *interpretatieve benadering*. In dat opzicht hebben we het hoordersstandpunt dus niet verlaten. Waar we wel van afstappen, is het idee dat

een relationele structuur of interpretatiestructuur zou weergeven wat een hoorder tijdens het horen en begrijpen doet.

Uhlenbeck zelf vond het niet problematisch om het hoordersstandpunt hier en daar zo letterlijk op te vatten. Dit hangt nauw samen met zijn opvatting dat er een *middel-doelrelatie* bestaat tussen vorm en betekenis in taal. Hij ziet de syntagmatische indicaties als formele *middelen*. Ook syntaxis wordt in dit licht beschouwd: het is een middel met als *doel* de beweeglijkheid van de woordbetekenis in te perken. Het is een wijdverbreide gedachte dat taalvormen een middel zijn om betekenis uit te drukken (zie bijv. De Haan 1988b). Deze gedachte komt voort uit de voorstelling dat hoorders vooral bezig zijn een uiting te begrijpen (te 'decoderen') met het doel de oorspronkelijke bedoeling van de sprekers te achterhalen. Zelf vind ik deze middel-doelgedachte voor taalkundige theorievorming niet zo vruchtbaar; ik zal er straks, aan het einde van het eerste deel op terug komen, in een bespreking van de relatie tussen vorm en betekenis (zie dl.I:24).

In het kader van mijn doelstelling om te komen tot een analysemethode die poogt zo rechtstreeks mogelijk een relatie te leggen tussen de woordvolgorde en zinsinterpretatie, houdt het bovenstaande zeker niet een diskwalificatie in van de analyses van Uhlenbeck. De waarde van de analysevoorstellen van Uhlenbeck verdwijnt immers niet met het verlaten van het letterlijke hoordersstandpunt. Integendeel, we kunnen hun waarde nu zelfs veel beter inschatten, omdat we in de gelegenheid zijn dichterbij de buurt te komen van een werkbaar idee over wat de relationele structuren van Uhlenbeck nu eigenlijk wél uitdrukken: ze moeten gezien worden als een manier om achteraf weer te geven hoe we een bepaalde zin begrepen hebben. Een relationele structuur is een hulpmiddel om de interpretatie (of betekenis) uit te leggen van een reeds begrepen zin: als zodanig maakt een relationele structuur deel uit van een analyse binnen een — door mij zo als zodanig getypeerde — interpretatieve benadering. De relationele structuren van Uhlenbeck verschillen in dat opzicht niet van de interpretatiestructuren zoals ze in dit proefschrift functioneren.¹⁰⁴

104. Het is mogelijk dat men (te snel en ten onrechte) aanneemt dat ook de interpretatiestructuren zoals ze in dit proefschrift gehanteerd worden, weergeven wat een hoorder doet tijdens het interpretatieproces, en dat daarmee verondersteld wordt dat ook het proces van interpreteren lineair verloopt. Onbegrip over de status van de door mij voorgestelde interpretatiestructuren leidt dan tot kritische kanttekeningen die veel lijken op die van Kraak ten aanzien van het werk van Uhlenbeck, zie ook het volgende hoofdstuk (dl.I:22). Een voorbeeld hiervan is te vinden in Van der Horst 1994 naar aanleiding van Pardoën 1991.

22 Relationale structuren en 'syntactische homonymie'

Dat de relationele structuren van Uhlenbeck te beschouwen zijn als interpretatiestructuren, blijkt bijvoorbeeld uit Uhlenbecks opvatting van *syntactische homonymie*. Zijn opvatting hierover komt duidelijk naar voren uit de discussie tussen Uhlenbeck en Kraak.¹⁰⁵ Het standpunt van Uhlenbeck in deze discussie is zeer verhelderend voor een beter begrip van de door hem voorgestelde relationele structuren: het zijn interpretatiestructuren. Of anders gezegd: wanneer we Uhlenbecks relationele structuren opvatten als interpretatiestructuren, begrijpen we beter waar de controverse tussen Kraak en Uhlenbeck uit bestaat.

Wat verstaan Kraak en Uhlenbeck onder syntactische homonymie? Om te beginnen zijn er aanwijzingen dat ze er niet hetzelfde onder verstaan; dat blijkt direct al uit het gebruik van verschillende termen als waren het synoniemen. Uhlenbeck spreekt van "syntactische homonymie" waarbij hij vermeldt dat Reichling dezelfde term hanteert en dat Stutterheim (1965) voor hetzelfde begrip de term "grammaticale homonymie" gebruikt (Uhlenbeck 1962:37,n16). Stutterheim zelf verduidelijkt "grammatische [en geen grammaticale — JP] homonymie" met behulp van het onderscheid tussen enerzijds "grammatische structuur" (waarbij geabstraheerd is van de "aanschouwelijke" volgorde) en anderzijds "syntactisch schema" (waarin een bepaalde grammatische structuur te herkennen is, maar dat getypeerd wordt door een specifieke volgorde van de elementen), waarvoor ook hij verwijst naar Reichling.¹⁰⁶ Eenzelfde grammatische structuur kan gerealiseerd zijn in verschillende syntactische schema's, die onderling van elkaar verschillen door de volgorde van de elementen. Grammatische homonymie heeft bij Stutterheim dan ook in veel gevallen te maken met volgorde, maar niet altijd: in het algemeen is een zin die op verschillende manieren geanalyseerd kan worden door er meer dan een syntactisch schema op toe te passen, grammatisch homoniem (Stutterheim 1965:99-104).

Kraak suggereert dat syntactische homonymie bij Uhlenbeck hetzelfde is als "constructionele homonymie" (Kraak 1966:27), een begrip dat 'omgezet' is in het Nederlands vanuit het Amerikaans van Chomsky, naar wie hij dan ook

105. Zie Uhlenbeck 1962 en 1971; en Kraak 1966:29 e.v. en 1973.

106. Zie Stutterheim 1965:101,n2.

verwijst.¹⁰⁷ Gelet op de nogal afwijkende opvatting van syntactische structuur die Uhlenbeck voorstaat, is niet op voorhand duidelijk wat Uhlenbeck precies bedoelt met 'syntactische homonymie' en wat in zijn benadering de waarde is van het begrip.

Voor Uhlenbeck is onderzoek naar syntaxis *in eerste instantie* onderzoek naar de *relationele* structuur van zinnen, en niet naar de *grammatische* structuur. Als Uhlenbeck spreekt over "syntactische structuur" bedoelt hij eigenlijk steeds de relationele structuur. In zijn discussie met Kraak blijkt hoe verwarrend dat is: de meer gangbare opvatting van Kraak, waarin 'syntactische structuur' — al of niet transformationeel — verbonden is met informatie over de 'grammatische structuur' — leidt al gauw tot misverstand over de betekenis van het begrip 'syntactisch'. Bijvoorbeeld bij de vraag of iets "syntactisch relevant" is of niet (Kraak 1966:30). In de opvatting van Uhlenbeck mag een onderzoek naar de syntaxis geen gebruik maken van alinguïstische categorieën, dat wil zeggen categorieën die deel uitmaken van "taalbeschouwingskennis". Categorieën als 'subject' en 'object' zijn wellicht cognitieve categorieën en als zodanig mogelijk relevant, maar het zijn geen linguïstische categorieën in strikte zin.¹⁰⁸

In Uhlenbeck 1962 bespreekt hij de volgende zin als een geval van syntactische homonymie.

(37) Hij betaalde voor de houten bank in het park

Uhlenbeck geeft geen omschrijving van het begrip 'syntactische homonymie', maar we kunnen afleiden dat hij er in eerste instantie hetzelfde mee bedoelt als Kraak: een syntactisch homonieme zin is 'grammatisch homoniem' in de zin van bijvoorbeeld Stutterheim 1965. Met andere woorden: in bovenstaande zin is de grammatische functie van het gedeelte *voor de houten bank in het park* niet eenduidig. Uhlenbeck formuleert het als volgt.

"Hier is het niet mogelijk om zonder extra-linguïstische gegevens te bepalen of deze zin betrekking heeft op een transitie die in een park heeft plaatsgevonden, dan wel op een

107. Zie bijv. Chomsky 1957:85/6: "In general, we say that we have a case of *constructional homonymy* when a certain phoneme sequence is analyzed in more than one way on some level."

108. Uhlenbeck (1967:72): "This does not mean that the linguist should close his eyes to the problem of the relations between the two types of categories ['linguistic' versus 'cognitive' — JP]. I merely want to emphasize that only on the basis of a sharp distinction between these categories may their interrelationship be fruitfully explored."

betaling voor een houten parkbank. Zelfs is het niet zeker of er niet sprake is geweest van een betaling die plaatsvond ruimtelijk vóór een bepaalde bank, die in het park stond." (Uhlenbeck 1962:28)

Kraak neemt aan dat Uhlenbeck de drie verschillende interpretaties die hij onderscheidt, ook "syntactisch relevant" acht. In de opvatting van Kraak moet dat dan ook tot uitdrukking komen in een analyse die elk van deze interpretaties in verband brengt met een aparte syntactische structuur (Kraak 1966:29 e.v.). In een poging om na te gaan of de methode van Uhlenbeck dat ook feitelijk aankan, tekent Kraak een aantal relationele structuren om vervolgens te suggereren dat het niet lukt om de 'syntactisch relevante' verschillen ook daadwerkelijk syntactisch te verantwoorden.

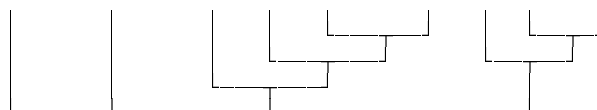
Het valt natuurlijk op dat Uhlenbeck zelf het verschil in interpretatie niet verwoordt in termen van grammatische functies als 'voorzetselvoorwerp' en 'bijwoordelijke bepaling'. Het is duidelijk dat Kraak dat op z'n minst onhandig vindt. Kraak vertaalt de drie verschillende interpretaties dan ook eerst in termen van grammatische functies en laat vervolgens zien dat het niet mogelijk is om elke interpretatie te laten overeenkomen met een verschillende relationele structuur. Het gevolg is echter dat hij de essentie van Uhlenbecks bedoeling mist.

Uhlenbeck zelf legt uit dat de drie mogelijk interpretaties samenhangen met slechts twee verschillende "syntactische structuren" in de zin van 'relationele structuur', en wel als volgt.

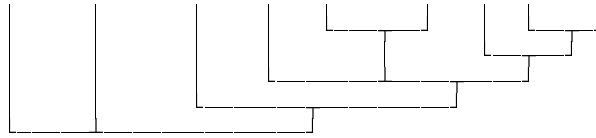
"Is een transactie in het park door de spreker geïntendeerd, dan moet *in het park* namelijk als groep worden verbonden met de groep: *Hij betaalde voor de houten bank*. Ging het evenwel over een parkbank, dan dient *in het park* verbonden te worden direct met *bank* en moeten de voorafgaande woorden pas verbonden worden met de rest nadat *park* geklonken heeft." (Uhlenbeck 1962:28)

In mijn voorstel ziet de grafische weergave van het door Uhlenbeck aangegeven verschil in relationele structuur er als volgt uit.

(37) a Hij betaalde voor de houten bank in het park

(37)b Hij betaalde voor de houten bank in het park

Het belangrijkste verschil tussen deze twee structuren is zichtbaar als een verschil op de onderste lijn: in het eerste geval wordt de interpretatie gezien als opgebouwd in vier zogenaamde 'stappen'; in het tweede geval zijn het er drie. Dit is — als ik Uhlenbeck goed weergeef — het enige verschil dat in zij benadering *syntactisch relevant* is.

Het enige wat we eigenlijk uit Kraaks bespreking kunnen afleiden, is dat het voor Uhlenbeck syntactisch relevante verschil dus niet samenvalt met het verschil in interpretatie zoals verwoord in termen van grammatische functies. Voor Kraak is dat een argument ter verdere ondersteuning van zijn afwijzing van de methode van Uhlenbeck. Hij ziet niet dat dit nu juist precies is wat Uhlenbeck heeft willen laten zien: bij Uhlenbeck ontbreekt het uitgangspunt van een "noodzakelijke en steeds aanwezige parallelle" tussen (verschil in) interpretatie en (verschil in) syntactische c.q. relationele structuur (Uhlenbeck 1971:114).¹⁰⁹ Uhlenbeck pleit er immers voor om syntactische homonymie in principe te zien als een geval van *onvolledige bepaaldheid*, overeenkomstig de "onvolledigheid in de semantische bepaaldheid" (Uhlenbeck 1962:28) die volgt uit Reichlings opvatting van woordbetekenis. Het is dan ook begrijpelijk dat "de relationele structuur lang niet altijd in staat is de inhoud van de betrokken zin volledig te determineren" (Uhlenbeck 1971:115).¹¹⁰

Uhlenbeck constateert dat Kraak (1966) aan het begrip relationele structuur een zodanige (namelijk: "Chomskyaanse") interpretatie geeft, dat Kraak niet begrijpt dat het soort gevallen dat we syntactisch of grammatisch homoniem noemen, "mij de prealabele vraag doet stellen of hier sprake is van een syntactisch dan wel van een semantisch verschijnsel" (Uhlenbeck 1971:116). Wat Kraak als 'gegeven' beschouwt, is voor Uhlenbeck object van onderzoek.

Laten we nog even teruggaan naar de analyse van de zin *Hij betaalde voor de houten bank in het park*. Uit de analyse van Uhlenbeck volgt dat de interpretatie van *voor de houten bank in het park* als voorzetselvoorwerp tegenover de interpretatie

109. Zie ook Reichling en Uhlenbeck 1964:167.

110. Vergelijk Uhlenbeck 1967:29 en 53.

als bijwoordelijke bepaling in zijn benadering niet herleid wordt tot een syntactisch verschil. Beide interpretaties komen overeen met dezelfde relationele structuur (de structuur in (37)b hierboven). Syntactisch gezien staan in zijn benadering deze beide interpretaties tegenover de interpretatie waarbij *voor de houten bank* opgevat wordt als voorzetselvoorwerp en *in het park* als bijwoordelijke bepaling (structuur (37)a).

Kraak en Uhlenbeck voeren dus geen discussie over de vraag of zinnen als de besproken zin wel of niet syntactisch homoniem zijn: beide erkennen althans dat een dergelijke zin syntactisch homoniem is in de zin van *grammatisch* homoniem. Waar ze het echter niet over eens zijn, op grond van een verschil in uitgangspunten en doelstellingen, is de vraag of de bedoelde grammatische homonymie ook *syntactisch* verantwoord moet worden. Het antwoord van Kraak is in tegenstelling tot dat van Uhlenbeck, per definitie bevestigend. Voor Uhlenbeck is bovenstaande zin syntactisch homoniem in de zin van *relationeel* homoniem,¹¹¹ zij het dat het verschil in interpretatie in dat geval niet volledig samenvalt met het verschil dat volgens Kraak syntactisch het meest relevant is.

Geheel in lijn met bovenstaande analyse is Uhlenbecks verhaal over *the shooting of the hunters*, waarmee Uhlenbeck reageert op Chomsky (zie Uhlenbeck 1963:9 en 1971:115). Volgens Uhlenbeck hoeft ook in dit geval de ook door hem onderkende grammatische homonymie niet syntactisch (d.w.z. relationeel) verantwoord te worden. Hij stelt voor dat de syntactische structuur slechts laat zien dat en hoe de verschillende elementen (hun inhoud) op elkaar betrokken worden.¹¹² De wijze waarop Uhlenbeck de relationele structuur van *the shooting of the hunters* typeert, brengt me tot de volgende grafische weergave.

111. Slechts in dat geval spreekt Uhlenbeck van *echte* syntactische homonymie ("real syntactical homonymy"), zie Uhlenbeck 1963:9. Vergelijk ook de 'echt' syntactisch homonieme reeksen *they are flying planes*, *old men and women* (Uhlenbeck 1963:9) en *they don't know how good meat tastes* (Uhlenbeck 1967:30). In het geval waarin een verschil in interpretatie samenhangt met een verschillend accentuatiepatroon, is er al sprake van verschillende zinnen. In dat geval is het niet duidelijk of Uhlenbeck nog steeds zou spreken van 'echte' syntactische homonymie, omdat er strikt genomen geen sprake is van homonymie.

112. Ook later blijft hij argumenteren tegen de strategie "of trying to set up intra-sentential structures to account for extra-sentential factors" (Uhlenbeck 1978:188).

(38) the shooting of the hunters

De verschillende mogelijke interpretaties, bijvoorbeeld van *the hunters* als subject of als object, zijn afhankelijk van "gegevens van context en situatie" en daarom is het geen zaak van de syntaxis (Uhlenbeck 1971:115).¹¹³ Hij is immers van mening dat "[...] there is no valid linguistic reason, that is a reason founded on observation of linguistic data, which forces us to assume in this case the existence of two different syntactic structures" (Uhlenbeck 1963:9). Kraak lijkt dit op te vatten als een zwaktebod: "in de mate waarin context en situatie aanvullende informatie verschaffen voor het interpretatieve proces in taalgebruik, vermindert de bewijslast van de grammaticus" (Kraak 1966:47). Ik zou instemmen met Uhlenbeck wanneer hij als volgt zou reageren: *als de bewijslast niet bij de grammaticus ligt, waarom zou je hem daar dan toch mee opzadelen?* In de mate waarin context en situatie voldoende informatie verschaffen voor een adequate interpretatie van een reeks woorden met een bepaalde betekenis, vermindert overeenkomstig daarmee de behoefte aan een verklaring op basis van syntaxis c.q. grammatische structuur.¹¹⁴

Het zal inmiddels duidelijk zijn dat de waarde van het begrip syntactische homonymie als 'grammatische' of 'constructionele' homonymie voor Kraak en zijn Chomskiaanse benadering van 1966, een geheel andere is dan de waarde van het begrip 'syntactische homonymie' in de benadering van Uhlenbeck. Slechts wanneer een verschil in interpretatie van een zin in verband gebracht kan worden met een verschil in relationele structuur, is er volgens Uhlenbeck sprake van werkelijk syntactische homonymie. En een verschil in interpretatie is pas dan *syntactisch* als het ook uit te leggen is als een verschil in de wijze waarop de woorden onderling op elkaar betrokken worden. In andere gevallen is het meer semantisch, dat wil zeggen: uit te leggen als een verschil in de interpretatie van een of meer afzonderlijke woorden, of de invulling van het syntactisch verband, zonder dat daarbij een verschil in relationele of syntactische structuur hoeft te worden verondersteld (zie Uhlenbeck 1963).

113. Vergelijk ook Uhlenbeck 1967:29, waar hij nog meer interpretaties de revue laat passeren.

114. Vergelijk Janssen 1975. De controverse tussen Kraak en Uhlenbeck herleeft in een meer recent gepresenteerd betoog van De Haan (1986), die zich opstelt aan de kant van Uhlenbeck en Reichling.

Er is nog een ander punt van verschil tussen Kraak en Uhlenbeck. Voor Kraak is een syntactisch homonieme zin een reeks woorden die meer dan één betekenis heeft, en toch 'oppervlakkig' gezien dezelfde vorm heeft, waarbij uiteindelijk dus geabstraheerd wordt van intonatie en accentuatie. De verschillende betekenissen worden verklaard door te veronderstellen dat elke betekenis samenhangt met een aparte 'onderliggende' vorm: elke betekenis correspondeert met een eigen syntactische structuur. Deze typering van syntactische homonymie veronderstelt dat de zinsvorm die er werkelijk toe doet dus niet zichtbaar is aan de oppervlakte.¹¹⁵ (Vergelijk Duinhoven 1988c, zie ook dl.II:2.2.) Een dergelijke opvatting van syntactische structuur en van vorm (in relatie tot betekenis) strookt niet met de opvatting van Uhlenbeck, maar past ook niet in een interpretatieve benadering zoals ik die voorstel.

In een 'interpretatieve' herformulering zouden we onder syntactische homonymie het volgende kunnen verstaan. Eerst moeten we een onderscheid maken tussen syntactische homonymie van een reeks ongeaccentueerde woorden enerzijds, en van een reeks woorden met een bepaald accentuatiepatroon anderzijds. In het laatste geval spreken we van een *zin*. Een reeks ongeaccentueerde woorden is daarentegen nooit meer dan een '*string*'. In een interpretatieve benadering bestaan geen ongeaccentueerde zinnen, zodat het onderscheid tussen *zin* en *uiting* zijn relevantie verliest. Als zinnen onderworpen worden aan een syntactische analyse zijn ze — in deze benadering — reeds geïnterpreteerd. Dat houdt in dat ze dan ook een bepaald accentuatiepatroon hebben. Er is dus geen plaats meer voor een opvatting van een zin als een soort ding dat 'buiten gebruik gesteld is' (als een 'type'-zin versus een 'token'). Alle zinnen kunnen immers alleen bestudeerd worden door ze voor te stellen als uitingen.¹¹⁶ In sommige gevallen zijn er minder gegevens over een specifieke gebruikssituatie. Als we een zin aangeboden krijgen los van een concrete gebruiksomgeving, dan hebben we dus meer vrijheid in het ons voorstellen van een bepaalde gebruikssituatie.¹¹⁷ Met andere woorden: het

115. Deze typering van syntactische homonymie vloeit voort uit het ideaal van een *strikte 1-op-1-relatie tussen vorm en betekenis* (vergelijk dl.I:24). Dik (1988:90/1) noemt dit "isomorfie per definitie" en onderkent de circulariteit: "we vragen naar de correspondentie tussen vorm en betekenis, maar we hebben de syntactische vorm juist ontworpen om met de betekenis te corresponderen." Overigens is het streven naar strikte 1-op-1-relaties in formeel-syntactische benaderingen algemener waarneembaar, zie Verhagen 1986:17 e.v.

116. Vergelijk Janssen 1986 en zie dl.I:25.

117. Diezelfde 'vrijheid' kan ons ook juist een beperkte blik geven op mogelijke gebruikssituaties. Vergelijk Bolinger 1968:35/36: "It is probably impossible to conceive a sentence without a context to go with it, which immediately tends to be fastened onto and to exclude other possibilities from

verschil tussen een zin en een uiting is geen principieel onderscheid, maar een verschil in de mate waarin de gebruikssituatie gegeven is. In veel gevallen van syntactische homonymie, hebben we te maken met een syntactisch homonieme reeks: dat is een reeks ongeaccentueerde woorden die als geheel meer dan een betekenis kan krijgen. Dat komt pas aan het licht wanneer we ze als zinnen 'in gebruik denken', waar vanzelf een bepaalde accentuatie bijhoort. Hun accentuatie is een wezenlijk onderdeel van de vorm.

Wanneer een verschil in interpretatie in verband te brengen is met een verschil in accentuatie, hebben we dus eigenlijk te maken met twee verschillende zinnen, die elk een eigen interpretatiestructuur toegekend kunnen krijgen. De waarde van een toepassing van het begrip syntactische homonymie op een reeks *ongeaccentueerde* woorden is uiteindelijk dus zeer beperkt. Wanneer — in het andere geval — een verschil in interpretatie niet blijkt samen te gaan met een verschil in accentuatie, kan worden nagegaan in hoeverre we hier kunnen spreken van syntactische homonymie. Soms is het inderdaad relevant om overeenkomstig het verschil in interpretatie verschillende structuren toe te kennen, maar soms ook niet. Dat moet steeds opnieuw, per geval bepaald worden: het hangt af van de aard van het betekenisverschil of het mogelijk is het betekenisverschil te verantwoorden met een verschil in structuur.

In een interpretatieve benadering is toekenning van verschillende structuren een middel om geobserveerde betekenisverschillen te kunnen uitleggen, in samenhang met aspecten van de zinsvorm. In een interpretatieve benadering is dus geen ruimte voor de opvatting dat een reeks ongeaccentueerde woorden een eigen syntactische structuur heeft die voorafgaat aan accentuatie en interpretatie.

De relationele structuren van Uhlenbeck zijn te zien als interpretatiestructuren. Een interpretatiestructuur van een zin gaat niet vooraf aan een zinsinterpretatie, maar maakt deel uit van een uitleg over wat een zin betekent. In die uitleg worden zo veel mogelijk aspecten van de zinsvorm betrokken. De belangrijkste aspecten van de zinsvorm zijn de afzonderlijke woorden (met hun betekenis), hun opeenvolging en hun accentuatie. In deze interpretatieve benadering zijn de echte gevallen van syntactische homonymie dan ook die gevallen waarin meer dan een relationele structuur toegekend kan worden, *afhankelijk van de interpretatie*, zonder dat er aanwijzingen te vinden zijn in de vorm op grond waarvan een keuze voor een bepaalde structuur gemotiveerd kan worden (zie bijv. Uhlenbeck 1963: 9).

our minds. By the same token a sentence when first heard tends to suggest a context for itself, which is just as hard to shake off."

Kraak merkt afkeurend op dat Uhlenbeck een verschil maakt "tussen structuren die wel ambigu zijn en die welke dat niet zijn, terwijl onder het opzicht van interpretatie *alle* structuren per definitie, ook bij Uhlenbeck, 'ambigu' zijn." En: "Zijn moeilijkheid is dus dat hij geconfronteerd wordt met voorwetenschappelijk onderkend betekenisverschil dat in bepaalde gevallen wel en in andere gevallen niet in de syntactische beschrijving kan worden verantwoord" (Kraak 1966:51). Kraak is van mening dat hij duidelijk gemaakt heeft dat Uhlenbeck "een inadequate opvatting van taalstructuur huldigt" (Kraak 1966:44), terwijl hij hoogstens heeft laten zien dat hun beider opvatting van *syntactische structuur* fundamenteel anders is. Ik heb willen laten zien dat wat Uhlenbeck op het oog had, niet de rigoureuze afwijzing van Kraak verdient. Integendeel, terwijl Kraak Uhlenbeck verwijt "eenvoudig afstand [te doen] van een deel van zijn onderzoeksobject" (Kraak 1966: 51), is het juist de werkwijze van Uhlenbeck die ruimte open laat voor onderzoek naar verschillende soorten interpretatieverschillen en de verantwoording daarvan. Uhlenbeck ziet het immers als object van onderzoek om te bepalen of een verschil in betekenis ook een syntactische verantwoording behoeft.

In deel II, waar de concrete analyses aan bod komen, zal ik waar dat relevant is, een aantal voorstellen van Uhlenbeck voor relationele structuren betrekken in de discussie. Hetzelfde geldt voor een aantal van de voorstellen van structuren die Kraak 1966 heeft gedaan in de geest van Uhlenbeck (zie dl.II:1).

Kraak maakt er veel werk van te laten zien dat de waarde van de analyses van Uhlenbeck gering is, hetgeen toch vooral bepaald lijkt te worden door Kraaks eigen doelstellingen, die samenhangen met andere keuzes. Een ander voorbeeld hiervan is de discussie tussen Kraak en Uhlenbeck die zich afspeelt rond het begrip *betekenisanalyse*, dat van oudsher geassocieerd is met de praktijk van de traditionele grammatica.

23 Uhlenbeck en Kraak over betekenisanalyse

Kraak (1966, 1973) en Uhlenbeck (1971) voeren een discussie over de vraag of de traditionele analyse en de analysemethode van Uhlenbeck al of niet gekarakteriseerd kunnen worden als *betekenisanalyse*, en welke oordelen daarmee samenhangen. De discussie wordt gekenmerkt door wederzijds onbegrip en daardoor is ze niet eenvoudig samen te vatten. Toch zal ik proberen de zaak enigszins te ontrafelen.

Uhlenbeck heeft er meermalen op gewezen dat de traditionele analyse in hoofdzaak betekenisanalyse is. Het is duidelijk dat hij daar een negatief oordeel aan verbindt. Uhlenbeck (1960:58) noemt de beperking tot betekenisanalyse "de grondfout van de traditionele zinsontleding", die allerlei "illogiciiteiten, circulaire definities en alinguïstische redeneringen" tot gevolg heeft gehad. Hij benadrukt bovendien dat de traditionele syntactische analyse niet alleen vol zit met logicismen, maar ook met psychologismen. Dit is net zo verwerpelijk, want

"[...] tot het bestaan van de psychische processen wordt geconcludeerd op grond van de taaluitingen zelf, waarna men deze processen weer als verklaring voor dezelfde uitingen benut." (Uhlenbeck 1958:20)¹¹⁸

"De traditionele ontleding berust op een analyse van de zinsinhoud, waarin met behulp van op de analyse van het logische oordeel teruggaande onderscheidingen delen worden onderkend, als subject, copula en predikaat. Terwijl de traditionele ontleding dus een semantische analyse is, waarbij de vorm zo niet geheel, dan toch zeer veelvuldig buiten beschouwing gelaten wordt, is onze analyse juist een onderzoek naar de formele middelen waarmee een semantisch doel wordt nagestreefd." (Uhlenbeck 1962:32)

Met andere woorden: volgens Uhlenbeck zocht men in de traditionele grammatica het doel en de rechtvaardiging van de voorgestelde analyses van de zinsbetekenis niet in een koppeling met kenmerken van de vorm van het taalmateriaal,

118. Deze kritiek is van toepassing op grofweg alle analyses waarin een relatie gelegd wordt tussen vorm en betekenis en waarbij tegelijkertijd 'het niveau van de zin zelf' verlaten wordt, zie hierboven met name dl.I:3 en 5, en ook hieronder dl.I:25.

maar in de verwijzing naar de logische structuur van een gedachte die in de zin tot uitdrukking komt (zie bijv. Uhlenbeck 1958 en 1962). Uhlenbecks bezwaar lijkt dus te zijn, niet zozeer dat de traditionele syntaxis in zekere zin betekenisanalyse is, maar dat ze dat *in hoofdzaak* is: dat ze niet of nauwelijks probeert een relatie te leggen tussen de semantische aspecten enerzijds en aspecten van de vorm van de taaluiting anderzijds,¹¹⁹ en bovendien dat in de analyse op basis van logische overwegingen allerlei onderscheidingen een rol spelen die geen linguïstische fundering lijken te kunnen krijgen. In dit opzicht noemt Uhlenbeck de traditionele zinsontleding "alinguïstisch". Hij stelt dan ook voor het traditionele begrippenapparaat niet over te nemen,

"ook al is het niet uitgesloten dat in de traditionele grammatica allerlei juist taalinzicht is neergelegd." (Uhlenbeck 1971: 112)

"Mijn principiële bezwaar tegen het gebruikmaken van het traditionele syntactische begrippenapparaat is juist, dat men niet precies weet wat men in huis haalt, en daarmee de kans loopt met allerhand onderscheidingen te opereren waarvan de linguïstische relevantie allerminst vast staat." (Uhlenbeck 1971:109)¹²⁰

Kraak is het met Uhlenbecks bezwaren tegen de traditionele grammatica eens. Ook hij vindt de traditionele analyse aanvechtbaar, omdat ze geen "grammatische beschrijvingswijze" is en hij deelt Uhlenbecks bezwaren tegen het traditionele begrippenapparaat (Kraak 1966; zie ook Kraak 1973). Maar Kraak betoogt vervolgens, en terecht — zoals we hierboven gezien hebben — dat ook de analysemethode van Uhlenbeck een semantische analyse is. Uhlenbeck leidt hieruit af dat Kraak wil laten zien dat Uhlenbeck zelf doet wat hij de traditionele grammatica verwijt. Dit leidt uiteraard tot verzet van Uhlenbeck (zie Uhlenbeck 1971). Kraak (1973) maakt in zijn weerwoord vervolgens duidelijk dat Uhlenbeck zijn bedoeling niet goed begrepen heeft. Het is goed, maar nog lang niet op alle punten even verhelderend, dat Kraak vervolgens samenvat wat zijn bedoeling dan wel was.

119. Als andere uiterste wijst Uhlenbeck immers ook het "Neo-Bloomfieldianisme" af, dat hij typeert als "asemantisch distributionisme". Zie Uhlenbeck 1971 en verwijzingen aldaar.

120. Zie ook Uhlenbeck 1958:23-26 en 1960:65.

Om te beginnen is het volgens Kraak nog maar de vraag of we de traditionele analyses kunnen zien als een segmentering van de zinsinhoud. Dat kan ook niet op voorhand vastgesteld worden, omdat er geen "semantische theorie beschikbaar is waarin begrippen als 'betekenis van een zin' of 'zinsinhoud' en 'groepsbetekenis' of 'groepsinhoud' afzonderlijk en in hun onderlinge relatie zijn gedefinieerd" (Kraak 1966:21). Het staat voor Kraak dus helemaal niet vast dat de traditionele zinsontleding werkelijk een semantische analyse is. Het is eigenlijk een "analytische procedure", die in de visie van Kraak, zoals we gezien hebben, niet gerechtvaardigd kan worden vanuit een idee over de betekenis van de zin als geheel.

"Mijn bezwaar tegen deze opvatting was toen, en is nu, dat men in de onderzoeksfase gebruik maakt van zijn kennis van de betreffende taal, die alle aspecten van taal omvat." (Kraak 1973:80)

Hij vervolgt:

"Ik argumenteer in de paragrafen 6 en 7, en op veel meer plaatsen in het eerste deel van mijn proefschrift, tegen de opvatting als zou de heuristische onderzoeksfase te objectiveren en te systematiseren zijn. Ik betoog dat noch van de traditionele zinsontleding, noch van Uhlenbecks werkwijze kan worden volgehouden, ondanks een schijn van het tegendeel, dat het semantische analyses zijn [...]" (Kraak 1973:83)

Kraak wil niet zozeer zeggen dat de observaties en de onderzoeksresultaten niet zouden deugen, maar dat Uhlenbeck ten onrechte niet geïnteresseerd is in een "descriptieve verantwoording" ervan (Kraak 1973:83). Hij vindt de analyses van Uhlenbeck, net als de traditionele analyses, niet meer dan de weergave van "voorwetenschappelijk inzicht", waarvan de semantische en grammatische relevantie nog moet worden aangetoond (Kraak 1966:22 e.v.). Kraak verwijt Uhlenbeck dat hij dit nalaat: hij verzuimt deductieve eisen te stellen die zijn theorie toetsbaar zouden maken.

Als het al mogelijk is de betekenis van de zin als geheel als uitgangspunt te nemen voor een analyse van de relationele structuur, dan nog is dit volgens Kraak een strategie die hooguit thuishoort in de heuristische onderzoeksfase. In zijn opvatting is de heuristische onderzoeksfase "niet te objectiveren en te systematiseren", "voorwetenschappelijk" en als zodanig geen object van wetenschappelijk onder-

zoek.¹²¹ Hiermee heeft hij de analysemethode van Uhlenbeck in feite afgedaan als onwetenschappelijk.

Bij nader inzien blijken er dus twee afzonderlijke argumenten een rol te spelen in het betoog van Kraak. Enerzijds ontkent hij dat de traditionele zinsontleding en de methode van Uhlenbeck gezien kunnen worden als een semantische analyse; anderzijds echter, betoogt hij dat ze als semantische analyse niet op haar juistheid geschat kan worden, omdat hij niet accepteert dat het criterium gevonden kan worden in de betekenis van de zin als geheel.

Door de ondoorzichtige en hier en daar vooral associatieve structuur van hun beider betoog is het op het eerste gezicht niet meteen duidelijk dat hun onenigheid voortkomt uit onbegrip en misverstand. Wel is het duidelijk hoe het komt dat de discussie tussen Kraak en Uhlenbeck zo'n hoog 'welles-nietes'-gehalte heeft. Beide taalkundigen gaan eigenlijk niet echt in op elkaars standpunten en ze komen uiteindelijk op geen enkel punt ook maar iets nader tot elkaar. De onenigheid tussen Kraak en Uhlenbeck komt — zoals we ook zagen in het vorige hoofdstuk (dl.I:22) — deels voort uit onbegrip die het gevolg is van een gebrek aan overeenstemming in taaltheoretische uitgangspunten en doelen. Daarnaast blijkt er over de inhoud van het begrip betekenisanalyse gewoon verwarring te zijn.

Ik ben het met Kraak (1966) eens dat als de traditionele zinsontleding gezien wordt als een semantische analyse, dat we op dezelfde gronden de ontledingmethode van Uhlenbeck ook zo moeten noemen, ook al zou Uhlenbeck dat zelf niet doen (Kraak 1966:25). Bij Uhlenbeck heeft de notie betekenisanalyse immers een negatieve connotatie. Hij associeert het met een praktijk die hij "alinguïstisch" noemt. Het grootste bezwaar van Uhlenbeck tegen de traditionele syntaxis is, dat ze gebruik maakt van diverse onderscheidingen waarvan de fundering niet gezocht wordt in de vorm van het taalmateriaal zelf: iets wat Uhlenbeck zelf wel nastreeft.¹²²

Hoewel Uhlenbeck zelf dit niet zo geformuleerd heeft, stel ik dus voor de schaarse analyses die Uhlenbeck zelf van een aantal zinnen geeft, in feite te beschouwen als *interpretatiestructuren*, als manieren om uit te leggen hoe de gegeven interpretatie samenhangt met de lineaire opeenvolging. Zo bezien vertoont de werkwijze

121. Vergelijk Klooster 1980:150 in reactie op Elffers en De Haan 1980:426

122. Het gaat hier weer om het onderscheid tussen 'taalbeschouwing' en 'taalgebruik' waar Uhlenbeck meermalen aan refereert. Zie noot 92 (p.168) en noot 103 (p.176).

van Uhlenbeck alle kenmerken van een interpretatieve benadering. Betekenisanalyse dus, maar met toekenning van een welomschreven rol van vormkenmerken in de analyse.

Het uiteindelijke bezwaar van Kraak tegen de methode van Uhlenbeck zou Kraak dus wellicht ook aanvoeren tegen de door mij voorgestelde beschrijvingsmethode: er wordt in zijn ogen geen adequate descriptieve verantwoording gegeven. De verantwoording die mogelijk gegeven kan worden, is voor Kraak niet acceptabel. Maar als je het standpunt van Kraak over het type theoretische beschrijving dat in de taalkunde gezocht wordt ter verklaring van observaties, niet deelt, is het natuurlijk niet zo dat er geen verantwoording gegeven kan worden van de resultaten van een dergelijke analytische procedure. Anders gezegd: het bezwaar van Kraak staat of valt met de aanvaarding van het principe 'het geheel gaat vóór de delen', en de theoretische consequenties ervan.

In feite beroept Kraak zich op het logisch-positivistische onderscheid tussen *context of discovery* en *context of justification*. Hij verwijt Uhlenbeck dat hij geen onderscheid maakt tussen een inductieve onderzoeksfase en een fase van descriptieve verantwoording die toetsing mogelijk maakt en waarin alleen plaats is voor deductie. Dit strikte onderscheid geeft Kraak de gelegenheid om met grote stelligheid het werk van Uhlenbeck wetenschappelijk te diskwalificeren, waardoor hij wezenlijke discussie over hun beider uitgangspunten uitsluit. In Kraaks overtuiging huldigt Uhlenbeck simpelweg "een inadequate opvatting van taalstructuur" en ontbeert hij "een duidelijk inzicht in taalbeschrijving als presentatie en verantwoording van onderzoeksresultaten" (Kraak 1966:44).

Volgens De Haan (1988a:126) wordt het onderscheid tussen 'context of discovery' en 'context of justification' in de huidige wetenschapstheorie als een fictie gezien. "Dit onderscheid", aldus De Haan (1988a:126) "koppelt wetenschappelijke rationaliteit los van het onderzoeksproces en beperkt deze tot de presentatie van de onderzoeksresultaten." Hij citeert Suppe 1997:¹²³ "it is a serious error to divorce context of discovery from context of justification if this means altogether excluding the former from methodology. Constraints governing validation or corroboration are also constraints governing discovery. And to a great extent, vica versa" (zie De Haan 1988a:126 en 162). Het is niet onaannemelijk dat pogingen tot systematisering van de 'context of discovery', de "voorwetenschappelijke fase" in termen van Kraak, van invloed kunnen zijn op de theorievorming, of anderszins kunnen leiden tot wetenschappelijke ontwikkeling. In dit licht wordt het bij-

123. F. Suppe 1977, *The Structure of Scientific Study*. Urbana, p.567.

voorbeeld relevant om ons af te vragen waarom uitgangspunten en onderzoeksmethoden die een rol spelen in de 'context of discovery', plotseling hun belang zouden verliezen in de 'context of justification'.

Wanneer we de relationele structuren van Uhlenbeck, of de interpretatiestructuren in dit proefschrift, motiveren met verwijzing naar (aspecten) van de zinsbetekenis, dan is dat niet op voorhand te bestempelen als voorwetenschappelijk. We kunnen er immers van uitgaan dat verwijzing naar betekenis niet alleen een rol speelt in de onderzoeksfase, maar ook bij het streven naar descriptieve adequaatheid. Dat wil zeggen dat verwijzing naar betekenis ook een rol speelt bij de motivatie van het type generalisaties dat we nastreven en de wijze waarop we onze generalisaties vormgeven en rechtvaardigen: de theorie. Dit brengt ook een andere opvatting van syntaxis met zich mee, zoals ik hierboven al heb laten zien.

In de gangbare opvatting is een syntactische analyse hooguit in de 'context of discovery' te zien als het 'gevolg' van betekenis, want in de 'context of justification' verandert de status van 'gevolg' in 'oorzaak' van betekenis (vergelijk dl.I:14). Een verantwoording van onderzoeksresultaten die recht doet aan de rol van verwijzing naar betekenis, ziet daarentegen de status en de functie van een syntactische analyse in beide fasen niet wezenlijk anders. Inherent aan deze visie is natuurlijk wel dat het begrip betekenisanalyse een andere inhoud heeft gekregen dan in het vocabulaire van Uhlenbeck en Kraak: binnen het kader van een interpretatieve benadering en de daarmee samenhangende uitgangspunten en doelen kan het begrip betekenisanalyse wellicht een positieve herwaardering krijgen.

24 Vorm en betekenis

In dit proefschrift staat de vraag centraal of en hoe er een verband te formuleren is tussen woordvolgorde en (aspecten van) de zinsbetekenis. Toch is het daarmee niet een voorbeeld van *vorm-betekenisanalyse in strikte zin*.¹²⁴ Niet elke analyse waarin een verband gelegd wordt tussen vorm en betekenis is ook meteen vorm-betekenisanalyse in strikte zin, en niet elke vorm-betekenisanalyse is een voorbeeld van een interpretatieve benadering. In dit en het volgende hoofdstuk zal ik dat toelichten.

Vorm-Betekenisanalyse in een structuralistische traditie gaat uit van *taaltekens*: vaste, maar arbitraire verbindingen van vorm en betekenis. In de praktijk blijkt dat het niet mogelijk is 'vorm' los van 'betekenis' te bestuderen. Er is voortdurend discussie mogelijk over wat erkend wordt als vorm en wat als betekenis. Dergelijke discussie is binnen een vorm-betekenisbenadering niet alleen mogelijk, maar ook steeds noodzakelijk: het is inherent aan die taalkundige benadering dat gemaakte keuzes steeds opnieuw gemotiveerd en beoordeeld worden. Niet alleen wat we beschouwen als vorm is dus zelf voortdurend object van onderzoek, maar ook wat we beschouwen als betekenis.¹²⁵ Terwijl dus enerzijds getracht wordt te onderzoeken welke de vaste eenheden zijn van vorm en betekenis, blijkt anderzijds dat het niet mogelijk is om buiten de veronderstelde vorm-betekenisrelaties om, te bepalen wat we *vorm* noemen en wat *betekenis*: het één kan niet los van het ander bepaald worden. Op zichzelf hoeft de relatieve onzekerheid die dit met zich meebrengt nog niet te leiden tot een diskwalificatie van het soort taalkundige analyses dat voortvloeit uit een vorm-betekenisbenadering.¹²⁶

Een vorm-betekenisanalyse *in strikte zin* zou ik willen typeren als een taalkundige beschrijving waarbij wordt *geabstraheerd van de taalgebruiker*. De steeds wisselen-

124. Vorm-Betekenisanalyse en de verwante Vorm-Inhoudanalyse worden ook wel aangeduid als "analytische taalkunde", zie Van der Horst 1986:149-210 en 1995. Veel van wat hieronder gezegd wordt over Vorm-Betekenisanalyse geldt ook voor zgn. Vorm-Inhoudanalyse of analyses in de zogenoemde 'Columbia School' (zie bijv. Diver 1995). Analyses die voortkomen uit een Vorm-Betekenisbenadering vertonen onderling allerlei verschillen. Een helder en recent overzicht van verschillende te onderscheiden 'scholen' biedt Contini-Morava en Sussman Goldberg (eds.) 1995.

125. Vergelijk de verschillende bijdragen in het GLOT-nummer 'VORM:BETEKENIS = 1:1' (GLOT 11 (1), 1988).

126. Hetzelfde geldt overigens voor andere benaderingen waarbij een afwijkende vorm-opvatting gehanteerd wordt. Zie De Haan 1988(a en b).

de en niet voorspelbare wensen, doelen en verwachtingen van individuele taalgebruikers worden immers niet toegankelijk geacht voor een onderzoeker en bovendien worden ze niet geacht van invloed te zijn op de eenheden van vorm en betekenis waar taalgebruikers zich van bedienen. Wat telt is de gedachte dat talige communicatie veronderstelt dat een *zender* een *boodschap* heeft voor een *ontvanger*, en dat het de boodschap is die een talige vorm krijgt. Om te kunnen verklaren hoe het komt dat taalgebruikers elkaar begrijpen, wordt 'begrijpen' opgevat als het 'ontvangen' van een boodschap die identiek is aan de 'gezonden' boodschap.¹²⁷ De vraag *hoe het komt dat talige communicatie doorgaans succesvol* is, kan worden beantwoord onder de aanname dat de relaties tussen vormen en betekenissen vaste relaties zijn, die niet variëren met de taalgebruikers of de omstandigheden waarin ze communiceren. Een taaluiting bevat een inhoud in gecodeerde vorm. Een ontvanger begrijpt de inhoud door bijna mechanistisch te decoderen; dit doet hij op basis van zijn kennis van de taaltekens, de verschillende vorm-betekenis-eenheden waaruit de uiting is samengesteld.

Een vorm-betekenisbenadering in strikte zin veronderstelt dus, dat *de taal zelf* geen aanleiding geeft tot misverstanden. Anders gezegd: tussen vorm en betekenis bestaat een strikte 1-op-1-relatie. Aan taalgebruik ligt een welbepaald systeem van vorm-betekenisrelaties ten grondslag (*de taal*, of '*langue*'), waar taalgebruikers gebruik van maken voor het coderen en decoderen van hun boodschappen. Pas in het *gebruik* (taal, of '*parole*') kunnen misverstanden ontstaan. Anders gezegd: misverstanden en bijvoorbeeld ook 'betekenisloze' variatie komen voor rekening van individuele taalgebruikers. De redenering is dus dat voor een taalkundige beschrijving van 'de taal' ('*langue*') de *individuele* taalgebruiker buiten beschouwing gelaten kan worden, juist omdat alleen beschreven wordt wat er aan alle taalgedrag van taalgebruikers van een bepaalde taalgemeenschap gemeenschappelijk is.

Voor de taalonderzoeker, die 'de taal' wil beschrijven door naar 'taal' te kijken, is het nog niet zo eenvoudig om de vaste vorm-betekenis-eenheden te achterhalen. In de praktijk blijkt de veronderstelde 1-op-1-relatie tussen vorm en betekenis helemaal niet zo strikt. Op het eerste gezicht zijn er immers vormen die meer betekenissen lijken te hebben (te onderscheiden in gevallen van homonymie en polysemie) en gevallen waarbij het lijkt alsof twee verschillende vormen geen verschillende betekenis hebben (synonymie).

127. Vergelijk bijv. Reddy 1979 en Lakoff en Johnson 1980.

Observaties die suggereren dat er allerlei afwijkingen zijn van strikte 1-op-1-relaties, kunnen aanleiding zijn tot allerlei nieuwe veronderstellingen. In principe wordt het systeem echter 'zuiver' gehouden: polysemie past er niet in, tenzij alle verschillende betekenissen met behulp van een of ander principe weer teruggebracht kunnen worden tot één eraan ten grondslag liggende betekenis. Daar waar het niet lukt om de vorm-betekenis-eenheden te isoleren, is het werk gewoon nog niet klaar. Eventueel geobserveerde onvolkomenheid van vorm-betekenisrelaties is dan als het ware tijdelijk: naarmate de taalonderzoeker zijn beperkingen overwint zal de 'zuiverheid' van 'de taal' meer en meer onthuld worden. Voor een deel is de onvolkomenheid mogelijk ook meer permanent, in dat geval opgevat als behorend tot het domein van 'taal': waarneembaar als gevolg van het feit dat taalgebruikers zich van 'de taal' bedienen. Onze waarneming van 'de taal' is dus vertroebeld. We kunnen slechts via 'taal' tot het taalsysteem komen, maar tegelijkertijd leidt het gedrag van taalgebruikers ons maar af van 'de taal'. Dit versterkt de gedachte dat het nodig is om zoveel mogelijk te abstraheren van de taalgebruiker.

In de praktijk hebben taalgebruikers zelf opvallend weinig last van onvolkomen 1-op-1-relaties. In reactie op dit ervaringsgegeven zou men in een strikte vorm-betekenisbenadering als volgt kunnen redeneren. Men ervaart onvolkomenheden in 1-op-1-relaties niet als problematisch, omdat ze eerder uitzondering zijn dan regel. En dat is maar goed ook, want anders zou 'de taal' als coderingssysteem niet meer werken, en zouden we niet meer kunnen verklaren dat talige communicatie doorgaans succesvol is.

Soms wordt echter anders geredeneerd (zie bijv. Lakoff en Johnson 1980, Davis en Taylor 1990). De gedachte dat communicatie succesvol is naar de mate waarin de 'ontvangen' boodschap overeenkomt met de 'gezonden' boodschap, wordt verlaten om plaats te maken voor het idee dat succesvolle communicatie vooral een kwestie is van *ervaring*. Het criterium voor succes ligt dan dus ook in de ervaring en nergens anders: ervaren taalgebruikers de al of niet talige reacties op hun taalgedrag als adequaat, en bereiken ze hun doelen? In dat geval wordt het bovendien eenvoudiger om te onderkennen dat de reacties van taalgebruikers op elkaar, ingebed zijn in een bepaalde (normatieve) praktijk. Misschien moeten we wel doorlopend gissen naar betekenis, maar ervaren we dat niet als problematisch: er ontstaat een praktijk met een bepaalde mate van *overeenkomst in taalgedrag*, waar soms bewust en in andere gevallen minder bewust naar gestreefd wordt. Over dat gedrag kan vervolgens gereflecteerd worden in termen van categorievorming en regelmatigheid. Het taalgedrag kan dus wel beschreven worden met behulp van regels, maar dat houdt niet ook vanzelf in dat het gedrag verklaard moet worden uit een onderliggend systeem met een statisch karakter.

Baker en Hacker zeggen het als volgt.¹²⁸

"A rule is a standard, canon or norm of conduct that is to be followed, or a paradigm or model to be copied or emulated, not a set of rails down which one is forced. When one follows a rule (as opposed to incidently conforming to it), the rule does not *make* one do anything (how could an object like a rule do such a thing?), but rather one makes oneself do what the rule requires. That the rule stipulates thus-and-so will typically be part of the practical reasoning involved in the justification of one's act. Rules guide us, tell us, indeed determine, what *ought to be done*. We ourselves determine what *is* done." (Baker en Hacker 1984:259)

Maar meestal begint een antwoord op de vraag hoe het komt dat talige communicatie doorgaans succesvol is, met de aanname van het zender-ontvangermodel in combinatie met het idee dat 'de taal' een systeem is van welbepaalde vorm-betekenis-eenheden. Beide aannames gaan hand in hand, en houden elkaar in stand (Davis en Taylor 1990). In deze benadering is de betekenis van een zin (of uiting) nauw verbonden met de 'gezonden' boodschap. Als de ontvanger zijn werk goed gedaan heeft, is de 'ontvangen' boodschap identiek aan de door de zender bedoelde boodschap: de betekenis van een zin kan door de ontvanger worden opgebouwd uit de betekenissen van de samenstellende delen.¹²⁹

Een ontvanger heeft in principe net zo min als de zender, vrijheid om wijzigingen aan te brengen in de code. Deze voorstelling van zaken beperkt de rol van de ontvanger in hoge mate tot een mechanistisch decodeerder: zijn creativiteit wordt pas ingezet wanneer hij een vaste vorm-betekenis-eenheid moet inpassen in een gegeven context. Hoe dat laatste proces precies in zijn werk gaat, wordt gezien als

128. Dergelijke gedachten zijn onmiskenbaar in de geest van de 'latere Wittgenstein', zie bijv. Wittgenstein 1976[1953]: 73-74 (nrs. 81, 82, 83), 130 (nr. 224), 226 (nrs. 654, 655). Vergelijk o.a. Uhlenbeck 1981, Love 1990, Taylor 1990, Hopper 1987 en 1988.

129. Vergelijk de volgende formuleringen van Van der Horst over *constructies*. "Constructies zijn in dit kader niets anders dan in een gegeven zin een bepaalde constellatie van taaltekens. De zogenaamde eigenschappen van constructies zijn terug te voeren op eigenschappen van de betrokken taaltekens" (Van der Horst 1991:267). En: "Een constructie behelst verschillende betekenissen (nl. van elk der deelnemende taaltekens) en deze tezamen worden door de luisteraar gebruikt voor zijn interpretatie." De 'boodschap' wordt door de luisteraar dus geïnterpreteerd op basis van "de gezamenlijke betekenissen van de constructie". (Van der Horst 1991:277). Zie ook Van der Horst 1986:149-210; vergelijk Diver 1995.

één van de mysteries waar een taalkundige voorlopig niets substantieels over kan zeggen, althans niet zonder de hulp in te roepen van andere disciplines.

Zo blijft uiteindelijk de rol van taalgebruikers dus zoveel mogelijk buiten beeld. Dit heeft invloed op mogelijke ontwikkelingen in de theorie. Een beschrijving waarbij geabstraheerd wordt van taalgebruikers en die gebaseerd is op een onderscheid tussen *de taal* en *taal*, is gebaat bij een principieel onderscheid tussen *betekenis* en *interpretatie*, niet alleen op woordniveau, maar uiteindelijk ook op zinsniveau.¹³⁰ In een interpretatieve benadering zoals ik die voorstel, is het verschil tussen betekenis en interpretatie op *zinsniveau* echter minder doorzichtig en functioneel dan het verschil tussen betekenis en interpretatie op *woordniveau*. In het volgende hoofdstuk zal ik dit standpunt uitleggen (dl.I:25).

De afwezigheid van de taalgebruiker in de theorie heeft bovendien tot gevolg dat de stelling dat taal toch vooral (ook) *communicatie* is, een soort anomalistische status krijgt. Dat mensen met taal allerlei doelen nastreven, valt immers buiten het domein van 'de taal' en daarmee buiten het domein van strikt taalkundige beschrijvingen. Daarom wordt in dat kader dan ook wel gezegd dat 'de taal' geen communicatie *is*, maar door ons wordt 'gebruikt' voor communicatie (onder andere). Anders gezegd: dat we 'taal' zien als een vorm van communicatie, doet er strikt taalkundig gezien helemaal niet toe: het heeft niet noodzakelijk een directe relatie met de wijze waarop we 'de taal' beschrijven. Een taalkundige beschrijving van het taalsysteem hoeft zich dan ook niet bezig te houden met de wijze waarop het gebruikt wordt door individuele taalgebruikers, in specifieke omstandigheden. Net zo min als een technische beschrijving van een instrument — een hamer, of de 'hardware' van een computer — verwijst naar wat individuele gebruikers ermee doen in de praktijk.

Schatplichtig aan een *functionele* of *instrumentele* taal-opvatting introduceert de oorspronkelijke formulering van de vraag hoe succesvolle communicatie mogelijk is, een *middel-doelrelatie* tussen 'code' en 'boodschap'.¹³¹ Dat is op zich nog begrijpelijk. Maar het antwoord op die vraag introduceert ondertussen een andere,

130. Dit geldt zodra er gewerkt wordt met eenheden groter dan een woord (zoals 'zin', 'uiting' of 'constructie'), zelfs als de 'zin' (volgens de Saussuriaanse opvatting) slechts gezien wordt als eenheid van 'taal' ('parole') en niet van 'de taal' ('langue'). Er wordt in dat geval misschien niet gesproken over zinsbetekenis versus zinsinterpretatie, maar bijvoorbeeld over 'geheel van betekenissen' versus 'boodschap' (zie bijv. García 1975; Kirsner 1979). Zowel de boodschap als de zinsinterpretatie omvat meer dan (een optelsom van) de betekenis(sen).

131. Vergelijk de voorstelling dat taaltekens (de eenheden van vorm en betekenis) "door de luisteraar worden gebruikt voor zijn interpretatie" (Van der Horst 1991:277).

minder begrijpelijke middel-doelrelatie: die tussen 'vorm' en 'betekenis'.¹³² Dit is zichtbaar in formuleringen als de volgende. "Een taalvorm is een middel dat tot doel heeft een bepaalde betekenis manifest te maken" (De Haan 1988b:81; zie ook De Haan 1988a:138/139).¹³³ Het is niet louter een wijze van spreken, een onbelangrijke nuance zonder consequenties. Als de rol van taalgebruikers weggetheoretiseerd is, en de vaste verbinding van 'vorm' en 'betekenis' *niet de verantwoordelijkheid is van taalgebruikers*, moet de vorm wel als de *onmiddellijke 'oorzaak'* van zijn betekenis worden gezien. Het is bijna een platitude dat vormen betekenis hebben bij gratie van het feit dat taalgebruikers er betekenis aan hechten, en toch is er geen ruimte voor in de theorie.

Spreeken in termen van een middel-doelrelatie tussen vorm en betekenis is symptomatisch voor een strikte vorm-betekenisbenadering in een post-Saussuriaanse traditie. Het hangt direct samen met de zojuist besproken veronderstellingen en uitgangspunten; de — voor mij onaanvaardbare — consequenties ervan vat ik samen in de volgende vijf punten.

1. Spreken in termen van een middel-doelrelatie tussen vorm en betekenis handhaaft de gedachte dat taal gebaseerd is op een systeem van vaste 1-op-1-relaties, en daarmee een beperkte opvatting van zinsbetekenis als de door de zender getransmitteerde en gecodeerde inhoud of boodschap. In het verlengde hiervan ligt het voor de hand om niet alleen op woordniveau, maar op enigerlei wijze ook op zinsniveau een principieel onderscheid te maken tussen betekenis en interpretatie.
2. Spreken in termen van een middel-doelrelatie tussen vorm en betekenis introduceert een metafoor in taalkundige beschrijvingen die geen ruimte laat voor de rol van taalgebruikers. Niet alleen de 'zender' verdwijnt uit beeld, maar ook de 'ontvanger'. De rol van de ontvanger is slechts van belang waar het de 'interpretatie' betreft, met het gevolg dat een deel van de interessante observaties die te maken hebben met de zinsbetekenis (in dit kader: de zinsinterpretatie), niet van belang is voor een beschrijving van 'de taal', het systeem, of 'de grammatica in

132. Over 'taal' en het woord als *middel* zie ook Reichling 1967 [1935]:131-140.

133. Vergelijk echter de woorden die Reichling hieraan wijdt: "Taalgebruik zonder strevingen, gericht op en volgens de gebruikte momenten, bestaat niet. Echter, de "purposiveness" van een taal-moment [...] ligt niet in het taal-teken zelf [...] Taal is zonder een in woord-making en taal-gebruik verdisconteerd streven niet te begrijpen. Het streven zelf echter maakt van het woord geen moment uit; teken, "vorm" en "betekenis" zijn ken-verschijnselen" (Reichling 1967 [1935]:146).

eigenlijke zin',¹³⁴ met het gevaar dat theoretische verantwoording ervan mogelijk ook beschouwd wordt als van minder (strikt taalkundig) belang.

3. Spreken in termen van een middel-doelrelatie tussen vorm en betekenis suggereert enerzijds onderkenning van het functionele karakter van taal ('de taal' is een systeem dat wordt ingezet voor 'taal' en het doel van 'taal' is minstens ook communicatie), maar veronderstelt anderzijds een onmiddellijke relatie tussen vorm en betekenis, die niet noodzakelijk functioneel gemotiveerd is. Uiteindelijk is in de taalkunde de meeste aandacht dan ook niet uitgegaan naar *interpretatie* — dat hoort tezamen met het communicatieve aspect immers tot het domein van 'taal' — maar naar *betekenis*. In veel gevallen wordt zinsbetekenis verbonden met een 'onderliggende' vorm of structuur: een eenheid van vorm en betekenis die deel uitmaakt van het systeem ('de taal'). Een strikt taalkundige theorie houdt zich in eerste en laatste instantie bezig met het systeem.¹³⁵ Anders gezegd: een taalkundig-theoretische verantwoording begint uiteindelijk bij wat er bedoeld is en niet bij wat er begrepen is, en het omgekeerde wordt onmogelijk geacht.

4. Spreken in termen van een middel-doelrelatie tussen vorm en betekenis veronderstelt een specifieke opvatting van *syntaxis*. Het wordt gezien als het doel van syntactische principes om de afzonderlijke eenheden van vorm en betekenis met elkaar te verbinden. Syntaxis, een geheel van 'lege' structuren en algemene principes, wordt gezien als een aparte module die dienstbaar is ten opzichte van de eenheden van vorm en betekenis op woordniveau. In dat kader functioneert een syntactische analyse van een zin als een zoektocht naar *de* syntactische structuur die mede verantwoordelijk gesteld wordt voor de zinsbetekenis, en niet zozeer als één van de vele mogelijke manieren om uit te leggen wat een zin betekent.

5. Spreken in termen van een middel-doelrelatie tussen vorm en betekenis benadrukt dat vormen gezien worden als de onmiddellijke 'oorzaak' van hun betekenis, en dat vormen tegelijkertijd ook oorzakelijk *verklaard* kunnen worden uit de bijbehorende betekenis. Dit lijkt in te houden dat *middel en doel samenvallen in het taalteken*: de vaste eenheid van vorm en betekenis. Tegen de achtergrond van het zender-ontvangermodel ziet de relatie tussen vorm en betekenis er immers als

134. Zie bijv. Van der Horst 1986:195-196, Van der Horst 1994; vergelijk Diver 1995:79 e.v.

135. In samenhang daarmee zijn speculaties over de plaats van de 'kennis van het systeem' heel gewoon. Daarbij komt de taalgebruiker noodzakelijk weer wel in beeld. Ofwel de 'kennis van het systeem' wordt gelokaliseerd in een (ideale) taalgemeenschap die gevormd wordt door taalgebruikers, ofwel de 'kennis van het systeem' wordt gelokaliseerd in het hoofd van de (ideale) taalgebruiker.

volgt uit. Aan de kant van de 'zender' gaat betekenis (doel) vooraf aan vorm (middel) en aan de kant van de 'ontvanger' gaat vorm (middel) vooraf aan betekenis (doel). In 'taal', de boodschap in gecodeerde vorm, komen doel en middel dan dus samen.

Is het mogelijk om een zinvolle analyse te geven van de relatie tussen woordvolgorde en zinsbetekenis (of zinsinterpretatie) zonder de uitgangspunten van een strikte Vorm-Betekenisbenadering te accepteren? ('Het kind houden en het badwater weggooien'). Waar ik afscheid van wil nemen is de voorstelling dat woordvolgorde de zinsinterpretatie mede 'veroorzaakt'. Om (zinvolle) verbanden te leggen tussen vorm en betekenis, kunnen we bovendien afzien van speculaties over de bedoelingen van sprekers.¹³⁶

In de hier voorgestelde interpretatieve benadering wordt de relatie tussen volgorde en interpretatie niet gezien als iets waarvan we ons moeten afvragen of het nu wel of niet 'van de taal zelf is', omdat er geen onderscheid gemaakt wordt tussen vorm-betekenisrelaties die een vaste eenheid van vorm en betekenis zijn als onderdeel van het taalsysteem, en vorm-betekenisrelaties die dat niet zijn. Een taalkundige verantwoording van de veronderstelde relatie tussen woordvolgorde en interpretatie kan in dat geval dan ook niet meer gebaseerd zijn op de gedachte dat een zinsbetekenis causaal verklaard kan worden uit de vorm, en dat een zinsinterpretatie mede 'veroorzaakt' wordt door de zinsbetekenis. Maar hoe moeten we het geformuleerde verband tussen woordvolgorde en interpretatie dan wel zien? Met andere woorden: als een analyse met behulp van het toekennen van interpretatiestructuren geen verklaring is in de traditionele zin van het woord, wat is het dan wel?

Wanneer we een vormaspect in verband brengen met een aspect van de interpretatie, dan beschrijven we een relatie tussen twee eigenschappen van taal die gelijktijdig waarneembaar zijn. Althans, door twee eigenschappen met elkaar in verband te brengen, stel je het zo voor dat ze in samenhang optreden. De analyses in dit proefschrift moeten dan ook gezien worden als *een poging te generaliseren over coëxistenties* (vergelijk dl.I:14). De hier voorgestelde interpretatieve benadering heeft bovendien als kenmerk dat de relatie tussen volgorde en interpretatie niet gezien wordt als iets wat 'van de taal zelf is', maar als iets dat volledig voor rekening komt van de taalbeschouwer.

136. Een verklaring van taalvormen die gebaseerd is op een verwijzing naar de bedoeling van de spreker als iets dat voorafgaat aan de productie van taal kan op dezelfde gronden worden afgewezen als de verklaring van woordvolgorde die gebaseerd is op een verwijzing naar de context, zie dl.I:5.

Dat het zinvol is om een directe relatie te formuleren tussen woordvolgorde en aspecten van de zinsbetekenis, is een veronderstelling die eigenlijk alleen beargumenteerd kan worden met verwijzing naar het resultaat van een dergelijke formulering en het doel waarvoor ze gemaakt is. Voor argumenten voor de zinvolheid van een beschrijving die een directe relatie legt tussen woordvolgorde en aspecten van de zinsbetekenis, kunnen we nu niet meer verwijzen naar eigenschappen van een verondersteld taalsysteem. De vraag of aspecten van de woordvolgorde wel of niet de status van een taalteken hebben, is dan ook niet meer aan de orde.¹³⁷

De waarde van de resulterende generalisaties is op zich ook niet afhankelijk van de claim dat we daarmee iets zeggen over een achterliggend taalsysteem. De waarde van de generalisaties zou nu kunnen worden bepaald door de mate waarin ze taalgebruikers inzicht blijken te verschaffen in hun eigen taalgedrag en dat van anderen. Bijvoorbeeld door te laten zien dat het taalgedrag van een individu een grote interne samenhang vertoont, en dat taalgebruikers onderling daarin in hoge mate overeenstemmen. Een dergelijk inzicht is op veel mogelijke manieren bruikbaar, bijvoorbeeld wanneer we willen leren te reflecteren over onze taal en die van anderen, om te begrijpen waarom sommige taal 'moeilijker' is dan andere, of wanneer we anderen onze eigen taal willen leren.

Geen enkele relatie die we object maken van taalkundig onderzoek wordt gedicteerd door de taalfeiten zelf: in principe is het net zo goed mogelijk te zoeken naar een formulering van de relatie tussen het aantal lettergrepen in een woord of een zin enerzijds en aspecten van de zinsbetekenis anderzijds.¹³⁸ We zullen dit echter niet zo gauw doen, omdat een beschrijving van dergelijke coëxistenties ons minder zinvol lijkt: het sluit niet aan op de ervaring van taalgebruikers. Het lijkt

137. Een probleem daarbij was overigens, dat woordvolgorde in principe een 'relatief' of *relationeel* verschijnsel is: je weet pas of iets voorafgaat als er iets volgt. Om een woordvolgordeverschijnsel de status van taalteken te geven, moet het een niet-relatieve typering kunnen krijgen (zie Verhagen 1986:181 e.v.). Het is dan ook begrijpelijk dat er veel pogingen ondernomen zijn om woordvolgorde te beschrijven als een opeenvolging van elementen in een eigen — nader te onderzoeken en te typeren — 'vaste' positie, zoals bijv. voor werkwoorden de posities V1, V2 en het in Verhagen 1986 voorgestelde V3, met het onvermijdelijke, maar onwenselijke gevolg dat er allerlei verschillende soorten volgordeverschijnselen worden verondersteld (bijv. Kirsner 1979:89 e.v. en Van der Horst 1992).

138. Vergelijk Bakker (1988[1984]:212), die benadrukt dat systematisering "een interpretatie van de werkelijkheid inhoudt die zelve niet systematisch verantwoord kan worden, en dat zelfs de meest volledige en verantwoorde interpretatie nimmer de pretentie kan voeren de werkelijkheid *volledig* te bestrijken."

zinvoller een relatie te leggen tussen aspecten die in de bewuste reflectie van een taalgebruiker een rol kunnen spelen: in relatie tot een zinsinterpretatie kan over alternatieven met betrekking tot de woordvolgorde bewust en zinvol gereflecteerd worden, maar over alternatieven met betrekking tot het aantal lettergrepen niet. Op deze wijze krijgt in een interpretatieve benadering de taalgebruiker weer een eigen plaats.

De zinvolheid van het onderzoek naar een relatie tussen interpretatie en volgorde is in feite een aanname die niet gefundeerd kan worden buiten de ervaring van taalgebruikers om: aan de basis van de empirie ligt onze intuïtie. Een dergelijke keuze kan niet gerechtvaardigd worden door het bestaan van achterliggende of onderliggende systemen te veronderstellen van welke aard dan ook. We kunnen een onderzoek als dit — naar de relatie tussen woordvolgorde en (aspecten van de) zinsbetekenis — uiteindelijk dus alleen rechtvaardigen met verwijzing naar de praktijk: we kunnen wijzen op de mate waarin een bepaalde beschrijving door andere taalgebruikers als verhelderend wordt ervaren; in die mate is die beschrijving dan dus ook een verklaring (zie ook dl.I:10 en 14). Je zou kunnen zeggen dat een interpretatieve benadering in dat opzicht in zekere zin een 'teruggang' naar pre-Saussuriaanse taalkunde inhoudt. Of positiever geformuleerd: een herwaardering van de klassieke verbinding van theorie en praktijk.

In feite lijkt het formuleren van een verband tussen volgorde en interpretatie dus veel meer op de beschrijving van consensus dan op een regel die een causaal verband definieert. Het zien van 'regelmatigheden' is eigenlijk niet veel anders dan de herkenning van overeenstemming of eensgezindheid in talig gedrag; hetgeen uiteindelijk verwijst naar een *menselijke* praktijk.¹³⁹

139. Het is wellicht minder goed voorstelbaar wat de *praktische* waarde van een (taalkundige) beschrijving is, als het slechts een beschrijving is van 'coëxistenties' zonder de veronderstelde samenhang te begrijpen als 'causaal'. Waarschijnlijk houdt een praktische toepassing — bijvoorbeeld in didactische situaties — van een generaliserende beschrijving van 'coëxistenties' altijd in, dat de veronderstelde samenhang tussen de 'coëxisterende' aspecten wordt voorgesteld als een causaal verband. Zo zeggen we dat een taalgebruiker bijvoorbeeld een bepaalde woordvolgorde bewust kan gebruiken of vermijden als hij weet welk specifieke effect daarmee samenhangt. Wanneer men vervolgens stelt dat de relevantie van een beschreven 'coëxistentie' bepaald wordt door de praktische toepasbaarheid van een dergelijke beschrijving, dan wordt de relevantie uiteindelijk wellicht bepaald door de mogelijkheid om de veronderstelde coëxistentie-relatie voor te stellen als een causaal verband. Belangrijk is echter dat de 'waarheid' van een dergelijke voorstelling niet vast te stellen is buiten die toepassingspraktijk om. Meer nog: ze is ervan afhankelijk. De veronderstelling van causaliteit kan dus alleen getoetst worden met behulp van de taalgebruikers zelf, met een beroep op hun taalervaring en hun reflectie op taalgedrag. Zie ook dl.I:14, noot 53 (p.116). Een causale relatie in de zin zoals hier bedoeld, kan dan ook niet de status hebben van een hypothese over 'de taal' als systeem, of over wat er feitelijk gebeurt bij taalgebruikers wanneer ze taal begrijpen en produceren.

Wanneer taalgedrag beschreven wordt met behulp van regels die generaliseren over een praktijk van taalgebruikers, veronderstelt dat echter nog niet dat die regels het gedrag ook veroorzaken, noch dat taalgebruikers — al of niet onbewust — bezig zijn die regels te volgen.¹⁴⁰

Vergelijk de volgende citaten uit Taylor 1990, waar benadrukt wordt dat elke gemeenschappelijke menselijke praktijk in essentie een normatieve praktijk is.¹⁴¹

"Academic linguistics is an attempt to make sense of language *within* our culture. It has an ineradicable link to our ordinary, normative practices; and (whether we like it or not) it is no more detachable from those practices than [...] the concept of 'understanding' is detachable from the ordinary normative practices of attributing understanding to individuals and of evaluating, objecting to, and supporting such attributions." (Taylor 1990:145)

"In refocusing our attention on such normative practices, we turn away from speculation about abstract objects and mental states 'underlying' verbal interaction, and concentrate once again on language as a voluntary activity performed by individuals." (Taylor 1990:135)

"The patterning of language is of our own making: to explain it we must examine it *in* the making." (Taylor 1990:147)

Het is natuurlijk wel begrijpelijk dat in vrijwel elk onderzoek naar de relatie tussen vorm en betekenis — ook dit — het idee een rol speelt dat het zinvol is te zoeken naar vaste 1-op-1-relaties tussen aspecten van vorm en aspecten van betekenis. Het wordt door velen gezien als een krachtig heuristisch principe. In dit onderzoek is echter elk verschil in woordvolgorde per definitie een vormverschil, en elk taalkundig relevant verschil in zinsinterpretatie (op welk niveau dan ook) is per definitie een verschil in betekenis. De hier geformuleerde relatie tussen

140. Verwante gedachten zijn geformuleerd in het werk van Nederlandse pragmatische grammatici als Onrust (met verwijzing naar Rorty, zie hierboven dl.I:10), Daalder (bijvoorbeeld 1986) en Verhagen (1997).

141. Vergelijk ook Baker en Hacker 1984:243-315, Helsloot 1992, en het in veel opzichten vergelijkbare idee van een "emergent grammar" van Hopper (zie Hopper 1987 en 1988).

woordvolgorde en zinsinterpretatie (of aspecten daarvan) verklaart zinsinterpretatie niet uit een veronderstelde zinsbetekenis, die zelf weer verklaard wordt uit de betekenissen van de afzonderlijke woorden en uit de zinsvorm, c.q. woordvolgorde en syntactische structuur.

Een en ander wil zeggen dat het onderhavige onderzoek naar de relatie tussen (aspecten van de) woordvolgorde en (aspecten van de) zinsbetekenis niet opgevat moet worden — en dus ook niet geëvalueerd moet worden — als een vorm-betekenisanalyse in strikte zin.

In de hier voorgestelde benadering krijgt een syntactische analyse de vorm van een interpretatiestructuur. Ook de status van een interpretatiestructuur is niet wat we gewend zijn: een interpretatiestructuur legt niet *de* syntactische structuur van een zin bloot. Een interpretatiestructuur moet niet opgevat worden als (syntactische) 'vorm': een interpretatiestructuur gaat niet vooraf aan de zinsbetekenis (of interpretatie), en is dus niet een onderdeel van een causale verklaring voor de zinsinterpretatie. Een analyse van de interpretatiestructuur van een zin maakt deel uit van een verklaring 'achteraf': een interpretatiestructuur moet gezien worden als de schematische voorstelling van structuur die te herkennen is in een mogelijke uitleg van de betekenis van een zin, die in dit onderzoek tot doel heeft een relatie te leggen tussen de woordvolgorde en een bepaald aspect van de zinsbetekenis. Het ligt voor de hand dat een ander doel vraagt om een andere uitleg, die zou leiden tot het voorstellen van een andere structuur.¹⁴²

Het toekennen van een interpretatiestructuur stelt ons in staat te generaliseren.

Het is niet alleen inzichtelijk, maar ook onvermijdelijk dat het *lineaire aspect* dat woordvolgorde nu eenmaal heeft, terugkomt in de wijze waarop woordvolgorde en aspecten van de zinsbetekenis met elkaar in verband gebracht worden. Dat daarmee echter geen claims over feitelijke interpretatieprocessen gepaard gaan, heb ik hierboven reeds meermalen benadrukt.

In een interpretatieve benadering is het — zoals gezegd — niet nodig om ons te buigen over de vraag in hoeverre de relatie tussen woordvolgorde en aspecten van de zinsbetekenis nu iets van 'de taal zelf' is of niet. In een strikte Vorm-Betekenis-benadering is die vraag wel relevant en gaat men ervan uit dat het mogelijk is dat we om de tuin geleid worden: in veel gevallen blijken we bij nader onderzoek niet

142. Dit staat los van de principiële mogelijkheid om eenzelfde opeenvolging van woorden meer dan één structuur toe te kennen, overeenkomstig verschillende mogelijke interpretaties van het geheel, zie dl.I:22.

te maken te hebben met een verschil in betekenis, maar met een verschil in 'informatie'. Het is verleidelijk om in dat geval te concluderen dat we dan ook niet een echt vormverschil bij de kop hebben.¹⁴³ Vooral in een strikte Vorm-Betekenisbenadering is het mogelijk om tot een dergelijke conclusie over te gaan. In de hier voorgestelde interpretatieve benadering is een constatering dat een verschil in volgorde niet gepaard gaat met een verschil in betekenis, maar wel met een verschil in informatie, niet aan de orde. Er is niets verontrustends aan de gedachte dat een verschil in vorm mogelijk niet in verband gebracht kan worden met een verschil in betekenis of interpretatie — wat overigens maar zelden voorkomt. Het is niet alleen geen oplossing, het is zelfs onmogelijk om in een interpretatief kader te concluderen dat een bepaald verschil in volgorde geen 'echt' vormverschil is.

Niet alleen uitspraken over vorm en over vormverschil zijn theoretisch geladen, uitspraken over betekenis zijn dat ook. In het verlengde van een veronderstelde 1-op-1-relatie tussen vorm en betekenis ligt de gedachte — meestal geformuleerd als een (causaal te interpreteren) 'als-dan'-relatie, in dit geval geformuleerd in termen van een middel-doelrelatie — dat "vormverschil dient om betekenisverschil aan te geven, en vormovereenkomst betekenisovereenkomst" (De Haan 1988a:139). Betekenisverschil kan dan worden verklaard door te wijzen op vormverschil, en elke vorm afzonderlijk kan in verband gebracht worden met een eigen betekenis. Dan is het natuurlijk wel van belang dat we precies weten wat we verstaan onder vorm en vormverschil, en betekenis en betekenisverschil (vergelijk dl.I:22).¹⁴⁴ Vaak wordt verondersteld dat vormverschil en vormovereenkomst eenvoudiger te constateren zijn dan verschil en overeenkomst in betekenis.¹⁴⁵ In het verleden zijn er verschillende manieren gevonden om toch (wetenschappelijk) over betekenis te kunnen praten. Om bijvoorbeeld te kunnen beslissen of iets hetzelfde betekent of niet, of een ontvanger hetzelfde begrijpt als de zender bedoeld heeft, zou je moeten kunnen verwijzen naar de betekenis zelf. Er moet dan iets zijn dat de betekenis IS. Deze gedachte, dat de betekenis of 'boodschap' te

143. Bijv. Van der Horst 1994, zie ook Van der Horst 1995:150.

144. Voor een overzicht van diverse opvattingen van (syntactische) vorm zie het themanummer 'VORM:BETEKENIS = 1:1' van GLOT (GLOT 11 (1), 1988).

145. Overeenkomstig de gedachte dat aspecten van betekenis niet op dezelfde wijze waarneembaar zijn als aspecten van vorm. Vergelijk echter Balk-Smit Duyzentkunst 1984:177,194 en het daarin besproken artikel van Elffers (1979:131). "De onaanschouwelijkheid van de betekenis heeft niet tot gevolg dat zij zich aan observatie onttrekt, noch aan uitvoerige en zorgvuldige, zij het, uiteraard, niet onaanvechtbare beschrijving [...] Onder het opzicht van observeerbaarheid, analyseerbaarheid en karakteriseerbaarheid verschilt kennelijk het onaanschouwelijke niet van het aanschouwelijke" (Balk-Smit Duyzentkunst 1984:177).

maken heeft met iets waar je buiten de taal om naar kunt verwijzen, maakt deel uit van een lange traditie. Nauw daarmee verbonden is het onderscheid tussen betekenis en interpretatie.

25 Betekenis en interpretatie

In dit hoofdstuk wil ik uitleggen dat het in een interpretatieve benadering *niet* nuttig is om op zinsniveau een onderscheid te maken tussen betekenis en interpretatie. Het is niet meer mogelijk te zien wat de aspecten van de zins*betekenis* zijn los van de zins*interpretatie*. Tot nu toe heb ik steeds beide termen door elkaar gebruikt, om aan te geven dat ze in mijn benadering inwisselbaar zijn. Toch spreek ik van 'interpretatiestructuren' en niet van 'betekenisstructuren'. Ik zal straks uitleggen waarom.

Een zin is in mijn benadering altijd een zin-in-gebruik. We kunnen een zin definiëren als een betekenisvol verband tussen woorden (als erkende eenheden van vorm en betekenis), maar dat wil niet zeggen dat een zin zelf opgevat kan worden als een eenheid van vorm en betekenis op dezelfde manier als een woord dat is. Anders gezegd: een buiten gebruik gestelde zin bestaat eigenlijk niet, heeft als zodanig geen eigen identiteit. Een woord heeft dat wel (zie Reichling 1967 [1935]:93-101): woorden zijn geen "abstracties of ficties van het analyserend verstand" (Stutterheim 1965:146). Een zin als taalkundig object — ook al bestudeer je zinnen als uitingen — is daarentegen een taalkundige abstractie.¹⁴⁶

In een interpretatieve benadering zoals ik die hier voorstel, is niet duidelijk wat de waarde is van een voorstelling van een zin als 'buiten gebruik gesteld' abstract object. Spreken we in een interpretatieve benadering over de betekenis van een zin, dan is dat altijd 'betekenis in gebruik'. We kunnen besluiten om daarvoor de term 'interpretatie' te gebruiken, overeenkomstig het onderscheid tussen betekenis en interpretatie dat gemaakt wordt met betrekking tot woorden, maar het is de vraag of dat zinvol is. In een interpretatieve benadering is niet meer voor te stellen wat de betekenis is van een zin 'buiten gebruik', in vergelijking met de betekenis ervan in gebruik. Het wordt dan ook onduidelijk hoe een onderscheid tussen betekenis en interpretatie van een zin te motiveren is.

Een zin kan niet buiten gebruik gedacht worden; een woord tot op zekere hoogte wel. We kunnen het gebruik van een woord in de ene situatie vergelijken met het gebruik van hetzelfde woord in een andere situatie, waarbij we al onderzoekend de vraag moeten stellen of en op welke gronden we spreken van 'hetzelfde'

146. Een zin is wat dat betreft vergelijkbaar met een zinsdeel. Vergelijk wat Stutterheim (1965:147) zegt over een zinsdeel. Een zinsdeel heeft, in tegenstelling tot een woord, geen eigen identiteit: "Het is een functie, een relatie, een correlatie, losgedacht van de concrete woorden, die in het taalgebruik functies hebben of waartussen in het taalgebruik relaties bestaan."

woord. Een woord buiten gebruik denken blijft tenslotte vooral een taalkundige activiteit. Het is deze activiteit die het onderscheid tussen betekenis en interpretatie steeds weer opnieuw motiveert.

De beschrijving van de betekenis van een woord is gebaseerd op een bestudering van verschillende mogelijke gebruiksgevallen. Op zoek naar de betekenis van een bepaald woord, kan gezocht worden naar datgene waarin de bestudeerde gebruiksgevallen overeenkomen. Wanneer we de gevonden overeenkomst toeschrijven aan het woord zelf, kunnen we besluiten dat de *betekenis* van het woord te noemen. In de praktijk neemt de betekenisbeschrijving echter zelf even zoveel vormen aan als er semantisch-theoretische uitgangspunten zijn. We zien betekenisbeschrijvingen die uitgaan van een breed inzetbare 'vage' of "sobere" constante betekenis(kern) (bijv. Janssen 1986; vergelijk Diver 1995), die op zichzelf ook weer opgevat kan worden als "verglidend, niet stabiel" (Janssen 1986:15), als "beweeglijk, dynamisch" (Reichling 1967[1935] en Uhlenbeck bijv. [1972]:156) en beschrijvingen die uitgaan van netwerken van betekenisrelaties — relaties tussen semantische categorieën en cognitieve categorieën ('prototypes', gebaseerd op Rosch 1973), al of niet in de vorm van netwerken van familiegelekenissen (geïnspireerd door Wittgenstein 1976[1953]).¹⁴⁷ De waarde van dergelijke betekenisbeschrijvingen wordt grotendeels bepaald door de reikwijdte ervan: hoe groter en diverser het aantal verschillende mogelijke gebruiksgevallen waar een betekenisbeschrijving op van toepassing is, hoe waardevoller in het algemeen de formulering gevonden wordt. Want het houdt in dat al die gebruiksmogelijkheden met elkaar in verband kunnen worden gebracht, waarmee het gebruik van een woord in een zo breed mogelijke toepassing kan worden verklaard.

Het 'buiten gebruik denken' van een woord is echter niet hetzelfde als het 'buiten gebruik denken' van een zin.

Het 'buiten gebruik denken' van een zin veronderstelt dat we in staat zijn te verwijzen naar een zin als een buiten gebruik gedacht linguïstisch object met een welbepaalde (al of niet onderliggende) structuur die — voorafgaand aan een specifiek gebruik en geabstraheerd van alle specifieke gebruiksgevallen — eenduidig verbonden is met een bepaalde betekenis.

Waarom dient het 'buiten gebruik denken' van zinnen? Het buiten gebruik denken van zinnen komt voort uit een logisch-semantische traditie, waarin zinnen

147. Ik ben me ervan bewust dat ik hier — in de context van mijn betoog — in een alinea geen recht kan doen aan de veelzijdigheid van nuanceringen die onderzoek naar woordsemantiek heeft opgeleverd. Zie verder bijv. Geeraerts 1989, 1993; Tuggy 1993.

'buiten gebruik' ('type'-zinnen) onderscheiden worden van zinnen 'in gebruik' ('token'-zinnen). In de taalkunde heeft deze praktijk uiteindelijk geleid tot een onderscheid tussen semantiek en pragmatiek, geheel in aansluiting op het gehanteerde zender-ontvangermodel waarin taal als een code wordt opgevat. Men veronderstelde dat zinnen een invariante betekenis(kern) hebben, die in het gebruik een interpretatie krijgen: eerst moet de code worden ontcijferd om de 'betekenis' te achterhalen, en dan moet de boodschap worden geïnterpreteerd. Om de betekenis-kern die gemeenschappelijk is aan elk mogelijk gebruik 'zichtbaar' te maken, en te 'ontdekken' wat de context- (en spreker-)onafhankelijke betekenis is, is het nodig de zin buiten gebruik te denken.¹⁴⁸

Het is de vraag of betekenisbeschrijvingen van zinnen die in het kader van filosofisch-semantiche doelstellingen ontwikkeld zijn, even bruikbaar zijn bij taalkundige doelstellingen. Wat is het doel van taalkundige betekenisbeschrijvingen van zinnen? In de hier voorgestelde interpretatieve benadering heeft een betekenisbeschrijving van een zin niet tot doel het gebruik van die zin in een zo breed mogelijke toepassing te verklaren,¹⁴⁹ maar om een relatie te leggen tussen betekenis en vorm (of aspecten daarvan). Met dat taalkundige doel is een betekenisbeschrijving van een zin waardevoller, naarmate ze het mogelijk maakt een direct verband te leggen tussen (aspecten van de) betekenis en (aspecten van de) zinsvorm. Hierdoor kunnen betekenisverschillen tussen zinnen worden verklaard door ze te relateren aan vormverschillen (en vice versa), en betekenisovereenkomst tussen zinnen door te wijzen op vormovereenkomst.

Niet alleen 'betekenis', maar ook betekenis*verschil* en betekenis*overeenkomst* zijn echter lastige begrippen. Overeenkomst in betekenis kunnen we laten zien door overeenkomst te zien in *een bepaald aspect* van het complexe geheel dat we zinsbetekenis noemen. Wanneer we bijvoorbeeld betekenis uitleggen als de wijze waarop de zinsinhoud zich verhoudt tot de werkelijkheid, komen minstens alle zinnen in betekenis overeen die naar eenzelfde stand van zaken in de werkelijkheid verwijzen. Gegeven dat *Midas* en *Pip* naar dezelfde persoon verwijzen, hebben de volgende zinnen dezelfde *referentiële* betekenis:

- (39) Midas lacht zijn speen uit zijn mond
- (40) Pip lacht zijn speen uit zijn mond

148. Zie Baker en Hacker 1984 voor een kritische analyse van deze logisch-semantiche traditie.

149. Vergelijk Baker en Hacker 1984:228-232.

Een betekenisbeschrijving van zinnen van totaal andere orde, maar niet principieel beter of slechter, is die welke gebruik maakt van het begrip *onafhankelijke conceptualisering*: ze geeft aanleiding tot een geheel andere vergelijking van zinnen. We kunnen dan bijvoorbeeld laten zien dat in een bepaald opzicht de volgende zinnen overeenkomst vertonen in betekenis:

- (41) Midas lacht zijn spêen uit zijn mond
 (42) Sint rijdt Piet van zijn sokken

De overeenkomst hier is uit te leggen als een overeenkomst in de niet-onafhankelijke conceptualisering van zowel *zijn speen* als *Piet* ten opzichte van respectievelijk *uit zijn mond* en *van zijn sokken*. *Piet* wordt eerst samengenomen met *van zijn sokken* waardoor het niet als een zelfstandig element fungeert in een relatie met *Sint rijdt* (zie dl.II:3.1). In dat opzicht verschillen deze zinnen van bijvoorbeeld de volgende (zie dl.II:3.4), waar *Piet* wel onafhankelijk geconceptualiseerd is ten opzichte van wat volgt.

- (43) Sint geeft Piet een nêeuw paar sôkken

Het is duidelijk dat hiermee lang niet alles gezegd is wat er over de betekenis van deze zinnen gezegd zou kunnen worden. En het hier bedoelde betekenisverschil zou ook op vele andere manieren uitgelegd kunnen worden. Geen enkele betekenisbeschrijving kan alles omvatten wat deel uitmaakt van de zinsbetekenis. Een uitleg van de zinsbetekenis met behulp van het begrip onafhankelijke conceptualisering heeft dan ook niet de pretentie *de* zinsbetekenis volledig te omvatten.

Observaties over betekenisovereenkomst en betekenisverschil worden dus mede bepaald door de manier waarop je de betekenis uitlegt. En de manier waarop je de betekenis uitlegt wordt bepaald door het aspect dat je in een bepaald geval wenst te benadrukken, afhankelijk van het doel dat je met je uitleg op het oog hebt.¹⁵⁰

Kortom: onafhankelijk van onze eigen uitleg van wat een zin betekent, kunnen we niet vaststellen wat de betekenis van een zin is.

De betekenisbeschrijvingen die we in de taalkunde kennen van zinnen 'buiten gebruik', leggen eigenlijk allemaal een verband met een mogelijke analyse van de *interne* zinsstructuur, en niet met een groter geheel waarbinnen zinnen 'in ge-

150. Er zijn wellicht net zoveel betekenisbeschrijvingen ("Erklärungen") mogelijk als er criteria zijn voor begrip. Zie Baker en Hacker 1980:278;686 naar aanleiding van Wittgenstein 1976[1953]; vergelijk Baker en Hacker 1984:228-237.

bruik' functioneren. Dit onderscheidt het buiten gebruik denken van *zinnen* van het buiten gebruik denken van *woorden*. Betekenisbeschrijvingen van woorden verwijzen immers wel naar het gebruik in grotere gehelen. Bij betekenisbeschrijvingen van woorden is het perspectief als het ware ook 'naar buiten' gericht, terwijl bij betekenisbeschrijvingen van zinnen het perspectief voornamelijk, zo niet geheel 'naar binnen' gericht is. Dat blijkt al uit het feit dat we betekenisbeschrijving van een zin niet toetsen door verschillende concrete gebruikgevallen van die zin te zoeken en te kijken of de veronderstelde betekenisbeschrijving van toepassing is op al de gevonden gevallen.

Met de manier waarop we gewend zijn naar zinnen te kijken in de taalkunde, beschouwen we woorden dus heel anders dan zinnen. We zien woorden als bouwstenen voor grotere gehelen, terwijl we zinnen vooral zien als bouwwerken van kleinere eenheden. Het is dan ook terecht dat Hopper (1988) betwijfelt of deze traditionele opvatting van zinnen gehandhaafd kan blijven bij onderzoek naar grotere gehelen ('discourse'). Anders gezegd: het is de vraag of een opvatting van zinnen als *bouwwerken* probleemloos kan overgaan in een opvatting van zinnen als *bouwstenen* voor grotere gehelen.¹⁵¹

Er kan niet zonder meer van worden uitgegaan dat het mogelijk is om zinnen te zien als bouwstenen voor grotere gehelen op dezelfde wijze als we woorden zien als bouwstenen voor zinnen. In het verlengde van de vraag welk doel een dergelijke vergelijking dient, zou onderzocht moeten worden welke eisen de opvatting van zinnen als bouwstenen stelt, niet alleen aan de betekenisbeschrijvingen van zinnen, maar mogelijk ook aan beschrijvingen van de interne zinsstructuur. Wellicht is het zinvol om vanuit het idee van zin als bouwsteen in een groter geheel opnieuw te kijken naar wat we onder zinnen verstaan, maar dat moeten we dan niet doen in termen van het oude beeld: over zinnen als bouwstenen moeten we waarschijnlijk niet praten in de termen die voortgekomen zijn uit ons onderzoek naar zinnen als bouwwerk.¹⁵² Heeft het in dat geval nog zin om zinnen net als woorden 'buiten gebruik' te denken? Wat moeten we ons voorstellen bij de beschrijving van de *invariante* betekenis van zinnen in relatie tot het grotere geheel waarbinnen de zinnen functioneren? Het probleem is immers dat zinnen als bouwstenen van teksten niet op dezelfde manier 'herhaalbaar' zijn als woorden.

151. Vergelijk ook Bolinger 1968:39.

152. Voor een mogelijke invulling van het concept *zin* en een beschrijving van zinnen vanuit een perspectief op tekst zie bijv. Winter 1982.

Of, zoals Reichling en Stutterheim opmerkten: ze hebben geen eigen identiteit.¹⁵³ In ieder geval lijkt ook wanneer we zinnen in eerste instantie zouden zien als bouwstenen voor teksten, de vraag gerechtvaardigd of het zinvol is een onderscheid te blijven maken tussen betekenis en interpretatie.

Kortom: het buiten gebruik denken van zinnen in de huidige taalkundige praktijk is niet hetzelfde als het buiten gebruik denken van woorden, omdat beide activiteiten een ander doel hebben gediend. Het is bovendien te verwachten dat een perspectief op de externe structuur in plaats van een perspectief op de interne structuur bij een betekenisbeschrijving van zinnen, het 'buiten gebruik denken' van zinnen tot een tegenstrijdige activiteit maakt.

Mijn voorstel om op zinsniveau geen onderscheid te maken tussen betekenis en interpretatie, sluit niet onmiddellijk aan bij voorstellen van anderen. Het is eerder gebruikelijk dat er in welke termen dan ook, ook op zinsniveau een onderscheid gemaakt wordt tussen betekenis en interpretatie.¹⁵⁴ Mijn voorstel impliceert overigens niet dat ik in het algemeen ontken dat een theoretisch onderscheid tussen betekenis en interpretatie zinvol kan zijn; integendeel. Elk vormaspect dat een eigen identiteit heeft, dat afzonderlijk herkenbaar is, waarvan vast te stellen is of het aanwezig is of niet, en dat herhaalbaar is in verschillende gebruiksomgevingen, kan gebruikt worden in een betoog over de betekenis/interpretatie van een zin. Door naar dergelijke vormaspecten te verwijzen in relatie tot aspecten van de zinsbetekenis/zinsinterpretatie, kennen we die vormaspecten een bepaalde *betekenis* of *functie* toe.¹⁵⁵ En het is deze betekenis of functie — hoe vaag of sober de formulering ook is — die taalkundig, als '*taal over taal*', relevant is.

Op dit niveau is een theoretisch onderscheid tussen betekenis en interpretatie relevant: we kunnen proberen het optreden van een woord, of een ander isoleerbaar aspect van de vorm zoals accentuatie, op zodanige wijze in verband te brengen met een aspect van de zinsbetekenis dat de 'coëxistentie' van vorm en betekenis herkenbaar is in andere gevallen. Generaliserend over alle verschillende mogelijke voorkomens spreken we dan van de 'betekenis' van dat vormaspect, waar-

153. Vergelijk de Saussuriaanse opvatting dat zinnen geen eenheid van de 'langue' zijn, maar van de 'parole'.

154. Zie bijvoorbeeld Uhlenbeck 1964, 1978 en 1981, Reichling 1962 en 1963, Janssen 1986 en cognitief-semantic benaderingen (bijv. uit de zgn. 'Langacker-school').

155. Dit is dus iets anders dan te veronderstellen dat we daarmee *de* betekenis of functie van de betreffende vormelementen hebben 'ontdekt', overeenkomstig het streven in een strikte Vorm-Betekenisbenadering.

over in elk afzonderlijk geval nog wel wat meer te zeggen valt, hetgeen we dan 'interpretatie' kunnen noemen.

In de praktijk worden taaluitingen begrepen of niet, en taalgebruikers handelen daarnaar. Bij gebleken misverstand of onbegrip schiet het onmiddellijke begrip tekort, en kunnen ze alsnog gaan interpreteren ('wat zei hij nou precies, en hoe begreep jij dat? Oh, ja, dat kan ook, maar ik dacht dat hij bedoelde ...') en verklaren ('ja, maar dat kwam omdat hij dat zo en zo zei, waardoor jij natuurlijk dacht dat ...'). Gevraagd uit te leggen hoe we een zin begrepen hebben, moeten we iets zeggen over taal en ons begrip daarvan: in dat geval moeten we interpreteren. Deze alledaagse — of althans meer op de praktijk gerichte — invulling van 'interpretatie' als 'taal die uitlegt hoe we een taaluiting begrepen hebben' heeft mij gemotiveerd tot het gebruik van de term *interpretatiestructuur*.¹⁵⁶

Interpretatie veronderstelt dus altijd een daad van analyse. Interpretatie is 'taal over taal': een apart taalspel in de zin van Wittgenstein 1976[1953]. Bij taalgebruik begrijp je zinnen, bij taalbeschouwing interpreteer je ze. Als taalbeschouwer doe je iets anders dan als taalgebruiker. Wanneer begrip — als onzichtbaar proces — in zichzelf vastdraait, heeft ook een taalgebruiker de mogelijkheid om daaruit te komen door te interpreteren: hij stelt zich dan tijdelijk op als taalbeschouwer. De taalbeschouwer is degene die *altijd* moet interpreteren alvorens hij iets zinnigs kan zeggen over bijvoorbeeld de structuur van een uiting. Om de zinsbetekenis (of aspecten daarvan) in verband te kunnen brengen met de vorm of de structuur van de zin moet de taalbeschouwer eerst bepalen welk aspect van de zinsbetekenis voor hem op dat moment relevant is. Hij moet de betekenis als het ware eerst 'stilzetten' om haar als object van taalkundige beschouwing te kunnen maken: hij moet zich eerst bewust worden dat er een betekenis in het geding is. Dan moet hij de betekenis 'uiteenleggen' om haar te kunnen uitleggen: hij bepaalt welke facetten voor hem van belang zijn om ze vervolgens te betrekken in zijn verklaring.

Wanneer ik de betekenis van een zin, of liever gezegd een bepaald aspect daarvan, wil uitleggen en daartoe een bepaalde structuur toeken aan die zin, noem ik dat een *interpretatiestructuur* en geen *betekenisstructuur*, om duidelijk te maken dat de toegekende structuur niet een of andere onderliggende structuur 'blootlegt', maar voortvloeit uit een daad van analyse waar de taalbeschouwer ten volle verantwoordelijk voor is. De term betekenisstructuur zou ongewenste associaties

156. Vergelijk Daalder 1990 waar gesproken wordt van "de interpretatieve structuur van een zin", opgevat als een op begrip gerichte uitleg van een zin die de vorm krijgt van een analyse van de zinsstructuur. Zie ook Daalder 1987; 1989.

kunnen oproepen met allerlei traditionele, historisch bepaalde opvattingen over 'zinsbetekenis' en 'zinsstructuur'. Ik wil de indruk vermijden dat ik de betekenis van een zin opvat als verklaring voor een gegeven interpretatie. In een interpretatieve benadering verdwijnt de relevantie van een onderscheid tussen de betekenis en de interpretatie van een *zin* maar dat neemt niet weg dat het ook in een interpretatieve benadering wel zinvol is om op *woordniveau* een onderscheid te maken tussen betekenis en interpretatie. Praten over de betekenis van een woord heeft immers niet dezelfde functie als praten over de betekenis van een zin, zoals ik hierboven heb betoogd. Verwijzingen naar woordbetekenissen maken uiteindelijk altijd deel uit van een betoog over wat zinnen betekenen. Verwijzingen naar zinsbetekenissen hebben daarentegen steeds een geheel ander doel gediend.

Natuurlijk zouden we ons ook kunnen afvragen wat de relevantie is van een onderscheid tussen betekenis en interpretatie voor taalgebruikers zelf. Hebben we het verschil tussen betekenis en interpretatie dan niet nodig om uit te leggen hoe taalgebruikers zinnen begrijpen? Hoe komt een hoorder tot het begrip van een taaluiting? Interpreteert een hoorder een taaluiting op grond van de achterhaalde betekenis en een inschatting van de communicatieve situatie? Is begrijpen een proces van decoderen en interpreteren? Wordt er bij het begrijpen van taal noodzakelijk steeds iets geïnterpreteerd? Of is 'interpretatie' slechts een theoretisch begrip dat niets te maken heeft met de wijze waarop taalgebruikers taal begrijpen?¹⁵⁷ Een zin begrijpen als proces houdt waarschijnlijk niet in dat je eerst een gecodeerde betekenis hebt geïnterpreteerd. Een taalgebruiker begrijpt zinnen in een taalgebruikssituatie, hij interpreteert waarschijnlijk zelden; hooguit — zoals gezegd — wanneer het begrijpen als onzichtbaar proces in zichzelf vastdraait, want dan heeft ook een taalgebruiker de mogelijkheid om daar met behulp van interpretatie — in de vorm van taal over taal — uit te komen. Maar wat doet het er eigenlijk toe? Bovenstaande vragen hoeven we niet eerst positief danwel negatief te kunnen beantwoorden alvorens taalkunde te kunnen bedrijven. Het is met de taalkundige doelstelling van een interpretatieve benadering zoals ik die hier voorstel, niet van belang om te weten hoe processen bij taalgebruikers in werkelijkheid verlopen.

157. Zie Baker en Hacker 1984:316-368; vergelijk Wittgenstein 1976[1953]:257-300. "We typically grasp or 'take in' the meaning of a sentence or utterance as a whole, and not by means of any computational techniques. It is quite false to suggest that we hear nothing but noises or read nothing but marks on paper, which dead signs we have to recognize and process, endowing them with an appropriate meaning, and then computing the meaning of the whole from the meaning of the parts." (Baker en Hacker 1984:354/355).

Een onderscheid tussen betekenis en interpretatie op zinsniveau acht ik dus in de hier voorgestelde benadering niet zo zinvol. Het zou immers niet mogelijk zijn te bepalen op welke grond een aspect van de zinsbetekenis in het ene geval tot de 'betekenis' en in het andere geval tot de 'interpretatie' gerekend zou moeten worden. Stel dat we toch willen uitgaan van de veronderstelling dat een zin enerzijds een betekenis heeft en anderzijds een interpretatie. Wat wordt er dan weergegeven met behulp van een relationele structuur of een interpretatiestructuur? Betekenis? En per definitie geen aspecten van de interpretatie? Of juist wel interpretatie en geen betekenis? Op welke gronden kunnen we dat beoordelen?

Sommigen maken niet alleen een onderscheid tussen betekenis en interpretatie, maar gaan nog verder door aan te nemen dat er in een laatste stap uiteindelijk ook (pragmatische) *inferentiële* betekenisaspecten worden toegevoegd: dat zijn niet zozeer de logische gevolgtrekkingen die een hoorder kan maken op basis van een taaluiting, maar de relevante gevolgtrekkingen op grond van sociaal-culturele kennis. Zo kan datgene wat een hoorder hoort, beïnvloed worden door allerlei verwachtingen en achtergrondinformatie: bijvoorbeeld ten aanzien van de sociale status van de spreker, zijn veronderstelde doelen, het beroep dat er op de hoorder gedaan wordt, enz. Dit soort aspecten worden in het algemeen niet tot de zinsbetekenis gerekend. Maar waarom eigenlijk niet? Het lijkt niet juist deze aspecten op voorhand niet tot de zinsbetekenis te rekenen. Het is immers denkbaar dat dit type informatie wel degelijk in verband gebracht kan worden met de vorm van taaluitingen (zoals in het Japans). In mijn benadering is er dan ook maar één criterium: betreft het een aspect van de betekenis dat taalkundig relevant is, of niet. Een aspect van de betekenis dat we op welke wijze dan ook in verband kunnen brengen met een aspect van de vorm, is per definitie een taalkundig relevant betekenisaspect. Taalkundig gezien is in principe elke informatie relevant die het mogelijk maakt een relatie te leggen tussen taalvormen en onze ervaring daarmee. Hoe zouden we kunnen bepalen welke taalkundig relevante aspecten van de betekenis van zinnen behoren tot de 'betekenis' en welke daarentegen tot de 'interpretatie'? Natuurlijk is het mogelijk om aspecten die *niet* taalkundig relevant zijn, dan 'inferentie' te noemen of met enig ander label te sieren, maar ik zie daar het nut niet van in. Het zijn wat het zijn: aspecten van de betekenis van zinnen die voor een taalkundige doelstelling niet relevant zijn.¹⁵⁸

Dat we gewend zijn te verwijzen naar zoiets als *de* betekenis van een zin, komt voort uit de veronderstelling dat taaluitingen ergens over gaan. We delen elkaar

158. Hoe een hoorder die niet-talige sociaal-culturele gevolgtrekkingen kan maken is overigens ook niet meer of minder een mysterie dan hoe hij de talige aspecten begrijpt.

iets mee en we hebben de ervaring dat we daarover kunnen reflecteren.¹⁵⁹ De traditionele gedachte is dat 'datgene waar de uiting over gaat', de betekenis, aanwijsbaar is buiten de taal om. Ook het zender-ontvangermodel veronderstelt dit: als taal een middel is om boodschappen over te brengen, dan moeten we een onmiddellijke relatie kunnen leggen tussen de boodschappen zelf en de vorm waarin die gecommuniceerd worden. Een beschrijving van taal vanuit deze instrumentgedachte levert dus een specifiek idee van betekenis op. De gedachte is immers dat een beschrijving van het taalsysteem de verbinding legt tussen 'datgene waar de uiting over gaat' en de daarmee direct verbonden uiting ervan in taal: tussen 'betekenis' en 'vorm'.

In het verleden heeft het idee dat betekenis voorafgaat aan de interpretatie geleid tot de gedachte dat je de betekenis van een zin kunt beschrijven zonder dat je de zin in zijn gebruik denkt. Bij alle pogingen de betekenis van een zin te beschrijven wordt dan ook ervan uitgegaan dat de betekenis van een zin — dat wat we begrijpen als we een zin begrijpen — uit te leggen is door te verwijzen naar iets dat buiten de taal zelf ligt. Achteraf kunnen we zeggen dat het antwoord op de vraag wat we onder betekenis verstaan, werd opgevat als een antwoord op de vraag: waar gaat een zin over? We zouden het iets genuanceerder kunnen zeggen: het werd een antwoord op de vraag naar de kennis die geassocieerd is met het begrijpen van een zin. Nog anders gezegd: *Wat weet je wanneer je weet wat een zin betekent?* Er zijn in het verleden veel antwoorden gegeven, waar we allemaal mee vertrouwd zijn geraakt. Als we weten wat een zin betekent, dan weten we bijvoorbeeld:

1. *onder welke omstandigheden een zin waar is of niet.* Als je uitgaat van de gedachte dat je met taal iets zegt over de werkelijkheid, en dat een zin gaat over een bepaalde stand van zaken, dan houdt het begrijpen van een zin in, dat je weet aan welke voorwaarden die stand van zaken moet voldoen wil de zin 'waar' zijn. Met andere woorden: als je een zin begrijpt, dan ken je *de waarheidsvoorwaarden* ('Sinn') en dan kun je vervolgens de waarheidswaarde ('Bedeutung') bepalen. Anders gezegd: als je de taalvorm begrepen hebt, kun je zeggen of de ermee verwoorde bewering waar is of niet. Daartoe wordt aangenomen dat een zin (intensioneel) verwijst naar een 'geprojecteerde' stand van zaken, die (extensioneel) al of niet het geval is in de werkelijkheid. Men was dan ook geïnteresseerd in de veronderstelde relatie tussen taal en de wereld. Dit perspectief roept vragen op als: wat zegt de geprojecteerde wereld over

159. Over de relatie tussen taal, bewustzijn en taalkunde, zie bijv. Love 1990; vergelijk Nietzsche 1976[1887]:218-221 (nr. 354).

de werkelijke wereld, hoe ziet de wereld eruit, of hoe zou ze eruit hebben kunnen zien? Hoe ziet de (verscholen) vorm van een zin eruit, wat zegt dat over de werkelijkheid of over de wijze waarop er tegen de werkelijkheid wordt aangekeken? Om eigenschappen van de taaluiting in verband te kunnen brengen met eigenschappen van de wereld, wordt de propositionele inhoud losgekoppeld van andere informatie die een taaluiting ons kan verschaffen. Zo heeft een vraag een propositionele betekenis, aangevuld met informatie die een uiting in het gebruik tot een vraag maakt. De propositionele inhoud draagt de 'eigenlijke' betekenis, want alleen die component heeft een waarheidswaarde. Deze praktijk kennen we uit de logische traditie met Frege aan de basis. Het gaat hier om een filosofische betekenisopvatting die een rol is gaan spelen in de taalkunde.¹⁶⁰ Deze betekenisopvatting ligt ten grondslag aan de formele semantiek, en speelt een rol bij generatieve grammatica-modellen.

2. *welke gedachte de zin verwoordt.* Als je een zin begrijpt dan weet je welke gedachte er verwoord is. Je zou dan kunnen aangeven wat de (logische) structuur is van die gedachte. De studie van de (logische) structuur van taal in relatie tot de ermee verwoorde gedachten, zou ons inzicht kunnen verschaffen in de ideale structuur van ons denken. En al komen we misschien niet te weten hoe ideale taalsystemen eruit zien, wellicht krijgen we wel zicht op de eigenschappen die alle taalsystemen met elkaar gemeen hebben (vergelijk ook de Chomskiaanse doelstelling). Met dit antwoord wordt uitgegaan van een relatie tussen taal en ons denken, een veronderstelling die al een rol speelt zo lang als er over taal wordt nagedacht.
3. *hoe het mentale plaatje eruit ziet dat met de zin verband houdt.* Men is in dat geval dan natuurlijk vooral geïnteresseerd in die aspecten van het mentale plaatje die zowel bij de ontvanger als bij de zender aanwezig zijn. Onderzoek naar betekenis kan in dit geval leiden tot pogingen het mentale plaatje op één of andere manier te tekenen om vervolgens aan andere mensen te vragen of zij vinden dat dat lijkt op het plaatje dat bij hen wordt opgeroepen wanneer ze die zin begrijpen. Ook hierbij wordt verondersteld dat taal een afspiegeling is van iets anders: de mentale weerspiegeling van een bepaalde stand van zaken, waar je vervolgens de structuur van kunt onderzoeken. Tegenwoordig vinden we dit idee in

160. Voor kritiek zie Baker en Hacker 1984.

de taalkunde — op een zeer 'sophisticated' manier — terug bij de cognitieve semantiek, met name de zogenoemde 'Langacker-school'.

Het is duidelijk dat deze eerste drie 'antwoorden' elkaar overlappen. Dit hangt samen met het feit dat ze voortkomen uit een filosofische betekenisopvatting, die in eerste instantie werd ingezet bij onderzoek naar de *relatie tussen taal, denken en de werkelijkheid*. Het ging erom de structuur van de werkelijkheid en de structuur van ons denken over de werkelijkheid te achterhalen via een bestudering van de structuur van taal; later werd de structuur van taal doel op zichzelf. De veronderstelde nauwe relatie tussen taal en denken zien we terug in het *zender-ontvanger-model* (zie hierboven dl.I:24). Een spreker zet een gedachte die hij wil overbrengen, om in taal die door een hoorder correct gedecodeerd kan worden. De veronderstelling dat taal een manier is om gedachten of boodschappen te coderen en over te brengen (die met behulp van hetzelfde systeem gedecodeerd en begrepen kunnen worden), heeft ertoe bijgedragen dat in de semantiek vooral ook onderzoek gedaan wordt naar de coderingseenheden waaruit boodschappen zijn opgebouwd. Het zijn immers de betekenissen van de afzonderlijke woorden die een invulling geven aan de aan de zin ten grondslag liggende, verscholen (logische of cognitieve) structuur.

4. *hoe we reageren op een uiting (neuro-fysiologisch)*. De wetenschap zou vervolgens kunnen beschrijven hoe onze reactie er dan uit ziet. Waar vindt die reactie plaats? Alleen in ons hoofd, of ook ergens anders? Leidt ze tot het ontstaan van een gedachte, of tot de verandering van een opvatting? Kunnen we een dergelijke reactie beschrijven als het ontstaan of de verandering van een mentale toestand? Als kennis? Of misschien als een of ander proces dat te beschrijven is in neuro-fysiologische of biofysische termen? Hier eindigt dan de taak van de taalkundige — ook al zou hij de hulp kunnen inroepen van andere wetenschapsgebieden.¹⁶¹ We herkennen hier het standpunt van Bloomfield. Een anti-mentalistisch, behaviouristisch en fysicalistisch antwoord op de vraag wat betekenis is, geheel overeenkomstig zijn logisch-positivistische dogma.¹⁶²
5. *hoe we sociaal-communicatief kunnen of moeten reageren*. We weten dat een adequate reactie op een vraag soms bestaat uit een verbaal antwoord waarmee we de gevraagde informatie geven, soms uit het dicht-

161. Vergelijk het voorstel voor een biochemisch reductionisme in Koster 1992.

162. Zie voor een bespreking hiervan De Haan 1988a.

doen van een deur, en in andere gevallen door juist helemaal geen enkele reactie te vertonen dan berustend te zwijgen. We weten of en wanneer we iets terug moeten zeggen of niet, of we informatie moeten verstrekken, een vraag moeten stellen, of een andere handeling uit moeten voeren. Taal is een vorm van doelgericht handelen, en in essentie dialogisch. Taaluitingen krijgen hun betekenis in het "taalspel" in kwestie (Wittgenstein 1976[1953]). Als je weet wat een zin in een bepaald taalspel betekent, dan kun je adequaat reageren.¹⁶³

Het begrijpen van de communicatieve betekenis van een taaluiting kan in de opvatting van sommigen echter niet losgemaakt worden van het interpreteren van de bijbehorende bedoeling van de spreker. Iemand kan immers pas dan adequaat reageren als hij de bedoeling van de spreker heeft begrepen. We zouden dus kunnen bestuderen hoe in feitelijke gespreksituaties de verschillende deelnemers op elkaar reageren. Uit de beschrijving van die reacties zouden we kunnen afleiden of en hoe de deelnemers elkaars bedoelingen hebben geïnterpreteerd. Deze gedachte leidt tot een taalkundige praktijk die ervan uitgaat dat taal slechts in communicatief gebruik beschouwd kan worden, met name in dialogische, of interactieve situaties. Door de grote nadruk op taal als een vorm van doelgericht handelen, wordt het onderscheid tussen de betekenis van een taaluiting en de bedoeling van een spreker minimaal. Anders gezegd: de vraag 'what does it mean' wordt herleid tot 'what do you/does he mean' (Grice 1957). Het is overigens mogelijk hiermee geheel in lijn te blijven met een opvatting van taal als code binnen het zender-ontvanger-model: met behulp van een scheiding tussen 'semantiek' en 'pragmatiek' kan de pragmatische 'intentionele betekenis' gezien worden als iets anders dan de semantische 'code-betekenis' (zie bijv. Grice 1968).¹⁶⁴

6. *hoe een uiting gebruikt kan worden; in welke communicatieve situaties de uiting passend zou zijn.* Voor dit antwoord zouden we ook kunnen verwijzen naar het werk van 'de latere' Wittgenstein (bijv. Wittgenstein 1976[1953]:197, nr.525). Als je een zin begrijpt, dan weet je wat geldt als adequaat gebruik ervan. Een uitspraak over de betekenis van een woord of een zin is dan ook een uitspraak over het gebruik ervan. Als

163. Adequaar (kunnen) reageren is een criterium voor begrip. Zie Wittgenstein 1976[1953] en Baker en Hacker 1980:78-85.

164. Vergelijk Sperber en Wilson 1986:1-64.

je een zin begrijpt, dan weet je wat de zin 'betekent', en dan kun je die betekenis uitleggen door te verwijzen naar de manier waarop en de omstandigheden waarin de uiting gebruikt kan worden. Bovendien weet je of een uitleg die iemand anders geeft, geldt als een adequate verklaring van de betekenis.¹⁶⁵ Dit antwoord kan bijvoorbeeld leiden tot een generaliserende beschrijving van bepaalde aspecten van de gebruikssituaties waarin een bepaalde taaluiting passend zou zijn. Dit zien we terug met name in de vroege praktijk van de taalhandelings-theorie. We zien daar niet alleen dat aspecten van de gebruikssituatie direct verbonden zijn met de benoeming van de verschillende taalhandel-ingen, maar ook dat geprobeerd wordt in algemeen generaliserende termen te beschrijven waar een situatie aan moet voldoen wil een taal-uiting erin passen (Searle 1969).

Alle mogelijke beschrijvingen die uit bovenstaande antwoorden voort kunnen komen, hebben één ding gemeen. Ze kunnen niet gepresenteerd worden als *de* beschrijving van *de* betekenis van taaluitingen of zinnen. Misschien kun je, als je een uiting begrepen hebt, inderdaad zeggen of ze waar is of niet; dat wil nog niet zeggen dat met het vaststellen van de waarheidsvoorwaarden van een zin *de* bete-kenis ervan gegeven is. De beschrijving van een cognitieve representatie, hoe sop-histicated ook, of van het kennisgeheel dat geassocieerd kan worden met het be-grijpen van een uiting is ook niet hetzelfde als het geven van *de* betekenis ervan. Net zo min als een beschrijving van de logische structuur van de gedachte die een zin geacht wordt te verwoorden, hetzelfde is als *de* betekenis ervan uitleggen. Ook een beschrijving van niet-talige reacties — al of niet in neurofysiologische of bi-ochemische termen — of een analyse van de talige reacties die volgen op een ui-ting geeft niet weer wat *de* betekenis ervan is; net zo min als de beschrijving van passende gebruikssituaties van een uiting gezien kan worden als een formulering van *de* betekenis ervan.

Toch zijn de gegeven antwoorden niet onzinnig. Ze proberen te expliciteren wat we weten, wat er aan ons of aan ons gedrag waarneembaar (en mogelijk zelfs meetbaar) is, of waartoe we in staat zijn wanneer we weten wat een uiting bete-kent. Afhankelijk van de situatie is de betekenis van een zin heel goed uit te leg-gen met behulp van één van de bovenstaande antwoorden. De relevantie van het gekozen antwoord is natuurlijk afhankelijk van het taalmateriaal waarop de uitleg

165. Hier past een verwijzing naar het met Wittgenstein 1976[1953] vereenzelvigde '*meaning is use*', hoewel dit niet per se verhelderend is: de te pas en te onpas uit de context (in het Engels) geciteerde frase heeft door dit veelvuldig en divers gebruik eerder betekenis verloren dan gewonnen.

van toepassing moet zijn, maar vooral ook van het doel van de uitleg op dat moment.

Zelf zou ik de betekenis van een uiting willen formuleren als: 'dat wat we begrijpen als we de uiting begrijpen' of beter nog, als 'dat wat we uitleggen als we de betekenis uitleggen', om eraan toe te voegen dat we er a priori niet veel meer over kunnen zeggen. Daarmee kies ik voor een *pragmatische* opvatting in het voetspoor van Wittgenstein.¹⁶⁶ Niet omdat ik een voorkeur heb voor vage formuleringen, maar omdat ik recht wil doen aan het feit dat we betekenis in het ene geval zus uitleggen, en in het andere geval liever zo, afhankelijk van de eisen die aan ons gesteld worden, en de doelen die we voor ogen hebben met de te geven uitleg. We kunnen niet op voorhand een beslissing nemen over de juistheid van de hierboven opgesomde antwoorden. Het is ook dan ook niet op voorhand het meest zinvol om *de* betekenis van een taaluiting uitsluitend in verband te brengen met zaken die buiten de taal zelf gelokaliseerd zijn, noch om op voorhand te veronderstellen dat *de* betekenis geheel en al uitgelegd moet worden met verwijzing naar taalgebruikers en hun mogelijke communicatieve doelen. Integendeel: spreken over de betekenis van een taaluiting is zelf taal, en vindt plaats in het kader van een sociaal-communicatieve, c.q. wetenschappelijke activiteit, ingebed in een bepaalde cultuur. Datzelfde kader bepaalt dan ook steeds weer opnieuw, en afhankelijk van bepaalde, mogelijk zelfs ad hoc gestelde doelen, de waarde en de relevantie van een gegeven beschrijving of uitleg.¹⁶⁷

In het kader van de hier ondernomen wetenschappelijke activiteit, en het taalkundige doel van de te geven analyse, heb ook ik dus een antwoord op de vraag wat je weet als je een uiting begrepen hebt. Mijn antwoord sluit aan op het laatste antwoord in de bovenstaande reeks. Als je weet wat een zin betekent, kun je desgevraagd die betekenis altijd uitleggen, op welke wijze dan ook.¹⁶⁸ Praten over de

166. Wittgenstein 1976[1953], bijv. nr. 560; zie Baker en Hacker 1980:69-85.

167. Vergelijk Helsloot 1992, waarin betoogd wordt dat speculaties over de aard van de kennis van de taalgebruikers die geassocieerd moet worden met taal, en de mate waarin die kennis gemeenschappelijk is, "volstrekt ten onrechte de aandacht van taalkundigen [hebben] afgeleid van hun eigen studieobject". Hij pleit voor een "skeptische taalkunde, die zelf ook afziet van kennisaanspraken. "Juist de skeptische taalkundige uit taal over taal, en kan de eigen uitingen vervolgens niet principieel aan taalkundige beschouwingen onttrekken. Daarbij gaat het er echter niet om of deze uitingen waar zijn, maar of ze taal zijn; of ze op enigerlei wijze bijdragen aan een uitwisseling tussen mensen."

168. Vergelijk Baker en Hacker 1980:83: "The expression 'to know what "X" means' must be construed as containing an indirect question; i.e. 'what "X" means' is not a relative clause standing for some object that *is* the meaning of "X". Hence to know what "X" means is to be able to answer

betekenis van een taaluiting of taalvorm houdt niet noodzakelijk een verwijzing in naar een entiteit (die ergens gelokaliseerd is); praten over 'betekenis' is een sociale activiteit, die een bepaalde vaardigheid veronderstelt.

Je kunt een verklaring geven van de betekenis van een uiting door uit te leggen hoe de uiting gebruikt kan worden, maar bijvoorbeeld ook door een vertaling te geven in of met behulp van een andere taal, of met behulp van gebaren. Weten wat een zin betekent, is kunnen uitleggen hoe je hem begrepen hebt. Je kunt de zin parafraseren, maar ook een analyse geven van de structuur van de uiting, in relatie tot de gegeven interpretatie (zie bijv. Daalder 1987 en 1990).¹⁶⁹ ¹⁷⁰ Een taalkundige uitleg kan bijvoorbeeld laten zien hoe we de zin denken als opgebouwd uit kleinere eenheden, woorden, en groepen van woorden, die ten opzichte van elkaar in een bepaalde relatie staan.¹⁷¹

We kunnen de betekenis van een uiting uitleggen met behulp van de veronderstelling dat we (de inhoud van) de verschillende elementen, of groepen in de zin, overeenkomstig de gegeven interpretatie, op een bepaalde manier op elkaar betrokken hebben (vergelijk Uhlenbeck 1981:356). We kunnen wijzen op de betekenis van die kleinere eenheden. Ook kunnen we wijzen op de opeenvolging van de elementen en laten zien hoe die in verband gebracht kan worden met een gegeven interpretatie. We vinden het daarbij handig om niet alleen te zeggen dat woorden betekenissen hebben, maar ook dat er een *algemene functie van volgorde* te formuleren is (zie Verhagen 1986). Op die manier kunnen we laten zien dat onze uitleg coherent is: dat de verwijzingen naar woordvolgorde of bijvoorbeeld de aanwezigheid van een bepaald woord in alle gevallen een bepaalde overeenkomst vertonen. In de praktijk van een uitleg over taal heeft een verwijzing naar

the question 'what does "X" mean?'

169. Vergelijk Baker en Hacker 1980:278: "We explain sentences, like words, in many different, but equally acceptable, ways. Structural explanation, in a very modest and thoroughly familiar sense, is only one form of explanation among others. It has no special privileges, and in many cases derivation from structure and constituents would not show understanding at all."

170. Een analyse van de structuur van uitingen of zinnen komt voor rekening van de taalbeschuwer. We hebben het dan dus niet per se over de structuur van de zin als eigenschap van de zin zelf, maar over een analyse van structuur die voor rekening komt van de taalbeschuwer. Ik meen echter dat we de term 'zinsstructuur' toch gewoon kunnen blijven gebruiken.

171. Zie Daalder 1990 over de opvatting van *syntactisch verband* in het werk van Pos (waar onder andere Uhlenbeck zich mee verwant toont), en het aspect van hiërarchie in daaruit voortvloeiende syntactische beschrijvingen (vergelijk Daalder 1987).

woordvolgorde een functie die vergelijkbaar is met een verwijzing naar afzonderlijke woorden en hun betekenissen, of als een verwijzing naar accentuatie. We hoeven daarbij echter niet te veronderstellen dat er een oorzakelijke relatie is tussen de afzonderlijke woorden, accentuatie of woordvolgorde enerzijds en *de* betekenis of interpretatie van een zin anderzijds (vergelijk hierboven dl.I:5). Wanneer we in een dergelijk kader ter rechtvaardiging van een bepaalde interpretatie verwijzen naar de woordvolgorde en dat verantwoorden met behulp van een generaliserende beschrijving in termen van een 'algemene functie van volgorde', dan generaliseren we over een praktijk van taalbeschouwing, waarmee dus niet gegeven is dat een aldus geformuleerde functie van volgorde gezien wordt als 'iets van de zin zelf'.¹⁷²

Een dergelijke praktijk van taalkundige analyse claimt niet dat er een oorzaak-gevolgrelatie bestaat tussen de structurele aspecten van de uitleg, de gegeven analyse enerzijds en de ermee in verband gebrachte zinsbetekenis anderzijds. Wanneer we praten in termen van de 'gevonden' structurele aspecten doen we dat in een poging tot generalisatie, zoals dat nu eenmaal gebruikelijk is in een wetenschappelijke praktijk. Bovendien is een wezenlijk kenmerk van deze praktijk dat over de uitspraken die gedaan worden steeds opnieuw discussie mogelijk is: er kan gediscussieerd worden over alternatieve analyses van afzonderlijke gevallen, maar ook over het type generalisaties dat beoogd wordt, en de uiteindelijke formulering ervan.

De in dit proefschrift voorgestelde analyse van zinsstructuren is ontworpen om aspecten van de zinsbetekenis zo direct mogelijk in verband te kunnen brengen met de opeenvolging van de te onderscheiden woorden. In eerste instantie kan alleen vanuit die doelstelling beoordeeld worden of de interpretatiestructuren een zinvol instrument zijn. Voor de juistheid en zinvolheid van een beschrijvingsmethode is geen ander criterium te hanteren dan de mate waarin de resultaten bijdragen tot het doel waarvoor ze ontwikkeld is; nog afgezien van een beoordeling van de zinvolheid van het gestelde doel, waar op zichzelf ook geen objectieve criteria voor zijn.

Met behulp van de toekenning van een interpretatiestructuur aan een zin, geven we een bepaald aspect weer van wat we de betekenis van die zin kunnen noemen. Het moet duidelijk zijn, mede gezien het voorafgaande, dat met de voorgestelde beschrijvingsmethode niet elk denkbaar aspect van een zinsbetekenis wordt uitge-

172. Zie echter Van der Horst 1994 (n10).

legd. Een geslaagde verklaring is niet per se ook een volledige verklaring.¹⁷³ De gekozen doelstelling is een keuze uit vele mogelijke doelstellingen, en brengt dienovereenkomstig beperkingen met zich mee. De claim is echter wel, dat die aspecten van de interpretatie die met woordvolgorde in verband gebracht kunnen worden, op deze wijze verantwoord kunnen worden.

173. Omgekeerd geldt overigens ook dat een 'volledige verklaring' niet per se succesvol is, zie Baker en Hacker 1980:74,78-81.

26 Samenvatting uitgangspunten

Voordat ik overga tot de presentatie van een aantal concrete analyses met behulp van de toekenning van interpretatiestructuren, vat ik hier nog eens een aantal fundamentele uitgangspunten samen.

Het beginpunt voor het toekennen van een bepaalde *interpretatiestructuur* aan een zin, ligt steeds in een idee over dat wat we de zinsbetekenis noemen: dat wat we begrepen hebben als we de zin begrepen hebben. Door interpretatie maken we als het ware een aspect van de zinsbetekenis 'vrij' voor een bepaald doel: om het te verbinden met een onderdeel van de zinsvorm. Daartoe geven we een analyse van de structuur van een zin, die we 'interpretatiestructuur' noemen. Een interpretatiestructuur is een manier om een aspect van de zinsbetekenis uit te leggen die ons tegelijkertijd in staat stelt een verband te leggen tussen (aspecten van de) betekenis en (aspecten van de) vorm.

Soms is de toekenning van een interpretatiestructuur vrij eenvoudig; in de meeste gevallen echter zal een aantal alternatieve voorstellen naast elkaar gelegd moeten worden, voordat een keuze voor het uiteindelijke voorstel gemaakt kan worden. Om tot een voorstel te komen voor de meest geëigende interpretatiestructuur kunnen een aantal verschillende afwegingen een rol spelen. De keuze die uiteindelijk gemaakt wordt, moet dan ook gezien worden als een gemotiveerd voorstel in het kader van het doel van de analyse en niet als *de* structuur van de betreffende zin. Eén en ander houdt in dat discussie over de meest geëigende interpretatiestructuur altijd mogelijk is.

Het toekennen van een interpretatiestructuur aan een zin is een daad van analyse, als resultaat van taalbeschouwing. Het is belangrijk om voor ogen te houden dat de claim niet is dat een taalgebruiker op enig moment een dergelijke interpretatiestructuur opbouwt, of moet opbouwen om de zin te kunnen begrijpen. In mijn visie wordt niet verondersteld dat als voorwaarde voor het begrijpen van een zin eerst 'de' structuur moet worden 'herkend'; een voorstel voor een interpretatiestructuur in de vorm waarin ze door mij worden voorgesteld, verwijst niet naar het begrijpen van een zin als proces, en is ook niet bedoeld als causale verklaring voor het resulterende begrip.

Kortom: een toegekende interpretatiestructuur komt volledig voor rekening van de taalbeschouwer.

Een analyse in de vorm van een interpretatiestructuur moet dus niet gezien worden als een causale verklaring voor een gegeven interpretatie, maar als een hulpmiddel bij de uitleg van die interpretatie. De toegekende interpretatiestructuur moet, zoals gezegd, niet worden opgevat als de onmiddellijke oorzaak van een gegeven interpretatie, maar als een alternatieve manier om uit te leggen wat de zin betekent. Als alternatief voor het geven van bijvoorbeeld een parafrase, of een vertaling in een andere taal. De grafische vormgeving van een interpretatiestructuur zie ik als een instrument dat ons in staat stelt zicht te krijgen op de structurele aspecten van die uitleg, waardoor het mogelijk wordt om verband te leggen met de woordvolgorde.

Ik heb betoogd dat het startpunt voor de toekenning van een interpretatiestructuur expliciet gevonden wordt in een gegeven interpretatie. Daarmee nemen we in zekere zin een standpunt als van een hoorder in. Bij de beschrijving van de interpretatiestructuur blijven de mogelijke bedoelingen van de spreker die tot productie leiden, en de productie van de uiting zelf immers volledig buiten beeld. Maar we nemen geen hoordersstandpunt in op de letterlijke manier als gesuggereerd wordt in de analyses die Uhlenbeck als voorbeeld geeft:¹⁷⁴ het is goed om te benadrukken dat ook het individuele proces van het begrijpen van een zin — hoe we ons dat ook voorstellen — hier, in het kader van een taalkundige uitleg over taal, buiten beeld blijft.

Een taalkundige uitleg is 'taal over taal' (Helsloot 1992); zie ook noot 167, pagina 223. En precies daar ligt de mogelijkheid tot toetsing: in de confrontatie met mede-taalgebruikers. Een dergelijke pragmatische interpretatieve benadering levert geen model op van een of andere taalwerkelijkheid die buiten de praktijk en de ervaring van taalgebruikers om getoetst kan worden. Het gaat erom of taalgebruikers een taalkundige analyse kunnen zien als zinvolle taal over hun eigen taal en taalervaring. En het gaat om het gemeenschappelijke: om overeenstemming over de inzichtelijkheid van het geformuleerde verband tussen vormkenmerken enerzijds en aspecten van de betekenis anderzijds.

Met het verlaten van het letterlijke hoordersstandpunt van Uhlenbeck, verandert ook de status van de "formeel middelen", de *syntagmatische indicaties* waar Uhlenbeck onderzoek naar zegt te doen. De syntagmatische indicaties — de gegevens over accentuatie en intonatie uit de zgn. muzische laag, de gegevens over de vorm van de elementen uit de zgn. fatische laag en de gegevens over de woordvolgorde: de plaats van de elementen ten opzichte van elkaar — dit soort vormkenmerken

174. Ook in Keijser 1994 wordt een letterlijk hoordersstandpunt gesuggereerd.

worden niet gezien als aanwijzingen die dwingend leiden tot een bepaalde toe te kennen structuur; noch voor de hoorder, noch voor de linguïstische beschouwer. Door de beschouwer kunnen ze hoogstens *achteraf*, en met verwijzing naar vergelijkbare kenmerken in andere zinnen, aangewend worden als *rechtvaardiging* voor een toe te kennen of reeds toegekende structuur. Immers, iets als een vormkenmerk beschouwen, is ook het resultaat van taalbeschouwing, een daad van analyse.

De theoretische rol van de syntagmatische indicaties is bij mij dus anders dan bij bijvoorbeeld Uhlenbeck. Het is niet verhelderend om, overeenkomstig een veronderstelde middel-doelrelatie tussen vorm en betekenis, vormkenmerken op te vatten als aanwijzingen voor een hoorder die hem helpen bij het 'decoderen', of begrijpen van zinnen. Vormkenmerken zijn dus ook in die zin geen aanwijzingen voor de linguïst bij het analyseren van 'de' zinsstructuur. Vormkenmerken kunnen alleen achteraf — als elementen van een rechtvaardiging — in verband gebracht worden met een toegekende interpretatie(structuur).

De grond voor de toekenning van een bepaalde structuur aan een zin — en dus het criterium voor de juistheid ervan — ligt in (aspecten van) de betekenis die we aan de zin hebben gegeven. Een rechtvaardiging van de interpretatie(structuur) kunnen we proberen te vinden door te wijzen op afzonderlijke kenmerken van de vorm van de taaluiting, die door ons als zodanig herkend worden. Toekenning van een interpretatiestructuur is dus een middel voor de beschouwer, om aspecten van de betekenis van een taaluiting in verband te brengen met aspecten van de vorm ervan.

De lineaire *opeenvolging* van de woorden is zo'n beetje het enige vormkenmerk waar nauwelijks misverstand over kan ontstaan. In tegenstelling tot een te observeren lineaire opeenvolging is het kenmerk van de woord*volgorde* in de zin zoals Uhlenbeck dat bedoelde, al het resultaat van een analyse. Strikt genomen moet dus steeds 'lineaire opeenvolging' gelezen worden waar ik zelf toch 'woordvolgorde' gebruik.

Met de in dit proefschrift voorgestelde beschrijvingsmethode kunnen we de woordvolgorde zo direct mogelijk in verband brengen met aspecten van de zinsbetekenis. Dit verband kunnen we uitleggen met behulp van het begrip *onafhankelijke conceptualisering*, dat als kenmerk van een bepaalde interpretatie zichtbaar is in een toegekende interpretatiestructuur.

Behalve aan de woordvolgorde, kunnen we ook aandacht besteden aan het niveau van de woordbetekenis. Of aan een accentuatiepatroon dat overeenstemt met een

bepaalde interpretatie. Een verwijzing naar deze aspecten kan deel uitmaken van een rechtvaardiging van een interpretatie(structuur) die we aan een zin als geheel gegeven hebben. In deel II zijn voorbeelden daarvan te vinden.

Ik zal voorbeelden geven van gevallen waarbij een verschil in de voorgestelde interpretatiestructuur samenhangt met een verschil in accentuatie. Bij elke te analyseren zin zal ik steeds aangeven waar de cruciale accenten liggen die overeenkomen met de in beschouwing genomen zinsbetekenis (of aspect daarvan). In andere gevallen zal ik laten zien hoe een verschil in woordvolgorde kan samenhangen met een verschil in de interpretatie van afzonderlijke woorden.

Een voorgestelde interpretatiestructuur kan gerechtvaardigd worden door te wijzen op de betekenis en de interpretatie van afzonderlijke woorden. Veel gevallen illustreren dat een verschil in de interpretatie van een zin als geheel samengaat met kleine verschillen in de woordvolgorde. Maar er zijn ook gevallen waarbij verschillende interpretaties mogelijk zijn bij gelijkblijvende woordvolgorde. Soms, maar lang niet altijd, is dat aanleiding om in een dergelijk geval ook overeenkomstig verschillende interpretatiestructuren toe te kennen. Door in zo'n geval te laten zien hoe anders de interpretatie is van de afzonderlijke woorden, overeenkomstig het verschil in interpretatiestructuur, kunnen we de verschillen in zinsbetekenis verantwoorden.

Een mogelijk verschil in betekenis bij gelijkblijvende volgorde is, zoals gezegd, lang niet altijd te verantwoorden door toekenning van verschillende interpretatiestructuren. Niet alle betekenisverschillen zijn immers uit te leggen in termen van 'onafhankelijke conceptualisering'. Een en ander zal ik illustreren in deel II.

Deel II

1 Interpretatiestructuren van enkelvoudige zinnen (SVX)

De meest eenvoudige reeks die we zien als een (volledige) Nederlandse zin, bestaat uit een opeenvolging van een subject en een werkwoord. De interpretatie daarvan laat zich uitleggen als de toevoeging van het werkwoord aan het subject, overeenkomstig de opeenvolging van die twee elementen. Een reeks die bestaat uit meer dan twee elementen, kunnen we beschouwen als een uitbreiding op dit meest basale patroon.

Schematisch als volgt, waarbij V een finiet werkwoord is, en X een element van een nader te bepalen soort:

(44) S – V

(45) S – V – X

Laten we maar meteen een zin bij de kop pakken. En wel een voorbeeld van het zo vertrouwde soort *man slaat hond*: een enkelvoudige (transitieve) zin. In meer opzichten is het een 'schoolvoorbeeld' van een Nederlandse zin: een dergelijke zin laat een SVX-volgorde (of SVO) zien, die althans voor hoofdzinnen — even afgezien van de mogelijke theoretische consequenties — intuïtief ervaren wordt als 'typerend', 'canoniek', overeenkomstig de 'basisvolgorde' (vergelijk Lambrecht 1987a).^{175 176}

(46) Jan koopt een fiets

Kan deze zin geassocieerd worden met een bepaalde interpretatiestructuur, die steeds hetzelfde is voor elk geval dat we herkennen als een zin van dit type? En hoe zou de interpretatiestructuur er dan uitzien?

175. Slobin 1982 suggereert dat een SVO-volgorde meer universeel te zien is als een canonieke volgorde, bijv. als "nucleus for the growth of language" in kindertaalontwikkeling.

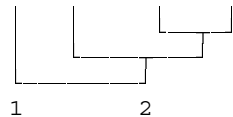
176. Meestal wordt de volgorde in Nederlandse hoofdzinnen algemeen getypeerd als SVO. De typering van een volgorde als 'basisvolgorde' kan zonder nadere toelichting, niet verhelderend zijn. Vergelijk Kooij (1973:28): "Het verwarren van 'uitgangsvolgorde' voor een beperkt syntactisch doel, en 'dominante volgorde' of misschien ook wel de verraderlijke dubbelzinnigheid van de term 'basisvolgorde', heeft ertoe geleid dat typologische termen zoals SVO, SOV en VSO in sommige publicaties danig uit de losse hand worden gebruikt." Vergelijk ook het standpunt van Bakker (1975).

Op het eerste gezicht zijn er twee structuren mogelijk. Het verschil tussen beide is dat we twee dingen kunnen doen met het (finiete) werkwoord: we kunnen het direct verbinden met *Jan*, of het eerst samennemen met *een fiets*. De twee resulterende structuren zien er als volgt uit.

(46) a Jan koopt een fiets

(46) b Jan koopt een fiets

Het is niet de eerste keer dat deze twee structuren tegenover elkaar gezet worden. Reichling en Uhlenbeck hebben op verschillende momenten in hun werk zich een voorstander van (46)a verklaard, omdat die structuur in hun ogen het meest recht doet aan "het toch onmiskenbaar directe verband" tussen het subject en het finiete werkwoord (Reichling 1969[1961]:103, Uhlenbeck 1958:26, 1963:7/8, 1966:13, 1967:32, 1971:110). Met deze opvatting traden ze expliciet in discussie met aanhangers van een meer traditionele structuur, die ze terugvinden in de Chomskyaanse syntactische analyse.¹⁷⁷ Het 'Chomskyaanse' alternatief zou leiden tot een pleidooi voor de structuur in (46)b, zoals Kraak (1966:26) laat zien, overeenkomstig "de traditionele segmentatie", waar ook Chomsky zich op beroept.

Hoe zouden we kunnen kiezen voor een van beide structuren?

Aangezien Reichling en Uhlenbeck niet nader uitleggen wat ze bedoelen met "directe verband" tussen het subject en het finiete werkwoord, is het ook niet meteen duidelijk hoe het "directe verband" hier een argument is voor de structuur in (46)a. Soms lijkt "verband" niet meer te betekenen dan dat twee elementen "naar de bedoeling van de spreker en voor het interpreteren van de uiting door de hoorder dienen te worden opgevat als bij elkaar te horen" (Uhlenbeck 1958:26), zie dl.I:20, 21 en 22. In andere gevallen lijkt de invulling van het ver-

177. Hoewel Reichling en Uhlenbeck hem daar wel toe uitdagen, blijkt Chomsky niet echt te bewegen tot een inhoudelijke discussie. Het is dan ook niet de moeite waard om de confrontatie tussen de geleerden weer te geven. Wat er in publicaties van terug te vinden is, kenmerkt zich door een hoog 'welles-nietes'-gehalte. Zie bijv. Uhlenbeck 1967 en verwijzingen aldaar, vergelijk Kraak 1973:81.

band specifiek bedoeld, bijvoorbeeld wanneer gezegd wordt dat de structuur als in (46)a tot uitdrukking brengt dat het verband tussen het subject en het finiete werkwoord "niet via de zin loopt en geen enkel ander vooraf te leggen ander verband veronderstelt" (Uhlenbeck 1966:13). Met een dergelijke formulering heeft Uhlenbeck (in het voetspoor van Reichling naar wie hij verwijst) willen benadrukken dat het niet nodig is om zinnen van het simpele SVX- of SVO-type eerst te analyseren in termen van een subject-predikaatstructuur om te kunnen begrijpen dat er een zekere relatie is tussen het subject en het finiete werkwoord: de veronderstelling van die "directe" relatie wordt immers ondersteund door de zichtbare congruentie van het werkwoord met het subject (Reichling 1969[1961], Uhlenbeck 1967).¹⁷⁸

De relationele structuur in (46)a ziet eruit als een driedeling. De structuur in (46)b laat daarentegen een tweedeling zien, die inderdaad 'traditioneel' aan zinnen wordt toegekend (zie dl.I:2). Vanuit een bepaalde visie op wat een zin betekent, kan ook dit een zinvolle analyse zijn. Een keuze voor een van beide structuren kunnen we echter pas maken als we hebben vastgesteld wat het bereik ervan moet en kan zijn. Ik wil hiermee vooral het belang benadrukken van het volgende.

Ten eerste: een keuze voor de structuur in (46)a of (46)b kan niet geldig zijn voor alle zinnen. Toekenning van een structuur als hier bedoeld, is gerelateerd aan (aspecten van) de zinsbetekenis (zie deel I). Als dan de keuze voor een van beide structuren (tweedeling of driedeling) opgelegd wordt aan *alle* zinnen, wordt het onderscheid nietszeggend. Anders gezegd: als zinnen een fundamentele tweedeling (of driedeling) gemeenschappelijk hebben, kan het verschil tussen een tweedeling en een driedeling niet benut worden om verschillen tussen zinnen uit te leggen. Dat dit een gemiste kans zou zijn, is in deel I al betoogd en zal hieronder nog duidelijker worden.¹⁷⁹

Ten tweede: we moeten vaststellen waar we de structuur een uitdrukking van willen laten zijn. De toekenning van een dergelijke relationele structuur is immers

178. Op alle genoemde plekken zetten Reichling en Uhlenbeck hun standpunt steeds uiteen naar aanleiding van een Engels voorbeeld dat Chomsky gebruikte: de zin *The man hit the ball*. In Uhlenbeck 1967 is de zin ineens veranderd in *John hits the ball*, wellicht omdat de congruentie-relatie hier duidelijker zichtbaar is.

179. Dat met een keuze voor een bepaalde structuur voor de zin in (46) niet gegeneraliseerd kan worden over alle Nederlandse zinnen, laat staan over alle talen, lijkt soms ook het standpunt van Uhlenbeck (vergelijk Uhlenbeck 1967:32,33), maar duidelijk is dit niet.

een manier om iets te beschrijven, en de waarde van een beschrijving is niet te bepalen zonder die beschrijving te relateren aan het doel waarvoor ze gemaakt is. Het is heel goed mogelijk om beide type structuren — een tweedeling tegenover een driedeling — naast elkaar te gebruiken in een analyse, mits de functie van die tegenstelling duidelijk is, zie deel I:10.

In het vervolg van dit hoofdstuk zal ik het verschil tussen de bovenstaande structuren in een breder kader plaatsen. Daartoe stel ik voor om de structuren zoals ze hierboven gegeven zijn in (46)a en (46)b te zien als *interpretatiestructuren*, waarmee we in termen van *onafhankelijke conceptualisering* een relatie kunnen leggen tussen aspecten van de zinsbetekenis enerzijds en de opeenvolging van de te onderscheiden zinselementen anderzijds. Het verschil tussen beide structuren wordt dan niet meer alleen gezien als een driedeling versus een tweedeling, maar kan meer specifiek worden gezien als de weergave van een verschil in de conceptualisering van het finiete werkwoord. De structuur in (46)a laat dan zien dat het werkwoord *onafhankelijk van wat volgt* (in dit geval het object) geconceptualiseerd is, in tegenstelling tot de structuur in (46)b die weergeeft dat het werkwoord *niet* onafhankelijk geconceptualiseerd is.

Kunnen we nu voor zin (46) een keuze maken voor een van beide structuren? En welk interpretatief aspect hebben we daarmee dan uitgelegd?

Een vertaling van de interpretatiestructuur in (46)a in termen van onafhankelijke conceptualisering van het werkwoord heeft onmiddellijk het voordeel dat de door Reichling en Uhlenbeck vaag aangeduide "directe" relatie tussen het subject en het finiete werkwoord een meer specifieke invulling kan krijgen. We kunnen ons nu voorstellen dat ermee bedoeld wordt dat de inhoud van het werkwoord *direct* op het subject betrokken kan worden, dat wil zeggen: zonder dat we het werkwoord eerst verbinden met een of meer erop volgende elementen. Het kan zinvol zijn om een aspect van de betekenis van een zin te typeren met behulp van de voorstelling dat het werkwoord op deze 'directe' wijze verbonden is met het voorafgaande. Ik kom daar natuurlijk straks op terug.

Anders gezegd: wanneer we onze aandacht richten op het aspect van de zinsbetekenis dat uitgelegd kan worden door het werkwoord weer te geven als onafhankelijk van wat volgt geconceptualiseerd, zien we dat de relatie tussen het finiete werkwoord en het subject in een zin als (46) *Jan koopt een fiets* zodanig is, dat ze niet wezenlijk anders is dan de relatie tussen het subject en finiet werkwoord in zinnen waar geen object-element aanwezig is, zoals bijv. in *Jan slaapt*. De relatie tussen het subject en het finiete werkwoord is 'direct' als we kunnen zeggen dat het werkwoord onafhankelijk van wat volgt geconceptualiseerd is.

Nu kunnen we ook tegemoetkomen aan een bezwaar dat Kraak naar voren bracht naar aanleiding van het voorstel van Uhlenbeck om in de zin *Ik bewonder het zeer fraaie paleis op de Dam* het werkwoord *bewonder* direct aan *ik* te verbinden. Kraak merkt op dat het "bij dit voorbeeld in het geheel niet duidelijk [is] dat de ene segmentatie met een andere interpretatie correspondeert dan de andere" (Kraak 1966:30). Dat Kraak serieus geprobeerd heeft te zien hoe hij de voorstellen van Uhlenbeck kan toepassen, blijkt uit zijn pogingen om verschillende interpretaties te verbinden met een verschil in structuur die — in onze termen — uitdrukking geeft aan een verschil in de conceptualisering van het werkwoord. Hij doet dit bijvoorbeeld voor de zinnen *Hij dirigeerde de hele voorstelling* en *Hij werkt op kantoor* (Kraak 1966:31).

Op Kraaks bespreking van *Hij dirigeerde de hele voorstelling* reageert Uhlenbeck afkeurend (Uhlenbeck 1971:115/116). Het verschil tussen de interpretatie waarbij we *de hele voorstelling* object noemen en die waarbij we het een tijdsbepaling noemen, is in tegenstelling tot wat Kraak voorstelt, voor Uhlenbeck geen grond voor een verschil in relationele structuur (zie ook dl.I:22). Voor beide interpretaties kunnen we volgens Uhlenbeck wellicht dezelfde relationele structuur tekenen, en wel als volgt:

- (47) *Hij dirigeerde de hele voorstelling*
-

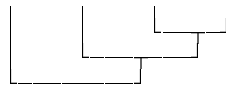
Wanneer we de bovenstaande structuur opvatten als een interpretatiestructuur, betekent deze structuur dat de interpretatie van *de hele voorstelling* als object of bepaling niet samenhangt met een verschil in de conceptualisering van het werkwoord: in beide gevallen kunnen we zeggen dat de inhoud van het werkwoord onafhankelijk van wat volgt aan *hij* is toegevoegd. Het verschil in interpretatie dat Kraak hier voor ogen had, kan hier dus inderdaad niet uitgelegd worden in termen van een al of niet onafhankelijke conceptualisering van het werkwoord *dirigeerde*.

Maar Kraaks bespreking van *Hij werkt op kantoor* laat Uhlenbeck onbecommenterd. En dat is waarschijnlijk niet toevallig. In dit geval is het immers moeilijker om iets tegen het voorstel van Kraak in te brengen. Ook hier bespreekt Kraak weer twee mogelijke interpretaties van de zin, om te laten zien dat hierbij een probleem ontstaat voor Uhlenbecks voorstel om het werkwoord altijd direct met het subject te verbinden.

Ik citeer Kraak:

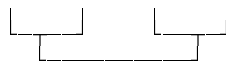
"De reeks *Hij werkt op kantoor* kan, met verschil in intonatie, worden geïnterpreteerd als 'hij heeft een kantoorbaan' en als 'hij werkt wanneer hij op kantoor is'; relationeel kan dit door een musisch gegeven gekenmerkte verschil worden weergegeven met

(48) a *Hij werkt op kantoor* (20) bij Kraak

en

(48) b *Hij werkt op kantoor* (21) bij Kraak

dus weer in afwijking van Uhlenbecks opvatting die het onderwerp met de persoonsvorm verbonden wil zien [...]" (Kraak 1966:31)

Laten we eens zien welk argument er is voor de structuur in (48)a (Kraaks voorbeeld (20)), als we ook nu de relationele structuur opvatten als een interpretatiestructuur die begrepen wordt in termen van onafhankelijke conceptualisering. De structuur in (48)a geeft dan aan dat het werkwoord *werkt* niet onafhankelijk van *op kantoor* aan *hij* is toegevoegd. We kunnen het ook als volgt zeggen: de niet-onafhankelijke conceptualisering van *werkt* komt overeen met een interpretatie van de zin waarin *hij* niet zozeer als agens van 'werken' wordt gezien, maar als het subject of topic van een karakterisering. Het idee van 'werken' is geconceptualiseerd in verband met 'op kantoor', en dat is als geheel betrokken op 'hij'. Het subject wordt daarmee gekarakteriseerd als iemand die op kantoor werkt: hij heeft een kantoorbaan.

Welke interpretatie komt dan overeen met een structuur waarin we *werkt* onafhankelijk van *op kantoor* toevoegen aan *hij*? Ongetwijfeld ook de interpretatie 'hij werkt wanneer hij op kantoor is' die Kraak voor ogen had,¹⁸⁰ maar het ligt ook voor de hand om een onafhankelijke conceptualisering van *werkt* te verbinden

180. Op zichzelf is deze parafrase ook niet eenduidig. Bedoelde Kraak hier zowel een accent op *werkt* als op *kantoor*, met of zonder pauze tussen beide elementen, of bedoelde hij op een van beide elementen een contrastief accent?

met een interpretatie van de zin als 'hij is nu op kantoor, (want) hij werkt'. Deze interpretatie gaat niet gepaard met een andere accentuatie, waardoor in dit geval een verschil in structuur dus ook niet in verband te brengen is met een verschil in accentuatie. Bij deze interpretatie kunnen we zeggen dat het idee van 'werken' onafhankelijk van het 'op kantoor-zijn' verbonden is met 'hij', wat hier overeenkomt met een meer 'actieve' interpretatie van het subject. We begrijpen dat de referent van het subject iets doet, namelijk 'werken', met de plek waar dat plaatsvindt als nadere specificatie die hier kennelijk relevant is.

Met de bespreking van deze voorbeelden uit Kraak 1966 heb ik, in aansluiting op het betoog in deel I het volgende willen laten zien. Er is niet steeds één bepaalde manier waarop een finiet werkwoord in Nederlandse hoofdzinnen verbonden wordt met andere elementen. Een keuze voor een van beide mogelijke structuren kan gemotiveerd worden met verwijzing naar een bepaald aspect van de zinsbetekenis. Alleen wanneer duidelijk is welk betekenisaspect uitgelegd wordt, kunnen we beoordelen wat de waarde is van de verschillende voorgestelde structuren.

Als we de betekenis van een zin uitleggen in termen van onafhankelijke conceptualisering, blijkt de keuze die we maken *op het punt van het finiete werkwoord* cruciaal. In hoofdzinnen vertegenwoordigt het finiete werkwoord het punt waarop de keuze voor een bepaald type interpretatiestructuur zichtbaar wordt. Anders gezegd: dit *Vf-punt* maakt een belangrijk deel uit van de rechtvaardiging voor de keuze van vooral de globale architectuur van een interpretatiestructuur. We kunnen ons dan ook voorstellen, dat we ons daartoe in belangrijke mate zullen beroepen op de betekenis of interpretatie van het Vf-werkwoord. Voorbeelden van de manier waarop dat in de praktijk gaat, zullen in het gehele deel II te vinden zijn.

Het onderscheid tussen een tweedeling en een driedeling staat nu niet los meer van een uitleg over (een bepaald aspect van) de zinsbetekenis. Als in dat kader het werkwoord op enigerlei wijze op te vatten is als onafhankelijk geconceptualiseerd, dan geeft dat dus per definitie aanleiding tot een drieledige structuur, oftewel een structuur die uit *minimaal* twee 'stappen' bestaat,¹⁸¹ terwijl de niet-onafhankelijke conceptualisering van het werkwoord aanleiding geeft tot een globale structuur die *maximaal* uit twee 'stappen' bestaat. Een analyse die een dergelijke driedeling en tweedeling tegenover elkaar zet, heeft geen betekenis zonder meer. Het is dan ook mogelijk dat er op meer manieren, en op andere gronden dan ik hier doe, een onderscheid te maken is tussen twee- en driedelingen. In ieder geval heeft elk onderscheid een eigen verhaal nodig.

181. Dit heeft uiteraard betrekking op hoofdzinnen waarin er nog wel iets volgt op het finiete werkwoord.

Bovenstaande voorstelling van zaken biedt een kader om een aantal traditionele analyses en meer recente observaties over de interpretatie van werkwoorden bij elkaar te brengen. Ik zal dat laten zien in het volgende hoofdstuk, waar ik me nog steeds zal beperken tot de conceptualisering van het finiete werkwoord in hoofdzinnen.

2 De conceptualisering van het finiete werkwoord (Vf) in enkelvoudige 'mededelende' hoofdzinnen

De conceptualisering van het finiete werkwoord in een enkelvoudige, mededelen- de hoofdzin kan dus op twee manieren worden weergegeven. Onafhankelijke conceptualisering levert een driedelige interpretatiestructuur op, en niet-onaf- hankelijke conceptualisering een tweeledige. In dit hoofdstuk laat ik zien dat de conceptualisering van het werkwoord op verschillende manieren in verband te brengen is met zowel de betekenis van de zin als geheel als de betekenis van het werkwoord zelf. Zo kan de *onafhankelijke conceptualisering van het werkwoord* beschouwd worden als kenmerkend voor een aantal verschillende te onderschei- den betekenisaspecten, die nu, door middel van de hier voorgestelde beschrijving, aan elkaar gerelateerd kunnen worden, omdat duidelijk wordt welk aspect ze gemeenschappelijk hebben.

2.1 Onafhankelijke conceptualisering van het Vf en 'transitiviteit'

Om te beginnen, kan een onafhankelijke conceptualisering van het finiete werk- woord in een hoofdzin in verband gebracht worden met een zeker *transitief aspect* als kenmerk van de zinsbetekenis. In deel I heb ik laten zien dat Onrust de "gebeurtenis-achtige" betekenis van een zin in verband brengt met een bepaald type structuur. Haar voorstel kunnen we vertalen in een interpretatiestructuur in termen van onafhankelijke conceptualisering, door het "gebeurtenis-achtige ka- rakter" in verband te brengen met de onafhankelijke conceptualisering van het finiete werkwoord (Onrust 1986, zie dl.I:10). In het volgende geval bijvoorbeeld, hangt de gebeurtenis-lezing onder andere samen met de interpretatie van de refe- rent van het eerste element als participant in het gebeuren.¹⁸²

(49) De voorstopper maakte een kapitale fout

In het kader van een betoog over de betekenis van verschillende soorten passieve zinnen verbindt Verhagen dit type structuur meer expliciet aan "prototypische transitieve zinnen", waarbij 'transitiviteit' opgevat wordt in de zin van Hopper en

182. De voorbeeldzin komt uit Onrust 1986; de grafische weergave van de interpretatiestructuur is van mij, zie ook dl.I:10.

Thompson 1980 (zie Verhagen 1990b en 1992). Hij belicht een aspect van de zinsbetekenis dat in verband gebracht kan worden met onze voorstelling van een prototypisch transitief gebeuren. "Part of the prototype of a transitive event is that its elements are organized in a particular order, starting with the starting point of the activity: its source, or agent. Prototypical transitive sentences exhibit that order linearly" (Verhagen 1992:326).¹⁸³

Verhagen (1990:86) illustreert de door hem bedoelde transitiviteit aan de hand van het volgende tekstje.

- (50) Maarten schrijft. Hij tekent de grote en de kleine letters zorgvuldig op het papier, aan elkaar vast, en zet na elk woord voorzichtig de nodige punten op de i's en de j's. De brief is voor de meester van zijn vorige klas; alleen die wetenschap kluistert hem aan zijn stoel ...

In een dergelijke omgeving kunnen we de bedoelde transitiviteit van een zin als *Hij tekent de letters op het papier* als volgt uitleggen.

"Het element waarmee de zin begint, bv. *Hij*, wordt direct nader bepaald door de persoonsvorm, dus bv. als 'tekenende'; de betekenis van 'Hij tekent' wordt weer direct nader bepaald met het lijdend voorwerp *de letters*; en dan wordt de betekenis van 'Hij tekent de letters' weer nader bepaald met de bepaling *op het papier*." (Verhagen 1990b:86)

Hier legt Verhagen, net als Onrust en in het voetspoor van Bolinger (1965[1952]), de betekenis van het geheel uit als een stapsgewijze opbouw van de zinsbetekenis, die inhoudt dat elk element het voorafgaande nader toespitst, waardoor de betekenis van het geheel steeds specifieker wordt. Overeenkomstig zijn uitleg, zou een grafische weergave van een interpretatiestructuur die begrepen moet worden in termen van onafhankelijke conceptualisering, er als volgt uitzien:

183. Deze voorstelling maakt in feite deel uit van een "canonical event model" zoals we dat tegenkomen in het werk van Langacker (bijv. 1991:293-304), zie ook Rice 1987a, 1987b. Langacker veronderstelt dat er een 'natuurlijke' of 'normale' conceptualisering is van prototypische handelingen: "from an external vantage point, a viewer observes an energetic interaction between an agent and a patient that occurs within an inclusive setting and constitutes a single event" (Langacker 1991:298). Vergelijk: "At the level of conscious awareness the most natural conceptualization of an action chain finds the conceptualizer following a mental path that mirrors the conceived energy flow from participant to participant", waarbij het startpunt van dit 'mental path' dus overeenkomt met het startpunt van de 'energy flow' (Langacker 1991:292), zie ook dl.I:17 en 18.

Terwijl Reichling en Uhlenbeck spraken over de "directe" relatie tussen een subject en het congruerende werkwoord in het algemeen, laten Onrust en Verhagen ons zien dat een dergelijke typering vooral en misschien wel uitsluitend van toepassing is op een bepaald type zinnen: prototypische (enkelvoudige) SVO-zinnen die een zekere 'transitiviteit' in hun betekenis met elkaar gemeen hebben. Met een beschrijving in termen van onafhankelijke conceptualisering hoeven we dit 'transitieve' betekenisaspect vervolgens niet zozeer in verband te brengen met de stapsgewijze toevoeging, de daaruit voortvloeiende driedelige structuur en de ermee overeenkomende gelede structuur van een voorstelling van een transitieve gebeurtenis, maar eerst en vooral met de onafhankelijke conceptualisering van het finiete werkwoordelijke element (Vf). Hierdoor zijn we nu in staat om vervolgens de hier bedoelde transitiviteit in verband te brengen met andersoortige betekenisaspecten die samenhangen met bepaalde woordvolgordeverschijnselen en die we niet zozeer (of niet uitsluitend) zouden willen uitleggen in termen van transitiviteit, zoals zal blijken uit het vervolg van dit deel.

Tegenover de "gebeurtenis-achtige" of "transitieve" lezing die in verband te brengen is met de onafhankelijke conceptualisering van het Vf, staat zoals we verwachten een lezing die samenhangt met de niet-onafhankelijke conceptualisering van het Vf. Tegenover zinnen van het SVO-type met een "gebeurtenis-achtige" lezing zet Onrust (1988) een type zinnen waarbij een ander element dan het grammatisch subject vooraf gaat aan het finiete werkwoord: we zouden ze kunnen zien als zinnen met een XVS- of OVS-volgorde.¹⁸⁵ De interpretatie van dergelijke zinnen typeert ze als "statisch": het "gebeurtenis-achtige" aspect ontbreekt, zoals te zien is bij het volgende voorbeeld (zie dl.I:10).

- (52) Zingen kan ik niet
-

Ook hier kunnen we, op basis van de toegekende interpretatiestructuur die begrepen moet worden in termen van onafhankelijke conceptualisering, het door Onrust bedoelde verschil in interpretatie uitleggen als een verschil in de conceptualisering van het finiete werkwoord: de door Onrust bedoelde statische interpretatie kenmerkt zich doordat het Vf *niet* onafhankelijk van wat volgt betrokken is op het voorafgaande.

185. Dergelijke zinnen worden ook wel getypeerd als gevallen van *vooropplaatsing* ('fronting') zonder dat dit een (theoretisch nader te specificeren) aanname van 'verplaatsing' impliceert.

aan een dergelijke tweeledige structuur kan worden toegekend. Het statische karakter van een passieve zin is niet alleen waarneembaar bij de gevallen van "vooropplaatsing" die Onrust als statisch karakteriseerde (XVS), maar bijvoorbeeld ook bij zinnen met een modaal hulpwerkwoord of een koppelwerkwoord (Verhagen 1992:329).

Zinnen met een modaal hulpwerkwoord roepen niet bij uitstek een gedachte op aan een gebeurtenis met een 'transitieve structuur'; ze worden niet zozeer gebruikt om verslag te doen van een gebeuren dat zich ergens afspeelt. Dergelijke zinnen worden eerder begrepen — aldus Verhagen (1992:329) — als "commenting on their topics". Verhagen suggereert hier, dat zodra het relevant is om bij onze uitleg van de betekenis van een zin te verwijzen naar een specifiek standpunt van de spreker, we te maken hebben met een uiting die juist vanwege de grotere gebondenheid aan het standpunt van de spreker, op zichzelf daardoor minder overeenkomt met onze voorstelling van een prototypisch transitief gebeuren (zie ook Verhagen 1995). Dat niet alleen passieve zinnen, maar ook 'modale' zinnen in dit opzicht een statisch karakter hebben, komt in de analyse van Verhagen tot uitdrukking door ook hier een tweeledige structuur toe te kennen. En inderdaad ligt het nu voor de hand om een dergelijke globale tweedeling in verband te brengen met een verdeling in termen van 'topic' en 'comment' (opgevat in een zinsdefinitie zie dl.I:3, vergelijk dl.I:2 en 10).

Als we het bedoelde statische karakter van modale zinnen algemeen zouden willen erkennen en het ook willen uitleggen in verband met de opeenvolging van de verschillende elementen in de zin, dan zouden we nu dus kunnen zeggen dat dit betekenisaspect tot uitdrukking wordt gebracht in de toekenning van een interpretatiestructuur waarbij het Vf (het zgn. modale hulpwerkwoord) steeds niet-onafhankelijk geconceptualiseerd is.

Het beeld dat zich nu begint af te tekenen is dat de conceptualisering van het Vf in ieder geval samenhangt met een bepaald soort *zelfstandigheid* van het Vf. Het idee dat het finiete werkwoord in een hoofdzin onafhankelijk geconceptualiseerd is, roept dan natuurlijk direct associaties op met een meer traditioneel idee van zelfstandigheid: de zelfstandige functie van werkwoorden die aan de orde is bij het onderscheid tussen zelfstandige werkwoorden enerzijds en hulp- of koppelwerkwoorden anderzijds. Zoals blijkt uit Verhagen 1992 lijkt het dus niet onmogelijk om dit onderscheid in verband te brengen met een verschil in de zinsbetekenis dat uitgelegd kan worden in termen van transitiviteit zoals bedoeld in Ver-

hagen 1992.¹⁸⁶ Maar dan kunnen we ons natuurlijk afvragen waar het hele verhaal over het verschil tussen een 'transitieve' en een 'statische' lezing van zinnen voor nodig is, als dat verschil lijkt neer te komen op het traditionele onderscheid tussen een zelfstandig (gebruikt) werkwoord enerzijds en een hulpwerkwoord of een koppelwerkwoord anderzijds.

Het antwoord is simpel, maar principieel. Een analyse in termen van de traditionele noties 'zelfstandig (gebruikt) werkwoord' en 'hulpwerkwoord' of 'koppelwerkwoord' verenigt — zoals bekend — observaties over bepaalde syntactische mogelijkheden met observaties over de betekenis van zowel de zin als geheel als het betreffende werkwoord. Het onderscheid tussen een 'transitieve' lezing en een 'statische' lezing belicht een aspect van de betekenis van de zin dat vooral goed zichtbaar wordt bij bestudering van het gebruik van zinnen in een groter verband. Met behulp van een analyse in termen van onafhankelijke conceptualisering kunnen we nu een relatie leggen tussen dit specifieke betekenisaspect en het meer traditionele idee over de al of niet zelfstandige functie van het werkwoord. Maar wat belangrijk is, is het besef dat de veronderstelde status van een werkwoord als zelfstandig werkwoord, hulpwerkwoord of koppelwerkwoord, niet gezien kan worden als de oorzaak van het verschil tussen een 'transitieve' en een 'statische' lezing.

Een interpretatieve benadering veronderstelt dan ook niet dat de status van een werkwoordelijk element als 'zelfstandig werkwoord' of 'hulpwerkwoord' vooraf gegeven is: een dergelijke diagnose kan hooguit voortvloeien uit een gegeven analyse, maar gaat daar niet aan vooraf. Anders gezegd: de al of niet zelfstandige status van een werkwoordelijk element wordt met behulp van de toekenning van een interpretatiestructuur rechtstreeks en systematisch in verband gebracht met een bepaald aspect van de zinsbetekenis.

Een voorbeeld. Het verschil tussen de volgende twee zinnen zou uitgelegd kunnen worden als (onder andere) een verschil in de conceptualisering van *leest*. Vergelijk:

186. Met verwijzing naar Hopper en Thompson 1980 stelt Verhagen dus dat niet alleen passiefconstructies met *worden* en *zijn*, constructies met modale hulpwerkwoorden en koppelwerkwoorden in het algemeen, maar ook constructies met een omschreven perfectum (zij het allemaal in verschillende gradaties) opgevat kunnen worden als "detransitivizing devices". Algemeen gebruikte typering van de voltooid tijd (als een 'statische' of 'samenvattende' weergave van een gebeuren) wijzen er inderdaad op, dat de weergave van het hulpwerkwoord van tijd als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd gerechtvaardigd is (Pardoen 1991, 1993).

- (54) Hij leest een boek
-
- (55) Dat boek leest lekker
-

In (54) is *leest* onafhankelijk van *een boek* toegevoegd aan *hij*, overeenkomstig de interpretatie dat 'hij' iets doet, dat met 'lezen' zelfstandig gekarakteriseerd kan worden; de informatie dat het 'een of ander boek' betreft, begrijpen we hierbij als een relevante nadere specificatie.

Maar de zin in (55) begrijpen we anders. We begrijpen dat niet 'het boek leest', maar dat een idee '(iemand) leest lekker' is betrokken op 'dat boek'. Het bewuste boek wordt getypeerd als een boek waarin het lekker lezen is. Het idee van 'lezen' is hier niet een karakterisering van een activiteit die we zelfstandig betrekken op *dat boek*. De interpretatie is hier dan ook aanleiding tot een structuur die laat zien dat *leest* niet onafhankelijk geconceptualiseerd is, maar in het kader van *lekker*.

Ook hier kunnen we het resulterende verschil tussen een globale driedeling en tweedeling ondersteunen met verwijzing naar het verschil tussen een transitieve lezing van (54), en een statische lezing van (55). Een zin als (55) kunnen we typeren als de uitdrukking van een oordeel over het subject, overeenkomstig de analyse van het subject als 'topic' en het predikaat als 'comment' (gebruikt in een zinsdefinitie, zie dl.I:3). Nu we dit verschil uitleggen als een verschil in de conceptualisering van het werkwoord, zouden we *op grond van de toegekende interpretatiestructuur* kunnen zeggen dat *leest* in (54) te typeren is als een zelfstandig werkwoord, en in (55) niet. Maar waarom zouden we dit nog doen? Het voegt immers niets meer toe. Wel wordt achteraf nog begrijpelijker dat men *leest* in (54) een zelfstandig werkwoord zou willen noemen en *leest* in (55) niet.¹⁸⁷

187. Zo is — zeer begrijpelijk — eerder overwogen om *leest* in (55) een koppelwerkwoord te noemen, vergelijk bijv. De Schutter 1974:332, (met een niet-terugvindbare verwijzing naar een voorstel van Droste), en Duinhoven 1992.

Het voordeel van deze interpretatieve benadering is dat de analyse er niet wezenlijk anders uitziet voor elementen die niet ondubbelzinnig werkwoordelijk zijn, zoals we straks zullen zien.

Tot slot nog een ander voorbeeld. Het zou kunnen zijn dat de gedachte aan een uitleg van de zinsbetekenis in termen van 'transitiviteit' verwarring schept. Bijvoorbeeld bij degenen die gewend zijn om in termen van transitiviteit een onderscheid te maken tussen zinnen als de volgende.

- (56) Ik wachtte op een telefoontje
 (57) Ik wachtte op het station

De eerste zin zou dan 'transitiever' zijn dan de tweede, omdat *op een telefoontje* als voorzetselvoorwerp de status van een object heeft, terwijl *op het station*, dat als een bijwoordelijke bepaling wordt gezien, de zin intransitief maakt. Toch is het niet deze opvatting van transitiviteit die een rol speelt bij het verschil tussen een onafhankelijke tegenover een niet-onafhankelijke conceptualisering van het Vf. In beide gevallen kan de zinsbetekenis immers uitgelegd worden met een globale driedelige structuur, die samenhangt met de onafhankelijke conceptualisering van *wachte*.¹⁸⁸

Dat er een betekenisverschil is tussen de zinnen is evident. Dit verschil is juist in het verleden aanleiding geweest om de groep in het eerste geval een voorzetselvoorwerp te noemen en in het tweede geval een bijwoordelijke bepaling. Maar

188. Merk overigens op dat in het geval van een voorzetselvoorwerp bovendien — met behoud van de driedelige structuur — op eenvoudige wijze de algemeen veronderstelde 'vaste' relatie tussen het voorzetsel en het werkwoord zichtbaar gemaakt zou kunnen worden. De interpretatie van een zin met een voorzetselvoorwerp kan dan worden uitgelegd door aan te geven dat het werkwoord niet onafhankelijk van het voorzetsel wordt geconceptualiseerd. Vergelijk:

- (i) Ik wachtte op een telefoontje

 (ii) Ik wachtte op het station

Overigens zouden we met dit verschil in structuur ook eenvoudig kunnen uitleggen dat 'PP over V' van voorzetselvoorwerpen over het algemeen minder problematisch is dan bij voorzetselgroepen waarvan het voorzetsel een minder vaste relatie met het werkwoord onderhoudt (bijwoordelijke bepalingen), zie De Schutter 1976:196, Jansen 1978, vergelijk observaties in o.a. Nieuwborg 1978, Koops 1985, Braecke 1990.

daarmee is het nog niet een verschil in betekenis dat uitgelegd kan worden in termen van onafhankelijke conceptualisering. Integendeel: in termen van onafhankelijke conceptualisering is er niet direct een verschil zichtbaar tussen de zinnen. Het verschil in betekenis tussen de zin met een voorzetselvoorwerp en de zin met een bijwoordelijke bepaling is in deze benadering dus niet per definitie ook te zien als een 'structureel' of 'syntactisch' verschil (zie ook dl.I:22). Anders gezegd: het kan uitgelegd worden door te wijzen op de (verschillende) betekenis van de gebruikte woorden, waaronder in dit geval respectievelijk (*op*) *een telefoontje* en (*op*) *het station*.¹⁸⁹

In de volgende paragrafen wil ik nog even langer stilstaan bij het onderscheid tussen 'zelfstandige' werkwoorden en 'niet-zelfstandige' werkwoorden als hulp- en koppelwerkwoorden. Het onderscheid heeft niet voor niets een lange traditie. Wat we in mijn benadering uiteindelijk overhouden, is alleen het fundament van het traditionele onderscheid: een verschil in zelfstandigheid dat zichtbaar is in de interpretatiestructuur en dat inhoudelijk uitgelegd kan worden in termen van onafhankelijke conceptualisering. Dat dat voldoende is, zal ik hieronder aantonen.

2.2 Van zelfstandig werkwoord naar hulpwerkwoord

In Duinhoven 1994 wordt verondersteld dat aan het gebruik van de Nederlandse werkwoorden die we kennen als modale werkwoorden —historisch gezien— een gebruik vooraf is gegaan waarin we dezelfde werkwoorden zouden typeren als 'zelfstandige' werkwoorden. In het algemeen wordt aangenomen dat "de zelfstandige functie" ouder is dan de functie van werkwoorden als hulpwerkwoord of koppelwerkwoord. Elders vat hij de veronderstelde ontwikkeling als volgt samen. "Door de frequente toevoeging van specificaties [bij zelfstandig functionerende werkwoorden] werd en wordt hun betekenis uitgehold. Het complement wordt tot de semantische kern; en tenslotte wordt ook de syntactische structuur geherinterpreteerd" (Duinhoven 1991a:54).

In het algemeen is de visie van Duinhoven op taalverandering, dat taalverandering optreedt als gevolg van enigerlei vorm van herinterpretatie. Herinterpretatie is "onzichtbaar": taalgebruikers kennen aan een bepaalde taaluiting een "nieuwe structuur toe" die op zichzelf niet zichtbaar is (Duinhoven 1988c:9/10). Voor

189. Mogelijk aangevuld met een uitleg over een verschil in de conceptualisering van de betreffende combinatie werkwoord en voorzetsel: in het geval van een voorzetselvoorwerp meer als een eenheid dan in het geval van een bijwoordelijke bepaling (zie vorige noot).

Duinhoven — en daarin staat hij beslist niet alleen — is die structuur desondanks zeer reëel: een syntactische structuur is een abstracte taalvorm, die als zodanig correspondeert met een vaste betekenis.

In de voorstelling van Duinhoven (1988c) is syntactische herinterpretatie een weliswaar onzichtbaar, maar feitelijk gevolg in de tijd van "een verschuiving op semantisch of informatief niveau" (Duinhoven 1994:50). En zo beschouwt hij dan ook de verschillende manieren waarop de zgn. modale hulpwerkwoorden gebruikt kunnen worden, als resultaten van een proces van syntactische herstructurering, waarbij de oorspronkelijke zelfstandige functie van het werkwoord verdwenen is.

Zijn voorstelling van zaken is meer dan eens inspirerend, maar na lezing van deel I zal het niet verrassen dat ik bezwaar maak tegen de manier waarop Duinhoven aankijkt tegen *syntactische structuur*. Zijn structuuropvatting, die ik zou willen typeren als 'Platoons', past niet in een interpretatieve benadering. Voor een uitgebreide argumentatie verwijs ik naar deel I (m.n. dl.I:22). Een 'Platoonse structuuropvatting' leidt ertoe dat elk minimaal verschil in betekenis een syntactische verantwoording krijgt, terwijl niet duidelijk is hoe deze 'taakverzwaring' van de syntaxis gemotiveerd wordt.

In mijn benadering bestaan syntactische structuren nergens anders dan in taalkundige analyses. Voor een adequate taalkundige analyse doet het er ook helemaal niet toe wat er feitelijk in het hoofd van taalgebruikers gebeurt, voorafgaand aan of volgend op een bepaalde veronderstelde betekenisverandering. Natuurlijk wil ik hiermee niet beweren dat syntactische analyses er niet toe doen: integendeel. En evenals Duinhoven zie ik een structuuranalyse als een vertaling van bepaalde betekenisaspecten. Maar vanuit een interpretatief standpunt is de toekenning van een structuur aan een bepaalde zin een instrument in dienst van taalbeschouwing. De functie ervan is dan dus in dit geval, dat een bepaalde veronderstelde taalontwikkeling kan worden beschreven *als* een structuurverandering, zonder de claim dat ze ook feitelijk een structuurverandering is die plaatsvindt in de hoofden van taalgebruikers. In dat kader kan een veronderstelde taalontwikkeling worden beschouwd als een opeenvolging van te onderscheiden ontwikkelingsmomenten die stuk voor stuk gekenmerkt kunnen worden door een bepaalde eigen structuur.

Ik zal nu laten zien dat de in Duinhoven 1994 geschetste ontwikkeling van onze modale hulpwerkwoorden (*hoeven, kunnen, moeten, mogen, willen, zullen*) als een ontwikkeling van zelfstandig werkwoord naar hulpwerkwoord, heel simpel uitgelegd kan worden met behulp van interpretatiestructuren in termen van onafhank-

elijke conceptualisering. Een veronderstelde ontwikkeling van zelfstandig werkwoord naar hulpwerkwoord is uit te leggen als een verschil tussen onafhankelijke en niet-onafhankelijke conceptualisering van het Vf. Ik laat eerst Duinhoven aan het woord:

"In oorsprong duiden *hoeven, kunnen, moeten, mogen, willen* en *zullen* menselijke drijfveren aan. Zo betekende *kunnen* 'te weten gekomen zijn'. Wanneer het perfectieve aspect van deze preterito-presentia verdwijnt (en *kunnen* tot 'weten' wordt), raakt ook het actieve aspect op de achtergrond. De drijfveren worden tot capaciteiten van het subject. De werkwoorden zijn dan als 'nodig hebben, weten, behoeven, vermogen, willen, verschuldigd zijn' te omschrijven. Tot de groep behoorden ook *durven* ('durven') en *dorven* ('behoeven'). Aanvankelijk dus gaven de genoemde werkwoorden alle aan, dat het subject gericht was op het uitvoeren van een werking, die in een finale infinitief werd gespecificeerd." (Duinhoven 1994:46/47)¹⁹⁰

De eerste fase die Duinhoven onderscheidt (als uitgangssituatie voor de ontwikkeling), zou met behulp van een interpretatiestructuur als volgt weergegeven kunnen worden.

(58) Jan kan schrijven

| | |

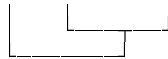
Lees: de betekenis van deze zin is zodanig, dat ze uitgelegd kan worden als een simpele stapsgewijze toevoeging van de afzonderlijke elementen aan het voorafgaande, overeenkomstig de gegeven lineaire opeenvolging. De betekenis van *kan* is zo, dat deze zelfstandig betrokken kan worden op het voorafgaande element *Jan*. Dit geheel is vervolgens nader gespecificeerd met *schrijven*. De infinitief is hier nog niet een ondubbelzinnig verbaal element, maar kan worden gezien als een finale bepaling.

De toevoeging van een infinitief was "regel" aldus Duinhoven. Dit is op zich begrijpelijk: het toeschrijven van een 'drijfveer' of 'capaciteit' aan een subject is meestal pas relevant in verband met de vermelding van datgene waar de drijfveer of capaciteit op gericht is. Zodra de finale bepaling dan wordt begrepen als een

190. De oorspronkelijke tekst bevat twee noten die ik hier weggelaten heb.

'noodzakelijke aanvulling', kunnen we de betekenis van de zin als geheel uitleggen met een structuur die de conceptualisering van het werkwoord afhankelijk maakt van de conceptualisering van de infinitief. Dat ziet er dan als volgt uit:

(59) Jan kan schrijven

Er kunnen nog allerlei betekenisaspecten onderscheiden worden die de constructie in het verloop van de tijd kennelijk nog heeft ontwikkeld. Zo onderscheidt Duinhoven een aparte fase in de ontwikkeling waarbij "het syntactische subject van de persoonsvorm ook als het logische subject van de infinitief [moet] worden beschouwd", omdat begrepen wordt dat "het subject beoogt zelf de werking te verrichten" (Duinhoven 1994:47). Duinhoven neemt aan dat dit aanleiding gaf tot een nieuwe syntactische structuur (zijn voorstel II). In termen van onafhankelijke conceptualisering geeft dit geen aanleiding een andere structuur toe te kennen: of *schrijven* nu begrepen wordt als noodzakelijke bepaling bij *kan* dat zelfstandig iets zegt over een "menselijke faculteit" van het subject, of dat *schrijven* uiteindelijk begrepen wordt als hoofdwerkwoord waaraan *kan* maximaal ondergeschikt is, in alle gevallen komt dat overeen met een interpretatiestructuur in termen van onafhankelijke conceptualisering die laat zien dat *kan* slechts in verband met *schrijven* op *Jan* wordt betrokken.

Een volgende stap in de ontwikkeling volgens Duinhoven 1994, is dat de band tussen S en Vf dermate "verzwakt", dat "de werking niet langer wordt gezien als door S bewerkt".¹⁹¹ "Er is nog wel sprake van een mogelijkheid, dwang of behoefte, maar die vinden hun oorsprong niet meer in S. [...] Wanneer *kunnen* niet langer door S wordt gegenereerd, kan het vermogen om iets te doen als een eigenschap van S worden beschouwd. Bij handelingswerkwoorden is het onderscheid niet scherp: het is mogelijk 'Jan kan schaken' als een prestatie van Jan te beschouwen, doch ook als een hem kenmerkende vaardigheid" (Duinhoven 1994:47/48). Deze laatste twee mogelijkheden komen bij Duinhoven overeen met twee verschillende syntactische structuren (resp. zijn voorstellen II en III). Een analyse van de interpretatiestructuur in termen van onafhankelijke conceptualisering kent echter ook hier voor beide interpretaties dezelfde structuur toe, namelijk een structuur zoals in (59).

191. Vergelijk ook Duinhoven 1988a en 1988b, waar nader ingegaan wordt op (mogelijke veranderingen in) de verhouding tussen subject en persoonsvorm.

Weer een volgende fase is de ontwikkeling van een "onpersoonlijke" of "schijnbaar persoonlijke constructie", waarbij "de band tussen S en Vf" nog weer losser is. Als voorbeeld geeft Duinhoven de volgende zinnen.

- (60) Bij dit mooie weer kunnen we in de tuin zitten
 (61) Je kunt van mij in de tuin gaan zitten

"De mogelijkheid is niet door S gecreëerd, is S ook niet eigen, doch wordt door S geboden. [...] Passend is de omschrijving 'het is voor S mogelijk'" (Duinhoven 1994:49). Ook deze ontwikkeling wordt vertegenwoordigd door een unieke syntactische structuur, waarbij Duinhoven nog weer een onderscheid maakt tussen twee betekenisaspecten: ofwel de omstandigheden maken het subject iets mogelijk (zijn voorstel IV), ofwel een derde persoon zorgt ervoor dat het subject iets mogelijk wordt (zijn voorstel V).

Weer een stap verder is "het verband tussen S en Vf geheel verbroken. [...] Het gaat niet langer om een mogelijkheid van of voor S, doch om een mogelijkheid zonder meer. [...] De persoonsvorm voegt [...] aan de beschrijving der werking het aspect toe van 'niet-werkelijkheid' [...]. Dat maakt de hulpwerkwoorden modaal" (Duinhoven 1994:50/51). Ook dit nieuwe betekenisaspect wordt in verband gebracht met een aparte syntactische structuur (zijn voorstel VI).

Tot slot krijgt het modale hulpwerkwoord het karakter van een subjectief, persoonlijk commentaar. De spreker geeft met *kunnen* dan niet alleen weer dat iets naar zijn oordeel niet-werkelijk is; "hij laat tegelijkertijd merken, dat hij niet erg in de realisering gelooft" (Duinhoven 1994:51). Ook hier past volgens Duinhoven weer een aparte syntactische structuur bij (zijn voorstel VII).

Zonder nu te willen ingaan op de feitelijkheid van de door Duinhoven geschetste ontwikkeling, is het de vraag of het nodig is om zo een ontwikkeling op een dergelijk gedetailleerde wijze syntactisch te verantwoorden. Wat voegt een analyse in de vorm van zes verschillende structuren toe aan een analyse die de laatste zes stappen samenvat met behulp van één interpretatiestructuur? In beide gevallen heb je toch een aanvullend verhaal nodig over de betekenissen van de afzonderlijke woorden, met aandacht voor de verschillende mogelijke interpretaties van elk van de modale hulpwerkwoorden in hun verschillend gebruik, zij het synchroon of diachroon.

Anders gezegd: moeten we de hier geschetste ontwikkeling nu wel zien als een verandering in de syntaxis als we haar ook kunnen beschrijven als een verandering in de mogelijke interpretaties van de betreffende werkwoorden? Heel even lijkt het erop dat Duinhoven zelf ook twijfelt, waar hij opmerkt dat ook "de di-

verse woordbetekenissen van de modale werkwoorden een aandeel in de eindbetekenis" hebben. Hij vindt dat echter vooral een praktisch probleem: hierdoor kan het moeilijker zijn om "uit te maken, welk patroon van toepassing is". Duinhoven onderkent dan niet dat het probleem mogelijk van meer fundamentele aard is, zoals in het verleden al onder de aandacht gebracht door Uhlenbeck (1971) in reactie op Chomsky, en in zijn discussie met Kraak (1966), zie dl.I:22.

Ik wil zelf dan ook niet de indruk wekken dat het de bedoeling is om via de toekenning van een interpretatiestructuur alle, of zoveel mogelijk aspecten van de zinsbetekenis tot uitdrukking te brengen (vergelijk Uhlenbeck 1962:26-29, 1971:114/115; zie dl.I:22). Een syntactische beschrijving van de frase *het boek van Jan* in de geest van Uhlenbeck hoeft slechts tot uitdrukking te brengen dat er een 'van'-relatie bestaat tussen 'het boek' en 'Jan'. Hoe die relatie feitelijk ingevuld wordt, heeft niets te maken met de syntactische structuur: het is afhankelijk van de mogelijkheden en beperkingen die de betekenis van *van* in de gegeven combinatie met *boek* en *Jan* met zich meebrengt.¹⁹²

Een ontwikkeling van zelfstandig werkwoord naar hulpwerkwoord wordt overigens vaker geïllustreerd met *hebben* of *zijn*.¹⁹³ Bij *zijn* wordt ook een ontwikkeling van zelfstandig werkwoord naar koppelwerkwoord verondersteld. De veronderstelde ontwikkelingen kunnen op vergelijkbare wijze als naar aanleiding van de modale hulpwerkwoorden, met behulp van een interpretatiestructuur samengevat worden als een verschil in de conceptualisering van het Vf (Pardoen 1991).

2.3 Onafhankelijke conceptualisering van het Vf en de status van 'zelfstandig werkwoord'

In de traditionele opvatting is een werkwoord *zelfstandig* als het op zichzelf het predikaat kan vormen of vormt. Semantisch gezien vormt een zelfstandig werkwoord ook de "betekeniskern" van een werkwoordelijk gezegde (ANS 1984:411; 1997:46; vergelijk bijv. ook Duinhoven 1991a). Soms wordt de hier bedoelde zelfstandigheid gezien als een eigenschap van het werkwoord als zodanig, maar soms wordt het gezien als een typering van de wijze waarop het betreffende werk-

192. Vergelijk Uhlenbeck 1967:27 e.v. over de analyse van *the shooting of the hunters*. Zie ook Janssen 1986:12 e.v. Janssen spreekt overigens in tegenstelling tot Uhlenbeck niet van 'betekenisbeperking', maar van 'beperking van de interpretatiemogelijkheden'.

193. Doorgaans met verwijzing naar Kern 1912.

woord in een bepaald geval gebruikt is.^{194 195} In het eerste geval laat men kennelijk de lexicale betekenis zwaarder wegen, en in het andere geval de syntactische status in een bepaald zinsverband. Beide aspecten zijn natuurlijk van belang; het is geforceerd en niet zinvol om te proberen op voorhand te beslissen welk aspect de categorisering van een werkwoord bepaalt.

Misschien behoeft mijn positie nadere toelichting, aangezien het bepaald niet ongebruikelijk is om een analyse van de syntactische structuur van een zin te funderen met verwijzing naar de woordsoort van de in de zin gebruikte woorden. In dat geval is de *woordsoort* een aspect van de *woordvorm* geworden. Zo houdt bijvoorbeeld Van der Lubbe (1978:55 e.v.) een betoog over de aard van "syntactische vormkenmerken", waar hij ook de "syntactische valentie" (woordsoort of woordvorm) van een woord toe rekent. Zijn standpunt is duidelijk: "Natuurlijk zegt een bepaalde woordsoort of vorm op zichzelf nooit van welke woordverbinding deze deel uitmaakt, doch alleen van wat voor verbinding deze deel uit kán maken" (Van der Lubbe 1978:55). Ik zie echter niet dat we de syntactische valentie van een woord kunnen opvatten als een kenmerk van de vorm op grond waarvan we een gegeven interpretatie(structuur) kunnen rechtvaardigen. Het is eerder andersom: met behulp van een analyse van de interpretatiestructuur, die we baseren op een interpretatie van de zin als geheel, kunnen we de beslissing funderen dat een woord tot een bepaalde woordsoort behoort.

Op vergelijkbare wijze kan ook het onderscheid tussen *transitieve* en *intransitieve werkwoorden* ter discussie gesteld worden. Werkwoorden als zodanig zijn niet transitief of intransitief; het is dan ook beter om de 'constellaties' waarin ze optreden als zodanig te typeren (vergelijk bijv. Pauw 1984, De Haan 1986, Rice 1987a,b). En ook dit zou ongetwijfeld nog nader genuanceerd kunnen worden. Transitiviteit als eigenschap van zinnen is iets anders dan transitiviteit als eigenschap van een constellatie, als eigenschap van een in de zin aangeduide stand van zaken, of als eigenschap van een cognitieve representatie daarvan. Wellicht is het zelfs beter om transitiviteit zo te begrijpen dat het altijd alleen maar een aspect van de zinsbetekenis karakteriseert; hiermee wordt de opvatting van transitiviteit

194. Oorspronkelijk kiest de ANS voor deze "ruimere definitie van het begrip hulpwerkwoord" (ANS 1984:412). In de tweede druk wordt hiervan afgestapt vanwege de "aansluiting bij andere grammatica's": een werkwoord wordt nu niet meer 'hulpwerkwoord' genoemd op grond van een "groepsvormend gebruik" (ANS 1997:47).

195. Overigens wordt het bij een ruimere opvatting van het begrip hulpwerkwoord moeilijker om nog op een zinvolle wijze gebruik te maken van het onderscheid tussen de begrippen *zelfstandig* werkwoord (versus hulpwerkwoord) en *hoofdw*werkwoord (versus hulpwerkwoord), als dat al een zinvol onderscheid is.

immers expliciet afhankelijk gemaakt van de wijze waarop de zinsbetekenis wordt uitgelegd.¹⁹⁶

We zien dat een verschil tussen een transitieve en een intransitieve constellatie soms samenhangt met een verschil in de interpretatie van de werkwoorden.¹⁹⁷ Toch is dat niet per definitie aanleiding om overeenkomstig daarmee ook een verschil in de interpretatiestructuur voor te stellen.¹⁹⁸ Per geval moet immers opnieuw bezien worden in hoeverre het verschil in interpretatie uitgelegd kan worden in termen van onafhankelijke conceptualisering.

In een interpretatieve benadering zoals ik die hier voorstel, is het dus niet nodig om vooraf te kunnen beschikken over een categorie-indeling van werkwoorden, nog afgezien van het feit dat een definitieve categorisering niet vooraf beschikbaar is. Met een idee over de *lexicale betekenis*,¹⁹⁹ aangevuld met een *structurele typering* die af te leiden is uit een toegekende interpretatiestructuur, kunnen we een woord voldoende typeren. Wanneer we een woord herkennen als van een bepaalde soort, dan is dat een generalisatie die voortvloeit uit een reeks van dergelijke analyses. We zeggen daarmee dus in eerste instantie iets over de wijze waarop dat woord in een bepaalde omgeving functioneert, in tweede instantie iets over de andere

196. Er zijn veel verschillende manieren om uit te leggen wat een zin betekent (zie dl.I:25). Het begrip *onafhankelijke waarneembaarheid* in Verhagen 1986 veronderstelt bijvoorbeeld, evenals het idee van transitiviteit in Verhagen 1990b en 1992, dat een zin (minstens ook) een verwijzing inhoudt naar een bepaalde stand van zaken (in een of andere werkelijkheid) of een of andere cognitieve representatie daarvan. Het is een keuze om ook (of vooral) dit aspect van de betekenis te belichten wanneer gezocht wordt naar een verband met aspecten van woordvolgorde. Een dergelijke keuze is overigens niet principieel beter of slechter dan een andere. Een evaluatie vindt immers niet plaats met betrekking tot waarheid van een analyse, maar met betrekking tot de bruikbaarheid ervan, zie deel I, m.n. dl.I:25; vergelijk ook Lakoff en Johnson 1980:179 e.v.

197. Of met een verschil in de interpretatie van niet-werkwoordelijke elementen, zoals het geval is bij de mogelijke interpretaties van *Hij dirigeerde de hele voorstelling* (dl.II:1).

198. Vergelijk Uhlenbeck 1971:145/5 waar hij zegt dat "juist voor diegenen die in hoofdzaak Reichling's inzichten in de aard van de woordbetekenis delen, steeds de vraag voorop staat of men wel met syntactische verschijnselen en niet met semantische te doen heeft". Zie dl.I:22; vergelijk bijv. ook De Haan 1986, naar aanleiding van *Hij floot het hele concert*.

199. Waarbij de betekenis van een woord gezien wordt als een generalisatie over verschillende gebruikgevallen, met een bepaald doel, zie dl.I:25.

elementen in die omgeving, en uiteindelijk ook iets over andere woorden die op een of andere wijze vergelijkbaar functioneren.²⁰⁰

Wat levert een dergelijk *interpretatief standpunt* nu op ten aanzien van de categorisering van werkwoorden? Het voordeel is dat in een interpretatieve analyse de onzekerheid verdwijnt over wat we nu precies bedoelen als we een werkwoord 'zelfstandig' noemen. De bedoelde zelfstandigheid is in termen van onafhankelijke conceptualisering niet alleen direct gerelateerd aan een bepaald aspect van de zinsbetekenis, maar ook aan een structureel aspect (van de toegekende interpretatiestructuur). Dit heeft tot gevolg dat duidelijk wordt waar we een onderscheid tussen zelfstandige en niet-zelfstandige werkwoorden nu eigenlijk precies voor inzetten. Ik heb dat hierboven geïllustreerd aan de hand van een hypothese over een ontwikkeling van zelfstandig werkwoord naar hulpwerkwoord; nu wil ik laten zien hoe een verschil in de conceptualisering van het Vf in verband gebracht kan worden met een aantal bekende observaties waarbij een onderscheid tussen soorten werkwoorden meestal niet bevredigend is.

Beschouw om te beginnen de volgende zinnen.

- (62) Hij loopt
- (63) Hij loopt hard
- (64) Hij loopt met zijn kind naar de eendjes
- (65) Hij loopt met z'n ziel onder z'n arm
- (66) Hij loopt niet in zeven sloten tegelijk

- (67) Hij loopt de marathon
- (68) Hij loopt zijn schoenen scheef
- (69) Hij loopt zijn kans nog mis als hij nu niet ...
- (70) Hij loopt langs de deuren te leuren met slechte aqua-
rellen
- (71) Hij loopt te zeuren/zich te ergeren

- (72) De zaal loopt vol
- (73) De wandelwagen loopt niet lekker ('ik loop er niet lekker mee', of 'dat ding moet gesmeerd')
- (74) Zijn boek over 'e-mail' loopt goed
- (75) De zaak loopt gesmeerd / als een trein / als een tiet
- (76) Deze zin loopt niet

- (77) Het loopt vast niet in de gaten als ik ...
- (78) Dat loopt wel los / in 't honderd

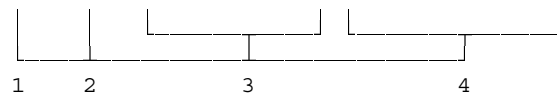
Zonder te suggereren dat bovenstaande zinnen de diversiteit in het gebruik van *lopen* uitputtend illustreren, laat deze selectie goed zien dat *lopen* een gebruik kent dat nogal varieert. De verschillende gebruiksmogelijkheden zouden we kunnen

200. Vergelijk Daalder 1986, 1988.

typeren door te wijzen op de verschillende interpretaties van het werkwoord. Deze geven mogelijk aanleiding tot de toekenning van verschillende interpretatiestructuren aan de zinnen als geheel.

Maar niet elk interpretatieverschil komt overeen met een verschil in structuur; alleen het verschil dat uitgelegd kan worden in termen van onafhankelijke conceptualisering wordt zichtbaar als een verschil in de interpretatiestructuur. De interpretatie van bijvoorbeeld de zin in (64) zou met de volgende structuur kunnen worden uitgelegd.

(64) a Hij loopt met zijn kind naar de eendjes

Lees: de zin is begrepen als een '*rechtstreeks verslag*' van wat 'hij' aan het doen is: het idee van 'lopen' kan onafhankelijk van nadere specificaties als 'wanneer', 'met wie', 'waarom', 'waarnaartoe' enz. op 'hij' worden betrokken. Hierboven hebben we dit betekenisaspect steeds de *transitieve* lezing genoemd.

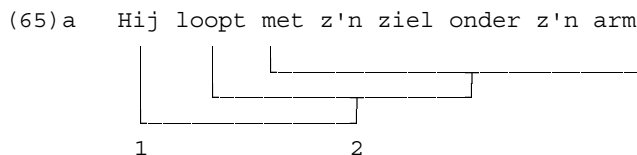
Wanneer we ons nu verder beperken tot de conceptualisering van *loopt*, dan zien we het volgende. We ervaren dat *loopt* een tamelijk concrete, specifieke aanduiding is van een gebeuren of werking waarin 'hij' participeert. We zeggen niet alleen dat *hij* het subject is van *lopen* maar ook dat 'hij' degene is die het 'lopen' voortbrengt (verricht of produceert), begrepen als 'zich voortbewegen op twee benen'. De onafhankelijke conceptualisering van *loopt* geeft weer dat we het idee van 'zich voortbewegen op twee benen' onafhankelijk van de nadere specificaties kunnen betrekken op het voorafgaande element.

Ik stel voor de transitieve lezing te zien als een mogelijke concretisering van wat we meer algemeen een *analytische conceptualisering* zouden kunnen noemen. Ten eerste verwijzen we hiermee naar het analytische karakter van de voorstelling van een prototypisch transitief gebeuren: niet alleen afzonderlijke participerende entiteiten zijn maximaal van elkaar onderscheiden, maar ook eventuele andere aspecten van het gebeuren (proces of handeling)²⁰¹ en er is een zekere ordening in het 'wie doet wat, met wie, waar en wanneer' die ergens een 'natuurlijk' startpunt

201. Vergelijk het idee van "relative elaboration of events" in Kemmer (1994:211): "Relative elaboration of events can be thought of as the degree to which different schematic aspects of a situation are separated out and viewed as distinct by the speaker." Kemmer brengt dit aspect van de zinsbetekenis in verband met morfosyntactische kenmerken van transitiviteit.

vindt.²⁰² Ten tweede verwijzen we hiermee naar het analytische karakter van de interpretatiestructuur zelf: op globaal niveau zijn er een aantal afzonderlijke elementen te onderscheiden, die onafhankelijk van wat volgt worden betrokken op het voorafgaande.

Daarentegen zullen we de zin *Hij loopt met z'n ziel onder z'n arm* in (65) niet zozeer begrijpen als een 'rechtstreeks verslag' van wat 'hij' aan het doen is. We begrijpen wel dat het subject iets doet dat aanleiding geeft tot het gebruik van een vorm van *lopen*, maar het idee dat iemand zich voortbeweegt op twee benen is hier ondergeschikt gemaakt aan een ander idee. Anders gezegd: het idee van 'lopen' is hier niet onafhankelijk van de nadere specificaties betrokken op 'hij'. Het geheel begrijpen we immers vooral als een mededeling over een bepaalde situatie of gemoedstoestand waarin het subject verkeert. Dit komt overeen met de volgende grafische weergave van de interpretatiestructuur.

Hier wordt weer een globale tweedeling zichtbaar, waarbij we ook nu kunnen zeggen dat de twee delen van de globale structuur zich ten opzichte van elkaar verhouden als topic en comment. Dit komt ook hier overeen met wat eerder genoemd is een *statische* lezing.

De statische lezing is te zien als een mogelijke concretisering van een *synthetische conceptualisering*: de verschillende elementen fungeren niet 'zelfstandig', maar als deel van een 'samengestelde' nieuwe eenheid.

We zien in dit geval dan, dat het Vf structureel getypeerd kan worden als 'niet-onafhankelijk'. Als we *loopt* in (64) een zelfstandig werkwoord noemen, hoe typen we dan *loopt* in (65)? Op basis van het traditionele onderscheid zit er niet veel anders op dan het ook hier een zelfstandig werkwoord te noemen, waarmee we dus niet kunnen uitleggen dat het gebruik in (65) structureel verschilt van het gebruik in (64).

202. Het 'startpunt' wordt in cognitieve benaderingen meestal uitgelegd "in terms of energy flow along the action chain", zie bijv. Langacker (1990, 1991:282 e.v.), zie ook dl.I:18 sub B.

Het voorstel om in (71) *Hij loopt te zeuren*, 'loopt' wel een hulpwerkwoord te noemen, zal niet op veel verzet stuiten; toch is in het verleden ook hier meestal de voorkeur gegeven aan een benoeming als 'zelfstandig werkwoord'. Op grond waarvan noemen we *loopt* een hulpwerkwoord of een zelfstandig werkwoord in (71) *Hij loopt zich te ergeren* en in (70) *Hij loopt langs de deuren te leuren met slechte aquarellen*? Hebben we in (67) *Hij loopt de marathon* te maken met een (intransitief) zelfstandig werkwoord? Of wellicht met een koppelwerkwoord, gezien een mogelijke lezing als 'hij is een marathonloper'? Zien we misschien in (68) *Hij loopt zijn schoenen scheef* *loopt* als een (transitief) koppelwerkwoord, bijvoorbeeld omdat het *scheef* aan *schoenen* koppelt, is het deel van een werkwoordeelijke eenheid *scheeflopen*, of is het 'gewoon' een zelfstandig (intransitief?) werkwoord? Kunnen we dan misschien *lopen* een koppelwerkwoord noemen in gevallen als (72) *De zaal loopt vol* of (74) *Het boek loopt goed*?

Het is niet goed mogelijk om te achterhalen welke criteria hier uiteindelijk de doorslag zouden moeten geven. Dit probleem nu, doet zich niet voor bij een analyse in de vorm van een interpretatiestructuur. Het criterium voor onafhankelijke of niet-onafhankelijke conceptualisering is steeds duidelijk, al is het wel flexibel: het ligt in een bepaald (maar nader te specificeren) aspect van de betekenis waar we de interpretatiestructuur een uitdrukking van laten zijn.

Het meest voor de hand liggende gebruik van zinnen als (65) tot en met (78) kan steeds het beste getypeerd worden met de toekenning van een interpretatiestructuur die weergeeft dat het Vf niet-onafhankelijk geconceptualiseerd is. In het algemeen valt op dat het Vf vaker wel dan niet een niet-onafhankelijke conceptualisering krijgt. Wordt het onderscheid tussen onafhankelijke en niet-onafhankelijke conceptualisering van het Vf daarmee dan niet nietszeggend? Wat blijkt uit de relatief vaak voorgestelde niet-onafhankelijke conceptualisering van Vf is vooral dat het gebruik van SVO-zinnen in een transitieve lezing (analytische conceptualisering) in de praktijk nogal beperkt is. We komen ze in de alledaagse praktijk waarschijnlijk ook minder tegen dan zinnen met een statische lezing (synthetische conceptualisering). Sprekers en schrijvers kunnen zich in zeer speciale gevallen wel plaatsen in de rol van 'rechtstreeks verslaggever', maar meestal kunnen ze daar niet mee toe: het is een specifieke rol, die in veel gevallen te beperkt is in vergelijking tot wat mensen zoal drijft om zich in taal uit te drukken.

Dat de zinsinterpretatie er in het algemeen vaker toe leidt dat we het Vf weergeven als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd, geeft aanleiding om te denken dat we hier te maken zouden kunnen hebben met een meer algemeen syntactisch principe. Of liever gezegd, dat we op basis van de structurele kenmerken van interpretatiestructuren een generalisatie kunnen formuleren in de vorm van een

algemeen principe van de Nederlandse zinsbouw.²⁰³ Het wordt duidelijker wat ik bedoel als we de niet-onafhankelijke conceptualisering van het Vf in verband brengen met de gedachte dat het 'Vf-punt' in het Nederlands, in het algemeen lijkt te fungeren als 'de eerste arm van een tang' (Van Haeringen 1947, Ostendorf 1958).²⁰⁴

Nederlandse zinnen worden gezien als bouwsels rondom twee werkwoordelijke 'spilposities'.²⁰⁵ Er wordt meestal verondersteld dat de werkwoordelijke elementen zich bevinden in 'vaste' werkwoordposities. De taalgebruiker zet werkwoorden neer op plekken die daarvoor speciaal gereserveerd zijn, volgens een conventie die gezien wordt als het resultaat van een bepaalde historische ontwikkeling. Dit idee over de algemene zinsbouw in het Nederlands kan nu in verband gebracht worden met een bepaald aspect van de zinsbetekenis.

Het idee dat het Vf in een 'tangrelatie' staat met een ander werkwoordelijk element dat erop volgt, maar waarvan het door andere elementen gescheiden is, komt overeen met de voorstelling dat het Vf niet-onafhankelijk geconceptualiseerd is. De niet-onafhankelijke conceptualisering van het Vf hangt steeds, zoals ik hier betoog, samen met een bepaald aspect van de zinsbetekenis. Een analyse met behulp van interpretatiestructuren die uitgelegd worden in termen van onafhankelijke conceptualisering, stelt ons nu dus in staat om wat voorheen gezien werd als een algemeen aspect van de zins**bouw**, in verband te brengen met een bepaald aspect van de zins**betekenis**.

Wanneer we observeren dat werkwoordelijke elementen in Nederlandse enkelvoudige hoofdzinnen (vraagzinnen uitgezonderd) op twee verschillende posities kunnen staan, kunnen we dit natuurlijk zien als een algemene eigenschap van de

203. Syntactische principes bestaan bij de gratie van hun status als generalisatie; ze zijn natuurlijk niet de *oorzaak* van een geobserveerde regelmatigheid, zie dl.I.

204. De ANS (1984, 1997) ziet de bedoelde 'tang' als "twee zinspolen" die "het middenstuk" omvatten, met de positie van het finiete werkwoord in hoofdzinnen als "eerste pool" (ANS 1984: 917 e.v.; 1997:1221 e.v.), zie ook dl.I:8. De ANS sluit hiermee aan bij een voorstelling en terminologie die voortkomt uit de Duitse literatuur (Jan Noordegraaf, pers. comm.), zie bijv. E. Drach, *Grundgedanken der Deutschen Satzlehre*, Darmstadt 1963 (1e dr. 1937).

205. Dat de twee werkwoordelijke spilposities niet steeds ook beide 'ingevuld' zijn, heeft geleid tot een discussie over de vraag welke werkwoordpositie — volgens nader te bepalen criteria — meer fundamenteel is (bijv. Kooij 1973). Met verwijzing naar Koster 1975 heeft men lange tijd aangenomen dat dat niet de eerste positie is, maar de tweede, overeenkomstig een voor het Nederlands aangenomen 'basisvolgorde' SOV (in plaats van SVO).

Nederlandse zinsbouw, en dit soort zinnen vervolgens typeren als SVOV. Maar een Vf kan ook fungeren als de eerste arm van een tang waarvan het tweede element *niet* werkwoordelijk is (Ostendorf 1958). Om de generalisatie te handhaven kunnen we zeggen dat de tweede werkwoordelijke pool dan 'leeg' is, maar daarmee verliezen we de mogelijkheid om uit te leggen dat en op welke wijze het Vf in die gevallen toch ook een 'tangrelatie' onderhoudt met een ander, niet-werkwoordelijk element. Een analyse met behulp van interpretatiestructuren laat daarentegen zien dat er een overeenkomst is: in beide gevallen kan Vf voorgesteld worden als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd.

Kortom: de niet-onafhankelijke conceptualisering van een Vf is niet afhankelijk van de aanwezigheid van een erop volgend *werkwoordelijk* element, maar kan ook samenhangen met de aanwezigheid van een *niet-werkwoordelijk* element in de 'tweede pool'. In beide gevallen kan de analyse van een niet-onafhankelijke conceptualisering van Vf in verband gebracht worden met een verminderd transitieve lezing: het statische effect daarvan maakt de zin minder geschikt voor 'rechtstreekse verslaggeving'.

Met andere woorden, zinnen die we zien als SVOV zijn wat betreft hun interpretatiestructuur gelijk aan zinnen die we zien als SVO met een statische interpretatie: hun overeenkomst ligt in de niet-onafhankelijke conceptualisering van Vf die kenmerkend is voor een synthetische interpretatiestructuur. Beide typen zinnen onderscheiden zich in dat opzicht van SVO-zinnen met een transitieve interpretatie: bij deze laatste is het Vf immers onafhankelijk geconceptualiseerd en is de interpretatiestructuur te typeren als analytisch.²⁰⁶

In deze paragraaf (2.3) en de vorige (2.2) heb ik laten zien dat we voor een analyse van de interpretatiestructuur in termen van onafhankelijke conceptualisering ons niet hoeven te beroepen op een reeds bestaande (traditionele) categorisering van werkwoorden. Als we in een bepaald geval een werkwoord dan toch willen typeren als *zelfstandig*, dan doen we dat in relatie tot een bepaald betekenisaspect van de zin als geheel, dat een bepaalde consequentie heeft voor de structuur die

206. Deze lijn van redeneren suggereert dat het met betrekking tot de verschillende werkwoordposities in hoofdzinnen niet nodig is om te veronderstellen dat er een ontwikkeling is geweest van SVO naar S(V)OV (bijv. Gerritsen 1978, vergelijk Van Leuvensteijn 1992). Wordt in een SVO-volgorde het Vf verbonden gedacht met een erop volgend element dat begrepen wordt als werkwoordelijk, dan begrijpen we deze manifestatie van SVO dus als SVOV. Dit is niet noodzakelijk een oorzaak of een gevolg van een ontwikkeling van SVO naar S(V)OV; een dergelijke verandering is niet op zichzelf voldoende grond om te veronderstellen dat er iets veranderd is in het algemene volgordepatroon. De woordvolgorde zelf verandert immers niet, maar alleen de mogelijke interpretatie ervan.

we aan de betreffende zin toekennen. Anders gezegd: met het voorstellen van een structuur die aangeeft dat het Vf onafhankelijk geconceptualiseerd is, *definiëren* we het Vf als zelfstandig.

We hebben ook gezien dat de zelfstandigheid van een Vf-werkwoord de uitleg kan zijn van een aspect van de zinsbetekenis dat we nader kunnen aanduiden als de *transitieve* lezing. De transitieve lezing kenmerkt zich door een analytisch karakter, en wordt in verband gebracht met een overeenkomstig analytische structuur die een *globale driedeling* (of meer) laat zien. Deze structuur legt de zinsbetekenis uit als een stapsgewijze toevoeging van elementen aan het voorafgaande, overeenkomstig de lineaire opeenvolging. De meer *statische* lezing heeft een synthetisch karakter en wordt in verband gebracht met een structuur die een *globale tweedeling* vertoont: het Vf-werkwoord wordt voorgesteld als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd. In deze benadering heeft het dus geen zin om te veronderstellen dat werkwoorden inherent zelfstandig zijn of niet; een dergelijk verschil zou bijvoorbeeld ook niet gebruikt kunnen worden om het verschil in gebruik uit te leggen tussen bijvoorbeeld *leest in Jan leest een boek* en *leest in Dat boek leest lekker* (zie (54) en (55) hierboven).

Er zijn wel meer gevallen waar een analyse in termen van onafhankelijke conceptualisering een structuurverschil oproept dat niet simpelweg in verband gebracht kan worden met een traditioneel verschil in de categorie van het gebruikte werkwoord als Vf, zoals in het vervolg van dit deel ruimschoots zal blijken.

In de volgende paragraaf wil ik verder ingaan op de relatie tussen een niet-onafhankelijke conceptualisering van het Vf en de aanwezigheid van een of ander niet-werkwoordelijk element dat op te vatten is als een *noodzakelijke aanvulling bij het werkwoord*.

2.4 Een hernieuwde kennismaking met het begrip 'noodzakelijke aanvulling bij het werkwoord'

We hebben ons tot nu toe steeds geconcentreerd op de conceptualisering van het Vf. In deze paragraaf wil ik de conceptualisering van het Vf beschouwen in relatie tot de conceptualisering van erop volgende elementen. Ik wil laten zien dat en hoe we het vertrouwde begrip *noodzakelijke aanvulling* een nieuwe, welomschreven toepassing kunnen geven.

In het verleden heeft men altijd aangenomen dat er voldoende reden is om aan te nemen dat er een syntactisch verschil is tussen de zinnen in (79) en (80) enerzijds, en die in (81) anderzijds.

- (79) Jan is in de stal
 (80) Jan heeft een paard
 (81) Jan is boer

Zo wordt het verschil in Duinhoven 1987 als volgt uitgelegd.

"*Hebben* en *zijn* worden bijna altijd gevolgd door een specificatie, daar het enkele feit dat het subject bestaat dan wel iets bezit, vanzelfsprekend is. De mededelingen 'Jan is' en 'Jan heeft' maken ons niet veel wijzer. *Zijn* en *hebben* bevatten niet slechts te weinig informatie om zelfstandig te worden gebruikt, zonder specificatie zijn de werkwoorden zelfs niets-zeggend. Toch spreekt men algemeen [in (79) en (80)] van 'zelfstandige werkwoorden'; en dat kan men ook doen op grond van het feit, dat *in de stal* en *een paard* invullingen zijn van de plaatsbepaling en het object, die al in *zijn* resp. *hebben* zijn begrepen." (Duinhoven 1987:80)

We begrijpen: 'Jan is ergens, namelijk in de stal' en 'Jan heeft iets, namelijk een paard'. Aldus zijn, volgens Duinhoven, *in de stal* en *een paard* "ondergeschikt aan het werkwoord": ze "bepalen via het werkwoord het subject". Duinhoven noemt ze hier een "secundaire bepaling" van het subject (Duinhoven 1987:81).²⁰⁷

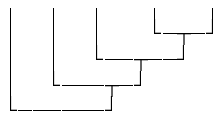
Daartegenover staat het soort zinnen als in (81) *Jan is boer*. Hier ligt "de hoedanigheid/eigenschap niet in *zijn* besloten". Duinhoven noemt *boer* geen bepaling bij het werkwoord, want het wordt "direct op het subject betrokken". In dit geval spreekt hij van een "primaire bepaling" van het subject (vergelijk Duinhoven 1988c).²⁰⁸

207. Duinhoven lijkt hiermee aan te sluiten bij de terminologie in Van Es 1971. Vergelijk de typering van "secundaire bepalingen" in Van Es 1971, nr.2:35: ze behoren niet "tot de semantische eenheid van de zinspotente groep", in tegenstelling tot "inhaerente bepalingen", die "delen zijn van de zinspotente groep".

208. Voor zover ik kan overzien, valt het verschil tussen een primaire bepaling en een secundaire bepaling samen met wat in andere termen gezien wordt als het verschil tussen resp. een complement en een adjunct. Vergelijk ook de vorige noot.

Wanneer we nu een passende interpretatiestructuur toekennen aan beide typen zinnen, blijkt echter dat het bedoelde verschil tussen een primaire bepaling en een secundaire bepaling niet per se overeenkomt met een verschil in de interpretatiestructuur. Met andere woorden: ook al kunnen we het verschil tussen (79) en (80) enerzijds en (81) anderzijds zien als een verschil in de functie van *zijn* of *hebben* (zelfstandig werkwoord versus koppelwerkwoord), in beide gevallen geven we het Vf weer als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd; zie (82) en (83) hieronder.²⁰⁹

(82) Hij is in de stâl

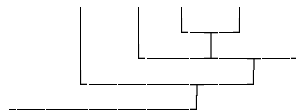
(83) Hij is bôer

Welke verschillen we ook kunnen ontdekken, in beide gevallen begrijpen we *in de stal* en *boer* als noodzakelijke aanvullingen van het Vf-werkwoord. Hiermee zeggen we dus niet dat *is* geen zelfstandige betekenis heeft, maar dat de betekenis van het werkwoord *zijn* hier 'noodzakelijk' geconceptualiseerd is in samenhang met de inhoud van de aanvulling. Met andere woorden: dat het subject 'is', 'bestaat', of 'zich ergens bevindt', kan wel worden afgeleid uit de gedachte dat 'hij in de stal is', maar het wordt hier niet als zodanig, zelfstandig meegedeeld. Net zo min als 'het in leven zijn, ergens' van het subject als zodanig wordt meegedeeld, hoewel het wel uit 'hij is boer' kan worden afgeleid.

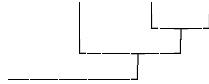
Een passende interpretatiestructuur voor de volgorde in een bijzin ziet er als volgt uit.

(84) omdat hij in de stâl is

209. Paardekooper zou hier in beide gevallen spreken van "niet-ww rest"; vergelijk zijn standpunt dat daarbinnen "het nw deel niet van die andere te isoleren" is (Paardekooper 1967:190).

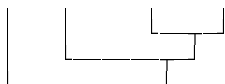
(85) omdat hij bôer is

Hier is de 'noodzakelijkheid' van de aanvullingen *in de stal* en *boer* zichtbaar gemaakt door de voorgestelde niet-onafhankelijke conceptualisering: ze zijn niet zonder het erop volgende Vf aan het voorafgaande toegevoegd. De synthetische structuur kan overigens worden ondersteund met de observatie dat het accent op *in de stal* en *boer* niet gevolgd wordt door nog een ander accent, en dat het laatste accent ook het Vf in zijn bereik heeft.

Parallel aan het onderscheid tussen *Jan is in de stal* en *Jan is boer*, stelt Duinhoven vervolgens voor om *heeft* in *Jan heeft honger* een koppelwerkwoord te noemen, ter onderscheiding van *heeft* in *Jan heeft een paard*. Maar hier kan wederom gewezen worden op een overeenkomst: zowel *Jan heeft een paard* als *Jan heeft honger* zouden we kunnen opvatten als een typering van 'Jan'. Dat is het geval wanneer het relevant is om 'Jan' te zien als 'iemand die honger heeft', of 'iemand die een paard heeft'. Het doet er daarbij niet toe of de als statisch gepresenteerde toestand 'het hebben van een paard' of 'het hebben van honger' nu wel of niet direct aan Jan zelf waarneembaar is. Dit gemeenschappelijke aspect van de zinsbetekenis kan dan uitgelegd worden met een structuur die *heeft* weergeeft als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd.²¹⁰ Dus:

(86) Jan heeft een pâard

(87) Jan heeft hōnger

In dit opzicht heeft *heeft* in (86), niet een meer zelfstandige betekenis dan in (87): *hebben* betekent hier even veel of even weinig als in andere gevallen. Dat Jan het paard in enig mogelijk denkbaar opzicht zou 'bezitten' wordt als zodanig niet door (86) meegedeeld, al kunnen we wel veronderstellen dat het ook wettelijk zijn paard is, bijvoorbeeld omdat de relatie tussen mensen en paarden nu eenmaal zo is bij ons, in tegenstelling tot bijvoorbeeld bij *Jan heeft luizen*. Afhankelijk van 'wat' iemand 'heeft', interpreteren we de status van de 'hebben'-relatie: 'rood haar

210. Vergelijk voorstellen naar aanleiding van de zin *Jan heeft een appel* in Mars 1968 en Vos 1968.

hebben' heeft niets met 'wettelijk eigendom' te maken, net zo min als 'kinderen hebben', 'een geheim hebben', of 'iemand lief hebben' uit te leggen is met een begrip als 'onvervreemdbaar bezit' of iets dergelijks. De wijze waarop een zogenaamde 'hebben'-relatie kan worden ingevuld, wordt niet door *hebben* zelf 'betekend', en daar wordt dankbaar gebruik van gemaakt, zoals in 'Amsterdam heeft 't'. Zie ook hieronder in dl.II:3.2.

De werkwoorden *hebben* en *zijn* zijn breed inzetbaar. We kunnen *hebben* gebruiken waar we een relatie willen leggen tussen twee entiteiten waarbij de aard van die relatie *minimaal* gespecificeerd is. Met *zijn* kunnen we een toestand, hoedanigheid of eigenschap betrekken op een referent, met *minimale* specificatie van de wijze van bestaan. Zie ook dl.II:3.2 en 3.3. Dit maakt het begrijpelijk dat *hebben* en *zijn* voor hun conceptualisering vrijwel altijd afhankelijk zijn van andere elementen, die we dan zien als noodzakelijke aanvullingen.

Laten we nog eens een ander voorbeeld bekijken.

- (88) Hij weegt 80 kilo
(89) Hij weegt een doos vis

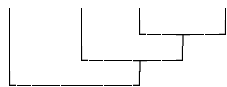
Het betekenisverschil tussen de zinnen in (88) en (89) heeft in het verleden aanleiding gegeven om voor elk van deze zinnen een andere syntactische structuur voor te stellen. Het verschil moest op enigerlei wijze verantwoorden dat de relatie tussen *80 kilo* en *weegt* in (88) als hechter of 'inherenter' wordt ervaren dan de relatie tussen *een doos vis* en *weegt* in (89). Traditioneel heet *80 kilo* een adverbiale bepaling en *een doos vis* een object. We kunnen *80 kilo* zien als een noodzakelijke aanvulling bij het werkwoord (ook wel: inherente bepaling of specificerend complement), die het werkwoord aanvult tot een werkwoordelijke constituent, en *een doos vis* als element dat samen met het werkwoord het predikaat vormt.

Ook al noemen we *80 kilo* een noodzakelijke aanvulling bij het werkwoord,²¹¹ er zit niets anders op dan *weegt* hier een zelfstandig werkwoord te noemen. Anderszins is het ook verdedigbaar om *80 kilo* in (88) te vergelijken met het naamwoordelijk deel van een naamwoordelijk gezegde, op grond waarvan we *weegt* hier een koppelwerkwoord zouden kunnen noemen. In mijn voorstel komt dit aspect tot uitdrukking in de niet-onafhankelijke conceptualisering van *weegt* in (88), zie (88)a hieronder. Met behulp van de volgende synthetische interpretatiestructuur

211. Meestal wordt *80 kilo* gezien als bijwoordelijke bepaling van hoeveelheid. Op voorhand is echter niet duidelijk waarom dat de voorkeur zou hebben boven de benoeming als een bepaling van gesteldheid (volgens de handeling) zoals *lekker* in *De soep smaakt lekker* (vergelijk bijv. ANS 1984: 874 en 905; 1997:1203 en 1186) of als predikaatsnomen als in *De soep is lekker*.

kunnen we dan, zoals verwacht, uitleggen dat de zin vooral begrepen wordt als een uitspraak die het subject typeert als 'iemand van 80 kilo'. Dit in tegenstelling tot de interpretatie van de zin in (89), waar we dan ook een andere structuur aan toekennen, zie (89)a hieronder.²¹²

(88)a Hij weegt 80 kilo

(89)a Hij weegt een doos vis

Het verschil tussen deze twee structuren is ook hier in eerste instantie te zien als een verschil in de conceptualisering van het Vf.

Het begrip *noodzakelijke aanvulling* kunnen we nu welbepaald toepassen: we noemen X in SVX een noodzakelijke aanvulling als het Vf niet-onafhankelijk geconceptualiseerd is. En we geven het Vf weer als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd als dat nuttig is bij de uitleg van een bepaald betekenisaspect. De synthetische interpretatiestructuur die samengaat met de niet-onafhankelijke conceptualisering van het Vf, legt uit dat ook de hier besproken gevallen een verminderd transitieve lezing hebben gekregen. We onderkennen hiermee dat de zin als geheel niet gebruikt wordt om te melden dat een subject-referent op een bepaalde wijze als participant — bijvoorbeeld als agens — betrokken is bij een bepaald gebeuren, maar om te melden dat hij moet worden gezien als betrokken in een als statisch gepresenteerde *relatie* — bijvoorbeeld door het subject te zien als iets of iemand in een bepaalde toestand of met een bepaalde eigenschap.

We hebben het idee van een noodzakelijke aanvulling als tweede arm van een tang die begint met het Vf, nu zichtbaar gemaakt als een aspect van de interpretatiestructuur, omdat we het hebben vertaald in termen van onafhankelijke conceptualisering. Hiermee hebben we als vanzelf recht gedaan aan de observatie van Ostendorf (1958) dat er een relatie is tussen enerzijds de 'noodzakelijkheid' van de aanvulling en anderzijds de observatie dat "de werkwoordelijke kern in beteke-

212. Een 'synthetische' conceptualisering van *Hij weegt de vis* ligt niet voor de hand, maar is niet bij voorbaat onmogelijk. Het vraagt om een minder voor de hand liggende, specifieke context. Zo zou een gebruik van de zin (bij voorkeur zonder lidwoord) dat geparafraseerd kan worden als 'hij is iemand die de kost verdient met het wegen van vis' — aanleiding zijn voor een interpretatiestructuur die een niet-onafhankelijke conceptualisering van het Vf laat zien.

nis declassiert" (Ostendorf 1958:332). Een analyse in de vorm van een interpretatiestructuur doet recht aan de intuïtie dat dit twee kanten zijn van dezelfde medaille. Het is belangrijk om op te merken dat in mijn analyse het een niet gezien wordt als gevolg van het ander: de aanwezigheid van een noodzakelijke aanvulling hoeft niet te worden gezien als het gevolg van een 'verzwakte' betekenis van het Vf-werkwoord (Ostendorf 1958:332), net zomin als de (toegenomen?) noodzakelijkheid van de aanvulling gezien hoeft te worden als de oorzaak ervan (zoals bijvoorbeeld regelmatig naar voren komt in het werk van Duinhoven, zie hierboven dl.II:2.2).

Vaak is opgemerkt dat er een verband bestaat tussen de veronderstelde hechte relatie tussen het werkwoord en een noodzakelijke aanvulling enerzijds, en de positie van de noodzakelijke aanvulling in een bijzin anderzijds. Ostendorf (1958) observeert dat 'echte' noodzakelijke aanvullingen in bijzinnen nooit ergens anders kunnen staan dan voor het werkwoord: deze hebben een "verstarde positie" vanwege hun sterke verbondenheid met het werkwoord.²¹³ We zien dat in de toe te kennen interpretatiestructuren terug als de niet-onafhankelijke conceptuualisering van de noodzakelijke aanvulling.²¹⁴ Doorgaans is in dat geval een accent op de noodzakelijke aanvulling ook het laatste accent in de zin (het zogenoemde zinsaccent).

Het verschijnsel van de noodzakelijke aanvulling kunnen we nu in verband brengen met andere verschijnselen, zoals uit het vervolg van dit deel nog duidelijker zal blijken.

Niet alleen traditioneel zo genoemde adverbiale bepalingen kunnen fungeren als een noodzakelijke aanvulling, maar ook objecten, vooral wanneer het een zogenoemde *non-specifieke* referent betreft. Als we goed kijken, lijkt alles mogelijk. Het soort elementen dat kan optreden als een noodzakelijke aanvulling is nogal divers (vergelijk Ostendorf 1958): onder andere voorzetselgroepen, bijvoorbeeld in de functie van een richtingsbepaling en sommige "vaste-voorzetselvoorwerpen", werkwoordelijke elementen waaronder de zogenoemde delen van een sa-

213. Vergelijk o.a. Kraak en Klooster 1968:221, Van den Hoek 1972, De Schutter 1974:235 e.v. en bijv. Vandeweghe 1978:88: "Er zijn een aantal constituenten die [in de bijzinsvolgorde] vlak vóór V komen te staan, op grond van hun inherente verbondenheid met de ww. betekenis: we kunnen zeggen dat het werkwoord als relatienoemende spil van de zin zonder deze zinsdelen semantisch eenvoudig niet functioneert."

214. Bovendien is geobserveerd dat het vooral dit type bepalingen is dat niet alleen vlak voor, maar ook binnen een werkwoordelijke eindgroep kan voorkomen, zie o.a. Van de Velde 1969. Zie ook hieronder in dl.II:4.2.1.

mengestelde werkwoordstijd, elementen die fungeren als bepaling van gesteldheid (van de 2e soort, in termen van Den Hertog, ook bekend als resultatieve werkwoordsbepaling), elementen die gezien worden als de scheidbare delen van een scheidbaar samengesteld werkwoord, of delen van zogenaamde werkwoordelijke uitdrukkingen en elementen in de functie van naamwoordelijk deel van het naamwoordelijk gezegde. Kortom: het kunnen niet alleen werkwoordelijke elementen zijn, maar ook adjectivische, nominale en prepositionele (in postpositie).

Mijn analyse maakt toekenning van een interpretatiestructuur en dus ook de status van een element als *noodzakelijke aanvulling* echter niet afhankelijk van de grammatische functie van de betrokken elementen. We hoeven dus niet vooraf te specificeren welke soorten constituenten kunnen voorkomen als een noodzakelijke aanvulling bij het werkwoord, en welke zinsdeelfuncties er allemaal mee gepaard kunnen gaan.²¹⁵ Hierdoor hoeven er ook geen problematische beslissingen genomen te worden over de grammatische status van een element of woordgroep.

In het volgende hoofdstuk zal ik laten zien dat het er dus niet toe doet of iets nu wel of niet een deel van een samengesteld werkwoord is of een bepaling van gesteldheid (*Ze sneden het touw door*, *Ze dronken het glas leeg*, *Ze had hem lief*); of een nominale groep met een achterzetsel een bepaling van richting is of een bepaling van gesteldheid; of een nominale groep een object is of (deel uitmaakt van) een bepaling bij het werkwoord, enz. Met het oog op de formulering van een verband tussen woordvolgorde en bepaalde aspecten van de zinsbetekenis zijn de overeenkomsten wellicht ook bepalender dan de traditioneel onderkende verschillen, waardoor een analyse met behulp van een interpretatiestructuur de basis blijkt te vormen voor een ander soort vergelijking, op grond waarvan andere verschillen aan het licht komen. Vanaf nu komen dus vooral zinnen aan bod die te typeren zijn als SVfX, waarbij X minimaal een 'noodzakelijke aanvulling' bevat.

215. Het idee dat een object (per definitie) ook een soort noodzakelijke aanvulling is omdat het samen met het werkwoord het predikaat vormt, is hier dus nadrukkelijk niet aan de orde. De conceptualisering van het Vf in een SVX-volgorde hangt niet samen met de status van X als object. Zo zijn ook niet bij voorbaat alle adverbiale bepalingen (of bepaalde soorten wel en andere niet) een noodzakelijke aanvulling. Het begrip noodzakelijke aanvulling dat hier aan de orde is, toont eerder verwantschap met het begrip *inherente bepaling*, zoals dat gehanteerd wordt in bijv. De Schutter 1974:235 e.v.

3 Interpretatiestructuren van zinnen met een opeenvolging SVfX: X is 'samengesteld' uit een nominale groep (N) en een niet-werkwoordelijke 'aanvulling' (A) (X=NA)

Tot nu toe is de aandacht steeds gericht geweest op Nederlandse hoofdzinnen: zinnen met een Vf als tweede element. Ook in dit hoofdstuk is dat het geval. De zinnen die nu aan de orde komen zijn echter niet meer te typeren als *enkelvoudig*, terwijl ze als geheel ook niet echt *samengesteld* te noemen zijn.

Wanneer we het algemeen patroon van een hoofdzin typeren als SVfX, kunnen we daarbinnen als volgt een onderscheid aanbrengen. Ten eerste zijn er de zinnen waar we X beschouwen als één element dat als een enkelvoudig geheel fungeert ten opzichte van het voorafgaande. Ten tweede zijn er de zinnen waarbij we X kunnen beschouwen als samengesteld. De elementen die volgen op het Vf zijn in dat laatste geval niet eenduidig te zien als een geheel ten opzichte van het voorafgaande. We zien dan, dat er soms aanleiding is om X een *analytische* structuur te geven, en soms een *synthetische*. In dit en het volgende hoofdstuk zal ik een aantal verschillende gevallen bespreken waarbij we voor deze keuze worden gesteld. In hun diversiteit is de overeenkomst dat ze alle te typeren zijn als zinnen met een SVfX-volgorde, met een samengestelde X.

3.1 De conceptualisering van NA in de opeenvolging SVfNA: het verschil tussen een analytische en een synthetische interpretatiestructuur

In deze en de volgende paragrafen worden een aantal constructies bij elkaar genomen, die in reeds bestaande analyses zeer verschillend behandeld zijn. Daardoor is over het algemeen meer nadruk gelegd op hun verschil dan op hun overeenkomst. Hun overeenkomst komt naar voren wanneer we een aspect van hun betekenis belichten dat uitgelegd kan worden in termen van onafhankelijke conceptualisering. De toekenning van ofwel een *analytische* interpretatiestructuur, ofwel een *synthetische* stelt ons in staat om tot andere generalisaties te komen dan voorheen.

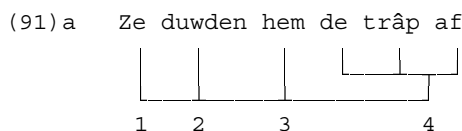
Het soort zinnen dat hier aan de orde is, vertoont in alle gevallen een opeenvolging van een Vf, een nominaal element en een of andere aanvulling. De meest passende interpretatiestructuur die we kunnen toekennen, heeft echter niet steeds dezelfde bouw. Op grond van de verschillen in betekenis die we kunnen observe-

ren, kom ik uiteindelijk, met behulp van toegekende interpretatiestructuren, tot nieuwe criteria voor een onderlinge vergelijking.

Om te beginnen gaat het hier om zinnen als de volgende.

- (90) Hij sneed het vlees in kleine stûkjes
 (91) Ze duwden hem de trêp af
 (92) Hij reed z'n motor de stêep op
 (93) Hij besmeerde de boterham met mayonâise

Ook bij deze zinnen is een *transitief* betekenisaspect op te merken dat vooral naar voren komt als ze gebruikt worden voor '*rechtstreekse verslaggeving*' (dl.II:2.1 en 2.3). Wanneer we dit aspect willen uitleggen, kennen we dienovereenkomstig een analytische structuur toe. De interpretatiestructuur legt de betekenis uit als een stapsgewijze toevoeging van afzonderlijke elementen aan het voorafgaande. Er ontstaat dan een globale structuur die uit vier elementen bestaat. Geïllustreerd voor de zin in (91) is de grafische weergave daarvan als volgt.

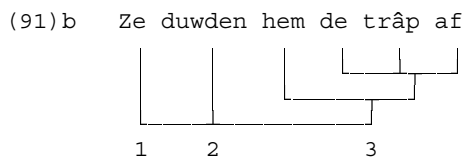

Toekenning van een analytische structuur aan bovenstaande zin is een manier om uit te leggen dat we hier begrijpen dat een groep mensen ('ze') gezien wordt in de rol van actieve deelnemers in een handeling 'duwen', die gericht is op een andere participant ('hem'), die het gebeuren ondergaat. We kunnen *hem* onafhankelijk van *de trap af* zien als nadere toespitsing van het geheel 'ze duwden'. Het geheel 'ze duwden hem', kan nog weer nader gespecificeerd worden. Het kan bij een handeling 'duwen' relevant zijn om bijvoorbeeld de richting nader te specificeren. We begrijpen hier door de betekenis van de woorden en hun combinatie *de trap af* als een relevante — zij het niet een noodzakelijke — nadere specificatie: een bepaling van richting.²¹⁶ We kunnen nu, op grond van deze zin met de hier uitgelegde interpretatie, afleiden dat de referent van *hem* zich na het gebeuren onderaan de trap bevindt. Maar met een analytische interpretatiestructuur geven we weer dat dit '*resultatieve*' aspect ondergeschikt is aan de zogenoemde *transitieve le-*

216. Het is overigens ook mogelijk *de trap af* als twee afzonderlijke elementen toe te voegen aan het voorafgaande. In de gevallen dat deze structuur passend is, zien we dat er op *trap* minstens nog een ander beaccentueerd element moet volgen: bijvoorbeeld een (contrastief) accent op *af*. Dat is bijv. het geval als *de trap* gescheiden is van *af* door een of meer andere elementen: *Hij rolde de trap tot mijn verbazing net niet helemaal af*. En zo lijkt in principe ook mogelijk: *Ik draag de stoel de trap jammer genoeg nog net niet helemaal zelf op*, in tegenstelling tot een observatie van Luif (1992:165).

zing: een eventueel begrepen resulterende toestand van 'hem' is wel geïmpliceerd, maar niet als zodanig meegegeeld.

Naast het gebruik van bovenstaande zin als rechtstreekse verslaggeving kunnen we ons ook een gebruik voorstellen waarbij de nadruk net iets anders ligt. We begrijpen in dat geval het geheel niet zozeer als verslag van een handeling gericht op een object, aangevuld met een nadere specificatie (bijv. van richting), maar nu juist meer als mededeling van (het bestaan van, of de relevantie van de constatering van) een *toestand van iets of iemand, die gepresenteerd wordt als gevolg van de genoemde handeling*. Deze lezing geeft aanleiding tot de volgende interpretatiestructuur.

Deze structuur laat zowel een transitief als een statisch aspect zien: de stappen 1 en 2 leggen uit dat we ook hier het werkwoord direct betrekken op het voorafgaande, overeenkomstig het idee dat 'ze' iets doen, namelijk 'duwen'. Anders gezegd: het Vf is ook hier onafhankelijk geconceptualiseerd. Het statische aspect van de hier bedoelde lezing hangt zichtbaar samen met de niet-onafhankelijke conceptualisering van *hem* ten opzichte van *de trap af*. Deze elementen fungeren nu — in tegenstelling tot de lezing in (91)a — als een synthetisch geheel ten opzichte van het voorafgaande. De structuur in (91)b legt uit dat we hier *de trap af* niet primair interpreteren als een richtingsbepaling, maar als een op 'hem' te betrekken toestand: 'hij is de trap af'. Die toestand wordt begrepen in het kader van de conceptualisering van 'ze duwden': als een gevolg van een handeling waarvoor we eventueel 'ze' als verantwoordelijk kunnen zien. We zien hier dus nog steeds een onafhankelijke conceptualisering van het Vf, maar een *synthetische conceptualisering van de elementen in X*.

Merk op dat we voor de interpretatie in (91)a geen moeite hebben om *de trap af* een bepaling van richting te noemen, terwijl we voor de interpretatie in (91)b moeilijk kunnen kiezen tussen ofwel een benoeming als bepaling van richting, ofwel als bepaling van gesteldheid (resultatieve werkwoordsbepaling). Een grammatica die laat zien dat er alternatieven zijn, welke het zijn en wat ze inhouden,

en die tegelijkertijd een keuze bewust onbeslist laat, is in feite inzichtelijker dan een grammatica die hier een keuze zou forceren.²¹⁷

Er zijn voorbeelden te geven van zinnen waar eigenlijk steeds een synthetische conceptualisering van X voor de hand ligt. Terwijl we voor de zinnen in (90) tot en met (93) — met de gegeven accentuatie — ons eenvoudig een analytische structuur kunnen voorstellen als in (91)a hierboven, is er voor de volgende zinnen een voorkeur voor een meer synthetische structuur als in (91)b.

- (94) Hij reed me van de sôkken
 (95) Hij smeerde mayonâise op de boterham

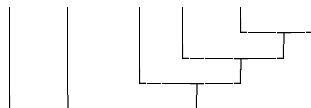
Vergelijk:

- (92)a Hij reed z'n motor de stôep op

Lees: een aantal afzonderlijk te onderscheiden elementen wordt stuk voor stuk aan het voorafgaande toegevoegd en specificeert het voorafgaande nader. De analytische structuur komt overeen met een transitieve lezing: we zien iemand iets doen met z'n motor — hij rijdt het ding ergens naar toe, te weten 'de stoep op'. We kunnen hieruit afleiden dat de motor uiteindelijk ook op de stoep staat, maar dat wordt niet primair meegedeeld. Dit staat tegenover de interpretatie van de zin in (94), zie (94)a.

- (94)a Hij reed me van de sôkken

Lees: de synthetische structuur van *me van de sokken* legt uit dat dit als een geheel is toegevoegd aan het voorafgaande. Dit komt overeen met de interpretatie dat de zin primair meedeelt in welke (nieuwe) toestand 'me' verkeert; wellicht is 'hij' verantwoordelijk, maar 'hij' is op z'n minst betrokken bij het gebeuren waar de toestand uit voortgevloeid is. De voorstelling van dit gebeuren als handeling of proces, met 'hij' in de rol van agens is hier nu, in tegenstelling tot bij de analyti-

217. Naar aanleiding van een ander geval nemen Van Es en Van Caspel (1974,nr.42:254) een zelfde standpunt in: "Het heeft geen zin een beslissende keuze te doen, alsof slechts één van beide syntactisch "waar" kan zijn. Veel meer openen de twee analyses het zicht op twee kanten van dezelfde zaak".

sche conceptualisering in (92)a, van ondergeschikt belang. Dit geeft de zin een meer statisch karakter.²¹⁸

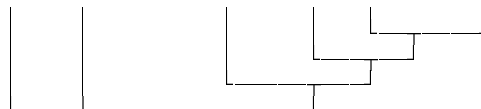
Een zelfde verschil in structuur legt het verschil uit tussen de interpretaties van (93) en (95). Vergelijk:

(93) a Hij besmeerde de boterham met mayonâise

Lees: hier is wederom een analytische structuur zichtbaar. De 'transitiviteit' ligt er hier dik bovenop: 'de boterham' is te zien als een participant in het gebeuren, met een eigen, aan 'hij' ondergeschikte positie in een zogenoemde *rolhiërarchie*. We begrijpen dat 'hij' iets doet ('besmeren') met de boterham, nader gespecificeerd door 'met mayonaise'. Dat er vervolgens ook 'mayonaise op de boterham' zit, wordt in eerste instantie niet meegedeeld, maar kan er wel uit afgeleid worden. Dit is anders in het volgende geval.

(95) a Hij smeerde mayonâise op de boterham

Lees: hier zien we een synthetische conceptualisering van *mayonâise op de boterham*, dat als een geheel het voorafgaande *hij smeerde* nader specificeert. Deze zin is in dit opzicht dan ook minder transitief dan de vorige: het idee dat er nu 'mayonaise op de boterham' zit, is niet meer van secundair belang en afgeleid, maar wordt direct — als het ware door de zin zelf — meegedeeld. De situatie 'mayonâise op de boterham' wordt gepresenteerd in het kader van het gebeuren 'hij smeerde', waardoor we begrijpen dat de toestand uit dat gebeuren is voortgevloeid. Ook nu kan 'hij' gezien worden als afzonderlijk te onderscheiden participant, maar 'de boterham' niet meer.²¹⁹

218. Natuurlijk geldt 'iemand van de sokken rijden' als een vaste combinatie, maar daarmee is in mijn benadering geen uitzonderlijke status verbonden. De in (94)a toegekende structuur legt immers de interpretatie uit die deze zin krijgt, juist nadat de vaste combinatie als zodanig recht is gedaan.

219. Er zijn observaties die benadrukken dat de bovenstaande zinnen verschillen in de mate waarin 'de boterham' wordt aangedaan: de boterham zou in (93) volledig bedekt zijn met mayonaise, en in (95) niet, of althans niet noodzakelijk. Zie bijv. Hopper 1985, Van der Leek 1995 en daar vermelde literatuur. Met mijn uitleg, die in het ene geval een analytische structuur en in het andere

In het verleden is ruim onderkend dat een opeenvolging van een nominaal element en een of andere aanvulling (in het vervolg steeds afgekort als NA) in een aantal gevallen een predicerend karakter kan hebben. Op basis daarvan is in de 19e eeuw zelfs geponeerd dat zinnen die — in termen van Den Hertog (1892a: 121) — een bepaling van gesteldheid van de 2e soort²²⁰ bevatten, zich op de grens bevinden van een enkelvoudige en een samengestelde zin (zie Van Driel 1982: 117).²²¹ Sindsdien zien we regelmatig analyses waar deze intuïtie aan ten grondslag ligt: de groep NA wordt gezien als een eenheid die intern een tweedeling vertoont, waarbij de verhouding tussen N en A te vergelijken is met die tussen een subject en een predikaat, of die tussen een topic en een comment (in een zinsdefinitie, zie dl.I:3).²²²

Wat ik wil beweren is het volgende. Het predicerende karakter van NA kunnen we in verband brengen met de opeenvolging van N en A, waarbij het predicerende karakter op zichzelf niet afhankelijk is van de wijze waarop N geconceptualiseerd is. Zowel met een analytische structuur (N onafhankelijk van A geconceptualiseerd) als met een synthetische structuur (N niet onafhankelijk van A geconceptualiseerd), begrijpen we dat de inhoud van A betrekking heeft op het voorafgaande. Het verschil is echter, dat in een structuur waarin N onafhankelijk van A geconceptualiseerd is, A in eerste instantie iets zegt over het tot dan toe gevormde geheel: als het daarmee eventueel ook iets zegt over N, is dat daaraan ondergeschikt. In een structuur waarin N daarentegen niet-onafhankelijk geconceptualiseerd is, zegt A *in eerste instantie* iets over N en daardoor pas in tweede instantie mogelijk iets over het geheel.

geval een synthetische structuur toekent, wordt dit verschil opgevat als een van de mogelijke, maar niet noodzakelijke 'concrete' interpretaties die samenhangen met een bepaalde conceptualisering. Een verschil in al of niet onafhankelijke conceptualisering hangt in dit geval overigens niet alleen samen met een verschil in woordvolgorde, maar ook met een verschil in accentuatie en met het verschil in gebruik van voorzetsels.

220. Andere gebruikelijke benamingen zijn onder andere *bepaling ten gevolge van de handeling* (oorspronkelijk van Terwey, zie Van Driel 1982) of *resultatieve werkwoordsbepaling* (oorspronkelijk van De Groot, zie Van der Lubbe 1958:289).

221. Vergelijk ook het begrip "complement van objectieve gesteldheid" bij Roorda voor de opeenvolging NA in zijn geheel, zie Van Driel 1988:174(n51).

222. Zoals bij de aanname van een "small clause", zie bijv. voor het Nederlands Hoekstra 1984 en diverse publicaties sindsdien (vergelijk Verkuyl en Zwarts 1992). Vergelijk ook de typering van de bepaling van gesteldheid als "een tweede gezegde in de zin" in de ANS (1984:903; 1997:1183).

Zo presenteert de zin in (95) 'Hij smeerde mayonâise op de boterham' *in eerste instantie* een toestand 'mayonaise op de boterham' in het kader van 'hij smeerde'. Hetzelfde geldt voor (94) 'Hij reed me van de sôkken': hier wordt een op 'me' betrokken toestand 'van de sokken' gepresenteerd in het kader van 'hij reed'. *De gesuggereerde relevantie hiervan honoreren we door de beide situaties te begrijpen als resultaat van respectievelijk 'hij smeerde' en 'hij reed'*. Natuurlijk kunnen we zeggen dat ook uit (92) en (93) een resultaat blijkt: 'de motor staat op de stôep' en dat 'er zit mayonâise op de boterham', maar in de lezing die uitgelegd wordt met een analytische interpretatiestructuur, is dit interpretatieve aspect nog meer een afgeleid verschijnsel: iets wat we in tweede instantie kunnen afleiden uit wat de zin in eerste instantie oproept.

Met behulp van de toekenning van een interpretatiestructuur leggen we het verschil in interpretatie uit als een verschil in de manier waarop de verschillende elementen op elkaar betrokken zijn. Deze analyse verklaart dan dat in een concreet gebruiksgeval niet tegelijkertijd beide interpretatieve aspecten even belangrijk kunnen zijn. Beide interpretaties zijn in principe steeds beschikbaar, maar in een concreet gebruiksgeval wordt duidelijk wat primair is en wat secundair. Maar wat in het ene gebruiksgeval primair is en wat secundair, kan in een ander gebruiksgeval precies andersom liggen. Dat is dus niet van tevoren gegeven en kan dus niet worden gezien als iets wat door de zin zelf 'betekend' wordt.

Terecht kan dus opgemerkt worden dat de aanvulling (A) steeds iets 'zegt' over (de referent van) de voorafgaande nominale groep (N).²²³ Ik neem echter aan dat het predicerende karakter van NA in principe uit te leggen is door het in verband te brengen met de volgorde van N en A, en dat we het niet kunnen verklaren door te verwijzen naar de veronderstelde status van A als bepaling van richting, als bepaling van gesteldheid (van de 2e soort) of anderszins. Anders gezegd: om de betekenis van dit type zinnen uit te leggen en adequaat te verantwoorden met de toekenning van een interpretatiestructuur, hebben we een analyse van de categoriale status van de elementen in A niet nodig.

Het predicerende karakter van A ten opzichte van het voorafgaande N is, zoals gezegd, ook niet afhankelijk van de wijze waarop N geconceptualiseerd is (wel of niet onafhankelijk van A). Wel geldt het volgende. Hoe zinvoller het in een be-

223. Den Hertog lijkt overigens de adnominale functie vooral te zien als attributief. Hij noemt de aanvulling dan ook een "attribuut" (Den Hertog 1892a:117). Toch onderkent hij het predicerende karakter van dit type attributie, blijkens zijn opmerking dat de bepaling van gesteldheid van de 2e soort te vergelijken is met een naamwoordelijk (deel van het) gezegde (p.121), vergelijk ook Van den Toorn 1981:51.

paald geval is om te zeggen dat de 'clou' van de zin is dat NA als geheel wordt begrepen als de aanduiding van een *toestand* betrokken op een entiteit, hoe meer aanleiding er is voor een interpretatiestructuur die een *synthetische* conceptualisering laat zien. Dit houdt verband met de observatie dat in het algemeen in een interpretatie waarbij de nadruk ligt op een (resulterende) toestand in plaats van op een gebeuren dat mogelijk een bepaalde toestand tot gevolg heeft, ook de actieve rol van een handelende participant als het ware minder belicht wordt. Of, zoals geformuleerd in Ikegami 1985:

"the notion of 'agentivity' does not go well with that of 'achievement'. 'Agentivity' is readily associated with 'activity', but the notion of 'achievement' contrasts with that of 'activity' in that it primarily focuses only on the final completive phase of a process, and when, therefore, the notion of 'achievement' is superimposed on that of 'agentivity', the latter loses its force." (Ikegami 1985:270)

Zo is het zinvol om in te zien dat we, afhankelijk van het benadrukte betekenisaspect, twee verschillende structuren kunnen toekennen aan de volgende zinnen, die — in dit geval — verschillen in de plaats van het laatste accent.

(96) Hij verfde de deur grôen

(97) Hij verfde de dêur groen

(96)a Hij verfde de deur grôen

Lees: we begrijpen dat de zin in eerste instantie mededeelt dat 'hij' iets doet, namelijk 'verven', met de deur als participant waar de handeling op gericht is, met als nadere relevante — maar niet noodzakelijke — aanvulling: de specificatie van de kleur van de verf (niet alleen vanwege het zichtbare effect op de deur, maar bijvoorbeeld ook vanwege het mogelijke, zichtbare effect op handen en kleren). Vergelijk hiermee:

(97)b Hij verfde de dêur groen

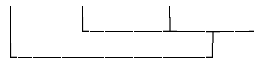
Lees: 'de deur' wordt niet onafhankelijk van het 'groen zijn' geïntroduceerd: in de mededeling van de situatie is dan ook niet het 'groen zijn' van de deur meer opvallend dan de constatering van de aanwezigheid van de (groene) deur op zich-

zelf. Het geheel gevormd door NA fungeert hier als eenheid ten opzichte van het voorafgaande: N is niet onafhankelijk van A geconceptualiseerd. De zin presenteert een toestand 'de deur groen', in het kader van het voorafgaande 'hij verfde', dat we begrijpen als een gebeuren met 'hij' als agens, zodat we de toestand 'NA' interpreteren als gevolg van een verfhandeling, waar we uiteindelijk 'hij' als verantwoordelijk voor kunnen beschouwen. Wederom komt de meer synthetische structuur dus overeen met een lezing die we zouden kunnen typeren als meer statisch.

Het volgende is nu te verwachten. Wanneer een interpretatiestructuur ook het Vf zou weergeven als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd, wordt een nog verdergaande synthetisering in de structuur zichtbaar. Dit toont dan een nog sterkere vervlechting van de groep NA in het geheel, die op een bepaalde manier zal samenhangen met een nog verder verminderde transitiviteit, oftewel een nog duidelijker als statisch te typeren lezing. We zouden in dat geval de zinsbetekenis kunnen uitleggen door te zeggen dat de aanvulling (A) nu *nog noodzakelijker (dan noodzakelijk)* is, maar uiteindelijk bereiken we hetzelfde met de voorstelling dat de conceptualisering van het Vf nu afhankelijk is van de conceptualisering van NA. De niet-onafhankelijke conceptualisering van het Vf representeert bovendien dat de interpretatie van het subject als actief handelende participant 'onderdrukt' of zelfs afwezig is.

Er zijn inderdaad gevallen die aan bovenstaande verwachting voldoen. Een synthetische interpretatiestructuur die globaal uit twee stappen bestaat, is voorstelbaar als uitleg van de betekenis van bijvoorbeeld de volgende zinnen. De structuren vertonen overigens onderling een verschil in de voorgestelde conceptualisering van N ten opzichte van A. Aan dit verschil kan ik op dit moment in mijn betoog voorbijgaan; het komt — samen met observaties over een verschil in accentuatie — nader aan de orde in de volgende paragraaf (dl.II:3.2).

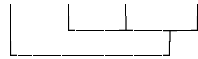
(98) Hij lachte zich zîek

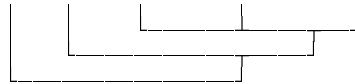
(99) Ik vond hem vervêlend

- (100) Hij gaf me gelijk
- ²²⁴

- (101) Hij liep z'n schôenen scheef

- (102) Ik nam hem bij de nêus

'iemand bedotten'

Lees: de zinnen betekenen hier dat maximaal nadruk gelegd wordt op de interpretatie van NA als een (aan N waarneembare) toestand of situatie, waaraan de conceptualisering van de SVf-verbinding maximaal ondergeschikt is gemaakt. Dat betekent dat de conceptualisering van het subject en het werkwoord zelfs uitsluitend in dienst kan staan van het presenteren van een bepaalde toestand van iets of iemand, of zelfs van de introductie van de referent van N. De conceptualisering van het werkwoord (via NA betrokken op het subject) krijgt dan vooral de functie om in te vullen op welke manier die toestand, of de referent van N zelf, iets te maken heeft met de referent van het subject. In ieder geval lijkt een eventueel mogelijke interpretatie van het subject als handelende entiteit in dienst te staan van iets anders, te weten de presentatie van een (aan N waarneembare) toestand of situatie 'NA', die gepresenteerd wordt als relevant in het kader van het subject, en die dus iets — op een met behulp van de inhoud van het werkwoord nader in te vullen wijze — te maken heeft met de referent van het subject.

We kunnen nu de gevallen met *verven* in (96) en (97) hieraan voorafgaand, als volgt vergelijken met bijvoorbeeld 'Ik vond hem vervêlend' in (99). De niet-onafhankelijke conceptualisering van het Vf van *vinden* staat tegenover de onafhankelijke conceptualisering van het Vf van *verven* in beide gevallen. Het Vf van *verven* kan onafhankelijk van wat volgt op het voorafgaande worden betrokken, overeenkomstig een interpretatie van het eerste element als 'startpunt van de werking' of handelende participant (zie het vorige hoofdstuk, dl.II:2.1 en 2.3). De zinnen kunnen begrepen worden als antwoorden op achtereenvolgens de volgende vragen: 'wat deed hij met de deur?' (96) en 'wat deed hij?' (97). In bei-

224. Een zelfde structuur kan ook worden toegekend aan zinnen als *Hij gaf mij wel eens te eten*, *Hij gaf me er flink van langs/ op m'n kop/ enz.*, een type zinnen dat besproken wordt in Janssen 1992a en 1998.

de gevallen herkennen we dus een zekere mate van transitiviteit als bedoeld in het vorige hoofdstuk: de globale structuur bestaat uit meer dan twee 'stappen'.

Wanneer we daarentegen het Vf weergeven als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd, zoals in de structuren bij (98) tot en met (102) hierboven, dan drukken we daarmee uit dat de interpretatie van het subject als handelende participant niet op de voorgrond treedt, of mogelijk zelfs afwezig is. Dit geeft aanleiding tot een typering van deze lezing als statisch. Zo kunnen we onze interpretatie van (99) *Ik vond hem vervelend* uitleggen door te zeggen dat de rol van 'ik' als uitgangspunt van de werking 'vinden' (degene die zich een oordeel of mening vormde) minimaal benadrukt wordt. Wat hier immers primair wordt meegedeeld is niet dat 'ik iets vond', maar dat 'hij vervelend is (of was)'. Anders gezegd: de mededeling dat het subject een mening of oordeel had, staat niet op zichzelf, maar volledig in dienst van de mededeling van de inhoud van die mening of dat oordeel. De zin in (99) begrijpen we dan ook niet zozeer als een antwoord op de vraag 'wat deed je?' of 'wat vond je?', maar eerder als een antwoord op een vraag als 'wat was er met je?', 'waarom gedroeg je je zo?' of 'wat was er aan de hand?'. Het is ook precies in dit opzicht dat *Ik vond hem vervelend* verschilt van *Ik vond dat hij vervelend is/was*: in het laatste geval ligt het voor de hand om *vond* juist wel weer te geven als onafhankelijk geconceptualiseerd. Een vergelijking met een *dat*-variant in gevallen als deze komt nader aan de orde in dl.I:4.1.

Vervolgens zouden we nu ook bijvoorbeeld *Hij gaf me gelijk* in (100) kunnen vergelijken met de omgekeerde volgorde in *Hij gaf (het) gelijk aan mij*. De geringe aanvaardbaarheid hiervan kan enerzijds in verband gebracht worden met de volgorde waarin *gelijk* voorafgaat aan *aan mij*, en anderzijds met de aanwezigheid van *aan* (zie o.a. Balk-Smit Duyzentkunst 1968, Kirsner e.a. 1985, Schermer-Vermeer 1991:283 e.v.). Het vreemde interpretatieve effect in dit geval, kan worden uitgelegd door *(het) gelijk* weer te geven als onafhankelijk geconceptualiseerd van *aan mij* (zie ook Verhagen 1986:201 e.v.). Op zinnen van dit type zal ik nader ingaan in dl.II:3.4.

In het verleden heeft men ook steeds willen verantwoorden dat de inhoud van A niet alleen betrekking heeft op (de referent van) N (hetzij attributief, hetzij predicierend), maar ook op een of andere wijze met de inhoud van het werkwoord. Soms werd vooral de adverbiale functie erkend, maar sinds Brill (Van Driel 1982:120) en Den Hertog (1892a:117) is toch eigenlijk steeds deze dubbele ver-

bondenheid van de aanvulling benadrukt.²²⁵ Een bepaling van gesteldheid (van de 2e soort) heeft bij Den Hertog dus zowel een attributieve functie (bij N) als een adverbiale (bij V) en heet daarom ook wel "predicatief attribuut". Merk overigens op dat het predicatieve aspect hier dus betrekking heeft op de relatie van A met het werkwoord, en niet op het eerder genoemde predicerende karakter van A ten opzichte van N.

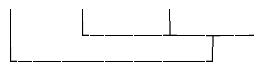
Den Hertog merkt op dat in veel gevallen de aanvulling "bijna of geheel een samenstelling" vormt met het werkwoord (Den Hertog 1892a:117). Daarmee zijn we aangeland bij gevallen waarbij we voor een benoeming van A niet zozeer hoeven te kiezen tussen een 'echte' bijwoordelijke bepaling (bijv. van richting) of een bepaling van gesteldheid, maar tussen de benoeming van A als een bepaling (van gesteldheid) bij het werkwoord of als een scheidbaar deel van het werkwoord. Een benadering die de ruimte laat om deze keuze principieel onbeslist te laten, is — het geldt ook hier — inzichtelijker dan een die een geforceerde keuze afdwingt.²²⁶

We zien dan ook dat onderstaande zinnen, waaronder een aantal met een algemeen erkend scheidbaar samengesteld werkwoord, te vergelijken zijn met de voorbeelden in (98) tot en met (102) hierboven. Zodra de interpretatie aanleiding geeft tot een structuur waarbij het Vf wordt voorgesteld als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd, is er een duidelijke overeenkomst in structuur. Vergelijk:

(103) Ze had hem lief

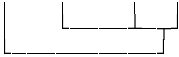
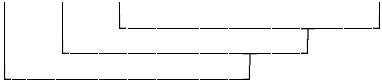
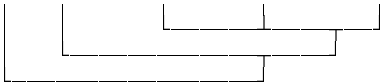

(104) Hij stelde hem telêur

225. Zelf heb ik altijd de term *dubbelverbonden bepaling* zeer verhelderend gevonden. Deze term is relatief jong (L. van Driel, pers. comm.): ze is vrijwel zeker afkomstig van Ten Brinke; de bekendheid ervan is te danken aan de introductie ervan — ter vervanging van de term 'bepaling van gesteldheid' — in het schoolboek *Van onderwerp tot voegwoord* van Ten Brinke en Drop (Wolters-Noordhoff 1959).

226. Zo stelt Van den Toorn (1981:54) voor om een scheidbaar deel van een samengesteld werkwoord als A in NA gewoon bepaling van gesteldheid (of resultatieve werkwoordsbepaling) te blijven noemen.

- (105) Hij belde me ôp

- (106) Hij liep de kântjes ervan af

- (107) Ze bracht drie kînderen groot

In deze gevallen zien we dat de conceptualisering van het Vf afhankelijk is van wat volgt: het Vf kan niet zelfstandig aan het voorafgaande worden toegevoegd. Het subject en het Vf vormen niet een eenheid die door wat volgt nader gespecificeerd wordt. Het lijkt dan ook steeds zo te zijn dat de voorstelling van de subject-referent als uitgangspunt van een werking met een zekere gerichtheid er nauwelijks toe doet. De rol van het subject als actief handelende instantie is dan ook ondergeschikt aan iets anders: het gaat hier immers steeds primair om het onder de aandacht brengen van een bepaalde, als resultaat van dat handelen te beschouwen toestand of situatie.²²⁷

Het enige verschil tussen de opvatting van A als deel van het werkwoord of als 'zelfstandige' bepaling (van gesteldheid) is dan wellicht nog een verschil dat alleen zichtbaar is in de bijzinsvolgorde: de mogelijkheid tot het wel of niet aaneenschrijven van A en het werkwoord. Dat hangt samen met de mate waarin we A al of niet zelfstandig kunnen begrijpen als de aanduiding van een bepaalde toestand; het *op* in *opbellen* of *oproepen* zien we kennelijk niet meer als zodanig. De verbinding met het werkwoord lijkt daardoor sterker. In deze en vergelijkbare gevallen is het moeilijk om een verschil te zien tussen naast elkaar staan en aan elkaar vast zitten: de samenvoeging is dan gepromoveerd tot morfologisch erkende samenstelling.

227. Natuurlijk is van geïsoleerde en geconstrueerde gevallen niet altijd zonder meer duidelijk of het Vf wel of niet onafhankelijk geconceptualiseerd is. In gevallen met een scheidbaar samengesteld werkwoord lijkt soms zowel een globale drieledige structuur als een globale tweeledige structuur even goed verdedigbaar. Met de benodigde informatie over (de interpretatie in) een concreet gebruiksgeval — vergelijk ook Van Es en Van Caspel 1972, nr.14:97-141 — en met een duidelijk doel waarvoor we het onderscheid tussen een tweedeling en een driedeling inzetten, kunnen we ook in die gevallen een gemotiveerde keuze maken voor een van beide structuren.

Eén ding is nu inmiddels duidelijk: de architectuur van een interpretatiestructuur kent bij elk element in principe steeds twee mogelijkheden. Wat werkwoordelijke elementen zo bijzonder maakt, is ten eerste dat ze niet door hun werkwoordelijkheid inherent op een bepaalde wijze geconceptualiseerd worden, en ten tweede — zoals we in het vervolg nog zullen zien — dat de positie van werkwoordelijke elementen (met uitzondering van de finiete vormen) helemaal niet zo vast ligt als wel wordt aangenomen. Bovendien kan hun positie in een lineaire opeenvolging in verband gebracht worden met niet alleen hun eigen conceptualisering maar ook met de conceptualisering van andere elementen in hun omgeving (Pardoen 1991, 1993).

Aan het eind van deze paragraaf is ook nog iets anders duidelijk geworden. Op grond van de verschillende hierboven toegekende interpretatiestructuren kunnen we opmerken dat de gevoelde 'noodzakelijkheid' van een aanvulling niet alleen verband houdt met de conceptualisering van het Vf — zoals hierboven geconstateerd (dl.II:2.4) — maar soms ook of vooral met de conceptualisering van andere aanwezige elementen, zoals een nominaal element (of nominale groep). Dit betekent dus, dat we, als we het begrip *noodzakelijke aanvulling* nog willen gebruiken, erop bedacht moeten zijn dat we steeds moeten expliciteren ten opzichte van welke elementen de bedoelde aanvulling als noodzakelijk ervaren wordt. En dat is nu juist precies wat we doen met een analyse in de vorm van de toekenning van een interpretatiestructuur die begrepen wordt in termen van onafhankelijke conceptualisering. Ik concludeer dan ook, dat het gebruik van een apart begrip 'noodzakelijke aanvulling' daarmee overbodig is geworden. Hetzelfde geldt dan natuurlijk ook voor andere noties die op enigerlei wijze iets te maken hebben met een bepaald soort 'noodzakelijkheid', zoals 'inherente bepaling', 'specificerende bepaling', 'primaire' of 'secundaire bepaling', 'adjuncten' en 'complementen'.²²⁸

Bovendien kunnen we concluderen dat gebruik van een term als *resultatieve werkwoordsbepaling* met betrekking tot sommige manifestaties van NA, suggereert dat er een verschil is met andere manifestaties. Het resultatieve aspect in de interpretatie van de zin is een bijverschijnsel dat niet altijd optreedt en afhankelijk is van de aanwezigheid van bepaalde woorden. Het resultatieve effect houdt verband met de betekenis van het werkwoord dat het kader vormt waarbinnen NA geconceptualiseerd wordt, en de betekenis van NA zelf. Het resultatieve karakter volgt hieruit als een mogelijke concrete interpretatie en is dus niet een semantisch ken-

228. Het is overigens ook begrijpelijk dat deze noties niet door iedereen op dezelfde wijze worden ingevuld en toegepast.

merk dat inherent is aan een bepaald type constructie.²²⁹ Het resultatieve karakter kan dus voldoende uitgelegd worden met verwijzing naar de betekenissen van de afzonderlijke woorden en de gegeven woordvolgorde. Door het 'teveel' van de term 'resultatieve werkwoordsbepaling' wordt nadruk gelegd op een zeker verschil met andere zinnen waarin een aanwezigheid van NA herkend kan worden, terwijl dat in mijn ogen minder interessant is dan de door mij gereleveerde overeenkomst. De term 'bepaling van gesteldheid' kent dit bezwaar iets minder, omdat hij minder specifiek is: hij verwijst als term immers slechts naar een 'gesteldheid' in plaats van een *resulterende* gesteldheid. Maar gebruik van dit begrip zou alleen zinvol zijn als zou kunnen blijken dat in elke opeenvolging van N en A de aanvulling te typeren is als een bepaling van gesteldheid, en als we dan een typing van A als bepaling van gesteldheid ook in verband kunnen brengen met de volgorde van de elementen in NA. Wanneer we ook in een zin als de volgende een opeenvolging NA willen zien, zou dat bijvoorbeeld betekenen dat het zinvol is om uiteindelijk ook hier *te laat* een bepaling van gesteldheid te noemen (zie verder dl.II:3.3).

(108) Er is niemand te laat.

Ook het volgende heb ik willen betogen. We kunnen niet zonder meer een keuze maken voor een bepaalde structuur in het algemeen. Het is ook een gemiste kans om mogelijke alternatieven te zien als een controverse tussen twee verschillende analyses, die opgelost kan en moet worden door een keuze te forceren. Of bijvoorbeeld een Vf wel of niet onafhankelijk van wat volgt geconceptualiseerd is, is niet vast te leggen los van het doel van een structuurbeschrijving en het betekenisaspect dat je ermee wilt uitleggen. Ook de wijze waarop een nominaal element dat volgt op een Vf, verbonden is met het voorafgaande, is niet in het algemeen vast te leggen. We hebben nu gezien dat, afhankelijk van wat de zin betekent of hoe hij gebruikt wordt, een verschil voorgesteld kan worden in de conceptualisering van N in een opeenvolging NA. Het verschil leidt tot verschillende interpretatiestructuren, die variëren in de mate waarin ze een synthetische conceptualisering laten zien.

Eerder heb ik verondersteld dat zinnen waarbij het Vf een vorm is van *hebben* of *zijn*, in het algemeen het beste beschreven kunnen worden met een interpretatiestructuur die het Vf weergeeft als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd. Niet

229. Over het resultatieve aspect bij constructies met *hebben* in verband met de interpretatie van het subject als doelgericht handelende instantie, zie Van Es en Van Caspel 1972, nr.15:149-150; vergelijk Sassen 1982:32, en observaties over [+controle]-subjecten in Van Bree 1981; zie ook dl.II:3.2.

alleen de volgorde in NA, maar ook de niet-onafhankelijke conceptualisering van het Vf ten opzichte van NA, geeft dan aanleiding om te wijzen op de overeenkomsten tussen een zin als (103) *Ze had hem liefen* een zin als *Ze heeft haar haar altijd in een stâart*. Beide zijn te typeren als een SVfX-volgorde waarbij X te zien is als N gevolgd door een (niet-werkwoordelijke) aanvulling. In de volgende paragraaf zal ik laten zien wat de voordelen zijn van deze en gelijksoortige vergelijkingen. Dezelfde typering brengt me er vervolgens toe om een overeenkomst te formuleren tussen zinnen met *hebben* en zinnen met *zijn*. In de volgende paragrafen zal ik eerst apart aandacht besteden aan zinnen met *hebben* (dl.II:3.2) en vervolgens aan zinnen met *zijn* (dl.II:3.3).

3.2 NA in zinnen met een vorm van *hebben* als Vf

Ook in deze paragraaf komen zinnen aan bod die te typeren zijn als een SVfX-volgorde, waarbij X samengesteld is uit een nominaal element gevolgd door een aanvulling (NA). In dit geval gaat het om zinnen waarin het Vf een vorm van *hebben* is. Niet alleen een vergelijking van zinnen met *hebben* onderling, maar ook met zinnen waarin het Vf een ander werkwoord is dan *hebben*, kan geschieden op basis van de volgende overeenkomst: elementen die volgen op het Vf kunnen getypeerd worden als een nominale groep en een aanvulling, die zich tot elkaar lijken te verhouden als een subject en een predikaat.

In het verleden is ruim aandacht geweest voor zinnen waarin een vorm van *hebben* gevolgd wordt door een nominale groep (doorgaans beschouwd als object) en een aanvulling (zie bijv. Janssen 1976, Van Bree 1981, Schermer-Vermeer 1991 en de in deze werken vermelde literatuur). Daardoor zijn, niet alleen met betrekking tot de syntactische structuur, maar ook met betrekking tot de betekenis van zinnen met *hebben*, al veel interessante aspecten voor het voetlicht gebracht. Het is niet mijn bedoeling het reeds gezegde hier te herhalen. Mijn aandacht voor woordvolgorde binnen een interpretatieve benadering geeft mij echter aanleiding om bepaalde — reeds door anderen gesignaleerde — betekenisaspecten niet zozeer toe te schrijven aan de betekenis van *hebben* of aan de betekenis van een constructie met *hebben* in het algemeen, maar meer specifiek aan de ermee gepaard gaande woordvolgorde. Daardoor wordt het mogelijk te laten zien dat de hier besproken zinnen met *hebben* een bepaald betekenisaspect gemeen hebben met andere zinnen, waarmee ze vergeleken kunnen worden op grond van een bepaalde woord-

volgorde. Om dat te laten zien, zal ik ook verwijzen naar observaties en formuleringen van anderen.²³⁰

Tussen de zinnen met een *hebben*-Vf gevolgd door NA zijn niet alleen overeenkomsten, maar ook verschillen. Om te beginnen zouden we met behulp van traditionele begrippen, in NA verschillende soorten aanvullingen kunnen onderscheiden. De niet-werkwoordelijke aanvulling kan de gedaante krijgen van een adjectief (109), een voorzetsel (110), of een voorzetselgroep (111), die soms nog gevolgd kunnen worden door een infinitief (112) en (113) (vergelijk ook (117)), maar soms ook door een voltooid deelwoord (114)-(116). Daarnaast zien we de traditioneel als werkwoordelijk beschouwde aanvullingen: een infinitief (118), infinitief met *te* (119), voltooid deelwoord (120) of een werkwoordgroep (121). En ten slotte kan de aanvulling zelf ook een nominaal element bevatten (122). Dit geeft aanleiding tot de volgende schematische indeling.

In zinnen met de opeenvolging S+[*hebben*]Vf+NA kan A beschouwd worden als een:

- (109) adjectief
 - a Hij heeft de koffie *klaar*
 - b Hij heeft de band *lek* ²³¹
 - c Hij heeft het *koud*

- (110) voorzetsel
 - a Zij hebben familie *over*
 - b Ze heeft een rok *aan*

- (111) voorzetselgroep
 - a We hebben pissebedden *in de tuin*
 - b Hij heeft pijn *in zijn arm*
 - c Hij heeft de auto *op afbetaling*

- (112) adjectief + infinitief
 - a Jan heeft het werk *klaar liggen*

- (113) voorzetselgroep + infinitief
 - a Hij heeft de pendule *op de schoorsteen staan*
 - b Hij heeft drie schapen *in de wei lopen*

230. Bij hergebruik van hun voorbeeldzinnen permitteer ik me af te zien van bronvermelding.

231. Zinnen van dit type zijn regionaal, zie bijv. Van Bree 1981

- (114) **adjectief + voltooid deelwoord**
 a Hij heeft het hek *wit geverfd*
 b Hij heeft haar *klein gekregen*
- (115) **voorzetsel (partikel) + voltooid deelwoord**
 a Marie heeft een rok *aan getrokken*
 b Beatrix heeft haar hoed *af gezet*
- (116) **voorzetselgroep + voltooid deelwoord**
 a Hij heeft de boel *in de war geschopt*
 b Hij heeft de hond *aan de lijn gehouden*
 c Hij heeft de pendule *op de schoorsteen gezet*
- (117) **adverbium + infinitief**
 a Ze hebben de kinderen *boven slapen*
- (118) **infinitief**
 a Ik heb nog een heerlijke Bourgogne *liggen*
- (119) **infinitief met *te*²³²**
 a Hij heeft nog veel *te doen*
 b Hij heeft niets *te vertellen*
- (120) **voltooid deelwoord**
 a Hij heeft haar *gezien*
 b We hebben een boek *gekocht*
- (121) **werkwoordgroep**
 a We hebben haar *zien komen*
 b Hij heeft een artikel *willen schrijven*
 c Ik heb het *toegestuurd gekregen*
 d Ze heeft haar haar *opgestoken zitten*
- (122) **naamwoord(groep) + werkwoord(groep)**
 a Hij heeft de burgemeester *een brief geschreven*
 b We hebben hem *een boek willen toesturen*
 c Ik heb hem *iets te vertellen*

Aan de hand van een dergelijke indeling, observeren we dat er heel veel kan.²³³
 Het is niet bepaald gebruikelijk om bij bovenstaande zinnen met *hebben* vooral

232. Een uitgebreid overzicht hiervan geeft Vandeweghe 1978.

233. De opsomming in (109) tot en met (122) is niet bedoeld als volledig. Zo zijn er natuurlijk ook nog zinnen met *hebben* van de opeenvolging SVfX waarbij X *niet* samengesteld is; deze zijn om die reden niet opgenomen in bovenstaande indeling.

te benadrukken dat er een *overeenkomst* is op basis van de observatie dat Vf gevolgd wordt door een opeenvolging van een nominaal element en een of andere aanvulling; daarbij verdwijnen immers allerlei verschillen naar de achtergrond. Zo zijn we bijvoorbeeld gewend om voor bovenstaande zinnen een onderscheid te maken tussen zinnen die een samengestelde werkwoordstijd bevatten en zinnen waarbij dat niet het geval is. En daar waar we een voorzetselgroep tegenkomen, onderscheiden we gewoonlijk zinnen naar de status van die voorzetselgroep (van zelfstandige bepaling tot deel van een werkwoordelijke uitdrukking). Voor mijn doel hebben die onderscheidingen geen functie. Als we ervan afzien, worden bovenstaande zinnen in eerste instantie met elkaar vergeleken op grond van de aanwezigheid van een vorm van *hebben*, gevolgd door NA. Op basis van deze overeenkomst zal ik onderzoeken hoe de betekenis van de zinnen als geheel uitgelegd kan worden met verwijzing naar die woordvolgorde.

In werk van Janssen (1976, 1992a, 1994), Van Bree (1981) en Schermer-Vermeer (1991) leeft een eerdere karakterisering van de betekenis van een zin met de vorm *X heeft Y* van Bakker (1972) voort, die in eerste instantie geformuleerd is met betrekking tot zinnen waarin *Y niet* samengesteld is:

"Het element *hebben* fungeert als element dat een verbinding aangeeft tussen wat aanwezig is en de entiteit waaraan of waarbij het is geconstateerd." (Bakker 1972:18) "De zinnen met *hebben* handelen over de aanwezigheid van een element bij een ander element." (ibidem:23) "Iets wat aanwezig is, is altijd aanwezig als tijdelijk verschijnsel van iets anders, dat zijn aanwezigheid fundeert." (ibidem:24). 'X heeft Y' houdt in "dat Y te constateren valt aan X, en dat dit een in het bijzonder voor X belangrijk feit is." (Bakker 1972:17)

Een zin als *Mijn man heeft griep* begrijpen we dan volgens Bakker als volgt. Er is 'griep' te constateren aan 'mijn man' en dat is voor 'mijn man' een belangrijk feit. Maar we begrijpen ook dat de referent van *mijn man* de aanwezigheid fundeert van het tijdelijke verschijnsel 'griep'.

Van Bree (1981:131 e.v.) merkt op dat de formuleringen van Bakker "zeer ruim" zijn, "om niet te zeggen vaag". Nog afgezien van de vraag of ze nu werkelijk zo vaag zijn, is een bepaalde mate van abstractie natuurlijk inherent aan dergelijke algemene betekenisbeschrijvingen. De achterliggende doelstelling brengt dat nu eenmaal met zich mee: als je zowel het kenmerkende gebruik van zinnen met *hebben* wilt beschrijven, als een beschrijving wilt geven die van toepassing is op zo veel mogelijk (of alle) gebruiksgevallen, ben je gedwongen te zoeken naar een

acceptabel evenwicht tussen het algemene en het bijzondere: tussen 'vaagheid' of 'imprecisie' enerzijds en 'inzichtelijkheid per gebruiksgeval' anderzijds. Ook Van Bree zelf ontkomt hier niet aan, zoals straks zal blijken.²³⁴

In de omschrijving van Bakker zijn twee aspecten te onderscheiden die steeds terugkeren in omschrijvingen die anderen daarna hebben voorgesteld. Het eerste aspect is dat de geconstateerde *aanwezigheid* van iets wordt meegedeeld, en wel als aanwezigheid 'bij' of 'aan' iets anders.²³⁵ Uitgaande van de volgorde SVfX is dat de referent van het subject. Het tweede aspect is de *relevantie* hiervan voor de referent van het subject. Hoewel Bakker daar zelf niet nader op ingaat, kan ik me die relevantie op twee manieren voorstellen. In sommige gevallen zullen we begrijpen dat de aanwezigheid van iets aan iets anders (de referent van het subject) een speciale betekenis heeft voor, of van invloed is op de referent van het subject zelf, terwijl we in andere gevallen eerder begrijpen dat de constatering van de aanwezigheid van iets aan de referent van het subject door ons als hoorders — in de gegeven communicatieve context — gezien wordt als van speciale betekenis voor de wijze waarop wij ons de referent van het subject voorstellen.²³⁶

Samengevat: een zin met de vorm $S+[hebben]+X$ of $Y\text{ heeft }X$ ²³⁷ gaat over de "relevante aanwezigheid" (Bakker 1972:18) van iets (X) bij of aan iets anders (de referent van S, ook wel Y). Hierbij wil ik de nuancering aanbrengen dat erom kan gaan dat de constatering van aanwezigheid van X aan Y gepresenteerd wordt als op enigerlei wijze relevant of voor de referent van het subject (Y) zelf — dat wil zeggen vanuit een *intern perspectief* — of voor onze typering van de referent van het subject in een bepaald communicatief kader — dus vanuit een *extern perspectief*.

De relevantie van de constatering van de aanwezigheid van X aan Y kan dan ook op verschillende manieren gemotiveerd worden. Als we 'griep' constateren aan 'mijn man', kunnen we de relevantie bijvoorbeeld begrijpen door ons voor te stellen wat dat voor 'mijn man' betekent in zijn dagelijks functioneren (een intern

234. Zie noot 243 op pagina 300.

235. Dit komt overeen met de gedachte dat "all existential sentences are at least implicitly locative": "Whatever is, is somewhere" (Lyons 1967:390).

236. We zouden ook kunnen zeggen dat in het eerste geval de spreker een *objectief* perspectief lijkt te suggereren, terwijl in het tweede geval een *subjectief* perspectief wordt onderkend.

237. Met een algemene typering $Y\text{ heeft }X$ in plaats van $X\text{ heeft }Y$ in Bakker 1972, sluit ik me aan bij het gebruik in latere formuleringen.

perspectief). Als we zeggen: *Oh, je herkent hem meteen: hij heeft een enorme wrat op zijn neus* en daarmee de aanwezigheid van de toestand 'een wrat op zijn neus' constateren aan 'hij', dan begrijpen we dat als in de gegeven context relevant voor onze voorstelling van 'hij' (een extern perspectief). We kunnen iemand op deze manier overigens zowel typeren met behulp van een tijdelijke toestand (vergelijk: *Oh, je herkent hem meteen: hij heeft een rôos in zijn knoopsgat*) als met een meer permanente (een wrat op zijn neus).

Alle aanpassingen die de formulering van Bakker later heeft ondergaan — ook de nuancering die ik zelf hierbij onmiddellijk heb aangebracht — tasten het oorspronkelijke idee van de *relevante aanwezigheid* uit Bakker 1972 niet wezenlijk aan.

Het aspect van de *aanwezigheid* is bijvoorbeeld terug te vinden in een formulering als de volgende van Van Bree (1981): "We kunnen zeggen dat met behulp van een *hebben*-zin binnen de totale wereld een stukje wereld wordt afgebakend dat als in een specifieke relatie tot een bepaalde entiteit gezien wordt." En: "We kunnen ook zeggen dat blijkens een *hebben*-zin een bepaald object X is opgenomen in de wereld, beter de deel-wereld van Y". Het aspect van *relevantie* voor de referent van Y benadrukt als hij vervolgt: "dat de betekenis van *hebben*-zinnen inhoudt dat er een zaak X is en dat het bestaan van die X naar het (al dan niet cultureel bepaalde) oordeel van de spreker betekenis oftewel een functie heeft voor de zaak Y." (Van Bree 1981:135, 426(n8); vergelijk Janssen 1976:121).

Nauw verwant met de formuleringen van Bakker en Van Bree, is die in Schermer-Vermeer 1991. Een zin van de vorm *Y heeft X* brengt volgens haar tot uitdrukking "dat de DO-participant (de X) zich aan/bij/op etc. de SU-participant (de Y) bevindt, waarbij de SU-participant wordt voorgesteld als culturele entiteit" (Schermer-Vermeer 1991:209). Met andere woorden: de relatie tussen Y en X wordt zodanig begrepen dat deze coherent is met onze kennis van en ervaring met datgene wat mogelijk zoal de identiteit bepaalt, of kan bepalen, van de betreffende subjectreferent. Dat licht ze als volgt toe:

"[W]anneer we vlooien op een poes constateren kunnen we dat verwoorden door te zeggen 'De poes heeft vlooien'. Maar wanneer we vliegen op een koe zien zitten zeggen we niet: 'De koe heeft vliegen', ook al is de relatie tussen 'de vliegen' en 'de koe' concreet-ruimtelijk gezien dezelfde als die tussen 'de vlooien' en 'de poes', en zijn er in beide gevallen verhoudingsgewijs evenveel van die insecten en hebben 'de koe' en 'de poes' er evenveel last van. De reden is dat de aanwezig-

heid van vliegen op een koe voor ons geen verband houdt met de identiteit van de koe als culturele entiteit, maar die van vlooiën op een poes wel met de identiteit van de poes: we zien vlooiën als een "aandoening" bij poezen, maar vliegen niet als een "aandoening" bij koeien." (Schermer-Vermeer 1991:211/212)

Ook volgens Schermer-Vermeer houdt een zin met *hebben* dus in dat er een 'relevante aanwezigheid' van iets aan of bij iets anders geconstateerd wordt, waarbij ze de precisering aanbrengt dat de bedoelde aanwezigheidsrelatie specifieke eisen stelt aan de wijze waarop we ons de referent van het subject voorstellen (als "culturele entiteit"). Hiermee zegt ze dus eigenlijk dat we ons enigszins moeten kunnen voorstellen wat de constatering van X aan Y te maken heeft met Y — met de referent van Y zelf of ons beeld daarvan — omdat de zin zelf ons deze informatie niet verschaft. Kortom: de constatering van de aanwezigheid van X aan Y wordt gepresenteerd als relevant voor de referent van Y zelf, of voor ons — cultureel of anderszins bepaalde — beeld daarvan.

Ook in de verschillende omschrijvingen van de betekenis van constructies met *hebben* van Janssen (1976, 1992a, 1994) zijn beide genoemde aspecten terug te vinden. Ook Janssen veronderstelt dat in zinnen met de vorm *Y heeft X* een bepaalde relatie gelegd wordt tussen X en Y, blijkens zijn idee dat (onder andere) zinnen met *hebben* onderhevig zijn aan een "bruikbaarheidsconditie", die inhoudt dat twee in de zin genoemde zaken kunnen worden begrepen als in een "bekend veronderstelde nauwe betrekking" tot elkaar; deze wordt in de zin zelf niet nader gespecificeerd: als taalgebruikers kunnen we de bedoelde relatie nader invullen op basis van onze kennis van en ervaring met de wereld. De twee zaken die met elkaar in "nauwe betrekking" staan, zijn de referenten van het subject (Y) en van een element uit X, dat overigens door Janssen per definitie wordt opgevat als samengesteld (Janssen 1976). Tegen de achtergrond van de geïnterpreteerde bekend veronderstelde nauwe betrekking tussen Y en een element uit X, kan vervolgens de als relevant voorgestelde aanwezigheidsrelatie tussen Y en X begrepen worden. We begrijpen dan dat "de stand van zaken die in de zin wordt uitgedrukt" een "speciale functie" heeft voor de referent van het subject, bijvoorbeeld omdat het "in de werkelijkheid specifiek verbonden is met de door het subject bij *hebben* genoemde zaak" (Janssen 1976:100-125).

Daarmee legt hij het verschil tussen de zinnen in (123) als volgt uit.

- (123) a Er zit een glazen stop op de fles
 b De fles heeft een glazen stop

De a-zin wordt gebruikt "om een momentane stand van zaken aan te geven". De b-zin wordt gebruikt als het 'hebben van een stop' iets zegt over de fles als fles: "Ook al zou toevallig 'de glazen stop' niet op 'de fles zitten' [...] dan toch zou de b-zin gebruikt kunnen worden, als er tenminste een glazen stop is die er habitueel op zit, er min of meer op hoort te zitten, dus als er een glazen stop is die deel uitmaakt van het beeld dat de spreker van de fles heeft" (Janssen 1976:118).²³⁸

Latere formuleringen in Janssen 1992a en 1994 laten nog duidelijker zien dat de twee belangrijkste aspecten uit de beschrijving van Bakker (1972) voortdurend een rol spelen in ook zijn beschrijving van de betekenis van zinnen met de vorm *Y heeft X*. Zowel de aanwezigheid van X aan Y als de relevantie daarvan voor Y (de referent van Y of ons beeld daarvan in het kader van een bepaalde typering) vinden we terug in een formulering als de volgende, die bedoeld is als een aanpassing van de betekenisbeschrijving in Schermer-Vermeer 1991.

- "Met 'Y heeft X' wordt aangeduid: 'X is in het domein van Y als element van het domein van Y', onder de kwalificatie:
- X is het complement van *hebben* (het direct object of een subject-predikaatverband);
 - 'het domein van Y' is het geheel dat opgevat kan worden als constitutief voor Y in de relevante ontologie, dat is sprekers goeddeels geconventionaliseerde opvattingen over wat in de werkelijkheid de entiteiten en hun relaties zijn." (Janssen 1992a:362, vergelijk Janssen 1994:12)

Net als Schermer-Vermeer lijkt Janssen uit te drukken dat het in een zin met *hebben* gaat om een aanwezigheidsrelatie van X aan Y ("X is in het domein van Y") waarbij de specifieke eis gesteld wordt dat de voorstelling van deze relatie overeen moet komen met onze ontologie: datgene wat we aannemen over wat zich zoal in het domein van Y kan bevinden (Y wordt gezien als een "culturele entiteit").

In de formuleringen van Janssen is overigens iets tegenstrijdigs op te merken. Enerzijds zegt de tweede kwalificatie dat het domein van Y per definitie ook "constitutief" is voor Y, en anderzijds wordt gesuggereerd dat als X in het domein van Y is, dat niet vanzelf inhoudt dat X ook een element van het constitutieve

238. Janssen (1976) veronderstelt voor (123)b een onderliggende structuur waarin X een element *op zich* bevat: *De fles heeft een glazen stop op zich*. Hierdoor kan ook deze zin onderworpen zijn aan dezelfde bruikbaarheidsconditie: de bekend veronderstelde nauwe betrekking geldt in dit geval tussen 'de fles' en 'zich'.

domein van Y is. Uit zijn formulering van "de semantische functie van het nominaal indirect object" (Janssen 1994:16) blijkt namelijk dat een spreker in dat geval iets in het domein plaatst van de referent van het indirect object (Y), maar dat dat niet betekent dat het daarmee zelf ook gezien wordt als constitutief voor Y: het veronderstelt dat 'iets' wel in het domein van Y is, maar niet als element daarvan.²³⁹ Vergelijk:

"Een spreker gebruikt een zin met een nominale constituent die te analyseren is als een nominaal indirect object, om uit te drukken dat hij de situatie met de zin genoemd ziet als in het domein van de referent van het indirect object, en wel zo dat de situatie van invloed is op wat constitutief is voor de referent." (Janssen 1994:16, vergelijk Janssen 1992a:364)

Janssen illustreert dit aan de hand van de volgende zin:

(124) Fred gunde Tom zijn geluk

De "situatie met de zin genoemd" is hier 'dat Fred Tom zijn geluk gunt'. Dit situatie wordt gezien als "van invloed op Tom", of als "van invloed op wat constitutief is voor Tom", maar is op zichzelf *niet* constitutief voor Tom. De gevoelens van Fred gaan Tom wel aan, maar ze maken niets uit voor ons beeld van Tom als Tom.

Alles wijst erop dat Janssen — terecht — een onderscheid op het oog heeft tussen enerzijds 'uitdrukken dat iets zich in het domein van iets anders bevindt' en anderzijds 'uitdrukken dat die (aanwezigheids)relatie constitutief is voor de betreffende referent' (bijv. Janssen 1994). Maar dan zijn we eigenlijk weer terug bij af, of beter gezegd: terug bij Bakker 1972. Hoewel Janssen (1992a, 1994) het zelf bewust niet zo presenteert, leid ik uit de geconstateerde tegenstrijdigheid in zijn formuleringen af, dat het toch zinvol blijft om bij de betekenis van de bedoelde *hebben*-zinnen steeds twee afzonderlijke aspecten te onderscheiden: het ene is de presentatie van een of andere aanwezigheidsrelatie: "X is in het domein van Y", en het andere is de relevantie van die relatie voor Y: "constitutief voor Y" of "van invloed op Y". Uit de beide laatste mogelijkheden blijkt wederom dat de relevantie van de gepresenteerde aanwezigheidsrelatie op twee manieren begrepen kan worden. Vanuit een intern perspectief betreft het de relevantie voor de referent van het subject zelf ("van invloed op Y"), en vanuit een extern perspectief betreft

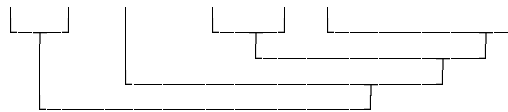
239. Theo Janssen — pers. comm. — bevestigt dat hij dit onderscheid ook daadwerkelijk zo bedoelt te maken.

het de relevantie voor ons beeld van de referent van het subject ter typering van de referent in een gegeven context ("constitutief voor Y").²⁴⁰

We kunnen ons nu vervolgens afvragen in hoeverre een formulering als de bovenstaande nog wel specifiek van toepassing is op zinnen met *hebben*. Anders gezegd: met welke aspecten van de zinsvorm kunnen we de hier beschreven betekenis van zinnen met *hebben* in verband brengen? Wat precies kunnen we toeschrijven aan het gebruik van *hebben* en wat aan andere vormaspecten, zoals woordvolgorde en accentuatie?

Laten we om te beginnen eens kijken hoe de interpretatiestructuur eruitziet van zinnen met S+[*hebben*]Vf gevolgd door NA. Waar iedereen het over eens lijkt te zijn, is dat een *hebben*-zin met de vorm *Y heeft X* een relatie legt tussen X en Y, die door de betekenis van *hebben* op een specifieke wijze wordt ingevuld. Waar ook geen onenigheid over lijkt te bestaan, is dat als X samengesteld is — uit N en A — dat er tussen N en A een relatie gelegd wordt die lijkt op de relatie tussen een subject en een predikaat, of tussen een topic en een comment. Als de zin een relatie uitdrukt tussen X en Y, en X bestaat uit NA, dan veronderstelt het leggen van een relatie tussen X en Y in ieder geval, dat er een relatie gelegd is tussen N en A. Anders gezegd: de betekenis van de zin als geheel kan uitgelegd worden door het zo voor te stellen dat N niet onafhankelijk van A betrokken wordt op het subject. Overeenkomstig mijn eerdere voorstel voor zinnen met *hebben* en een niet-samengestelde aanvulling (zie dl.II:2.4), stel ik voor dat ook hier de vorm van *hebben* als Vf het beste kan worden weergegeven als niet-onafhankelijk van wat volgt geconceptualiseerd. Dit leidt dan voor bijvoorbeeld onderstaande zin met *hebben* gevolgd door NA, tot de toekenning van de volgende interpretatiestructuur:

(125) De auto heeft een dêuk in de motorkap

Een vergelijkbare structuur — die we ook hier herkennen als synthetisch, kunnen we toekennen aan de volgende zinnen. In al deze gevallen ligt overigens een accent op N, dat tevens ook het laatste accent is (voor andere mogelijkheden, zie dl.II:3.2.1).

240. Voor beide perspectieven geldt dus eigenlijk dat we de gesuggereerde relevantie beter kunnen begrijpen naarmate de gepresenteerde aanwezigheidsrelatie beter past in ons wereldbeeld.

- (126) Zij heeft een wrât op haar neus
 (127) Hij heeft de kôffie klaar
 (128) Ze heeft een rôk aan

De voorgestelde synthetische interpretatiestructuur geeft weer dat we begrepen hebben dat deze zinnen met *hebben* uitdrukken, dat de eerst begrepen toestand 'NA' geplaatst moet worden in het domein van het subject, waaraan we kunnen toevoegen dat we de gepresenteerde aanwezigheidsrelatie begrijpen als relevant voor de referent van het vooropstaande element — het subject: ofwel voor de referent van het subject zelf (vanuit een intern perspectief), ofwel voor ons beeld ervan (vanuit een extern perspectief).

Op dit moment is het zinvol om in gedachten terug te gaan naar de vorige paragraaf (dl.II:3.1). Daar heb ik voor zinnen als *Hij liep z'n schoenen scheef*, of *Ik vond hem vervelend* een vergelijkbare, synthetische interpretatiestructuur voorgesteld, waarbij net als hier het geval is bij de zinnen met *hebben*, zowel N als Vf weergegeven worden als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd. Overeenkomstig de synthetische (globaal tweeledige) interpretatiestructuur missen dergelijke zinnen het transitieve betekenisaspect dat ze geschikt zou maken voor het gebruik als 'rechtstreekse verslaggeving'. De synthetische structuur daarentegen geeft weer dat de clou van de bedoelde zinnen is dat er een toestand gepresenteerd wordt in het kader van het voorafgaande (c.q. het subject); dit verleent ze een meer statisch karakter. Een interpretatie van het subject als handelende instantie is dan maximaal overschaduwd, of geheel afwezig. Ik formuleerde daar dat de interpretatiestructuur weergeeft:

"dat maximaal nadruk gelegd wordt op de interpretatie van NA als een (aan N waarneembare) toestand of situatie, waaraan de conceptualisering van de SVf-verbinding maximaal ondergeschikt is gemaakt. Dat betekent dat de conceptualisering van het subject en het werkwoord zelfs uitsluitend in dienst kan staan van het presenteren van een bepaalde toestand van iets of iemand, of zelfs van de introductie van de referent van N. De conceptualisering van het werkwoord (via NA betrokken op het subject) krijgt dan vooral de functie om in te vullen op welke manier die toestand, of de referent van N zelf, iets te maken heeft met de referent van het subject. In ieder geval lijkt een eventueel mogelijke interpretatie van het subject als handelende entiteit in dienst te staan van iets anders, te weten *de presentatie van een (aan N waarneembare) toestand of situatie 'NA', die gepresenteerd wordt als rele-*

vant in het kader van het subject, en die dus iets — op een met behulp van de inhoud van het werkwoord nader in te vullen wijze — te maken heeft met de referent van het subject." (dl.I:3.1, p.282)

De geciteerde betekenisbeschrijving — samengevat met de onderstreepte passage — van zinnen als *Hij liep zijn schoenen scheef*, *Hij vond hem aardig* of *Hij gaf me gelijk* vertoont opvallende overeenkomsten met de betekenisbeschrijving van zinnen met S+[*hebben*]Vf gevolgd door NA. Ook zinnen met *hebben*+NA presenteren, zoals we gezien hebben, een situatie 'NA' in het kader van het subject, waardoor we begrijpen dat die situatie 'iets' te maken heeft met de referent van het subject (of andersom: dat 'S' iets te maken heeft met 'NA').

In veel, zo niet alle gevallen van een opeenvolging S+Vf+NA, kunnen we zeggen dat NA zelf, zo begrepen wordt dat de inhoud van A betrokken wordt op N. In veel gevallen zouden we, waar we N begrijpen als de aanduiding van een zelfstandigheid, ook kunnen zeggen dat de inhoud van A begrepen wordt als een *comment* ten opzichte van N, dat dan ten opzichte van A als een *topic* fungeert. Een dergelijke interpretatie zien we dus niet alleen in zinnen met een vorm van *hebben* gevolgd door NA, maar — zoals is gebleken uit de vorige paragraaf (dl.II:3.1) — ook in zinnen met een vergelijkbare volgorde, maar met andere werkwoorden dan *hebben*.

Niet alleen in de interpretatie van NA als een topic-commentrelatie, maar ook in de interpretatie van het geheel als: *presentatie van 'NA' in het kader van 'S', via 'Vf'* komt een zin als *Hij liep zijn schôenen scheef* overeen met een zin als *Hij heeft een wrât op zijn neus*. Het is natuurlijk afhankelijk van de inhoud van het Vf of het onafhankelijk van wat volgt begrepen kan worden als een proces of handeling waarbij S begrepen kan worden als participant met een bepaalde procesrol, of dat S daarentegen vooral begrepen wordt als een entiteit die betrokken is in een (statische) relatie. Met een vorm van *hebben* als Vf, is echter altijd het laatste het geval. Wanneer het gevolgd wordt door NA, wordt [*hebben*]Vf dan ook altijd weergegeven als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd.

Ik stel voor dat in een beschrijving van de betekenis van het woord *hebben* minimaal opgenomen is dat het mogelijk is om met behulp van een Vf van *hebben* een relatie te leggen tussen elementen: tussen twee zaken, of tussen een entiteit en een toestand of situatie. Eerder suggereerde ik dat *hebben* die relatie op de minst specifiek mogelijke manier invult (zie dl.II:2.4), maar toch zou die minimale bijdrage van het gebruik van *hebben* wel iets nader omschreven kunnen worden.

Dat een zin met de vorm *Y heeft X/NA* een relatie legt tussen X en Y of tussen NA en Y komt doordat we X of NA conceptualiseren in het kader van Y, hetgeen uit te leggen is door Y voor te stellen als onafhankelijk geconceptualiseerd van X (zie o.a. dl.I:11).²⁴¹ Een minimale invulling van de relatie tussen X en Y is vervolgens dat we begrijpen dat *X of NA wordt gepresenteerd in het kader van Y*. Door de aanwezigheid van *hebben* begrijpen we dit nu vooral als *de presentatie van de relevante aanwezigheid van X of NA in het (cultureel of anderszins bepaalde) domein van Y*.²⁴² Meer concreet kan dit bijvoorbeeld gestalte krijgen in de vorm van een deel-geheelrelatie, maar dat is niet de enige mogelijkheid.

Dat we X begrijpen in het kader van Y kunnen we dus in verband brengen met de volgorde Y-X (zie dl.I:o.a. 11, 12 en 13). De betekenis van *hebben* voegt daar natuurlijk ook iets eigens aan toe: we begrijpen dat het gaat om de aanwezigheid van X in het domein van Y *als zodanig*. De volgorde Y-X betekent via het Vf van *hebben* dan ook daadwerkelijk dat de 'deelwereld' die we associëren met X deel uitmaakt van de 'deelwereld' die we associëren met Y.

Op zichzelf is de presentatie van X in het kader of het domein van Y dus niet specifiek voor zinnen met *hebben*, zodat dat ook niet zozeer toegeschreven hoeft te worden aan de betekenis van *hebben*.²⁴³ Wat nu wel specifiek is voor zinnen

241. Vergelijk ook de voorstelling van Langacker (1986:36) dat met *hebben* het 'geprofileerde proces' "maximally schematic" is. In Langacker 1993 heten possessieve constructies "reference point constructions": possessieve constructies zijn asymmetrische reference-point relaties, waarin een element ten opzicht van het ander als reference point fungeert. Iets dergelijks wordt geformuleerd in Fox 1987: constructies met *hebben* zijn ideaal om een "highly non-specific relation" aan te geven tussen een "already known anchor" en een nieuwe referent. Een vergelijkbaar relationele functie van *hebben* had Bakker (1972:18) op het oog: "Het werkwoord *hebben* fungeert als element dat een verbinding aangeeft tussen wat aanwezig is en de entiteit waaraan of waarbij het is geconstateerd." Of we Y ten opzichte van X (of NA) nu zien als een 'reference point', een 'anchor', een 'topic' of een 'domein': in alle gevallen wordt verondersteld dat Y onafhankelijk geconceptualiseerd kan worden van datgene waar het een reference point, enz. voor is.

242. Hier moet "het domein van Y" dus niet opgevat worden als 'het constitutieve domein van Y' in de zin van Janssen 1994, maar meer als een handige formulering om de aanwezigheid van iets te kunnen lokaliseren 'aan Y' zonder beperking tot de fysieke omtrekken van de referent van Y zelf.

243. De formulering van Van Bree (1981) die bedoeld is voor zinnen met *hebben* (en *krijgen*), is zelfs zo ruim (en vaag?), dat ze eigenlijk van toepassing is op spreken (of schrijven) in het algemeen. Is dat immers niet dat er met behulp van een bepaalde opeenvolging van elementen, steeds, overeenkomstig de gepresenteerde opeenvolging, "binnen de totale wereld een stukje wereld wordt afgebakend dat als in een specifieke relatie tot een bepaalde entiteit gezien wordt" (Van Bree 1981: 135)?

met *hebben* is de interpretatie dat de gepresenteerde aanwezigheidsrelatie er *als zodanig* toe doet, en niet als een manifestatie van iets anders.

Ik bedoel het volgende. Als we zeggen: *Jan ziet een koe* of *Jan schildert een koe* dan kunnen we ook hier in beide gevallen zeggen dat de zin meedeelt dat er een relatie gelegd wordt tussen 'een koe' en 'Jan'. Of: 'een koe' wordt gepresenteerd in het (onafhankelijk geconceptualiseerde) kader 'Jan', of misschien zelfs ook dat de aanwezigheid van 'een koe' wordt gepresenteerd 'in het domein van Jan', ongeacht of Jan die koe nu 'ziet' of 'schildert'. We kunnen dit — zoals gezegd — uitleggen door te verwijzen naar de verschillende te onderscheiden elementen in de gegeven volgorde. *Maar in beide gevallen doet de aanwezigheidsrelatie zelf er als zodanig weinig toe*: ze wordt nader ingevuld met behulp van de inhoud van het werkwoord *zien* of *schilderen* en daar gaat het vervolgens om. Die invulling brengt ons ertoe om bijvoorbeeld in antwoord op wat de zin met *zien* betekent, vooral te willen benadrukken dat het hier gaat om een of andere zintuiglijke ervaring: 'Jan' wordt begrepen als degene bij wie we de gewaarwording lokaliseren, en 'een koe' bijvoorbeeld als het object buiten hem dat de aanleiding is geweest voor de gewaarwording, of als typering van datgene wat hij gewaarwordt (zoals bij *Jan ziet sterretjes*).

Samenvattend: zinnen met de opeenvolging S+[*hebben*]Vf+NA delen een betekenisaspect met zinnen met de opeenvolging S+Vf+NA met andere werkwoorden dan *hebben*. Hun betekenis kan worden uitgelegd door te zeggen dat ze de aanwezigheid van een situatie of toestand 'NA' presenteren in het kader van het vooropstaande element, en dus als aanwezig in het domein dat gegeven is met de conceptualisering van het subject. Ze verschillen echter hierin, dat het bij zinnen met *hebben* gaat om de aanwezigheidsrelatie tussen NA en S als zodanig, en niet om een nader te specificeren invulling daarvan.

Een en ander houdt het volgende in. Bij de zinnen met *hebben* kan — in tegenstelling tot vergelijkbare zinnen met andere werkwoorden — *de door de mededeling gesuggereerde relevantie* van de constatering van een aanwezigheidsrelatie tussen NA en S niet gemotiveerd worden door de inhoud van het werkwoord. In het geval van *Jan ziet een koe* of *Jan schildert een koe* daarentegen, wordt niet alleen de gepresenteerde aanwezigheidsrelatie tussen 'een koe' en 'Jan' specifiek ingevuld door het idee van 'zien' respectievelijk 'schilderen', maar bovendien is de relevantie van de constatering van een dergelijke relatie tussen 'een koe' en 'Jan' met behulp van het idee van 'zien' of 'schilderen' meteen ook voldoende gemotiveerd: doordat Jan die koe *ziet* respectievelijk *schildert*, begrijpen we de relevantie van de constatering dat die koe en Jan iets met elkaar te maken hebben. Dit is niet het geval bij een zin als *Jan heeft een wrat op zijn neus*: het presenteren van een aan-

wezigheidsrelatie tussen 'een wrat (op zijn neus)' en 'Jan' motiveert op zichzelf niet voldoende de relevantie van de constatering dat die wrat (op zijn neus) iets met Jan te maken heeft, zelfs niet het gegeven dat het zijn eigen neus betreft. Er moet dus iets meer aan de hand zijn. Het is kennelijk zinvol om Jan voor te stellen als 'iemand met een wrat op zijn neus', omdat het erom gaat dat we ons indenken welke enorme gevolgen dat heeft voor hem, of omdat hij daarmee in een bepaalde context adequaat en zinvol getypeerd is.

Nu begrijpen we ook dat de kwestie van de *relevantie* van de gepresenteerde aanwezigheidsrelatie steeds zo nadrukkelijk terugkomt in betekenisbeschrijvingen van zinnen met *hebben*. Of dat nu is in termen van "een in het bijzonder voor Y belangrijk feit" (Bakker 1972), "een speciale functie of betekenis voor Y" (Janssen 1976, Van Bree 1981), of "constitutief voor Y" of "element van het constitutioneel domein van Y" (Janssen 1992a, 1994), waarbij ook nog verwezen kan worden naar het oordeel van de spreker (Bakker 1972, De Schutter 1974, Van Bree 1981), en de inherente voorstelling van Y als 'culturele entiteit' (Schermer-Vermeer 1991), het zijn allemaal pogingen om onder woorden te brengen dat *de relevantie van de gepresenteerde aanwezigheidsrelatie door de invulling van de aanwezigheidsrelatie als zodanig gemotiveerd moet kunnen worden*: de constructie met *hebben* vraagt daarom, maar tegelijkertijd kan de betekenis van *hebben* daar op zichzelf niet voor zorgen.

In het vervolg van deze paragraaf (dl.II:3.2.1-3.2.3) wil ik laten zien hoe we met de gegeven betekenisbeschrijving in samenhang met voorstellen voor passende interpretatiestructuren een aantal verschijnselen kunnen verantwoorden die in de literatuur geobserveerd zijn met betrekking tot verschillen tussen zinnen met *hebben* onderling. Daarbij zal het nodig zijn om nieuwe observaties toe te voegen, met name over accentuatie.

3.2.1 'Ik heb de/een pendule op de schoorsteen staan'

Van Bree (1981:123 e.v.) onderscheidt twee typen *hebben*-constructies: type I en type II. Hij illustreert het bedoelde onderscheid met het verschil tussen de volgende zinnen.

(129)	Ik heb een pendule op de schoorsteen staan	type I
(130)	Ik heb de pendule op de schoorsteen staan	type II

In (129) met als "bezitsobject" een onbepaalde constituent, zien we een geval van type I, en in (2) met een bepaalde constituent een geval van type II. Het gaat hem om het verschil "dat in het geval van (129) de bezitsrelatie tussen mij en de pendule pas door de mededeling bekend wordt, terwijl in het geval van (130) die

relatie bekend wordt verondersteld. Anders gezegd: in (129) wordt die relatie geasserteerd, en (130) gepresupponeerd" (Van Bree 1981:123).²⁴⁴

In samenhang daarmee maakt Van Bree (1981:125) een onderscheid tussen twee soorten bezitsobject: "het geïntroduceerde" (bij type I) en "het als zodanig bekend veronderstelde" (bij type II). Hij constateert dat het bezitsobject in type II (het als zodanig bekend veronderstelde) altijd een bepaalde constituent is (hoewel een onbepaalde constituent met specifieke interpretatie ook mogelijk is), maar dat het omgekeerd niet zo is dat een bepaalde constituent altijd begrepen wordt als een gepresupponeerd bezitsobject. In zin (131) wordt net als in (129) volgens Van Bree een bezitsrelatie tussen 'hij' en 'de tranen' (net als tussen 'hij' en 'de modder') niet bekend verondersteld, maar geasserteerd. Wie het lastig vindt dit na te voelen, moet bedenken dat "om te kunnen bepalen met welk type we te maken hebben, een ruime kennis van context en situatie nodig is" (Van Bree 1981: 124/5).

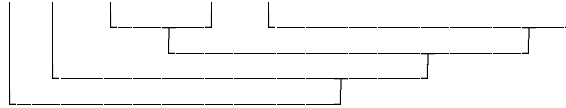
(131)	Hij had de tranen in de/zijn ogen staan	type I
(132)	Hij heeft de modder op de/zijn broek zitten	type I

In termen van Van Bree betekent de zin in (129) niet alleen dat er een relatie gelegd wordt tussen 'ik' en 'een pendule' maar ook dat die relatie door de mededeling zelf bekend wordt. Het gedeelte *op de schoorsteen* noemt hij een plaatsbepaling, die in het geval van type I "als het ware in één moeite door" deze geasserteerde relatie nader bepaalt. Ook de zin in (130) legt een relatie tussen 'ik' en 'de pendule', maar nu is die relatie eigenlijk al bekend verondersteld. Het gedeelte *op de schoorsteen* is dan meer een "nadere bepaling achteraf [...], met betrekking tot een reeds bekend bezitsobject" (Van Bree 1981:128).

Het door Van Bree beschreven verschil zou aanleiding kunnen zijn om de zinnen (129) en (130) ieder een eigen interpretatiestructuur toe te kennen. We zouden het bedoelde verschil dan kunnen uitleggen als een verschil in de conceptualisering van het bezitsobject (N) ten opzichte van de plaatsbepaling (A). De interpretatie met een *geasserteerde bezitsrelatie* (type I) zou dan weergegeven kunnen worden met een structuur waarbij *een pendule* niet onafhankelijk van *op de schoorsteen staan* aan het voorafgaande wordt toegevoegd, zoals in (129)a.

244. De nummering van de voorbeeldzinnen van Van Bree zijn in het citaat aangepast aan de nummering in mijn tekst.

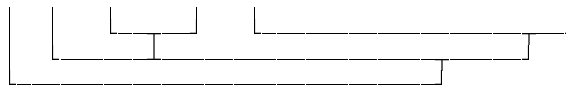
(129) a Ik heb een pendule op de schoorsteen staan type I

Lees: de zin legt een 'hebben'-relatie tussen NA en het subject op de volgende wijze. We zien dat *een pendule* niet onafhankelijk van *op de schoorsteen staan* aan *heb* is toegevoegd: het 'hebben van een pendule' wordt via het idee van 'het op de schoorsteen staan van de pendule' geconceptualiseerd. Anders gezegd: de inhoud van de aanvulling *op de schoorsteen staan* is noodzakelijk voor de conceptualisering van de 'hebben'-relatie die de zin ons hier meedeelt. De zin in (129) zou dan ook niet een adequaat antwoord kunnen zijn op een vraag als: 'wat heb je en waar staat het?'.

De interpretatiestructuur met een *gepresupponeerde bezitsrelatie* (type II) zou dan als volgt kunnen zijn:

(130) a Ik heb de pendule op de schoorsteen staan type II

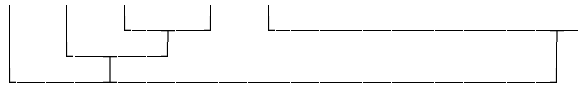
Lees: ook nu legt de zin een 'hebben'-relatie tussen NA en het subject, maar op een iets andere wijze. We zien nu dat *de pendule* wel onafhankelijk van *op de schoorsteen staan* aan *heb* is toegevoegd. Het idee van 'de pendule' speelt hier al onafhankelijk van de inhoud van de aanvulling een rol. De zin in (130) zou dan ook een antwoord kunnen zijn op een vraag als: 'waar heb je de pendule (staan)?': kennelijk weten we genoeg over de pendule om *de pendule* hier onafhankelijk van de inhoud van de aanvulling als object van *heb* te kunnen conceptualiseren. Daarmee leggen we uit dat de zin in (130), in tegenstelling tot die in (129) per se de gedachte oproept dat het subject de pendule ook bezit.²⁴⁵ Toch is de groep *heb de pendule* niet onafhankelijk van *op de schoorsteen staan* aan *ik* toegevoegd, want de inhoud van *heb de pendule* is op zichzelf niet voldoende om de hier bedoelde 'hebben'-relatie nader in te vullen: het gaat er ook hier uiteindelijk om dat we

245. Dit zou iets genuanceerder geformuleerd kunnen worden: het gaat in (130), in tegenstelling tot in (129) per se om 'mijn pendule'. De bezitsrelatie in possessieve constructies omvat echter meer, en hoeft niet altijd strikt in termen van 'bezit' of 'eigendom' te worden uitgelegd. Zie bijv. het voorstel van Janssen (1975, 1976) in termen van een "bekend veronderstelde nauwe betrekking".

uitleggen dat de zin een relatie legt tussen het subject en NA als geheel.

Overigens zou naar aanleiding van Van Bree's beschrijving van de betekenis van type II ook een interpretatiestructuur als in (130)a' hieronder overwogen kunnen worden, maar deze zou geen recht doen aan de door mij hierboven geformuleerde betekenis van zinnen met een vorm van *hebben* als Vf gevolgd door NA. Met de volgende structuur kunnen we dan ook niet uitleggen dat de zin een relatie legt tussen NA en S, waarbij een relatie tussen N en A verondersteld wordt.

(130)a' Ik heb de pendule op de schoorsteen staan

De interpretatiestructuren in (129)a en (130)a maken zichtbaar dat *op de schoorsteen (staan)* in (129) de relatie met het subject inderdaad "als het ware in een moeite door" bepaalt, en in (130) meer "achteraf, met betrekking tot het object". De vaagheid van deze formulering is hiermee minder problematisch: een analyse in de vorm van een interpretatiestructuur laat nu zien dat en hoe het verschil uitgelegd kan worden in termen van onafhankelijke conceptualisering.

In (129)a zien we een synthetische conceptualisering van N en A: *een pendule en op de schoorsteen staan* lijken meer een geïntegreerd geheel te vormen dan in (130)a. Overigens gaat het hier om een klein verschil dat ook zichtbaar was in de voorgestelde structuren in (98) tot en met (112) in dl.II:3.1; daar heb ik op dat moment geen aandacht aan besteed. Het ging toen immers om de conceptualisering van het Vf. Het verschil waar het hier om gaat, betreft de onafhankelijke versus niet-onafhankelijke conceptualisering van N ten opzichte van A, terwijl in beide gevallen op globaal niveau een synthetische structuur zichtbaar is.

De volgende vraag doet zich nu voor: welk verschil in betekenis leggen we nu eigenlijk precies uit met het voorgestelde verschil tussen de interpretatiestructuren in (129)a en (130)a? Is het werkelijk het door Van Bree bedoelde verschil dat hem ertoe bracht een onderscheid te maken tussen twee typen constructies met *hebben*? In ieder geval is het verschil tussen de interpretatiestructuren die horen bij type I en type II niet typerend voor constructies met *hebben*, en het is ook niet specifiek verbonden aan het gebruik of de betekenis van *hebben*. We kunnen de vraag ook anders formuleren: welk verschil leggen we uit met een verschil in de wel of niet onafhankelijke conceptualisering van N ten opzichte van A? Betreft het het door Van Bree bedoelde verschil tussen type I en type II, of betreft het iets anders? Om die vraag te kunnen beantwoorden, wil ik eerst het verschil tus-

sen type I en type II met *hebben* in verband brengen met een te observeren verschil in accentuatie.

Hoewel Van Bree het verschil tussen type I en type II in verband wil brengen met het verschil tussen een bepaalde en onbepaalde constituent, lukt dat niet.²⁴⁶ Zinnen van type II komen niet alleen — zoals verwacht — met een bepaalde constituent voor, maar ook met een onbepaalde, en zinnen van type I komen niet alleen met een onbepaalde N voor, maar ook met een bepaalde.

Waar Van Bree echter ten onrechte geen enkele aandacht aan besteedt, is het *verschil in accentuatie* dat gepaard gaat met het verschil in interpretatie zoals hij dat verwoordt. Zo hoort bij de zin met de structuur in (129)a een accentuatie waarbij een accent op *pendule* (N) tevens ook het laatste accent in de zin is, terwijl in (130)a het laatste accent niet een accent op *pendule* is, maar een accent op *schoorsteen*. Overeenkomstig de hier door Van Bree bedoelde, niet-contrastieve interpretatie betreft het hier een vergelijking tussen (129)b en (130)b.

(129)b	Ik heb een pendûle op de schoorsteen staan	type I
(130)b	Ik heb de pendule op de schôorsteen staan	type II

Het verschil in de interpretatiestructuren die ik hier overeenkomstig het verschil tussen type I in (1)a en type II in (2)a heb voorgesteld, lijkt niet zozeer het verschil uit te leggen tussen een wel of niet bekend veronderstelde bezitsrelatie tussen het subject en N, maar veeleer een verschil dat samenhangt met een bepaalde accentuatie. In dat geval is het dus ook niet ondenkbaar dat een constructie van type I door wijziging in accentuatie kan veranderen in een constructie van type II.²⁴⁷ Het verschil tussen een wel of niet bekend veronderstelde bezitsrelatie kan volledig uitgelegd worden met verwijzing naar de betekenis van zinnen met *hebben* en de uitleg daarvan in concrete gevallen: het vloeit voort uit de verschillende manieren waarop we de relevantie van de meegedeelde aanwezigheidsrelatie tus-

246. Van Bree legt niet uit waarom hij het "nodig" vind om het verschil in interpretatie tussen type I en type II te introduceren als een verschil in *soorten constructies* met *hebben*. Het lijkt erop dat het hem erom te doen is dat hij nu een bepaald soort zinnen dat vooral oostelijk-regionaal voorkomt, kan typeren als type II, terwijl het 'westelijk' gebruik van zinnen die er naar de vorm op lijken, dan getypeerd kan worden als mogelijk van type II, maar doorgaans van type I.

247. Dat het type-onderscheid van Van Bree niet fundamenteel samenhangt met een verschil in soort constructie, blijkt ook uit de suggestie van Van Bree dat de bepaling van het type afhankelijk is van een interpretatie van het subject als [+controle] of [-controle], d.w.z. of de gepresenteerde toestand ('NA') gezien wordt als 'resultaat' van een inspanning van de referent van het subject of niet, hetgeen op zichzelf ook voor hem mogelijk weer samenhangt met een verschil in accentuatie, zie Van Bree 1981:144, 268 e.v., 427(n13).

sen Y en X in de praktijk motiveren. Voordat ik hier nader op inga in verband met accentuatie, wil ik eerst wijzen op het volgende.

Van Bree bespreekt drie mogelijke analyses voor zinnen van dit type, op basis van wat in de literatuur is voorgesteld voor a.c.i.-constructies:²⁴⁸

(133)

- (i) (ik heb op de schoorsteen staan) - de/een pendule
- (ii) (ik heb de/een pendule) - op de schoorsteen staan
- (iii) (ik heb (de/een pendule op de schoorsteen staan)

In analyse (i) wordt *heb staan* gezien als een complex predikaat, met *heb* als hulpwerkwoord, maar wellicht ook als hoofdwkwoord. In analyse (ii) wordt *op de schoorsteen staan* gezien als een bepaling van gesteldheid (van de tweede soort), en wordt *heb* opgevat als zelfstandig werkwoord. In analyse (iii) wordt *een pendule op de schoorsteen staan* in zijn geheel gezien als een lijdend voorwerp, in de vorm van een ingebedde subject-predikaatstructuur.

Van Bree probeert aan te geven hoe een keuze voor een van de mogelijke alternatieve analyses gemaakt kan worden. Uiteindelijk zegt hij te kiezen voor een analyse (ii), omdat daarmee — meer dan met de andere analyses — uitgedrukt wordt "enerzijds dat er een nauwe band is tussen *hebben* en *op de schoorsteen staan*, anderzijds dat er een zodanige en wel predicerende band is tussen *een pendule* en *op de schoorsteen staan*" (Van Bree 1981:151). Analyse (i) benadrukt eigenlijk alleen het eerste aspect, en analyse (iii) het tweede.

Het is opmerkelijk dat Van Bree bij de bespreking van zijn argumenten geen enkele aandacht meer besteedt aan het interpretatieverschil dat aanleiding gaf tot het onderscheid tussen type I en type II. Dit is mogelijk een gevolg van zijn meer traditionele structuuropvatting, waarbij de structuur van een zin gezien wordt als de uitdrukking van de logisch-grammatische zinsdeel-relaties. Zijn zorgvuldige observatie over de mogelijke interpretaties wordt zo niet ingezet ter motivatie van een keuze voor een bepaalde analyse. Had hij dat wel gedaan, dan zou het nog moeilijker geweest zijn om te kiezen tussen met name analyse (ii) en analyse (iii). Ik denk zelfs dat er — ook in dit geval — meer gewonnen zou zijn geweest met een presentatie die mogelijke alternatieven naast elkaar zet en vervolgens laat zien dat een keuze op voorhand in principe niet mogelijk is: een keuze voor een structuur is afhankelijk van de interpretatie van de zin in kwestie, of van het aspect

248. Zie Van Bree 1981:143-154, met verwijzing naar Van den Toorn 1981:275; vergelijk Droste 1959.

van de interpretatie waar je in een uitleg de nadruk op wilt leggen, en dan is niet op voorhand uit te sluiten dat het interpretatieverschil tussen type I en type II daarbij een rol speelt.

Immers, wanneer we kijken naar de twee verschillende door mij voorgestelde interpretatiestructuren, zien we het volgende. De interpretatiestructuur in (130)a', door mij verworpen vanwege de hier als onafhankelijk voorgestelde conceptualisering van *heb de pendule* ten opzichte van *op de schoorsteen staan*, lijkt nog het meest op analyse (ii) waar Van Bree voor opteert: met *op de schoorsteen staan* als een bepaling van gesteldheid (van de tweede soort) en *heb* als zelfstandig werkwoord. De structuren in (129)a en (130)a komen echter — juist door de niet-onafhankelijke conceptualisering van *heb de pendule* — meer tegemoet aan de eisen die Van Bree formuleert: de synthetische structuren geven zowel de door hem gevoelde "nauwe band" weer tussen *hebben* en *op de schoorsteen staan* als de (predicerende) relatie tussen *een pendule* en *op de schoorsteen staan*. Beide interpretatiestructuren verenigen de meest belangrijke aspecten van alle drie de door Van Bree besproken analyses. Daarbij kunnen we nog opmerken dat de structuur in (129)a door de niet-onafhankelijke conceptualisering van N ten opzichte van A een beetje meer op analyse (iii) lijkt dan de structuur in (130)a, en dat de structuur in (130)a door de onafhankelijke conceptualisering van N een beetje meer op analyse (ii) lijkt dan de structuur in (129)a. Beide zijn bovendien — door de voorgestelde niet-onafhankelijke conceptualisering van *heb* ten opzichte van NA — in overeenstemming met het aspect van analyse (i) dat de nauwe relatie tussen *hebben* en *(op de schoorsteen) staan* benadrukt.

Mijn analyse in de vorm van twee verschillende interpretatiestructuren, is op een aantal punten verhelderend. Ten eerste begrijpen we nu waarom er nog tot in lengte van dagen gediscussieerd zou kunnen worden over *de* beste analyse voor de zin *Ik heb een/de pendule op de schoorsteen staan* en verwante constructies: er zijn geen doorslaggevende argumenten aan te voeren op grond waarvan op voorhand — geabstraheerd van een toepassing op concrete gevallen — de keuze voor een van de besproken traditionele analyses beslist kan worden. Kiezen voor een van de traditionele analyses houdt in dat er ook voor gekozen wordt om beide andere te laten liggen, terwijl die stuk voor stuk aspecten bevatten die op zichzelf niet minder verhelderend zijn. De door mij voorgestelde analyse kent dit bezwaar niet. Ten tweede is hiermee wederom geïllustreerd dat een principiële keuze voor een van de verschillende analyses niet alleen onmogelijk is, maar ook onnodig. We kunnen — afhankelijk van de interpretatie van een zin als geheel — verschillende structuren toekennen aan zinnen die tot nu toe, met betrekking tot hun syntactische structuur, als 'gelijkvormig' werden beschouwd. Ten derde blijkt dat obser-

vaties met betrekking tot accentuatie niet straffeloos terzijde geschoven kunnen worden. Dit laatste punt zal ik nu nader toelichten.

3.2.2 *'Ik heb de band lek'*

Zoals gezegd is het in mijn benadering voorstelbaar dat een constructie van type II door een andere accentuatie 'verandert' in een constructie van type I, of andersom. Van Bree observeert iets dergelijks, wanneer hij zegt dat het verschil in accentuatie tussen de volgende zinnen mogelijk samenhangt met een type-verschil (Van Bree 1981:427(n13)):

(134)	Ik heb de bând lek	type II: bezitsrelatie gepresupponeerd
(135)	Ik heb het haar drôog	type I: bezitsrelatie geasserteerd ²⁴⁹

Dit betekent dus, dat een verandering in accentuatie de zin in (134) doet veranderen in een ander type: met een niet-contrastief accent op *lek*, lijkt het inderdaad ook mogelijk dat het gaat om 'de band van de buurman' of iets dergelijks, en niet per se om een band van de referent van het subject. Van Bree zou in dat geval de zin in (134) niet meer tot de eigenlijke '*band-lek*'-constructie kunnen rekenen, omdat met een andere accentuatie de zin verandert van type II in type I.

(136)	Ik heb de band (al) lêk	type I

Van Bree (1981:128) gaat er namelijk van uit, dat de eigenlijke band-lek-constructie altijd van type II is: het regionaal bepaalde gebruik ervan onderscheidt zich van 'Westerse' varianten doordat het *altijd* veronderstelt dat de hoorder weet wat 'ik' en 'de band' met elkaar te maken hebben: het gaat om het soort relatie op grond waarvan de spreker ook zou kunnen spreken van 'mijn band'.²⁵⁰ Het lijkt erop dat Van Bree dit type-onderscheid vooral heeft ingevoerd om te kunnen uitleggen dat in het Oosten het 'bezitsobject' (N) zowel met een bezittelijk voornaamwoord als met een bepaald lidwoord voorkomt, met een voorkeur voor het bepaalde lidwoord. In het Westen is de variant met een bepaald lidwoord daarentegen veel minder gebruikelijk (zie Van Bree 1981:219 e.v. en de daar vermelde literatuur).

Hierboven heb ik voorgesteld om het type-onderscheid van Van Bree te associëren met twee afzonderlijke interpretatiestructuren. Maar op dit moment kunnen

249. De dakjes geven de plaats van het *laatste* accent aan. Daarmee moet duidelijk zijn dat er in (134) geen accent is op *lek*, terwijl er in (135) mogelijk wel een accent is op *haar*.

250. Janssen (1976) spreekt hier van een "bekend veronderstelde nauwe betrekking".

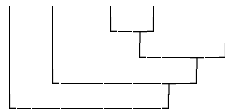
we constateren, dat het veronderstelde type-onderscheid van Van Bree niet parallel loopt aan het voorgestelde verschil in interpretatiestructuur voor de twee verschillende '*pendule*'-zinnen. Een vaste associatie van type I en type II met ieder een bepaald soort interpretatiestructuur is dus niet mogelijk.

Het is goed te beseffen dat datgene wat we weergeven met de verschillende interpretatiestructuren niet het verschil in interpretatie betreft dat Van Bree op het oog had met zijn type-onderscheid. Het verschil in de voorgestelde interpretatiestructuren hangt samen met iets anders: een verschil in interpretatie dat we in verband kunnen brengen met een verschil in accentuatie. Ik zal straks laten zien dat we ook dan het door Van Bree bedoelde interpretatieverschil tussen type I en type II kunnen verwoorden; het valt dan ook te betwijfelen of het type-onderscheid van Van Bree een onderscheid in soorten *hebben*-constructies betreft.

Vergelijk de voorgestelde structuren voor de twee typen '*pendule*'-zinnen met de volgende structuren voor de twee typen '*band-lek*'-zinnen:

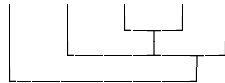
(134) a Ik heb de bând lek

Oosterse variant: Van Bree's type II

(136) a Ik heb de band lêk

Westerse variant: Van Bree's type I

Wat kennelijk van belang is voor het verschil in interpretatiestructuur, is niet zozeer het verschil tussen een gepresupponeerde of een geasserteerde bezitsrelatie, maar een aspect van de interpretatie dat samenhangt met de plaats van het laatste accent. Als het laatste accent op *band* ligt, zoals in (134)a (vergelijk de '*pendule*'-zin in (129)), conceptualiseren we *de band lek* als een synthetische eenheid ten opzichte van het voorafgaande. Dit geeft weer dat het idee van 'de band' samen met het 'lek-zijn' ervan wordt toegevoegd aan *heb*. *De band* is ten opzichte van *lek* natuurlijk wel te zien als een onafhankelijk van *lek* te onderscheiden element, maar ten opzichte van de andere elementen fungeert *de band lek* als een geïntegreerde eenheid. Het accent op *de band* begrijpen we als de introductie van de gedachte 'de band' en omdat er geen apart accent is op *lek* begrijpen we dat de gedachte die opgeroepen wordt door *lek* er als het ware tegelijkertijd is met de introductie van 'de band': we stellen ons *de band* dan ook — ondanks de volgorde

— niet voor onafhankelijk van het 'lek-zijn': *de band* is niet onafhankelijk van *lek* geconceptualiseerd (vergelijk dl.I:13).

Ligt het laatste accent daarentegen op *lek*, zoals in (136)a (vergelijk de '*pendule*'-zin in (130)), dan gaat het de gedachte aan 'de band' als het ware vooraf aan het 'lek-zijn' ervan. Of, in de voorstelling in Keijsper 1985: het accent op *lek* vervangt de gedachte 'niet lek' door 'lek' op een moment dat de gedachte 'de band' al is opgeroepen. In dat geval geven we *de band* dan ook weer als onafhankelijk van *lek* geconceptualiseerd: *de band* is onafhankelijk van *lek* aan *heb* toegevoegd.

Met verwijzing naar de in Keijsper 1985 voorgestelde betekenis van een accent ("niet niet"), zouden we kunnen zeggen dat in het eerste geval de conceptualisering van de toestand 'de band lek' tot stand komt doordat de ontkenning van 'niet (de band)' tegelijkertijd plaatsvindt met de introductie van 'lek': 'niet (de band)' wordt vervangen door 'de band lek'. In het tweede geval begrijpen we de toestand 'de band lek' als ontkenning van 'de band niet lek': 'de band niet lek' wordt vervangen door 'de band lek' (dl.I:13 en 14). In het eerste geval lijkt de interpretatie dan ook meer op *Mijn bând is lek*, en in het tweede geval meer op *Mijn band is lêk*.

Met de hier voorgestelde analyse in de vorm van twee verschillende interpretatiestructuren, hebben we het type-onderscheid van Van Bree niet meer nodig. Het verschil in mogelijke interpretatie is uit te leggen als een verschil in de conceptualisering van N, aangevuld met een verwijzing naar de betekenis van de woorden, waaronder natuurlijk *hebben*, maar bijvoorbeeld ook *de*, en de betekenis van de gegeven accenten. In beide gevallen zien we dat de opeenvolging S+[*hebben*]Vf+NA een toestand 'de band lek' presenteert als aanwezig in het domein van de referent van *ik*, en die aanwezigheidsrelatie doet er bovendien als zodanig toe. De relevantie van de gepresenteerde aanwezigheidsrelatie kan niet gemotiveerd worden met verwijzing naar de werkwoordelijke inhoud van *hebben*: we begrijpen dan dat de aanwezigheid van de toestand 'NA' in het domein van het subject op een of andere wijze relevant is voor de referent van het subject of voor ons beeld daarvan.

De interpretatie van (134)a *Ik heb de bând lek* kunnen we als volgt verwoorden. De presentatie van de aanwezigheid van de toestand 'de band lek' wordt gezien als het onder de aandacht brengen van een nieuwe situatie. De gepresenteerde situatie — die gepresenteerd wordt in het kader van het subject — wordt begrepen als een situatie die gebonden is aan één bepaald moment: eerst was het niet nodig om die situatie te introduceren, en nu wel, bijvoorbeeld omdat die situatie eerst niet bestond en nu wel, of omdat de situatie eerst niet opgemerkt was en nu wel.

In dit geval wordt het 'lek-zijn' gezien als de aanleiding om over de band te spreken. De relevantie van de constatering van de aanwezigheid van de toestand in het domein van het subject kunnen we nu motiveren vanuit een intern perspectief — de toestand heeft gevolgen voor de referent van het subject: bijvoorbeeld omdat 'ik' nu niet op tijd op mijn afspraak kan komen. Dit kan redelijkerwijs (op basis van ons wereldbeeld) alleen als het gaat om 'mijn band': alleen dan kunnen we ons zonder meer voorstellen wat de gevolgen van de toestand 'band lek' zijn voor de referent van het subject.²⁵¹

De interpretatie van (136)a *Ik heb de band lek* verwoorden we dan als volgt. De aanwezigheid van de toestand 'de band lek' wordt gezien als een nieuwe situatie die zich onderscheidt van een bepaalde andere situatie: 'de band - niet lek'. Dat wil zeggen: eerst was de band niet lek en nu wel, of eerst was de band al onder onze aandacht zonder te zien of te beseffen in welke toestand hij verkeerde, en nu zien we dat hij lek is, of hebben we aandacht voor die toestand.²⁵² De relevantie van de constatering van de aanwezigheid van de toestand in het domein van het subject kunnen we, afhankelijk van de gebruikssituatie, weer op verschillende wijzen motiveren. Bijvoorbeeld weer vanuit een intern perspectief: als we ons voorstellen wat het voor de referent van het subject betekent dat hij nu (eindelijk) de (gewenste) toestand 'de band lek' bereikt heeft. Het gaat dan vooral om het lek-zijn van de band: de gesuggereerde relevantie van de gepresenteerde aanwezigheidsrelatie honoreren we bijvoorbeeld door te begrijpen dat de referent van het subject zelf bijgedragen heeft aan het totstandkomen van die toestand, door een handeling te verrichten gericht op een entiteit die dus om een andere reden al onder zijn of onze aandacht was (*de band*). Op basis van ons wereldbeeld hebben we dan verschillende mogelijkheden: het gaat ofwel om zijn eigen band, ofwel om de band van iemand anders — de hoorder wordt geacht te weten welke band hier bedoeld is.

Van Bree noemt het als een bijzonder kenmerk van de regionale '*band-lek*'-constructie (type II) — en hiermee onderscheidt deze zich van de Westerse variant — dat de toestand 'NA' niet begrepen wordt als resulterend uit de inspanningen van

251. Motivatie vanuit een extern perspectief lijkt me in principe ook mogelijk, zoals wellicht in de volgende situatie: 'Met wie zouden we mee kunnen rijden?' - 'Niet met Jan, want hij heeft de *bând* lek'. Maar mijn inschatting van het gebruik van *Hij heeft de bând lek* is die van een westerling.

252. Uit diverse observaties in Van Bree 1981 maak ik op dat het accent op *lek* in (136)a ook contrastief begrepen zou kunnen worden: vergelijk *Ze heeft bruin haar, maar de ogen blâuw* (Van Bree 1981:265), met 'de ogen blauw' begrepen als relevant voor onze typering van de referent van het subject (extern perspectief).

de referent van het subject (vergelijk ook Van Es en Van Caspel 1972,nr.15:150). Een zin als (137) *Ik heb de kôffie klaar* komt wat betreft de vorm dan wel in belangrijke mate overeen met (134) *Ik heb de bând lek*, maar is volgens Van Bree dus niet een geval van dezelfde constructie, omdat de toestand 'de koffie klaar' nu wel begrepen kan worden als het resultaat van iets waar 'ik' verantwoordelijk voor is. De zin in (137) is dan ook van het type I en niet van het type II, ook al omdat het hier niet zou gaan om een 'bekend veronderstelde bezitsrelatie', maar om een 'geasserteerde bezitsrelatie'.²⁵³

(134)	Ik heb de bând lek	type II
(137)	Ik heb de kôffie klaar	type I

Zo zou dan, in de geest van Van Bree, een zin als (138) *Ze heeft het haar (eindelijk) drôog* met 'resultaat'-lezing, ook op grond van het resultaat-aspect te beschouwen zijn als van type I (met geasserteerde bezitsrelatie), terwijl (139) *Ze heeft de knie kapot*, zonder resultaatlezing, altijd van type II is (vergelijk Van Bree 1981:269). Overeenkomstig hiermee zouden we dan ook voor zin (138) — terecht — moeten aannemen dat een interpretatie mogelijk is waarbij de 'nauwe betrekking' tussen 'ze' en 'het haar' geasserteerd wordt en niet bekend verondersteld, terwijl de 'nauwe relatie' tussen 'ze' en 'de knie' in (139) altijd als bekend wordt verondersteld.

(138)	Ze heeft het haar (eindelijk) drôog	type I
(139)	Ze heeft de knie kapot	type II

Merk echter op, dat er wel een verschil is tussen de resultaatlezing in (137) *Ik heb de kôffie klaar* en (138) *Ze heeft het haar drôog*: in (137) wordt de toestand 'de koffie klaar' als het ware vanuit het niets onder de aandacht gebracht, terwijl in (138) 'het haar droog' wordt onderscheiden van 'het haar - niet droog'. De gedachte 'de koffie' wordt dus niet onafhankelijk van 'klaar' opgeroepen: het 'klaar-zijn' van koffie is hier (als zo vaak) de belangrijkste aanleiding om het idee 'koffie' te introduceren. Daarentegen is in (138) de gedachte 'het haar' juist wel onafhankelijk van 'droog' opgeroepen, waardoor het object hier in tegenstelling tot 'de koffie' in (137), ook gezien kan worden als een onafhankelijk *waarneembare* participant: onafhankelijk waarneembaar ten opzichte van de toestand 'droog' c.q. van een niet nader aangeduid proces dat tot die toestand geleid heeft en waar de referent van het subject op een of andere wijze verantwoordelijk voor is.²⁵⁴

253. Het zou hier moeten gaan om een "nauwe betrekking" tussen 'de koffie' en 'ik'. De spreker lijkt hier echter toch niet alleen te bedoelen 'mijn koffie', maar vooral ook 'jouw koffie'.

254. Voor de notie *onafhankelijke waarneembaarheid* zie Verhagen 1986 en dl.I:15.

Van Bree stelt dat de '*band-lek*'-constructie in het Westen²⁵⁵ in feite niet bestaat, omdat de Westerse varianten altijd een subject veronderstellen dat "de situatie controleert". Als ze al eens optreedt zonder een 'controleerend' subject te impliceren, dan is de constructie "niet autochtoon", of "idiomatisch", maar in ieder geval uitzonderlijk. Als mogelijke Westerse varianten met [-controle] subject noemt hij bijvoorbeeld de volgende gevallen (Van Bree 1981:271):²⁵⁶

- (140) Ik heb het haar in de war
- (141) Hij heeft de broek weer heel
- (142) Zijn moeder heeft een borst afgezet
- (143) We hadden de verwarming uitgevallen
- (144) We hebben familie over
- (145) Ik had een oom jarig
- (146) We hebben hem (= de diepvries) weer vol
- (147) Ik heb er mijn buik vol van

En inderdaad, zelfs in sommige van deze gevallen die Van Bree begrijpt met een [-controle] subject, vind ik het — als westerling — moeilijk om ze niet als [+controle] te begrijpen. Vooral bij zin (141) en (146) heb ik de neiging de toestand (NA) hier in verband te brengen met inspanningen van de referent van het subject. Het overkomt mij bijvoorbeeld nooit dat zonder mijn eigen inspanningen de diepvries weer vol is of mijn broek weer heel. Het lijkt me echter niet toeval, dat juist in die gevallen de plaats van het laatste accent bij voorkeur niet op N ligt, maar op A.

Van Bree (1981:275) noemt de volgende Westerse voorbeelden met [+controle] subject:

- (148) (Na langdurig föhnen) had ze het haar (eindelijk) droog
- (149) (Met veel inspanningen) kreeg ik de klas (eindelijk)
rustig
- (150) Daarom had je je haar rood, omdat je naar Engeland ging
- (151) Ik heb de schuurdeur liever bruin
- (152) Zolang we het basisprogramma gebrekkig hebben
- (153) Ze had haar haar achterover
- (154) Heb je de strijkbout aan?
- (155) Ze heeft het huis aan kant
- (156) Je hebt hele essentiële dingen fout

Hier observeer ik dat in alle gevallen (behalve wellicht bij (154) *Heb je de strijkbout aan?*) het laatste accent bij voorkeur op A ligt, en niet op N. Dit wijst erop,

255. Voor de reikwijdte van gebiedsaanduidingen 'Westen' (ABN) tegenover 'Oosten', zie Van Bree 1981.

256. Onduidelijk is overigens of we hier nu te maken hebben met gevallen van type II of type I.

dat we het resultatieve aspect ook heel goed in verband zouden kunnen brengen met de gegeven accentuatie in deze gevallen: een toestand 'NA' als ontkenning van 'N - niet A'. Dit nu, kunnen we immers — in het niet-contrastieve geval — begrijpen als een toestand die ergens het resultaat van is, mede dankzij inspanningen van de referent van het subject — mits ons beeld van die referent dat toelaat. De inspanningen van het subject worden dan begrepen als gericht op een entiteit die onafhankelijk van de (bereikte) toestand al in onze gedachten was. Toch is — met het laatste accent op A — een dergelijke resultatieve interpretatie niet noodzakelijk: we kunnen een zin met die accentuatie bijvoorbeeld ook begrijpen als een relevante (plotselinge) verandering van de ene toestand van N in een andere, waar het subject juist niets aan kon doen.²⁵⁷

Een zeker resultatief betekenisaspect kan dus op verschillende manieren worden uitgelegd. Als het laatste accent op A ligt en N onafhankelijk van A geconceptualiseerd is, kunnen we het resultatieve aspect uitleggen met verwijzing naar de betekenis van die accentuatie. Het is echter ook mogelijk om — ongeacht de accentuatie — het resultatieve aspect in verband te brengen met de wijze waarop we de relevantie van de constatering van de aanwezigheid van 'NA' in het domein van het subject kunnen motiveren: in sommige gevallen kunnen we dat dan doen door te veronderstellen dat het subject zelf heeft bijgedragen tot het totstandkomen van de toestand.²⁵⁸ Een resultatieve interpretatie is op zich dus niet afhankelijk van een bepaald accentuatiepatroon.

Wat nu in ieder geval blijkt, is dat het bij de rechtvaardiging van de verschillende interpretatiestructuren dus zeer zinvol kan zijn om ook te verwijzen naar de accentuatie die hoort bij de voorliggende interpretatie, en de daaraan te verbinden eigen betekenis (zie Keijsper 1985, vergelijk dl.I:13). Dit blijkt ook uit het volgende.

Van Bree bespreekt een aantal typische gebruiksvoorwaarden van de eigenlijke '*band-lek*'-constructie. In dat kader merkt hij zijdelings op dat het bij de Oostelijke varianten erop lijkt "dat bij het optreden van de adjectieven de mate van speci-

257. Een deelnemer van de Elfstedentocht (januari 1997) die net niet op tijd de eindstreep haalde, verklaarde: "Ik heb de schaatsen kapôt gehad". Vergelijk ook de accentuatie bij constructies met *zien*; deze komen hieronder in dl.II:4.1 aan bod.

258. Dit zullen we dus vooral doen in gevallen waarin het laatste accent op N ligt. In dit soort gevallen (laatste accent op N) kan de interpretatie dat het subject actief heeft gehandeld om de toestand te bereiken, ook bij voorbaat worden afgedwongen door aanwezigheid van *zich*, als in: *Hij heeft zich de jás gescheurd*. Dit gebruik van *zich* komt in het Westen niet voor, en is vooral in Limburg op te merken (Broekhuis en Cornips 1994:182, Van Bree 1981:227).

ficatie een rol zou kunnen spelen, in die zin bijv. dat men eerder 'ik heb de vrouw ziek' zal zeggen dan 'ik heb de vrouw verkouden'" (Van Bree 1981:259). Hetzelfde lijkt echter ook waarneembaar in andere gevallen van een opeenvolging van twee elementen waarbij het laatste accent op het eerste element ligt: ook in die gevallen vormen de twee elementen een synthetische eenheid ten opzichte van het voorafgaande, en lijkt A aan bepaalde beperkingen onderhevig.²⁵⁹ In dit opzicht is een vergelijking tussen de volgende groepen zinnen veelzeggend:

- (157) a Ik heb de vrôuw ziek
 b Mijn vrôuw is ziek
 c Er is een vrôuw ziek
- (158) a ?Ik heb de vrôuw verkouden
 b ?Mijn vrôuw is verkouden
 c ?Er is een vrôuw verkouden

Wat is hier aan de hand? De volgorde en de accentuatie in de zinnen in (157) en (158) suggereert steeds een synthetische conceptualisering van *de/een/mijn vrouw verkouden*. De plaats van het laatste accent geeft aan dat de toestand 'de/een/mijn vrouw verkouden' wordt geconceptualiseerd via de ontkenning van 'niet (de/een/mijn vrouw)' die tegelijkertijd plaatsvindt met de introductie van 'verkouden': 'niet (de/een/mijn vrouw)' wordt vervangen door 'de/een/mijn vrouw verkouden'. De situatie 'de/een/mijn vrouw verkouden' wordt als het ware vanuit het niets geïntroduceerd (overeenkomstig het effect van zgn. "all news"-zinnen, vergelijk Keijsper 1985:192-196, Verhagen 1986:99-103 en verwijzingen aldaar).²⁶⁰ Dat veronderstelt dat we het 'verkouden-zijn' van de bedoelde referent op zichzelf voldoende reden vinden om de referent hier onder de aandacht te brengen. Nu denken we bij 'verkouden' aan specifieke zaken als een loopneus, een zware hoest en dergelijke, en we moeten ons dan kunnen voorstellen dat die specifieke zaken op zichzelf voldoende aanleiding zijn om de relevante aanwezigheid van de situatie 'de/een/mijn vrouw verkouden' te presenteren. Er zijn omstandigheden denkbaar waarin het inderdaad passend kan zijn dat iemand zijn echtgenote introduceert via het idee 'verkouden' (en alles wat daarmee samenhangt). Op de vraag 'Wat was dat voor een herrie?' of 'Maar waarom gaan jullie vanavond dan niet naar het concert?' is (158)b een mogelijk antwoord: 'Mijn vrôuw is verkou-

259. Kraak 1970 veronderstelt dat A in een zin als (157)b een eigenschap moet noemen "die incidenteel als eigenschap van het subject optreedt". Dus wel: *De kât is ziek* en niet: *De kât is jong*, vergelijk echter Elffers 1977.

260. Chafe 1974 spreekt hier van een "conceptual unity", vergelijk Sasse (1987:521): "Here the selection of the individual and the predication takes place more or less simultaneously, as it were." Faber 1987 typeert het accentuatiepatteren hier als "integrative", vergelijk ook Keijsper 1988.

den'.²⁶¹ Uit de matige acceptabiliteit van (158)a blijkt echter, dat het met ons wereldbeeld al moeilijker is om ons voor te stellen hoe we in dit geval de gesuggerede relevantie van de toestand 'de vrouw verkouden' voor de referent van het subject (of voor ons beeld daarvan) zouden kunnen motiveren, gegeven de specifieke zaken waar we 'verkouden' mee kunnen associëren. En voor (158)c is het kennelijk net zo moeilijk om een passende gebruikssituatie voor te stellen. Voor de b-zinnen verwijs ik hier verder naar deel I (dl.I:13), voor de c-zinnen naar een van de volgende paragrafen (dl.II:3.3).

De overeenkomst is dus duidelijk: hoewel we steeds twee afzonderlijke elementen kunnen onderscheiden (*deleen/mijn vrouw* en *ziek*, resp. *deleen/mijn vrouw* en *verkouden*), geeft de interpretatie van deze zinnen als geheel aanleiding om het eerste element voor te stellen als *niet-onafhankelijk geconceptualiseerd* ten opzichte van het tweede. Afgezien van de verschillen is dit de vormelijke overeenkomst tussen deze zinnen: de volgorde van de twee elementen en hun accentuatie. Deze vergelijking suggereert dat de observatie dat in de tweede reeks zinnen (hierboven in (158)) de inhoud van A te specifiek lijkt, meer algemeen in verband te brengen is met de voor deze gevallen kenmerkende volgorde en accentuatie, en niet zozeer met het soort constructie, laat staan met een specifiek regionaal gebruik ervan. Hetzelfde verschijnsel zien we overigens ook met andere werkwoorden dan *hebben* en *zijn*. Vergelijk:

- (159) a Toen vroor de lêiding kapot
 b ?Toen vroor de lêiding aan het begin kapot
- (160) a Hij dronk zijn kôpje leeg
 b ?Hij dronk zijn kôpje half leeg

Op vergelijkbare wijze kunnen we dan direct een andere observatie waar Van Bree aandacht aan besteedt, uitleggen. Het betreft de observatie dat in de '*pendule*'-zinnen en vergelijkbare gevallen waarin de aanvulling gevolgd wordt door een infinitief, de infinitief een beperkte informatieve waarde heeft (Van Bree 1981: 317 e.v.). Ze zijn wel '(semi)-pleonastisch' genoemd. De meest voorkomende zijn de infinitieven van rust (*staan*, *liggen*, *zitten*, *hangen*, *lopen*), maar ook mogelijk

261. Vergelijkbaar met *Mijn vrouw is verkouden* zijn gevallen met *hebben* als *Mijn vrouw heeft bloedarmoede*. Het vreemde effect van een deze zin, of — anders gezegd — de zeer specifieke gebruikssituatie die de zin vereist, kan op dezelfde wijze als bij *Mijn vrouw is verkouden* in verband gebracht worden met de gegeven volgorde en accentuatie. Evenzo lijkt *De pões heeft honger* acceptabeler dan bijvoorbeeld *De pões heeft een kale vacht*. Uiteindelijk is voor beide zinnen een passende context te bedenken, al kost het — zoals verwacht — minder moeite bij de eerste zin ('daarom ga ik nu naar huis') dan bij de tweede.

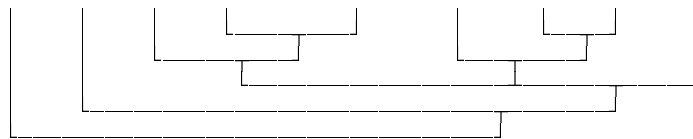
zijn infinitieven van 'normale beweging' of 'gewoon doen' als in *We hadden toen een bijzonder sterke wind waaien* of *We hebben een fikkie in de tuin branden*.

Zo is de aanvaardbaarheid van (161) en (162) opvallend groter dan die van (163) (Van Bree 1981:318/319):

- (161) We hebben een grôte âppelboom achter het/ons huis staan
 (162) Hij had de/zijn baard op de grônd hangen
 (163) Hij heeft het haar in de wînd wapperen

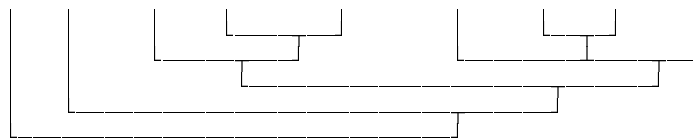
We observeren nu, dat in een opeenvolging S+[*hebben*]Vf+NA, waarbij A naast een ander element ook een infinitief bevat, in ieder geval de infinitief zelf *nooit* een eigen accent kan krijgen.²⁶² De positie van het laatste accent (voor de infinitief), suggereert dat de conceptualisering van de infinitief deel uitmaakt van de conceptualisering van *een grote appelboom achter ons huis staan* als geheel, en dat de infinitief niet als een zelfstandige stap wordt toegevoegd aan een voorafgaand gevormd geheel. Ik stel de interpretatiestructuur dan ook voor als volgt:

- (161)a We hebben een grôte âppelboom achter ons huis staan

of zo:

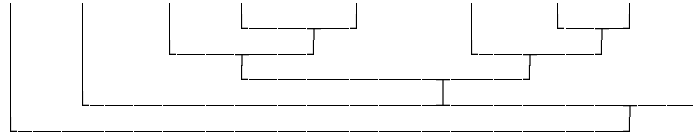
- (161)b We hebben een grôte âppelboom achter ons huis staan

262. Anders is het wanneer de infinitief in z'n eentje de aanvulling uitmaakt. Dan kan de infinitief een eigen accent hebben, als in: *Je moest eens weten hoe ik de handen heb jêuken* of *Hij had het hele lichaam trillen*. In tegenstelling tot Van Bree zou ik dit type zinnen in eerste instantie niet willen samennemen met de hier bedoelde gevallen: als de infinitief zelf de aanvulling uitmaakt en een eigen accent krijgt, is hij namelijk ook niet zo opvallend pleonastisch.

maar niet zo:

(161)c We hebben een grôte âppelboom achter ons huis staan

De structuur in (161)c zou misschien passend zijn als *staan* zelf een eigen accent zou hebben. De inhoud van de infinitief in (161) kan wel gezien worden als een nadere bepaling van de toestand 'een appelboom achter ons huis', maar niet zodanig dat ze iets wezenlijks verandert aan de introductie van 'een appelboom' via de gedachte aan 'het achter ons huis (zijn)' ervan. Een informatief werkwoord als bijvoorbeeld *rotten*,²⁶³ zou nadruk leggen op een specifieke wijze van zijn, hetgeen past in een gebruikssituatie waarbij met name die specifieke manier van zijn op zichzelf aanleiding is om 'de appelboom in de tuin' te introduceren. Onmogelijk is het niet, maar het vraagt om bijzondere omstandigheden: de constatering van de aanwezigheid van de appelboom (in de tuin), moet voortvloeien uit het rottend aanwezig zijn (en alles wat daarmee samenhangt), en bovendien moeten we 'het rotten van de appelboom in de tuin' ons kunnen voorstellen als relevant voor de referent van het subject, of voor ons beeld daarvan. Vergelijk ook het verschil in aanvaardbaarheid tussen:

(164) Er staat een grôte âppelboom achter ons huis

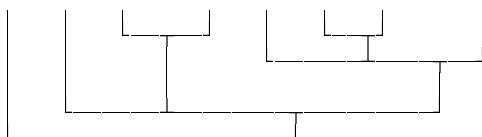
(165) ?Er rot een grôte âppelboom achter ons huis

In het algemeen botst een te specifieke inhoud van A met de introductie van de toestand NA als de vervanging van 'niet N' door 'NA'. Het is duidelijk dat als het de bedoeling is dat 'N' via 'A' geïntroduceerd wordt, er beperkingen gelden voor de inhoud van A. De inhoud van A moet inderdaad bij voorkeur niet zo specifiek zijn dat het zijn doel voorbijschiet: de introductie van 'N'. De veronderstelling dat er beperkingen gelden voor de inhoud van de infinitief, is dus niet wezenlijk anders dan de veronderstelling dat er beperkingen gelden voor de inhoud van A (waar de infinitief hier deel van uitmaakt) — zoals bleek naar aanleiding van het verschil tussen *Ik heb de vrôuw ziek* en *Ik heb de vrôuw verkouden*.

263. Hetzelfde geldt wanneer het werkwoord vergezeld zou gaan van nadere bepalingen, in dit geval bijvoorbeeld: 'we hebben een grote appelboom achter ons huis *mooi* staan'.

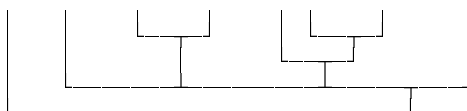
Wanneer N onafhankelijk van A geconceptualiseerd is — overeenkomstig de plaats van het laatste accent — ziet de structuur eruit als in (162)a.²⁶⁴

(162)a Hij had zijn baard op de grônd hangen

Maar niet zo:

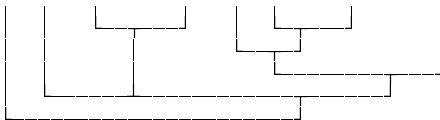
(162)b Hij had zijn baard op de grônd hangen

Nu zien we in de interpretatiestructuur een verschil met de '*appelboom*'-zin, zie (161)a. Wanneer N wordt opgevat als onafhankelijk van A geconceptualiseerd, kan tegelijkertijd *op de grond* niet onafhankelijk van *hangen* aan het voorafgaande toegevoegd. Merk op dat uit (161)a daarentegen blijkt dat *achter ons huis* wel opgevat kan worden als onafhankelijk van *staan* aan *een grote appelboom* toegevoegd. Het *op de grond* in zin (162) introduceert tegelijkertijd de gedachte 'op de grond' als 'hangen': het geheel *op de grônd hangen* is uit te leggen als de vervanging van 'niet (op de grond)' door 'op de grond hangen', waarna het betrokken wordt op het voorafgaande. Het verschil met de zin in (161) is dat we in (162) — met de aangegeven accentuatie — de indruk krijgen dat de inhoud van de infinitief minder 'overbodig' is dan in (161).²⁶⁵ Dit komt overeen met een verschil

264. De structuur in (162)a verschilt overigens praktisch gezien niet van de weergave in (162)a'.

(162)a' Hij had zijn baard op de grônd hangen

Toch kies ik bewust voor de weergave in (162)a, om zoveel mogelijk ook in de grafische weergave aan te sluiten bij een uitleg die een gang maakt van links naar rechts in de gegeven opeenvolging. Zo bezien is de in (162)a' gesuggereerde hiërarchie betekenisloos.

265. In dit verband kunnen we wijzen op een observatie van Janssen (1976:123) met betrekking tot gevallen met een vergelijkbare accentuatie (laatste accent op *op de grond* en niet op *zijn baard*). Janssen observeert dat de volgende zinnen alleen zo begrepen kunnen worden dat 'de bessen' nog aan de struik zitten. Met *hangen* komen we inderdaad vrij gemakkelijk tot een dergelijke interpreta-

in de aanvaardbaarheid van de zinnen wanneer de infinitief achterwege blijft: *We hebben een grote appelboom in de tuin* is net zo aanvaardbaar als de variant met infinitief, terwijl *Hij had zijn baard op de grônd* minstens vragen oproept, anders dan de variant met infinitief. Tegelijkertijd lijkt het zo te zijn dat een laatste accent op N in plaats van op A ook in de praktijk de aanwezigheid van een infinitief overbodig maakt: er is nauwelijks een verschil aan te geven tussen *Hij heeft een wrât op z'n neus* en *Hij heeft een wrât op z'n neus zitten*, anders dan een verschil in smaak.²⁶⁶ Daarentegen lijken we bijvoorbeeld bij *Hij heeft zijn auto voor de dêur* geneigd er iets aan toe te voegen als *(geparkeerd) staan* (of bijvoorbeeld *kunnen parkeren*).

Er is nog een observatie over het typische gebruik van de regionale '*band-lek*'-constructie die in verband gebracht kan worden met een bepaald accentuatiepatroon. Dat is de gedachte dat de inhoud van de aanvulling vooral een 'tijdelijke' of 'niet-inherente' toestand relateert aan de referent van het subject, en geen 'permanente' toestand of 'intrinsieke eigenschap' (Van Bree 1981:263 e.v.). Vergelijk het verschil tussen de volgende zinnen. Voor (166)a zou dan nauwelijks een passende gebruikssituatie te vinden zijn, voor (166)b lijkt het al iets gemakkelijker — een kind met moeders handschoenen aan: 'Kijk mama, nu heb ik de vingers lânt' — en voor (166)c is het geen enkel probleem (bijv. als reden waarom de referent van het subject niet geschikt wordt geacht voor het bespelen van een fluit, vergelijk Van Bree 1981:266):

- (166)a Je hebt de vingers lang
- b Je hebt de vingers lânt
- c Je hebt de vingers niet lang genoeg

Hiermee in overeenstemming is dat informanten zeggen dat *Hij heeft blauwe ogen* kan betekenen dat zijn ogen van nature blauw zijn, in tegenstelling tot *Hij heeft de ogen blauw* waarmee gesuggereerd wordt dat ze door een oorzaak van buitenaf blauw zijn geworden. Sommige informanten konden *Hij heeft de ogen blauw* wel als 'permanent' opvatten met een accent op *blauw*, begrepen als een contrastac-

tie, met *liggen* met iets meer moeite. Zo zouden we de zin *Hij heeft zijn baard op de grônd liggen* waarschijnlijk eerder plaatsen in de context van Sinterklaas die klaar is met zijn werk, dan als de uitdrukking van de lengte van 'zijn baard'.

- (i) Deze struik heeft de bessen op de grônd liggen
- (ii) Deze struik heeft de bessen op de grônd hangen.

266. Dit hangt mogelijk samen met de observatie dat de tweede zin in tegenstelling tot de eerste toch ook iets lijkt te zeggen over de wrat wanneer het beeld van een 'zittende wrat' zou worden opgeroepen. Van Bree (1981:324) suggereert echter dat de variant met infinitief hier sneller dan die zonder infinitief de gedachte aan tijdelijkheid oproept.

cent. Toch is de oppositie 'tijdelijke' versus 'permanente' toestand voor niemand bevredigend: allerlei gevallen moeten een beetje in de richting van die oppositie geplooid worden. Om bijvoorbeeld de 'tijdelijkheid' van een toestand als 'dood' te begrijpen, legt Van Bree uit dat het "op een bepaald moment intreedt".²⁶⁷ Hij moet immers verklaren dat hij de volgende zin optekende:

(167) Hij heeft de vrouw en vier kinderen dood.

Inmiddels kunnen we het anders doen. We kunnen zinnen van dit type uitleggen met behulp van een typering van de betekenis van NA met het laatste accent op N, met verwijzing naar de betekenis van die accentuatie, samen met de veronderstelling dat de relevantie van de presentatie van de aanwezigheid van 'NA' in het kader van het subject gemotiveerd moet kunnen worden door de gepresenteerde aanwezigheidsrelatie per se. Het is dan niet moeilijk meer om in te zien hoe in veel gevallen de indruk van *tijdelijkheid* wordt gewekt. NA introduceert (in het kader van het subject) een situatie die voorgesteld wordt als *op dit moment relevant* voor de referent van het subject of voor het beeld dat wij daarvan willen geven, of ons daarvan vormen. De bedoelde relevantie is er nu eenmaal eerder als 'NA' begrepen wordt als 'tijdelijk' dan wanneer NA opgevat moet worden als 'permanent'. Gebruik van de zin in (167) zal dan ook niet alleen passend kunnen zijn om aan te geven dat de bedoelde dood onlangs is ingetreden, maar ook in situaties waarin het relevant is om de referent te typeren als iemand die 'de vrouw en vier kinderen dood heeft', bijvoorbeeld omdat hij op een bepaalde manier handelt, er op een bepaalde manier uitziet, of iets dergelijks, of omdat het net gebeurd is ('let maar niet op hem, hij ...').

Aan het type beperkingen die lijken te gelden voor de inhoud van de aanvulling (A), is in de literatuur vooral aandacht besteed naar aanleiding van zinnen met *er*.²⁶⁸ Ik zal hierop terugkomen bij de bespreking van zinnen met *er* in dl.II:3.3. Een aantal observaties van gebruikaspecten van zinnen met *hebben*,²⁶⁹ lijken overigens niet alleen op wat we kunnen observeren met betrekking tot zinnen met *er*, maar ook met betrekking tot zinnen waarin het woord *zich* voorafgaat aan het subject (zie dl.II:3.3.1, vergelijk Pardoën en Honselaar 1989) en uiteindelijk ook met betrekking tot zinnen met *zien* (zie hieronder dl.II:4.1). Een analyse met

267. Vergelijk het gebruik van het begrip *temporeel begrensd* gehanteerd in Sassen 1982.

268. Zie echter Sassen 1982 in verband met constructies met *zien*, zie ook dl.II:4.1.

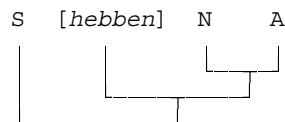
269. Een overzicht van bestaande observaties is te vinden in Van Bree 1981:240-372.

behulp van de toekenning van een interpretatiestructuur kan op eenvoudige wijze de bedoelde overeenkomst verklaren, zoals straks zal blijken.

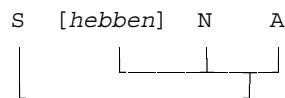
3.2.3 '*Ik heb het warm*'

Tot nu toe heb ik twee verschillende accentuatiepatronen onderscheiden in zinnen met *hebben*+NA. In het ene geval ligt het laatste accent op N en in het andere geval op A. Ik heb ook laten zien dat het verschil in interpretatie dat we daarmee in verband kunnen brengen, aanleiding geeft om dienovereenkomstig twee verschillende interpretatiestructuren voor te stellen. In schema ziet dat er als volgt uit:

- (168)A Ik heb een pendûle op de schoorsteen staan
Ik heb de bând lek

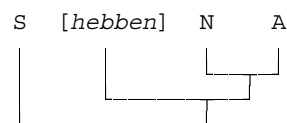

- B Ik heb de pendule op de schôorsteen staan
Ik heb de band lêk

In deze paragraaf introduceer ik nog een ander patroon dat waarneembaar is bij zinnen met *hebben*, en wel zinnen van het type *Ik heb het warm*. Het ziet er als volgt uit:

- (168)C Ik heb het wârm/naar m'n zîn, enz.
Hij heeft iets nîeuws

Merk op dat de interpretatiestructuur in type C overeenkomt met de structuur in type A (N niet-onafhankelijk van A geconceptualiseerd). Type C verschilt van type A in de plaats van het laatste accent. Type C heeft het accentuatiepatroon

gemeen met type B (laatste accent op A), maar verschilt van type B in de interpretatiestructuur.²⁷⁰

Zinnen van type C worden door Van Bree (1981:273) gezien als een variant van de eigenlijke *'band-lek'*-constructie: ze noemen een tijdelijke situatie van een persoonlijk subject, dat de situatie niet 'controleert'. Een zin van het type *Ik heb het warm* legt dan volgens hem een "bekend veronderstelde nauwe betrekking" tussen het subject en *het*. Maar wat is 'het' dan? Als er een relatie tussen *het* en het subject gelegd zou kunnen worden (en nog wel een 'bekend veronderstelde'), dan zou *het* toch ook onafhankelijk van wat volgt een referent moeten kunnen hebben?

Er is in tegenstelling tot wat Van Bree oppert, geen enkele aanleiding een bijzondere verwantschap te veronderstellen tussen *Ik heb de bând lek* en *Ik heb het wârm*. Niet alleen is de accentuatie verschillend, maar ook het element N is fundamenteel anders: *het* refereert niet zelfstandig, *de band* wel.

We kunnen de interpretatie van type C-zinnen in het algemeen als volgt uitlegen. Ook hier geldt de volgende beschrijving. Een toestand 'NA' wordt gepresenteerd als aanwezig in het domein van het subject: en wel zo, dat het aanwezig zijn als zodanig relevant is voor de referent van het subject (ofwel vanuit een intern perspectief, ofwel vanuit een extern perspectief). N wordt weergegeven als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd van A omdat N niet refereert zonder A. Ook nu fungeren N en A samen als een eenheid ten opzichte van het voorafgaande (net als bij de gevallen van type A), maar nu ligt het laatste accent op A en niet op N. En dat betekent dat de conceptualisering van de toestand 'het warm' kan worden uitgelegd als de vervanging van 'niet (het warm)' door 'het warm'. Het verschil met de gevallen van type B is dat N niet onafhankelijk van A onder de aandacht is gebracht: dit wordt uitgelegd met de niet-onafhankelijke conceptualisering van N. Omdat er geen accent is op N (in tegenstelling tot de gevallen van type A), valt de introductie van N niet alleen samen met de introductie van A, de referent van N is zelfs niet te onderscheiden van de referent van NA als geheel.

We zouden het ook zo kunnen formuleren: een opeenvolging van N en A, met het laatste accent op A en met N als een niet-onafhankelijk refererend element, introduceert een mogelijke klasse van entiteiten die voldoende getypeerd is met

270. Logisch gezien verwachten we nog een vierde mogelijkheid: een type met een accentuatiepatroon als in A, en een structuur als in B. Uitgezonderd de gevallen waarin het laatste accent op N begrepen wordt als contrastief, zijn er — voor zover ik nu kan overzien — geen gevallen die beantwoorden aan deze typering.

de inhoud van A, waarvan N — afhankelijk van de vorm van N, een niet of nauwelijks nader aangeduide instantiatie is. Als N zelf een negatie-element bevat zoals *geen* of *niets*, dan wordt de geïntroduceerde klasse voorgesteld zonder instantiaties. De zinnen met *hebben* die vallen onder type C hebben het omschreven betekenisaspect gemeen met — zoals inmiddels te verwachten — andere zinnen waar een vergelijkbare volgorde met dezelfde accentuatie te herkennen is. Ik ken ze dan ook een zelfde structuur toe als de zinnen onder C hierboven. Ik geef hier een paar voorbeelden zonder nadere toelichting.

- (169) Er hangt *de/een* lucht van *sprûitjes*
- (170) Er zit *iemand* te *telefonêren*
- (171) Er bestaat *de/een* kans dat we [*puntje pûntje*] ²⁷¹
- (172) Er is *iets* *gebêurd*
- (173) Er is nog wel *iets* te *êten*
- (174) Er is *iemand* *gewônd* geraakt
- (175) Ik heb *iets* *gezîen*
- (176) Hij heeft nog *iets* te *dôen*
- (177) Er heeft zich *iemand* *ôpgehangen*
- (178) Er is ons gisteren *iets* *verschrîkkelijks* overkomen

Zinnen met de volgorde *zich*-subject als in (177) komen nog ter sprake in dl.II:3.3.1 (zie ook Pardoën en Honselaar 1989). Zinnen met de opeenvolging *er*+*[zijn]*Vf+NA zijn het onderwerp van de volgende paragraaf.

3.3 NA in zinnen met een vorm van *zijn* als Vf

Nu maken we de stap van zinnen met de vorm S+*[hebben]*Vf+NA naar zinnen met de vorm S+*[zijn]*Vf+NA. Hieronder vallen zinnen met *er* voorafgaand aan het Vf en bijvoorbeeld ook zinnen die traditioneel gezien een oorzakelijk voorwerp bevatten. We zien immers ook bij de zin in (179) hieronder een opeenvolging NA, die gepresenteerd wordt in het kader van het voorafgaande. Vergelijk

271. Het verschil tussen *de* en *een* leidt niet tot een verschil in interpretatiestructuur. Ik neem in veel gevallen een verschil in betekenis waar dat als volgt te verwoorden is. Met *een* kans en *een* lucht begrijpen we dat de spreker zich neutraal opstelt ten opzichte van datgene wat hij meedeelt: de ingeschatte kans wordt niet per se als negatief of positief beoordeeld, de lucht van spruitjes staat hem niet bij voorbaat tegen. Met *de* gaat het om 'dat soort kansen' en 'dat soort lucht' — je weet wel — direct verbonden met een negatieve of positieve associatie, vergelijk *Er klonk het gemurmel van een beekje/ het gejuich van de overwinning*. Vooral die laatste gevallen waarin alleen *de* mogelijk is en niet *een*, hebben wel aanleiding gegeven te denken dat de bepaaldheid afhangt van de elementen die in postpositie het nomen nader bepalen. We zouden daarom het lidwoord met Bolinger (1977:118) 'kataforisch' kunnen noemen. Voor het verschil tussen *the* en *a* in vergelijkbare zinnen in het Engels, zie bijv. Rando en Napoli 1978, Woisetschlaeger 1983, Holmback 1984.

de erbij gegeven interpretatiestructuur, overeenkomstig de aangegeven accentuatie.²⁷²

- (179) Ik ben mijn horlôge kwijt type A
-

Het type zinnen met een oorzakelijk voorwerp kent dezelfde variatiemogelijkheden in het accentuatiepatroon als de hierboven besproken zinnen met *hebben*. Globaal gezien zijn er drie mogelijkheden. Ten eerste: het laatste accent ligt op N en niet op A, en in een passende interpretatiestructuur stellen we N niet voor als onafhankelijk van A geconceptualiseerd. De bijbehorende uitleg van de betekenis van het accent op *horloge* is dat het wordt begrepen als de vervanging van 'niet horloge' door 'horloge kwijt'. Dit is type A in het schema (168) naar aanleiding van zinnen met *hebben* (dl.II:3.2.3).

Wanneer NA nog voorafgegaan wordt door een ander nominaal element, wordt dat eerste nominale element overigens bij voorkeur wel onafhankelijk van wat volgt geconceptualiseerd. In dat geval zien we een overeenkomst met type B uit schema (168). Vergelijk:

- (180) Ik ben hem gêld schuldig type B
-

En tot slot is type C uit schema (168) te herkennen in het volgende voorbeeld met *zijn*.

- (181) Ik ben iets kwijt type C
-

Dit type zinnen heeft dezelfde structuur als in type A, maar een verschillende accentuatie.

272. Overigens zouden we het hier natuurlijk ook kunnen hebben over zinnen met een naamwoordelijk gezegde en een bijwoordelijke bepaling op de plaats voor het Vf als *Gisteren waren we ziek*, *Gisteren waren we tien jaar getrouwd*, met een interpretatiestructuur overeenkomstig type B in schema (168).

Met betrekking tot zinnen met *zijn* wil ik me nu vervolgens beperken tot zinnen met de vorm *er*+*[zijn]*Vf+NA. Zinnen met de vorm *er*+*[zijn]*Vf+NA vertonen een opvallende verwantschap in betekenis met andere hier besproken zinnen, waaronder de in het voorafgaande besproken zinnen met *hebben*. In het algemeen krijgt de overeenkomst tussen dit soort *er*-zinnen en zinnen met *hebben* echter weinig aandacht.

Om te beginnen zien we in beide gevallen we een opeenvolging SVfNA.²⁷³ Vervolgens kunnen we de betekenisverwantschap verhelderen met behulp van de toekenning van interpretatiestructuren, met verwijzing naar de woordvolgorde, de gegeven accentuatie, en zeker ook naar de betekenis van *zijn*, dat met *hebben* gemeen heeft dat het een minimale invulling geeft aan de relatie die met behulp van het werkwoord tot stand gebracht wordt.

De algemene betekenisbeschrijving van zinnen met de volgorde S+Vf+NA die ik hierboven gegeven heb (dl.II:3.1, zie ook dl.II:3.2) is ook van toepassing op de zinnen met *er*+Vf+NA. Het is belangrijk om hierbij het volgende op te merken. Ik ga ervan uit dat *er* verwijst naar een of ander ruimtelijk domein, maar met die verwijzing zijn niet vanzelf ook de grenzen van dat domein gegeven.²⁷⁴ We zouden dan ook kunnen zeggen dat met de referent van *er* tegelijkertijd een (fysiek, cultureel of anderszins bepaald) domein van die referent gegeven is, maar het is daarbij niet mogelijk ons de grenzen van dat domein voor te stellen: *er* heeft — in tegenstelling tot het subject van *hebben*-zinnen, geen aanwijsbare referent.^{275 276} Daarom kunnen we ons ook niet voorstellen dat de gepresenteerde relevante aanwezigheid van NA in het domein van *er* relevant zou kunnen zijn voor de referent van *er* zelf: een intern perspectief is nu onmogelijk.

273. Voor zover ik weet, heeft alleen Bech 1952 eerder nadrukkelijk gewezen op de "isomorfie" met betrekking tot de woordvolgorde van bijv. *Ik heb duizend gulden nodig* en *Er zijn duizend gulden nodig*, overeenkomstig de isomorfie van *Er is iets stuk* en *Hij slaat iets stuk*, en die van *Er staat een man in de tuin* en *Ik zag een man in de tuin*. In verband met *er*-zinnen zie ook Schachter 1977.

274. De betekenis van *er* als "Low Situational Deixis" in Kirsner 1979 lijkt daarentegen te suggereren dat *er* mogelijk wel verwijst naar een domein met eigen grenzen, maar dat de noodzaak om ons die voor te stellen minimaal ("low") is.

275. Het gaat hier om *er* als eerste element van een zin. Bij anaforsch gebruik van *er* kan een aanwijsbare referent eventueel worden afgeleid.

276. Lodge (1979:192) vergelijkt presentationele zinnen met *zijn* met die met *hebben* in het Engels: *there* introduceert volgens hem "an impersonal deictic" en het ("benefactive") subject van *have* "a personal one".

Een zin met de opeenvolging *er*+Vf+NA begrijpen we als volgt. Een toestand NA wordt gepresenteerd als aanwezig in het domein dat gegeven is met *er*, nader te omschrijven met termen als 'het universum', 'de wereld', 'het discourse-universum', 'het ervaringsgeheel'²⁷⁷ of iets dergelijks.²⁷⁸ Het domein dat gegeven is met *er* fungeert ook nu — ook al is het minimaal gespecificeerd — als het kader waarbinnen NA geïntroduceerd wordt: in die zin kunnen we zeggen dat de functie van *er* niet anders is dan de functie van andere vooropstaande elementen (zie dl.I).

De aanwezigheid van NA in het domein van het subject zouden we ook hier moeten opvatten als relevant voor de referent van het subject (in casu *er*), maar wat wil dat hier zeggen? Ik heb hierboven verondersteld dat met de referent van *er* geen grenzen van het domein van die referent gegeven zijn: *er* heeft niet eens een aanwijsbare referent. We begrijpen *er* als een 'vage' of minimaal gespecificeerde aanduiding van een domein, dat daarmee zo groot of 'ruim' kan zijn als ons uitkomt. Dat betekent dan eigenlijk dat we ons moeten kunnen voorstellen dat de presentatie van de aanwezigheid van 'NA' relevant is *per se*, ofwel omdat het op dit specifieke moment in de communicatieve situatie zinvol is om de gedachte aan 'NA' te introduceren, ofwel omdat de constatering van de aanwezigheid van 'NA' in de wereld aanleiding is om ons beeld van de wereld ('universum', 'discourse-universum', 'ervaringsgeheel' enz.) tijdelijk of blijvend te vervangen. Met andere woorden: bij zinnen met *er* kunnen we de relevantie van de gepresenteerde aanwezigheid van 'NA' in het domein van het subject (*er*), alleen motiveren vanuit een extern perspectief.

Naar aanleiding van zinnen met de opeenvolging SVfNA constateerde ik eerder, dat in het algemeen wanneer Vf niet-onafhankelijk van NA geconceptualiseerd is, "de conceptualisering van het subject en het werkwoord zelfs uitsluitend in dienst kan staan van het presenteren van een bepaalde toestand van iets of iemand, of zelfs van de introductie van de referent van N. De conceptualisering van het werkwoord (via NA betrokken op het subject) krijgt dan vooral de functie om in te vullen op welke manier die toestand, of de referent van N zelf, iets te maken heeft met de referent van het subject" (zie dl.II:3.1 (p.282) en 3.2 (p.298)). Zin-

277. De term 'ervaringsgeheel' in verband met zinnen met *er* is van De Schutter: *er* verwijst naar "het geheel van menselijke ervaringen" en heeft als zodanig een "situerende functie" (De Schutter 1974:25, 334-349).

278. Vergelijk Schermer-Vermeer 1985:67: "De plaatsaanwijzende betekenis heeft zich verruimd tot een zeer algemene situatie-aanduidende betekenis"; vergelijk ook Bolinger 1977:90-123, en de betekenis geformuleerd in Kirsner 1979: "Low Situational Deixis" en daardoor "mere scene-ness".

nen met *er* ervaren we bij uitstek als geschikt om een of andere toestand of entiteit te introduceren: het gaat hier immers om de gepresenteerde aanwezigheid van 'NA' zonder meer (in het 'ervaringsgeheel'), en dus niet om de aanwezigheid van NA in het domein van een of andere aanwijsbare referent.

Er is vaak geobserveerd dat er een verband is tussen de presentationele functie en het soort werkwoord dat gebruikt is (bijvoorbeeld in zinnen met *er*): naarmate het werkwoord zelf een specifieke betekenis heeft, wordt de zin als geheel minder begrepen als de presentatie van een of andere referent.²⁷⁹ Mijn analyse laat nu echter zien dat het evenzeer — of misschien nog wel meer — samenhangt met de inhoud van het element dat aan het Vf voorafgaat. Dat element geeft ons immers het kader waarbinnen we de relevante aanwezigheid van 'NA' moeten zien en het werkwoord vult die aanwezigheidsrelatie nader in: een interpretatie als *presentatie van relevante aanwezigheid per se* veronderstelt niet alleen een niet al te specifieke inhoud van het werkwoord maar ook een niet al te 'onafhankelijke' (c.q. agentieve) inhoud van het element dat daaraan voorafgaat.²⁸⁰

Bij zinnen met *er* kunnen we, zoals gezegd, de relevantie van de gepresenteerde aanwezigheid van 'NA' in de wereld van dit moment niet motiveren vanuit een intern perspectief, maar alleen vanuit een extern perspectief. We proberen dan ook vooral invulling te geven aan de gedachte dat de aanwezigheid van 'NA' iets te maken heeft met ons beeld van de wereld. Wordt *er* gevolgd door een vorm van *zijn* dan helpt de betekenis van het werkwoord ons daarbij niet veel verder: *zijn* voegt niets toe aan de betekenis 'aanwezigheid'.²⁸¹ Wordt *er* gevolgd door een ander werkwoord, dan geeft dat ons misschien iets meer houvast om de relevantie te kunnen motiveren. In de meeste zinnen met *er* komt het echter vooral neer op de inhoud van de aanvulling: kunnen we op grond van de inhoud van A vol-

279. Zie bijv. De Schutter (1974:25): "De mogelijkheid om een subject in een situatiegeheel te introduceren neemt [...] af naarmate de beschrijvende kracht van het werkwoord ten opzichte van dat subject groter wordt."

280. Zie ook dl.II:4.1.3: sommige zinnen met *zien* kunnen opgevat worden als presentationeel. Het Vf van *zien* wordt in dat geval weergegeven als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd. De referent van het eraan voorafgaande subject wordt dan niet noodzakelijk begrepen als de waarnemer.

281. We zouden zelfs kunnen zeggen dat *zijn* nog minder betekent dan 'aanwezigheid', omdat we de betekenis van het element *aan* in *aanwezigheid* niet terugvinden in de betekenis van *zijn*.

doende motiveren dat de presentatie van de aanwezigheid van 'NA' op dit moment relevant is?²⁸² Vergelijk:

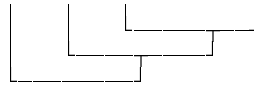
- (182) (Wat ruikt het hier ouderwets lekker!)
 Er is zojuist vers brôod gesneden
 (183) (Wat stinkt het in de ijskast!)
 Er is vast vlêes bedorven
 (184) ?Er is brôod voedzaam
 (185) Er is iemand berôofd
 (186) Er kijkt iemand met een vêrrekijker naar ons hûis
 (187) Er loopt een vêulen in de wei

De interpretatie van bovenstaande zinnen kunnen we als volgt verwoorden. Bij de zin in (182) begrijpen we dat het 'gesneden-zijn' als toestand waarneembaar aan 'brood', aanleiding is om 'brood gesneden' als geheel te introduceren. Met verwijzing naar de accentuatie (laatste accent op N) kunnen we uitleggen dat we de toestand 'brood gesneden' begrijpen als de vervanging van 'niet brood' door 'brood gesneden': het gesneden zijn van het brood is hier de aanleiding om de gedachte 'brood' te introduceren en de gedachte aan brood wordt niet opgeroepen zonder het idee 'gesneden'. De gesuggereerde relevantie hiervan motiveren we door te begrijpen dat het voor ons beeld van de wereld en dus voor ons, in de gegeven communicatieve situatie, kennelijk zinvol is om erop te wijzen dat er nu 'brood gesneden' is (en eerder niet). Gegeven de betekenis van *gesneden* en ons wereldbeeld kunnen we in dat geval redelijkerwijs aannemen dat er iemand is die voor het ontstaan van de toestand 'brood gesneden' verantwoordelijk is. De interpretatie van *Er is vast vlêes bedorven* is vergelijkbaar en de relevantie van de constatering van de toestand 'vlees bedorven' is meteen voor iedereen duidelijk: het 'bedorven zijn' van iets motiveert bij uitstek de aanleiding om dat 'iets' te introduceren. Het 'voedzaam-zijn' van brood (zie (184)) staat een dergelijke interpretatie daarentegen niet toe. In *Er is brôod voedzaam* kunnen we de relevantie van de gepresenteerde situatie 'brood voedzaam' (als vervanging van 'niet brood' door 'brood voedzaam') niet goed motiveren, met het gevolg dat we het geheel onaanvaardbaar vinden (vergelijk de observaties in Kraak 1966:126/7 en Elffers 1977:419).

Een passende interpretatiestructuur voor de zin in (182) ziet er als volgt uit (vergelijk type A uit het schema (168) in dl.II:3.2.3).

282. Vergelijk Woisetschlaeger 1983:145(n6): "the coda in a sense answers the question of relevance that arises with the introduction of a new entity into the discourse."

(182)a Er is brôod gesneden

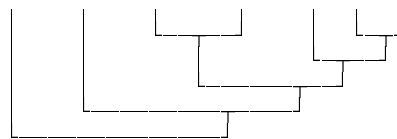

Wederom zien we dus, dat de inhoud van A zodanig moet zijn dat we er een interpretatie aan kunnen geven die past binnen de interpretatie van het geheel. Als A een inherente eigenschap van N noemt, wordt dat al moeilijker, omdat dat niet goed verenigbaar is met een interpretatie van de toestand 'NA' als vervanging van 'niet N' door 'NA' die gepresenteerd wordt in het kader van *er*. We moeten — zoals ik hierboven heb laten zien — *met behulp van vooral de inhoud van A in staat zijn om de relevantie van de introductie van 'NA' te motiveren*, en een zgn. 'inherente eigenschap' of 'permanente toestand'²⁸³ leent zich daar nu eenmaal in principe niet goed voor: het is moeilijk voorstelbaar hoe het hebben van een 'inherente eigenschap' plotseling de aanleiding kan zijn om een entiteit met de betreffende eigenschap te introduceren. Hoe kunnen we immers met behulp van een eigenschap die niet alleen op een bepaald moment waarneembaar is aan N maar op elk willekeurig moment, motiveren dat het *op dit moment in de gespreks-situatie* relevant is om als het ware uit het niets, de gedachte aan NA als geheel op te roepen?

We zien dus dat in alle gevallen van NA met het laatste accent op N er beperkingen zijn op de inhoud van A. Dit is dus niet speciaal kenmerkend voor zogenaamde "all news"-zinnen, niet voor zinnen van het '*band-lek*'-type, en ook niet voor zinnen met *er*. Straks zullen we een dergelijke beperking overigens ook nog tegenkomen bij zinnen met *zien*+NA (dl.I:4.1).

De interpretatie van de zin in (182) vertoont grote overeenkomsten met die in (187). De structuur is hetzelfde, overeenkomstig type A:

(187)a Er loopt een vêulen in de wei

Lees: de aanwezigheid van een toestand 'een veulen in de wei' wordt gepresenteerd als relevant per se (voor ons beeld van de wereld op dit moment in de gege-

283. Vergelijk de "predicate restriction" in Milsark 1974, die betrekking heeft op "property predicates". Deze komen niet voor in zinnen met *er*, in tegenstelling tot "state-descriptive predicates".

ven communicatieve situatie), waarbij we de toestand begrijpen als de vervanging van 'niet (een veulen)' door 'een veulen in de wei'. De aanwezigheid van 'NA' wordt hier voor een deel nader ingevuld door de inhoud van *loopt*, dat hier dus begrepen wordt als een bepaalde manier van aanwezig zijn. Bovendien begrijpen we dat het 'in de wei-zijn' aanleiding is om de gedachte aan 'een veulen' te introduceren. Natuurlijk is *in de wei* op zichzelf een plaatsaanduiding, maar dat wil niet zeggen dat *er* hier ook gebruikt zou zijn als vooruitwijzend naar *in de wei*: *in de wei* verwijst naar een domein met aanwijsbare grenzen, in tegenstelling tot *er*. Het is wel mogelijk om te veronderstellen dat er een relatie is tussen *er* en *in de wei*. Zo zouden we met verwijzing naar de betekenis van de zin als geheel kunnen zeggen dat het domein waar *in de wei* naar verwijst, deel uitmaakt van en kleiner is dan het domein waar *er* naar verwijst (Kirsner 1979:118). Dit kunnen we vervolgens uitleggen met verwijzing naar de woordvolgorde, op dezelfde wijze waarop ik dat hierboven steeds gedaan heb: 'een veulen in de wei' wordt gepresenteerd als relevant aanwezig in het domein dat geassocieerd wordt met *er*, en daarmee dus als deel uitmakend van dat domein.

De volgende zinnen zijn vergelijkbaar met de zinnen in (182) en (187), en krijgen een zelfde — maximaal synthetische — interpretatiestructuur.

- (188) Er is een plâats vrij
- (189) Er zijn sûrfplanken te huur
- (190) Er begon een hoge tenôr te zingen
- (191) Er zitten gâten in je trui

Een ander accentuatiepatroon dan de vorige zinnen heeft de zin in (185) *Er is iemand beroofd*. Deze zin betekent niet: 'er is iemand en die is beroofd'. Dus ook hier is N niet onafhankelijk van A geconceptualiseerd. We conceptualiseren de toestand 'iemand beroofd' als een eenheid ten opzichte van het voorafgaande. Met verwijzing naar de accentuatie (laatste accent op A), leggen we uit dat we de toestand 'iemand beroofd' begrijpen als de vervanging van 'niet (iemand beroofd)'] door ['iemand beroofd'], of zoals ik in dl.II:3.2.3 formuleerde naar aanleiding van zinnen als *Ik heb het warm*: "de opeenvolging NA, met het laatste accent op A en met N als een niet-onafhankelijk refererend element (pronominaal in plaats van nominaal), introduceert een mogelijke klasse van entiteiten die voldoende getypeerd is met de inhoud van A, waarvan N — afhankelijk van de vorm van N — een niet of enigszins nader aangeduide instantiatie is."

Het 'beroofd-zijn' wordt ook hier gezien als de aanleiding om een instantiatie van de klasse van 'beroofden' te introduceren om te zeggen dat de verzameling van 'beroofden' een specifiek, maar niet nader bepaald lid heeft. We begrijpen dat het — voor ons beeld van de wereld in het kader van de gegeven communicatieve

situatie — zinvol is om mee te delen dat die toestand zojuist of kort geleden plotseling ontstaan is, of dat het nu zinvol is om die toestand alsnog onder onze aandacht te brengen ('Maar wist je dat niet: er is daar toen iemand beroofd'). De zin roept dan ook als de inhoud van A dat ook maar enigszins toelaat, direct de gedachte op aan een gebeurtenis: 'iemand beroofd' wordt begrepen als een toestand die voortvloeit uit een gebeuren dat N overkomen is.²⁸⁴ Op grond van ons wereldbeeld nemen we aan dat er iemand anders is die daar verantwoordelijk voor is. Deze interpretatie kunnen we verantwoorden door te wijzen op de betekenis van *beroofd*.

De inhoud van A lijkt aan dezelfde beperkingen onderhevig als die hierboven geconstateerd zijn voor gevallen waarin het laatste accent op N ligt: in zinnen met *er+[zijn]Vf+NA* moeten we in het algemeen de relevantie van de constatering van de aanwezigheid van 'NA' kunnen motiveren met behulp van de inhoud van A. Toch lijkt er nu meer mogelijk dan bij het andere accentuatiepatroon. Vergelijk:

- (192) Er is een wêrknemer ziek
- (193) ?Er is een wêrknemer intelligent
- (194) ?Er is een wêrknemer verkouden ²⁸⁵
- (195) Er is iemand zîek
- (196) ?Er is iemand intelligênt
- (197) Er is iemand verkôuden

Kennelijk levert de motivatie van de relevantie van de constatering van de aanwezigheid van 'iemand verkouden' minder problemen op dan van 'een werknemer verkouden'. De introductie van 'een werknemer verkouden' en alle specifieke zaken die daarmee geassocieerd worden, vraagt misschien wel net iets meer van ons voorstellingsvermogen dan de introductie van 'iemand verkouden'. In het laatste geval wordt immers niet een bepaalde entiteit geïntroduceerd met (behulp van) een eigenschap die op zichzelf voldoende aanleiding moet geven om de gedachte aan N te kunnen introduceren, maar een klasse van entiteiten waarvan gezegd wordt dat N een specifieke, maar niet nader bepaalde instantiatie is. In dat geval lijkt het bovendien alsof de gedachte aan 'NA' vooral de inhoud van A

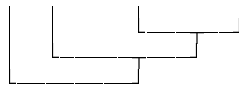
284. Hetzelfde geldt overigens voor 'brood gesneden'. In ons wereldbeeld stellen we ons 'brood' echter niet zozeer voor als een slachtoffer van een snijproces, in tegenstelling tot een persoon die beroofd is. In het laatste geval gaat het om de dramatiek van de ondergeschiktheid van de participant in kwestie, waardoor vanzelf meer nadruk komt te liggen op de hiërarchische relatie ten opzichte van een handelende participant.

285. Sommige lezers twijfelen wellicht minder over de onaanvaardbaarheid van (193) dan over die van (194); desondanks blijft er een verschil bestaan in aanvaardbaarheid tussen (194) en (197).

zelf introduceert in plaats dat er een of andere — niet nader bepaalde — referent geïntroduceerd wordt via A.

Aan de zin in (185) ken ik uiteindelijk dus dezelfde structuur toe als de zinnen in (182) en (187). Het verschil in accentuatie is geen aanleiding tot toekenning van een andere structuur (vergelijk type C uit schema (168)).

(185)a Er is iemand berôofd

Andere zinnen die een zelfde analyse krijgen, zijn bijvoorbeeld:

- (195) Er is iemand zîek
- (169) Er hangt de lucht van sprûitjes
- (172) Er is iets gebêurd

Tot slot zouden we nog kunnen kijken naar zinnen met de derde mogelijkheid: type B uit schema (168), waarin N wordt weergegeven als onafhankelijk geconceptualiseerd. Deze mogelijkheid is niet uit te sluiten, maar komt een stuk minder voor dan de vorige twee.²⁸⁶ Hoe komt dat? Wanneer *er*+Vf gevolgd wordt door NA, dan wordt NA ten opzichte van *er* *altijd* als een eenheid geconceptualiseerd. Bovendien kan het werkwoord *nooit* onafhankelijk van NA geconceptualiseerd worden, en wordt N *bij voorkeur* niet onafhankelijk van A aan het Vf toegevoegd. De interpretatie van bijvoorbeeld *Er is iemand berôofd* verenigt zich op geen enkele wijze met een parafrase die veronderstelt dat we de toestand 'iemand beroofd' begrijpen als de vervanging van 'iemand niet beroofd' door 'iemand beroofd'. Hetzelfde geldt voor *Er is brôod gesneden*. We stellen ons niet eerst 'brood niet gesneden' voor om die gedachte te vervangen door 'brood gesneden'.²⁸⁷ De generalisatie dat de betekenis van zinnen met *er* in het algemeen aanleiding geeft om N (het grammatisch subject) weer te geven als niet-onafhankelijk van A geconceptualiseerd, is in overeenstemming met de algemeen geobserveerde tendens dat het grammatisch subject in zinnen met *er* niet definitief is.²⁸⁸

286. In zinnen met de vorm *er*+Vf[*zijn*]+NA waar N niet *iemand*, *iets*, enz. is, wordt een accent op A bijna altijd contrastief begrepen.

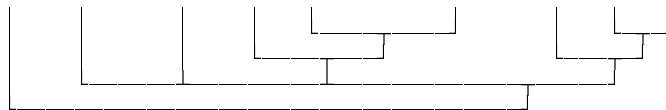
287. Dit zou overigens wel het geval zijn bij *Het brood is gesneden*.

288. Vergelijk de "definiteness restriction" in Milsark 1974, die hij vervolgens verving door de "quantification restriction": zinnen met *er* kunnen geen NP's bevatten die begrepen worden als gekwantificeerde verzamelingen (ook *de* is te zien als een universele kwantor). Ook hier blijkt een

Kortom: een zin met *er* kennen we in het algemeen een zo *synthetisch* mogelijke structuur toe; dat wil zeggen dat het element waar het Vf mee congrueert (het grammatisch subject), in principe altijd wordt voorgesteld als niet-onafhankelijk van wat volgt geconceptualiseerd. Het grammatisch subject (N) wordt eerst altijd samengenomen met één of meer erop volgende elementen (A) voordat het op het voorafgaande betrokken wordt, overeenkomstig de observatie dat na het Vf over het algemeen niet meer dan één accent volgt.

In welke gevallen kennen we een zin met *er* dan een interpretatiestructuur toe waarbij N onafhankelijk van A op Vf is betrokken? Ik verwacht dat dat vooral gevallen betreft waarin het Vf een ander werkwoord is dan een relatief 'leeg' werkwoord als *zijn*, *zitten* of *staan*. Kortom: het betreft zinnen met een Vf dat voldoende informatie geeft om N onafhankelijk van A te betrekken op het Vf, wat bijvoorbeeld het geval is als N begrepen wordt als een participant waar het gebeuren dat het Vf aanduidt, van uitgaat. Een voorbeeld is de zin in (186) hierboven, waar ik dan de volgende structuur aan toeken:

(186) a Er kijkt iemand met een vêrrekijker naar ons hûis

Merk op dat we de neiging hebben om in dit type zinnen het Vf zelf ook een accent te geven. Precies dat maakt het mogelijk dat we *iemand* begrijpen als een niet nader bepaalde aanduiding van een specifieke persoon: die 'iemand' wordt geïntroduceerd als niet meer dan 'een kijker', nader bepaald door *met een verrekijsker naar ons huis*.²⁸⁹ Daarom is *iemand* onafhankelijk van wat volgt aan *kijkt* toegevoegd: die relatie leggen we onafhankelijk van de inhoud van *met een verrekijsker naar ons huis*, dat dan ook meer begrepen wordt als nadere bepaling(en) van *kijken* dan als nadere bepaling van *iemand*.

uitleg in termen van onafhankelijke conceptualisering bruikbaar: een gekwantificeerde interpretatie veronderstelt dat een idee van het geheel voorafgaat aan de conceptualisering van de deelverzameling. Anders gezegd: kwantificatie veronderstelt een onafhankelijk geconceptualiseerde verzameling. De "quantification restriction" van Milsark heeft overigens veel reactie gekregen, zie bijv. Reuland en Ter Meulen 1987, vergelijk ook Post 1988.

289. Vergelijk het verschil in de voorkeursaccentuatie in de volgende twee zinnen: *Er kômt iemand* tegenover: *Er komt een ôperazanger*.

Ook de volgende zinnen met een vergelijkbare accentuatie, krijgen een interpretatiestructuur die N weergeeft als onafhankelijk van wat volgt aan het Vf toegevoegd, terwijl het Vf niet onafhankelijk van wat volgt aan *er* is toegevoegd. Vergelijk:

- (198) Er lîep iemand over het tûinpad
- (199) Er overvîel hem een scherp hâatgevoel
- (200) Er zîjn mensen die nog êerlijk zijn
- (201) Er bestâat een/de kans dat het niet dðorgaat

In de literatuur is regelmatig gewezen op het verband tussen de *introducerende of presentationele functie* van *er*-zinnen en het soort werkwoord als Vf: hoe informatiever het werkwoord is ten opzichte van *zijn*, hoe minder de zin als geheel een presentationele functie heeft. Holierhoek (1980:233 e.v.) heeft het over de introducerende functie van het werkwoord zelf, die wel zichtbaar is in (202), maar niet in (203) hieronder. Ze ziet een zin als die in (203) dan ook niet als een met andere *er*-zinnen vergelijkbare "introducerende" constructie.

- (202) Er klonk een knâl
- (203) Er schopte een jðngen tegen het hêkje

Een *er*-zin met een ander werkwoord dan *zijn* is volgens Holierhoek pas een introducerende constructie als het werkwoord "niet een zelfstandige functie als eigenschapsbeschrijver, maar slechts een minimale beschrijvende functie" heeft (Holierhoek 1980:233; zie ook De Schutter 1974:25, vergelijk noot 279 op pagina 329). De zin in (202) is "gericht op het introduceren van de knal. Er wordt medegedeeld dat die knal zich manifesteert. [...] In de introducerende functie heeft *klinken* de algemene betekenis 'te horen zijn' gekregen, zodat het alle mogelijke NP's kan selekteren als subjezt wanneer ze tenminste de betekenisfaktor GELUID hebben. [...] *Klinken* heeft in deze konstruktie zo weinig informatieve waarde dat het lexikale informatie van het subjezt behoeft om een acceptabele zin op de leveren" (Holierhoek 1980:233). Samenvattend: "Doorslaggevend voor het fungeren als introducerend werkwoord is de ondergeschikte functie van het werkwoord, dat uitsluitend gericht is op het funktioneren van de subjezts-NP in zijn meest kenmerkende wijze" (Holierhoek 1980:237).

Het werkwoord *schopte* in de zin in (203) heeft niet de bedoelde introducerende functie en de zin is dan ook niet een introducerende constructie volgens Holierhoek. In het algemeen constateert ze dat "kombinaties waarin de relatie tussen een subjezts-NP en het werkwoord niet vanzelfsprekend is en waar het werkwoord dus een grotere informatieve waarde heeft", niet introducerend gebruikt kunnen worden. Vergelijk (Holierhoek 1980:235):

- (204) ?Er glimt een broek
 (205) ?Er straalt een meisje

Ook is regelmatig geobserveerd dat zinnen met *er* zich niet verenigen met de aanwezigheid van een of meer objecten: transitieve constellaties, en vooral die met twee of meer niet-pronominale NP's zonder voorzetsel komen weinig voor in zinnen met *er*. Inderdaad is de zin in (206) slechter dan die in (203), en de zin in (207) kent een gebruik dat zich — als we eerlijk zijn — waarschijnlijk beperkt tot het gebruik als geconstrueerde voorbeeldzin in een taalkundige verhandeling. Vergelijk:

- (206) Er schopte een jôngen een hêkje/een vrôuw
 (207) Er gaf gisteren een arm jongetje een rijk ventje een
 boek²⁹⁰

Bovenstaande zinnen met *er* bevatten een werkwoord dat op een relatief specifieke manier de gepresenteerde aanwezigheid van 'NA' invult: het lijkt dan niet meer alleen te gaan om de presentatie van de aanwezigheid van de referent van het subject (N) of de toestand 'NA' op zichzelf, maar vooral ook om het gebeuren waar het werkwoord naar verwijst: de handeling waar het subject als externe participant (agens) bij betrokken is. De werkwoordelijke inhoud is bovendien zo belangrijk omdat de verschillende nominale elementen zonder de hulp van een ander element, zoals een voorzetsel, op elkaar betrokken moeten worden. Met andere woorden: in die gevallen is er wellicht een beter alternatief dan een vorm met *er*, die in het algemeen in verband gebracht wordt met een maximaal synthetische conceptualisering, waarbij zowel het Vf als het subject worden weergegeven als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd.

Nu is weliswaar op te merken dat zinnen als in (203), en dus ook in (186), het zuiver 'introducerende' betekenisaspect missen dat wel waarneembaar is bij *er*-zinnen met minder informatieve werkwoorden, maar er is toch zeker ook een belangrijke overeenkomst. In beide gevallen wordt alles wat volgt op *er* begrepen als een synthetische eenheid die samengesteld is uit niet meer dan twee 'stappen': zowel het werkwoord als het element dat congrueert met het werkwoord worden dus weergegeven als niet-onafhankelijk van wat volgt geconceptualiseerd. In beide

290. De bekende Paardekooper-zin luidt oorspronkelijk: 'Er heeft gister een arm jongetje een rijk ventje een boek gegeven' (vergelijk Kirsner 1979:16). Deze lijkt iets beter dan mijn zin in (207). Het perfectum is — ondanks het aantal NP's — waarschijnlijk beter te verenigen met *er* vanwege het algemeen erkende *statische* effect ervan: met het perfectum roept de zin minder nadrukkelijk een 'transitieve' voorstelling op dan de zin in (207). Zinnen als deze doen in mijn ogen niet veel af aan de tendens dat zinnen met *er* over het algemeen slechts één kale lexicale NP bevatten.

gevallen is een interpretatief aspect waarneembaar dat we in verband kunnen brengen met het feit dat het element *er* aan het Vf voorafgaat.

Het vooropstaande *er* kan altijd gezien worden als een aanwijzing dat toekenning van een tweeledige structuur gerechtvaardigd is: *er* als eerste 'stap' wordt gevolgd door ten hoogste nog een andere stap. De tweede stap bestaat uit alles wat volgt. Dat wordt ten opzichte van *er* geconceptualiseerd als een synthetisch geheel, dat op zichzelf bij voorkeur ook niet uit meer dan twee stappen bestaat en dat niet meer dan één accent bevat.²⁹¹ En ook nu lijken steeds die twee stappen zich tot elkaar te verhouden als een topic en een comment. Het is dan begrijpelijk dat ook wel gezegd is dat een vooropstaand *er* een "commentcreërende rol" heeft (Schermer-Vermeer 1985), of dat *er* "delays the appearance of the participant-in-focus and [...] its backgrounds that participant *without foregrounding anything else*" (Kirsner 1979:122) [cursivering JP].

Als we zinnen met de vorm *er*+Vf+NA vergelijken met zinnen met de vorm S+Vf+NA is er met de zinnen met *er* dus eigenlijk niet iets fundamenteel anders aan de hand. Ze onderscheiden zich omdat het Vf in zinnen met *er* nooit onafhankelijk van NA geconceptualiseerd wordt. Zinnen met *er* komen overeen met zinnen met de opeenvolging SVfNA in het algemeen, in die zin dat er in principe twee mogelijkheden zijn voor de interpretatiestructuur: ofwel N wordt onafhankelijk van A aan Vf toegevoegd, ofwel N wordt niet-onafhankelijk van A aan Vf toegevoegd. Toch lijkt het dat zinnen met *er* fundamenteel anders zijn, en dat komt doordat in zinnen met *er* N in de meeste gevallen niet-onafhankelijk van A wordt geconceptualiseerd. Een onafhankelijke conceptualisering van N is in bijzondere omstandigheden echter wel mogelijk, zoals we gezien hebben: wanneer Vf een 'rijker' werkwoord is dan *zijn* en wanneer N gevolgd wordt door minstens een ander element dat zelf een eigen accent heeft.

Maar wanneer we nu vooral zouden benadrukken dat N in de zinnen met *er* de status heeft van grammatisch subject, dan lijkt de niet-onafhankelijke conceptualisering van N ineens uitzonderlijk. In het algemeen gaat in het Nederlands zoals in veel talen, een grammatisch subject immers vooraf aan het Vf, en kan de

291. Zo voorgesteld is het begrijpelijk dat zinnen met *er* over het algemeen niet voorkomen met meer dan één kale lexicale NP. In de literatuur is opgemerkt dat dit een meer algemene tendens zou zijn, waarneembaar bij *alle* soorten zinnen, met name in gesproken taal. Als zodanig is het wel in verband gebracht met een meer algemeen principe van taalverwerking dat inhoudt dat we maar een beperkt aantal conceptuele eenheden in één stap kunnen verwerken, zie bijv. Du Bois 1985, 1987, Givón 1984a, Chafe 1987, Lambrecht 1987a,

betekenis van de zin als geheel worden uitgelegd door het subject juist weer te geven als onafhankelijk geconceptualiseerd ten opzichte van wat volgt.

Ik heb in deel I laten zien dat in de literatuur de status van *subject* in verband gebracht is met allerlei observaties die blijk zouden geven van een zekere inherente autonomie van het subject.²⁹² Deze en andere observaties vertonen onderling meer consistentie wanneer de verschillende autonomie-aspecten uitgelegd worden in termen van onafhankelijke conceptualisering. Maar ook dan kunnen we — zoals we nu zien bij de zinnen met *er* — niet zeggen dat een grammatisch subject in het algemeen opgevat kan worden als onafhankelijk geconceptualiseerd. De veronderstelde onafhankelijke conceptualisering van een grammatisch subject is immers niet zozeer inherent aan de status van subject (in welke subject-opvatting dan ook), maar hangt samen met de plaats van het subject ten opzichte van de andere elementen in de zin.

In een geheel ander verband is in de literatuur een verschil tussen zinnen en hun betekenis geobserveerd dat uitgelegd zou kunnen worden als een systematisch verschil tussen een onafhankelijke en een niet-onafhankelijke conceptualisering van het subject. Het betreft een verschil dat in verband gebracht is met het verschil tussen 'thetische' en 'categorische' oordelen.

3.3.1 Het verschil tussen 'thetische' en 'categorische' uitdrukkingen

Kuroda (1972) is verantwoordelijk voor de (her)introdactie in de taalkunde van het onderscheid tussen *thetische en categorische oordelen*. Hij heeft willen laten zien dat het onderscheid dat afkomstig is van de logicus-filosoof Brentano en dat door Marty verder uitgewerkt is, ook relevant is voor taalkundige beschrijvingen.²⁹³

Brentano en Marty onderscheidden twee soorten logische oordelen: de categorische en de thetische. Categorische oordelen veronderstellen twee afzonderlijke denkstappen: de eerste stelt vast wat het subject van het oordeel is, en de tweede houdt een vaststelling in van wat er (in het predikaat) over dat subject gezegd

292. De algemeen veronderstelde autonomie van het element dat we beschouwen als het grammatisch subject, heeft in het verleden geleid tot verwarring van een grammatisch subjectbegrip met een logisch en psychologisch subjectbegrip, waardoor het begrip 'subject' inmiddels zowel betrekking kan hebben op 'nominale groep die congrueert met het finiete werkwoord' als op 'gespreksonderwerp' of 'topic' (in een zinsdefinitie), als op de 'participant waar de werking van uitgaat'. Zie deel I.

293. Sasse 1987 meldt dat ook Mathesius een onderscheid maakte overeenkomstig het onderscheid tussen thetische en categorische oordelen. Uit de literatuur van de Praagse School blijkt echter nergens dat het onderscheid taalkundig van belang geacht werd.

wordt. Een thetisch oordeel daarentegen mist de eerste stap: het is een oordeel zonder subject (Kuroda 1972, Sasse 1987). Onder 'subject' moeten we hier niet verstaan 'subject van de zin', maar 'subject van het oordeel', dus niet 'grammaticisch' of 'logisch' subject, maar 'psychologisch subject' of 'topic in een zinsdefinitie' (zie dl.I:2 en 3).

Kuroda (1972) laat zien dat het Japans een verschil kent tussen categorische en thetische uitdrukkingen dat nauw aansluit bij het verschil dat Brentano op het oog had. Het betreft de markering van een element met respectievelijk *wa* of *ga*. Het verschil vat ik als volgt samen. Een grammatisch subject met *wa* begrijpen we ook als een psychologisch subject, dat wil zeggen als een topic in een zinsdefinitie (zie dl.I:2 en 3). Met *ga* begrijpen we een grammatisch subject echter niet als een psychologisch subject, maar in dat geval — zo zouden we nu kunnen zeggen — vatten we het betreffende element op als niet-onafhankelijk van de rest geconceptualiseerd.²⁹⁴

Kuroda (1972:161/162) bespreekt veel gevallen, waaronder het verschil tussen de volgende zinnen.

- (208) Inu ga hasitte iru
('A dōg is running' / 'There is a dog running')
(209) Inu wa hasitte iru
('The dog is rûnning')

In het eerste geval geeft de spreker volgens Kuroda te kennen dat er 'running' is, waarbij noodzakelijk een participant X betrokken gedacht wordt, en die participant wordt nader aangeduid met *a dog*. In het tweede geval gebeurt meer: de aandacht van de spreker voor X beperkt zich niet tot de status van participant in het genoemde proces, maar hij is onafhankelijk daarvan geïnteresseerd in de participant aangeduid met *the dog*.

294. Kuno 1972 stelt *ga* voor als markeerder die aangeeft dat het subject nieuwe, onvoorspelbare informatie in de zin vertegenwoordigt. Zijn analyse lijkt een totaal andere dan die van Kuroda (1972), vergelijk Sasse 1987:516/7 en Lambrecht 1987b:367. Hun beider observaties betreffen echter hetzelfde interpretatieve verschijnsel, niet zozeer blijkens de mogelijkheid dat alle observaties met betrekking tot de informatiestructuur terug te voeren zijn op het onderscheid tussen thetische en categorische uitdrukkingen (Sasse 1987), maar aangezien we *beide* analyses in verband kunnen brengen met een uitleg in termen van onafhankelijke conceptualisering. Zowel de status van nieuwe, onvoorspelbare informatie als het niet kunnen toekennen van de status van topic in een zinsdefinitie zijn immers uit te leggen door het betreffende element weer te geven als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd, zie dl.I:15.

De talige vorm die herkend wordt als een thetisch oordeel kan zelf dus wel een grammatisch subject bevatten, maar dat element mist in dat geval de onafhankelijkheidskenmerken die traditioneel geassocieerd worden met de status van subject (dl.I:18). Kortom: de interpretatie van een thetische uitdrukking kan uitgelegd worden met behulp van een interpretatiestructuur waarin het subject wordt voorgesteld als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd. De interpretatie van een categorische uitdrukking geeft daarentegen juist aanleiding om het subject voor te stellen als onafhankelijk geconceptualiseerd.

In zijn betoog beperkt Kuroda zich tot het onderscheid tussen thetische en categorische uitdrukkingen voor zover die zich laten kenmerken als een verschil tussen de markering van een element met *wa* of *ga*. Het onderscheid tussen thetische en categorische uitdrukkingen is door hem niet in verband gebracht met woordvolgordeverschijnselen.

Ook Sasse geeft — in een observationeel zeer rijke publicatie — het onderscheid tussen thetische en categorische uitdrukkingen een linguïstische status. Volgens Sasse (1987) is het onderscheid in het Engels vormelijk waarneembaar als een verschil in accentuatie. Wanneer we (210) vergelijken met (211), dan is (210) te typeren als een thetische uitdrukking, en (211) als een categorische.

- (210) (What's new?) Hârry's coming
 (211) (What's going on outside?) Hârry's sînging

In de thetische uitdrukking in (210) ligt het laatste accent op het subject (vergeleijk zgn. "all news"-zinnen) en in een categorische uitdrukking als in (211) ligt het laatste accent op een element in het predikaat. Sasse typeert het verschil als volgt: "subject accentuation signals communicative fusion of an element denoting an individual and an element denoting an event, while double accentuation signals communicative separation of an element denoting an individual and an element denoting an event [...]" (Sasse 1987:522). Het idee van "(communicative) fusion" kan worden weergegeven met een synthetische interpretatiestructuur: subject en predikaat geconceptualiseerd als een eenheid ten opzichte van het voorafgaande. Een hiermee overeenstemmende gedachte is dat in "all news"-zinnen het subject deel uitmaakt van de comment, te vergelijken met de gedachte dat in *er*-zinnen het subject deel uitmaakt van het predikaat.²⁹⁵ Dergelijke gedach-

295. De opvatting dat een subject dat volgt op het Vf te beschouwen is als onderdeel van het predikaat ondersteunt mijn analyse van de overeenkomst tussen *er*-zinnen en zinnen met *hebben*+NA zoals ik die hier naar voren gebracht heb (dl.II:3.3). In dit verband is het interessant erop te wijzen dat in het Middelnederlands een subject dat volgt op het Vf, vaak in de accusativus verschijnt in plaats van de nominativus, blijkens Duinhoven 1991b:421.

ten zijn vanuit diverse invalshoeken in verschillende andere publicaties geformuleerd, bijv. de eerder genoemde publicaties Faber 1987, Verhagen 1986, Lambrecht 1987b, Keijsper 1988, maar ook in Kraak 1970, Schermer-Vermeer 1971, Chafe 1974, en bijv. Schachter 1977 en Keenan 1984.

De observatie van Sasse dat het verschil in accentuatie hier samengaat met een verschil in interpretatie is natuurlijk niet nieuw. Hij typeert het interpretatieverschil door de ene interpretatie *thetisch* te noemen, en de andere *categorisch*. Uit mijn betoog tot nu toe, kan echter worden afgeleid dat het bedoelde interpretatieve verschil niet via de omweg van het verschil tussen thetische en categorische uitdrukkingen verklaard hoeft te worden, omdat het rechtstreeks in verband gebracht kan worden met het verschil in accentuatie (Keijsper 1985, zie dl.I:13).

Het verschil in interpretatie van de Engelse zinnen waar Sasse op doelt, is niet anders dan het verschil in interpretatie dat we tot nu toe steeds zagen in samenhang met een van beide mogelijke accentuaties: in een opeenvolging van N en A kan het laatste accent ofwel op N ofwel op A liggen. Hierboven bleek steeds²⁹⁶ dat als het laatste accent op A ligt, N het beste voorgesteld kan worden als onafhankelijk geconceptualiseerd, en als het laatste accent op N ligt, N het beste voorgesteld kan worden als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd.²⁹⁷ Deze generalisatie is dus niet afhankelijk van de status van N als (grammatisch) subject.

Wanneer Sasse met betrekking tot "all news"-zinnen spreekt van thetische uitdrukkingen, en bij zinnen waarin het laatste accent niet op het subject ligt, van categorische uitdrukkingen, dan doelt hij op een verschil in interpretatie dat uitgelegd kan worden als een verschil in de conceptualisering van het grammatisch subject. Maar het is inmiddels duidelijk dat we met een eenzijdige aandacht voor de conceptualisering van het subject een generalisatie zouden missen. Of het nu

296. Uitgezonderd zijn hier de gevallen waarin N een onbepaald voornaamwoord is, zie type C in schema (168).

297. In Lambrecht 1987b wordt het accentuatiepatroon dat zichtbaar is in "all news"-zinnen systematisch in verband gebracht met de 'presentationele functie', hetgeen volgens hem verklaart dat de presentationele functie alleen waarneembaar is als er een "full accented subject NP" aanwezig is (ze zijn presentationeel in de zin van "referent-introducing". Maar zouden we dan ook niet alle opeenvolgingen van N en A met het laatste accent op N als 'presentationeel' moeten bestempelen? In Lambrecht 1988 wordt echter gesteld dat de presentationele functie kan optreden zowel in de vorm van "referent-introducing" als in de vorm van "event-reporting". Over een verondersteld verband met accentuatie spreekt hij dan niet meer. Wederom kunnen uiteindelijk beide typering van het gebruik van de betreffende zinnen worden verbonden met een uitleg in de vorm van een interpretatiestructuur waarbij N wordt voorgesteld als niet-onafhankelijk van A geconceptualiseerd.

gaat over "all news"-zinnen, over *hebben*-constructies, zinnen met *er* of zinnen met de vorm SVfNA in het algemeen, we zien in alle gevallen steeds hetzelfde interpretatieve effect dat we in verband kunnen brengen met de volgorde NA, de aanwezigheid van een accent op N en de afwezigheid van een accent op A. De overeenkomst in al deze gevallen is dat een (niet-laatste) element dat het laatste accent krijgt, ten opzichte van dat wat volgt wordt voorgesteld als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd.²⁹⁸

Samenvattend:

1. Thetische uitdrukkingen zijn uitdrukkingen waarvan de betekenis uitgelegd kan worden door het subject weer te geven als niet-onafhankelijk van wat volgt geconceptualiseerd, op dezelfde wijze als N wordt weergegeven als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd om een vergelijkbaar aspect in de interpretatie uit te leggen bij zinnen met de vorm SVfNA in het algemeen, waaronder zinnen met de opeenvolging S+[*hebben*]Vf+NA, en in het bijzonder zinnen met de opeenvolging *er*+ [*zijn*/ enz.]Vf+NA. Het bedoelde interpretatieve aspect is waarneembaar wanneer het laatste accent op N ligt en niet op A, (in een opeenvolging van S en V ligt het laatste accent op S en niet op V) en kan gerechtvaardigd worden mede met behulp van een formulering van de betekenis van die accentuatie (Keijsper 1985).
2. Categorische uitdrukkingen zijn uitdrukkingen die gekenmerkt worden door een betekenisaspect dat uitgelegd kan worden door het subject weer te geven als onafhankelijk van wat volgt geconceptualiseerd, op dezelfde wijze als N wordt weergegeven als onafhankelijk geconceptualiseerd om een vergelijkbaar aspect van de interpretatie uit te leggen bij zinnen met de vorm SVfNA in het algemeen, waaronder zinnen met de opeenvolging S+[*hebben*]Vf+NA en in het bijzonder zinnen met de opeenvolging *er*+Vf+NA, met een ander werkwoord dan *zijn*. Het bedoelde interpretatieve aspect is waarneembaar wanneer het laatste accent op A ligt en niet op N (in een opeenvolging van S en V ligt het laatste accent op V en niet op S), en kan gerechtvaardigd worden mede met behulp van een formulering van de betekenis van die accentuatie (Keijsper 1985).

Sasse laat vervolgens overtuigend zien dat het interpretatieve verschil dat hij op het oog heeft met de termen categorisch tegenover thetisch, op nog zeer veel andere manieren zichtbaar is in de vorm, onder andere als een verschil in de plaats van het subject ten opzichte van het (finiete) werkwoord. Dit is te ver-

298. Vergelijk mijn uiteenzetting n.a.v. de zinnen (157) en (158) in dl.II:3.2.2, en (192) t/m (197) in dl.II:3.3.

wachten, omdat het mogelijk is om — afgezien van de accentuatie — in de woordvolgorde alleen al een aanwijzing te zien voor een interpretatief verschil dat uitgelegd kan worden als een verschil in de conceptualisering van het subject.

Als het subject voorafgaat aan het Vf is het in principe mogelijk om een *analytische* structuur toe te kennen, maar als het subject volgt op het Vf dan kennen we steeds een *synthetische* structuur toe. Een zin met de volgorde SV zou in dat geval een categorische uitdrukking zijn, en met de volgorde VS een thetische. Mede op basis van mijn betoog in het vorige hoofdstuk (met name in dl.II:2.1) kunnen we dan aannemen dat de tegenstelling thetisch - categorisch in verband te brengen is met een verschil in *transitiviteit* bedoeld als uiteengezet in dl.II:2.1. Aanwijzingen die suggereren dat dit inderdaad het geval is, zijn te vinden in Sasse 1987. Hij laat zien dat de discourse-functie van thetische uitdrukkingen zich onderscheidt van die van categorische uitdrukkingen, op een manier die inderdaad in termen van transitiviteit kan worden verwoord.

Zoals verwacht zijn thetische uitdrukkingen altijd te typeren als 'verminderd transitief', of 'statisch', in tegenstelling tot categorische uitdrukkingen. Thetische uitdrukkingen krijgen immers altijd een globale tweeledige structuur, terwijl categorische uitdrukkingen ofwel een tweeledige structuur krijgen, ofwel een drieledige, afhankelijk van de conceptualisering van het Vf (dl.II:2.1). In het laatste geval zouden we de interpretatie transitief of analytisch kunnen noemen, hetgeen ik hierboven in verband gebracht heb met een gebruik als *rechtstreekse verslaggeving*. Het is dan ook te verwachten dat categorische uitdrukkingen vaker zorgen voor de *narratieve voortzetting* ("foreground"), terwijl thetische uitdrukkingen de narratieve ontwikkeling als het ware even stilzetten ("background") (Sasse 1987).²⁹⁹ Vergelijk de formulering van Sasse:

"In longer texts the interplay of thetic and categorical statements assumes a number of additional functions alien to one-sentence texts. It plays a fundamental role in text constitution as a means of differentiating narrative and descriptive material (or 'foreground' and 'background', using a different terminology). Categorical statements are normally text-goal oriented, continuing the main string of discourse. They serve to enlarge the universe of discourse by taking

299. Voor een relatie tussen 'rechtstreekse verslaggeving' of 'transitief' en 'foreground' en tussen 'statische informatie' of 'verminderd transitief' en 'background', zie Hopper en Thompson 1980 (vergelijk Hopper 1979); zie ook Lambrecht 1987a en Verhagen 1990b, 1992, 1995 (vergelijk dl.II:2.1).

active discourse characters as predication base and characterizing them in terms of the events they are involved in. [...] Thetic statements, on the other hand, are used to paint the scenery, as it were, by describing the situational, local, temporal environment in which the main events are embedded [...]. The referentiality of new discourse characters is often established by means of a thetic statement ('presentative'); such an introduction must be considered part of the background, while the sentences following such an introduction are normally categorical statements using the introduced entity as a predication base and representing the main action." (Sasse 1987:569/570)

Er is een omvangrijke literatuur³⁰⁰ over het bijzondere gebruik van zinnen waarin het subject volgt op het werkwoord, het geheel al of niet voorafgegaan door een ander element, in vergelijking met de andere volgorde: de volgorde VS tegenover de volgorde SV.³⁰¹ De betekenis en het bijzondere gebruik van zinnen met de volgorde VS in vergelijking met de volgorde SV is zeer verschillend getypeerd. Zo is onder andere verondersteld dat in de volgorde VS het subject 'nieuwe informatie' bevat ten opzichte van de gesprekssituatie (Kuno 1971), dat het subject een nieuw topic introduceert dat mogelijk ook in het vervolg van de tekst (of het gesprek) een rol speelt (de zgn. presentationele functie, zie Hetzron 1975),³⁰² en dat het subject zelf eigenlijk ook deel uitmaakt van het predikaat (Schachter 1977). Hoe precies het accent ook gelegd wordt in typering van zinnen met de volgorde VS — ze zijn op zichzelf noch volledig, noch onwaar — in alle gevallen hebben de typering betrekking op een geobserveerd betekenisaspect dat uitgelegd kan worden door het subject te zien als niet-onafhankelijk van wat volgt geconceptualiseerd.

Ook in het Nederlands kennen we, wanneer het grammatisch subject voorafgaat aan het Vf, in principe een interpretatiestructuur toe die het subject weergeeft als

300. De bedoelde literatuur omvat ook bijna alles over existentiële en presentationele zinnen. Literatuurverwijzingen hier zijn eerder bedoeld als illustratief dan als representatief. In lang niet alle literatuur wordt bij de observaties rekening gehouden met verschillende mogelijke accentuaties. Zie echter Keijsper 1985:313 e.v.

301. Zie onder andere Kirkwood 1969, 1978, Bolinger 1977:90-123, Kirsner 1979, Bailard 1981, Lakoff 1987:462-585, Sasse 1987, Lambrecht 1987b, Givón 1990:741 e.v. en de verwijzingen in deze publicaties.

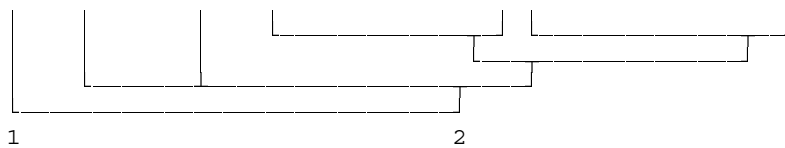
302. Hier is 'topic' opgevat in een tekstdefinitie, zie dl.I:3.

onafhankelijk van wat volgt geconceptualiseerd, ongeacht of het Vf nu wel of niet onafhankelijk geconceptualiseerd is, tenzij — zoals we nu gezien hebben — het laatste accent op het subject ligt. Als het subject daarentegen volgt op het Vf (Onrust 1986, zie deel I:10 en dl.II:3.3), en meer nog, als het daarbij eerst nog voorafgegaan wordt door een of meer andere elementen, zoals bijwoordelijke (Keijsper 1987, vergelijk ook Verhagen 1986), dan kennen we in het algemeen een interpretatiestructuur toe die het subject niet onafhankelijk van wat volgt aan het voorafgaande toevoegt; deze positie van het subject gaat bovendien altijd gepaard met een niet-onafhankelijke conceptualisering van het Vf.

Vergelijk nu de interpretatiestructuren in de volgende gevallen (ANS 1984:977; 1997:1309), overeenkomstig de aangegeven accentuatie, waarbij alleen in (212)a het laatste accent op het subject ligt:

(212) a

Er komen geregeld een paar kinderen in onze tuin spelen

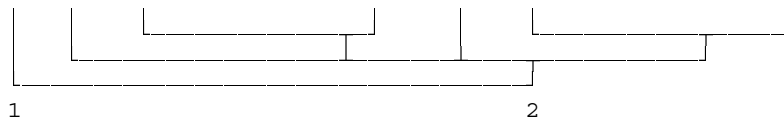

Lees: het Vf kan hier niet onafhankelijk van wat volgt aan *er* worden toegevoegd, omdat de betekenis van *er* dat niet toestaat. We kunnen de aanwezigheid van *er* dus zien als een sterke aanwijzing voor een maximaal synthetische interpretatiestructuur, waarin zowel het Vf als het subject weergegeven worden als niet-onafhankelijk van wat volgt geconceptualiseerd. Overeenkomstig de betekenis van *geregeld* is dit element wel onafhankelijk van wat volgt aan *komen* toegevoegd. Dergelijke bepalingen, ook wel beschouwd als '*comment modifiers*', maken zelf geen deel uit van de comment (Verhagen 1986): we kunnen ze zelf dan ook weergeven als onafhankelijk van wat volgt (de comment) geconceptualiseerd. Dit is in overeenstemming met de observatie dat een accent op dergelijke bepalingen meestal niet ook het laatste accent in een zin is. De groep *een paar kinderen in onze tuin spelen* is te zien als een opeenvolging NA, met het laatste accent op N: N is niet onafhankelijk van A geconceptualiseerd. Dit komt overeen met de interpretatie van de zin "dat het geregeld zo is, dat enkele willekeurige (en telkens weer andere) kinderen in onze tuin komen spelen" (ANS 1984:977; 1997:1309), oftewel: *een paar kinderen* heeft een niet-specifieke referent.

Beschouw nu het volgende geval:

(212)b

Er komen een paar kinderen gerêgeld in onze tûin spelen

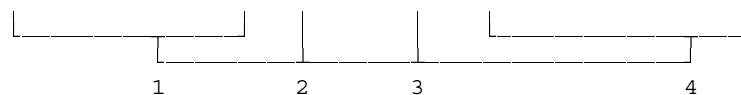

De volgorde waarbij het subject voorafgaat aan *gerêgeld* wordt anders begrepen dan de volgorde in (212)a. De zin in (212)b "zegt over een paar niet met name genoemde, maar toch steeds dezelfde kinderen (bijvoorbeeld die van de buurman), dat ze gerêgeld in onze tuin komen spelen" (ANS 1984:977/8; 1997: 1309). We noemen hier *een paar kinderen* nu dan ook specifiek: het is onafhankelijk van wat volgt aan *komen* toegevoegd. Anders gezegd: *een paar kinderen* wordt door *gerêgeld* gescheiden van *in onze tuin spelen*. Door de plaats van *gerêgeld*, dat zelf weer onafhankelijk geconceptualiseerd wordt van wat volgt is er geen andere mogelijkheid: de zin kan niet begrepen worden met *een paar kinderen* als niet-specifieke referent. Toch begrijpen we ook hier, net als in (212)a, het subject samen met alle andere elementen die volgen op *er*, als een eenheid ten opzichte van *er*.³⁰³ Anders gezegd: zowel in (212)a als in (212)b heeft het subject een niet-onafhankelijke conceptualisering ten opzichte van het werkwoord. Slechts wanneer het subject voorafgaat aan het Vf is een onafhankelijke conceptualisering van het werkwoord mogelijk, als in (212)c hieronder.

De ANS noemt met een specifieke lezing van *een paar kinderen* de volgorde in (212)c echter terecht "gewoner" dan die in (212)b. We kunnen dit in verband brengen met de hierboven geformuleerde tendens dat de 'tweede stap' in *er*-zinnen, zelf in het algemeen ook uit niet meer dan twee stappen bestaat en dat dan bij voorkeur ook slechts op één van deze stappen een accent ligt. Vergelijk:

(212)c

Een paar kinderen komen gerêgeld in onze tûin spelen

303. Scheiding van N en A door een ander element is een aanwijzing voor de onafhankelijke conceptualisering van N ten opzichte van A, terwijl N (het subject) dan nog steeds *niet* onafhankelijk van het Vf geconceptualiseerd is. Zoals verwacht leidt een dergelijke uiteenplaatsing van N en A volgend op *er* dan ook in veel gevallen tot een twijfelachtige aanvaardbaarheid, als in *Er is het een en ander hier wel veranderd* versus *Er is hier wel het een en ander veranderd*, zie bijv. Janssen 1977.

Lees: de onafhankelijke conceptualisering van *een paar kinderen* ten opzichte van *komen* komt overeen met de gedachte dat het grammatisch subject hier tegelijkertijd ook gezien kan worden als het psychologisch subject: *een paar kinderen* kunnen we in (212)c, in tegenstelling tot in (212)b de status van topic (in een zinsdefinitie) toekennen (dl.I:3). De hier voorgestelde onafhankelijke conceptualisering van *komen* komt overeen met de gedachte dat we *een paar kinderen* bovendien kunnen zien als het logisch subject, als een participant waar de handeling van uitgaat (agens). De analytische structuur is de weergave van een mogelijke 'transitieve' of 'analytische' interpretatie, overeenkomstig de onafhankelijke conceptualisering van het Vf: die kinderen doen iets, met een zekere regelmaat (dl.II:2.1).

Een ander voorbeeld in dit verband zijn zinnen waarin het subject voorafgegaan wordt door *zich*. Met een analyse in dezelfde lijn als hierboven, hoeven ze niet als uitzonderlijk beschouwd te worden (vergelijk ANS 1984:981/2). In aansluiting op Pardoën en Honselaar 1989 waar zinnen met de volgorde *zich*-subject getypeerd worden als *presentationeel*, kunnen we aan zinnen met deze volgorde een interpretatiestructuur toekennen die het subject weergeeft als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd ten opzichte van wat volgt. We geven daarmee precies weer in welk opzicht ze verschillen van zinnen met de volgorde subject-*zich* (zie Pardoën en Honselaar 1989, vergelijk ANS 1997:1315-1317). Vergelijk de onderstaande zinnen en hun structuren.

(213)a Boven de vulkaan verhief zich een rûokwolk

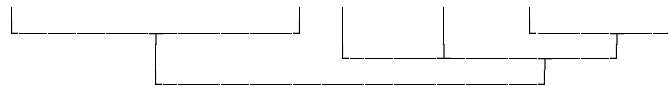
(213)b ? Boven de vulkaan verhief een rookwolk zich

Lees: in (213)a wordt *zich* eerst op *verhief* betrokken, en via de werkwoordelijke inhoud wordt het pas in tweede instantie betrokken op het subject. Anders gezegd: van *reflexiviteit* is hier eigenlijk geen sprake. We stellen ons een rookwolk niet eens voor als een entiteit die iets onderneemt, laat staan met een gerichtheid op zichzelf (Pardoën en Honselaar 1989, vergelijk Pauw 1984). Nieuwborg heeft eerder al opgemerkt dat zinnen met de volgorde *zich*-subject gekenmerkt zijn door een verminderde transitiviteit (een lage "graad van transitiviteit"), zie Nieuwborg 1968:220-226. Het subject verwijst niet zozeer naar een *agens* als wel naar een *resultaat* (zie ook Nieuwborg 1973). Inmiddels is het duidelijk dat dit betekenisaspect in verband te brengen is met de volgorde zelf, en dat het uitgelegd kan worden met behulp van de toekenning van een maximaal synthetische interpretatiestructuur. Een interpretatie waarbij het subject begrepen wordt als

een agentieve participant in een gebeuren met een zekere (*reflexieve*) *gerichtheid* wordt bij voorkeur juist wel opgeroepen bij de volgorde subject-*zich* zoals in (213)b. In dat geval kennen we een structuur toe met een meer analytisch karakter, waarvan eerder gesteld is dat het samenhangt met een bepaalde vorm van transitiviteit (zie dl.II:2.1).

Beschouw nu het verschil in interpretatie tussen (214)a en (214)b.

(214)a Voor de nieuwe cursus heeft zich niemand aangemeld

(214)b Voor de nieuwe cursus heeft niemand zich aangemeld

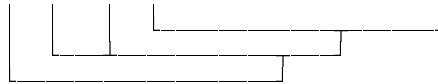

Zin (214)a deelt mee "dat er van aanmelding geen sprake is geweest, doordat er geen aanmelders waren: er heeft zich geen verzameling van aanmelders gevormd. Zin (214)b deelt ook mee dat er van aanmelding geen sprake is geweest, maar stelt de situatie toch anders voor: van een bepaalde groep personen die mogelijk tot aanmelding zouden kunnen overgaan, heeft niemand dat gedaan. Met andere woorden: bij (214)a gaat het om een potentiële verzameling die leeg gebleven is, terwijl het bij (214)b gaat om een lege deelverzameling van een reël geachte verzameling" (Pardoen en Honselaar 1989:416). [Voorbeeldzinnen hernummerd.]

De interpretatiestructuur in (214)a geeft duidelijk weer dat *niemand aangemeld* als een geïntegreerde eenheid fungeert: het subject *niemand* is niet onafhankelijk van wat volgt geconceptualiseerd (overeenkomstig type C uit schema (168)). De interpretatiestructuur in (214)b laat zien dat het subject *niemand* onafhankelijk van wat volgt aan het voorafgaande is toegevoegd, omdat het hier door *zich* gescheiden is van *aangemeld*. De onafhankelijke conceptualisering van het subject in dit geval blijkt ook uit de observatie dat een accent op het subject in de volgorde subject-*zich* bij voorkeur niet het laatste accent is. Met uitzondering van onbepaalde subjecten als *iets*, *iemand*, *niets* en *niemand* (type C uit schema (168)) is dat nu juist wel het geval in de volgorde *zich*-subject (type A).

Het is nu eenvoudig te zien dat we aan een zin als (215) hieronder een vergelijkbare structuur kunnen toekennen als in (213)a en (214)a hierboven.

(215) Er is ons een ôngeluk overkomen

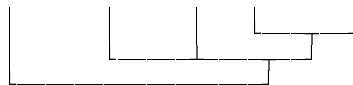

Ook hier zien we een geïntegreerde conceptualisering van *een ongeluk overkomen* als een eenheid ten opzichte van het voorafgaande: het subject is niet onafhankelijk geconceptualiseerd (overeenkomstig type A in schema (168)). Wanneer we *een ongeluk* en *overkomen* scheiden door *ons* als in (216), dan suggereert dat een onafhankelijke conceptualisering van *een ongeluk* ten opzichte van wat volgt. Alsof we 'een ongeluk' ons kunnen voorstellen als een van het 'overkomen' losstaande entiteit. Vergelijk:³⁰⁴

(216) ?Er is een ongeluk ons overkomen

Het is duidelijk dat er dus een structurele overeenkomst bestaat tussen bijvoorbeeld *Er komen geregeld een paar kinderen in onze tuin spelen* (zie (212)a), *Er verliep zich een gigantische rookwolk* (zie (213)a), en *Er overkwam ons een ongeluk* in (217) hieronder.

(217) Er overkwam ons een ôngeluk

Bovenstaande voorbeelden vertonen bovendien een zekere overeenkomst met de zgn. 'dubbel-objectconstructie'. Traditioneel worden ze daarvan onderscheiden, omdat het in de hierboven besproken gevallen een opeenvolging betreft van een object en een subject, in plaats van twee objecten. Toch is er ook een belangrijke overeenkomst: beide zijn te zien zijn als zinnen met de vorm SVfNA, waarbij in het geval van een dubbel-objectconstructie NA een opeenvolging is van twee nominale elementen, N1 en N2. Dit leidt ons naar de volgende paragraaf.

3.4 De opeenvolging SVfNA bij 'dubbel-objectconstructies': NA in de vorm van NN.

Ook in zinnen met twee kale object-NP's — de zogenoemde *dubbel-objectconstructie* — is de vorm SVfNA te herkennen. Ik wil laten zien dat het zinvol is om de opeenvolging van de twee objecten hier op te vatten als een opeenvolging van

304. Vergelijk Verhagen 1986:223

N en A, waarbij dan niet alleen N maar ook de aanvulling (A) een nominaal element is.

Onderstaande zinnen zijn bekende voorbeelden van de dubbel-objectconstructie.

- (218) Piet gaf Elsje een knîpoogje
- (219) Ze gaf de plântten water
- (220) Hij gaf de garderobejuffrouw twee paraplûs
- (221) Deze folder vertelt de toerist vêel interessânts over
het kastêel
- (222) Hij vertelde Karel de wâarheid
- (223) Dat argument zegt me wêinig

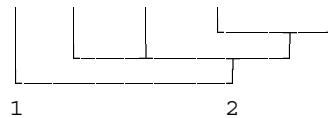
Net als in andere zinnen waarin een opeenvolging van N en A te herkennen is, is ook in deze en vergelijkbare zinnen te zien dat NA wordt begrepen als de uitdrukking van een of andere relatie tussen N (N1) en A (N2). Als ook de betekenis van dit soort zinnen getypeerd kan worden door te veronderstellen dat er tussen beide referenten een relatie gelegd wordt, dan ligt het voor de hand om dit aspect van de betekenis — op dezelfde manier als bij alle andere gevallen die in dit hoofdstuk aan de orde geweest zijn — in verband te brengen met hun directe opeenvolging.³⁰⁵ De minst 'uitgespelde' manier om een relatie tussen twee entiteiten mee te delen is om ze eenvoudig direct naast elkaar te zetten: tussenkomst van een of meer andere elementen — zoals een voorzetsel — zou die relatie nader specificeren. Bovendien kunnen we ook hier zeggen dat NA (in dit geval N1 en N2) wordt gepresenteerd in het kader van het voorafgaande (het subject en het werkwoord).

De relatie tussen N1 en N2 kan verschillend worden ingevuld. Soms lijkt het passend om te spreken van een *possessieve* relatie tussen N1 en N2 (Langacker 1993) of minder specifiek, van een 'hebben'-relatie ('N1 heeft N2') en — voor zover de betekenis van het werkwoord dat toelaat — mogelijk ook van een 'krijgen'-relatie (vergelijk Janssen 1976:4/5, Schermer-Vermeer 1991:198 e.v.). De concrete invulling die we aan die relatie geven is mede afhankelijk van de betekenis van de gebruikte woorden, en de wijze waarop we de relevantie kunnen motiveren van de gepresenteerde aanwezigheid van NA in het kader van het subject (of een ander voorafgaand element). Ik zal hieronder een aantal voorbeelden uitwerken met behulp van de toekenning van een interpretatiestructuur.

305. Schermer-Vermeer (1991:192 e.v.) ziet het als een onderdeel van de betekenis van het werkwoord in dit soort constructies (de "datiefwerkwoorden") dat er een relatie gelegd wordt tussen N1 en N2. In mijn analyse is het niet nodig dit toe te schrijven aan de betekenis van een speciaal soort werkwoorden.

Beschouw om te beginnen de volgende structuur:

(218)a Piet gaf Elsje een knipoogje

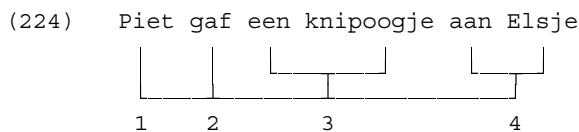

Lees: N1 *Elsje* wordt weergegeven als onafhankelijk van N2 *een knipoogje* geconceptualiseerd (overeenkomstig type B in schema (168)). Anders gezegd: we kunnen ons hier een voorstelling maken van 'Elsje' die niet afhankelijk is van de hier gepresenteerde relatie tussen 'Elsje' en 'een knipoogje'.³⁰⁶ Tegelijkertijd zien we dat het Vf *gaf* geen onafhankelijke conceptualisering heeft gekregen, overeenkomstig de interpretatie van de zin als geheel. We zullen straks zien dat er ook gevallen zijn waarbij een onafhankelijke conceptualisering van het Vf wel het beste voorstel is, maar hier is dat niet zo. In dit geval is de interpretatie namelijk uit te leggen door te zeggen dat een voorstelling van een 'geef'-handeling als de overdracht van iets (een object) van de ene participant (de gever) naar de andere (de ontvanger), hier ondergeschikt is aan de voorstelling dat de entiteit aangeduid met N1 iets te maken heeft met de entiteit aangeduid met N2.³⁰⁷ Wederom zien we dat het synthetische karakter van de interpretatiestructuur dat voortvloeit uit de niet-onafhankelijke conceptualisering van het Vf, verband houdt met een interpretatie die we kunnen typeren als '*verminderd transitief*'.

306. Het voorstel voor de onafhankelijke conceptualisering van N1 kan worden ondersteund met een observatie in Kirsner 1988, dat N1 hier in het algemeen — meer dan in de variant met *aan* — verwijst naar een entiteit die in het centrum van de aandacht staat of de status van topic (in een tekstdefinitie) lijkt te hebben, met verwijzing naar de rol van de betreffende entiteit in de discourse. Dit blijkt onder andere uit het feit dat in de door Kirsner bestudeerde teksten N1 opvallend vaak een persoonlijk voornaamwoord is (in tegenstelling tot de groep met *aan*). De Schutter (1974:186) en Givón (1984b) observeren dezelfde tendens (de eerste voor het Nederlands, de tweede voor diverse andere talen). De onafhankelijke conceptualisering van N1 ten opzichte van N2 kan ook in verband gebracht worden met een formulering in termen van perspectief, als bijv. in Langacker 1993 en in Van der Leek 1995 naar aanleiding van het Engels. Volgens Van der Leek (1995:95) plaatst de constructie "het door het werkwoord uitgedrukte gebeuren in het perspectief van een rol voor het eerste object die de converse is van de subjectrol" (dit is bijv. de rol van 'ontvanger'). Ook dan moeten we ons de 'ontvanger' onafhankelijk van datgene wat hij ontvangt, kunnen voorstellen.

307. Deze typering van de interpretatie sluit aan bij de formulering van De Schutter (1974:201), dat bij de dubbel-objectconstructie de verhouding tussen N1 en N2 meer op de voorgrond staat en dat daarentegen bij gebruik van *aan* de verhouding tussen het subject en het direct object meer op de voorgrond staat. Overigens blijkt uit mijn analyse dat de typering van De Schutter slechts geldt voor een deel van de dubbel-objectconstructies: alleen die waarbij we het Vf opvatten als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd.

In de literatuur is ruim aandacht besteed aan de observatie dat de interpretatie van (218) *Piet gaf Elsje een knipoogje* contrasteert met die van zin (224) hieronder.³⁰⁸ Aan de zin in (224) zouden we misschien de volgende structuur kunnen toekennen, om uit te leggen dat de zin in die vorm een *transitieve* of *analytische* interpretatie oproept, die botst met de betekenis van 'een knipoogje geven'.

Lees: hier wordt het zo voorgesteld dat de elementen *gaf*, *een knipoogje* en *aan Elsje*, 'stapsgewijs' aan het voorafgaande worden toegevoegd, waarbij dus zowel *gaf* als *een knipoogje* weergegeven worden als onafhankelijk geconceptualiseerd ten opzichte van wat volgt. Deze structuur heeft een analytisch karakter, overeenkomstig een interpretatie van de zin waarbij de indruk ontstaat dat *een knipoogje* verwijst naar een entiteit die ook daadwerkelijk wordt overgedragen van de ene participant naar de andere. Deze zogenoemde transitieve interpretatie komt overeen met een analytische structuur waarbij de afzonderlijke 'stappen' begrepen kunnen worden als afzonderlijk te onderscheiden elementen of aspecten van een gebeuren of handeling (zie dl.II:2.1). In dit geval begrijpen we 'Piet' dan ook als degene van wie de 'geef'-handeling uitgaat, 'een knipoogje' als het object van de overdracht, en 'Elsje' als degene bij wie 'het knipoogje' terechtkomt. Dit laatste is bovendien te rechtvaardigen met verwijzing naar het gebruik van *aan*.

Het is overigens niet zo dat de volgorde van (224) ook altijd onaanvaardbaar is. Wanneer er aanleiding is om zowel op het object als op de groep met *aan* een accent te leggen, wordt de aanvaardbaarheid van de zin in (224) al een stuk groter. Zo is de zin in (225) hieronder heel goed mogelijk.³⁰⁹ We kunnen de bijbehorende interpretatie in dat geval uitleggen door het Vf weer te geven als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd, en wel op de volgende wijze.

308. Zie m.b.t. het Nederlands o.a. de observaties in Balk-Smit Duyzentkunst 1968, De Schutter 1974, Kooij 1975, Janssen 1976, Kirsner e.a. 1985, Kirsner 1986, 1988 en Schermer-Vermeer 1991, waarin ook een heldere samenvatting te vinden is van een aantal observaties van anderen (Schermer-Vermeer 1991:283 e.v.).

309. Vergelijk de observatie van De Schutter (1974:203) over het verschil tussen *Piet gaf een knipoogje aan Elsje* en *Geef je zoentjes in 't vervolg maar aan wie daarvan gediend is*, en van Kirsner e.a. (1985) over het verschil tussen *Zij gaf een hand aan Piet* en *Marie zou nooit een hand geven aan iemand met vieze nagels*.

- (225) Piet gaf een knipoogje aan de vrouw die zijn winkel binnenkwam met een schreeuwend kind op haar arm

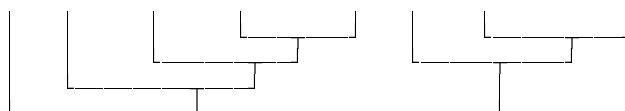
Piet gaf een knipoogje aan de vrouw die ...

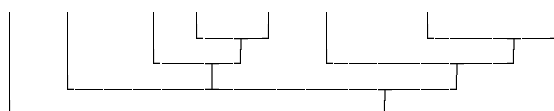
Lees: de interpretatie van *gaf een knipoogje* als 'knipogen' is aanleiding om de groep in zijn geheel aan *Piet* toe te voegen. In het algemeen is de interpretatie van de vorm met *aan* aanleiding om het Vf weer te geven als onafhankelijk van wat volgt geconceptualiseerd (als in (224) hierboven). Maar daar waar het mogelijk is om het werkwoord en het object een geïntegreerde conceptualisering te geven, — vergelijk *een hand geven, een kus geven, een duw geven, een groet brengen*, enz.³¹⁰ — hoeft de vorm met *aan* dus niet per se te leiden tot een interpretatie waarbij de gedachte wordt opgeroepen van een letterlijke overdracht (overeenkomstig (225) hierboven).

Een vergelijkbaar verschil bestaat tussen de volgende zinnen (De Schutter 1974: 199). We kunnen dat met behulp van de erbij gegeven interpretatiestructuren als volgt uitleggen.

- (226) Ik bracht een laatste groet aan mijn geboortedorp

- (227) ? Ik bracht mijn geboortedorp een laatste groet
Ik bracht de arme man een hartelijke groet

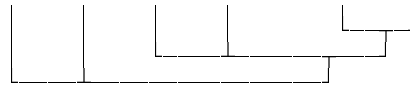
Lees: de structuur voor de zinnen in (227) geeft weer dat het hier vooral lijkt te gaan om de relatie tussen N1 en N2, waaraan het gebeuren zelf — de handeling die uitgaat van het subject — ondergeschikt is gemaakt. In de zin met *mijn geboortedorp* levert dat problemen op die niet ontstaan in de zin met *de arme man* als N1. We kunnen ons immers goed voorstellen wat de aanwezigheid van 'een hartelijke groet' in het domein van 'de arme man' betekent voor die man, terwijl

310. Voor een uitgebreid overzicht van wat er mogelijk is in combinaties met *geven*, zie Janssen 1998.

we ons daarentegen minder goed kunnen voorstellen wat de aanwezigheid van 'een laatste groet' in het domein van 'mijn geboortedorp' betekent voor dat dorp.³¹¹

Een ander voorbeeld van een zin met *geven* zien we hieronder in (228). Merk echter op dat de interpretatiestructuur die ik hier toegekend heb, afwijkt van die in (227) hierboven: in dit geval is, in tegenstelling tot in (227), het Vf *geeft* weergegeven als onafhankelijk van wat volgt geconceptualiseerd.

(228) Hij geeft de dirigent 100 gulden

Lees: NA presenteert ook hier een zekere relatie tussen N1 en N2. We zouden hier bijvoorbeeld kunnen zeggen dat '100 gulden' zich in het domein bevindt dat we — gegeven ons wereldbeeld — associëren met de referent van N1. We begrijpen dan dat de aanwezigheid van die '100 gulden' op een of andere manier relevant is voor de referent van N1 zelf (een intern perspectief).³¹² Anders gezegd: we kunnen de relatie tussen N1 en N2 hier begrijpen als 'N1 heeft N2', waarbij die relatie wordt voorgesteld als op een of andere manier relevant voor de referent van N1.³¹³ Bovendien wordt de relatie tussen N1 en N2 gepresenteerd in het kader van het voorafgaande, waarbij we de relevantie van de presentatie van de aanwezigheid van 'N1N2' in het domein van het subject kunnen honoreren met behulp van de betekenis van het werkwoord. In dit geval wordt dan vooral begre-

311. Deze formulering is een verkorte versie van de formulering in mijn eerder gegeven uiteenzetting, zie dl.II:3.1 (p.282), dl.II:3.2 (p.298) en dl.II:3.3 (p.368). Meer volledig is bedoeld dat de betekenis van de zin kan worden uitgelegd als de presentatie of de constatering van de aanwezigheid van N2 in het domein van N1, waarbij verondersteld wordt dat de aanwezigheid van N2 in het domein van N1 relevant is voor N1. De relevantie wordt hier steeds gemotiveerd vanuit een intern perspectief — door ons voor te stellen wat het betekent voor (de referent van) N1 zelf.

312. Een extern perspectief lijkt bij dubbel-objectconstructies niet van toepassing. Dit hangt samen met het feit dat de ('hebben')relatie tussen N1 en N2 zelf weer gepresenteerd wordt in het kader van een ander nominaal element. Zinnen van dit type worden dan ook niet gebruikt om de referent van N1 te typeren (extern perspectief).

313. Vergelijk de typering van N1 (indirect object) in Schermer-Vermeer (1991:196) als "culturele entiteit", of de typering van Janssen dat de gepresenteerde situatie of handeling "een speciale functie heeft" (Janssen 1976:95), of "van invloed is op" (Janssen 1992a, 1994, vergelijk ook Kooij 1975) de referent van N1, of dat de referent van N1 de gepresenteerde situatie bewust ervaart (De Schutter 1974:199, Langacker 1991:324-329).

pen dat het feit dat 'de dirigent 100 gulden heeft' een gevolg is van iets waar we 'hij' als verantwoordelijk voor kunnen beschouwen: een 'geef'-handeling uitgaande van 'hij'. Dienovereenkomstig geven we *geeft* weer als onafhankelijk van wat volgt geconceptualiseerd.

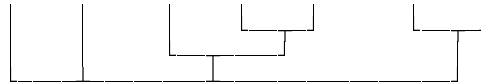
We zien dus ook hier een zekere mate van transitiviteit overeenkomstig de analytische structuur: globaal gezien vertoont de interpretatiestructuur minimaal een driedeling, die eerst en vooral het gevolg is van de onafhankelijke conceptualisering van Vf.

Een transitieve of analytische lezing dringt zich nog duidelijker op wanneer N1 *de dirigent* voorafgegaan wordt door *aan*. In Kirsner e.a. 1985 is erop gewezen dat wanneer een nominale groep voorafgegaan wordt door een voorzetsel, met name *aan*, "de rol van die entiteiten in het geheel dan ook *onafhankelijk* van het werkwoord én van de rol van andere entiteiten, i.h.b. participanten, betrekkelijk nauwkeurig [wordt] vastgelegd door de inhoud van het betrokken voorzetsel; de referent van het NP-komplement van een voorzetsel is zo in ieder geval nooit een participant-zonder-meer" (Kirsner e.a. 1985:343). Hoe we nu ook precies die onafhankelijkheid van een nominale groep met *aan* in concrete gevallen onder woorden brengen, er is alle aanleiding om dergelijke groepen met *aan* weer te geven als onafhankelijk van wat volgt geconceptualiseerd.

Concrete gevallen waarop een uitleg in termen van onafhankelijke conceptualisering van toepassing is, laten — zoals ik heb laten zien in deel I — niet altijd dezelfde soort onafhankelijkheid zien. Soms zien we de onafhankelijke conceptualisering meer concreet terug in de typering van dat element als *topic*, maar mogelijk ook als *onafhankelijk waarneembaar*. Kirsner e.a. (1985) laten zien dat het in sommige gevallen erop lijkt dat het belang van de referent van een PP in de gepresenteerde stand van zaken niet beperkt is tot de rol die hij heeft in het door de zin aangeduide gebeuren, en dat de referent ook niet onder invloed staat van het betreffende gebeuren, zie ook Verhagen 1986:205 e.v. In andere gevallen is een dergelijke typering echter minder van toepassing. Vergelijk ook Schermer-Vermeer (1991:232 e.v., 280) die de in Kirsner e.a. 1985 en Verhagen 1986 geformuleerde onafhankelijkheid van PP's ten opzichte van NP's afwijst, maar wel onderkent dat een PP in termen van informatiestructuur een zekere onafhankelijkheid lijkt te bezitten ten opzichte van in de zin aanwezige (object-)NP's.

De voorgestelde onafhankelijke conceptualisering van de groep met *aan* is natuurlijk vooral te zien als deze groep niet het laatste element in de zin is.

(229) Hij geeft (aan) de dirigent 100 gulden

Lees: de analytische structuur komt overeen met een interpretatie van deze zin die uitgelegd kan worden als de stapsgewijze toevoeging aan het voorafgaande van vier afzonderlijke elementen: *hij* - *geeft* - *(aan) de dirigent* - *100 gulden*. Deze analytische structuur komt overeen met een interpretatie waarbij de 'geef'-handeling zelf op de voorgrond komt: de voorstelling dat er iets aan iemand overgedragen wordt staat centraal, met gevolg dat het resultaat dat 'de dirigent 100 gulden heeft' de status krijgt van bijverschijnsel. Dat er uiteindelijk een 'hebben'-relatie is tussen 'de dirigent' en '100 gulden' kan ook hier redelijkerwijs wel worden afgeleid, maar wordt niet door de zin zelf meegedeeld.

Dezelfde transitieve lezing als in (229) kunnen we ook geven aan de zin in (230), overeenkomstig de hier toegekende analytische structuur (vergelijk de bespreking van (224) *Piet gaf een knipoogje aan Elsje*.) Het verschil is nu echter dat de volgorde van de nominale groepen omgekeerd is; deze volgorde wordt over het algemeen intuïtief als 'natuurlijker' ervaren dan de volgorde in (229). Vergelijk:

(230) Hij geeft 100 gulden aan de dirigent

Ook hier staat de 'geef'-handeling op de voorgrond. De relatie tussen de twee participanten is hieraan ondergeschikt: dat '100 gulden' zich in het domein van 'de dirigent' bevindt, is iets dat eventueel kan worden afgeleid, maar niet in eerste instantie wordt meegedeeld. Er is overigens, net als in (229) een accent mogelijk ofwel op beide elementen *100 gulden* en *de dirigent*, ofwel op een van beide.

Wanneer de zinnen beschouwd worden buiten enig tekstverband, lijkt de volgorde in (230) 'natuurlijker' dan die in (229). Niet zozeer omdat *100 gulden* meer in aanmerking komt dan *de dirigent* voor een typering als "onafhankelijk waarneembaar ten opzichte van de in de zin aangeduide stand van zaken" (Verhagen 1986:219), maar omdat de volgorde in (230) overeenkomt met een '*natuurlijke*' *openvolging in de ontwikkeling van een gebeuren* — ook wel opgevat als de voorstelling van een prototypisch transitief gebeuren — dat begint bij een natuurlijk startpunt: 'hij' doet iets, namelijk 'geven', nader gespecificeerd met dat wat ge-

ven wordt — *100 gulden* — en de plaats³¹⁴ (in dit geval de participant) waar het object terecht komt — *aan de dirigent*. In termen van het "action chain"-model van Langacker (1990, 1991:282 e.v.) volgt de opeenvolging van talige elementen hier de natuurlijke "flow of energy", te beginnen met het natuurlijke startpunt van die energie vanwaaruit de hier veronderstelde "action chain" zich verder ontwikkelt.

Wederom betreft het hier een interpretatieverschil dat uitgelegd kan worden door te zeggen dat er ofwel nadruk wordt gelegd op de 'geef'-handeling zelf, ofwel op de relatie tussen de twee genoemde entiteiten aangeduid in NA die mogelijk te zien is als het resultaat daarvan (zie dl.II:3.1). Het verschil in interpretatie is niet alleen mogelijk bij dubbel-objectconstructies, maar bij zinnen met de vorm SVfNA in het algemeen, en hangt direct samen met de conceptualisering van het werkwoord. In de literatuur over het verschil in betekenis tussen een dubbel-objectconstructie en de vorm met *aan* komt dit zelfde aspect eigenlijk steeds in verschillende bewoordingen terug, en wijzen de observaties in dezelfde richting. Steeds blijkt dat de vorm met *aan*, in tegenstelling tot de dubbel-objectconstructie, ondubbelzinnig in verband wordt gebracht met een transitieve interpretatie op grond waarvan we een analytische interpretatiestructuur toekennen.

Zo stelt De Schutter (1974:201) voor om het verschil tussen een dubbel-objectconstructie en de constructie met *aan* als volgt uit te leggen. In het eerste geval komt volgens hem de verhouding tussen N1 en N2 meer op de voorgrond dan de verhouding tussen het subject en het object (N2), terwijl het in het tweede geval precies omgekeerd is; dan gaat het in eerste instantie om de relatie tussen het subject en het object die via het werkwoord gestalte krijgt. Hij illustreert dit aan de hand van het volgende paar.

- (231)a Ik gaf de bedelaar niets
b Ik gaf niets aan de bedelaar

"Zin a. krijgt dan de interpretatie: de bedelaar krijgt niets, tenminste niet van S, zin b.: S gaf niets, tenminste niet aan de bedelaar [...]" (De Schutter 1974: 201).³¹⁵

Ook Langacker (1986:14) wijst op een verschil tussen enerzijds (a) *Bill sent a walrus to Joyce* en anderzijds (b) *Bill sent Joyce a walrus* dat geheel overeenkomt

314. Vergelijk Janssen 1976:92.

315. Vergelijkbare observaties worden besproken in bijv. Janssen 1976:89/90 en Ikegami 1985:285.

met het verschil dat De Schutter benadrukt, en dat uiteindelijk ook in mijn analyse centraal staat. Vergelijk zijn formulering:

"The semantic contrast resides in the relative salience of certain facets of this complex scene". In a. "the 'grammatical' morpheme *to* specifically designates the path followed by the walrus, thereby rendering this aspect of the conceptualization more prominent than it would otherwise be. [...]" In b. "on the other hand, *to* is absent, but the juxtaposition of two unmarked nominals (*Joyce* and *a walrus*) after the verb symbolizes a possessive relationship between the first nominal and the second. Consequently, b. lends added prominence to the configuration that results when the walrus completes its trajectory, namely that which finds it in Joyce's possession [...]" (Langacker 1986:14/15)

Janssen (1976:89, 93) bespreekt literatuur over vergelijkbare gevallen in het Engels, waarin wederom geconstateerd wordt dat de vorm met het voorzetsel meer "the process itself" zou benadrukken. Met betrekking tot het Nederlands zou dat het vreemde effect van onderstaande b-zinnen begrijpelijk maken.

- (232) a Dat argument zegt me weinig
 b ?Dat argument zegt weinig tegen me
- (233) a De folder vertelt je veel wetenswaardigs over het kasteel
 b ?De folder vertelt veel wetenswaardigs over het kasteel
 zaan je
- (234) a De kleur van het papier verraaft ons de ouderdom van het boek
 b ?De kleur van het papier verraaft de ouderdom van het boek aan ons

Janssen (1976:94) merkt overigens op dat hij met betrekking tot deze gevallen niet weet wat hij moet verstaan onder "the process itself". Op zichzelf is een dergelijke formulering misschien vaag, maar het is duidelijk dat verwoordingen als 'het proces zelf', 'letterlijke overdracht', 'nadruk op de relatie tussen subject en object' hetzelfde beogen: het zijn pogingen om een transitieve of analytische zinsinterpretatie onder woorden te brengen. Dit interpretatieve aspect kunnen we uitleggen met behulp van de toekenning van een analytische interpretatiestructuur, waarbij de verschillende te onderscheiden zinscomponenten in een bepaalde opeenvolging worden weergegeven als onafhankelijk van wat volgt geconceptualiseerd. Deze te onderscheiden zinscomponenten kunnen opgevat worden als de uit-

drukking van afzonderlijk te onderscheiden elementen of aspecten van het aangeduide gebeuren (proces of handeling), waarbij de ordening van de zinselementen een weerspiegeling lijkt te zijn van de ordening die past bij de voorstelling van het gebeuren die wordt opgeroepen bij de hoorder, vanuit een bepaald perspectief ten opzichte van het gebeuren (zie dl.II:2.1, vergelijk Kemmer 1994 en Langacker 1990, 1991).

Kirsner (1988) stelt dat de vorm met *aan* een zekere explicietheid met zich meebrengt, die past binnen een "objective reporting style": "all the necessary information is spelled out". Een zo groot mogelijke precisie past bij het doel een zo objectief mogelijke beschrijving te geven. Kirsner brengt de vorm met *aan* direct in verband met het soort objectiviteit dat geassocieerd wordt met nieuwsverslaggeving in (kwaliteits)kranten, waarbij informatie over de afzonderlijk te onderscheiden elementen in het 'wie deed wat waar wanneer en met wie' belangrijker is dan de eventueel eraan te verbinden subjectieve conclusies. Dit ondersteunt de gedachte dat de betekenis van de vorm met *aan* uitgelegd kan worden met een transitieve of analytische interpretatiestructuur, die ik eerder in verband heb gebracht met de functie van *rechtstreekse verslaggeving* (dl.II:2.1 en 2.3).³¹⁶

Kirsner observeerde eerder dat de constructie met *aan* gepaard gaat met een meer *letterlijke* interpretatie van het werkwoord (Kirsner 1986, zie ook Kirsner e.a. 1985). Ook nu is het bedoelde interpretatieve aspect uit te leggen met behulp van een analytische interpretatiestructuur: een letterlijke interpretatie van het werkwoord kan immers algemeen in verband gebracht worden met de onafhankelijke conceptualisering ervan, terwijl een niet-letterlijke interpretatie in verband gebracht kan worden met een niet-onafhankelijke conceptualisering (zie dl.II:2.3). De observatie in Kirsner 1986 komt overeen met het idee van 'letterlijke overdracht' en 'nadruk op het proces zelf'. Het is een sterke ondersteuning van mijn voorstel dat in de gevallen met *aan* altijd een analytische interpretatiestructuur van toepassing is.

Ook is wel geobserveerd dat een onpersoonlijk subject eerder voorkomt in een constructie zonder *aan* dan met (vergelijk Schermer-Vermeer 1991:293, 297). Vergelijk het verschil tussen de volgende zinnen (Kirsner e.a. 1985:343).

316. Kirsner (1988:291) citeert een opmerkelijke zin uit *De donkere kamer van Damocles* van Hermans die een mooie (literaire) illustratie is van de functie van rechtstreekse verslaggeving overeenkomstig het (in dit geval opvallende) gebruik van *aan* en de ermee verbonden analytische interpretatie: "Hij ging terug naar zijn stoel, bedacht zich toen weer, draaide het nummer van de informatie en vroeg *aan* de telefoniste naar het nummer van de firma Bellincoff, Oudezijds Achterburgwal 28, Amsterdam." [cursivering JP]

- (235)a Deze folder vertelt de toerist veel interessants over
het kasteel
b ?Deze folder vertelt aan de toerist veel interessants
over het kasteel

De vorm met *aan* geeft — zoals we gezien hebben — aanleiding tot de onafhankelijke conceptualisering van *de toerist*, terwijl hier ook *vertelt* een onafhankelijke conceptualisering krijgt. Anders gezegd: we kennen een analytische structuur toe vanwege de transitieve interpretatie, die mede samenhangt met de aanwezigheid van *aan*. Hierbij begrijpen we *deze folder* als het uitgangspunt van de handeling 'vertellen', die vervolgens door de achtereenvolgende elementen nader gespecificeerd wordt. De verpersoonlijking van 'de folder' en daarmee de letterlijke interpretatie van *vertelt* is inherent aan de transitieve of analytische interpretatie.

Een synthetische structuur is dus alleen mogelijk (maar niet noodzakelijk) bij de vorm zonder *aan*. In dat licht blijkt een andere observatie interessant. Kirsner e.a. (1985:344) merken op dat alleen de vorm zonder *aan* in het volgende voorbeeld "een soort typering van de taakvervulling van de reisleidster kan zijn met een 'generieke' lezing van *de toerist*". Een dergelijke, als *statisch* te typeren interpretatie is inderdaad aanleiding tot het toekennen van een synthetische structuur, zoals eerder bleek naar aanleiding van andere gevallen (zie dl.II:2.1). Daarentegen zou de vorm met *aan* "uitsluitend [kunnen] slaan op een specifiek gebeuren met één bepaalde toerist". In deze typering is wederom de functie van rechtstreekse verslaggeving te herkennen, die alleen geassocieerd kan worden met een analytische structuur. Vergelijk:

- (236)a Deze reisleidster vertelt de toerist veel interessants
over het kasteel
b Deze reisleidster vertelt aan de toerist veel inter-
sants over het kasteel

We kunnen nu het volgende concluderen. In principe kunnen we aan een zin met de opeenvolging SVfN1N2 zowel een analytische als een synthetische interpretatiestructuur toekennen. Dit hangt af van de interpretatie van de zin als geheel, en wel met het aspect dat we eerder in verband hebben gebracht met *transitiviteit*, oftewel de mate waarin de betekenis van de zin veronderstelt dat we de afzonderlijke elementen in een zin opvatten als verwijzingen naar afzonderlijke elementen of aspecten van het in de zin aangeduide gebeuren (proces of handeling). In dl.II:2.1 heb ik laten zien dat dit aspect van de betekenis onmiddellijk in verband gebracht kan worden met conceptualisering van het Vf. Een dubbel-objectconstructie kan dus beide interpretaties krijgen; dit maakt de constructie echter niet bijzonder, want het is een beschrijving die in het algemeen van toepassing is op zinnen met de vorm SVfNA (zie dl.II:3.1), met uitzondering van die

zinnen waarin het Vf een vorm is van *hebben* of *zijn*, omdat deze werkwoorden altijd worden weergegeven als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd (zie dl.II:3.2 en 3.3).

Aan een zin met een groep met *aan* kunnen we daarentegen slechts een analytische structuur toekennen. Niet alleen het Vf is in principe steeds onafhankelijk geconceptualiseerd, maar ook de beide nominale elementen. Een groep met *aan* wordt altijd weergegeven als onafhankelijk geconceptualiseerd, wat vooral zichtbaar is als de groep met *aan* voorafgaat aan het object.

Het verschil tussen een dubbel-objectconstructie en de constructie met *aan* is dus niet zonder meer te verbinden met het verschil tussen een synthetische interpretatie enerzijds en een analytische of transitieve interpretatie anderzijds. Immers: in de constructie met *aan* wordt het Vf *altijd* onafhankelijk geconceptualiseerd, terwijl er twee mogelijkheden zijn voor de dubbel-objectconstructie. Te verwachten is dan ook, dat met betrekking tot het transitieve betekenisaspect niet alle gevallen evenzeer in oppositie zijn. Dit is precies wat er geobserveerd wordt (bijv. De Schutter 1974:185, 210). Zo is er met betrekking tot dit betekenisaspect een maximaal verschil tussen de zinnen in (237), terwijl het verschil tussen de a- en b-zin in (238) en (239) minimaal is.

oppositie maximaal:

- (237) a Hij gaf haar een duw
b Hij gaf een duw aan haar

oppositie minimaal:

- (238) a Ik gaf Jan een pakje
b Ik gaf een pakje aan Jan
- (239) a Karel gaf de garderobejuffrouw twee parapluus
b Karel gaf twee parapluus aan de garderobejuffrouw

In tegenstelling tot het verschil tussen (237)a en b, is het verschil tussen de a- en b-zinnen in de laatste twee paren is immers niet uit te leggen als een verschil in de conceptualisering van het werkwoord: in beide gevallen is het Vf onafhankelijk van wat volgt geconceptualiseerd en kan de betekenis van de zin uitgelegd worden met behulp van een analytische structuur. Maar er is natuurlijk nog wel een verschil. In de a-zinnen wordt N1 (resp. *Jan* en *de garderobejuffrouw*) begrepen als een topic ten opzichte van N2 (resp. *een pakje* en *twee parapluus*). De zin in (239)a suggereert dat het er hier om gaat dat de garderobejuffrouw twee parapluus heeft gekregen, omdat we begrijpen dat de aanwezigheid van 'twee para-

pluus' in het domein van 'de garderobejuffrouw' (ten gevolge van een 'geef'-handeling) op een of andere manier relevant is voor 'de garderobejuffrouw'. In (239)b ligt de verhouding andersom: nu begrijpen we *twee parapluus* als een topic ten opzichte van *aan de garderobejuffrouw*. De gedachte aan 'twee parapluus' wordt onafhankelijk van de verbinding met 'aan de garderobejuffrouw' opgeroepen. Met andere woorden: Karel had ze ook aan iemand anders kunnen geven. Dit komt overeen met de interpretatie dat de zin suggereert dat het er hier vooral om gaat dat Karel iets (zinvols) deed met die twee parapluus. Zo is het ook mogelijk — als ik de zin in (238)a uit — dat ik in werkelijkheid 'het pakje' via iemand anders aan Jan heb doen toekomen — het gaat er in (238)a immers om dat Jan het pakje heeft gekregen (ten gevolge van een 'geef'-handeling — terwijl ik het hem zelf heb overhandigd als ik de zin in (238)b gebruik (vergelijk Janssen 1976: 91).

Kortom: ook een zin met de dubbel-objectconstructie kunnen we beschouwen als een zin met de vorm SVfNA, met de bijzondere eigenschap dat de aanvulling de vorm heeft van een nominale groep. In dat licht bezien, is ook hun betekenis geen aanleiding om ze als bijzonder te ervaren. En dan is er ook geen aanleiding om binnen de zinnen met de vorm SVfN1N2 nog een speciale groep zinnen af te zonderen die het kenmerk hebben dat het werkwoord een zogenoemd 'datief-werkwoord' is (Schermer-Vermeer 1991). De betekenis van de zin als geheel kunnen we uitleggen door te zeggen dat in die volgorde N2 betrokken wordt op N1 zonder 'bemiddeling' van andere elementen die de relatie tussen beide elementen nader expliciteren. Dat er een of andere relatie (een 'contact'-relatie, een 'hebben'-, of een 'krijgen'-relatie) tussen N1 en N2 gelegd wordt, hoeft immers niet toegeschreven te worden aan de betekenis van het werkwoord: we kunnen het verantwoorden door te wijzen op de onmiddellijke opeenvolging van N1 en N2 (NA), die begrepen wordt in het kader van de eraan voorafgaande elementen.

Hiermee rond ik de bespreking af van zinnen met de opeenvolging SVfNA met een niet-werkwoordelijke aanvulling. Het volgende hoofdstuk is gewijd aan zinnen met dezelfde vorm, maar nu bevat de aanvulling minstens een element met een *werkwoordelijk* karakter.

4 Interpretatiestructuren van zinnen met een opeenvolging SVfX waarbij X een werkwoordelijk element bevat

Ook de zinnen die in dit hoofdstuk aan de orde komen, zijn niet eenduidig te typeren als enkelvoudig of als samengestelde zinnen. Dat blijkt uit literatuur over dit soort zinnen; beide opvattingen zijn hierin terug te vinden. Vanwege de aanwezigheid van een werkwoordelijk element in X zijn ze wel — in vergelijking tot de zinnen in het vorige hoofdstuk — nog duidelijker te herkennen als grensgevallen: meestal wordt aangenomen dat de elementen in X tezamen beschouwd kunnen worden als een soort zin, maar dan in gereduceerde of 'beknopte' vorm.

Eerst bespreek ik constructies met een werkwoord van waarneming, waaronder de *accusativus cum infinitivo-constructie* (a.c.i.), (dl.II:4.1); vervolgens constructies met een *beknopte bijzin* (dl.II:4.2). In beide gevallen zijn de bedoelde zinnen wederom te zien als opeenvolgingen van S+Vf+X waarin X zich laat typeren als een opeenvolging van een nominale groep (N) met een aanvulling (A). Het enige verschil met de zinnen die in het vorige hoofdstuk besproken zijn, is vooralsnog dat A nu een element bevat met een meer algemeen erkend werkwoordelijk karakter: een voltooid deelwoord (*Hij ziet zich genoodzaakt*, zie dl.II:4.1.1), een infinitief (*Ik zag iets bewegen*, zie dl.II:4.1.2), en ten slotte een infinitief voorafgegaan door *te* (*Hij probeert een roman te schrijven*, zie dl.II:4.2).

4.1 Werkwoorden van waarneming + NA

Met de bespreking van zinnen met een werkwoord van waarneming gevolgd door NA sluiten we naadloos aan bij het vorige hoofdstuk. Ook wanneer we aan NA een soort zinsstatus zouden geven, maakt dat de zinnen nog niet wezenlijk anders dan de zinnen uit het vorige hoofdstuk: er is immers vooral ook een opvallende en belangrijke overeenkomst.

Lang niet iedereen is overigens altijd evenveel en blijvend overtuigd van de zinsstatus van NA. Zo stelt Holierhoek nog de vraag of "het type 'ik zag een boek liggen' wel ondergebracht moet worden bij de infinitiefkomplementen en of het werkwoord hier niet eerder optreedt als een aanvulling bij het object, vergelijkbaar met de verhoudingen in 'ik zag hem weer bezig'" (Holierhoek 1980:68/9). Daarnaast is natuurlijk de opvatting bekend dat het element in de aanvulling

samen met het waarnemingswerkwoord een samengesteld gezegde (of complex predikaat) vormt.³¹⁷

Onzekerheid over de beste analyse leidt in mijn benadering niet tot een probleem waarvoor binnen de theorie zelf een oplossing gevonden moet worden. Een keuze voor een van de mogelijke analyses zie ik zelfs — zoals ik ook betoogd heb in dl.II:3.2.1 naar aanleiding van de zogenaamde '*pendule*'-zinnen — als onwenselijk: een dergelijke onbeslisbaarheid is juist veelzeggend en uitermate verhelderend. Deze principiële onbeslisbaarheid ten aanzien van de beste structurele (c.q. categoriale) analyse is niet alleen aan de orde wanneer NA opgevat kan worden als een zogenoemde *accusativus cum infinitivo*, maar ook bij een *accusativus cum participio*: waarnemingswerkwoorden gevolgd door NA met A in de vorm van een voltooid deelwoord. Ik zal eerst dit type zinnen bespreken; de a.c.i. komt daarna apart aan bod in dl.II:4.1.2.³¹⁸

4.1.1 **Zien met voltooid deelwoord**

In deze paragraaf kijken we naar zinnen die wel getypeerd zijn als een *accusativus cum participio* (a.c.p.) (De Schutter 1974:306). Het gaat om zinnen als de volgende.

(240)	Hij ziet zich genoodzaakt	(Den Hertog 1972:126)
(241)	Hij ziet zijn privileges bedreigd	(Sassen 1982:29)
(242)	Hij zag zijn vriend al in de massa
opgenomen	(De Schutter 1974:306)

In de literatuur blijkt onzekerheid over de analyse: NA wordt ofwel beschouwd als een beknopte zin, ofwel als een bepaling (van gesteldheid) bij het direct ob-

317. De verschillende alternatieven staan naast elkaar in bijvoorbeeld Droste 1959 en Van den Toorn 1981:275, vergelijk dl.II:3.2.1.

318. In het vervolg van deze paragraaf zal ik een aantal mogelijke interpretatiestructuren voor zinnen met een waarnemingswerkwoord naast elkaar zetten. Ik zal me daarbij beperken tot het werkwoord *zien*, omdat van alle waarnemingswerkwoorden het werkwoord *zien* de meeste variatie in constructie-mogelijkheden kent. Niet alle waarnemingswerkwoorden gedragen zich zoals *zien* en dat is een interessant onderzoeksgebied (zie bijv. Holierhoek 1980 en Vliegen 1986), maar het is hier niet mijn bedoeling om ook het verschil tussen waarnemingswerkwoorden onderling te onderzoeken.

ject.³¹⁹ Ook ligt het natuurlijk voor de hand om de a.c.p. te vergelijken met de meer besproken *accusativus cum infinitivo* (a.c.i.).³²⁰

Holierhoek (1980:51 e.v.) bespreekt zinnen met een a.c.p. in eerste instantie³²¹ als een Vf van *zien* gevolgd door 'direct object met bepaling', vergelijkbaar met *Hij had de boom nog nooit zo mooi in bloei gezien* en *Wij zagen de deur open* (zie dl.II:4.1.3 hieronder). Uiteindelijk kiest Holierhoek echter voor een andere opvatting, ditmaal een met klassieke wortels, waarin de elementen in NA worden afgezonderd van het geheel om ze op zichzelf genomen de status te geven van een ('verkorte') zin.³²² "Het [voltooid deelwoord] vormt samen met [het] objekt een soort beknopte zin en is als zodanig vergelijkbaar, in zijn relatie tot het waarnemingswerkwoord, met de infinitiefkomplementering en met het *dat*-komplement" (Holierhoek 1980:55).

In mijn benadering volstaat het om zinnen met een a.c.p. als in (240) - (242) hierboven ook nu simpelweg te typeren als een opeenvolging SVfNA, waarbij het Vf een vorm van *zien* is en het element in A een voltooid deelwoord bevat. Ik zal nu laten zien welke interpretatiestructuren we kunnen toekennen aan zinnen van dit type, en hoe we dat kunnen beargumenteren met verwijzing naar observaties over aspecten van de zinsbetekenis die in de literatuur zijn opgemerkt.

Om te beginnen wil ik onderzoeken of het Vf hier onafhankelijk geconceptualiseerd is of niet.

Holierhoek (1980:55) merkt op dat zinnen met een a.c.p. vooral in de sportjournalistiek "een nieuwe bloei" lijken te beleven. Daar kwam ze zinnen tegen als de volgende.

319. Zie bijv. Holierhoek 1980:55 e.v. De verschillen tussen de analyses die in het verleden zijn voorgesteld, zijn vergelijkbaar met de verschillen tussen de mogelijke analyses voor de zogenaamde 'pendule'-zinnen, zoals besproken in dl.II:3.2.1, zie Van den Toorn 1981:275.

320. De a.c.p. kan overigens zelf ook opgevat worden als een a.c.i., indien de aanwezigheid van een onderliggende, niet gerealiseerde infinitief verondersteld wordt: *zijn* of *worden*, vergelijk bijv. Sassen 1982.

321. Ze doet dit in navolging van Den Hertog, zie Den Hertog 1972:125/6 en 1892a:118.

322. Vergelijk de bespreking van het predicerende karakter van NA in het algemeen, zie dl.II:3.1. Zoals ik daar opmerkte is het predicerende karakter van NA in de opeenvolging SVfNA niet afhankelijk van een vermeend werkwoordelijk karakter van het voltooid deelwoord in A. Aan de werkwoordelijke status van het voltooid deelwoord kan overigens met recht getwijfeld worden.

- (243) Van Marwijk zelf zag een vleugelschot via de onderkant van de lat gekeerd

Als bijzonder semantisch kenmerk van dit gebruik noemt Holierhoek "de bijzondere relatie tussen de persoon die als subjeet van het waarnemingswerkwoord genoemd wordt en de NP in de deelwoordconstructie [...]". Het vleugelschot is afkomstig van Van Marwijk zelf en de constructie roept een "persoonlijke betrokkenheid" op van Van Marwijk "bij het beschreven gebeuren". Deze constructie "leent" zich volgens Holierhoek niet "voor een zakelijke konstatering". Het "konkrete waarnemingselement" staat hier immers "minder op de voorgrond", "omdat de interpretatie de nadruk legt op het emotionele aspekt 'mogen/moeten ervaren dat ...'" (Holierhoek 1980:56). Kortom: het gaat hier om het gepresenteerde gebeuren en om de gevolgen ervan voor de referent van het subjeet, en niet zozeer om een verslag van de (visuele) waarneming van dat gebeuren.

De observatie van Holierhoek kan uitgelegd worden door het Vf van *zien* hier weer te geven als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd. Dit is geheel in lijn met de hieraan voorafgaande analyses in de hoofdstukken 2 en 3 (zie met name dl.II:3.1). Ook nu lijkt het er immers op dat de verbinding van het subjeet met het Vf van het waarnemingswerkwoord in dienst staat van iets anders: de introductie van het gebeuren 'een vleugelschot via de onderkant van de lat gekeerd', dat iets te maken heeft met de persoon Van Marwijk.

De parallel is duidelijk: ik heb voorgesteld om het Vf in zinnen als *Hij liep zijn schoenen scheef*, *Hij lachte zich ziek* en *Ik vond hem vervelend* weer te geven als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd. De interpretatiestructuur die daarmee samenhangt, heb ik steeds getypeerd als *synthetisch*: door de niet-onafhankelijke conceptualisering van het Vf zien we een globale tweedeling: twee 'stappen' in plaats van drie (dl.II:3.1). Ik heb betoogd dat zinnen met een synthetische interpretatiestructuur als gevolg van de niet-onafhankelijke conceptualisering van het Vf, een betekenisaspect gemeenschappelijk hebben dat erop neerkomt dat steeds

"maximaal nadruk gelegd wordt op de interpretatie van NA als een (aan N waarneembare) toestand of situatie, waaraan de conceptualisering van de SVf-verbinding maximaal ondergeschikt is gemaakt. Dat betekent dat de conceptualisering van het subjeet en het werkwoord zelfs uitsluitend in dienst kan staan van het presenteren van een bepaalde toestand van iets of iemand, of zelfs van de introductie van de referent van N. De conceptualisering van het werkwoord (via NA betrokken op het subjeet) krijgt dan vooral de functie om in te vullen op welke manier die toestand, of de referent

van N zelf, iets te maken heeft met de referent van het subject. In ieder geval lijkt een eventueel mogelijke interpretatie van het subject als handelende entiteit in dienst te staan van iets anders, te weten *de presentatie van een (aan N waarneembare) toestand of situatie 'NA', die gepresenteerd wordt als relevant in het kader van het subject, en die dus iets — op een met behulp van de inhoud van het werkwoord nader in te vullen wijze — te maken heeft met de referent van het subject.*" (dl.I-1:3.1 (p.282)).

Vervolgens heb ik voorgesteld om ook in zinnen met een vorm van *hebben* als Vf, het Vf in het algemeen weer te geven als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd. En ook hier bleek — overeenkomstig de synthetische interpretatiestructuur die daarvan het gevolg is — dezelfde beschrijving van toepassing (dl.II:3.2 (p.298)). Hetzelfde geldt voor zinnen met een vorm van *zijn* als Vf in de opeenvolging SVfNA (dl.II:3.3 (p.368)), en ook voor 'dubbel-objectconstructies', waarin NA de vorm heeft van NN (dl.II:3.4 (p.354 e.v.)).

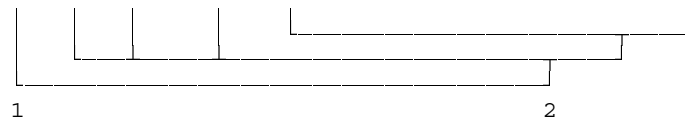
Het valt onmiddellijk op dat mijn typering van zinnen met een synthetische interpretatiestructuur, die in eerste instantie geformuleerd is naar aanleiding van geheel andere gevallen, ook geldt als een adequate typering van het door Holierhoek gesignaleerde gebruik van zinnen met *zien*. Kortom: het is zinvol en gegrond om ook het Vf van *zien* in dit geval op te vatten als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd.

De gevallen die bij uitstek passen bij bovenstaande typering, zijn de veel voorkomende gevallen met een wederkerend voornaamwoord zoals de volgende.

- (244) Ik zie mij gesteld voor een onoplosbaar probleem
 - (245) Hij zag zich door al zijn oude vrienden in de steek gelaten
- (Holierhoek 1980:57)

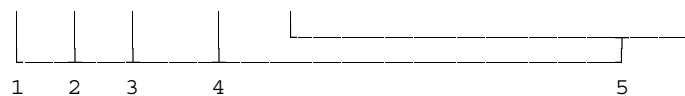
Het gaat hier allang niet meer om het verslag van een zintuiglijke waarneming van de referent van het subject, maar om de constatering van een bepaalde toestand die in het bijzonder gevolgen heeft voor de referent van het subject. We zouden dit interpretatieve aspect kunnen samenvatten door te zeggen dat de zinnen met het werkwoord *zien* hier, net als een zin met *hebben* gevolgd door NA, vooral een *presentationele* functie hebben. Met dien verstande dat niet alleen een entiteit N gepresenteerd wordt, maar de situatie waarnaar verwezen wordt met het geheel in NA. Ik kom daar straks op terug. Ik stel dan ook voor om de zin in (244) een synthetische interpretatiestructuur te geven als in (244)a:

(244) a Ik zie mij gesteld voor een onoplosbaar probleem

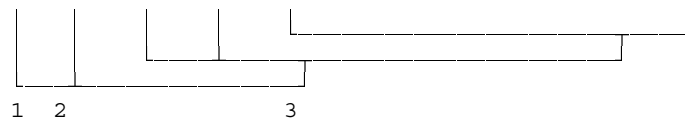

en dus niet een analytische structuur, als in (244)b of in (244)c:

(244) b Ik zie mij gesteld voor een onoplosbaar probleem

(244) c Ik zie mij gesteld voor een onoplosbaar probleem

Een eventueel veronderstelde zinsstatus van NA zou een vergelijking rechtvaardigen met een *dat*-complement (Holierhoek 1980:55). Een zin als in (242) kent inderdaad een *dat*-variant:

(242) Hij zag zijn vriend al in de massa opgenomen

(246) Hij zag dat zijn vriend al in de massa was/werd opgenomen

Andere gevallen, zoals die in (244), geven echter aanleiding om te betwijfelen of een vergelijking met een *dat*-zin nu wel zo relevant is: wat betekent een vergelijking met een *dat*-variant eigenlijk voor de analyse van een zin met een a.c.p. in het algemeen? Omzetting naar een *dat*-zin levert namelijk in veel gevallen een variant op die niet als gelijkwaardig wordt beschouwd: de alternatieven in (247)a en (248)a blijven dichterbij de buurt van de oorspronkelijke versie (resp. (244) en (242)) dan de *dat*-variant in (247)b en (248)b. Vergelijk:

(247) a Ik heb een onoplosbaar probleem

b Ik zie dat ik gesteld ben voor een onoplosbaar probleem

(248) a Hij was/werd door al zijn oude vrienden in de steek gelaten

b Hij zag dat hij door al zijn oude vrienden in de steek gelaten was/werd

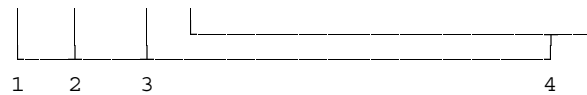
Maar er zijn dus ook gevallen waarin een variant met een *dat*-zin wel een aanvaardbaar alternatief is. Opmerkelijk maar niet verrassend is het nu, dat een *dat*-variant juist en slechts in die gevallen een min of meer gelijkwaardig alternatief is, waarin we het Vf — net als bij de *dat*-variant — weergeven als onafhankelijk

geconceptualiseerd. Vergelijk naast de zinnen in (242) en (244) ook het volgende zinspaar.

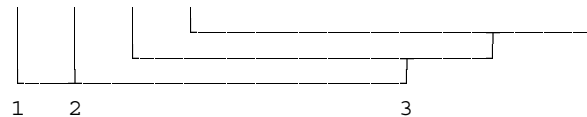
- (249) Hij zag haar in een druk gesprek gewikkeld
 (250) Hij zag dat ze in een druk gesprek gewikkeld was

De bijbehorende interpretatiestructuren kunnen we in beide gevallen typeren als *analytisch*. In (249)a en b zien we twee structuren die in aanmerking komen voor de zin met een analytische a.c.p. en in (250)a de structuur voor de *dat*-variant.

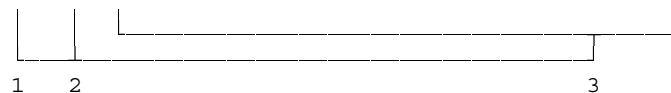
- (249)a Hij zag haar in een druk gesprek gewikkeld

- (249)b Hij zag haar in een druk gesprek gewikkeld

- (250)a Hij zag dat ze in een druk gesprek gewikkeld was

De overeenkomst tussen de zin met een a.c.p. in (249)a en b en de *dat*-variant in (250)a is nu zichtbaar gemaakt als de onafhankelijke conceptualisering van het Vf *zag*. Hiermee is verantwoord dat we in beide gevallen (nog) ervaren dat het aspect van de (directe of indirecte) waarneming een zelfstandige rol speelt in de interpretatie. Dit in tegenstelling tot een structuur die het Vf weergeeft als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd.

Mijn analyse laat zien dat een verklaring van een eventueel gevoelde verwantschap tussen zinnen met een a.c.p. en zinnen met een *dat*-complement moet beginnen bij de voorstelling van het Vf als onafhankelijke geconceptualiseerd, en pas in tweede instantie bij de eventuele toekenning van een zinsstatus aan de elementen in NA (*haar in een druk gesprek gewikkeld*). De zin met een a.c.p. in (249)a heeft een interpretatie waarbij de referent van het subject wordt voorgesteld als waarnermer van een objectief waarneembare situatie: de referent van het subject 'ziet' de referent van *haar* en van een van beiden — waarschijnlijk de referent van *haar* — wordt gezegd dat ze 'in druk gesprek gewikkeld' is. De zin doet als het ware *rechtstreeks verslag* van een waarneming, overeenkomstig de toekenning van een analytische interpretatiestructuur. Ook met een *dat*-complement doet de zin recht-

streeks verslag van een waarneming. Deze overeenkomst kan uitgelegd worden door te wijzen op de onafhankelijke conceptualisering van het Vf in beide gevallen; hiermee komen ze dus beide in oppositie te staan met zinnen met een synthetische a.c.p., waarbij het Vf wordt weergegeven als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd.

Tegelijkertijd komt bijna vanzelf naar voren dat er ook nog wel een verschil is tussen een zin met een analytische a.c.p. en een *dat*-variant. De voorgestelde interpretatiestructuren maken dat verschil direct duidelijk: de interpretatiestructuur voor de zin met een a.c.p. in (249)a, geeft *haar* weer als onafhankelijk van wat volgt geconceptualiseerd. We hebben *haar* onafhankelijk van wat volgt betrokken op het voorafgaande, als het object van de eraan voorafgaand gevormde eenheid *hij zag*. Dit komt overeen met een interpretatie waarbij het object zich in de visuele nabijheid bevindt van het subject van de waarneming. Deze interpretatie wordt vooral opgeroepen in gevallen met een a.c.p., en ligt daarentegen minder voor de hand bij een *dat*-variant. Dit verschil uit zich in de interpretatiestructuur als een verschil in het aantal 'stappen' op globaal niveau: vier stappen in (249)a en drie stappen in (250)a. Merk overigens op dat als dit interpretatieve aspect van de 'visuele nabijheid' aanwezig is in een zin met een a.c.p., op grond daarvan gekozen kan worden voor toekenning van een interpretatiestructuur als in (249)a, met verwerping van die in (249)b.

Anders gezegd: door een *dat*-complement wordt het waargenomen gebeuren als het ware *samengevat tot één geheel*. In voorkomende gevallen begrijpen we dan de inhoud van het *dat*-complement niet zozeer als een weergave van het waargenomen zelf, maar als een gevolgtrekking naar aanleiding daarvan; noodzakelijk is dit echter niet. We kunnen dan ook niet concluderen dat het verschil tussen 'directe' waarneming en 'indirecte' of 'concluderende' waarneming rechtstreeks samenhangt met het verschil tussen een a.c.p. en een *dat*-variant.³²³ De entiteiten waarnaar wordt verwezen in de *dat*-zin hoeven zich niet in de visuele nabijheid te bevinden van het subject van de waarneming, maar ook een a.c.p. veronderstelt niet per se 'visuele nabijheid', zodat toekenning van een structuur als in (249)b in principe ook mogelijk blijft.

Kortom, een vergelijking tussen een zin met een a.c.p. en een variant met een *dat*-complement is dus alleen zinvol wanneer het Vf onafhankelijk geconceptualiseerd is, en dat is niet in alle zinnen met een a.c.p. het geval. Hetzelfde geldt —

323. Zie ook Holierhoek (1980:64,85-89). Dit in tegenstelling tot wat men geneigd is te denken naar aanleiding van observaties in de literatuur over het verschil tussen zinnen met een a.c.i. en hun *dat*-variant, bijv. De Geest 1972.

zoals we straks zullen zien — voor een vergelijking tussen een zin met een a.c.i. en een variant met een *dat*-complement.

We kunnen dus niet zeggen — in tegenstelling tot zinnen met *hebben* (zie dl.II:3.2) — dat een Vf van *zien* in alle zinnen met de opeenvolging SVfNA steeds het beste weergegeven kan worden als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd. Er zijn immers gevallen waarin we de betekenis beter kunnen uitleggen met een onafhankelijke conceptualisering van het Vf. Het zijn slechts deze laatste die een zekere overeenkomst vertonen met een *dat*-variant: beide doen als het ware rechtstreeks verslag van een (directe of indirecte) waarneming waarbij de referent van het subject — bewust — actief betrokken is. Dit in tegenstelling tot zinnen met een a.c.p. waarbij het Vf niet onafhankelijk geconceptualiseerd is; daarin staat de verwijzing naar het 'zien' steeds in dienst van de introductie van datgene wat gepresenteerd wordt als het waargenome. In veel gevallen wordt 'zien' dan ook ruimer opgevat dan een strikt visueel waarnemen (bijvoorbeeld in: *Hij ziet zich genoodzaakt ...*).

Naast *zien* is *voelen* het enige andere waarnemingswerkwoord dat voorkomt met een a.c.p.; daarbij valt op dat de constructie met een a.c.p. alleen aanvaardbaar is met een reflexief pronomen (Holierhoek 1980:58). Vergelijk:

- (251) Hij voelt zich wat gedrukt (vergelijk: hij voelt zich
nog wat slap)
(252) Hij voelde zich niet gebonden aan deze regel
(253) ?Hij voelde zijn plannen gedwarsboemd

Er is alle aanleiding om het Vf van *voelen* in zinnen als in (251) en (252) wel steeds te beschouwen als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd. Immers: "[h]et betekenisgebied van reflexief *voelen* [...] omvat niet de uiterlijke tastzin, alleen de inwendig-lichamelijke en de innerlijke ervaringen." (Holierhoek 1980:61). De voorgestelde synthetische structuur voor een a.c.p. met *voelen* als in (252)a staat dan tegenover een analytische structuur voor een zin als in (254) hieronder. Vergelijk:

- (252)a Hij voelde zich niet gebonden

in tegenstelling tot:

- (254) In de duisternis voelde hij alleen zichzelf
Hij voelde zichzelf

Observaties met betrekking tot zinnen met *zien* en een voltooid deelwoord (a.c.p.) zijn minder talrijk dan die met betrekking tot zinnen met *zien* en een infinitief, bekend als een *accusativus cum infinitivo* (a.c.i.): het onderwerp van de volgende paragraaf.

4.1.2 *Zien met infinitief*

Bij Den Hertog³²⁴ worden zinnen met *zien* + infinitief net als die met *zien* + voltooid deelwoord, nog besproken onder de gevallen 'direct object met bepaling' (bepaling van gesteldheid). Uiteindelijk is onder invloed van de Latijnse grammatica de constructie met infinitief afgezonderd van die met een voltooid deelwoord. Dan wordt het direct object samen met de infinitief beschouwd als een infinitiefcomplement met een soort zinsstatus.³²⁵ Deze opvatting heeft veelvuldig geleid tot een vergelijking met een variant met een ingebedde *dat*-zin.

Maar wederom kunnen we ons afvragen, net als bij de a.c.p. in de vorige paragraaf, wat de betekenis is van een vergelijking van een a.c.i. met een variant met een *dat*-zin. De Schutter is kritisch: een opvatting die de overeenkomst tussen een a.c.i. en een *dat*-variant benadrukt, laat "geen recht wedervaren aan het eigen konstruktiekarakter" van de a.c.i. (De Schutter 1974:307). Maar juist om vat te krijgen op dat "eigen karakter" van de a.c.i. is een vergelijking met de *dat*-variant zinvol. De vraag wordt dan of het mogelijk is om een relevant (en systematisch) verschil te verwoorden tussen beide varianten, zoals tussen de volgende zinnen?

- (255) Ik hoor de baby âdemen
 (256) Ik hoor dat de baby âdemt

Holierhoek (1980:64) verwoordt het verschil tussen deze twee zinnen als volgt. Het verschil betreft niet een verschil tussen directe en indirecte waarneming,³²⁶ maar heeft volgens haar "betrekking op de houding ten opzichte van de gegevens

324. Den Hertog 1892a:118, Den Hertog 1972:125/6.

325. Duinhoven (1991b) gaat uit van een "oorspronkelijke" a.c.i., die zowel in het Latijn als in het Germaans voorkwam. Daarbij fungeerde de groep gevormd door de accusatief en de infinitief samen als een bijwoordelijke bepaling bij een intransitieve zinskern. "Uit de oude a.c.i. zijn nieuwe structuren ontstaan, die de oorspronkelijke constructie zo goed als geheel hebben verdrongen" (Duinhoven 1991b:417). Een historische ontwikkeling zoals Duinhoven die voorstelt, zou overigens ook goed weergegeven kunnen worden met behulp van de toekenning van verschillende interpretatiestructuren, waarmee in termen van *onafhankelijke conceptualisering* elke fase afzonderlijk getypeerd kan worden. Een illustratie van de inzetbaarheid van interpretatiestructuren bij de beschrijving van een diachrone ontwikkeling is te vinden in Pardoën 1991.

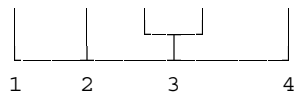
326. Zie De Geest 1972 (waaruit de voorbeeldzinnen afkomstig zijn) en 1980; vergelijk dl.II:4.1.1.

in het komplement, op de manier van voorstellen". Ze typeert de a.c.i. als "levendiger" en de *dat*-variant als "meer afstandelijk, zakelijk". Met een dergelijke typing is het verschil natuurlijk nog niet voldoende algemeen gemaakt. Ik zal proberen de kwestie te verduidelijken met behulp van de toekenning van interpretatiestructuren.

Het is — gezien de vorige paragraaf — direct duidelijk dat in (256) (met de *dat*-zin) het Vf van *horen* onafhankelijk geconceptualiseerd is. Maar hoe zit dat met de variant met de a.c.i.? Bij een a.c.i. kunnen we *hoor* weergeven als onafhankelijk geconceptualiseerd, maar niet-onafhankelijke conceptualisering lijkt ook mogelijk. Ik stel voor om de zin in (255) te beschouwen als een *analytische* a.c.i.: het Vf is onafhankelijk van wat volgt geconceptualiseerd. Daar waar een a.c.i. en een *dat*-variant zich ook daadwerkelijk als alternatieven laten vergelijken, ga ik er ook nu van uit dat deze vergelijking gebaseerd is op de onafhankelijke conceptualisering van het Vf in beide gevallen.³²⁷

De onafhankelijke conceptualisering van *hoor* in (255) komt overeen met een interpretatie van het geheel waarbij het idee van 'horen' zelf een eigen, belangrijke rol speelt. De spreker constateert dat de baby ademt, wellicht in een situatie waarin daar aan getwijfeld werd. Hij kan die twijfel wegnemen door te zeggen dat hij het ademen zelf hoort. In dat geval ligt het dan ook voor de hand dat de gedachte wordt opgeroepen aan een of meer afzonderlijke aspecten van het waargenomen gebeuren: deze moeten immers hier het gebruik van *horen* rechtvaardigen. Zo kan het gebeuren dat we de zin met een a.c.i. — in vergelijking met de *dat*-variant — zouden willen typeren als 'levendig', omdat het de gedachte oproept aan allerlei hoorbare aspecten van het ademen van een baby (zachtjes, snel, onregelmatig, rustig enz.). Vaak zijn in de zin dan ook woorden aanwezig die expliciet verwijzen naar dergelijke aspecten.

(255) a Ik h  r de baby (r  st  g en regelm  tig)   demen
Ik h  r de baby   demen

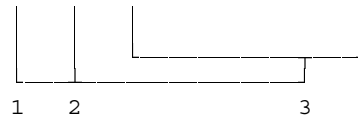

We zouden naar analogie met de bespreking van de a.c.p. nu dus kunnen aannemen dat het 'eigen karakter' van een a.c.i. te maken heeft met de mogelijkheid om in een a.c.i. het element in N (*de baby*) onafhankelijk van wat volgt te betrek-

327. Vergelijk mijn bespreking van de a.c.p. in de vorige paragraaf (dl.II:4.1.1).

ken op het voorafgaande Vf van *horen*.³²⁸ Dit is immers een belangrijk verschil met de *dat*-variant, zoals blijkt uit de volgende interpretatiestructuur.

(256) a Ik hoor dat de baby âdemt

Ook in de *dat*-variant is het Vf onafhankelijk geconceptualiseerd. Dat geeft ook hier aan dat het idee van 'horen' op zichzelf genomen relevant is: het kan bijvoorbeeld onafhankelijk van wat volgt begrepen worden als 'met de oren waarnemen'. Tegelijkertijd wordt datgene wat 'gehoord' wordt, door de *dat*-zin als het ware 'samengevat' weergegeven. In sommige gevallen van een *dat*-variant wordt 'horen' dan ook vooral begrepen als 'concluderend waarnemen' of 'vernemen'. Het verschil tussen de *dat*-variant en de a.c.i. is nu, dat het samenvattende effect van de *dat*-variant inhoudt dat allerlei mogelijk te onderscheiden aspecten van het gebeuren (duur, wijze enz.) niet worden belicht; de gedachte eraan wordt niet eens opgeroepen.³²⁹ Dat leidt ertoe dat we de zin zouden kunnen typeren als 'zakelijk' of 'afstandelijk', om het verschil met de 'levendige' a.c.i. aan te geven.³³⁰

328. Juist in dat geval zou Zwaan (1971) spreken van een "onechte" a.c.i.; vergelijk ook Duinhoven 1991b die dit interpretatieve aspect ook in verband brengt met een structureel aspect van de a.c.i., waarvan hij overtuigend laat zien dat het te beschouwen is als een latere verworvenheid, die niet kenmerkend is voor de "oorspronkelijke a.c.i.".

329. De gedachte aan een afzonderlijk aspect van het gebeuren kan wel worden opgeroepen, maar slechts dan wanneer daar in de zin expliciet naar verwezen wordt.

330. Vergelijk Van Es en Van Caspel (1974,nr.42:253): "De combinatie met een infinitief is namelijk meer de directe neerslag of de epische vertaling van de waarneming, terwijl die met de geïncorporeerde *dat*-groep een verdere abstractie van de directe waarneming inhoudt, de mededeling van een feit." Volgens De Schutter verwijst de infinitief steeds naar een *individualiseerbaar* of *eenmalig* feit. "Zo'n feit veronderstelt een heel situatiekader, dat dan ook mee in de konstruktie als geheel wordt betrokken; d.w.z. dat bepaalde situationele componenten van het handelingsgeheel automatisch (zonder explicitering) bij het handelingsgeheel genoemd door de werkwoordgroep geïntegreerd worden: in een handelingsgeheel waarin b.v. *weten* duidelijk op een situatiekader gericht is, "betekent" de daarmee gevormde combinatie met (*te*) inf. automatisch 'weten *waar* iets zich bevindt'; vergelijk 'Ik weet hem te wonen'" (De Schutter 1974:309/10). Vergelijk ook de observatie dat de elementen in NA bij *zien* en *horen* (een a.c.i.) alleen een 'gebeurtenislezing' kunnen krijgen, en nooit een 'gewoontelezing', zie Jullens 1981. Daartegenover zijn in een *dat*-zin weer beide lezingen mogelijk.

De *dat*-variant beschouwt het waargenomen gebeuren dus als ware het een ongeleed geheel, als een soort samenvatting tot feit, terwijl de infinitief in een a.c.i. het mogelijk maakt het gebeuren te zien als een geheel waaraan verschillende aspecten te onderscheiden zijn. De structuur van een variant met een *dat*-zin bevat dan ook een stapje minder dan de structuur van een analytische a.c.i., en is daardoor dan ook te typeren als minder transitief ten opzichte van een analytische a.c.i. Hiermee is het verschil tussen 'zakelijk' of 'levendig' verklaard als een verschil tussen respectievelijk een drieledige en een vierledige analytische structuur.

Ook een andere observatie wordt nu begrijpelijker. Zo observeert Van den Hoek (1971) dat in veel gevallen met een a.c.i. een parafrase met een *dat*-complement niet in aanmerking komt. Zoals in (257) hieronder waar ik de accentuatie heb aangegeven die hoort bij de interpretatie dat in dit geval "het 'bestaan' van een 'gebeuren' als het praten van een Hagenaar verondersteld is" (Van den Hoek 1971:209). Hier lijkt dan ook eerder een parafrase met *hoe* een alternatief. Het praten van een Hagenaar wordt hier immers geïntroduceerd "onder een bepaald aspekt (nl. als bepaalbaar t.a.v. de wijze waarop)" (De Schutter 1974:307/8). Het gaat hier dus niet om het praten op zich, maar om een bepaald aspect ervan: een manier van praten geassocieerd met inwoners van Den Haag. De vorm met een a.c.i. past hier goed bij, in tegenstelling tot een *dat*-variant.³³¹ Vergelijk:

- (257) Heb je wel eens een Hâgenaar horen praten?
 (258) a Heb je wel eens gehoord *hoe* een Hâgenaar praat?
 b ? Heb je wel eens gehoord *dat* een Hâgenaar praat?

Vergelijkbaar is de observatie³³² dat de zin met *zien* in (259) hieronder niet zozeer met (260)b verwant is, maar met (260)a.

- (259) Zie jij het mēs liggen?
 (260) a Zie jij *waar* het mēs ligt?
 b ? Zie jij *dat* het mēs ligt?

De spreker vraagt of de aangesprokene *weet waar* het mes is (vergelijk *Zie jij het mēs ergens liggen?* en niet: *Zie jij het mēs daar liggen?*) en het idee van 'zien' speelt niet onafhankelijk daarvan een rol: het gaat hier om weten via zien. Of de aangesprokene het mes nu wel of niet feitelijk waarneemt, daar is de spreker op zichzelf niet in geïnteresseerd. Als de aangesprokene wel zou weten waar het mes is,

331. Vergelijk Holierhoek (1980:94), die naar aanleiding van een vergelijking tussen een *dat*-complement en een *hoe*-complement stelt dat de variant met *hoe*, meer dan die met *dat*, lijkt op het infinitief-complement in een a.c.i.

332. Van den Hoek 1971:209, vergelijk De Schutter 1974:307 e.v.

maar hier ontkennend zou antwoorden omdat het mes zich niet in zijn of haar directe visuele nabijheid zou bevinden, dan zou dat immers als communicatief inadequaar gedrag beschouwd kunnen worden. Anders gezegd: het gaat niet om het liggen zelf, maar om een aspect ervan; niet *dat* het mes ligt, maar dat het *ergens* ligt. En het gaat er niet om of de aangesprokene het mes op dat moment ook werkelijk ziet, maar of hij of zij weet waar het mes is. De vorm met een a.c.i. past hier goed bij, in tegenstelling tot de *dat*-variant.

Merk op dat het in mijn benadering overbodig is om aan te nemen dat *zien* verschillende betekenissen heeft, waaronder bijvoorbeeld *waarnemen* (*dat iets gebeurt*) en *in de gaten krijgen/houden* (*hoe/waar e.d. iets gebeurt*) (De Schutter 1974: 309). Het is ook belangrijk om te onderkennen dat het niet mogelijk is een dergelijk betekenisverschil te koppelen aan een bepaald type constructie (een a.c.i. versus de *dat*-variant). Een analyse die gebruik maakt van interpretatiestructuren, laat zien dat een dergelijk betekenisverschil veelal uitgelegd kan worden door er twee verschillende structuren aan toe te kennen. De verschillende interpretaties van *zien* kunnen dan worden uitgelegd als een verschil in de manier waarop de afzonderlijke elementen onderling op elkaar zijn betrokken.

Bovenstaande betekenisuitleg, met nadruk op het verschil in betekenis tussen de zin in (259) en die in (260)b, geeft aanleiding om de vorm van *zien* in (259) en *Ik zie het mes liggen* op te vatten als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd.³³³ Dit is dus het tweede belangrijke verschil tussen een a.c.i. en een *dat*-variant: terwijl het Vf in de *dat*-variant steeds onafhankelijk geconceptualiseerd is, kan het Vf in een a.c.i. in principe ook een niet-onafhankelijke conceptualisering krijgen. Als een a.c.i. bij een waarnemingswerkwoord vooral wordt begrepen als de introductie van NA in het domein van de referent van het subject, zodat het idee van 'zien' (of een ander waarnemingswerkwoord) voornamelijk in dienst daarvan komt te staan, dan geeft dat — zoals ik ook in andere gevallen heb laten zien — aanleiding om een structuur toe te kennen die het Vf weergeeft als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd. Anders gezegd: wanneer we te maken hebben met een zogenaamde synthetische a.c.i. zouden we kunnen zeggen dat de zin met het waarnemingswerkwoord vooral een *presentationele* functie heeft.

Wanneer de zogenaamde presentationele functie in een zin met *zien* de overhand krijgt — vergelijk ook de gevallen (243) en (245) met een a.c.p. in dl.II:4.1.1 hierboven — dan gaat dat altijd samen met de niet-onafhankelijke conceptualise-

333. Op dit moment zie ik even af van de overweging dat we het Vf in zinnen met het Vf op de eerste plaats (waaronder vraagzinnen) waarschijnlijk altijd moeten weergeven als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd; zie 'Besluit'.

ring van het Vf. Zo is er in de volgende gevallen — waarin de uitdrukking van de waarneming vooral dient om het gebeuren in NA te presenteren — alle reden om een niet-onafhankelijke conceptualisering van het Vf voor te stellen.

- (261) Ik zie dat nog nîet gebêuren (Vergelijk 'Dat zal nîet gebêuren')
- (262) Hij zag iets bewêgen (Vergelijk 'Er bewôog iets')
- (263) Hij hoorde de bël gaan (Vergelijk 'De bël ging')
- (264) Ik hoor het vâirken slachten (Vergelijk 'Het vâirken werd geslacht')
- (265) Ze zagen de blîksem inslaan (Vergelijk 'De blîksem sloeg in')

Met een niet-onafhankelijk geconceptualiseerd Vf is de structuur in dit geval maximaal synthetisch, want ook het element in N is niet-onafhankelijk van de elementen in A geconceptualiseerd.³³⁴ Overigens geldt niet dat wanneer het laatste accent op N ligt, het waarnemingswerkwoord per se slechts in dienst van de presentationele functie wordt opgevat. Bij waarnemingswerkwoorden is immers de onafhankelijke conceptualisering van het Vf in principe steeds een optie; ook dan.

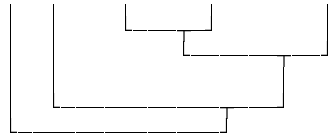
Wanneer het laatste accent op N ligt (en niet op een element in A), en als het Vf wordt weergegeven als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd, kan het element in N niet alleen opgevat worden als een externe participant bij het gebeuren aangeduid door de infinitief, maar soms ook als een interne participant. Zo is het in het immer aangehaalde zinnetje in (264) niet het varken dat slacht, en in de zinnen (266) en (267) uit Den Hertog (1972:51) niet de vlag die hijst, of de roffel die slaat.³³⁵ Vooralsnog lijkt deze laatste verhouding tussen N en de infinitief *altijd* samen te gaan met het laatste accent op N: een laatste accent op A zou in deze gevallen suggereren dat N wel kan worden gezien als een externe participant.³³⁶ De interpretatiestructuur zou er als volgt kunnen uitzien.

334. Merk op dat deze zinnen ofwel een structuur van het type A krijgen (laatste accent op N), ofwel van type C (laatste accent op A): niet alleen het Vf, maar ook N is niet-onafhankelijk geconceptualiseerd. Zie schema (168) in dl.II:3.2.3.

335. Er is veel voor te zeggen om in dit geval niet meer te spreken van een a.c.i. Daarmee voorkomen we dat ook bijvoorbeeld een zin als *Hij wenst haar te zien* een a.c.i. genoemd kan worden, zie Duinhoven 1991b.

336. Vergelijkbare observaties betreffen de werkwoorden *helpen* en *leren*. De situatie is daar echter genuanceerder, vanwege interactie met het gebruik van *te*, vergelijk Pardoën 1986. Ik laat deze kwestie hier verder rusten.

(264) a Ik hoor het vârken slachten

(266) Ik hoor een rôffel slaan

(267) Ik zag de vlâg hijsen

Een synthetische structuur voor de zin in (264) legt uit dat de zin eerst en vooral meedeelt dat 'het vârken geslacht wordt', en dat dat gebeuren iets te maken heeft met de spreker (vergelijk o.a. dl.II:3.1).³³⁷ De zin legt een relatie tussen het gebeuren uitgedrukt in NA enerzijds en de referent van S anderzijds. De aard van die betrekking wordt nader ingevuld met behulp van de inhoud van het werkwoord: het idee dat de spreker het 'hoort'. Tegelijkertijd is daarmee ook de relevantie van de relatie tussen NA en S gemotiveerd:³³⁸ we begrijpen dat het slachten van het varken vooral iets met de spreker te maken heeft door het hoorbare aspect van het gebeuren.³³⁹

Ook in de volgende gevallen ligt het voor de hand om het Vf weer te geven als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd. Ze worden door Holierhoek (1980:77) besproken als voorbeelden van een clichématig gebruik van *zien*.

- (268) Miljonairs zien aantal sterk toenemen (krantenkop)
 (269) De Telegraaf heeft het exploitatieresultaat in de periode tot 21 april dit jaar met tien percent zien dalen
 (270) De partij telde in 1971 nog 120 duizend contribuanten, maar zag dat aantal teruglopen tot 60 duizend in het vorige jaar

Ook nu hoeven we overigens dit specifieke gebruik niet te verbinden met een aparte betekenis van *zien*: we kunnen het immers uitleggen met behulp van toekenning van een interpretatiestructuur die het Vf van *zien* weergeeft als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd. Holierhoek typeert het gebruik van *zien* in zinnen als deze, als volgt.

337. Vergelijk de notie van 'persoonlijke betrokkenheid' in Holierhoek 1980, zie ook dl.II:4.1.1.

338. Voor het gebruik van de term 'relevantie' in dit kader, zie mijn uiteenzetting in dl.II:3.2.

339. Niet ondenkbaar is overigens, dat de feitelijke gebruikssituatie van een zin als deze aanleiding geeft om het Vf van *hoor* hier wel weer te geven als onafhankelijk geconceptualiseerd. In geval van de waarnemingswerkwoorden is dat — zoals eerder opgemerkt — niet op voorhand uit te sluiten. Veel hangt af van de specifieke gebruikssituatie.

"Niemand, behalve de schrijver van de zin, hoeft iets gezien of gekonstateerd te hebben. [...] Het gebruik van *zien* laat wel zijn sporen achter in de vorm van een betekenisaspect 'persoonlijke betrokkenheid'; hetzelfde verschijnsel hebben we ook al bij de deelwoordskonstrukties kunnen konstateren. Datgene wat de subjektsplaats bij *zien* bekleedt is op een bijzondere wijze betrokken bij wat er in het komplement wordt uiteengezet, als slachtoffer [...] of als geluksvogel." (Holierhoek 1980:77)

Merk overigens op dat in alle gevallen met een niet-onafhankelijk geconceptualiseerd Vf een variant met een *dat*-complement — volgens verwachting — geen vergelijkbaar alternatief oplevert. De *dat*-variant stelt de referent van het subject immers voor als een bewuste (visuele) waarnemer, hetgeen overeenkomt met de onafhankelijke conceptualisering van het Vf. En opnieuw zien we — geheel in overeenstemming met analyses in het voorafgaande — dat het idee dat de referent van het subject op een andere manier dan als 'uitgangspunt van de werking' betrokken is bij het waargenomene, er invloed van ondergaat, feitelijk of emotioneel enz., in verband te brengen is met een synthetische structuur waarbij het Vf wordt weergegeven als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd.

Een niet-onafhankelijke conceptualisering van het Vf van *zien* komt overeen met een interpretatie waarbij het zakelijke waarnemingsaspect op de achtergrond staat, (of dat nu wel of niet een direct visueel waarnemen is enz.) en de voorgrond voor iets anders is (de presentatie van de inhoud van NA). De presentatie van 'NA' in het domein van het voorafgaande (het subject) kan overigens begrepen worden vanuit een intern perspectief of een extern perspectief: de gepresenteerde (*zien*-) relatie tussen 'NA' en 'S' heeft onmiskenbaar niet nader gespecificeerde gevolgen voor de referent van het subject zelf, of voor ons beeld daarvan (zie dl.II:3.2).

Inmiddels is het niet zo verrassend meer dat een zin als in (271) hieronder, zonder meer niet mogelijk is,³⁴⁰ terwijl dat verandert na enige aanpassingen als in (272). De a.c.i. in (271) is niet te interpreteren, omdat deze vorm veronderstelt dat we ons een of meer afzonderlijke (waarneembare) aspecten kunnen voorstellen van het gebeuren waar de elementen in A naar verwijzen. En zo zonder meer weten we niet goed hoe dat moet bij 'het antwoord kennen'. Een a.c.i. lijkt echter toch mogelijk indien naar een dergelijk aspect expliciet verwezen wordt, zodat

340. Zie De Geest 1970. Generaliserend wordt doorgaans aangenomen dat als infinitief in een a.c.i. bij waarnemingswerkwoorden alleen werkwoorden kunnen voorkomen die een verloop in de tijd oproepen: de zgn. 'eventieve' werkwoorden.

'het kennen van een antwoord' opgevat kan worden als verwijzend naar een bepaald gedrag. Het is de veronderstelde waarneembaarheid daarvan die hier de relevantie van het gebruik van *zien* motiveert: en zo begrijpen we dat Kaatje iets deed waardoor de 'ik' zag (c.q. concludeerde, afleidde, enz.) dat ze het antwoord kende. Vergelijk:³⁴¹

- (271) ?Ik zie Kaatje het antwoord kennen
 (272) Ik heb Kaatje nog nooit zo vlot en accuraat het antwoord zien kennen.

Deze observatie is vergelijkbaar met de observaties van Sassen, die een verschil in aanvaardbaarheid tussen zinnen als de volgende opmerkt (Sassen 1982):

- (273) ?We zagen hem in de war
 (274) Ik heb 'm nog nooit zo in de war gezien als gisteravond

Dit type zinnen is het onderwerp van de volgende paragraaf.

4.1.3 *Zien met adjectief*

Den Hertog³⁴² gaf als voorbeeld van een bepaling van gesteldheid (van de eerste soort) de volgende zin met *zien*.³⁴³

- (275) Wij zagen de deur open

In tegenstelling tot andere gevallen zoals die in (276) en (277) hieronder, vindt Holierhoek (1980:53) de zin van Den Hertog een "vreemde zin". Vergelijk:

- (276) Zaterdag heb ik de oude Rinus weer *bezig* gezien
 (277) Ik heb haar nog nooit zo *mooi* gezien

De verklaring van Holierhoek voor het verschil in aanvaardbaarheid tussen de zinnen in (276) en (277) enerzijds en het voorbeeld van Den Hertog in (275) anderzijds, is nogal onbevredigend. De inhoud van het adjectief *open* in (275) is volgens haar te "neutraal": de constructie vereist namelijk dat de inhoud ofwel "van groter dan normaal belang" is, ofwel "juist het andere uiterste". Het betreft

341. Er is wel een verschil in aanvaardbaarheid tussen (271) en (272), maar ondanks de aanpassingen zal de zin in (272) niet voor iedereen volstrekt aanvaardbaar zijn.

342. Zie Den Hertog 1972:125/6; Den Hertog 1892a:118.

343. Er zijn overigens naast het adjectief nog andere niet-verbale aanvullingen mogelijk in deze constructie met *zien* (bijv. een bijwoord van plaats, een voorzetselgroep waaronder ook *aan het* + infinitief), zie Holierhoek 1980, en vooral Sassen 1982.

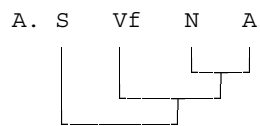
in het ene geval een "noodzakelijke, want beperkende toevoeging" (als in (277)) en in het andere geval een "weinig-informatieverschaffende en eventueel weglaatbare bepaling" (als in (276)).

Haar toelichting doet echter vermoeden dat Holierhoek hier een verschil uitelicht heeft dat vooral samenhangt met een verschil in de plaats van het laatste accent.³⁴⁴ Kennelijk zijn bovenstaande zinnen door Holierhoek begrepen met de volgende accentuatie.

- (278) Zaterdag heb ik de oude Rînus weer bezig gezien
 (279) Ik heb haar nog nooit zo mōoi gezien

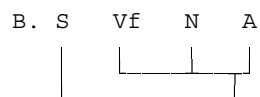
Wanneer we het verschil in accentuatie erbij betrekken, kan het verschil tussen de zin met *bezig* en die met *mōoi* worden uitgelegd als een verschil in de conceptualisering van N ten opzichte van A. In (278) ligt het laatste accent op N en is N niet-onafhankelijk van A geconceptualiseerd. In (279) ligt het laatste accent op A en is N onafhankelijk van A geconceptualiseerd. De interpretatiestructuur die we aan (278) toekennen is van het type A (zie schema (168) in dl.II:3.2.3). Ligt het laatste accent daarentegen op A als in (279), dan hebben we te maken met een structuur van type B.

- (278)a Ik zie Rînus bezig

laatste accent op N

- (279)a Ik zie haar mōoi

laatste accent op A

Geheel overeenkomstig de aangegeven accentuatie gaat het in het laatste geval dan ook vooral om haar 'mooi-zijn': dat immers motiveert hier de relevantie van de constatering van een 'zien'-betrekking tussen 'ik' en 'haar', omdat de situatie 'haar mooi' wordt begrepen als de ontkenning van 'haar - niet mooi' (Keijsper 1985, zie ook dl.I:13 en 14, vergelijk dl.II:3.2). De inhoud van A lijkt er dan inderdaad veel meer toe te doen dan in (278), waar het 'bezig-zijn' alleen genoemd wordt

344. Vergelijk mijn observaties over de accentuatie in zinnen met *hebben*, bij de bespreking van de 'pendule'-zinnen van Van Bree (1981) in dl.II:3.2.1.

in het kader van de introductie van de persoon die bedoeld wordt met 'de oude Rinus'. In het geval met *mooi* lijkt de inhoud van A dan inderdaad "noodzakelijk, want beperkend", en in het geval met *bezig* "weinig-informatieverschaffend en eventueel weglaatbaar". In het laatste geval immers wordt de referent van N geïntroduceerd via de inhoud van A, die — zo hebben we al eerder geconstateerd — niet zo specifiek mag zijn dat het zijn (introducerende) doel voorbyschiet (zie met name dl.II:3.2.2 en 3.3).

De suggestie van de weglaatbaarheid van bijvoorbeeld *bezig* in (278) hangt dus niet zozeer samen met de inhoud van *bezig* als wel met het (hier door mij afgeleide) gegeven dat het niet zelf het laatste accent heeft. Wanneer we wel een laatste accent op *bezig* zouden leggen, verandert de zin in (278) immers dienovereenkomstig in een geval van type B, vergelijkbaar met de zin in (279) met *mooi* .

En nu wordt duidelijk wat Holierhoek bedoelt als ze de inhoud van het adjectief in (275) "neutraal" noemt. Eigenlijk is het een typering uit armoede. Bij nader inzien blijkt namelijk dat het voorbeeld van den Hertog een geval is waarbij het niet zonder meer mogelijk is om te beslissen welk element hier bij voorkeur het laatste accent heeft. Ten aanzien van een bepaalde voorkeursaccentuatie is de zin zelf dus neutraal te noemen: we kunnen eigenlijk nog alle kanten op. Pas als we meer aanwijzingen krijgen, kunnen we de zin begrijpen als *We zagen de deur open* of als *We zagen de deur open* . Vervolgens blijkt — zoals verwacht — dat met een bepaalde keuze onmiddellijk ook de zogenaamde neutraliteit verdwenen is. We kunnen dan bijvoorbeeld begrijpen dat het open-zijn van de deur hier een nieuwe toestand aanduidt ter onderscheiding van de toestand 'de deur niet open' (in het eerste geval)³⁴⁵ of dat de verwijzing naar het open-zijn van de deur een manier is om de gedachte aan die deur te introduceren (in het tweede geval). In dat laatste geval begrijpen we dat de ontkenning van 'niet (de deur)' tegelijkertijd plaatsvindt met de introductie van de gedachte 'open'.³⁴⁶

345. Vergelijk de "verbedding" voor *We zien de deur open* in het volgende voorbeeld van Sassen (1982:31): 'Volgens mij is die deur altijd al dicht geweest, ik kan me tenminste niet herinneren dat ik 'm ooit open heb gezien'.

346. We zouden *open* ook hier kunnen typeren als een bepaling "in een moeite door", zie dl.II:3.2.1. In dit geval verschilt de zin ook niet veel van *We zagen de deur open staan* . Merk op dat een ander werkwoord dan *staan* (of *gaan*) met deze accentuatie niet goed mogelijk zou zijn. Dit kan worden uitgelegd op dezelfde wijze als met betrekking tot zinnen met *hebben* , zie mijn bespreking in dl.II:3.2.2.

Wanneer we nu met een aantal aanpassingen een duidelijke voorkeursaccentuatie afdwingen (voor de plaats van het laatste accent), dan komt het allemaal vanzelf goed. Bijvoorbeeld zo:

- (280)b Wij hebben de deur gisteren nog ôpen gezien
 (280)c Ik heb die deur nog nooit ôpen gezien

We zouden geneigd kunnen zijn tot het maken van een inventarisatie van de elementen die we kunnen inzetten om tot aanvaardbare resultaten te komen. Zo kunnen we wijzen op de aanwezigheid van elementen als *nog, nog nooit, zo*, het gebruik van een perfectum, de aanwezigheid van bepalingen als *graag, liever, het liefst* enz. Dit is precies wat gedaan is door Sassen (1982), die terecht betoogt dat de onaanvaardbaarheid dus niet ligt aan de constructie op zich, maar aan het gebrek aan de noodzakelijke "verbedding" ervan. Maar het is niet nodig om een volledige inventarisatie te maken van mogelijke manieren van verbedding, als we het verschijnsel van de verbedding zoals bedoeld door Sassen nu ook in verband brengen met een bepaald accentuatiepatroon in combinatie met een bepaalde interpretatiestructuur.

Een eerste observatie daartoe betreft de vorm. We zien namelijk dat alle aanpassingen (manieren van verbedding) die nodig zijn om de opeenvolging $S+Vf[zien]+NA$ — met A in de vorm van een adjectief — aanvaardbaar te maken, ertoe leiden dat het laatste accent steeds bij voorkeur op A valt. En steeds geven we daarbij het element in N weer als onafhankelijk van A geconceptualiseerd. Een tweede observatie betreft de interpretatie. We zien dat de aard van de aanpassingen steeds zodanig is, dat ze ervoor zorgen dat de aandacht komt te liggen op een bepaald (waarneembaar) aspect dat geassocieerd wordt met het hebben van de in A genoemde eigenschap. En steeds is het vooral deze eigenschap die het gebruik van *zien* rechtvaardigt.

Wanneer we niet kunnen zeggen: *We zagen hem in de wâr*, maar wel: *Ik heb 'm nog nooit zo in de wâr gezien als gisteravond* (Sassen 1982:27), dan komt dat doordat in het tweede geval gemakkelijker de gedachte oproepen wordt aan een gebeuren met waarneembare aspecten, zodat er iets te 'zien' valt, c.q. te 'beleven' of 'mee te maken'. In dit geval een bepaald gedrag dat aangemerkt kan worden als (een bepaalde mate van) 'in de war zijn'. Hoe dat gedrag er precies uit ziet, blijft in het midden, maar in dit geval lijken de gespreksdeelnemers wel uitgenodigd te worden om juist dat gedrag tot onderwerp van gesprek te maken.

Het blijkt dus niet mogelijk om op voorhand op grond van een bepaalde inherente betekenis van het adjectief, een bepaald soort adjectieven uit te sluiten van gebruik in de opeenvolging $SVfNA$ met *zien* (met laatste accent op A). Er is dan

ook geen grond voor de veronderstelling dat het adjectief in A geen inherente of permanente eigenschap mag aanduiden.³⁴⁷

Zo vinden we het misschien moeilijk om ons voor te stellen wat (281)a zou moeten betekenen, terwijl (281)b probleemloos te interpreteren is als: 'ik vind het prettig als hij zich zo gedraagt dat anderen (en ik) daaruit (kunnen) afleiden dat hij intelligent is'.

- (281) a ?Ik zie hem intelligent
 b Ik zie hem graag intelligent

Hetzelfde geldt voor de veronderstelling van Sassen (1982) dat de betekenis van de elementen in A een *temporele begrenzing* moet inhouden: volgens Sassen zijn ze te typeren als een "stadiumpredikaat".³⁴⁸ Een adjectief als *verkoopbaar* zou in die opvatting dus niet mogelijk moeten zijn, maar de veronderstelde eigen betekenis van *verkoopbaar* toont zich opmerkelijk plooibaar: in tegenstelling tot Sassen wil ik een eventuele verbedding als in (282)b of (282)c niet uitsluiten.

- (282) a ?Ik zie dat huis verkoopbaar
 b Ik heb dat huis nog nooit verkoopbaar gezien
 c Ik wil dat huis liefst morgen nog verkoopbaar zien

We begrijpen in (282)b en (282)c — met het laatste accent op *verkoopbaar* — de gedachte 'dat huis verkoopbaar' als de ontkenning van 'dat huis niet verkoopbaar'. De zinnen zijn dan ook interpreteerbaar en bruikbaar als het mogelijk is om *verkoopbaar* op te vatten als 'in verkoopbare staat': een toestand of eigenschap

347. Uit de literatuur zijn diverse typeringen bekend van elementen in A die kunnen voorkomen in het hier besproken type zinnen met *zien*. Bij een adjectief zou het steeds gaan om de aanduiding van een 'tijdelijke' of 'incidentele' eigenschap, of een 'verandering van toestand' bijvoorbeeld als 'resultaat van een handeling', vergelijk bijv. Sassen 1982:32.

348. Ook wel: 'stage'-predikaat, zie Sassen 1982:32-36 en bijv. ook Jullens 1981 met verwijzing naar werk van G.N. Carlson (zie aldaar). Bij een infinitief is in het verleden benadrukt dat het zou gaan om een veronderstelde 'eenmaligheid van de ervaring' (Holierhoek 1980:55), of een 'individualiseerbaar of eenmalig feit' (De Schutter 1974:309). De werkwoorden lijken niet een statische situatie aan te duiden: ze lijken te typeren als 'eventief', of met een 'inherente temporele structuur'. De infinitieven in de aanvulling veronderstellen een zeker verloop in de tijd. In termen van Sassen (1982:34) geldt voor alle soorten aanvullingen (waaronder adjectieven en infinitieven) gebruikt in combinatie met *zien*, dat ze "van toepassing zijn op 'stages': kortere of langere tijdgebonden porties van het bestaan van een persoon (of zaak)".

waarin 'dat huis' op het ene moment niet verkeert en na enige inspanning op een ander moment wel.³⁴⁹

Wanneer we dus zinnen beschouwen van het type SVfNA met *zien* (en mogelijk andere waarnemingswerkwoorden), dan zien we steeds hetzelfde met betrekking tot de elementen in A. Niet alleen de betekenis van de elementen in A — of die nu opgevat worden als een infinitief, een voltooid deelwoord of een adjectief — maar ook de betekenis van de accentuatie moet ingepast kunnen worden in het geheel.

Samengevat komt het hierop neer: als het laatste accent op A ligt (en niet op N) en N is onafhankelijk van A geconceptualiseerd,³⁵⁰ dan wordt de gedachte 'NA' opgeroepen als de ontkenning van 'N niet A'. Dat houdt in dat we ons niet alleen iets moeten kunnen voorstellen bij de gedachte 'N niet A', maar ook dat die gedachte er op enigerlei wijze toe doet bij de interpretatie van 'NA' in relatie tot het voorafgaande. Ook dan wordt de toestand 'NA' gepresenteerd in het kader van het voorafgaande: we vullen de relatie tussen 'NA' en de referent van het subject concreter in met behulp van de betekenis van het waarnemingswerkwoord, in casu *zien*. Dit betekent dat we 'NA' (als de ontkenning van 'N - niet A') moeten kunnen begrijpen als een geheel met een of meer waarneembare aspecten die het gebruik van *zien* rechtvaardigen. En ook nu begrijpen we dat de relevantie van de gepresenteerde aanwezigheid van 'NA' in een *zien*-relatie tot 'S' grotendeels bepaald wordt door de inhoud van de aanvulling: een of ander waarneembare aspect dat we associëren met 'NA'.

In veel van de niet-verbedde voorbeelden met *zien* gevolgd door N en een aanvulling (A) in de vorm van een adjectief, geeft de zin zelf ons blijkbaar niet voldoende houvast om tot een bevredigende interpretatie te komen. We hebben bij een zin als (273) *We zagen hem in de wâr* dus nog iets meer informatie nodig om te begrijpen wat er waarneembaar is aan 'hem in de war'. Op een of andere manier moeten we immers trachten de gesuggereerde relevantie te begrijpen van de (*zien*)-relatie tussen 'hem in de war' en de referent van het subject, gegeven de

349. Mogelijk lijkt ook dat *verkoopbaar* in (282)a in samenhang met het gebruik van *zien* een toestand uitdrukt waarin 'dat huis' door iemand geacht wordt te zijn, terwijl een ander daar anders over denkt. Maar om dat uit te drukken hebben we de vorm *als verkoopbaar* tot onze beschikking. Volgens Sassen (1982) zou dit echter de enige mogelijkheid zijn.

350. Deze accentuatie gaat altijd gepaard met deze structuur (type B), tenzij N een niet-zelfstandig verwijzend element is; in dat geval hebben we een geval van het type C in schema (168), zie dl.II:3.2.3.

conceptualisering van 'hem in de war' als de ontkenning van 'hem - niet in de war'. En wat heeft de situatie 'hem in de war' te maken met de referent van het subject?³⁵¹ Hetzelfde geldt overigens ook — zij het minder opvallend — in geval van een infinitief. Zo zullen we er ook bij een zin als (283) hieronder, een beetje meer bij moeten verzinnen om ons een relevant en passend gebruik ervan voor te stellen (en dus ook om uit te leggen wat de zin betekent).³⁵²

- (283) a ?Ik zie haar komen
 b Ik zag haar langzaam op mij afkomen
 c Ik zie haar al/nog niet komen

Anders gezegd: wat is de relevantie van de constatering van 'ze komt' (de interpretatie van *haar komen*) in een *zien*-betrekking tot de referent van het subject? In onze interpretatie proberen we te honoreren dat daar kennelijk iets aan te zien is (in welke zin dan ook), of te beleven voor de referent van het subject. Bovendien honoreren we dat de spreker het belangrijk vindt om dat op dit moment onder de aandacht van de hoorder te brengen: we begrijpen de ontkenning van 'haar niet komen' bijvoorbeeld als 'eerst niet en nu wel' of 'eerst niet aan de orde en nu wel'. Kortom, als het mogelijk is om uit te leggen wat de zin betekent met behulp van een interpretatiestructuur en verwijzing naar de accentuatie, de gebruikte woorden en de betekenis daarvan, dan is het dus helemaal niet nodig om te streven naar één algemene typering van de (inherente) betekenis van de elementen die gebruikt kunnen worden als aanvulling (A) in de opeenvolging SVfNA met *zien*.

Als het laatste accent daarentegen niet op A ligt, maar op N en N is niet-onafhankelijk geconceptualiseerd (type A), dan wordt 'niet N' vervangen door 'NA' (zie dl.I:13 en 14). Anders gezegd: de ontkenning van 'niet N' vindt tegelijkertijd plaats met de introductie van 'A'. Eerder heb ik naar aanleiding van zinnen met *hebben* erop gewezen dat de introductie van 'NA' als de vervanging van 'niet N' door 'NA' botst met een al te specifieke inhoud van A (zie dl.I:3.2.2). Iets dergelijks bleek ook te gelden voor zinnen met *zijn* (dl.II:3.3) en zinnen met de volgorde *zich* - subject (dl.II:3.3.1) en het is ook hier het geval.

Vooraf met het laatste accent op N lijkt de aanvulling aan bepaalde beperkingen onderhevig. Maar ook nu hoeven we dit niet te verklaren door een gebod of verbod te formuleren op bepaalde inherente eigenschappen van de elementen in A.

351. In gevallen als deze wordt *zien* al gauw begrepen als 'meemaken'.

352. Ook Sassen (1982:41) overweegt in eerste instantie een uitleg met behulp van het woord *verzinnen*, maar hij kiest uiteindelijk voor *verbedden*.

Zinnen met *zien*+NA met het laatste accent op N lijken immers veel op zinnen van hetzelfde type met *hebben* (type A: N niet-onafhankelijk geconceptualiseerd) en zinnen met *er* (met een zelfde accentuatiepatroon).³⁵³ In al die gevallen immers, moet de inhoud van het element in A gebruikt kunnen worden om het geheel 'NA' te introduceren.³⁵⁴ Vergelijk bijvoorbeeld het nu niet meer zo verrassende verschil tussen de volgende zinnen:

- (284) Hij zag een bêer op zich afkomen
 (285) ?Hij zag een bêer op een afstandje naar hem loeren
 (286) Hij zag de oude Rînus weer bezig
 (287) ?Hij zag de oude Rînus met een stok de straat oversteken

Overeenkomstig mijn eerdere uitleg (bijvoorbeeld van zinnen met *er*, zie dl.II:3.3) betekent het voor zinnen van het type S+Vf[*zien*]+NA dat we de relevantie moeten kunnen motiveren van de constatering van de aanwezigheid van 'NA' in een *zien*-betrekking tot de referent van het subject. Als het laatste accent op A ligt, dan speelt — zoals ik ook eerder heb laten zien — de inhoud van de elementen in de aanvulling (A) daarbij een grote rol: 'NA' wordt dan immers begrepen als de ontkenning van 'N niet A'. Als we dat opvatten als 'eerst niet A, nu wel', dan komt hierbij vanzelf de gedachte op aan een 'tijdelijke' of 'temporeel begrensde' eigenschap of toestand met een of meer afzonderlijk (al of niet direct visueel) waarneembare eigenschappen. Dat kan ook nu dus uitgelegd worden met behulp van een verwijzing naar de betekenis van de accenten in combinatie met een bepaalde interpretatiestructuur. Als het laatste accent daarentegen niet op A ligt maar op N, dan speelt de inhoud van A vooral een rol als een manier om 'N' te introduceren (in een *zien*-betrekking tot de referent van het subject). Het is dan ook begrijpelijk dat in dat geval het element in A getypeerd wordt als een "weinig-informatieverschaffende en eventueel weglaatbare bepaling". Het element in A kan alleen getypeerd worden als "noodzakelijke, want beperkende toevoeging" (Holierhoek 1980:53) wanneer A wel zelf het laatste accent krijgt. De typeringen van Holierhoek hangen dus direct samen met de plaats van het laatste accent.

Een vergelijking op basis van de woordvolgorde heeft me er hier toe geleid om ook zinnen met een waarnemingswerkwoord te typeren als een opeenvolging

353. Opvallend is overigens dat Sassen (1982) dit type zinnen met *zien* eigenlijk niet bespreekt: zijn voorbeelden betreffen alle gevallen met het laatste accent op A en niet op N. Hij vergelijkt zinnen met *zien* wel met zinnen met *er* en zinnen met *hebben*, maar hij maakt daarbij ten onrechte geen onderscheid tussen de verschillende mogelijke accentuatiepatronen.

354. Vergelijk het type *Ik zag een bôek liggen* van Holierhoek (1980:67).

SVfNA om ze te kunnen vergelijken met andere zinnen met de vorm SVfNA. Hierdoor heb ik vooral aandacht gevestigd op overeenkomsten, en in eerste instantie minder op verschillen. Dat heeft als resultaat dat we allerlei kenmerken van zinnen met een waarnemingswerkwoord (waaronder de a.c.i.) nu niet meer hoeven te beschouwen als specifiek voor dat soort zinnen. Een vergelijking op basis van een overeenkomst in woordvolgorde en accentuatie levert ons bovendien een verrassend beeld op van de verwantschap met andere zinnen, waaronder zinnen met *hebben* en zinnen met *er*.

In het eerste deel van dit hoofdstuk is wederom gebleken hoe belangrijk het door mij zo genoemde *Vf-punt* is (zie dl.II:1) in een analyse met behulp van interpretatiestructuren. Door een onderscheid te maken tussen onafhankelijke en niet-onafhankelijke conceptualisering van het Vf konden niet alleen verschillen tussen zinnen met *zien* onderling worden verhelderd, maar ook het verschil tussen een zogenaamde a.c.i. en een variant met een *dat*-zin. In de volgende paragraaf komt een vergelijkbaar verschil aan de orde.

4.2 NA is een 'beknopte-bijzin' met *te* + infinitief

In deze paragraaf gaat het om zinnen met een opeenvolging SVfNA waarin het werkwoordelijk element in A de vorm heeft van een infinitief voorafgegaan door *te*. Doorgaans wordt het geheel in NA dan opgevat als een beknopte bijzin, zodat ik zinnen met de opeenvolging SVfNA met *te*+infinitief in A, voor het gemak aanduidt als de *beknopte-bijzinvolgorde*.

(288) Jan probeert een român te schrijven

Net als bij de zinnen die besproken zijn in de vorige paragraaf, kan bij een zin als in (288) NA opgevat worden als een zin in 'beknopte' of gereduceerde vorm. Afgezien van een specifieke theoretische verantwoording ervan wordt algemeen geobserveerd dat het geheel in NA het midden houdt tussen een 'volledige' bijzin en een zinsdeel: NA heeft de functie van een object (of subject) en is als zodanig een zinsdeel, maar de aanwezigheid van een werkwoordelijk element en de verhouding tussen de elementen onderling rechtvaardigt de opvatting van NA als een soort zin waarin de elementen in A lijken te fungeren als een predikaat met een eigen subject.

Maar in vergelijking met de zinnen in de vorige paragraaf is er ook een verschil. In zinnen met een waarnemingswerkwoord is de verhouding tussen N en A te vergelijken met die tussen een subject en een predikaat, terwijl in de zinnen die

nu aan de orde komen, N zich ten opzichte van A juist niet verhoudt als een subject, maar als iets anders, bijvoorbeeld een bepaling of een object. Dat toch ook in die gevallen het geheel NA als een soort zin werd beschouwd, heeft — zoals bekend — in het verleden geleid tot een systematische queeste naar het bijbehorende, 'begrepen' of 'verzwegen' subject.³⁵⁵ Op de veronderstelde onzichtbare aanwezigheid van een subject zal ik hier niet nader ingaan. In mijn benadering beperk ik me tot die aspecten van de interpretatie die in verband te brengen zijn met aspecten van de vorm die waarneembaar zijn, zoals de woordvolgorde.

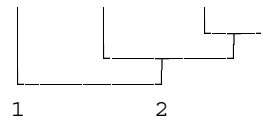
Wat levert een analyse met behulp van interpretatiestructuren ons op voor dit type zinnen? Beschouw om te beginnen de twee mogelijke interpretatiestructuren voor de zin in (289).

(289) Jan probeert te komen

(289)a Jan probeert te komen

(289)b Jan probeert te komen

Ook nu is het — zoals ik hierboven steeds betoogd heb — niet mogelijk om op voorhand te kiezen voor een van deze twee interpretatiestructuren: in principe verdienen beide mogelijkheden overweging (zie dl.II:1). Naar aanleiding van het voorafgaande kunnen we — globaal geformuleerd — verwachten dat het verschil tussen de twee structuren hier bijvoorbeeld ingezet kan worden met betrekking tot het volgende verschil. De onafhankelijke conceptualisering van het Vf in (289)a is te verdedigen, wanneer geoordeeld wordt dat het Vf minstens evenveel nadruk krijgt als de erop volgende infinitief. Daarentegen is een structuur die het Vf weergeeft als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd, passend wanneer we ervaren dat de inhoud van het Vf op een of andere wijze in dienst staat van, of ondergeschikt is aan de inhoud van de erop volgende infinitief.

355. Zogeheten 'controle-theorieën' zijn samen te vatten als antwoord op de complexe vraag: 'wat is het subject, waar is het (gebleven), en hoe we vinden het (terug)?' Een interessant antwoord met betrekking tot het Nederlands biedt Van Haaften 1991.

De structuur in (289)a komt nog het meest overeen met de traditionele opvatting van de zin als enkelvoudig en transitief, met *te komen* als direct object bij het gezegde *probeert* (Den Hertog 1892a:126/7, Den Hertog 1972:132/3).³⁵⁶ Hier wordt *probeert* dus opgevat als een zelfstandig werkwoord dat in zijn eentje het gezegde vormt; *te komen* is hierbij een object. Onafhankelijke conceptualisering van het Vf resulteert zichtbaar in een driedelige oftewel analytische structuur, die ik eerder in verband gebracht heb met een zekere vorm van transitiviteit die hier de betekenis van de zin als geheel kenmerkt, zie dl.II:2.1.

De structuur in (289)b daarentegen komt overeen met de opvatting van *probeert* als hulpwerkwoord bij *te komen*, dat dan dus wordt gezien als de kern van de werkwoordgroep *probeert te komen*. Ook in dit geval wordt het geheel opgevat als enkelvoudig, maar het ligt nu niet meer voor de hand om de zin nog op te vatten als transitief, in welke opvatting dan ook. De interpretatiestructuur in (289)b laat zien hoe de interpretatie van het werkwoord samenhangt met de interpretatie van de zin als geheel: de niet-onafhankelijke conceptualisering van het Vf, die leidt tot de tweeledige, synthetische interpretatiestructuur, kan bijvoorbeeld direct in verband worden gebracht met het *statische* karakter dat de interpretatie van de zin als geheel kenmerkt (zie dl.II:2.1).

Als we *proberen* weergeven als onafhankelijk geconceptualiseerd, zie (289)a, dan geven we daarmee aan dat we hebben begrepen dat de poging van Jan los van de nadere specificatie ervan onze aandacht verdient. Het zou in dat geval bijvoorbeeld wel eens belangrijk kunnen zijn om Jan te zien als iemand die willens en wetens iets onderneemt met het doel zijn komst te bewerkstelligen. Geven we *proberen* daarentegen weer als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd zoals in (289)b, dan leggen we daarmee de interpretatie uit waarbij vooral het doel van zijn poging (zijn komst) onze volle aandacht heeft, ten koste van aandacht voor de eventuele actie die de referent van het subject daartoe onderneemt (zie dl.II:2.2).

Duinhoven (1994) meent nu dat we kunnen constateren dat er — analoog aan een ontwikkeling van de modale hulpwerkwoorden en koppelwerkwoorden uit zelfstandige werkwoorden (zie dl.II:2.2) — ook bij werkwoorden als *proberen* sprake is van een "overgang van zelfstandig werkwoord naar hulpwerkwoord". Deze ontwikkeling voltrekt zich in het hedendaags Nederlands en leidt ertoe dat "het aantal hulpwerkwoorden sterk gegroeid" is (Duinhoven 1991a:54/59). Het is echter niet nodig om bij de beschrijving van het geobserveerde interpretatiever-

356. Den Hertog maakt hier onderscheid tussen een lijdend voorwerp en een oorzakelijk voorwerp.

schil van zinnen met een werkwoord als *proberen* te veronderstellen dat het hier gaat om een ontwikkeling in de betekenis van het werkwoord, waardoor het van soort verandert, met een "herinterpretatie van de syntactische structuur" tot gevolg (Duinhoven 1991a:54). In mijn benadering is het immers geen probleem om te veronderstellen dat beide gebruiksmogelijkheden in principe naast elkaar bestaan en dat wellicht ook zullen blijven doen, zonder te hoeven veronderstellen dat de ene op welke wijze dan ook 'oorspronkelijker' of 'fundamenteler' is dan de andere.³⁵⁷

Eerder heb ik betoogd dat mijn analyse kan bijdragen tot verheldering van het onderscheid tussen 'zelfstandig werkwoord' en 'hulpwerkwoord', maar dat het onderscheid zelf strikt genomen overbodig is geworden. Met de toekenning van twee verschillende interpretatiestructuren, afhankelijk van de gebruikswijze of interpretatie van dit soort zinnen met *proberen*, is het geobserveerde verschil in gebruik uitgelegd in termen van onafhankelijke conceptualisering. Daarmee is het bedoelde verschil in de interpretatie van de zin als geheel verklaard als een verschil in wijze waarop de elementen onderling met elkaar in verband zijn gebracht, waarbij de belangrijkste beslissing samenvalt met het zogenoemde *Vf-punt*. Het is dan niet zinvol om vervolgens te beweren dat de oorzaak van het verschil in verbindingsmogelijkheden gelegen is in verschil (of verandering) van de status van het Vf, respectievelijk als zelfstandig werkwoord of als hulpwerkwoord, zie dl.II:2.3.

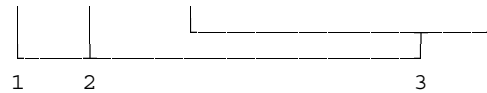
Door de aanwezigheid van *een roman* (N) wordt (288) *Jan probeert een roman te schrijven* eerder dan (289) *Jan probeert te komen* beschouwd als samengesteld.³⁵⁸ Ook voor de zin in (288) zijn twee verschillende interpretatiestructuren denkbaar. Wanneer we nu de twee mogelijke interpretatiestructuren voor de zin in (288) vergelijken met die voor de zin in (289), dan valt het volgende op. Ook wanneer de zin meer eenduidig te beschouwen zou zijn als samengesteld in plaats

357. Een en ander wil niet zeggen dat onderzoek naar een mogelijke ontwikkeling niet zinvol is; integendeel. Deze zou echter ook beschreven kunnen worden als een verandering (verruiming of beperking) in de verbindingsmogelijkheden, waardoor een veronderstelling over een groei van het aantal hulpwerkwoorden niet aan de orde is. Zie ook dl.II:2.2, 2.3, vergelijk Pardoën 1991 in verband met combinaties met *hebben* en Verhagen 1998b met betrekking tot de werkwoorden *beloven* en *dreigen*.

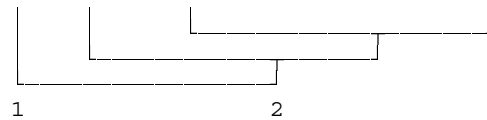
358. Den Hertog onderkent de willekeur in de beoordeling van de zin in (289) als enkelvoudig en die in (288) als samengesteld, zie Den Hertog 1973:46; 1892b:41. In het verleden van de transformationeel-generatieve grammatica werd dit ondervangen door in eerste instantie alle zinnen met een infinitiefcomplement te beschouwen als samengesteld; ook hieraan kleven bezwaren, zie bijv. Blom 1982.

van enkelvoudig, zien we een *zelfde* verschil bij vergelijking van de twee mogelijke interpretatiestructuren: het betreft in beide gevallen een verschil in de conceptualisering van *probeert*, het werkwoord op het Vf-punt. Vergelijk:

(288) a Jan probeert een roman te schrijven

(288) b Jan probeert een roman te schrijven

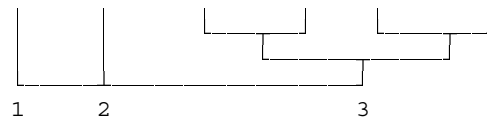
Nu is het mogelijk om te concluderen dat een analytische structuur als in (288)a uitdrukt dat we de zin opvatten als samengesteld, terwijl we met een synthetische structuur als in (288)b de zin opvatten als enkelvoudig. Een mogelijke generalisatie zou dan ook kunnen zijn dat een drieledige structuur (met een onafhankelijk geconceptualiseerd Vf) een noodzakelijke, maar niet voldoende voorwaarde is voor de diagnose 'samengestelde zin', en dat een tweeledige structuur (met een niet-onafhankelijk geconceptualiseerd Vf) een voldoende, maar niet noodzakelijke voorwaarde is voor de diagnose 'enkelvoudige zin'.

Hoewel het onderscheid tussen enkelvoudig en samengesteld evenals het onderscheid tussen zelfstandige en hulpwerkwoorden op zichzelf genomen interessant is, voegt het hier echter niets toe aan een analyse in termen van onafhankelijke conceptualisering. Een interpretatiestructuur wordt immers toegekend op grond van een bepaald interpretatief aspect van de zin als geheel: een keuze voor een bepaalde structuur kan dan niet gerechtvaardigd worden met een beroep op dergelijke onderscheidingen; *ze kan er hooguit mee in overeenstemming zijn*. De consequentie hiervan is uiteindelijk ook interessanter: we zouden nu een bepaalde analyse met behulp van interpretatiestructuren als uitgangspunt kunnen nemen om het onderscheid tussen enkelvoudige en samengestelde zinnen — dat tot dusver vooral syntactisch gefundeerd is — nu ook een inhoud te geven die verwijst naar aspecten van de zinsbetekenis (zie dl.II:4.2.3).

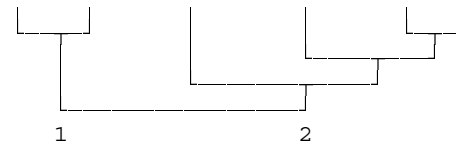
In het algemeen kunnen we dus ook een zin met de beknopte-bijzinvolgorde (SVfNA[*te*+infinities]) niet op voorhand een bepaalde structuur toekennen. Ook nu vraagt een keuze voor de structuur in (288)a of die in (288)b om een eigen motivatie, gerelateerd aan een bepaalde gebruikswijze of interpretatie.

Een duidelijk verschil in gebruik zien we bijvoorbeeld bij de werkwoorden *beloven* en *dreigen*.³⁵⁹ Vergelijk het gebruik van *beloven* in de zinnen (290) en (291) hieronder. In (290) wordt *beloven* begrepen als 'een belofte doen of uitspreken', maar in (291) wordt het begrepen als 'alles wijst erop dat'. Om dit verschil uit te leggen, kunnen we zeggen dat het Vf van *beloven* in het eerste geval onafhankelijk geconceptualiseerd is en in het tweede geval niet, overeenkomstig de analyse in Verhagen 1995. Dat leidt tot een analytische interpretatiestructuur voor de zin in (290), en een synthetische structuur voor de zin in (291). Vergelijk:

(290) Hij beloofde de grôndwet te verdedigen

(291) Het debat belooft spânnend te worden

Onafhankelijke conceptualisering van het Vf van *beloven* in (290) geeft weer dat *beloofde* begrepen is als de aanduiding van een handeling die uitgaat van de referent van *hij*. De zin kunnen we opvatten als een verslag van zijn woorden: "Ik beloof de grondwet te verdedigen", of als een verslag van iets wat hij deed of zei waaruit iedereen zou kunnen afleiden dat hij een belofte deed. In ieder geval duidt *beloofde* iets aan dat onafhankelijk van een nadere specificatie ervan te conceptualiseren is.

De tweeledige structuur in (291) daarentegen, laat zien dat we het Vf van *beloven* hier niet op dezelfde manier als in (290) onafhankelijk van wat volgt begrijpen als de aanduiding van een handeling die uitgaat van de referent van het subject. Het gebruik van *beloven* komt hier volledig voor rekening van de spreker: het debat belooft zelf immers niets. Hij geeft aan dat hij verwacht in de toekomst een posi-

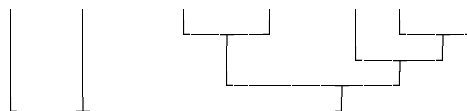
359. Verhagen (1995) typeert de verschillende gebruikswijzen van de werkwoorden *beloven* en *dreigen* met behulp van het onderscheid tussen een 'objectieve' en een 'subjectieve' interpretatie. Hij laat bovendien zien dat beide gebruikswijzen een interpretatief aspect met elkaar delen: de 'argumentatieve richting' waarvoor de werkwoorden kunnen worden ingezet is steeds hetzelfde. Elders betoogt hij dat en hoe zowel de bedoelde overeenkomst als het door hem geformuleerde verschil in interpretatie leidt tot een bepaalde voorstelling van een mogelijke historische ontwikkeling in het gebruik van beide werkwoorden (Verhagen 1998b).

tief oordeel te kunnen geven over dat debat en blijkbaar heeft hij daarvoor voldoende grond. Bij de zin in (291) is het Vf van *beloven* dan ook weergegeven als niet-onafhankelijk van de inhoud ervan betrokken op het voorafgaande. En geheel overeenkomstig het beeld dat ontstaan is in de voorafgaande hoofdstukken, hangt de toegekende tweeledige structuur ook hier samen met het statische karakter van de zin als geheel: de zin in (291) begrijpen we niet als een verslag van een handeling van de referent van het subject, maar als een typering van de referent van het subject (zie dl.II:2.3).

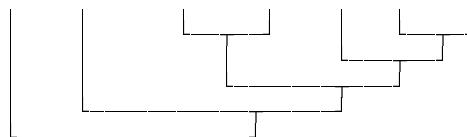
Een vergelijkbaar verschil zien we bij het gebruik van *dreigen*. We kunnen de zin in (292) verschillend interpreteren. De structuur in (292)a geeft weer dat de referent van het subject iets gedaan of gezegd heeft dat iedereen als een dreigement zou opvatten. 'Het is iedereen duidelijk geworden dat hij opstapt als hij zijn zin niet krijgt; zover gaat hij al.' De zin kunnen we ook zo begrijpen dat van een dreigement op zichzelf geen sprake is. We begrijpen dan dat een bepaalde (ongewenste) situatie op het punt staat te gebeuren en dat daar een zekere dreiging van uitgaat. In dat geval wordt niet bedoeld dat het subject iets onderneemt dat op zichzelf als een dreigement geïnterpreteerd kan worden: uit het gebruik van *dreigen* wordt vooral afgeleid dat het ophanden zijnde ontslag als negatief wordt ervaren. Deze laatste interpretatie kan worden uitgelegd met de interpretatiestructuur in (292)b: het Vf is in dat geval weergegeven als niet-onafhankelijk van de inhoud van het complement geconceptualiseerd.

(292) Hij dreigt zijn ontslag in te dienen

(292)a Hij dreigt zijn ontslag in te dienen

(292)b Hij dreigt zijn ontslag in te dienen

We zouden nu steeds (een aspect van) de betekenis van de zin als geheel — via een analyse in termen van onafhankelijke conceptualisering — in verband kunnen brengen met de mogelijke opvatting van de zin als samengesteld (met een analytische structuur als in (290) en (292)a) of als enkelvoudig (een synthetische structuur als in (291) en (292)b). Merk in dit verband op dat alleen wanneer we een analytische structuur toekennen, een alternatief in de vorm van een *dat*-zin ade-

quaar is: met een synthetische structuur is dat niet het geval. Vergelijk de observaties en toegekende interpretatiestructuren naar aanleiding van de combinaties met waarnemingswerkwoorden in de vorige paragraaf (dl.II:4.1).

- (293) Hij beloofde dat hij de grondwet zou verdedigen
 (294) ?Het debat beloofde dat het spannend zou worden
 (295) Hij dreigde dat hij zijn ontslag zou nemen
 (slechts op te vatten als: 'hij sprak de dreiging uit')

In het verleden is al veel aandacht besteed aan zinnen met een infinitiefcomplement. Daarbij is voor het Nederlands regelmatig gewezen op allerlei variatie in de vorm, waarbij het niet altijd eenvoudig bleek om een relatie te leggen met een welomschreven interpretatief verschil.³⁶⁰ In het vervolg van deze paragraaf wil ik echter juist deze vormaspecten als uitgangspunt nemen, om te laten zien dat en hoe ze een rol spelen in de rechtvaardiging van de keuze voor een bepaalde interpretatiestructuur. Om praktische redenen zal ik me hier beperken tot zinnen waarbij de beknopte bijzin de functie heeft van een direct object.

De vormaspecten die ik zal bespreken, zijn achtereenvolgens de woordvolgorde (4.2.1), het optreden van een 'infinitief in plaats van een voltooid deelwoord' in de voltooide tijd ('infinitivus pro participio' afgekort als IPP) en de variatie in de keuze van het hulpwerkwoord van de voltooide tijd (4.2.2), en ten slotte de aanwezigheid van *om* ter inleiding van het infinitiefcomplement (4.2.3).

4.2.1 Woordvolgorde

In de vorige paragraaf heb ik laten zien dat ook het Vf in zinnen met een infinitiefcomplement in principe op twee manieren verbonden kan worden met het voorafgaande: ofwel onafhankelijk van wat volgt, ofwel niet-onafhankelijk van wat volgt. Dit verschil in conceptualisering van het Vf kan in verband gebracht worden met een verschil in de woordvolgorde, wanneer we kijken naar zinnen als de volgende.³⁶¹

360. Bedoeld is zowel een semantisch of pragmatisch verschil. In mijn benadering heeft het onderscheid echter geen betekenis, zoals ik betoogd heb in dl.I:25.

361. Zinnen met een volgorde als in de b-zinnen zouden — ter onderscheiding van de 'beknopte-bijzinconstructie' in de a-zinnen — getypeerd kunnen worden als de 'clusterconstructie'. Ik doe dat niet, om twee redenen. Ten eerste suggereren de twee termen een systematische tweedeling die er niet is: er zouden ook een aantal mengvormen onderscheiden moeten worden, waarvan de status dan apart beschreven moet worden. Ten tweede: in mijn benadering vertegenwoordigen de a-zinnen en de b-zinnen niet twee verschillende constructies: er is alleen een *volgorde*verschil en eventueel een verschil in de plaats van het laatste accent. In mijn benadering worden mogelijke varianten dan

- (296) a De Europese landen moeten *proberen* de *eenheid* te bewa-
ren
b De Europese landen moeten de *eenheid* *proberen* te bewâ-
ren
- (297) a De Europese landen hebben *geprobeerd* de *eenheid* te be-
waren
b De Europese landen hebben de *eenheid* *proberen* te bewâ-
ren

Er is een verschil in de interpretatie tussen de a-zinnen met een *beknopte-bijzinvolgorde* en de b-zinnen met een *clustervolgorde*. Dat verschil kan uitgelegd worden als een verschil in de conceptualisering van de twee elementen die hier in de plaats ten opzichte van elkaar variëren: de vorm van het werkwoord *proberen* en *de eenheid*. In de a-zinnen gaat de conceptualisering van '(iets — nader in te vullen wat —) proberen' vooraf aan de conceptualisering van dat wat volgt: de poging staat als het ware op zichzelf. In het kader van die poging wordt het idee van 'de eenheid' opgeroepen, tegelijkertijd met, of door middel van het idee 'te bewaren'. In de b-zinnen daarentegen lijkt het idee van 'proberen' juist niet onafhankelijk van 'te bewaren' relevant. Bovendien lijkt hier het idee van 'de eenheid' juist wel onafhankelijk van het idee van 'proberen te bewaren' te zijn opgeroepen. Met de gegeven accentuatie³⁶² begrijpen we dat het idee van 'de eenheid' wordt gepresenteerd als op een of andere wijze onafhankelijk van het idee 'proberen te bewaren'.^{363 364}

Voor de a-zinnen ligt — gegeven de onafhankelijke conceptualisering van de vorm van *proberen* — toekenning van een analytische interpretatiestructuur voor de hand (zie (298)a), en voor de b-zinnen een synthetische (zie (298)b). In deze gevallen kan het structuurverschil dus, in tegenstelling tot de vorige gevallen, gerechtvaardigd worden met verwijzing naar een verschil in de woordvolgorde: alleen daar waar *proberen/geprobeerd* voorafgaat aan *de eenheid* kan het weergegeven worden als onafhankelijk daarvan geconceptualiseerd. Vergelijk:

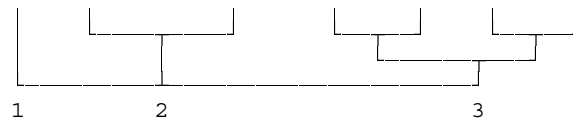
ook niet ten opzichte van elkaar beschouwd als 'basisvorm' en 'afwijking'.

362. Een andere accentuatie is mogelijk: met het laatste accent op *de eenheid* krijgt de zin een structuur die vergelijkbaar is met die in (302)c hieronder.

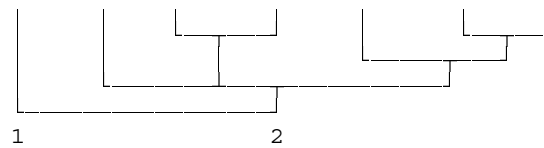
363. Verschillende concretiseringën zijn mogelijk, zoals onafhankelijk verwijzend, onafhankelijk waarneembaar of onafhankelijk aan de orde als gespreksonderwerp. Zie deel I.

364. Op het voorkomen van een 'infinitivus pro participio' in zinnen als (297)b kom ik terug in dl.II:4.2.2.

- (298) a Zij moeten proberen de eenheid te bewaren
 Zij hebben geprobeerd de eenheid te bewaren

- (298) b Zij moeten de eenheid proberen te bewaren
 Zij hebben de eenheid proberen te bewaren

In veel gevallen kunnen we een vergelijkbaar verschil in volgorde vooral uitleggen als een verschil in de interpretatie van de erin voorkomende werkwoorden zelf, zoals bijvoorbeeld bij het verschil tussen de volgende zinnen (Pardoën 1986).

- (299) a Hij had *gemeend* zijn buurvrouw te kunnen herkennen
 b Hij had zijn buurvrouw *menen* te kunnen herkennen

Met de beknopte-bijzinvolgorde in (299)a wordt *menen* bij voorkeur begrepen als 'van oordeel zijn/de mening zijn toegedaan'. Het wordt in het midden gelaten of dat oordeel klopte. Een confrontatie tussen de referenten van *hij* en *zijn buurvrouw* zou uitsluitel kunnen geven, maar hier wordt nu juist in het midden gelaten of een dergelijke confrontatie plaatsgevonden heeft. Met de clustervolgorde in (299)b daarentegen, wordt gesuggereerd dat er wel een confrontatie heeft plaatsgevonden, alleen betrof het — achteraf gezien — niet zijn buurvrouw, maar iemand anders die hij voor zijn buurvrouw aanzag. Met een clustervolgorde kan *menen* eigenlijk alleen begrepen worden als 'in de veronderstelling/waan verkeren'.

De verschillende observaties kunnen met elkaar in verband gebracht worden door te laten zien hoe het verschil in volgorde samengaat met een verschil in interpretatiestructuur. In alle gevallen blijkt alleen bij de volgorde die onafhankelijke conceptualisering toelaat, de bijdrage van het werkwoord steeds eenduidig te herkennen als op enigerlei wijze 'zelfstandig'. Vergelijk het verschil tussen zinnen als de volgende.

- (300) a Het geld van de erfenis heeft hem *geholpen* een nieuw leven op te bouwen
 b ?Het geld van de erfenis heeft hem een nieuw leven *helpen* opbouwen

In tegenstelling tot de zin in (300)a, maakt de voorstelling van zaken in (300)b een vreemde indruk. Alsof 'het geld van de erfenis' zelf daadwerkelijk (mede)-uitvoerder is van iets dat als 'een nieuw leven opbouwen' aangeduid kan worden. Deze interpretatie wordt niet opgeroepen in (300)a, waar het 'helpen' dus niet als 'meehelpen' opgevat hoeft te worden. Overeenkomstig de beknopte-bijzinvolgorde kan in (300)a het 'helpen' onafhankelijk van wat volgt begrepen worden als in alle andere gevallen waarin 'geld helpt': het vergemakkelijkt het bereiken van een doel dat geld kost.

Het volgende voorbeeld laat zien hoe een verschil in volgorde samengaat met een verschil in de interpretatie van de aard van de ondernomen poging. Met de beknopte-bijzinvolgorde kan in het midden blijven of de referent van *zij* die middag ook daadwerkelijk een telefoon in haar handen heeft gehad, terwijl met de clustervolgorde juist het beeld wordt opgeroepen dat dat bij herhaling het geval was. Een voortzetting die dat beeld herroept, roept een tegenstrijdig effect op, zie (301)b. Vergelijk:

- (301)a Zij heeft de hele middag geprobeerd hem te bellen, maar
 zij kon geen telefooncel vinden.
 b ?Zij heeft hem de hele middag proberen te bellen, maar
 zij kon geen telefooncel vinden
 c Zij heeft hem de hele middag proberen te bellen, maar
 hij nam niet op.

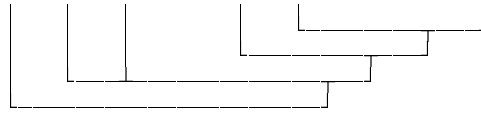
In sommige gevallen lijkt een vergelijkbaar verschil in volgorde vooral samen te hangen met een verschil in de interpretatie van niet-werkwoordelijke elementen. We zien dit bijvoorbeeld bij vergelijking van de zin in (302)a met die in (302)b (ANS 1984:581, 1997:1038). In (302)a heeft *iets* een non-specifieke interpretatie en in (302)b bij voorkeur een specifieke interpretatie.

- (302)a Ik heb vergeten iets m^êe te brengen

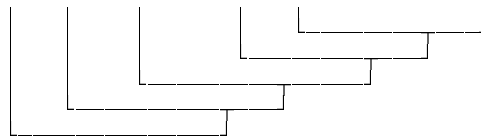
Lees: in (302)a wordt is het idee van '(heb) vergeten' los van wat volgt opgeroepen. De elementen *heb vergeten* vormen samen het Vf-punt en worden als groep onafhankelijk van wat volgt betrokken op het voorafgaande. In het kader daarvan is het geheel *iets mee te brengen* geconceptualiseerd. Deze structuur legt uit dat *iets* een non-specifieke interpretatie heeft: *iets* is niet onafhankelijk van wat volgt geconceptualiseerd. De gedachte die hier door *iets* wordt opgeroepen, komt tot stand via het idee van 'meebrengen'. Je denkt in zo'n geval dan ook alleen aan dingen die je zo in het algemeen meebrengt (voor een gastheer of voor een jarige).

(302)b Ik heb iets vergeten m  e te brengen

Lees: hier wordt de interpretatie uitgelegd waarbij we *iets* opvatten als specifiek. In dat geval is zichtbaar dat *iets* onafhankelijk van wat volgt geconceptualiseerd is. Overigens is het niet uitgesloten dat *iets* met dezelfde volgorde toch een non-specifieke interpretatie krijgt. In dat geval zouden we de volgende interpretatiestructuur kunnen toekennen.

(302)c Ik heb iets vergeten m  e te brengen

De woordvolgorde in de b-zinnen geeft aanleiding om de groepen *proberen te bewaren* en *vergeten mee te brengen* als een eenheid te zien. Traditioneel heet een dergelijke opeenvolging een werkwoordelijk eindgroep, waarvan de eenheid herkenbaar is doordat de groep in principe *ondoordringbaar* is (ANS 1984:1012, 1997:1355 e.v.). De interpretatie van het geheel als een werkwoordelijke eenheid wordt zichtbaar gemaakt door in de interpretatiestructuur *proberen* resp. *vergeten* weer te geven als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd ten opzichte van *te bewaren* resp. *mee te brengen*. Op grond daarvan noemen we in dat geval *vergeten* niet een voltooid deelwoord, maar een infinitief. Dit kan in mijn termen geformuleerd worden als de volgende generalisatie.

(303) *Generalisatie 1*

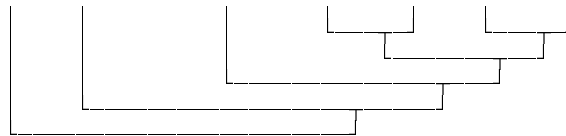
Wanneer een werkwoordelijk element aan het eind van de zin³⁶⁵ niet-onafhankelijk van wat volgt geconceptualiseerd is, dan worden alle erop volgende elementen niet-onafhankelijk geconceptualiseerd. Niet-onafhankelijke conceptualisering van het Vf houdt vanzelf in dat het Vf met alle elementen die erop volgen, een geïntegreerde conceptualisering krijgt, waarin geen plaats is voor een niet-werkwoordelijke inter-

365. Bedoeld is een werkwoord op de 'derde positie' ("Verb-third" in Verhagen 1986:184). Dit is elke positie voorbij de tweede zinsplaats, dus niet op, maar voorbij het zogenoemde Vf-punt. De bedoelde positie is overigens ook de derde mogelijke positie voor een werkwoord (na die op de eerste en de tweede zinsplaats), en in die zin de derde werkwoordpositie.

pretatie van een afzonderlijk element. Het geheel wordt dan dus begrepen als een werkwoordelijk eenheid.

Merk nu op dat met de volgorde in de a-zinnen ook een andere structuur denkbaar zou zijn, zoals blijkt uit (298)a'. Deze structuur komt dan overeen met de opvatting van *proberen de eenheid te bewaren* in het geheel als een werkwoordelijk eindgroep, waarin dus een nominaal element (*de eenheid*) is ingelijfd.³⁶⁶

(298)a' Zij moeten proberen de eenheid te bewaren ZN
 Zij hebben proberen de eenheid te bewaren ZN

Het is niet moeilijk hierin een Zuid-Nederlandse *verbindingsmogelijkheid* te herkennen.³⁶⁷ Met het Algemeen Nederlands (AN) als norm, waar nominale elementen slechts bij hoge uitzondering doordringen in de werkwoordelijke eindgroep, beschouwt men deze Zuid-Nederlandse (of Vlaamse) mogelijkheid als een afwijkende woordvolgorde (bijv. Vanacker 1964, Van de Velde 1969). Braecke (1986) heeft er terecht op gewezen, dat bestudering van deze ZN-volgorde vanuit een AN-perspectief leidt tot een eenzijdige visie: de ZN-volgorde wordt dan immers gezien als afwijking van de AN-norm, en niet als "een eventueel andersoortig ordeningsprincipe".³⁶⁸

In mijn benadering is het echter mogelijk om de in het Zuid-Nederlands (ZN) voorkomende 'doorbreking van de werkwoordelijke eindgroep' uit te leggen als

366. Er is zelfs nog een mogelijkheid denkbaar; hiervoor verwijs ik naar de volgende paragraaf (dl.II:4.2.2).

367. Voor observaties over de Zuid-Nederlandse 'doorbreking van de werkwoordelijke eindgroep', zie bijv. Vanacker 1964, Koelmans 1965, Van de Velde 1969, De Schutter 1976, Braecke 1986. Over het Gronings: Schuurman en Wierenga 1986, 1990 en Schuurman 1987.

368. Het gelijk van Braecke kan niet beter geïllustreerd worden dan met verwijzing naar de ANS. De ANS (1997:949/950, 1357) signaleert de hier bedoelde volgorde in een bijzin (vergelijk de volgorde in (304) en (305) hieronder in de hoofdttekst), en bestempelt deze als een 'informele' of 'regionale' variant. Die variant wordt in tweede druk van de ANS beschouwd als "een soort overloopconstructie": een foutje van de spreker doordat hij tijdens het spreekproces van de ene constructie (met bijzinsvolgorde) overgaat op de andere met hoofdzinsvolgorde, waardoor het Vf per abuis eerder verschijnt. Een dergelijke visie heeft de absurde consequentie dat niet meer te bepalen is in welk geval de Zuid-Nederlandse volgorde het gevolg is van een vergissing en in welk geval niet.

een gevolg van ruimere verbindingsmogelijkheden die de ZN-spreker tot zijn beschikking heeft. We kunnen constateren dat het AN alleen de volgorde kent met bijbehorende verbindingsmogelijkheden zoals aangegeven in (298)a en (298)b, terwijl het ZN een extra verbindingsmogelijkheid kent bij de volgorde in (298)a, zoals te zien in (292)a'.

Anders gezegd: volgt een werkwoord direct op het Vf in een hoofdzin, dan wordt het in het AN onafhankelijk van wat volgt geconceptualiseerd, zodat het een geheel vormt met het Vf. We kunnen zeggen dat in dat geval het Vf-punt *twee* werkwoordelijke elementen bevat. In het ZN is dat echter niet het geval; hier kan het tweede werkwoordelijke element ook niet-onafhankelijk van wat volgt geconceptualiseerd worden.

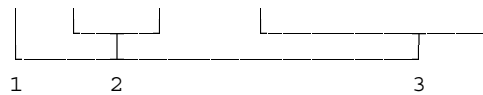
Zoals we in het voorafgaande steeds gezien hebben, zijn er bij een werkwoord in principe steeds twee mogelijkheden: onafhankelijke en niet-onafhankelijke conceptualisering. We kunnen nu veronderstellen dat sommige taalgebruikers — al of niet representatief voor een bepaalde taalgemeenschap — de ene mogelijkheid echter meer benutten dan de andere: zo kan in het ZN een werkwoordelijk element vaker niet-onafhankelijk geconceptualiseerd worden dan in het AN. Anders gezegd: voor AN-taalgebruikers is een volgorde als in (298)a blijkbaar steeds aanleiding om het werkwoord dat volgt op het Vf onafhankelijk te conceptualiseren, zodat het samen met het Vf deel uitmaakt van het Vf-punt, en voor ZN-taalgebruikers is dat niet het geval.

Iets vergelijkbaars geldt voor de volgorde in afhankelijke bijzinnen. Afhankelijke zinnen kenmerken zich doordat er geen Vf-punt is: het werkwoord verschijnt achteraan. *Het werkwoord in een bijzin kunnen we in principe steeds weergeven als onafhankelijk van wat volgt geconceptualiseerd.* Dit hangt samen met de onderscheidende functie van bijzinnen: ze functioneren als deelzin en worden begrepen als 'afhankelijk' van een groter geheel. Doordat het Vf in een bijzin zo lang op zich laat wachten, is de interpretatie van wat eraan voorafgaat, afhankelijk van het Vf. Met de verschijning van het Vf hoeft de interpretatie van het geheel niet langer uitgesteld te worden: het werkwoord is het moment van afronding. Verhagen (1986:184 e.v.) vat het voorkomen van een werkwoord in een afhankelijke bijzin zelfs op als een teken³⁶⁹ voor de hoorder dat hij de interpretatie ook *moet* afronden. Elk voorkomen van een werkwoord op een andere positie dan de eerste of tweede zinsplaats — 'Verb-third' — heeft volgens Verhagen deze speciale functie.

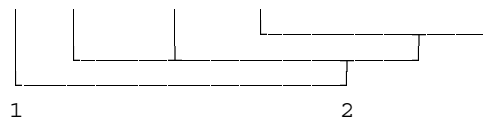
369. Van der Horst (1994) wijst erop dat hier niet 'taalteken' in strikte zin bedoeld kan zijn, omdat de door Verhagen geformuleerde relatie tussen vorm en betekenis niet arbitrair is. De kwestie is hier verder niet relevant, vergelijk dl.I:24.

Kortom: in een afhankelijke bijzin staat het werkwoord op de derde werkwoordpositie en is het in principe weer te geven als onafhankelijk van wat volgt geconceptualiseerd. Zo is in het AN de volgorde als in (304) hieronder aanleiding om in eerste instantie het Vf onafhankelijk van wat volgt te conceptualiseren, overeenkomstig de ervaring dat in bijzinnen met de verschijning van het Vf de interpretatie afgerond kan worden. Overigens is dan zowel een drieledige structuur denkbaar (zie (304)a) als een tweeledige structuur (zie (304)b). Op het verschil kom ik terug bij de bespreking van het gebruik van *om* in dl.II:4.2.3. Vergelijk:

(304)a toen hij probeerde naar huis te gaan

(304)b toen hij probeerde naar huis te gaan

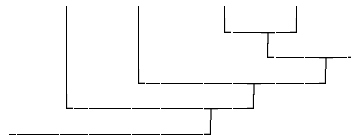
Voor de zin in (305) is toekenning van een vergelijkbare structuur die het Vf weergeeft als onafhankelijk geconceptualiseerd (zie (305)b), echter niet de bedoeling, gezien onze ervaring met het gebruik (de betekenis) van *willen* (vergelijk dl.II:2.2 en 2.3). Het alternatief is om het Vf niet-onafhankelijk te conceptualiseren (zie de structuur in (305)a, maar dat zou inhouden dat alles wat volgt wordt meegenomen in een werkwoordelijke interpretatie (zie generalisatie 1 in (303)). Ook dat is niet overeenkomstig het AN-gebruik. Hierdoor kan de volgorde in (305) vanuit een AN-standpunt dus niet anders gezien worden dan hetzij als een geval van doorbreking van de werkwoordelijke eindgroep ((305)a), hetzij als een geval van een niet-coherente volgorde, omdat deze een voortijdige afsluiting oproept ((305)b).³⁷⁰ Maar dat geldt allemaal niet vanuit een ZN-standpunt: in het ZN wordt een werkwoord in de diverse posities nu eenmaal gemakkelijker opgevat als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd, waarbij ook bovenstaande generalisatie niet van toepassing is.

(305) dat hij wilde naar hûis gaan

370. Een andere mogelijkheid is dat de verschijning van het Vf hier niet als 'Verb-third' maar als een Vf-punt wordt opgevat, waardoor men het idee krijgt dat hier een afhankelijke bijzin gecombineerd wordt met de volgorde van een hoofdzin, vergelijk noot 368 (p.402).

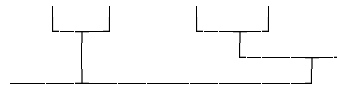
(305)a dat hij wilde naar hûis gaan

ZN

b ?dat hij wilde naar hûis gaan

AN

Deze analyse maakt niet alleen verklaarbaar dat doorbreking van de werkwoordelijke eindgroep vaker lijkt voor te komen in het ZN dan in het AN, maar ook dat de volgorde die voor het AN getypeerd kan worden als 'PP over V' in het ZN vaker voorkomt dan in het AN (zie voor deze observatie Braecke 1990, vergelijk Jansen 1990). Als een werkwoord op de derde positie geacht wordt de interpretatie af te sluiten, dan moet de interpretatie van die gevallen waarin het werkwoord nog gevolgd wordt door een voorzetselgroep, te verenigen zijn met het speciale effect van die volgorde. Dit speciale effect van 'PP over V' lijkt in het AN duidelijker waarneembaar dan in het ZN.³⁷¹ Anders gezegd: *in het ZN heeft het voorkomen van een werkwoord op de derde positie niet dezelfde speciale, afsluitende functie als in het AN.*

De veronderstelling lijkt gerechtvaardigd dat in het algemeen het ZN van het AN hierin verschilt, dat in het ZN een werkwoordelijk element beduidend minder vaak wordt weergegeven als onafhankelijk geconceptualiseerd dan in het AN.³⁷² Dit geldt niet alleen voor finiete werkwoordsvormen, maar bijvoorbeeld ook voor het voltooid deelwoord. In het AN wordt een voltooid deelwoord in het algemeen onafhankelijk geconceptualiseerd (zie ook Pardoën 1991), maar in het ZN niet. Dit maakt begrijpelijk dat een volgorde in de werkwoordelijke eindgroep als

371. Er is in het verleden geobserveerd dat er (in het AN) een interpretatieverschil is tussen zinnen met een voorzetselgroep voorafgaand aan het werkwoord in de derde positie en zinnen waar de voorzetselgroep erop volgt (PP over V). Zie bijv. Bakker 1975, Koops 1985 en Verhagen 1986:184 e.v.

372. Een dergelijke veronderstelling vraagt natuurlijk om nader onderzoek, zie ook dl.II:5. Zo is het ook mogelijk om te stellen dat het ZN helemaal geen 'Verb-third' heeft. Dit komt overeen met de gedachte dat ZN-zinnen in het algemeen meer dan AN-zinnen volgens een SVO-patroon gebouwd zijn, met inbegrip van de afhankelijke bijzinnen (Braecke 1986, 1990). Overigens hoeven we hierbij niet te veronderstellen dat het ZN daarmee achtergebleven zou zijn in een ontwikkeling van SVO naar SOV, die voor het AN aangenomen wordt, vergelijk dl.II:2.3.

in 'dat hij wilde gewonnen hebben' in het AN niet zo gewoon is als in het ZN (Braecke 1986).

Samenvattend:

- (306) *Generalisatie 2* (ter vervanging van generalisatie 1)
- a. Een werkwoord op de derde positie wordt in principe onafhankelijk van wat volgt geconceptualiseerd: met de conceptualisering van het werkwoord kan de interpretatie van het (voorafgaande) geheel afgerond worden. Dit lijkt in het ZN minder algemeen het geval: blijkbaar heeft V3 ('Verb-third') in het ZN niet dezelfde speciale 'afrondende' functie als in het AN.
 - b. Als een finiet werkwoord (de persoonsvorm) op de derde positie gevolgd wordt door een of meer andere werkwoordelijke elementen (dit is de 'rode' volgorde), dan kan het Vf ook eerst daarmee samen genomen worden. Alleen in dat geval vormen de werkwoordelijke elementen een zogenoemde geïntegreerde werkwoordelijke eenheid, die als geheel een onafhankelijke conceptualisering krijgt ten opzichte van wat eventueel nog volgt: de opeenvolging is dan als geheel te zien als de invulling van de derde werkwoordpositie. Anders gezegd: niet-onafhankelijke conceptualisering van een werkwoord op de derde positie veronderstelt dat alle erop volgende elementen in een interpretatie samen genomen zijn. In dat geval vormen alle betrokken elementen een eenheid die als geheel werkwoordelijk geïnterpreteerd is. Eventueel aanwezige niet-werkwoordelijke elementen zijn hierbij — als werkwoordelijk — ingelijfd.

Beide elementen (a en b) tezamen geven een adequate beschrijving van ook allerlei andere volgordeverschijnselen waar werkwoorden bij betrokken zijn. Verschillen in de volgorde kunnen dan beschreven worden in relatie tot interpretatieverschillen, waarbij de benadering vanuit een synchroon perspectief niet hoeft te verschillen van die vanuit een diachroon perspectief. Elders heb ik dat al laten zien met betrekking tot het verschil tussen de zogenoemde *rode en groene volgorde* in de voltooid tijd. Dit volgordeverschil kan beschreven worden in relatie tot een interpretatief verschil, door het Vf in de volgorde 'Vf-voltooid deelwoord' (de rode volgorde) weer te geven als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd, terwijl de volgorde 'voltooid deelwoord-Vf' (de groene volgorde) aanleiding geeft om het VD onafhankelijk van het Vf te betrekken op het voorafgaande (Pardoen 1991, 1993). Nog een ander voorbeeld komt aan bod in de volgende paragraaf, wanneer het gebruik van een IPP besproken wordt.

4.2.2 Vormverschijnselen in de voltooide tijd

Hoe we de elementen in NA ook beschouwen — als een beknopte bijzin of niet — ook nu zien we dezelfde keuzemogelijkheid terug die tot nu toe steeds van belang is gebleken: het Vf op het Vf-punt kan ofwel worden weergegeven als onafhankelijk geconceptualiseerd ofwel als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd (vergelijk de structuren in zowel dl.II:4.2. als dl.II:4.2.1 hierboven). De aanname dat in principe steeds beide mogelijkheden bestaan, vormt bovendien de basis voor een verklaring van zowel het verschil als de overeenkomst tussen enerzijds zinnen met de beknopte-bijzinvolgorde en anderzijds zinnen met de clustervolgorde. Hierboven heb ik laten zien dat het verschil in eerste instantie een verschil in volgorde betreft (dl.II:4.2.1), maar er zijn ook andere vormverschillen, die zichtbaar zijn in de voltooide tijd. De belangrijkste daarvan is het voorkomen van een *infinitivus pro participio*: soms wordt 'in plaats van een voltooid deelwoord' een infinitief gebruikt en soms niet. Soms kan gevarieerd worden in het gebruik van *te*, en soms lijkt er variatie mogelijk in de keuze van *hebben* of *zijn* bij dezelfde werkwoordgroep. Ik zal deze verschijnselen nu in verband brengen met bepaalde eigenschappen van de interpretatiestructuur.³⁷³

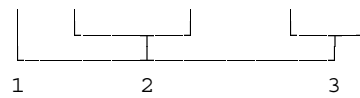
Met behulp van de toekenning van interpretatiestructuren kan een verband gelegd worden tussen een aantal mogelijke volgordevarianten onderling. Ik zal laten zien dat en hoe de verschillende varianten met elkaar overeenkomen en hoe ze verschillen, door ze in een bepaalde opeenvolging te plaatsen zodat de ene structuur zich beperkt onderscheidt van de vorige. Door het onderlinge verband te presenteren als een stapsgewijze opeenvolging, lijkt er een beschrijving gegeven te worden van een historische ontwikkeling. Op het eerste gezicht lijkt mijn stapsgewijze uitleg ook niet in tegenspraak en zelfs in overeenstemming met een veronderstelde diachrone ontwikkeling die wel aangeduid wordt als 'zinsverstrengeling' (bijv. Duinhoven 1975), maar toch is de beschrijvende en verklarende waarde ervan in eerste instantie niet historisch bedoeld.³⁷⁴

373. Er is nog een ander verschil waarneembaar, maar dat beperkt zich niet tot de voltooide tijd: het gebruik van *om*. Dit komt aan de orde in volgende paragraaf (dl.II:4.2.3).

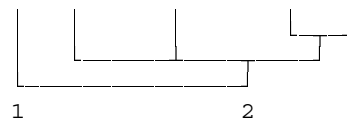
374. In een diachrone beschrijving wordt de bedoelde zinsverstrengeling algemeen opgevat als een verandering in de woordvolgorde. De volgordeverandering waar het hier om gaat, kan worden gezien als een verplaatsing van het hoofdwerkwoord van de oorspronkelijke hoofdzin naar een plaats in de oorspronkelijk ondergeschikte zin. Hierdoor ontstaat dan een opeenvolging van twee of meer werkwoorden. Er is minstens nog een andere manier, waarbij de verandering beschreven wordt als een verplaatsing van een of meer elementen (bijv. een object) uit de ondergeschikte zin naar een positie in de oorspronkelijke hoofdzin, zodat ze voor het oorspronkelijke hoofdwerkwoord terecht komen. Ook een combinatie van beide is mogelijk.

Beschouw om te beginnen onderstaande alternatieven. Merk op dat op het Vf-punt wederom twee keuzemogelijkheden bestaan, die leiden tot een verschil tussen een driedelige en een tweeledige structuur als in (307)a versus (307)b (zie ook dl.II:4.2.1). In beide gevallen echter, is *geprobeerd* nog onafhankelijk van wat volgt aan het voorafgaande toegevoegd. Niet-onafhankelijke conceptualisering van *geprobeerd* zien we pas in (307)c; in deze derde mogelijke structuur zien we dat de opeenvolging *geprobeerd te komen* daarmee tegelijkertijd een nog hechtere groep lijkt te vormen dan in (307)b. Vergelijk:

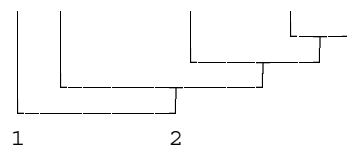
(307) a Ik heb *geprobeerd* te kômen

(307) b Ik heb *geprobeerd* te kômen

(307) c Ik heb *geprobeerd* te kômen

Met de drie verschillende structuren zijn de volgende vormverschillen te verbinden. Het eerste betreft het inleidende element *om*: dat kan alleen aanwezig zijn als een structuur toegekend is als in (307)a, zie verder dl.II:4.2.3. Het tweede betreft de 'infinitivus pro participio'. Een IPP past bij een interpretatie van de zin overeenkomstig de structuur in (307)c. Ik stel dan ook voor, dat met een voltooid deelwoord altijd een structuur wordt toegekend als in (307)a of (307)b, en nooit als in (307)c.

De structuur in (307)c geeft weer dat de opeenvolging van *geprobeerd* en *te komen* een maximaal geïntegreerde conceptualisering zou hebben gekregen. Een aanwijzing (eigenlijk: rechtvaardiging achteraf, zie deel I) voor een dergelijke maximaal geïntegreerde conceptualisering vinden we in drie andere vormverschijnselen. Het eerste is dat in een werkwoordcluster het woordje *te* soms kan wegblijven; voorwaarde hiervoor is dus dat de elementen in het cluster in de interpretatie maxi-

maal geïntegreerd zijn, overeenkomstig een structuur als in (307)c.³⁷⁵ Het tweede is het (zuidelijk) regionaal voorkomende verschijnsel in de volgorde van een afhankelijke bijzin dat het cluster met de IPP soms door het Vf gevolgd wordt ((308)b), terwijl in het meest gewone geval het Vf aan de IPP vooraf gaat ((308)a). De volgorde in (308)b wordt algemeen in verband gebracht met een sterke integratie van de IPP met het erop volgende werkwoord en een verzwakte lexicale betekenis van het IPP-werkwoord, zie bijv. Stroop 1970:145, De Schutter 1976:239, Braecke 1986:39-41. Vergelijk:

- (308)a Ik denk dat hij het *is* gaan halen
 b Ik denk dat hij het gaan halen *is*

Een derde aanwijzing voor maximale integratie van de elementen in een werkwoordcluster met een IPP ten slotte, is de variatie in de keuze van het hulpwerkwoord (Hofmans 1982). In sommige gevallen lijkt de keuze van het hulpwerkwoord van de voltooid tijd niet afhankelijk te zijn van het werkwoord dat als IPP verschijnt, maar van het erop volgende werkwoord. Hierdoor lijkt de maximale integratie van beide werkwoorden sterke nadruk te krijgen, overeenkomstig een interpretatie waarbij de eigen werkwoordelijke betekenis van het IPP-werkwoord verdwijnt. Vergelijk het verschil tussen (309)a en (309)b: vooral in het laatste geval lijkt de zin te parafraseren als 'Hij is noodgedwongen verhuisd' (Lambooy 1963:131).

- (309)a Hij *heeft* moeten verhuizen
 b Hij *is* moeten verhuizen

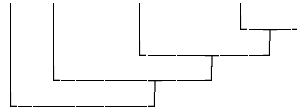
Overigens komt dit verschijnsel in regionale varianten meer voor dan in het AN, en in het algemeen lijkt een verandering van *hebben* naar *zijn* vaker voor te komen dan andersom (Hofmans 1982, Shannon 1993).³⁷⁶

Een maximaal geïntegreerde conceptualisering als in (307)c veronderstelt dus het gebruik van een IPP: een infinitief op de positie van *geprobeerd*, zoals in (307)d hieronder.

375. In het AN kan *te* in werkwoordclusters slechts in een enkel geval wegblijven, bijv. bij de werkwoorden *komen*, *zitten*, *staan*, *liggen*, *durven*, *helpen* en *leren*, zie Pardoën 1986. In het ZN kan *te* iets vaker wegblijven in werkwoordgroepen, en bij meer werkwoorden: in ieder geval ook bij *beginnen*.

376. Vergelijk ook de veronderstelling van Van der Meer (1990) dat de IPP samen met het erop volgende werkwoord beide (als één constituent) in de voltooid tijd staan, hetgeen hij in verband brengt met de observatie dat in het Zweeds en het Noors de mogelijkheid lijkt te bestaan om beide werkwoorden de vorm te geven van een voltooid deelwoord.

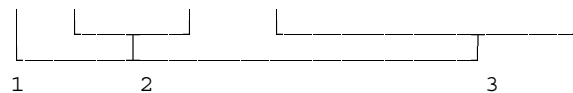
(307)d Ik heb *proberen* te kômen

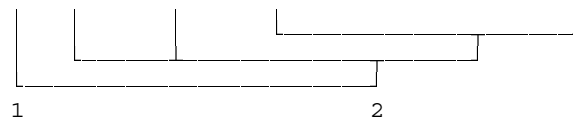
Een voltooid deelwoord krijgt, in tegenstelling tot een infinitief, in principe altijd een onafhankelijke conceptualisering. Anders gezegd: een voltooid deelwoord op de derde positie vormt — zie de in (306) geformuleerde generalisatie 2a — een sterkere aanwijzing voor het moment van een zekere afronding van de interpretatie dan een infinitief.³⁷⁷ In veel gevallen lijkt een infinitief zelfs een aanwijzing voor uitstel van de afronding oftewel niet-onafhankelijke conceptualisering.³⁷⁸ Zo zou volgens Duinhoven (1975:98) de IPP ontstaan zijn "om te voorkomen dat het participium de zin voortijdig afgrenzelt".

Met de drie hierboven onderscheiden structuren (als in (307)a,b en c) zijn nu ook de eerder geobserveerde volgordeverschillen te verbinden. Dat wordt duidelijk als er een object aanwezig is. Vergelijk:

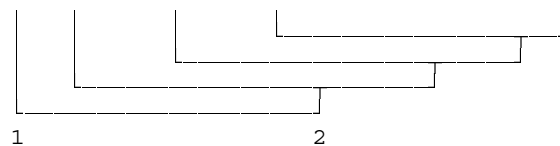
(310)a Ik heb *geprobeerd* een român te schrijven

(310)b Ik heb *geprobeerd* een român te schrijven

(310)c Ik heb *geprobeerd* een român te schrijven

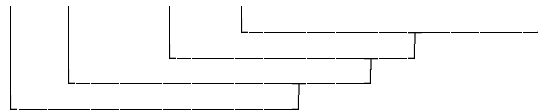
377. Dat geldt in ieder geval voor het AN, en waarschijnlijk niet zo strikt voor het ZN, waar met een voltooid deelwoord ook een structuur als in (307)c mogelijk is (zie dl.II:4.2.2). Dit verschil laat ik nu verder buiten beschouwing.

378. Te verwachten is, dat dit in verband gebracht kan worden met de betekenis van de vorm van de infinitief.

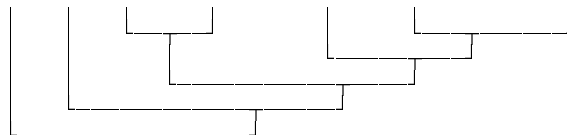
Deze drie structuren zijn gelijk aan die in (307)a, b en c. En wederom is er iets bijzonders aan de hand met de structuur in c. Ook nu krijgt een zin met deze woordvolgorde en een voltooid deelwoord een structuur toegekend als in (310)a of b, waarbij het voltooid deelwoord (*geprobeerd*) wordt weergegeven als onafhankelijk geconceptualiseerd. Bij een voltooid deelwoord wordt dus *niet* een structuur toegekend als in (310)c.

Een zo sterk mogelijke integratie van *geprobeerd* met *te schrijven* zou inhouden dat de conceptualisering van *geprobeerd* — in tegenstelling tot wat we gewend zijn bij een voltooid deelwoord — is uitgesteld. Bij (310)c is dat niet mogelijk. Er zijn twee manieren waarop dit wel kan worden bereikt. De eerste manier is — zoals we hierboven zagen — het gebruik van een IPP op de plaats van het voltooid deelwoord, zie (310)d. Maar er is nu ook een tweede manier: de conceptualisering van het voltooid deelwoord kan worden uitgesteld door er eerst een of meer andere elementen aan vooraf te laten gaan, zie (310)e.³⁷⁹

(310)d Ik heb *proberen* een român te schrijven

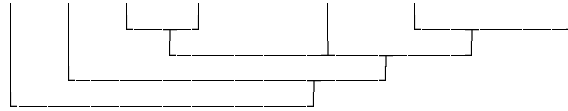
(310)e Ik heb een român *geprobeerd* te schrijven

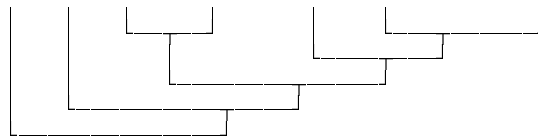
De vorm van het voltooid deelwoord zal echter in het algemeen niet in eerste instantie geassocieerd worden met een structuur als in (310)e. Een voltooid deelwoord krijgt immers in principe een onafhankelijke conceptualisering; hierdoor zal de clustervolgorde met een voltooid deelwoord in eerste instantie geassocieerd worden met een structuur als in (310)f. Alleen met een IPP zal de opeenvolging van elementen in de clustervolgorde onmiddellijk begrepen worden als maximaal geïntegreerd, zie (310)g.

379. Vergelijk mijn analyse van het verschil in de interpretatie van zinnen met de rode en de groene volgorde in werkwoordgroepen met een voltooid deelwoord, zie Pardoën 1991, 1993.

(310)f Ik heb een român *geprobeerd* te schrijven

(310)g Ik heb een român *proberen* te schrijven

Met deze analyse is het eenvoudig te verklaren dat er een verschil is in het gemak waarmee in het algemeen de verschillende varianten aanvaard worden, en welke gevallen het meest gevoelig zullen zijn voor variatie in de aanvaarbaarheidsoordelen, te weten: (310)c, d en f.

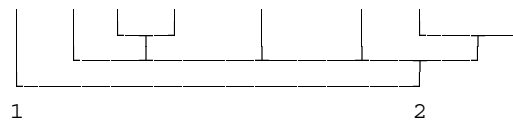
Om te beginnen is er de beknopte-bijzinvolgorde met een voltooid deelwoord, met twee onderscheiden interpretaties als weergegeven in (310)a en (310)b. Een derde interpretatie overeenkomstig de structuur in (310)c is voor die vorm niet onmogelijk, maar wel veel minder algemeen gebruikelijk (vergelijk *Ik heb gewild een roman schrijven* (ZN)). Hetzelfde geldt voor de beknopte-bijzinvolgorde met een IPP: niet onmogelijk, maar niet algemeen gebruikelijk, zie (310)d. Een coherente interpretatie van deze volgorde met een IPP veronderstelt immers dat alle elementen die volgen op de IPP ermee als eenheid worden geconceptualiseerd (generalisatie 2 in (306), zie dl.II:4.2.1. Het geheel krijgt een werkwoordelijke interpretatie, hetgeen inhoudt dat de aanwezige niet-werkwoordelijke elementen deze werkwoordelijke inlijving moeten kunnen toelaten. Het is begrijpelijk dat bij de volgorde als in (310)d de oordelen hierover meer zullen variëren dan bij een volgorde als in (310)g.

Ten tweede is er de clustervolgorde: alleen met een IPP kunnen de elementen in het cluster een maximaal geïntegreerde conceptualisering krijgen, zie (310)g. Een clustervolgorde met een voltooid deelwoord is in dat opzicht 'terughoudend': je kunt de integratie die met de volgorde wordt opgeroepen slechts tot op zekere hoogte doorvoeren (zie (310)f). In sommige gevallen zal dit effect passend zijn, in andere minder; bovendien lijken hier de oordelen van taalgebruikers onderling

nogal te variëren. De ANS (1997:951) spreekt in dit soort gevallen op grond van het uitblijven van een IPP van "quasi-groepsvorming".³⁸⁰

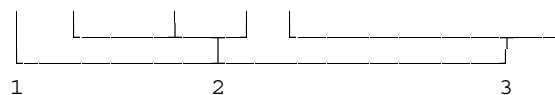
Een clustervolgorde met een voltooid deelwoord krijgt dus een structuur als in (310)f en niet als in (310)e. Daarvoor is nog een andere aanwijzing: de clustervolgorde met een voltooid deelwoord gaat bij voorkeur samen met een *groene* volgorde (VD+Vf). Een *rode* volgorde (Vf+VD) zou hier de aanvaardbaarheid verminderen. Vergelijk het verschil tussen de volgende zinnen.³⁸¹

(311)a Hij dacht dat ik de olie *verzuimd had* te verversen

Lees: de clustervolgorde met de *groene* volgorde wordt als volgt begrepen. Het voltooid deelwoord *verzuimd* wordt onafhankelijk van wat volgt betrokken op het voorafgaande, maar na toevoeging van *had* is de interpretatie nog niet afgerond: de derde positie wordt niet gevuld door *verzuimd had* alleen, maar het is de opeenvolging *verzuimd had te verversen* die gezien wordt als de invulling van de derde werkwoordpositie. De mate van integratie is echter minimaal, zodat er voldoende aanleiding is om de opeenvolging hier niet te beschouwen als een echte werkwoordgroep. Pas met de beknopte-bijzinvolgorde is het duidelijk dat de elementen *verzuimd had* op zichzelf de derde positie vullen, en dat ze geen onderdeel zijn van een grotere groep: de opeenvolging *verzuimd had* is onafhankelijk van wat volgt geconceptualiseerd. Zie (311)b.

(311)b Hij dacht dat ik *verzuimd had* de olie te verversen

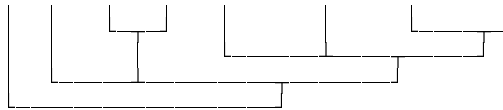

380. Vanuit verschillende taalkundige invalshoeken is een soort halfslachtigheid geobserveerd met betrekking tot de combinatie van de clustervolgorde met een voltooid deelwoord, zie behalve de ANS (1997), bijv. Meeussen en Vanacker 1951:45/46, Duinhoven 1975, Den Besten e.a. 1988, Hoeksema 1990.

381. Vrijwel alle voorbeelden die in de literatuur gebruikt worden ter illustratie van gevallen van een clustervolgorde met een voltooid deelwoord hebben de *groene* volgorde (VD+Vf). De voorbeeldzin in (311)a komt uit de ANS (1997:1044, andere voorbeelden op p.1047). Over een verschil tussen de *rode* en de *groene* volgorde bij 'quasi-groepsvorming' wordt in de ANS echter niets opgemerkt.

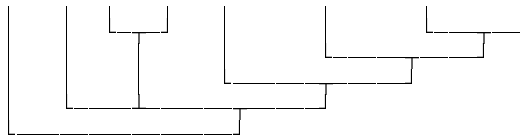
De clustervolgorde met een *rode* volgorde wordt als volgt begrepen:

(311)c Hij dacht dat ik de olie *had verzuimd* te verversen

Ook nu maakt de interpretatiestructuur zichtbaar wat er aan de hand is: net als in (311)a horen de elementen *had verzuimd te verversen* bij elkaar, want ze vullen gezamenlijk de derde werkwoordpositie. Maar met de rode volgorde lijken ze meer geïntegreerd dan met de groene volgorde: de groep *had verzuimd* is meer dan in (311)a een onderdeel van het geheel. We zouden hier dan ook meer aanleiding hebben dan in (311)a om te spreken van een werkwoordgroep, hoewel ook duidelijk is dat maximale integratie van de werkwoordelijke elementen wordt tegengehouden door het voltooid deelwoord. Pas met een IPP in deze volgorde zou de opeenvolging van werkwoordelijke elementen de status van maximaal geïntegreerde werkwoordgroep kunnen krijgen, zie (311)d. Een IPP is in (311)d echter niet mogelijk: de betekenis van *verzuimen* laat blijkbaar niet toe dat deze maximaal geïntegreerd wordt met de betekenis van een ander werkwoord.

(311)d ?Hij dacht dat ik de olie had verzuimen te verversen

Een geïntegreerde conceptualisering kan overigens, net als onafhankelijke conceptualisering (zie deel I) in concrete gevallen op allerlei verschillende manieren blijken. Er kan bijvoorbeeld gewezen worden op de semantische onderschikking van het IPP-werkwoord, een aspect van gelijktijdigheid, of een andere vorm van versmelting (vergelijk Ponten 1971, Duinhoven 1975, Pardoën 1986, Braecke 1986, Van der Meer 1990). Ook zou gewezen kunnen worden op gebrek aan nadruk, of op een ondergeschikte rol van het IPP-werkwoord die opvalt wanneer de zin beschouwd wordt in het grotere verband waarin de zin fungeert (Pardoën 1986).³⁸² In breder verband is regelmatig gewezen op de relatie tussen bijeenplaatsing van werkwoordelijke elementen en een zekere semantische of conceptu-

382. Mij is geen systematisch onderzoek bekend naar het gebruik van zinnen met een IPP in teksten, maar vergelijk Verhagen 1995, 1998 met betrekking tot het verschil tussen de beknopte bijzinvolgorde en de clustervolgorde in de onvoltooide tijd.

ele 'nabijheid' of versmelting. Zie bijv. Givón 1980, 1985; Haiman 1980, 1983, 1985:102-130; Noonan 1985; vergelijk Lakoff en Johnson 1980:126-138.

Dat de mate waarin een werkwoord een geïntegreerde conceptualisering toelaat, geen statisch gegeven is, mag blijken uit het feit dat verschillend geoordeeld kan worden over de aanvaardbaarheid van de volgende zinnen. In de ANS wordt de zin in (312) zonder meer als aanvaardbaar gepresenteerd: we zien hier niet alleen een clustervolgorde, maar ook een IPP. Toch lijkt de betekenis van *weigeren* niet in alle gevallen voor iedereen even gemakkelijk samen te gaan met de clustervolgorde, laat staan met een IPP. Vergelijk de zin in (313), die Walraven (1975:212) ongrammaticaal vindt. Dat oordeel zou wellicht genuanceerd kunnen worden: ook ik vind de zin niet aanvaardbaar wanneer de accentuatie is zoals in (314)a. De accentuatie in (314)a wijst in de richting van een geïntegreerde conceptualisering, en die lijkt niet te verenigen met de zelfstandige semantische bijdrage die *weigeren* hier heeft: het gaat erom dat de referent van *hij* juist niet betaalt en dat wellicht expliciet kenbaar maakt. Maar in (314)b, waar het laatste accent op in de werkwoordgroep valt en niet ervoor zoals in (314)a, is de woordvolgorde volkomen aanvaardbaar. In (314)b is de opeenvolging *weigert te betalen* weliswaar een werkwoordgroep, maar deze hoeft geen maximaal geïntegreerde conceptualisering te krijgen: de accentuatie wijst erop dat *weigert* onafhankelijk geconceptualiseerd is.

(312) Ze nemen het de minister kwalijk dat hij de guerilla-leider heeft weigeren te ontmoeten
(ANS 1984:581; 1997:1037)

(313) *dat hij teveel weigert te betalen
(Walraven 1975)

(314)a ?dat hij tevêel weigert te betalen
b dat hij het tekort weigert te betalen

Overeenkomstig het hier geobserveerde verschil in de voorkeur voor de plaats van het laatste accent, verwachten we dat een verschil in gebruik tussen de beknopte-bijzinvolgorde en de clustervolgorde bij een werkwoord als *weigeren* vooral samenhangt met een verschil in de interpretatie van de aanwezige nominale elementen. In het soort gevallen dat in de ANS 1997 getypeerd wordt als "quasi-groepsvorming" wordt een clustervolgorde dan vooral begrepen als aanwijzing voor de onafhankelijke conceptualisering van het eraan voorafgaande nominale element en niet zozeer als aanwijzing voor een vergaande integratie van de geclusterde werkwoordelijke elementen.

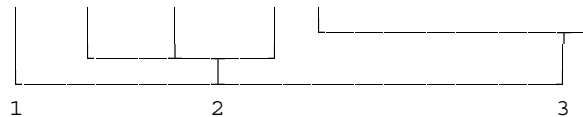
Er is in het verleden geobserveerd dat wanneer een werkwoordgroep in de bijzin nog gevolgd wordt door andere elementen, er in het algemeen een voorkeur lijkt te bestaan voor de *groene* volgorde in de werkwoordgroep (De Schutter 1976, 1996). Volgens deze tendens zou er dus bij een beknopte-bijzinvolgorde een voorkeur zijn voor volgorde 'voltooid deelwoord-Vf' als in (315).

- (315) omdat hij *verzuimd had* de olie te verversen
 (316) omdat hij had *verzuimd* de olie te verversen

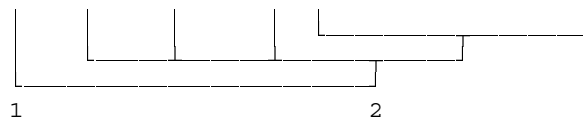
Deze tendens kan eenvoudig worden verklaard met behulp van een analyse in termen van onafhankelijke conceptualisering.³⁸³

Met een groene volgorde wordt de groep *verzuimd had* steeds begrepen als onafhankelijk van wat volgt betrokken op het voorafgaande. Dat laat nog twee mogelijkheden open: *verzuimd had* kan ofwel op zichzelf worden begrepen als de invulling van de derde werkwoordpositie ofwel in een stap samengenomen worden met wat volgt, wederom overeenkomstig een drieledige of een tweeledige structuur (zie (315)a en (315)b). Merk op dat hier blijkt dat de mogelijkheid van een tweeledige en een drieledige structuur niet alleen hoofdzinnen betreft, maar ook afhankelijke bijzinnen. Op het verschil tussen een tweeledige en een drieledige structuur in bijzinnen kom ik terug in de volgende paragraaf (dl.II:4.2.3), naar aanleiding van het gebruik van *om*.

- (315)a omdat hij *verzuimd had* de olie te verversen

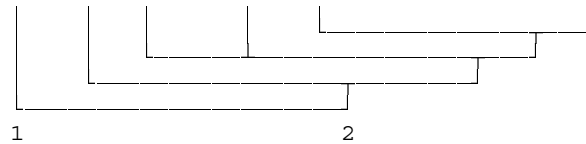
- (315)b omdat hij *verzuimd had* de olie te verversen

Deze beide opties zijn ook mogelijk bij de rode volgorde, maar met de rode volgorde is er nog een andere interpretatiestructuur mogelijk, die met de groene volgorde niet mogelijk is, zie (316)a.

383. Een voorkeur voor de groene volgorde lijkt vooral te bestaan wanneer de werkwoordgroep gevolgd wordt door een *infinitiefcomplement* en is minder waarneembaar wanneer het een voorzetselgroep betreft (zie Jansen 1990). Ik kom daar straks op terug.

(316)a omdat hij had verzuimd de olie te ververset

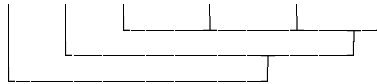
Wanneer we een interpretatiestructuur toekennen als in (316)a, dan leggen we daarmee uit dat het mogelijk is dat we met een rode volgorde de opeenvolging *had verzuimd de olie te ververset* als een groep betrekken op *hij*. Dat is met een groene volgorde niet mogelijk: de interpretatiestructuur in zowel (315)a als in (315)b geeft weer dat *verzuimd* met de groene volgorde steeds onafhankelijk van wat volgt is betrokken op *hij*, eventueel eerst samengenomen met *had*, maar niet als deel van een nog grotere groep.

Bij de lichte voorkeur die De Schutter (1976:235; 1996) constateert voor de groene volgorde wanneer er nog andere elementen volgen op de werkwoordgroep, heeft hij ten onrechte geen onderscheid gemaakt tussen beknopte bijzinnen en voorzetselgroepen. Wanneer dat onderscheid wel gemaakt wordt, blijkt immers iets anders: uit ander onderzoek kunnen we opmaken dat wanneer de werkwoordgroep gevolgd wordt door een *voorzetselgroep*, er zelfs een voorkeur voor de *rode* volgorde lijkt te zijn (zie Haeseryn 1990:149/150 en Jansen 1990). Dus eerder de volgorde in (317) dan die in (318):

- (317) Klaas zei dat hij *had gedacht* aan Marie
 (318) Klaas zei dat hij *gedacht had* aan Marie

Deze observatie verdient nader onderzocht te worden. Daarop vooruitlopend is op het eerste gezicht een verschil in een voorkeur voor rood bij achterplaatsing van voorzetselgroepen en een voorkeur voor groen bij beknopte-bijzinnen echter goed verklaarbaar. Een voorzetselgroep is immers een minder op zichzelf staand element in een zin dan een (beknopte) bijzin. Een drieledige structuur (vergelijk (315)a) moet dus niet worden toegekend. Het voorzetsel van achtergeplaatste voorzetselgroepen onderhoudt over het algemeen een hechte relatie met het werkwoord: vaak betreft het een zogenaamd 'vast' voorzetsel van een voorzetselvoorwerp (De Schutter 1976:196, Jansen 1978, vergelijk observaties in o.a. Nieuwborg 1978, Koops 1985, Braecke 1990). Deze hechte relatie is alleen met een *rode* volgorde zichtbaar in een interpretatiestructuur, zie (317)a hieronder vergelijk ook noot 188 (p.249). Een vergelijking met de tweeledige structuur die toegekend wordt bij een *groene* volgorde (zie (318)a) maakt direct duidelijk dat de rode volgorde een sterkere aanwijzing vormt voor de bedoelde hechte relatie tussen *denken* en *aan* dan de groene (een structuur als in (317)a is met een groene volgorde immers niet mogelijk).

(317)a Klaas zei dat hij had gedacht aan Marie

(318)a Klaas zei dat hij gedacht had aan Marie

Kortom, in het algemeen geldt dat een groene volgorde gezien kan worden als een aanwijzing voor onafhankelijke conceptualisering van de afzonderlijke elementen in de opeenvolging VD+Vf, terwijl de rode volgorde geassocieerd wordt met een verdergaande integratie, zie ook Pardoën 1991 en 1993. Vergelijk ook de observatie dat clusters met een IPP in het Duits steeds samengaan met een rode volgorde (*'hat kommen können'*), terwijl in alle andere werkwoordgroepen het Vf als laatste element verschijnt (groene volgorde), zie bijv. Aldenhof 1962, Den Besten en Edmondson 1983. Een andere observatie die interessant is in dit verband, is geïnspireerd door Jansen 1987. Hier wordt gewezen op een verschil in aanvaardbaarheid tussen de volgende zinnen.

- (319)a Dat is de man die hij nog heeft geprobeerd op te bellen
 b ?Dat is de man die hij nog heeft geprobeerd om op te bellen
 bellen
 (Jansen 1987:97)

Dat het gebruik van *om* hier niet mogelijk is, wijst erop dat de opeenvolging *heeft geprobeerd op te bellen* hier een eenheid vormt (zie ook dl.II:4.2.3). Maximale integratie is mogelijk, zoals blijkt uit (319)c met een IPP. En geheel volgens verwachting nu, is de groene volgorde hier slechter dan de rode, zoals blijkt uit (319)d.

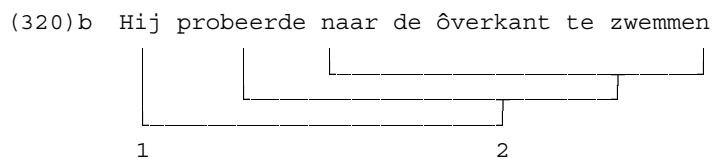
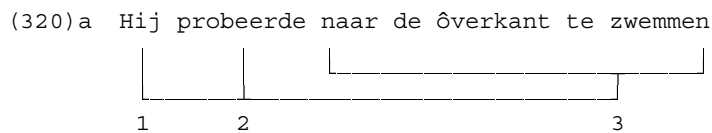
- (319)c Dat is de man die hij nog heeft proberen op te bellen
 d ?Dat is de man die hij nog geprobeerd heeft op te bellen

Met een rode volgorde wordt de opeenvolging 'Vf-voltooid deelwoord' dus samen genomen met een erop volgend infinitiefcomplement. Zo lijkt ook in (316)a de opeenvolging *had verzuimd de olie te verversen* in het geheel beschouwd te kunnen worden als een werkwoordgroep. Om dit te voorkomen, kan dus de groene volgorde gebruikt worden, maar er is nog een andere manier om een dergelijke integratie te verhinderen: *had verzuimd* kan van *de olie te verversen* gescheiden worden door tussenplaatsing van *om*. De functie en betekenis van *om* is het onderwerp van de volgende paragraaf.

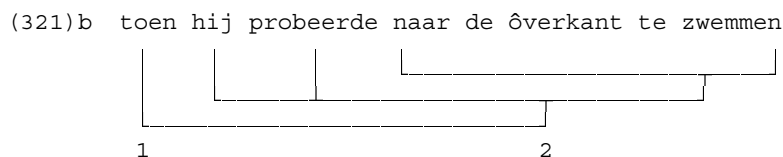
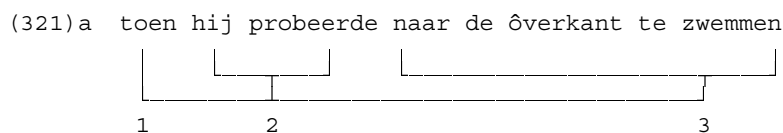
4.2.3 Het gebruik van *om*

In de vorige paragraaf (dl.II:4.2.2) heb ik laten zien welke mogelijkheden er zijn voor de beschrijving van de interpretatie van zinnen van het type SVfNA waarbij A een infinitief bevat voorafgegaan door *te* (NA als een beknopte bijzin). Voor de beschrijving van dit type zinnen met een beknopte bijzin moet steeds per geval een keuze gemaakt worden voor ofwel een drieledige structuur of een tweeledige structuur. Dit bleek niet alleen in hoofdzinnen het geval, maar ook in afhankelijke bijzinnen. De zinnen in (320) en (321) hieronder zijn bedoeld als een overzicht van de mogelijkheden.

Hoofdzin:

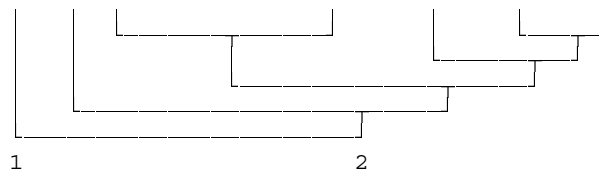
Bijzin (beknopte-bijzinvolgorde):

In het nu volgende hebben we alleen nog te maken met de beknopte-bijzinvolgorde, want bij een clustervolgorde is *om* nooit aanwezig. Dit hangt samen met het feit dat een clustervolgorde altijd een tweeledige interpretatiestructuur krijgt. Zoals ik hier zal betogen, gaat *om* nooit samen met een tweeledige structuur.

Bijzin (clustervolgorde):

(321)c toen hij naar de ôverkant probeerde te zwemmen

Ik zal nu laten zien dat een verschil tussen een tweeledige en een drieledige structuur, zowel in hoofdzinnen als in afhankelijke bijzinnen, in verband te brengen is met het gebruik van *om*.³⁸⁴ de aanwezigheid van *om* kan gezien worden als een directe aanwijzing voor de toekenning van een drieledige structuur. Als *om* niet aanwezig is, kan zowel een drieledige als een tweeledige structuur worden toegekend en moet een keuze voor een bepaalde interpretatiestructuur dus op andere gronden gerechtvaardigd worden (zie het voorafgaande in dl.II:4.2, 4.2.1 en 4.2.2). Als nu in een bepaald geval zonder *om* een tweeledige structuur is toegekend, dan wijst dat erop dat *om* in dat geval niet gebruikt had kunnen worden. Overigens geldt andersom niet dat wanneer *om* in een bepaald geval niet mogelijk is, we daarin een aanwijzing kunnen zien voor toekenning van een tweeledige interpretatiestructuur.

Zo zullen we ook in de gevallen met *beloven* of *dreigen* waarin we op bepaalde andere gronden een tweeledige structuur toekennen (dl.II:4.2) het element *om* nooit aantreffen. Dit in tegenstelling tot die gevallen waar een drieledige structuur is toegekend. Vergelijk:

(322)a	Hij beloofde <i>om</i> de grondwet te verdedigen	drieledig
b	?Het debat beloofde <i>om</i> spannend te worden	tweeledig
(323)a	Ik heb geprobeerd <i>om</i> een roman te schrijven	drieledig
b	?Ik heb een roman proberen/geprobeerd <i>om</i> te schrijven	tweeledig
(324)a	toen zij probeerde <i>om</i> hem het probleem uit te leggen	drieledig
b	?toen zij hem probeerde <i>om</i> het probleem uit te leggen	tweeledig

384. De meeste traditionele grammatici beschouwen *om* in het hier besproken gebruik als een voorzetsel; volgens Paardekooper is het echter een voegwoord, zie Vandeweghe 1971. In mijn analyse speelt het verschil geen rol.

c ?toen zij hem probeerde het probleem *om*
uit te leggen

tweeledig

In het voorafgaande heb ik aangegeven dat en hoe in mijn benadering het verschil tussen een tweeledige en een drieledige structuur samenhangt met een bepaald verschil in de interpretatie van de zin als geheel. Als het gebruik van *om* direct in verband gebracht kan worden met een verschil tussen een tweeledige en een drieledige structuur, dan houdt dat dus in dat er een relatie gelegd kan worden tussen het gebruik van *om* en de interpretatie van de zin als geheel.

Kortom, ik zal uiteenzetten hoe het komt dat we de toekenning van een drieledige structuur kunnen rechtvaardigen met verwijzing naar de aanwezigheid van *om*. Daartoe zal ik de functie van *om* expliciteren in relatie tot een beschrijving van de zinsbetekenis in termen van onafhankelijke conceptualisering.

Naar aanleiding van zinnen als de volgende merken Van Es en Van Caspel (1974,nr.42:245) op dat door aanwezigheid van *om* "de objectsverhouding tussen de infinitiefgroep en het verbum finitum in het gedrang komt". Ze zijn — met vele anderen (zie Vandeweghe 1971 en Jansen 1987) — van mening dat hier het gebruik van *om* "in feite overtoollig" is, hoewel ze opmerken dat door het gebruik van *om* een zekere grens gemarkeerd wordt, die kennelijk van invloed is op de relatie tussen de beknopte bijzin en het voorafgaande.

- (325) Ze probeerden met alle middelen *om* zich zo lang mogelijk staande te houden
- (326) Toen men na de oorlog besloot *om* dat gebouw te restaureren en als kerk in gebruik te nemen, vond men dat ...

Het effect van het grensmarkerende *om* lijkt te zijn dat nog meer dan met een *om*-loze variant, het gedeelte voorafgaand aan de beknopte bijzin een zekere zelfstandigheid krijgt (vergelijk Blom 1984), dat de *om*-zin zelf een zekere zelfstandigheid krijgt (vergelijk Jansen 1987), of misschien wel beide (vergelijk Kirsner 1985). In de variant met *om* wordt onmiskenbaar afzonderlijk nadruk gelegd op het gegeven dat iemand iets probeerde (zie (325)) of besloot (zie (326)), gericht op de situatie die in de beknopte bijzin wordt uitgedrukt.³⁸⁵ Die situatie wordt met nadruk voorgesteld als (*nog*) *niet gerealiseerd*; daardoor kan gebruik van *om*

385. Het element van 'richting' en 'gericht zijn op' komt steeds terug in beschrijvingen van de hier besproken gebruikswijze van *om*, in verband met verschillende mogelijke interpretaties van de relatie tussen hoofd- en bijzin als onder andere finaal, consecutief of redengevend, zie Vandeweghe 1971.

de suggestie wekken dat hij of zij uiteindelijk er niet toe komt om de in beeld gebrachte situatie te realiseren (vergelijk Kirsner 1985:255).³⁸⁶

Vergelijk in dit verband bijvoorbeeld de verminderde aanvaardbaarheid in gevallen als (327)b, waar *om* gebruikt wordt terwijl de inhoud van het complement als wel gerealiseerd beschouwd moet worden op het moment in de tijd waarnaar het werkwoord in de hoofdzin verwijst, met de probleemloze *om*-loze variant in (327)a (Walraven 1975:214, Janssen 1992b:331).

- (327)a Het ergert me zijn naam al weer vergeten te zijn
 b ?Het ergert me *om* zijn naam al weer vergeten te zijn

Naast het aspect van de scheiding die *om* teweegbrengt, is er nog iets anders: aanwezigheid van *om* lijkt een zekere *rationele tussenkomst* te impliceren. Door *om* begrijpen we dat de situatie die voorgesteld wordt in de beknopte bijzin *slechts door tussenkomst van menselijk denken in verband gebracht kan worden met het voorafgaande*. Voor deze rationele tussenkomst is de spreker verantwoordelijk, hoewel hij die verantwoordelijkheid waar mogelijk afschuift op de referent van het subject. Ik zal dit toelichten.

In Blom 1990 is overtuigend geïllustreerd dat in zinnen met *om* — in vergelijking met een *om*-loze variant — de referent van het subject wordt gepresenteerd als iemand met een bewuste gerichtheid op de situatie in de beknopte bijzin, omdat "we als het ware het proces van oriëntering zelf in beeld krijgen" (Blom 1990:17). Blom doelt hier op een proces van oriëntering dat zich afspeelt bij de referent van het subject. Maar in feite is het de spreker die hiermee zijn eigen rationele tussenkomst projecteert op de referent van het subject: hij stelt de subjectreferent verantwoordelijk voor een gerichtheid op de situatie in de beknopte bijzin, terwijl het de spreker zelf is die deze gerichtheid aan de referent van het subject toeschrijft.

386. Wanneer het gebruik van *om* in verband gebracht wordt met toekenning van de semantische status van *eigenschap* aan het infinitiefcomplement (in tegenstelling tot de status van *propositie*) zoals in Van Haaften 1991, dan wordt daarmee ook een verband gelegd met het niet-gerealiseerd zijn van de in de *om*-zin aangeduide situatie. De essentie van een *eigenschapsinfinitiefconstructie* (ter onderscheiding van een *propositionele infinitiefconstructie*) is namelijk "dat deze niet naar een aan tijd gebonden situatie verwijst" (Van Haaften 1991:282). Janssen (1992b) brengt het gebruik van *om* rechtstreeks in verband met een interpretatie van de in de *om*-zin aangeduide stand van zaken als "potentieel": "De potentialiteit kan versterkt worden uitgedrukt met behulp van *om*" (Janssen 1992b:338).

De spreker is dus verantwoordelijk voor de rationele tussenkomst op grond waarvan de situatie in de *om*-zin in verband gebracht wordt met de inhoud van de hoofdzin. Dat blijkt bijvoorbeeld wanneer we aan de referent van het subject niet een bewuste gerichtheid op de situatie in de beknopte bijzin kunnen toeschrijven, zoals in (328) of (329).³⁸⁷

- (328) Hij emigreerde naar Afrika *om* daar al spoedig te ster-
ven
(329) De bal stuitte een keer op het gazon en verdween toen
door het open raam *om* ten slotte op de schoot van juf-
frouw Pinkeltje te belanden

Het bevreemdende of ironische effect van dit soort zinnen ontstaat doordat de hoorder op grond van zijn ervaring met andere gevallen, ook hier in eerste instantie de neiging heeft om de rationele tussenkomst van de spreker af te schuiven op de referent van het subject. Bij een ironisch effect klinkt deze interpretatie — die in tweede instantie herroepen wordt — op de achtergrond mee.

Andere gevallen waaruit blijkt dat *om* duidt op rationele tussenkomst van de spreker, zijn de absolute infinitieven met *om* (*Om zo mooi te kunnen spelen; Om daar nou zo boos om te worden*), zie Blom 1984. Merk op dat *om* ook hier voor een zekere scheiding zorgt. Blom wijst erop dat gebruik van *om* inbedding van dit soort zinnen overbodig maakt: het 'scheidende' karakter van *om* geeft de uiting een zelfstandig karakter.

In het verleden zijn al een aantal pogingen ondernomen om de functie van het bijzin-inleidende gebruik van *om* te formuleren. Wanneer we die verschillende pogingen overzien, valt op dat ze eigenlijk steeds — zij het op verschillende wijze vormgegeven — de twee door mij genoemde aspecten bevatten, soms met meer aandacht voor een van beide. Het eerste aspect is dus de nadrukkelijke scheiding die *om* teweegbrengt tussen de delen waar *om* tussen staat (hoofd- en bijzin). Het tweede betreft — globaal geformuleerd — het idee dat bij gebruik van *om* de spreker meer in beeld lijkt te komen dan wanneer *om* afwezig is.

In de voorstelling van in Jansen 1987 heeft gebruik van *om* vooral te maken met de behoefte van de spreker om uit te drukken wat de relatie is tussen de *om*-zin met dat wat volgt of voorafgegaan is. Een *om*-zin heeft volgens Jansen vaak een

387. Vandeweghe (1971:42) beschouwt in dit soort gevallen de beknopte bijzin als nevenschikkend in plaats van onderschikkend. De voorbeelden komen uit zijn bespreking.

"uitleggende functie"³⁸⁸ en is als zodanig te zien als een relatief zelfstandig tekstfragment. Helaas blijft dit aspect onuitgewerkt: wat zijn eigenlijk de behoeften van een spreker, en hoe komt het dat hij die heeft? En meer specifiek: als de zelfstandigheid door gebruik van *om* vergroot wordt, hoe kan dan juist dit gebruik van *om* tegelijkertijd ook zorgen voor de aansluiting met andere tekstdelen?

Concreter is het voorstel in Blom 1984. De scheiding die *om* teweegbrengt, hangt samen met de relatie die *om* oproept: "er wordt iets of iemand opgezet in de spreesituatie dat of die zich op enige afstand bevindt van datgene wat de *om*-constructie noemt". Deze "'om-achtige' relatie is er een van afstand, distantie [...]" (Blom 1984:174). Door gebruik van *om* kan de inhoud van de *om*-zin begrepen worden vanuit het perspectief van de spreker: de spreker beschouwt de situatie in de *om*-zin vanuit een zekere afstand. Dit afstandelijke standpunt wordt geïnterpreteerd als figuurlijke distantie: gebruik van *om* suggereert een negatieve houding van de spreker ten opzichte van de realisering van de situatie uitgedrukt in de *om*-zin. Blom illustreert deze gedachte aan de hand van absolute infinitieven met *om*, en volstaat met betrekking tot *om*-zinnen als beknopte bijzin met de mededeling dat ook hier het gebruik van *om* verband houdt met een zekere "spreker-georiënteerdheid".³⁸⁹

388. Vandeweghe (1971:48) noemt dat de "redengevende functie", vergelijk de typering als *bijwoordelijke bepaling van verklaring* in Van Haaften 1991:106, zie echter Janssen 1992b die deze typering afwijst, omdat volgens hem de *om*-zin ook dan nog steeds een doel aangeeft, zij het een hypothetisch doel. Janssen gaat hiermee echter te snel voorbij aan een gevoelde verwantschap met gebruik van *om* in andere combinaties, zoals in *omdat* en *waarom*.

389. Ook Vliegen (1997) meent dat gebruik van *om* verband houdt met het perspectief van de spreker (of "conceptualizer"). Ten onrechte stelt hij vervolgens dat wanneer *om* daarentegen afwezig is, het perspectief van de referent van het subject gekozen is. Volgens Vliegen wordt in gevallen met *om* uitgedrukt dat de spreker niet een negatieve houding heeft ten opzichte van de situatie die in beeld gebracht wordt door de *om*-zin, maar juist een neutrale of een positieve houding. Vliegen ondersteunt deze gedachte overigens met observaties met betrekking tot het gebruik van *om* in teksten waaruit blijkt dat *om* juist het meest voorkomt bij werkwoorden als *aanbevelen*, *adviseren*, *aanraden* en *vragen*, die een positieve houding veronderstellen. Het betreft hier echter de positieve houding van de referent van het subject (!) ten opzichte van de situatie uitgedrukt in het infinitief-complement, en niet zozeer die van de spreker. Overigens vinden we ook bij Vliegen de enige afwijkende opvatting met betrekking tot het scheidende effect van *om*. Vliegen stelt ten onrechte dat "[...] clearly, the *om* te-complement tightens up the relation between main clause and subclause". Wanneer we constateren dat aanwezigheid van *om* een positieve aanwijzing is voor de interpretatie van een bepaald soort relatie tussen de *om*-zin met het voorafgaande, kunnen we daar nog niet uit afleiden dat het verband tussen beide delen daarmee ook hechter is geworden.

Een interessante aanvulling in dit verband is Blom 1990. Hier vinden we op overtuigende wijze de gedachte geïllustreerd, dat door gebruik van *om* een grotere betrokkenheid van de subjectreferent gesuggereerd wordt bij de situatie die met de beknopte bijzin in beeld gebracht wordt. Door gebruik van *om* "komt er een element van rationalisering in de gedachten" van de subjectreferent, waardoor we zijn of haar eigen betrokkenheid met of gerichtheid op de uitgedrukte situatie zien (Blom 1990:13).

Samenvattend kunnen we de functie van het gebruik van *om* in zinnen met een infinitiefcomplement als volgt formuleren.

(330) *Om* betekent *rationele tussenkomst* en doet daarmee twee dingen tegelijk:

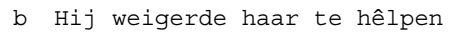
1. *Om* haalt de twee delen waar het tussengeplaatst is, uiteen, waardoor de hoorder steeds per geval moet nagaan welke invulling hij moet geven aan de *om*-relatie tussen beide delen.

2. *Om* brengt de spreker in beeld, doordat de interpretatie van de *om*-relatie tussen beide delen de interpretatie van een zekere rationalisering vereist waarvoor de spreker verantwoordelijk is. Daarmee is de spreker nadrukkelijk verantwoordelijk voor de eventuele voorstelling van de subjectreferent als bewust betrokken bij en gericht op de in de *om*-zin uitgedrukte situatie. Deze interpretatie wordt steeds opgeroepen waar de zinsvorm dat toelaat; daarmee wordt de rationele tussenkomst van de spreker geprojecteerd op de referent van het subject. In gevallen waar dat niet mogelijk is, wordt de *om*-relatie eenduidig begrepen als gevolg van het standpunt (perspectief c.q. oordeel) van de spreker.

Een belangrijk aspect van de interpretatie van zinnen met *om* kan dus worden uitgelegd door het gedeelte dat voorafgaat aan *om* weer te geven als onafhankelijk geconceptualiseerd, waardoor een driedelige interpretatiestructuur ontstaat. Met verwijzing naar de hierboven geformuleerde betekenis van *om* in de hier onderzochte zinnen, is het duidelijk dat aanwezigheid van *om* een directe aanwijzing is voor deze driedelige structuur.

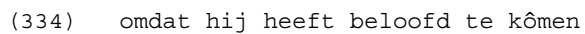
Anders gezegd: toekenning van een driedelige interpretatiestructuur kunnen we in elk geval rechtvaardigen met verwijzing naar de aanwezigheid van *om*.

Beschouw nu de volgende voorbeelden. Als het goed is, spreken ze nu voor zichzelf.

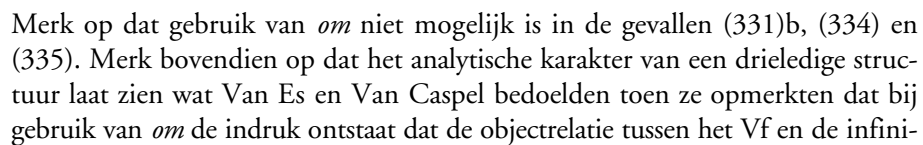
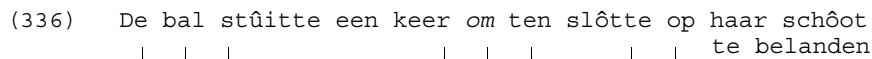

(332) Hij wêigerde *om* haar te hêlpen

(333) toen hij belôofde *om* haar de wâarheid te vertellen

(335) toen het beloofde te gaan rêgenen

tiefzin is "aangetast" (Van Es en Van Caspel 1974, nr.42:245). Dit is bij uitstek het geval bij bijvoorbeeld (336) waar al helemaal geen sprake meer is van een object-verhouding van de infinitiefzin met het voorafgaande. De analytische structuur, die hier zelfs uit vier stappen bestaat, geeft dan ook uitdrukking aan het observatie dat hier niet zozeer een onderschikkend als wel een nevenschikkend verband bestaat tussen de *om*-zin en het voorafgaande (zie Vandeweghe 1971:42).

Tot slot wil ik laten hoe deze analyse een aantal andere zaken verklaarbaar maakt, die tot nu toe beschouwd werden als losstaande observaties.

Ten eerste laat mijn analyse zien dat de aanwezigheid van *om* iets extra's doet. Als *om* aanwezig is, hebben we een directe aanwijzing voor toekenning van een bepaalde interpretatiestructuur, terwijl we de afwezigheid van *om* op zichzelf niet kunnen zien als de aanwijzing van iets. Zonder *om* kunnen we immers in principe zowel een tweeledige structuur als een drieledige structuur toekennen. Dit verklaart dat de aanwezigheid van *om* in het verleden is geassocieerd met het vergroten van de begrijpelijkheid omdat het mogelijke dubbelzinnigheid kan opheffen, en met het vergemakkelijken van het spreekproces. Zo dient het zogenaamde overtollige gebruik van *om* het gemak van zowel spreker als hoorder. Dat de frequentie van *om* in gesproken taal hoger is dan geschreven taal wordt echter in de meeste gevallen verondersteld om het vervolgens te ontkennen (bijv. Jansen 1987).

Ten tweede wordt met mijn analyse begrijpelijk dat in teksten van Zuidnederlandse auteurs *om* opvallend minder gebruikt wordt ter inleiding van beknopte-bijzinnen dan in teksten van Noordnederlandse auteurs (Vandeweghe 1971:55). We kunnen dit als volgt verklaren. Vergelijkbare gevallen krijgen in het ZN een andere structuur dan in het AN: in het AN wordt eerder een drieledige structuur toegekend waar het ZN een tweeledige structuur toekent (zie dl.II:4.2.1). En aangezien *om* niets te doen heeft in een tweeledige structuur, verklaart dat de observatie dat *om* in het ZN minder gebruikt wordt.

Een andere interessante observatie is dat *om* vaker gebruikt lijkt te worden wanneer het subject in de eerste persoon staat dan wanneer dat niet het geval is. Dit observeert Vliegen (1997) in door hem onderzochte teksten bij vergelijking van voorkomens van steeds dezelfde werkwoorden. Dit verschil in frequentie kan eenvoudig verklaard worden met verwijzing naar de betekenis van *om* als *rationele tussenkomst*. Gebruik van *om* met *ik* als subject, is maximaal coherent: er is geen verschil tussen het standpunt van de spreker en het perspectief van de subjectreferent. De spreker is bij uitstek gerechtigd om zichzelf te presenteren als een ratio-

nele entiteit: hij ziet zichzelf niet anders dan bewust betrokken bij en gericht op de situatie die hij met de infinitiefzin in beeld brengt.

In dit verband wil ik een verwachting uitspreken die volgt uit mijn analyse van het gebruik van *om*. De verwachting is, dat aanwezigheid van een zinsbepaling, die verwijst naar een evaluerend oordeel van de spreker, zoals *tevergeefs*, *ten onrechte*, *waarschijnlijk*, *misschien* enz., het gebruik van *om* bevordert. Dergelijke bepalingen markeren in het algemeen de grens tussen *topic* en *comment*, zodat het voorafgaande deel wordt opgevat als onafhankelijk geconceptualiseerd (Verhagen 1986). Dit verklaart dat het gebruik van *om* hier door sommigen als overtollig beschouwd wordt: gebruik van *om* bevestigt hier een reeds door de bepaling gemarkeerde scheiding tussen hoofd- en bijzin. Maar we kunnen nu ook verklaren dat dit 'overtollige' gebruik van *om* hier eerder lijkt toe te nemen dan af te nemen, ondanks pogingen dit te keren (zie Vandeweghe 1972, Jansen 1987). Het zijn namelijk juist deze bepalingen die goed samengaan met het gebruik van *om*. Gebruik van *om* komt bij uitstek overeen met de spreker-georiënteerdheid van dit soort bepalingen: ze expliciteren de uitkomst van een evaluatie van de spreker.

- (337) Hij probeerde tevergeefs om uit haar blikveld te blijven
- (338) Hij besloot ten onrechte om de waarheid te verzwijgen
- (339) Hij heeft helaas geweigerd om haar volledig te informeren

Ten slotte wil ik mijn analyse in verband brengen met die gevallen waarin weliswaar een driedelige structuur wordt toegekend, maar waar *om* niet mogelijk is. Er is een aantal werkwoorden die voorkomen met een infinitiefcomplement waarbij *om* niet kan optreden. Het betreft werkwoorden als *beweren*, *menen*, *betreuren*, *denken*, *verzekeren*, *verwijten*, *zeggen*, *vertellen* (Van Haaften 1991:66-80, 230-242; Janssen 1992b:338). Vergelijk:

- (340) Jan beweert (*om) daar niet geweest te zijn
- (341) Karel beweerde (*om) goed op te (zullen) letten
- (342) Jan verwijt Piet (*om) nooit eens een keer het initiatief te nemen
- (343) Piet heeft Kees gezegd (*om) niet gelukkig te zijn met die oplossing

In de voorstelling van Van Haaften (1991) is *om* verplicht afwezig bij "infinitiesconstructies waarvan gezegd kan worden dat ze zelfstandig waar of onwaar zijn" (Van Haaften 1991:214).³⁹⁰

In de voorstelling van Janssen 1992b is *om* verplicht afwezig wanneer de inhoud van datgene wat beweerd, verweten of gezegd wordt, "gepresenteerd wordt als een reële stand van zaken" (Janssen 1992b:338).

Beide formuleringen lijken elkaar niet veel te ontlopen, hoewel de invalshoeken van Van Haaften en Janssen verschillen. Van Haaften lijkt te benadrukken dat de waarheid van wat iemand zegt of beweert, niet afhankelijk is van het toevallige moment waarop het gezegd of beweerd wordt. Janssen lijkt te benadrukken dat de inhoud van datgene wat gezegd of beweerd wordt, wordt gepresenteerd als waar, of "reëel".³⁹¹ Zo bezien hebben beiden gelijk. Zonder hier op zich dan ook iets tegenin te willen brengen, zal ik toch een ander voorstel doen, waarmee het mogelijk is de verplichte afwezigheid van *om* bij de genoemde werkwoorden te verklaren met verwijzing naar de door mij geformuleerde betekenis van *om*.

De verplichte afwezigheid van *om* volgt uit de onmogelijkheid van de interpretatie van een rationele tussenkomst van de spreker: aanwezigheid van *om* zou hier een effect hebben dat indruist tegen de betekenis van de werkwoorden in de hoofdzin. De werkwoorden waarbij een *om*-zin onmogelijk is, hebben gemeen dat ze verwijzen naar een bepaalde spreekhandeling van de referent van het subject, waarbij ze in feite indirect de stem van de subjectreferent introduceren. De relatie tussen hoofd- en bijzin is duidelijk en steeds gelijk: de infinitiefzin wordt begrepen als de uitdrukking van wat gezegd of beweerd is. Deze relatie behoeft geen rationele tussenkomst, en meer nog: er is geen ruimte voor.³⁹²

390. Met deze formulering kenmerkt hij "infinitiesconstructies" met de semantische status van propositie. Een "propositionele infinitiefconstructie" kan niet ingeleid worden door *om*. Als *om* aanwezig is, heeft het de status eigenschap (Van Haaften 1991:287).

391. Inderdaad lijkt het er minder toe te doen of datgene wat iemand zegt nu werkelijk het geval is of niet: er kan altijd getwijfeld worden aan de waarheid van datgene wat iemand zegt. Toch gaan we er in principe van uit dat degene die iets beweert, zelf denkt dat wat hij beweert ook waar is. Vergelijk het '*maxim of quality: do not say what you believe to be false*' van Grice (Grice 1975).

392. Deze formulering legt een relatie tussen nabijheid in de taalvorm en een soort nabijheid met betrekking tot de betekenis. Andersom lijkt afstand in de taalvorm (door tussenplaatsing van *om*) te wijzen op een idee van afstand dat terugkomt in de betekenis. Deze voorstelling zou passen binnen het idee van '*binding*' van Givón (1980). Bij beide voorstellingen past een verwijzing naar de metaforen *More of Form is More of Content* en *Closeness is Strength of Effect* (Lakoff en Johnson

Zo zou het verschil in gebruik van *zeggen* als volgt beschreven kunnen worden: de adviesinterpretatie (zie (344)) veronderstelt een zekere rationele tussenkomst, die achterwege blijft bij de zeg-interpretatie (zie (345)). In het eerste geval is *om* wel mogelijk, in het tweede geval niet (Van Haaften 1991:240-242, 302 m.n. noot 1).³⁹³

- (344) Moeder heeft je nog zo gezegd *om* op te passen voor mannen met baarden
 (345) Piet heeft Kees gezegd (**om*) niet gelukkig te zijn met die oplossing

Zoals ook blijkt uit mijn bespreking van de verschillende observaties over het voorkomen van *om* is er bij dit soort zinnen met een beknopte bijzin, in het verleden veel aandacht geweest voor allerlei variatie in de vorm. Zodra het infinitief-complement uit meer dan alleen *te*+infinitief bestaat, is ook nogal wat variatie mogelijk. Ik heb ook voor dit type zinnen laten zien dat een analyse met behulp van interpretatiestructuren een helder beeld kan ontstaan van deze variatie, door bepaalde eigenschappen van de interpretatiestructuur te verbinden met bepaalde aspecten van de vorm. Met de bespreking van deze zinnen besluit ik het descriptieve gedeelte (deel II).

1980:126 e.v.), zie bijv. ook Haiman 1983, 1985.

393. Van Haaften (1991:302) accepteert in de zin in (344) geen *om*, maar is zich ervan bewust dat niet iedereen dat oordeel deelt.

Besluit

Tot besluit zal ik de belangrijkste thema's en resultaten van dit onderzoek samenvatten; vervolgens geef ik aan hoe mijn voorstellen met betrekking tot de conceptualisering van werkwoordelijke elementen zich verhouden tot de veronderstelling dat werkwoorden in het Nederlands op een vaste positie in de zin staan.

1. Een verklaring van woordvolgorde in een interpretatieve benadering

In dit onderzoek heb ik gestreefd naar de formulering van een verband tussen vorm en betekenis: tussen een waarneembare volgorde van zinslementen enerzijds en aspecten van de zinsbetekenis anderzijds. Het doel was om daarbij de relatie tussen de woordvolgorde en de zinsbetekenis voor te stellen als zo direct mogelijk: een beschrijving van de relatie tussen volgorde en zinsbetekenis zonder omwegen. Zonder een 'bemiddelende' rol toe te schrijven aan zaken als de context, de bedoeling van de spreker, maar ook zonder 'bemiddeling' van welk soort categoriale analyse dan ook. Daartoe heb ik een beschrijvingsmethode voorgesteld die gebruik maakt van de toekenning van een *interpretatiestructuur* aan een zin.

Gegeven mijn doelstelling heb ik een aantal veronderstellingen die in het verleden het onderzoek naar woordvolgorde gedomineerd hebben, aan een kritische beschouwing onderworpen. Het resultaat is dat ik veel van wat in het verleden met veel moeite is binnengehaald, overboord heb gegooid, met behoud van de descriptieve verworvenheden. In de eerste hoofdstukken van deel I heb ik dat gemotiveerd.

De meeste taalkundige verhandelingen over woordvolgorde leggen een verband tussen de openvolging van grammatische categorieën enerzijds en de informatiestructuur anderzijds. Zo veronderstelt een analyse van de informatiestructuur in termen van *topic* en *comment* een analyse van de zinsstructuur in termen van grammatische categorieën. Uiteindelijk betekent 'woordvolgorde' in dat geval dus 'volgorde van grammatische categorieën'. Ik heb betoogd dat met mijn doelstelling deze beperking niet aanvaardbaar is (dl.I: 2, 3 en 4).

Om te kunnen beschrijven wat er zoal mogelijk is, is doorgaans verondersteld dat er voor de onderscheiden grammatische categorieën in principe een voor elke taal afzonderlijk vast te stellen vaste basisvolgorde is, waar op goede gronden van kan worden afgeweken. Een beschrijving van de informatiegeleding in een zin — in

het algemeen met behulp van het bekende begrippenpaar *topic-comment* — is in het verleden dan ook vooral ingezet om geconstateerde afwijkingen van een bepaalde basisvolgorde van de categorieën *subject*, *object*, enz. te verantwoorden. De gestipuleerde basisvolgorde zelf kan echter niet op gelijke wijze verantwoord worden. Gezien mijn doelstelling is een dergelijke consequentie weinig aantrekkelijk.

Terwijl een analyse van de informatiestructuur de zin opvat als een eenheid die opgebouwd is uit twee basiselementen (*topic* en *comment*), wordt de zin voor een analyse van de grammatische structuur enerzijds beschouwd als een eenheid die bestaat uit twee elementen (*subject* en *predikaat*), maar anderzijds ook als een eenheid die opgebouwd is uit drie basiselementen (*subject*, *object*, *verbum*). Door de praktijk waarbij de verschillende soorten verdelingen ondergebracht worden in analyses die betrekking hebben op zogenaamde verschillende niveaus van de grammatica, zijn ze uit elkaar gehouden waardoor ze tegelijkertijd naast elkaar gehandhaafd konden worden. Ik heb erop gewezen dat daarbij geregeld gebruik gemaakt is van een voorstelling van de grammatica als een geheel van afzonderlijke 'krachten' die onderling 'strijden' om de grootste invloed. Deze voorstelling verraadt een innerlijke strijd van de taalbeschouwer over het object van zijn beschouwing die geprojecteerd wordt op het onderzoeksobject zelf (dl.I: 4).

Een zin kan natuurlijk op verschillende manieren worden opgevat als opgebouwd uit afzonderlijke elementen. Het is belangrijk daarbij te onderkennen dat er op voorhand niet zoiets bestaat als 'de beste manier'. Elke beschrijving wordt immers gemaakt in het kader van een bepaald doel (dl.I: 10, 25). Zodra echter voor een beschrijving van de woordvolgorde niet de woorden zelf beschouwd worden als de basiselementen in een zin, maar een bepaald soort categorieën van woorden of groepen van woorden, dan heeft een beschrijving van de woordvolgorde niet meer alleen betrekking op een aspect van de zinsvorm, maar ook (al of niet uitgesproken) op een bepaald aspect van de zinsbetekenis. Dat geldt niet alleen voor een analyse in termen van *topic* en *comment*, maar ook voor een analyse in termen van *subject* en *predikaat* en voor een analyse in termen van *subject*, *object* en *verbum*. En hoewel uiteindelijk niemand dit zal willen ontkennen, wordt het problematische karakter hiervan niet algemeen onderkend. Een analyse van woordvolgordeverschijnselen die de volgorde van grammatische categorieën beschrijft in termen van informatiecategorieën, is nodeloos omslachtig: de opeenvolging van woorden in een zin wordt dan niet in verband gebracht met een of meer te onderscheiden betekenisaspecten afzonderlijk, maar met een vermeende *wisselwerking* tussen minstens twee verschillende aspecten van de zinsbetekenis. Dit gaat ten koste van een helder inzicht in de functie van woordvolgorde.

Een en ander heeft tot gevolg gehad dat een analyse waarbij een zin wordt opgevat als een eenheid met een structurele tweedeling steeds fundamenteel anders ingezet is dan die waarbij de zin beschouwd wordt als een eenheid met een structurele driedeling. Beide werden slechts indirect aan elkaar gerelateerd, zodat het verschil tussen een structurele tweedeling en een structurele driedeling niet op zichzelf een eigen betekenis heeft gekregen (dl.I: 2, vgl. dl.I: 10). Dat is een gemiste kans.

Het kan ook anders, zoals blijkt uit de analyses in deel II. De analyse van een structurele tweedeling kan — zonder twee verschillende beschrijvingsniveau's te veronderstellen — tegelijkertijd naast een mogelijke structurele driedeling fungeren. Ik heb laten zien dat aan zinnen met het werkwoord op de tweede positie (V2) in principe twee soorten interpretatiestructuren kunnen worden toegekend: ofwel een structuur die de zin opdeelt in twee basiselementen, ofwel een structuur die de zin opdeelt in drie (of meer) basiselementen. Toekenning van een tweeledige structuur krijgt inhoud met verwijzing naar de mogelijke toekenning van een drieledige structuur, en andersom. Elk van beide opties kan dan worden ingezet om een bepaald aspect van de zinsbetekenis te typeren. Op het moment van toekenning van een tweeledige of een drieledige structuur wordt een gemotiveerde keuze gemaakt, die inhoudt dat toekenning van de ene structuur de andere op dat moment uitsluit.

In deel I heb ik laten zien dat ik met mijn voorstellen in deel II toch minder afwijk van de traditie dan op het eerste gezicht het geval lijkt. Om te beginnen heb ik gewezen op een verwantschap tussen de fundamentele tweedeling in termen van topic en comment enerzijds en die in termen van subject en predikaat anderzijds (dl.I: 2). Bij het eerste onderscheid is nog duidelijk dat het een analyse van de informatiestructuur betreft. In het tweede geval zorgt gebruik van de term *subject* hier echter voor verwarring. Bij een analyse van de structuur in termen van subject en predikaat is immers niet duidelijk welk subject-begrip hier aan de orde is, zodat niet direct duidelijk is naar welk aspect van de zinsbetekenis we verwijzen met het onderscheid subject-predikaat.

Het begrip subject fungeert zowel in een fundamentele tweedeling in termen van subject en predikaat als in een driedeling in termen van de drie basiselementen subject, object en verbum. Tussen beide subject-begrippen is niet alleen een verschil, maar ook een overeenkomst. Het betreft dezelfde overeenkomst die er is tussen de inhoud van de begrippen subject en topic, op grond waarvan we deze beide begrippen bovendien in verband kunnen brengen met het begrip agens: het betreffende element is steeds te typeren als *onafhankelijk geconceptualiseerd* (dl.I: 17 t/m 19). Ik bedoel daarmee dat in een uitleg over wat de zin als geheel bete-

kent, de interpretatie van het betreffende element steeds te typeren is als op een of andere manier *onafhankelijk* ten opzicht van andere zinslementen. En met dit inzicht wordt direct duidelijk wat de relevante overeenkomst is tussen zinnen met een tweeledige structuur en zinnen met een driedelige structuur: in beide gevallen is het eerste element (dat voorafgaat aan het V2) onafhankelijk geconceptualiseerd.

Er is in het verleden veel geobserveerd over de relatie tussen woordvolgorde en aspecten van de zinsbetekenis. Aan de observaties op zich mankeert meestal niets, maar wat tot nu toe ontbrak was een kader waaruit kon blijken dat en in welk opzicht ze steeds 'hetzelfde' verschijnsel betreffen. Vanuit mijn perspectief blijkt uit de omvangrijke literatuur die de studie naar woordvolgorde heeft opgeleverd, ondanks de verschillende formuleringen, een opvallende overeenstemming in de wijze waarop niet alleen 'eerste zinslementen' getypeerd kunnen worden, maar 'vooropstaande' elementen in het algemeen (dl.I: 7 t/m 15). In allerlei bewoordingen, met verschillende accenten en nuanceringen is, in beschrijvingen van het effect van woordvolgorde steeds eenzelfde element terug te vinden (zie dl.I:16). Het gaat om een aspect van de interpretatie dat uitgelegd kan worden in termen van 'onafhankelijkheid'. In het algemeen kan een element dat voorafgaat aan een ander element dan ook getypeerd worden als onafhankelijk van wat volgt geconceptualiseerd.

Wat *onafhankelijke conceptualisering* inhoudt, kan zichtbaar worden gemaakt met behulp van de toekenning van een *interpretatiestructuur*. De grafische uitdrukking daarvan is een geheel van horizontale en verticale lijntjes, dat van links naar rechts is opgebouwd uit de stapsgewijze toevoeging van één of meer betekenselementen aan het voorafgaande. Toekenning van een interpretatiestructuur is een *uitleg achteraf* van (een vooraf gekozen aspect van) de zinsbetekenis. In de grafische uitdrukking van een interpretatiestructuur wordt de onafhankelijke conceptualisering van een element letterlijk zichtbaar als de toevoeging van een element aan het voorafgaande zonder dat het eerst samengenomen wordt met een of meer erop volgende elementen.

Wat een interpretatiestructuur is en wat niet, en hoe de toekenning ervan ingezet kan worden in een beschrijving van de relatie tussen de woordvolgorde en de zinsbetekenis, heb ik onder andere duidelijk gemaakt aan de hand van een bespreking van de syntactische methode van Uhlenbeck en de kritiek daarop van Kraak. Daartoe heb ik niet alleen laten zien waarin mijn benadering met die van Uhlenbeck overeenkomt, maar vooral ook in welk opzicht ze van elkaar verschillen. Mijn benadering heeft met die van Uhlenbeck gemeen, dat beide getypeerd kunnen worden als een *interpretatieve benadering* (dl.I: 20 t/m 23).

Een aantal details in het werk van Uhlenbeck (en Reichling) en een analyse van de misverstanden die mogelijk kunnen ontstaan, gaven vervolgens aanleiding om nader in te gaan op een aantal afzonderlijke kwesties. Zo moet het innemen van een *hoordersstandpunt* niet zo letterlijk genomen worden dat de toegekende interpretatiestructuur opgevat zou kunnen als de weergave van de gang van een hoorder door een zin tijdens zijn of haar interpretatieproces (dl.I: 21, vgl. dl.I: 10 en 14).

Een andere kwestie is dat een interpretatieve benadering expliciet als uitgangspunt heeft dat een analyse van de structuur van een zin — en dat geldt voor welk soort structuur dan ook — veronderstelt dat de zin voor degene die de analyse uitvoert, betekenis heeft gekregen, hoe minimaal ook (dl.I: 4, 10, 14 en 25). Er moet immers iets zijn op grond waarvan er beslissingen genomen kunnen worden over de structuur: die kunnen niet gebaseerd zijn op aspecten van de waarneembare zinsvorm alleen. Deze gang van zaken in de praktijk wordt doorgaans ten onrechte strikt gescheiden van de resultaten die eruit voortvloeien. Anders gezegd: meestal laat een theoretische verantwoording van de resultaten ten onrechte de rol van *de taalbeschouwer* buiten beschouwing. Hiermee is verhinderd dat gestreefd wordt naar een systematische verantwoording van de manier waarop een taalbeschouwer te werk gaat. Daardoor ontbrak tot nu toe een syntactische benadering waarbinnen de confrontatie van een analyse met mogelijke alternatieven een wezenlijk onderdeel van de methode is (dl.I: 25). Wanneer immers een analyse van de structuur tot doel heeft *de* zinsstructuur bloot te leggen, dan wordt het resultaat te zeer afhankelijk gemaakt van niet noodzakelijk meer dan één — zij het begaafde — onderzoeker die het licht gezien heeft.

Taalkundige analyses zijn taal over taal (dl.I: 10 en 25). Het zijn geen voorlopige formuleringen van waarheden op weg naar een definitieve versie, maar het zijn uitingen in het kader van een *interactie* tussen verschillende taalgebruikers in de rol van taalbeschouwer. Een dergelijke interpretatieve benadering levert dus geen model op van een of andere taalwerkelijkheid die buiten de praktijk en de ervaring van taalgebruikers om getoetst kan worden. Het gaat erom of taalgebruikers een taalkundige analyse kunnen zien als zinvolle taal over hun eigen taal en taalervaring. En het gaat om het gemeenschappelijke: om overeenstemming over de inzichtelijkheid van het geformuleerde verband tussen vormkenmerken enerzijds en aspecten van de betekenis anderzijds. Niet langer is 'waarheid' een criterium, maar 'overeenstemming', 'inzichtelijkheid' en 'bruikbaarheid'. Hiermee onderken ik de eigen rol en verantwoordelijkheid van de taalbeschouwer, die op grond van zijn ervaringen als taalgebruiker en met taalkundige doeleinden en middelen tot een analyse komt (dl.I:24).

Uiteindelijk heb ik mijn benadering getypeerd als een *radicaal doorgevoerde interpretatieve benadering* (dl.I: 14). Deze houdt ook in dat voor veel van de aannames die een rol spelen in vorm-betekenisanalyse in de traditie van De Saussure, geen plaats meer is. Zo is de relatie tussen *vorm* en *betekenis* in mijn benadering anders dan in een vorm-betekenisanalyse in strikte zin. Vormen zijn in mijn benadering niet de 'oorzaak' van hun betekenis, noch andersom (dl.I: 14, 24). Een model waar vaste (arbitraire) eenheden van vorm en betekenis verondersteld worden die de basis vormen van de taal als systeem, plaatst ten onrechte *de taalgebruiker* buiten beeld. In zo'n model wordt niet gestreefd naar een theoretische verantwoording van de rol van taalgebruikers, naar een verantwoording van de praktijk van taalgebruik, waarin het uiteindelijk de taalgebruikers zijn die betekenis hechten aan taalvormen (dl.I: 24).

Het tweede belangrijke punt in dit verband is dat in mijn interpretatieve benadering het onderscheid tussen *betekenis* en *interpretatie* geen functie meer heeft wanneer we ons bevinden op het niveau van de zin. Er is wat er is: dat wat je begrepen hebt als je een zin begrepen hebt in een bepaald gebruik. Ten eerste is er geen mogelijkheid om op voorhand te bepalen welk aspect van de betekenis (of interpretatie) wel en welk aspect niet in verband gebracht kan worden met de woordvolgorde. En ten tweede is het niet mogelijk om je voor te stellen welk element van de betekenis nu werkelijk 'van de zin zelf is', ongeacht het gebruik ervan in een bepaalde situatie, en welk niet. Het 'buiten gebruik denken' van een zin, zoals we dat kunnen met woorden, is immers niet mogelijk (dl.I: 25).

Kortom: ik stel voor de relatie tussen woordvolgorde en aspecten van de zinsbetekenis te beschrijven in het kader van een interpretatieve benadering, waarbij gebruik gemaakt wordt van de toekenning van een interpretatiestructuur. Een verklaring van woordvolgorde houdt in dat kader in dat met behulp van het begrip *onafhankelijke conceptualisering* een 'onmiddellijke' relatie gelegd wordt tussen de woordvolgorde enerzijds en bepaalde aspecten van de zinsbetekenis anderzijds. Overigens volgt hieruit vanzelf de beperking dat mijn analyse slechts die betekenisaspecten in verband kan brengen met de woordvolgorde die verwoord kunnen worden in termen van onafhankelijke conceptualisering. Die beperking is minder ernstig dan ze lijkt: het ligt voor de hand dat niet alle betekenisaspecten te maken hebben met de woordvolgorde.

De kracht en de reikwijdte van mijn analyse van de 'onmiddellijke' relatie tussen woordvolgorde en betekenis is gebleken in deel II. De generalisaties die voortvloeiden uit bestudering van de diverse volgordeverschijnselen zijn van een ander soort dan we gewend zijn. Hieronder geef ik puntsgewijs de belangrijkste resultaten van mijn onderzoek.

1. Een uitleg van (bepaalde aspecten van) de zinsbetekenis kan gebruik maken van een verwijzing naar de opeenvolging van de afzonderlijke zinselementen. Aangenomen kan worden dat in het algemeen *een vooropstaand element onafhankelijk van wat volgt geconceptualiseerd is*. Een uitleg van (bepaalde aspecten van) de zinsbetekenis heeft een bepaalde structuur: een *interpretatiestructuur*. In de grafische uitdrukking daarvan kan onafhankelijke conceptualisering zichtbaar gemaakt worden door het betreffende element los van wat erop volgt met het voorafgaande te verbinden.
2. Voor elk element in een zin zijn er slechts twee mogelijkheden voor weergave in een interpretatiestructuur: onafhankelijk geconceptualiseerd of niet. Onafhankelijke conceptualisering leidt tot een 'analytische' structuur, en niet-onafhankelijke conceptualisering tot een 'synthetische'. (Vergelijk het door Uhlenbeck gehanteerde onderscheid tussen respectievelijk een 'progressieve' structuur en een 'regressieve', Uhlenbeck 1965:42/43). Het Nederlands kent een aantal vormelijke aanwijzingen voor niet-onafhankelijke conceptualisering van: of het betreffende element zelf, of andere elementen die eraan voorafgaan of erop volgen. De volgende punten betreffen relevante voorbeelden hiervan met betrekking tot de conceptualisering van *werkwoorden*.
3. *Het element dat voorafgaat aan het Vf (V2) is in principe onafhankelijk geconceptualiseerd*. Betreft het een subject (het element waar het Vf mee congrueert), dan hangt het van de betekenis van de zin als geheel af of we dat subject voornamelijk typeren als agens (subjectreferent wordt voorgesteld als uitgangspunt van de werking) of niet (subjectreferent is anderszins betrokken bij het aangeduide gebeuren). In het eerste geval kennen we een tweeledige (synthetische) structuur toe en in het tweede geval een driedelige (analytische) structuur. De beslissing voor een van beide structuren wordt pas zichtbaar op het zogenoemde *Vf-punt*.
4. *Een Vf in een mededelende hoofdzin (V2) kan in principe op twee manieren geconceptualiseerd zijn*: ofwel onafhankelijk van wat volgt, ofwel niet-onafhankelijk van wat volgt. Onafhankelijke conceptualisering van het Vf leidt tot een analytische structuur, die uit minimaal twee (meestal drie, maar mogelijk meer) 'stappen' bestaat, hetgeen overeenkomt met een interpretatie van de zin als een gebeuren, met verwijzing naar het *transitieve* karakter daarvan. Dit blijkt uit de mogelijke opvatting van de betreffende zin als *rechtstreeks verslag* van het aangeduide gebeuren (het subject begrepen als agens). Niet-onafhankelijke conceptualisering van het Vf leidt tot een synthetische structuur, die uit maximaal twee 'stappen' bestaat, hetgeen overeenkomt met een interpretatie van de zin als een *statische* typering van iets of iemand: de referent van het vooropstaande element wordt in

verband gebracht met een bepaalde toestand of situatie (het subject begrepen als topic).

5. Ongeacht of er nog een ander werkwoordelijk element in de zin aanwezig is of niet (in de zogenaamde 'tweede pool'), en dus ongeacht een categoriale typering van het Vf-werkwoord als zelfstandig of niet, kan in alle gevallen overwogen worden om het Vf weer te geven als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd. Ook kan niet-onafhankelijke conceptualisering van het Vf (V2) steeds in verband gebracht worden met een verminderd 'transitieve' lezing: het statische effect daarvan maakt de zin minder geschikt voor 'rechtstreekse verslaggeving'.

6. Of het nu gaat over '*all news*'-zinnen, over *hebben*-constructies, of zinnen met *er*; in deze en alle andere gevallen met een opeenvolging X(S)-Vf-NA zien we steeds hetzelfde interpretatieve effect: de presentatie of constatering van de toestand 'NA' in het kader van het vooropstaande element (bijv. het subject), zodat we begrijpen dat die toestand — op een met behulp van de inhoud van het Vf nader in te vullen wijze — iets te maken heeft met de referent van dat element. De conceptualisering van de relatie tussen het Vf en een vooropstaand element is hier dus maximaal ondergeschikt gemaakt aan de introductie van de toestand 'NA'. Dit betekenisaspect is enerzijds in verband te brengen met de niet-onafhankelijke conceptualisering van Vf (V2), en anderzijds met de opeenvolging NA met een laatste accent op N. De overeenkomst in al deze gevallen is dat een (niet-laatste) element dat het laatste accent krijgt, ten opzichte van dat wat volgt wordt voorgesteld als niet-onafhankelijk geconceptualiseerd.

7. De generalisatie dat de betekenis van zinnen met *er* (zinnen met een opeenvolging *er*-Vf-NA) in het algemeen aanleiding geeft om N (in dit geval het grammatisch subject) weer te geven als niet-onafhankelijk van A geconceptualiseerd, is in overeenstemming met de algemeen geobserveerde tendens dat het grammatisch subject in zinnen met *er* niet definitief is.

8. Een analyse met behulp van interpretatiestructuren die uitgelegd worden in termen van onafhankelijke conceptualisering, stelt ons in staat om wat voorheen gezien werd als een algemeen aspect van de *zinsbouw* (werkwoordelijke elementen in 'vaste' werkwoordposities volgens de patronen SOV en SVOV in hoofdzinnen en SOV in bijzinnen) in verband te brengen met een bepaald aspect van de *zinsbetekenis*.

9. Een werkwoord op de derde positie (V3) — de plaats van het Vf in een afhankelijke bijzin — wordt in principe onafhankelijk van wat volgt geconceptualiseerd: met de conceptualisering van het werkwoord kan de interpretatie van het (vooraf-

gaande) geheel afgerond worden. Dit lijkt overigens in het Zuid-Nederlands minder algemeen het geval: blijkbaar heeft V3 ('Verb-third') in het Zuid-Nederlands niet dezelfde speciale 'afronddende' functie als in het Algemeen Nederlands.

10. Als een Vf op de derde positie gevolgd wordt door een of meer andere werkwoordelijke elementen (dit is de 'rode' volgorde), dan kan het Vf ook eerst daarmee samengenomen worden. Alleen in dat geval vormen de werkwoordelijke elementen een zogenoemde geïntegreerde werkwoordelijke eenheid, die als geheel een onafhankelijke conceptualisering krijgt ten opzichte van wat eventueel nog volgt: de opeenvolging is dan als geheel te zien als de invulling van de derde werkwoordpositie. Niet-onafhankelijke conceptualisering van een werkwoord op de derde positie veronderstelt dus dat alle erop volgende elementen in een interpretatie samengenomen zijn. In dat geval vormen alle betrokken elementen een eenheid die als geheel werkwoordelijk geïnterpreteerd is. Eventueel aanwezige niet-werkwoordelijke elementen zijn hierbij — als werkwoordelijk — ingelijfd.

11. Een werkwoord in de vorm van een voltooid deelwoord is een sterke aanwijzing voor onafhankelijke conceptualisering. Daarentegen is een werkwoord in de vorm van een infinitief (met inbegrip van de 'infinitivus pro participio') een sterke aanwijzing voor niet-onafhankelijke conceptualisering.

12. Het element *om* (in een opeenvolging X(S)-Vf-*om*-NA) wijst op de onafhankelijke conceptualisering van het eraan voorafgaande Vf. In dat opzicht komt *om* overeen met andere onderschikkende voegwoorden. Aanwezigheid van het element *om* duidt expliciet op een zekere 'rationele tussenkomst' van de spreker, waarbij hij de subjectreferent presenteert als bewust betrokken bij en gericht op de in de *om*-zin uitgedrukte, (nog) niet gerealiseerde situatie. Ook in dit opzicht vertoont *om* overeenkomst met andere elementen die traditioneel beschouwd worden als voegwoorden: *ze brengen de spreker in beeld*. Niet alleen het element *om*, maar onderschikkende voegwoorden in het algemeen vormen een sterke aanwijzing voor een geïntegreerde conceptualisering van alles wat volgt tot en met het optreden van een Vf (V3). Dit laatste aspect vinden we terug bij de typering van het effect van een Vf op de derde positie (V3), zoals ik tot slot wil laten zien.

2. De positie van werkwoorden in Nederlandse zinnen

Tot slot wil ik nog stilstaan bij de vraag hoe mijn bevindingen over de rol van werkwoorden zich verhouden tot de veronderstelling dat in Nederlandse zinnen de werkwoorden zich op vaste posities bevinden.

Uit mijn onderzoek blijkt dat werkwoordelijke elementen steeds belangrijke aanwijzingen zijn voor toekenning van een bepaalde interpretatiestructuur. Mijn analyses zijn te zien als een specifieke uitwerking van een bestaande observatie over de rol van werkwoorden: ze 'dragen' de zin, ze zijn onmisbaar voor de zinsbetekenis, ze hebben een 'spilfunctie'.

Dat werkwoorden in het algemeen zo belangrijk worden gevonden, blijkt uit het feit dat in verscheidene opvattingen van de zinsstructuur het werkwoord als uitgangspunt is genomen. In veel gevallen is een beschrijving van de zinsstructuur een variant op een beschrijving van de relatie tussen een (hoofd)werkwoord en de verschillende mogelijke soorten (noodzakelijke) aanvullingen daarop. Omgekeerd is veelal de aldus verkregen beschrijving van de structuur van het soort zinnen waarin een bepaald werkwoord voor kan komen, opgenomen als onderdeel van een beschrijving van de werkwoordbetekenis zelf. (Denk in dit verband aan het gebruik van begrippen als 'subcategorisatie', 'syntactische valentie' en 'grammatische werkwoordbetekenis'). Kortom: het belang van werkwoorden met betrekking tot de betekenis van zinnen is onbetwist en behoeft een theoretische verantwoording.

In mijn benadering vertegenwoordigt elk voorkomen van een werkwoord een cruciaal moment in de toekenning van een interpretatiestructuur. In een mededelende hoofdzin is het voorkomen van het Vf als V2 in dat opzicht zelfs het belangrijkste moment: op het Vf-punt wordt de beslissing genomen die bepalend is voor de globale geleiding van de zin. Ik betwijfel echter of 'werkwoord op de tweede positie' (V2) daarmee ook iets betekent los van een relatie van het Vf met andere elementen in de zin: het is steeds van belang welk element aan het Vf voorafgaat, en welke elementen erop volgen. V2 *betekent* op zichzelf dus niets, maar het vertegenwoordigt een belangrijk, zo niet het belangrijkste beslissingsmoment: werkwoorden in het algemeen — en het Vf als V2 in het bijzonder — spelen een belangrijke rol in de rechtvaardiging van de uiteindelijke vorm van een toegekende interpretatiestructuur.

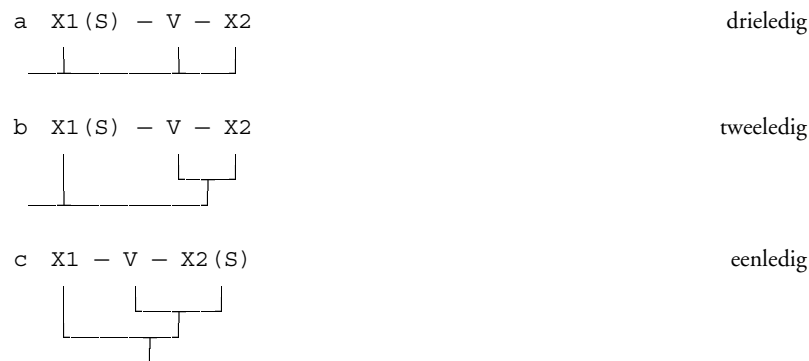
Mijn onderzoek biedt geen steun aan de veronderstelling dat er vaste werkwoordposities onderscheiden moeten worden met een eigen betekenis. Toch onderscheidt een zin met een Vf als V2 zich natuurlijk wel van zinnen met een Vf als eerste zinselement (V1) of zinnen met een Vf op een positie voorbij de tweede zinsplaats (V3). Waaruit bestaat dan dit verschil? Kunnen we het in verband brengen met het optreden van een werkwoord in een bepaalde positie, maar dan niet zozeer absoluut gedefinieerd maar relatief, ten opzichte van andere elementen in de zin? Kortom: welk uitzicht biedt mijn benadering op het aloude taalkundi-

ge probleem van de verschillende als vast veronderstelde werkwoordposities in het Nederlands?

Op basis van het hier gepresenteerde onderzoek met betrekking tot V2-zinnen, ontstaat vrij gemakkelijk een beeld hoe V2-zinnen zich verhouden tot V1-zinnen en V3-zinnen. Globaal gezien zijn er drie soorten interpretatiestructuren: de drieledige, de tweeledige en een eenledige. Een drieledige structuur is afhankelijk van de aanwezigheid van een Vf-punt: *alleen V2-zinnen kunnen een drieledige structuur krijgen*. Voor V2-zinnen kunnen we daarnaast ook kiezen voor een tweeledige structuur of een eenledige structuur (bijv. bij in dit proefschrift besproken *er*-zinnen). In dat opzicht zouden we V2-zinnen — beschouwd als soort — *neutraal* kunnen noemen: de positie van het werkwoord vormt op zichzelf geen aanwijzing voor toekenning van een bepaald soort structuur.

In schema:

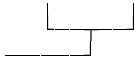
(346) V2-zinnen:

Vrij gemakkelijk laat zich dit beeld nu als volgt aanvullen. Anders dan bij V2-zinnen ligt het bij V1-zinnen en bij V3-zinnen. V1- en V3-zinnen zijn beide, wanneer we ze zouden opvatten als soort, juist *niet neutraal*. Het optreden van een Vf op een positie voorbij de tweede positie (V3) is op zichzelf immers steeds een aanwijzing voor toekenning van een eenledige structuur. Met de conceptualisering van het Vf als V3 kan tegelijkertijd de interpretatie van het geheel worden afgerond: de elementen kunnen samengenomen worden en als een geheel op het voorafgaande worden betrokken. Het inleidende element (het onderschikkende voegwoord) vormt een aanwijzing voor de inhoudelijke invulling van die betrekking. Dit is conform het 'statische' karakter van dit soort bijzinnen: ze fungeren in hun geheel als een enkel stapje ten opzichte van het grotere geheel waar ze 'afhankelijk' van zijn (zie ook dl.II:4.1).

(347) V3-zinnen

a dat ZIN (X1 – X2 – V) eenledig

De relatie van de afhankelijke zin met het voorafgaande wordt dus inhoudelijk ingevuld met behulp van het voegwoord. Voegwoorden wijzen daarmee op een zekere 'rationele tussenkomst' van de spreker (of een andere rationele entiteit, vergelijk dl.II:4.2.3). Het voegwoord en V3 wijzen beide onafhankelijk van elkaar en tezamen op syntactische onderschikking. Zo ook wijzen zowel het voegwoord als de plaats van het Vf als V3 op *de aanwezigheid van een spreker*: het uitgedrukte verband tussen het gegeven in de afhankelijke zin en het voorafgaande veronderstelt de tussenkomst van een of andere rationele entiteit.

Ook een Vf dat voorafgaat aan alle andere elementen is een aanwijzing voor toekenning van een eenledige structuur. Vergelijk:

(348) V1-zinnen

a V – REST (X1 – X2) eenledig

V1-zinnen verschillen van V3-zinnen in het ontbreken van een element dat aangeeft in welke relatie de zin als geheel betrokken is op het voorafgaande. De zin verhoudt zich als het ware rechtstreeks ten opzichte van de gesprekssituatie; hierbij is het dus vooral aan de hoorder om dat verband in te vullen. We kunnen dit vergelijken met de (presentationele) functie van V2-zinnen met een eenledige structuur: de zgn. '*all news*'-zinnen, en zinnen met *er*. We zouden dan ook kunnen zeggen dat het gebruik van een V1-zin zich onderscheidt van V3- en V2-zinnen, doordat het de min of meer actieve deelname van een *hoorder* veronderstelt.

Met verwijzing naar het interactieve aspect van taalgebruik zouden we het gebruik van V1 kunnen vergelijken met het gebruik van *jij*: de hoorder wordt direct aangesproken, waarbij hij het zich niet kan permitteren om niet te reageren. Zo is dan V3 te vergelijken met *ik*: het verwijst direct naar de aanwezigheid van een spreker. En V2 ten slotte is te vergelijken met *hij*: de vorm die niet verwijst naar een betrokkenheid van spreker en hoorder, de vorm die het meest geschikt is voor een zo objectief mogelijke verwijzing naar een werkelijkheid buiten spreker en hoorder om.

Interessant is nu dat bovenstaand beeld een kader schept waarbinnen vrij eenvoudig de waarde bepaald kan worden van een aantal pogingen die in het verleden ondernomen zijn om de betekenis van de vaste werkwoordposities V1, V2 en V3 te omschrijven, zie onder andere Daalder 1983, Van der Horst 1986, De Schutter 1987 en Van der Meer 1988. De voorstellen hebben gemeen dat ze steeds een of andere *neutrale* betekenis toeschrijven aan V2. Ze formuleren eerst voor V1 en voor V3 een speciale betekenis (of functie), ten opzichte waarvan V2 zich laat typeren als neutraal.

De verklaring van de veronderstelde 'neutraliteit' van V2-zinnen volgt direct uit het door mij hierboven geschetste beeld: op zichzelf is V2 geen eenduidige aanwijzing voor de toekenning van een bepaald soort interpretatiestructuur. Met een werkwoord op de tweede positie kunnen we nog steeds alle kanten uit, in tegenstelling tot een werkwoord op de eerste positie of een werkwoord in een eindpositie. Daarom is V2 meer dan V1 ('vraag, wens, bevel, veronderstelling enz.') of V3 ('samenvatting met het oog op onderbrenging in een groter geheel') geschikt voor de meer objectieve functies van taalgebruik als het doen van 'rechtstreeks verslag' van een gebeuren (analytische structuur) of het geven van een 'statische typering van een entiteit' (synthetische structuur).

Het beeld dat ik hier tot slot geschetst heb, heeft de status van voorlopig voorstel, bedoeld als mogelijk uitgangspunt voor verder onderzoek. Dan zou bijvoorbeeld opnieuw gekeken moeten worden naar de verschillende gebruikswijzen van V1-zinnen, en bijvoorbeeld ook naar het gebruik van V2 in afhankelijke bijzinnen. Een uitbreiding van bestudering van dit soort mogelijke variatie in een synchroon perspectief naar die in een diachroon perspectief ligt dan bovendien voor de hand (zie bijv. De Meersman 1988); in dit geval echter met een prominente plaats voor de gedachte dat historische veranderingen in de zogenaamde vaste plaats van werkwoorden altijd minstens *ook* veranderingen zijn in de plaats van werkwoorden ten opzichte van andere elementen, en dat dit mogelijk in verband gebracht kan worden met een verschil in gebruik met verwijzing naar dit interactieve karakter. De verwachting is dat een analyse die gebruik maakt van de toekenning van interpretatiestructuren ook hier goede diensten kan bewijzen.

Bibliografie

- Aldenhof, J. (1962), 'Der Ersatzinfinitiv im heutigen Deutschen'. In: *Tijdschrift voor levende talen* 38, 195-217.
- ANS (1984), *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Onder redactie van G. Geerts, W. Haeseryn, J. de Rooij, M.C. van den Toorn. Groningen: Wolters-Noordhoff, Leuven: Wolters.
- ANS (1997), *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. (Twee delen) Onder redactie van W. Haeseryn, K. Romijn, G. Geerts, J. de Rooij, M.C. van den Toorn. Groningen: Martinus Nijhoff, Deurne: Wolters Plantijn.
- Aske, Jon (1987), 'The Accusativity/Ergativity Balance in a Non-Split Ergative Language. The Case of Euskara (Aha Basque)'. In: J. Aske e.a. (eds.), *Proceedings of the Thirteenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society 1987*, Berkeley California, 1-14.
- Auwers, Johan van der (1975), *Semantic and pragmatic presupposition*. Antwerp papers in linguistics 2.
- Auwers, John van der (1983), 'Comrie on subjects'. In: H. Bennis en W.U.S. Van Lessen Kloeke (eds.), *Linguistics in the Netherlands 1983*, Dordrecht: Foris, 191-199.
- Bailard, Joëlle (1981), 'A Functional Approach to Subject Inversion'. In: *Studies in Language* 5, 1-29.
- Baker, G.P. en P.M.S. Hacker (1980), *Wittgenstein: Understanding and Meaning*. Oxford: Basil Blackwell.
- Baker, G.P. en P.M.S. Hacker (1984), *Language, Sense and Nonsense. A Critical Investigation into Modern Theories of Language*. Oxford: Basil Blackwell.
- Bakker, D.M. (1968), 'Onderwerp en gezegde'. In: D.M. Bakker e.a., *Reflexies. Opstellen aangeboden aan Prof. Dr. J.P.A. Mekkes, ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag*. Amsterdam: Buijten en Schipperheijn, 9-41.
- Bakker, D.M. (1972), *Tekengeving en syntaxis. Over constructies met hebben en zijn*. Inaugurele rede, Vrije Universiteit Amsterdam. Assen: Van Gorcum. [Ook in: Th.A.J.M. Janssen e.a. (red.), *De macht van het woord. Een selectie uit het taalkundig werk van D.M. Bakker*. Amsterdam: VU Uitgeverij, 1988, 3-19.]
- Bakker, D.M. (1975), 'Volgorde van taalelementen; enkele preliminaire opmerkingen'. In: G. Kazemier en P.P.J. van Caspel (red.), *Taal- en letterkundig gastenboek voor Prof. dr. G.A. van Es*. Groningen, 1-10. [Ook in: Th.A.J.M. Janssen e.a. (red.), *De macht van het woord. Een selectie uit het taalkundig werk van D.M. Bakker*. Amsterdam: VU Uitgeverij, 1988, 88-98.]

- Bakker, D.M. (1988[1984]), 'Kritische noties bij Ferdinand de Saussure's *Cours*'. In: *Philosophia Reformata* 49, 1-34. [Ook in: Th.A.J.M. Janssen e.a. (red.), *De macht van het woord. Een selectie uit het taalkundig werk van D.M. Bakker*. Amsterdam: VU Uitgeverij, 1988, 181-218.]
- Balk-Smit Duyzentkunst, F. (1968), 'Het meewerkend voorwerp, een grammaticale vergissing'. In: *Levende Talen*, 5-12.
- Balk-Smit Duyzentkunst, Frida (1984), 'Vorm en betekenis in de taalkundige grondslagendiscussie'. In: *Forum der Letteren* 25, 173-196.
- Balk-Smit Duyzentkunst, Frida (1986), 'De macht van de syntaxis: een onderzoek naar de relatie tussen syntaxis en lexicale betekenis'. In: C. Hoppenbrouwers e.a. (red.), *Syntaxis en lexicon. Veertien artikelen bij gelegenheid van het emeritaat van Albert Sassen*. Dordrecht: Foris Publications, 51-61.
- Barry, Roberta (1975), 'Topic in Chinese: An Overlap of Meaning, Grammar, and Discourse Function'. In: *Papers from the Parasession on Functionalism (Chicago Linguistics Society)*, 1-9.
- Bates, Elizabeth en Brian MacWhinney (1982), 'Functionalist approaches to grammar'. In: E. Wanner en L.R. Gleitman (eds.), *Language Acquisition: The State of the Art*. Cambridge etc.: Cambridge University Press, 173-218.
- Bátori, István S. (1981), *Die Grammatik aus der Sicht Kognitiver Prozesse*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Bech, Gunnar (1952), 'Über das niederländische Adverbialpronomen *er*'. In: *Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague* 8, Copenhague/Amsterdam. [Ook in: J. Hoogteijling, *Taalkunde in artikelen*, Groningen: Wolters-Noordhoff, 2e dr. 1969, 147-174.]
- Becker, A.L. (1979), 'The figure a sentence makes: an interpretation of a classical Malay sentence'. In: T. Givón (ed.), *Syntax and Semantics 12: Discourse and Syntax*, New York etc.: Academic Press, 243-259.
- Bellert, Irena (1970), 'On the semantic interpretation of subject-predicate relations in sentences of particular reference'. In: M. Bierwisch en K.E. Heidolph (eds.), *Progress in Linguistics*, Den Haag, 9-38.
- Besten, H. den e.a. (1988), 'Verb Raising, Extrapositie en de derde constructie'. Onderzoeksrapport Universiteit van Amsterdam.
- Besten, H. den en J.A. Edmondson (1983), 'The Verbal Complex in Continental West Germanic'. In: W. Abraham (ed.), *On the Formal Syntax of the Westgermania. Papers from the '3rd Groningen Grammar Talks', Januari 1981*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 155-216.
- Blom, Alied en Saskia Daalder (1979), *Syntaktische theorie en taalbeschrijving*. Muiderberg: Coutinho, 2e dr. [1e dr. 1977].

- Blom, Alied (1982), 'Een verboden kamer in de taalkunde'. In: *Spektator* 12, 215-239.
- Blom, Alied (1984), 'Enkele opmerkingen over *te* en *om*'. In: *Spektator* 14, 170-176.
- Blom, Alied (1990), 'Om voor de infinitief in *Eline Vere*: een weloverwogen keuze'. In: *Forum der Letteren* 31, 9-18.
- Bolinger, D.L. (1965[1952]), 'Linear Modification'. In: D.L. Bolinger, *Forms of English, Accent, Morpheme, Order*. Cambridge Mass.: Harvard U.P, 279-307. [Ook in: *Publications of the Modern Language Association*, 1952, 67.1117-1144.]
- Bolinger, Dwight (1967), 'Adjectives in English: Attribution and predication'. In: *Lingua* 18, 1-34.
- Bolinger, D. (1968), 'Judgements of grammaticality'. In: *Lingua* 21, 34-40.
- Bolinger, Dwight (1977), *Meaning and Form*. London/New York.
- Bolinger, Dwight (1979), 'Pronouns in Discourse'. T. Givón (ed.), *Syntax and Semantics 12: Discourse and Syntax*, New York etc.: Academic Press, 289-309.
- Braecke, C. (1986), '"Zuidnederlandse" volgorde in vier constructies: een zelfde analytische tendens?'. In: M. Devos en J. Taeldeman (red.), *Vruchten van z'n akker. Opstellen voor prof. V.F. Vanacker*, Gent, 33-45.
- Braecke, C. (1990), '"Uit de tang' of ± prominent?'. In: *Taal en tongval. Thema-nummer 3: Dialectsyntaxis*, 125-134.
- Bree, C. van (1981), *Hebben-constructies en datiefconstructies binnen het Nederlandse taalgebied. Een taalgeografisch onderzoek*. Proefschrift, Leiden.
- Broekhuis, Hans en Leonie Cornips (1994), 'Undative constructions'. In: *Linguistics* 32, 173-189.
- Chafe, Wallace L. (1974), 'Language and Consciousness'. In: *Language* 50, 111-133.
- Chafe, Wallace L. (1976), 'Givenness, Contrastiveness, Definiteness, Subjects, Topics, and Point of View'. In: Charles N. Li (ed.), *Subject and Topic*, New York etc.: Academic Press, 25-56.
- Chafe, Wallace (1987), 'Cognitive Constraints on Information Flow'. In: Russell S. Tomlin (ed.), *Coherence and Grounding in Discourse (Typological Studies in Language 11)*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 21-51.
- Chomsky, Noam (1957), *Syntactic Structures*. The Hague: Mouton [Janua Linguarum 4], 4de ongew. dr. 1964.
- Comrie, B. (1989), 'On identifying future tenses'. In: W. Abraham en Theo Janssen (eds.), *Tempus - Aspekt - Modus: die lexikalischen un grammatischen Formen in den germanischen Sprachen*, Tübingen: Max Niemeyer.

- Contini-Morava, E. en B. Sussman Goldberg (eds.) (1995), *Meaning as Explanation. Advances in Linguistic Sign Theory*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter [Trends in Linguistics, Studies and Monographs 84].
- Daalder, S. (1983), 'Aspects of grammatical meaning: the positioning of the Dutch finite verb'. In: R. Jongen e.a. (eds.), *Sprache, Diskurs und Text (Akten des 17. Linguistischen Kolloquiums, Brussel 1982)*, Band I, Tübingen, 60-69.
- Daalder, S. (1986), 'Element en structuur: Nederlands *toch* en *doch*'. In: Cor Hoppenbrouwers e.a. (red.), *Syntaxis en lexicon. Veertien artikelen bij gelegenheid van het emeritaat van Albert Sassen*, Dordrecht: Foris, 132-156.
- Daalder, S. (1987), 'Grammar as a product of text interpretation'. In: *Voortgang. Jaarboek voor de Neerlandistiek* 8, Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU, 163-176.
- Daalder, Saskia (1988), 'De taalkundige categorieënleer', In: *Voortgang. Jaarboek voor de Neerlandistiek* 9, Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU, 209-231.
- Daalder, S. (1989), 'Continuative relative clauses'. In: Norbert Reiter (ed.), *Sprechen und Hören (Akten des 23. Linguistischen Kolloquiums)*, Tübingen: Niemeyer, 195-207.
- Daalder, Saskia (1990), 'Filologie, grammatica en syntaxis bij H.J. Pos'. In: S. Daalder en J. Noordegraaf (red.), *H.J. Pos (1898-1955), taalkundige en geëngageerd filosoof*, Amsterdam: Huis aan de Drie Grachten, 101-122.
- Daalder, Saskia (1991), 'Het onderscheid tussen taalgebruik en taalbeschouwing. Een leerstuk van de structuralistische linguïstiek'. In: Jan Noordegraaf en Roel Zemel (red.), *Accidentia. Taal- en letteroefeningen voor Jan Knol*, Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU, 45-56.
- Daalder, Saskia (1994), 'Anton Reichling en het primaat van het woord'. In: *Voortgang. Jaarboek voor de Neerlandistiek* 14, Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU, 257-272.
- Daneš, F. (1970), 'Zur linguistischen Analyse der Textstruktur'. In: *Folia Linguistica* VI, 72-78.
- Daneš, F. (1974), 'Functional Sentence Perspective and the Organization of the Text'. In: F. Daneš (ed.), *Papers on Functional Sentence Perspective*, Praag: Academia, Den Haag/Parijs: Mouton [Janua Linguarum, Series Minor 147], 106-128.
- Daneš, F. et al. (1974), 'Zur Terminologie der FSP'. In: F. Daneš (ed.), *Papers on Functional Sentence Perspective*, Praag: Academia, Den Haag/Parijs: Mouton [Janua Linguarum, Series Minor 147], 216-222.

- Davis, Hayley G. en Talbot J. Taylor (eds.) (1990), *Redefining Linguistics*. Londen/ New York: Routledge.
- Davison, Alice (1984), 'Syntactic Markedness and the Definition of Sentence Topic'. In: *Language* 60, 797-846.
- Deane, Paul (1987), 'English Possessives, Topicality, and the Silverstein Hierarchy'. In: Jon Aske e.a. (eds.), *Proceedings of the Thirteenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society 1987*, Berkeley California, 65-76.
- Dik, S.C. (1988), 'Isomorfie als functioneel verklaringsprincipe'. In: *GLOT* 11, 87-106.
- Diver, William (1995), 'Theory'. In: E. Contini-Morava en B. Sussman Goldberg (eds.), *Meaning as Explanation. Advances in Linguistic Sign Theory*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter [Trends in Linguistics, Studies and Monographs 84], 43-114.
- Driel, L. van (1982), 'Tussen attributief en predikatief. Iets over de geschiedenis van de bepaling van gesteldheid in de 19e eeuw'. In: L. van Driel en J. Noordegraaf (red.), *Studies op het gebied van de geschiedenis van de taalkunde*, Kloosterzande: Duerinck-Krachten, 110-136.
- Driel, L. van (1988), *De zin van de vorm. Roorda's logische analyse en de algemene grammatica*. Proefschrift, Amsterdam (VU).
- Droste, F.G. (1959), 'De structuur van de woordgroep in de zgn. accusativus-cum-infinitivo-constructie'. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 76, 293-316.
- Du Bois, John W. (1985), 'Competing Motivations'. In: John Haiman (ed.), *Iconicity in Syntax (Proceedings of a Symposium on Iconicity in Syntax, Stanford, June 24-26 1983)*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 343-365.
- Du Bois, John W. (1987), 'The discourse basis of ergativity'. In: *Language* 63, 805-855.
- Duinhoven, A.M. (1975), 'Nobel die coninc hadde ghedaen sijn hof crayeren over al'. De ontwikkeling van participium + infinitief tot infinitief. In: *Spel van Zinnen, Album A. van Loey*, Brussel, 88-99.
- Duinhoven, A.M. (1987), 'HEBBEN een koppelwerkwoord?'. In: *Forum der Letteren* 28, 79-82.
- Duinhoven, A.M. (1988a), 'Fasering in de Zinsstructuur. De verhouding van subject en persoonsvorm in reflexieve verbindingen'. In: *Forum der Letteren* 29, 52-68.
- Duinhoven, A.M. (1988b), 'Passief en zinsfasering'. In: *Forum der Letteren* 29, 268-287.
- Duinhoven, A.M. (1988c), 'Taalverandering door herinterpretatie. Diachroon onderzoek naar vorm en betekenis der voltooiden tijden'. In: J.A. van

- Leuvensteijn (red.), *Uitgangspunten en toepassingen. Taalkundige studies over Middelnederlands en zestiende- en zeventiende-eeuws Nederlands*, Amsterdam: VU Uitgeverij, 7-33.
- Duinhoven, A.M. (1991a), 'Bomen dicht, motor af'. In: *De nieuwe taalgids* 84, 53-70.
- Duinhoven, A.M. (1991b), 'Dat siet men wit ende reine wesen. A.c.i.-constructies in het Nederlands'. In: *De nieuwe taalgids* 84, 409-430.
- Duinhoven, A.M. (1992), 'Het vrydt zo mooi in 't groen. De persoonsvorm binnen het subject'. In: E.C. Schermer-Vermeer e.a. (red.), *De kunst van de grammatica. Artikelen aangeboden aan Frida Balk-Smit Duyzentkunst*, Amsterdam: Vakgroep Nederlandse Taalkunde U.v.A., 47-62.
- Duinhoven, A.M. (1994), 'Over modaliteit gesproken'. In: *De nieuwe taalgids* 87, 30-56.
- Elffers, Els (1977), 'Er-verkenningen'. In: *Spektator* 6, 417-422.
- Elffers, Els (1979), 'De semantiek van de koppelwerkwoordzin en haar plaats in de taalbeschrijving'. In: *Spektator* 9, 97-143.
- Elffers, E. (1990), 'De geschiedschrijving van grammaticale concepten'. In: *Voortgang, Jaarboek voor de Neerlandistiek* 11, Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU, 243-268.
- Elffers-Van Ketel, E. (1991), *The historiography of grammatical concepts. 19th and 20th-century changes in the subject-predicate conception and the problem of their historical construction*. Amsterdam/Atlanta: Rodopi.
- Elffers, Els (1994), 'Reichling en de psychologie'. In: *Voortgang, Jaarboek voor de Neerlandistiek* 14, Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU, 237-255.
- Elffers, Els en Sies de Haan (1980), 'Traditionele en moderne grammatica. Een historisch-methodologische beschouwing.' In: *Spektator* 9, 405-432.
- Es, G.A. van (1971), *Theorie en methode - Richtlijnen voor systematische analyse en beschrijving van de Nederlandse syntaxis I en II*. Publicaties van het archief voor de Nederlandse syntaxis onder redactie van prof. dr. G.A. van Es en drs. P.P.J. van Caspel. Rijksuniversiteit Groningen. Reeks I, Syntaxis van het moderne Nederlands, nr. 1 en 2.
- Es, G.A. van en P.P.J. van Caspel (1972), *De patronen van de zinspotente groepen grondtype C en zijn varianten I - VII*. Publicaties van het archief voor de Nederlandse syntaxis onder redactie van prof. Dr. G.A. van Es en drs. P.P.J. van Caspel. Rijksuniversiteit Groningen. Reeks I, Syntaxis van het moderne Nederlands, nr. 14-18.
- Es, G.A. van en P.P.J. van Caspel (1974), *De verbale groepvorming in de zin I - VIII*. Publicaties van het Archief voor de Nederlandse syntaxis onder redactie van prof. dr. G.A. van Es en drs. P.P.J. van Caspel.

- Rijksuniversiteit Groningen. Reeks I, Syntaxis van het moderne Nederlands, nr. 37-44.
- Faarlund, Jan Terje (1988), 'A Typology of Subjects'. In: M. Hammond e.a. (eds.), *Studies in Syntactic Typology (Typological Studies in Language 17)*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 193-207.
- Faber, David (1987), 'The accentuation of intransitive sentences in English'. In: *Journal of Linguistics* 23, 341-358.
- Firbas, J. (1974), 'Some Aspects of the Czechoslovak Approach to Problems of Functional Sentence Perspective'. In: F. Daneš (ed.), *Papers on Functional Sentence Perspective*, Praag: Academia, Den Haag/Parijs: Mouton [Janua Linguarum, Series Minor 147], 11-37.
- Fox, Barbara (1987), 'The Noun Phrase Accessibility Hierarchy Reinterpreted: Subject Primacy or the Absolutive Hypothesis?'. In: *Language* 63, 856-870.
- Frawley, William (1992), *Linguistic Semantics*. Hillsdale (NJ) etc.: Erlbaum Associates.
- Frege, Gottlob (1980), 'Über Begriff und Gegenstand' [1892]. In: G. Frege, *Funktion, Begriff, Bedeutung*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 5e dr., 66-80.
- García, Erica C. (1975), *The Role of Theory in Linguistic Analysis: the Spanish Pronoun System*. Amsterdam: North Holland.
- García, Erica C. (1979), 'Discourse without Syntax'. In: T. Givón (ed.), *Syntax and Semantics 12: Discourse and Syntax*, New York etc.: Academic Press, 23-49.
- Geeraerts, Dirk (1989), 'Introduction: Prospects and problems of prototype theory'. In: *Linguistics* 27 (Special issue: Prospects and Problems of Prototype Theory), 587-612.
- Geeraerts, Dirk (1993), 'Vagueness's puzzles, polysemy's vagaries'. In: *Cognitive Linguistics* 4, 223-272.
- Geest, W. De (1970), 'Infinitiefconstructies bij verba sentiendi'. In: *Studia Neerlandica* 3, 33-59.
- Geest, W.P.F. De (1972), *Complementaire constructies bij verba sentiendi in het Nederlands*. Proefschrift, Nijmegen.
- Geest, W.P.F. De (1980), 'Naar een beter begrip van 'Kale Infinitiefconstructies''. In: *GLOT* 3, 29-47.
- Gerritsen, M. (1978), 'De opkomst van SOV-patronen in het Nederlands in verband met woordvolgordeveranderingen in de Germaanse talen'. In: J.G. Kooij (red.), *Aspekten van woordvolgorde in het Nederlands* (Publikaties van de vakgroep Nederlandse Taal- en Letterkunde), Leiden, 3-39.
- Givón, T. (1976), 'Topic, pronoun and grammatical agreement'. In: Charles N. Li. (ed.), *Subject and Topic*, New York etc.: Academic Press, 149-188.

- Givón, T. (1979), *On Understanding Grammar*. New York etc.: Academic Press.
- Givón, T. (1980), 'The Binding Hierarchy and the Typology of Complements'. In: *Studies in Language* 4, 333-377.
- Givón, T. (1982), 'Logic vs. Pragmatics, with Human Language as the Referee: Toward an Empirically Viable Epistemology'. In: *Journal of Pragmatics* 6, 81-133.
- Givón, T. (1984a), *Syntax. A Functional-Typological Introduction I*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Givón, T. (1984b), 'Direct Object and Dative Shifting: Semantic and Pragmatic Case'. In: Frans Plank (ed.), *Objects*, London: Academic Press, 151-182.
- Givón, T. (1988), 'The pragmatics of word-order: Predictability, importance and attention'. In: M. Hammond e.a. (eds.), *Studies in Syntactic Typology (Typological Studies in Language 17)*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 243-284.
- Givón, T. (1989), *Mind, Code and Context. Essays in Pragmatics*. Hillsdale (NJ)/London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Givón, T. (1990), *Syntax. A Functional-Typological Introduction II*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Grice, H.P. (1957), 'Meaning'. In: *Philosophical Review* 66, 377-388. [Ook in: Danny D. Steinberg en Leon A. Jakobovits (eds.), *Semantics. An Interdisciplinary Reader in Philosophy, Linguistics and Psychology*, Cambridge: Cambridge University Press 1971, 53-59.
- Grice, H.P. (1968), 'Utterer's meaning, sentence-meaning, and word-meaning'. In: *Foundations of Language* 4, 243-269.
- Grice, H.P. (1975), 'Logic and conversation'. In: P. Cole en J. Morgan (eds.), *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*, New York etc.: Academic Press, 113-128.
- Gundel, Jeanette K. (1988), 'Universals of topic-comment structure'. In: M. Hammond e.a. (eds.), *Studies in Syntactic Typology (Typological Studies in Language 17)*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 209-239.
- Gundel, Jeanette K., Kathleen Houlihan, Gerald Sanders (1988), 'On the functions of marked and unmarked terms'. In: M. Hammond e.a. (eds.), *Studies in Syntactic Typology (Typological Studies in Language 17)*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 285-301.
- Haafte, Ton van (1991), *De interpretatie van verzwegen subjecten*. Proefschrift, Amsterdam (VU).
- Haan, Sies de (1986), 'Woordbetekenis als syntactische factor'. In: C. Hoppenbrouwers e.a. (eds.), *Syntaxis en Lexicon. Veertien artikelen bij gelegenheid van het emeritaat van Albert Sassen*. Dordrecht: Foris Publications, 105-116.

- Haan, Sies de (1988a), *Over de logica van het tgg-onderzoek. Een kritiek op het taalkundig formalisme*. Proefschrift, Amsterdam (U.v.A).
- Haan, Sies de (1988b), 'Vorm en betekenis in de moderne grammatica'. In: *GLOT* 11, 65-86.
- Haeringen, C.B. van (1947), '"Tangconstructies" en reacties daarop'. In: *De Nieuwe taal* 40, 1-8. [Ook in: C.B. van Haeringen, *Neerlandica. Verspreide opstellen*, Utrecht, 1948, 260-268.]
- Haeseryn, Walter (1990), *Syntactische normen in het Nederlands - Een empirisch onderzoek naar volgordevariatie in de werkwoordelijke eindgroep*. Proefschrift, Nijmegen.
- Haiman, John (1978), 'Conditionals are Topics'. In: *Language* 54, 564-589.
- Haiman, John (1980), 'The Iconicity of Grammar: Isomorphism and Motivation'. In: *Language* 56, 515-540.
- Haiman, John (1983), 'Iconic and Economic Motivation'. In: *Language* 59, 781-819.
- Haiman, John (1985), *Natural Syntax. Iconicity and Erosion*. Cambridge etc.: Cambridge UP [Cambridge Studies in Linguistics].
- Hajičová, Eva (1984), 'Topic and Focus'. In: P. Sgall (ed.), *Contributions to Functional Syntax, Semantics, and Language Comprehension*, Praag: Academia, 189-202.
- Hajičová, Eva en Petr Sgall (1987), 'The ordering principle'. In: *Journal of Pragmatics* 11, 435-454.
- Halliday, M.A.K. (1967a), 'Notes on transitivity and theme in English, part 1'. In: *Journal of Linguistics*, 3, 37-81.
- Halliday, M.A.K. (1967b), 'Notes on transitivity and theme in English, part 2'. In: *Journal of Linguistics*, 3, 37-81.
- Halliday, M.A.K. (1968), 'Notes on transitivity and theme in English, part 3'. In: *Journal of Linguistics*, 4, 179-215.
- Halliday, M.A.K. (1970), 'Language Structure and Language Function'. In: John Lyons (ed.), *New Horizons in Linguistics*, New York: Penguin Books, 140-165.
- Helsloot, Niels (1992), *Van ironie naar skepsis. Over de taaltheoretische gevolgen van het socratisch-kantiaanse kennisideaal*. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU [Cahiers voor Taalkunde 6].
- Hertog, C.H. den (1892a), *Nederlandsche Spraakkunst. Handleiding ten dienste van aanstaande (taal)onderwijzers. Eerste stuk, De leer van den enkelvoudige zin*. Amsterdam: W. Versluys.
- Hertog, C.H. den (1892b), *Nederlandsche Spraakkunst. Handleiding ten dienste van aanstaande taalonderwijzers. Tweede stuk, De leer van den samengestelde zin*. Amsterdam: W. Versluys.

- Hertog, C.H. den (1972), *Nederlandse Spraakkunst. Eerste stuk, De leer van de enkelvoudige zin*. Ingeleid en bewerkt door H. Hulshof. Amsterdam, 3e dr.
- Hertog, C.H. den (1973), *Nederlandse Spraakkunst. Tweede stuk, De leer van de samengestelde zin*. Bewerkt en ingeleid door H. Hulshof. Amsterdam, 3e dr.
- Hetzron, Robert (1975), 'The presentative movement or why the ideal word order is V.S.O.P.'. In: Charles N. Li (ed.), *Word order and word order change*, Austin/London, 347-388.
- Hoek, Th. van den (1971), 'Opmerkingen over zinscomplementatie'. In: *Studia Neerlandica* 7, 189-215.
- Hoek, Th. van den (1972), 'Woordvolgorde en konstituentenstructuur'. In: *Spektator* 1, 125-136.
- Hoeksema, Jack (1990), 'Partiële extrapositie van infinitiefcomplementen in het Middelnederlands'. In: *TABU* 20, 175-186.
- Hoekstra, T.A. (1984), *Transitivity - Grammatical Relations in Government-Binding Theory*. Foris: Dordrecht.
- Hofmans, Mark (1982), 'Aspects of deverbalisation: the semi-modals'. In: Saskia Daalder en Marinel Gerritsen (eds.), *Linguistics in the Netherlands 1982*, Amsterdam etc.: North-Holland, 83-94.
- Holierhoek, C.M.G. (1980), *Werkwoorden van waarneming - Aspekten van hun systematiek en ontwikkeling*. Proefschrift, Leiden.
- Holmback, Heather (1984), 'An Interpretive Solution to the Definiteness Effect Problem'. In: *Linguistic Analysis* 13, 195-215.
- Hooper, Joan B. (1975), 'On Assertive Predicates'. In: J. Kimball (ed.), *Syntax and Semantics* 4, New York etc.: Academic Press, 91-124.
- Hopper, Paul J. (1979), 'Aspect and Foregrounding in Discourse'. In: Talmy Givón (ed.), *Syntax and Semantics 12: Discourse and Syntax*, New York etc.: Academic Press, 213-242.
- Hopper, Paul (1985), 'Causes and Affects'. In: W. Eilfort e.a. (eds.), *Papers from the Parasession on Causatives and Agentivity (Chicago Linguistics Society 21)*, 67-88.
- Hopper, Paul (1987), 'Emergent Grammar'. In: Jon Aske e.a. (eds.), *Proceedings of the Thirteenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society 1987*, Berkeley California, 139-157.
- Hopper, Paul (1988), 'Emergent Grammar and the A Priori Grammar Postulate'. In: D. Tannen (ed.), *Linguistics in Context: Connecting Observation and Understanding (Lectures from the 1985 LSA/TESOL and NEH Institutes)*, Norwood/New Jersey: Ablex [Advances in Discourse Processes 29], 117-134.

- Hopper, Paul J. en Sandra A. Thompson (1980), 'Transitivity in Grammar and Discourse'. In: *Language* 56, 251-299.
- Hopper, Paul J. en Sandra A. Thompson (eds.) (1982), *Syntax and Semantics 15: Studies in Transitivity*. New York etc.: Academic Press.
- Horst, J.M. van der (1986), *Historische grammatica en taaltekens. Studies over de plaats van de persoonsvorm, samentrekking en de onpersoonlijke constructie in de geschiedenis van het Nederlands*. Proefschrift, Amsterdam (U.v.A.).
- Horst, J.M. van der (1991), 'Taaltekens en moeilijke zn-groepen'. In: *Voortgang, Jaarboek voor de Neerlandistiek* 12, Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU, 265-279.
- Horst, J.M. van der (1992), 'Splitsen of niet-splitsen van voornaamwoordelijke bijwoorden'. In: *Forum der Letteren* 33, 127-147.
- Horst, J.M. van der (1994), 'Rode en groene volgorde en analytische taalkunde'. In: *Voortgang, Jaarboek voor de Neerlandistiek* 14, Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU, 187-197.
- Horst, J.M. van der (1995), *Analytische taalkunde*. Groningen: Martinus Nijhoff.
- Ikegami, Yoshihiko (1985), 'Activity'-'Accomplishment'-'Achievement'. A Language that Can't Say 'I burned it, but it didn't burn' and One that Can'. In: A. Makkai en A.K. Melby (eds.), *Linguistics and Philosophy. Essays in Honor of Rulon S. Wells*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 265-304.
- Jackendoff, Ray S. (1972), *Semantic Interpretation in Generative Grammar*. Cambridge Mass.: M.I.T. Press.
- Jansen, F. (1978), 'Hoe krijgt een spreker zijn woorden op een rijtje? Taalgebruikaspecten van de "PP over V" constructie'. In: J.G. Kooij (red.), *Aspekten van woordvolgorde in het Nederlands* (Publikaties van de Vakgroep Nederlandse Taal- en Letterkunde), Leiden, 70-104.
- Jansen, F. (1987), 'Omtrent de om-trend'. In: *Spektator* 17, 83-98.
- Jansen, F. (1990), 'Tangconstructies en geen reacties daarop'. In: *Taal en Tongval. Themanummer 3: Dialectsyntaxis*, 135-151.
- Janssen, Th.A.J.M. (1975), 'Possessieve constructies'. In: *De nieuwe taalgids* 68, 1-13.
- Janssen, Th.A.J.M. (1976), *Hebben-constructies en indirect-objektconstructies*. Proefschrift, Nijmegen.
- Janssen, Th.A.J.M. (1977), 'Het vragend voornaamwoord *wie* + het existentiële *er*'. In: *TABU* 7, 41-45.
- Janssen, Th.A.J.M. (1986), *De betekenis van het Nederlands*. Inaugurele rede, VU Amsterdam. [Ook in: *Forum der Letteren* 28 (1987), 1-23.]
- Janssen, Theo A.J.M. (1992a), 'Het indirect object. Een grammatisch-theoretisch sjibbolet en een culturele entiteit, maar geen grammatische categorie?'. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 108, 354-371.

- Janssen, Theo A.J.M. (1992b), 'Controle: Een onbeheersbaar onderwerp in de Regeer-en-Bindtheorie'. In: *Spektator* 21, 327-344.
- Janssen, Theo A.J.M. (1994), 'Betekenis en interpretatie, of hoe taal en wereldbeeld elkaar aanvullen'. In: T. van Dijk en R. Zemel (red.), *Het is kermis hier. Lezingen ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van Nederlands aan de Vrije Universiteit*, Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU, Münster: Nodus, 5-18.
- Janssen, Theo A.J.M. (1998), 'Giving in Dutch: An intra-lexematical and inter-lexematical description'. In: John Newman (ed.), *The Linguistics of Giving*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 267-306.
- Jullens, Jan (1981), 'Hij hoort ze applaudis[s]eren'. In: *Tabu* 11, 86-87.
- Kates, Carol A. (1980), *Pragmatics and Semantics. An Empiricist Theory*. Ithaca/London: Cornell University Press.
- Keenan, E.L. (1971), 'Two Kinds of Presupposition in Natural Language'. In: Charles J. Fillmore en D. Terence Langendoen (eds.), *Studies in Linguistic Semantics*, New York: Holt, Rinehart and Winston, 45-52.
- Keenan, Edward L. (1974), 'The Functional Principle: Generalizing the Notion of "Subject of"'. In: *Papers of the tenth Regional Meeting Chicago Linguistic Society*, 298-309.
- Keenan, Edward L. (1976), 'Towards a Universal Definition of "Subject"'. In: Charles N. Li (ed.), *Subject and Topic*, New York etc.: Academic Press, 303-333.
- Keenan, Edward L. (1984), 'Semantic Correlates of the Ergative/Attributive Distinction'. In: *Linguistics* 22, 197-223.
- Keijsper, C.E. (1984a), 'Vorm en betekenis in Nederlands toonhoogtecontouren I'. In: *Forum der Letteren* 25, 20-37.
- Keijsper, C.E. (1984b), 'Vorm en betekenis in Nederlands toonhoogtecontouren II'. In: *Forum der Letteren* 25, 113-126.
- Keijsper, C.E. (1985), *Information Structure. With examples from Russian, English and Dutch*. Amsterdam: Rodopi.
- Keijsper, C.E. (1988), 'A note on agentive and non-agentive interpretation'. In: *Dutch Contributions to the tenth international congress of Slavists, Sofia, Linguistics (Studies in Slavic and General Linguistics 11)*, Amsterdam: Rodopi, 365-386.
- Keijsper, C.E. (1990), *Waar gaat de FG heen?*, Haarlem.
- Keijsper, Cornelia E. (1994), 'From Accent to Transitivity'. In: *Dutch Contributions to the Eleventh International Congress of Slavists, Bratislava, Linguistics (Studies in Slavic and General Linguistics 22)*, Amsterdam: Rodopi, 193-329.
- Kemmer, Suzanne (1994), 'Middle Voice, Transitivity, and the Elaboration of Events'. In: Barbara Fox en Paul J. Hopper (eds.), *Voice: Form and*

- Function (Typological Studies in Language 27)*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 179-230.
- Kern, J.H. (1912), *De met het Participium Praeteriti omschreven werkwoordsvormen in 't Nederlands*. Amsterdam [Verhandelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, Nieuwe Reeks, dl. 12, nr.2].
- Kiparsky, Paul en Carol Kiparsky (1970), 'Fact'. In: M. Bierwisch en K.E. Heidolph (eds.), *Progress in Linguistics*, Den Haag, 143-173.
- Kirkwood, Henry W. (1969), 'Aspects of word order and its communicative function in English and German'. In: *Journal of Linguistics* 5, 85-107.
- Kirkwood, Henry W. (1978), 'Options and constraints in the surface ordering of noun phrases in English and German'. In: *Journal of Pragmatics* 2, 225-245.
- Kirsner, Robert S. (1976a), 'De onechte lijdende vorm'. In: *Spektator* 6, 1-18.
- Kirsner, R.S. (1976b), 'On the subjectless 'pseudo-passive' in Standard Dutch and the Semantics of Background Agents'. In: Charles N. Li (ed.), *Subject and Topic*, New York etc.: Academic Press, 385-416.
- Kirsner, Robert S. (1979), *The problem of presentative sentences in modern Dutch*. Amsterdam etc.: North-Holland.
- Kirsner, Robert S. (1988), 'Prepositional versus 'bare' indirect objects in the written Dutch of novels and newspapers'. In: T.J. Broos (ed.), *Papers from the Third Interdisciplinary Conference on Netherlandic Studies*, Lanham etc.: University Press of America [Publications of the American Association for Netherlandic Studies], 279-296.
- Kirsner, R.S., A. Verhagen en M. Willemsen (1985), 'Over PP's, transitiviteit en het zgn. indirekt objekt'. In: *Spektator* 14, 341-347.
- Klein-Andreu, Flora (1983), 'Grammar in Style: Spanish Adjective Placement'. In: F. Klein-Andreu (ed.), *Discourse Perspectives on Syntax*, New York etc.: Academic Press, 143-179.
- Klein-Andreu, F. (1995), 'Conversational focus'. In: E. Contini-Morava en B. Sussman Goldberg (eds.), *Meaning as Explanation. Advances in Linguistic Sign Theory*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter [Trends in Linguistics, Studies and Monographs 84], 405-422.
- Klooster, W.G. (1980), 'TG en t.g.'. In: *Spektator* 10, 148-155.
- Koelmans, L. (1965), 'Iets over woordorde bij samengestelde predikaten in het Nederlands'. In: *De nieuwe taalgids* 58, 156-165.
- Kooij, J.G. (1973), *Is Nederlands een SOV taal?* Inaugurale rede, Leiden.
- Kooij, J.G. (1975), 'Diachronic Aspects of Idiom Formation'. In: A. Kraak (ed.), *Linguistics in the Netherlands 1972-1973*, Assen/Amsterdam: Van Gorcum, 122-127.

- Koops, A. (1985), 'De zogenaamde PP-over-V constructie over'. In: *Spektator* 14, 352-357.
- Koster, J. (1975), 'Dutch as an SOV language'. In: *Linguistic Analysis* 1, 111-136.
- Koster, J. (1992), 'Semantisch fundamentalisme'. In: M. Klein (red.), *Nieuwe eskapades in de neerlandistiek. Opstellen van vrienden voor M.C. van den Toorn bij zijn afscheid als hoogleraar Nederlandse taalkunde aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen*, Groningen: Wolters-Noordhoff, 138-155.
- Kraak, A. (1966), *Negatieve zinnen. Een methodologische en grammatische analyse*. Hilversum: W. De Haan.
- Kraak, A. (1970), 'Zinsaccent en Syntaxis'. In: *Studia Neerlandica* 4, 41-62.
- Kraak, A. (1973), 'Negatieve zinnen over negatieve zinnen'. In: *Forum der Letteren* 14, 79-94.
- Kraak, A. en W.G. Klooster (1968), *Syntaxis*. Culemborg: Stam-Kemperman.
- Kuno, Suzumu (1976), 'Subject, Theme, and the Speaker's Empathy - A Reexamination of Relativization Phenomena'. In: Charles N. Li (ed.), *Subject and Topic*, New York etc.: Academic Press, 417-444.
- Kuroda, S.-Y. (1972), 'The categorical and the thetic judgement. Evidence from Japanese syntax'. In: *Foundations of Language* 9, 153-185.
- Lakoff, George (1987), *Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago/London: University of Chicago Press.
- Lakoff, George and Mark Johnson (1980), *Metaphors We Live By*, Chicago/London: University of Chicago Press.
- Lambooy, J.H.Th. (1963), 'De korte infinitief'. In: *Studies op het gebied van het hedendaags Nederlands*, Den Haag: Mouton, 107-128.
- Lambrecht, Knud (1987a), 'On the Status of SVO Sentences in French Discourse'. In: Russell S. Tomlin (ed.), *Coherence and Grounding in Discourse (Typological Studies in Language 11)*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 217-261.
- Lambrecht, Knud (1987b), 'Sentence Focus, Information Structure, and the Thetic-Categorical Distinction'. In: Jon Aske e.a. (eds.), *Proceedings of the Thirteenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society 1987*, Berkeley California, 366-382.
- Lambrecht, Knud (1988), 'Presentational Cleft Constructions in Spoken French'. In: John Haiman and Sandra A. Thompson (eds.), *Clause Combining in Grammar and Discourse (Typological Studies in Language 18)*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 135-179.
- Langacker, Ronald W. (1982), 'Space Grammar, Analysability, and the English Passive'. In: *Language* 58, 22-80.

- Langacker, Ronald W. (1985), 'Observations and speculations on subjectivity'. In: J. Haiman (ed.), *Iconicity in Syntax*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 109-150.
- Langacker, Ronald W. (1986), 'An introduction to Cognitive Grammar'. In: *Cognitive Science* 10, 1-40.
- Langacker, Ronald W. (1987a), 'Grammatical Ramifications of the Setting/Participant Distinction'. In: Jon Aske e.a. (eds.), *Proceedings of the Thirteenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society 1987*, Berkeley California, 383-394.
- Langacker, Ronald W. (1987b), *Foundations of Cognitive Grammar I: Theoretical Prerequisites*. Stanford/California: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. (1988a), 'An Overview of Cognitive Grammar'. In: B. Rudzka-Ostyn (ed.), *Topics in Cognitive Linguistics*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 3-48.
- Langacker, Ronald W. (1988b), 'A Usage-Based Model'. In: B. Rudzka-Ostyn (ed.), *Topics in Cognitive Linguistics*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 127-161.
- Langacker, Ronald W. (1988c), 'Autonomy, Agreement, and Cognitive Grammar'. In: D. Brentari e.a. (eds.), *Agreement in Grammatical Theory. Papers from the 24th Annual Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, 147-180.
- Langacker, Ronald W. (1990), 'Transitivity, case, and grammatical relations'. In: *Concept, Image, and Symbol: The Cognitive Basis of Grammar*, Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 209-260.
- Langacker, Ronald W. (1991), *Foundations of Cognitive Grammar II: Descriptive Application*. Stanford/California: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. (1993), 'Reference-point constructions'. In: *Cognitive Linguistics* 4, 1-38.
- Leek, Frederike van der (1995), 'Alternantie: grammatica of cognitie?'. In: *Forum der Letteren* 36, 81-97.
- Leuvensteijn, Arjan van (1992), 'Nederlands tussen SVO en SOV; Een diachrone schets'. In: Hans Bennis en Jan W. de Vries (red.), *De Binnenbouw van het Nederlands. Een bundel artikelen voor Piet Paardekooper*, Dordrecht: ICG, 217-225.
- Li, Charles N. (ed.) (1976), *Subject and Topic*. New York etc.: Academic Press.
- Li, Charles N. and Sandra A. Thompson (1976), 'Subject and Topic: A New Typology of Language'. In: Charles N. Li (ed.), *Subject and Topic*, New York etc.: Academic Press, 457-489.
- Lodge, K.R. (1979), 'A Three-Dimensional Analysis of Non-Standard English'. In: *Journal of Pragmatics* 3, 169-195.

- Love, Nigel (1990), 'The Locus of Languages in a Redefined Linguistics'. In: Hayley G. Davis en Talbot J. Taylor (eds.), *Redefining Linguistics*, Londen/New York: Routledge, 53-117.
- Lubbe, H.F.A. van der (1978), *Woordvolgorde in het Nederlands. Een synchrone structurele beschouwing*. Assen: Van Gorcum, 1e dr. 1958).
- Luif, Jan (1992), 'Over richtingsbepalingen'. In: E.C. Schermer-Vermeer e.a. (red.), *De kunst van de grammatica. Artikelen aangeboden aan Frida Balk-Smit Duyzentkunst*. Amsterdam: Vakgroep Nederlandse Taalkunde U.v.A., 157-167.
- Lyons, John (1967), 'A Note on Possessive, Existential and Locative Sentences'. In: *Foundations of Language* 3, 390-396.
- MacWhinney, Brian (1977), 'Starting Points'. In: *Language* 53, 152-168.
- Mars, F.K.M. (1968), 'Nog een grammaticale vergissing?'. In: *Levende Talen* 246, 206-208.
- Magretta, William Ralph (1977), *Topic-Comment Structure and Linguistic Theory: A Functional Approach*. PhD Dissertation, University of Michigan.
- Meer, Geart van der (1990), 'De Infinitivus pro Participio: een nieuwe verklaring'. In: *TABU* 20, 29-48.
- Meer, Geart van der (1988), 'Reported speech and the position of the finite verb (some facts from West Frisian)'. In: *Leuvense Bijdragen* 77, 301-324.
- Meer, Geart van der (1994), 'Complements and the fiction of 'Syntactic Structure''. In: *Leuvense bijdragen* 83, 181-195.
- Meersman, A. de (1988), 'In en uit de tang in de veertiende eeuw: de plaats van het direct object in de bijzin. Corpusonderzoek tegen een structurele, taaltypologische en pragmatische achtergrond'. In: J.A. van Leuvensteijn (red.), *Uitgangspunten en toepassingen. Taalkundige studies over Middelnederlands en zestiende- en zeventiende-eeuws Nederlands*, Amsterdam: VU Uitgeverij, 95-124.
- Meeussen, A.E. en V.F. Vanacker (1951), 'De dubbele werkwoordgroep'. In: *De nieuwe taalgids* 44, 36-50.
- Milsark, G.L. (1974), *Existential Sentences in English*, PhD Dissertation, MIT. [repr. by the Indiana University Linguistics Club, Bloomington, 1976.]
- Myhill, John (1988), 'Categoriality and Clustering'. In: *Studies in Language* 12, 261-297.
- Nietzsche, Friedrich (1976[1887]), *De vrolijke wetenschap*. Amsterdam: De Arbeiderspers. [Oorspronkelijke uitgave 1887: *Die fröhliche Wissenschaft*. Leipzig: Fritzsche.]
- Nieuwborg, E. (1968), *De distributie van het onderwerp en het lijdend voorwerp in het huidige geschreven Nederlands in zijn A.B.-vorm*. Antwerpen: Plantyn.

- Nieuwborg, E. (1973), 'De plaatsing van het substantivisch onderwerp in reflexieve constructies'. In: *Leuvense Bijdragen* 62, 273-283.
- Nieuwborg, E. (1978), 'Waar PP niet over kan'. In: *De nieuwe taalgids* 71, 556-564.
- Noonan, Michael (1985), 'Complementation'. In: Timothy Shopen (ed.), *Language Typology and Syntactic Description II: Complex Constructions*, Cambridge: Cambridge University Press, 42-140.
- Onrust, Margreet (1986), 'Tweede tussenrapport projekt 300-163-017'. Amsterdam, VU/NWO.
- Onrust, Margreet (1988), 'Eindrapportage projekt 300-163-017'. Amsterdam, VU/NWO.
- Oosten, Jeanne van (1986), *The Nature of Subjects, Topics and Agents: A Cognitive Explanation*. Bloomington: Indiana University Club.
- Ostendorf, Maria A.F. (1958), 'De tangconstructie als syntactisch stramien'. In: *De nieuwe taalgids* 51, 139-144. [Ook in Hoogteijling (red.), *Taalkunde in artikelen*, Groningen: Wolters-Noordhoff, 2e dr. 1969, 328-333.]
- Paardekooper, P.C. (1967), 'Een heilige spraakkunstkoe: het koppelwerkwoord'. In: *Levende Talen* 1967, 189-198 [Ook in: J. Hoogteijling, *Taalkunde in artikelen*, Groningen: Wolters-Noordhoff, 2e dr. 1969, 264-281.]
- Pardoen, J. (1986), 'Werkwoordclustering in de voltooiden tijd', in: *Voortgang, Jaarboek voor de Neerlandistiek* 7, Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU, 49-76.
- Pardoen, Justine (1991), 'De interpretatie van zinnen met de rode en de groene volgorde'. In: *Forum der Letteren* 32, 1-22.
- Pardoen, Justine A. (1993), 'The Word Order of Final Verbal Elements in Dutch: Free Variation of Meaningful Organization?'. In: Robert S. Kirsner (ed.), *The Low Countries and Beyond*, Lanham etc.: University Press of America [Publications of the American Association for Netherlandic Studies 5], 71-83.
- Pardoen, Justine en Wim Honselaar (1989), 'De betekenis van zinnen met de volgorde ZICH ... SUBJECT'. In: *Spektator* 18, 407-422.
- Pauw, Annelies (1984), 'Transitiviteit, intransitiviteit en constructies met zich'. In: *Spektator* 13, 417-439.
- Ponten, J.P. (1971), 'De Infinitivus pro Participio. Een verschijnsel uit de Duitse syntaxis, belicht vanuit het Nederlands'. In: *Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en voor Geschiedenis* 25, 229-350.
- Post, Ans (1988), 'Temporele predikatie en temporele kwantifikatie'. In: *TTT (Interdisciplinair Tijdschrift voor Taal- & Tekstwetenschap)* 8, 67-87.

- Prince, Ellen F. (1981), 'Toward a Taxonomy of Given-New Information'. In: P. Cole (ed.), *Radical Pragmatics*, New York etc.: Academic Press, 223-255.
- Rando, E. en D.J. Napoli (1978), 'Definites in *there*-sentences'. In: *Language* 54, 300-313.
- Reddy, Michael (1979), 'The Conduit Metaphor'. In: A. Ortony (ed.), *Metaphor and Thought*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Reichling, A. (1939), *Over essentiële en toevallige grammaticaregels*. Openbare les, 7 febr. 1939, Groningen/Batavia: Wolters.
- Reichling, A.J.B.N. (1962), 'Grondbeginselen der hedendaagse taalwetenschap'. In: *Taalonderzoek in onze tijd*, Den Haag: Servire, 5-15.
- Reichling, A. (1963), *Das Problem der Bedeutung in der Sprachwissenschaft*. Innsbruck: Sprachwissenschaftliches Institut der Leopold-Franzens-Universität [Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft, Sonderheft 19].
- Reichling, Anton (1967[1935]), *Het Woord. Een studie omtrent de grondslag van taal en taalgebruik*. Zwolle: Tjeenk Willink, 2e dr. [1e dr. 1935].
- Reichling, Anton (1969[1961]), 'Grondslagen en methoden der syntaxis: het kryptanalytisch formalisme'. In: *Verzamelde Studies over hedendaagse problemen der taalwetenschap*, Zwolle: Tjeenk Willink, 5e dr. [1e dr. 1961].
- Reichling, A. en E.M. Uhlenbeck (1964), 'Fundamentals of syntax'. In: H.G. Lunt (ed.), *Proceedings of the Ninth International Congress of Linguistics*, The Hague: Mouton, 166-171.
- Reinhart, Tanya (1981), 'Pragmatics and Linguistics: An Analysis of Sentence Topics'. In: *Philosophica* 27, 53-93.
- Reuland, Eric J. en Alice C.G. ter Meulen (eds.) (1987), *The Representation of (In)definiteness*. Cambridge Mass. etc.: MIT Press.
- Rice, Sally (1987a), 'Towards a Transitive Prototype: Evidence from Some Atypical English Passives'. In: Jon Aske e.a. (eds.), *Proceedings of the Thirteenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society 1987*, Berkeley California, 422-434.
- Rice, Sally (1987b), *Towards a Cognitive Model of Transitivity*. PhD Dissertation, San Diego (UCSD).
- Rosch, E. (1973), 'Natural Categories'. In: *Cognitive Psychology* 4, 328-350.
- Sasse, Hans-Jürgen (1987), 'The thetic/categorical distinction revisited'. In: *Linguistics* 25, 511-580.
- Sassen, A. (1982), 'Over constructie-verbedding en stadium-predikaten'. In: *Spektator* 12, 25-49.

- Schachter, Paul (1976), 'The Subject in Philippine Languages: Topic, Actor, Actor-Topic, or none of the Above?'. In: Charles N. Li (ed.), *Subject and Topic*, New York etc.: Academic Press, 491-518.
- Schachter, Paul (1977), 'Reference-related and Role-related Properties of Subjects'. In: Peter Cole en Jerrold M. Sadock (eds.), *Syntax and Semantics 8: Grammatical Relations*, New York etc.: Academic Press, 279-306.
- Schermer-Vermeer, E.C. (1971), 'De begrippen 'topic' en 'geïdentificeerde referent'. In: *Studia Neerlandica* 8, 333-350.
- Schermer-Vermeer, E.C. (1985), 'De onthullende status van *er*'. In: *Spektator* 15, 65-84.
- Schermer-Vermeer, E.C. (1991), *Substantiële versus formele taalbeschrijving: het indirect object in het Nederlands*. Proefschrift, Amsterdam (U.v.A.).
- Schutter, G. de (1974), *De Nederlandse zin. Poging tot Beschrijving van zijn structuur*. Brugge: De Tempel.
- Schutter, G. de (1976), 'De bouw van de Nederlandse zin. Beschrijving en voorstel tot beregeling'. In: *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 165-282.
- Schutter, G. de (1987), 'Diachronische grammatica: een grammatica van het midden?'. In: *Leuvense Bijdragen* 76, 179-195.
- Schutter, G. de (1996), 'De volgorde in tweeledige werkwoordelijke eindgroepen met voltooid deelwoord in spreek- en schrijftaal'. In: *Nederlandse taalkunde* 1, 207-220.
- Schuurman, I. (1987), 'Incorporation in the Groningen dialect'. In: F. Beukema en P. Coopmans (eds.), *Linguistics in the Netherlands 1987*, Dordrecht: Foris, 185-194.
- Schuurman, I. en A. Wierenga (1986), 'Syntactische nomen-incorporatie bij infinitieven en deelwoorden'. In: *TABU* 16 (C. Hoppenbrouwers e.a. (eds.), *Proeven van Taalwetenschap*.), 339-350.
- Schuurman, I. en A. Wierenga (1990), 'Het Gronings: 'Verb-Raising' in soorten en maten'. In: *Taal en Tongval. Themanummer 3: Dialectsyntaxis*, 74-86.
- Searle, J.R. (1969), *Speech acts. An essay in the philosophy of language*. Cambridge: Cambridge University Press. [Nederlandse vertaling: *Taalhandelingen. Een taalfilosofisch essay*. Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum, 1977.]
- Shannon, Thomas F. (1993), 'To be or not to be in Dutch: A Cognitive Account of Some Puzzling Perfect Auxiliary Phenomena'. In: Robert S. Kirsner (ed.), *The Low Countries and Beyond*, Lanham etc.: University Press of America [Publications of the Americal Association for Netherlandic Studies 5], 85-96.

- Slobin, Dan I. (1982), 'The Origins of Grammatical Encoding of Events'. In: Paul J. Hopper en Sandra A. Thompson (eds.), *Syntax and Semantics 15: Studies in Transitivity*, New York etc.: Academic Press, 409-422.
- Sperber, D. en D. Wilson (1986), *Relevance. Communication and Cognition*. Oxford: Basil Blackwell.
- Stroop, J. (1970), 'Systeem in gesproken werkwoordgroepen'. In: *Taal en Tongval* 22, 128-147.
- Stutterheim, C.F.P. (1965), *Taalbeschouwing en taalbeheersing*. Amsterdam: Polak en Van Gennep, 2e herz. dr. [1e dr. 1954].
- Talmy, Leonard (1975), 'Figure and Ground in Complex Sentences'. In: *Proceedings of the First Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, Berkeley California, 419-430.
- Taylor, Talbot J. (1990), 'Normativity and Linguistic Form'. In: Hayley G. Davis en Talbot J. Taylor (eds.), *Redefining Linguistics*, London/New York: Routledge, 118-148.
- Thompson, Sandra A. (1985), 'Grammar and written discourse: Initial vs. final purpose clauses in English'. In: *Text* 5, 55-84.
- Tomlin, Russell S. (1985), 'Interaction of Subject, Theme, and Agent'. In: Jessica R. Wirth (ed.), *Beyond the Sentence: Discourse and Sentential Form*, Ann Arbor: Karoma Publishers, 61-80.
- Toorn, M.C. van den (1981), *Nederlandse grammatica*. Groningen: Wolters-Noordhoff, 7e herz. dr. [1e dr. 1973].
- Tuggy, David (1993), 'Ambiguity, polysemy, and vagueness'. In: *Cognitive Linguistics* 4, 272-290.
- Uhlenbeck, E.M. (1958), 'Traditionele zinsontleding en syntaxis'. In: *Levende Talen* 1958, 18-30.
- Uhlenbeck, E.M. (1960), 'Moderne Nederlandse taalbeschrijving'. In: *Forum der Letteren* 1, 56-69.
- Uhlenbeck, E.M. (1962), 'De beginselen van het syntactisch onderzoek'. In: *Taalonderzoek in onze tijd*, Den Haag: Servire, 18-37. [Ook in: J. Hoogteijling (red.), *Taalkunde in artikelen*, Groningen: Wolters-Noordhoff, 2e dr. 1969, 24-59.]
- Uhlenbeck, E.M. ([1963]), 'An appraisal of transformation theory'. In: E.M. Uhlenbeck, *Critical comments on transformational-generative grammar 1962-1972*, Den Haag: Smits BV., z.j. [1973], 1-18. [Ook in: *Lingua* 12 (1963), 1-18.]
- Uhlenbeck, E.M. (1964), 'Betekenis en syntaxis'. In: *Forum der Letteren* 5, 67-82.
- Uhlenbeck, E.M. (1965), *Taalwetenschap. Een eerste inleiding*. 's-Gravenhage, 4e gewijzigde dr. [1e dr. 1959].
- Uhlenbeck, E.M. (1966), 'Enige beschouwingen over Amerikaanse en Nederlandse linguïstiek'. In: *Forum der Letteren* 7, 1-22.

- Uhlenbeck, E.M. ([1967]), 'Some further remarks on transformational grammar'. In: E.M. Uhlenbeck, *Critical comments on transformational-generative grammar 1962-1972*, Den Haag: Smits BV., z.j. [1973], 19-75. [Ook in: *Lingua* 17 (1967), 263-316.]
- Uhlenbeck, E.M. (1971), 'Kraak's negatieve zinnen. Een laat antwoord'. In: *Forum der Letteren* 12, 100-134.
- Uhlenbeck, E.M. ([1972]), 'Semantic representation and word meaning'. In: E.M. Uhlenbeck, *Critical comments on transformational-generative grammar 1962-1972*, Den Haag: Smits B.V., z.j. [1973], 135-157.
- Uhlenbeck, E.M. (1978), 'On the Distinction between Linguistics and Pragmatics'. In: D. Gerver en H. Wallace Sinaiko (eds.), *Language Interpretation and Communication*, New York/London: Plenum, 185-198.
- Uhlenbeck, E.M. (1981), *Betekenis in linguïstisch perspectief*. Amsterdam [Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde, Nieuwe reeks, dl. 44, no. 8].
- Vanacker, V.F. (1964), 'Is het algemeen Zuidnederlands?'. In: *Taal en Tongval* 16, 159-164.
- Vandeweghe, W. (1971), 'Om en rond de (om) te-konstruktie'. In: *Studia Germanica Gandensia* 13, 37-41.
- Vandeweghe, W. (1978), 'Hebben + te + infinitief in het Nederlands, een terreinverkenning'. In: *Studia Germanica Gandensia* 19, 31-62.
- Velde, M. Van de (1969), 'De doorbreking van de werkwoordelijke eindgroep in literair proza'. In: *Studia Germanica Gandensia* 11, 7-31.
- Verhagen, A. (1986), *Linguistic theory and the study of word order in Dutch. A study on interpretive aspects of the order of adverbials and noun phrases*. Dordrecht: Foris.
- Verhagen, Arie (1990a), 'Word Order and (No) Semantic Roles'. In: W. Bahner e.a. (eds.), *Proceedings of the Fourteenth International Congress of Linguists*, Berlin: Akademie-Verlag, 1104-1108.
- Verhagen, A. (1990b), 'De interpretatiestructuur van passieve zinnen'. In: *Forum der Letteren* 31, 81-92.
- Verhagen, Arie (1992), 'Praxis of Linguistics: Passives in Dutch'. In: *Cognitive Linguistics* 3, 301-342.
- Verhagen, Arie (1993), 'The Inflection of Adjectives with Nominal Infinitives'. In: Robert S. Kirsner (ed.), *The Low Countries and Beyond*. Lanham etc.: University Press of America [Publications of the American Association for Netherlandic Studies 5], 97-109.
- Verhagen, Arie (1995), 'Subjectification, syntax, and communication'. In: Dieter Stein en Susan Wright (eds.), *Subjectivity and subjectivisation. Linguistic perspectives*, Cambridge: Cambridge University Press, 103-128.

- Verhagen, Arie (1996), 'Tekstsegmentatie, onderschikking en subjectiviteit'. In: *Gramma/TTT, tijdschrift voor taalwetenschap* 5, 249-268.
- Verhagen, Arie (1997), 'Context, meaning, and interpretation, in a practical approach to linguistics'. In: Leo Lentz en Henk Pander Maat (eds.), *Discourse analysis and evaluation: functional approaches*, Amsterdam/Atlanta: Rodopi, 7-39.
- Verhagen, Arie (1998a), 'Een omkering van volgorde?', In: *Nederlandse taalkunde* 3 [themanummer: De nieuwe ANS], 224-236.
- Verhagen, Arie (1998b), 'The girl that promised to become something': An Exploration into Diachronic Subjectification in Dutch.' In: Th.F. Shannon en J. Snapper (eds.), *Papers from the 1997 Berkeley Conference on Dutch Linguistics*.
- Verkuyl, Henk en Frans Zwarts (1992), 'Postpositie, Incorporatie en Terminativiteit'. In: Hans Bennis en Jan W. de Vries (red.), *De binnenbouw van het Nederlands. Een bundel artikelen voor Piet Paardekooper*, Dordrecht: ICG, 383-400.
- Vliegen, M.L.M.J. (1986), *Verben der auditiven Wahrnehmung im Deutschen und Niederländischen*. Proefschrift, Nijmegen.
- Vliegen, M. (1997), 'Pragmatical Aspects of Dutch Clausal Complementation in de Communication Field' [Paper, Fifth International Cognitive Linguistics Conference, 14-19 July 1997, VU Amsterdam].
- Vos, R. (1968), 'De zin als "Gestaltung van werkelijkheid"'. In: *Levende Talen* 1968, 500-505.
- Wallace, Stephen (1982), 'Figure and Ground: the interrelationship of linguistic categories'. In: Paul J. Hopper (ed.), *Tense-Aspect: Between semantics and pragmatics (Typological Studies in Language 1)*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 201-233.
- Walraven, Th.L.M. (1975), 'The optional 'om' in Dutch infinitive constructions'. In: *Linguistics in the Netherlands* 72-73. Assen/Amsterdam: Van Gorcum, 210-222.
- Waugh, Linda R. (1977), *A semantic analysis of word order. Position of the Adjective in French*. Leiden: Brill.
- Winter, E.O. (1982), *Towards a Contextual Grammar of English. The Clause and its Place in the Definition of Sentence*. London: George Allen & Unwin.
- Wittgenstein, Ludwig (1976[1953]), *Filosofische Onderzoekingen*. Meppel: Boom. [Vertaling van *Philosophische Untersuchungen*. Oxford: Basil Blackwell & Mott. 1953.]
- Woisetschlaeger, Erich (1983), 'On the Question of Definiteness in "An Old Man's Book"'. In: *Linguistic Inquiry* 14, 137-154.

- Zubin, David A. (1979), 'Discourse Function of Morphology: the Focus System in German'. In: T. Givón (ed.), *Syntax and Semantics 12: Discourse and Syntax*, New York etc.: Academic Press, 469-503.
- Zwaan, F.L. (1971), 'Een Nederlandse accusativus cum infinitivo'. In: *Levende Talen* 1971, 131-135. [Ook in: F.L. Zwaan, *Zwaanzinnigheden. Opstellen over spraakkunst en tekstinterpretatie*, Amsterdam, 1974, 31-32.]